

# Пертська красуня

Вальтер Скотт

## РОЗДІЛ I

Від Брами римлянин побачив Тей;

Дивіться — Тібр! — чванько як крикне.— Гей!"

Та хто з шотландців порівнять би смів

їх кволий Тібр — і Тей без берегів!

Невідомий автор

Якби хто спитав бувалого чужоземця про те, котрий із куточків Шотландії, на його думку, наймальовничіший, найчарівніший, то він, мабуть, назвав би графство Перт. Та й уродженець усякої іншої округи Каледонії 19 хай навіть з любові до рідних країв він оддасть перевагу своєму графству, на другому місці неодмінно поставить Перт і цим подарує його жителям цілковите право твердити, що Пертшпір, коли судити неупереджено,— найкраща частина півночі королівства. Ще за давніх часів леді Мері Уортлі Монтегю,— а її письмо відзначається чудовим смаком,— висловлювала гадку про те, що в будь-якій країні та місцевість найцікавіша і найяскравіше виявляє неповторну красу природи,

1 Каледонія — поетична назва Шотландії (тут і далі — прим, перекл.).

де гори поступово переходять у рівнину. Такі мальовничі, хоч і не дуже високі, пагорби можна побачити і в графстві Перт. Річки тут шалено спадають з вершин і навдивовиж романтичними ущелинами прокладають собі дорогу з Північного нагір'я, або Гірської Країни, до Шотландської низовини, чи просто Низовини. Нагорі м'який клімат і родючий ґрунт дали життя буйній зелені, що поєднується з розкішними гірськими краєвидами; а внизу, біля підніжжя пагорбів, ліси, гаї, зарості чагарів збігають схилами долин та байраків, спускаючись у провалля. В таких чудових місцях мандрівник знаходить те, що Грей чи хтось інший з поетів назвав "Красою, яка спочиває на лоні Жаху".

Завдяки вигідному розташуванню цей благодатний куточок Каледонії радує око надзвичайним розмаїттям природи. Його озера, ліси та гори позмагаються красою з будь-якими іншими, що трапляться блукальцеві на всьому Північному нагір'ї. Однак у графстві Пертшпір, крім романтичних краєвидів,— а місцями й упереміж із НИМИ,— чимало і родючих, придатних для обробітку земель, які не поступляться багатством навіть перед доброю старою Англією. Багато разів цей край ставав свідком визначних подій і подвигів, одні з яких увійшли в історію, а інші надихали поетів та романістів, хоч і збереглися тільки в народних переказах. Це в пертських долинах часто доходило до запеклих, кривавих побоїщ між саксами з рівнин та гелами з гір. І нерідко важко було збагнути, кому ж дісталися лаври перемоги — закутим у панцери рицарям Низовини чи їхнім супротивникам, горянам у вовняних накидках.

Місто Перт славиться не тільки чарівною природою, а й своєю сивою давниною;

його заснування стародавня легенда приписує самим римлянам. Горді переможці, розповідає легенда, зважилися порівняти судноплавний і куди величніший Тей із Тібром, а широка рівнина, добре відома під назвою Північний Луг, чимось нагадала їм Марсове поле !. Місто не раз було резиденцією наших монархів, і хоч вони й не мали тут палацу, проте цистер-ціанський монастир 2 вважали за досить просторий для прийому королівського двору. Тут Яків Перший, один із наймудріших, найкращих королів Шотландії, упав жертвою заздрощів розлютованого дворянства. Тут виношувалася й загадкова змова Гоурі, і її арену — стародавній замок, де сталася та трагедія,— було зруйновано, стерто з лиця землі зовсім недавно. Пертське Товариство антикварів, ревно захищаючи в місті пам'ятки давнини, опублікувало детальний план того історичного замку, а в пояс-

1 Марсове поле — в Давньому Римі низовина на лівому березі Тібру, де влаштовувалися військові огляди на честь бога війни Марса.

2 Тобто монастир цистерціанців, членів католицького чернечого ордену.

ч

ненні навело розповідь про змову, що свідчить як про сумлінність, так і про неупередженість дослідників.

Один із найпривабливіших краєвидів у Великобританії — чиї може, й у цілому світі — відкривається або, правильніше сказати, відкривався від споруди, званої Суддівською Брамою. Це така собі арка, під яку в'їздив подорожній, подолавши від Кінросса чималу відстань пустельною, непринадною місцевістю. Тут перед ним, ніби з вершини гірського пасма, на яке він помалу сходив, розлягалася внизу долина Тею, покраяна повноводими, гордовитими потоками; і сам Перт з двома широкими оболонями, що підступають аж до мурів міста й називаються тут Лугами, і гори Монкріф та Кіннаул, які полого здіймаються мальовничими бескидами, там і сям убрані в ліси; і багатий берег річки, всіяний гарними будівлями; а ген на обрії — велетенські Грампіанські• гори, які обрамлюють цю вишукану картину з півночі. Нова дорога,— а вона, треба визнати, значно поліпшила загальне сполучення,— проходить збоку і з неї той прекрасний ландшафт відкривається очам поступово\* не так раптово. І все ж це видовище, хоч наближаєшся до нього й помалу, справляє на диво захопливе враження, вдається, ще збереглася стежка др Суддівської Брами, і подорожній, лишивши внизу коня чи карету й пройшовши кількасот ярдів пішки, може порівняти живу картину з тим начерком, який ми спробували тут зробити. Одначе нам несила передати, а подорожньому відчутти дивовижні чари тієї несподіваної миті, коли цей чудовий, величний краєвид виникає зненацька, ще як ні про що й не здогадуєшся, нічого не ждеш. Ці чари полонили Крістела Крофтенгрі 19 коли він побачив ту незрівнянну картину вперше.

До мого захвату додався ще й хлопчачий подив, бо мені на той час не минуло й п'ятнадцяти років. До того ж, це вперше в житті мені дозволили так далеко поїхати на власному поні самому, і в моїй душі горіло усвідомлення незалежності, змішане з певною тривогою, яка охоплює навіть дуже марнославною юнака, коли йому отак

уперше доводиться покладатись тільки на власний розсуд. Пригадую, несподівано навіть для себе я смикнув повід і спрагло задивився на картину перед очима, немов боявся, що її ось-ось заберуть, як декорацію зі сцени, перше ніж я встигну добре розгледіти її всю чи переконатись: це не марево.

Відтоді минуло понад п'ятдесят років" однак я й досі бачу перед очима той краєвид,, а спогад про неповторне видовище й нині мене глибоко хвилює, хоча багато з того, що вплинуло на мою долю, з пам'яті вивітрилось.

г Крістел Крофтенгрі — вигаданий автор багатьох історичних творів, від імені якого В. Скотт пише й цей роман, нібито залишаючи собі тільки роль видавця.

Тепер вам, мабуть, зрозуміло, чому я, міркуючи, як розважити шановних читачів, почав свою розповідь з опису яскравої місцевості, що так палко вразила мою хлопчачу уяву. Як ото, бува, господиня собі гадає, ніби гарний китайський порцелян поліпшить аромат нікудишнього чаю, так і я сподіваюся враженнями від тої картини загладити вади цього твору \*.

Я хочу почати з часів, багато давніших, ніж ті, за яких відбувалися щойно згадані мною видатні історичні події. Бо все, про що я маю розповісти, сталося в останні роки XIV сторіччя. ^Скіпетр Шотландії тоді тримав у благородній, проте кволій руці Джон Стюарт, який, зійшовши на трон, узяв собі ім'я Роберт Третій.]

## РОЗДІЛ п

Вона не леді — дівчина проста, та серце ніжне і м'які вуста.

Драйден

Так, Перт, як уже сказано, пишався своєю надзвичайно чарівною природою. Та школи не бракувало в ньому й іншої краси, куди привабливішої, хоч і не такої довговічної. Називатися "Пертською Красунею" споконвіку означало високе визнання\*, і, щоб його здобути, треба було мати справді неабияку вроду, бо дівчат, гідних такого завидного титулу, в місті було дуже багато, А за феодальних часів, до яких ми хочемо повернути увагу читача, жіноча краса цінувалася значно вище, ніж пізніше, коли ідеї лицарства стали помітно загасати. У давніх рицарів кохання до жінки вважалося своєрідним узаконеним ідолопоклонством, і порівнятися з ним пристрасстю могла тільки любов до Всевишнього, та й то лиш у приписах та канонах, бо в житті таке траплялося рідко, Імена бога й коханої жінки вимовлялися звично, одним подихом, а відданість прекрасній статі була обов'язковою,— так само беззастережно, як і служіння небесам,— для кожного, хто прагнув сподобитися честі стати рицарем. У ту пору влада краси була майже безмежна і могла піднести дівчину простого звання до найвищого вельможі.

1 Крістел Крофтенгрі висловлює тут почуття, подібні до тих, які відчував і я, наскільки їх пам'ятаю після стількох років. У багатьох листах з Перт-шіру люди мені пишуть, що в іменах я припустився дрібних помилок. Та безперечно одне: загальне враження від дблїни Тею і давнього міста Перта, яке гордо підносить сиве своє чоло серед зелених пасовищ над осяйними водами величної шотландської річки, і досі таке яскраве, що виправдало б і ще палкіші вислови, ніж ті, які знайшлися в містера

Крофтенгрі. Серпень 1331 р. {Прим, ает.) У цьому виданні деякі примітки В. Скотта подано скорочено, інші, менш важливі, випущено зовсім (ред.).

Ще свіжа була пам'ять про те, як при попереднику Роберта Третього сама тільки краса дозволила особі низького походження і сумнівної моралі розділити з монархом шотландський трон і багато жінок, не таких спритних чи не таких щасливих, досягали високого становища, почавши саме наложницями,— на ті часи це не вважалося ганьбою і не осуджувалось. Такі приклади могли засліпити й дівчину вищого стану, ніж Катаріна, або Кет, Главер, яку всі визнавали першою красунею з-поміж дівчат у місті та його околицях. Слава Пертської Красуні приваблювала до неї погляди багатьох юних кавалерів з королівського двору, коли цей, бувало, ставав на постій у Перті чи десь поблизу. Навіть більше — не один вельможний дворянин, який часто відзначався хоробрими рицарськими подвигами, так намагався по-величатись поставою у сідлі, проїжджаючи повз вікна старого Саймона Главера на Кувреф'ю-стріт, або ще Керф'ю-стріт, тобто ^ вулиці Вечірнього дзвону, як не хизувався б і на турнірі, де його мистецтво спостерігали найшляхетніші дами Шотландії. У Але дочка Главера 2-рукавичника (Катарінин батько, Саймон, як було заведено за тих давніх часів серед городян та ремісників, дістав прізвище від свого ремесла) і не думала зважати на залицяння отих щедрих на солодкі слова високородних женихів. І хоч дівчина була, певно, й не зовсім байдужа до своєї вроди, однак і в пани, видно, не пнулася — воця мріяла тільки завоювати серце одного з тих, хто був їй рівня/Правда, таку красу, як у Катаріни, ми називаємо скоріше душевною, ніж звичайною дівочою, однак попри с5вое добре серце та щиру вдачу дочка рукавичника здавалася швидше замкнутою, ніж веселою, навіть у товаристві людей простих А та ревність, з якою вона дбала про своє благочестя, наводила багато кого на думку, що Катаріна Главер живе з потаємним бажанням відійти від світу і поховати себе в монастирській келії. Проте на таку жертву, навіть якби Катаріна про неї й подумувала, її батько — а він був, це всі знали, чоловік заможний і дітей більш не мав — навряд чи згодився б.

1 Давид Другий після смерті дружини, королеви Джейн, узяв шлюб із своєю утриманкою, "дебелою молодницею Катаріною Лоджі". Та скоро він за це пошкодував і надумав розлучитись. Але папа римський, сам прагнучи засягти ласки нової королеви, став на її бік. Щодо наступного покоління, то Боецій (Вое цій Аніцій Манлій Северін — бл. 480—524 — християнський філософ і римський державний діяч. Прим, перекл.) нам розповідає: "...король Роберт (Другий), одружившись з дочкою графа Россі, мав при ній заступницею Елізабет Мур (із Рауаллана). На третьому році королювання Роберта його дружина, королева Юфама, померла, і він, з любові до дітей колишньої своєї наложниці Елізабет, одразу взяв її собі за жінку..."

Роберт Третій був сином Елізабет Мур (прим. авт.).

2 Англ. *glover* означав "рукавичник", "продавець рукавиць".

А от стримане ставлення першої красуні Перта до залицянь придворних кавалерів старий Главер цілком схвалював.

— Нехай собі запобігають! — казав він.— Нехай, дочко, запобігають оті дамські

догідники! Хай гарцюють на конях, брязкають острогами, хваляться своїми плюмажами та пещеними вусами. Ми їм не рівня, і з ними родичатися нам не гоже. Завтра день святого Валентина, коли кожна пташка вибирає собі пару. Але ти не побачиш, щоб коноплянка спарувалася з яструбом-перепелятником або вільшанка — з коршаком. Мій батько був чесним громадянином Перта і тримав у руці голку не згірщ од мене. Та коли до брами нашого славного міста підступала війна, ми відкладали й голки, й нитки, й замшу, діставали з темного закутка добрий шолом та щит і брали з стіни над каміном довгого списа. Скажи, ти пригадуєш такий день, коли провост<sup>1</sup> скликав ополчення, а мій батько чи я не пішли? Отак ми й жили, доню моя: працювали, щоб заробити свій хліб, і воювали, щоб боронити своє життя. Не хочу я зятя, який собі гадатиме, буцімто він кращий за мене. А щодо лордів та рицарів, то, сподіваюся, ти запам'ятаєш навік: ти стоїш надто низько, щоб стати одному з них законною дружиною, і надто високо, щоб стати їм утриманкою. А тепер, доню, кидай роботу, бо завтра святий день і нам пора збиратися до церкви. Помолімося, щоб господь бог послав тобі завтра доброго Валентина.

Отож Пертська Красуня відклала чудову рукавичку для соколиного полювання, яку гаптувала на замовлення леді Драменд, убралася в святкову сукню і приготувалась іти з батьком до монастиря домініканців<sup>2</sup>, що був по сусідству з вулицею Вечірнього дзвону. Дорогою Саймсн Главер, давній і шановний громадянин Перта, чоловік уже літній і досить опасистий, приймав від перехожих знаки поваги, які відповідали його короткій оксамитовій куртці і золотому ланцюжку. Так само й перед загальновизнаною красою Катаріни, хоч дівчина й сховалася під своїм плащем,— він нагадував мантилю, яку носять у Флоренції,— скидали шапки й шанобливо схиляли голови старе й мале.

Поки ця пара простувала попідруч вулицею, за нею ішов назирці високий і ставний хлопець в одязі йомена<sup>3</sup>, яка була дуже проста, однак вигідно підкреслювала його гарну поставу, а невеличка ясно-червона шотландська шапочка, або берет, надавала його вродливому обличчю, обрамленому густими кучерями, своєрідної привабливості. Крім звичаяпртяг далиді, хлопці ніякої

1 Провост — титул мера (шотл.).

2 Домініканці — католицький чернечий орден, заснований 1215 р. іспанським ченцем Домініком для боротьби проти єресей.

3 Йомени — у середньовічні часи дрібні вільні землевласники, з числа яких феодали вербували особисту охорону.

зброї при собі не мав, бо людям його стану (а він був у старого Главера за учня) не годилося показуватись на вулиці з мечем та кинджалом — цей привілей вважали за винятково евій "джек-мени", тобто воїни-слуги міської знаті. Після роботи хлопець супроводжував свого майстра як слуга, а сталася б неприємна okazія — і як охоронець. Та з того, скільки уваги він приділяв Катаріні Главер, неважко було здогадатися, що добру послугу хлопець радніше зробив би дочці, ніж її батькові. Але показати свою заппадливість йому не траплялося нагоди,— сповнені почуття поваги, всі перехожі квапились дати батькові з дочкою дорогу.

Та ось у юрбі почали з'являтися залізні шоломи, берети й плюмажі сквайрів лучників та важко озброєних вершників. Власники цих військових відзнак поводитися куди нахабніше, ніж решта мешканців Перта. Не раз, коли такий зухвалець ненароком чи, може, й пишаючись своєю вищістю, відтісняв старого рукавичника від стіни на середину вулиці, в очах юного помічника Главера спалахував гнівний виклик і рішучість довести господині свою відданість на ділі. І щоразу Конахар — так звали хлопця — зустрічав заспокійливий погляд майстра; рукавичник давав йому зрозуміти, що не варто втручатися, поки не накажуть.

— Дурний хлопчисько! — кинув Главер. — Наче ти мало прожив у мене в майстерні, що не тямипп один удар породжує на вулиці бійку... і що кинджал протинає груди так само легко, як голка шкіру... і що я люблю жити мирно, хоч ніколи й не боявся війни, і мені байдуже, де ми з дочкою ітимемо — ближче до стіни чи далі. Головне — щоб іти собі тихо й мирно.

Конахар вибачився, пояснивши, що хотів лише захистити честь господаря. Та його слова не заспокоїли старого Главера.

— Що нам із тої честі, — заперечив він. — Якщо хочеш лишитися в мене на службі, то думай про чесність, а про честь нехай думають оті чванькуваті йолопи, що носять остроги на задниках і панцер на плечах. А коли й тобі до вподоби тягати на собі такі оздобы та брязкати ними, то прошу, тільки не в моєму домі і не при мені!

Конахара докір скоріше розпалив, ніж угамував. Але тут Ка-таріна ледь піднесла свій тоненький пальчик, і цей знак, — якщо його взагалі можна було назвати знаком, — вплинув на хлопця краще, ніж прочухач господаря. Конахар умить утратив свій войовничий вигляд, який здавався для нього природним, і став покірним слугою мирного городянина.

Тим часом їх наздогнав худорлявий молодик, 'закутаний у плащ, яким він притіняв чи й зовсім затуляв половину облич

Сквайр — поміщик, дворянин. Тут — зброєносець.

чя, — так часто робили тоді джигуни, не бажаючи, щоб їх упізнали, чи коли шукали пригод. Одне слово, своєю поведінкою молодик ніби казав усім довкола: "Зараз я не хочу, щоб мене впізнали чи зверталися до мене так, мовби знають, хто я. Проте я залишаюся сам собою і за свої вчинки не збираюся ні перед ким складати звіт, а свого інкогніто додержуюсь тільки для годиться. Мені байдуже — розгадали ви його чи ні".

Молодик порівнявся праворуч із Катаріною, що йшла попідручки з батьком, уповільнив ходу і пішов поряд, так немов пристав до компанії.

— Доброго вам вечора, господарю!

— Дякую, ваша високосте, бажаю і вам того самого... Уклінно вас прошу не затримуватись коло нас... Ми йдемо надто поволі як для вашої високості... Наше товариство не гідне сина вашого батька.

— Синові мого батька це краще знати, старий чоловіче. Я маю до вас справу і хочу поговорити з вами та з моєю чарівною святою Катаріною — найпрекраснішою і найчерствішою святою у святцях.

— З найглибшою шанобою нагадаю вам, мілорде,— відповів старий чоловік,— що сьогодні, в переддень святого Валентина, не гоже розмовляти про справи. Я ладен вислухати волю вашої високості, як тільки ви зволите переказати її через своїх слуг.

— Навіщо нам відкладати на колись,— настійливо промовив молодик, становище якого, видно, давало йому право не церемонитися ні з ким.— Я хочу знати, чи готовий той колет із буйволової шкіри, який я недавно замовив... А від вас, люба Катарі-но,— він перейшов на шепіт,— я бажаю почути, чи торкалися його в роботі, як ви обіцяли, ваші чарівні пальчики. Та нащо я питаю? Бідне моє серце стиналося від гострого уколу щоразу, коли ви втикали голку в одяг, який я носитиму на собі. Зрадливо, чим ти відповіси на муки серця, що так палко тебе полюбило?

— Благаю вас, мілорде! — озвалася Катаріна.— Не каясіть більше цих безумних слів! Вам негоже їх вимовляти, а мені — слухати. Ми люди невисокого роду, але чесного звичаю, і присутність батька нехай захистить дівчину від таких розмов, навіть коли їх провадить ваша високість.

Катаріна проказала це так тихо, що ні батько, ні Конахар нічого не зрозуміли.

— Гаразд, тиране мій,— зітхнув настійливий кавалер.— Сьогодні я тобі довше не надокучатиму, але обіцяй, що завтра на світанку, тільки-но сонце вигляне з-за гори, я побачу тебе у вікні, і дозволь мені бути цей рік твоїм Валентином!

— Ні-ні, мілорде. Батько сьогодні мені казав, що яструб\* а орел і поготів, ніколи не візьме собі в пару коноплянку. Знайдіть собі якусь придворну леді, для неї ваша прихильність буде честю, а мене — ваша високість дозволить мені сказати щирю правду — мене вона тільки зганьбить.

Поки вони так розмовляли, весь гурток підійшов до воріт церкви.

— Гадаю, ваша високосте, тут ви дозволите нам попрощатися з вами? — сказав батько Катаріні.— Я добре розумію, як гір(ко)ко вам не хочеться відмовлятися від утіхи задля того, щоб позбавити нас тривоги й страждання, що їх ви можете накликати своєю увагою на таких людей, як ми. Та подивіться, ваша високосте, скільки слуг юрмиться коло цих воріт, і ви збагнете, що в церкві є й ті, до яких і ви, ласкавий мілорде, маєте відчутти повагу.

— Та вже ж... повагу! А хто відчує повагу до мене? — промовив бундючний юний вельможа.— Нікчемний ремісник із дочкою, для яких навіть крапля моєї уваги — завелика честь, зневажливо заявляють, що моя прихильність їх неславить! Гаразд, моя королево білої замші та голубого шовку, ти в мене за це ще пошкодуєш!

Поки він бурмотів так собі під ніс, рукавичник з дочкою зайшли в домініканську церкву, а їхній супутник Конахар, намагаючись ні на крок не відставати від них, штовхнув мимохідь ліктем — і, мабуть, не зовсім ненароком — молодого дворянина. Рицар, так зненацька виведений з похмурих роздумів, певно, вирішив, що це — зумисна образа, схопив хлопця за барки, вдарив і відкинув геть. Розгніваний супротивник, ледве оговтавшись, мацнув себе рукою за бік, ніби шукав меча чи кинджала там, де їх звичайно носять. Однак, нічого не знайшовши, розчаровано й люто махнув рукою і поспішив до церкви. Ці кілька секунд юний вельможа стояв, згорнувши руки на грудях,

і пихато посміхався, так мовби кидав виклик — ану ж, мовляв, спробуй мене зачепити! Та ось Конахар зайшов до церкви, а його напасник щільніше запнув плащем обличчя і подав комусь умовний знак, піднявши над головою рукавичку. Ту ж мить до нього підбігло двоє чоловіків, що, так само замаскувавшись, чекали цього жесту неподалік. Усі троє заклопотано про щось поговорили, тоді юний вельможа рушив в один бік, а його товариші чи слуги — в інший.

На порозі церкви Саймон Главер озирнувся на цю трійцю і, ще перше ніж вона розійшлася, приєднався до парафіян. Він став на коліна з виглядом людини, пригніченої важкими думами; та коли відправа скінчилася, Главер, здавалося, звільнився від своїх тривог як людина, що довірила сама себе й свій клопіт небесному провидінню.

Послухати обідню зібралося багато великоможних чоловіків і дам, і служили її вельми врочисто. Чекали навіть самого Роберта Третього, однак стареча неміч завадила доброму королеві, проти його звички, приїхати до церкви.

Коли парафіяни почали розходитись, рукавичник зі своєю чарівною дочкою затрималися біля сповідальні, щоб висповідатись кбжне своєму духовникові. Отож коли вони вийшли з церкви, стояла вже темна ніч і вулиця була безлюдна. Більшість городян уже вернулися додому й полягали спати. Дорогою Главерам зустрічалися тільки нічні гультяї та баламути, розбещені й чванькуваті слуги бундючної знаті, які шукали нагоди скривдити мирних перехожих, сподіваючись під крильцем своїх придворних покровителів уникнути покари.

• Може, остерігаючись зустрічі з такими людьми, Конахар підступив до рукавичника й сказав:

— Господарю, ходімо швидше, за нами слідкують.

— Слідкують, кажеш? Хто ж і скільки їх?

— Він один. Закутався в плащ і суне за нами, як тінь.

— У себе на Керф'ю-стріт я не збираюся тікати, хоч би там хто за нами йшов!

— Але він має зброю! — стояв на своєму Конахар.

— Ми теж — у нас є руки, кулаки, ноги. Невже ти, Конахаре, боїшся одного?

— Боюся?! — вигукнув хлопець, обурений таким натяком. — ■ Скоро ви самі побачите — боюсь я чи ні.

— Дурненький ти хлопчику, не заривайся... Твоя гаряча натура не знає міри. Тут тобі не трапиться нагоди встряти в бійку, хоч ми й не кинемося навітіки. Іди з Катаріною попереду, а я піду замість тебе позаду. Ми вже недалеко від дому, тут нам нічого не загрожує.

Главер трохи відстав і справді помітив чоловіка, який простував за ними дуже близько, що в такий час і в такому місці не могло не викликати підозри. А коли вони втрьох перейшли на другий бік вулиці, перейшов туди й незнайомець, і коли вони пришвидшували — чи сповільнювали ходу, він також ішов одразу швидше чи повільніше. Це турбувало б Саймона Главвра мало, якби він був сам. Проте в країні, де закон погано захищає тих, хто не може захистити себе сам, на красу його дочки міг



поквапитись якийсь зловмисний розпусник.

Нарешті Конахар та його чарівна підопічна дійшли до порога свого будинку, їм відчинила стара служниця, і неспокій рукавичника влігся. Однак він вирішив усе ж таки переконатись, чи й справді варто було тривожитись, і гукнув чоловіка, поведінка якого занепокоїла їх і який тепер завмер на місці, не бажаючи, видно, виходити на світло.

— Ану, приятелю, підійди ближче, нема чого гратись в піжмурки! Хіба ти не знаєш, що тих, хто блукає привидам у темряві, закликають кийками? Виходь, кажу, ми хочемо побачити, який ти!

— А чого ж, я можу вийти, пане Главер,— почувся у відповідь напрочуд густий голос.— Я можу вийти і такий, як є, тільки б мені хотілося показатись перед вами у трохи кращому світлі.

— Господи! — вигукнув Саймон.— Цей голос я знаю!.. То це ти власною персоною, Гаррі Гоу? Еге, та нехай мене грім поб'є, якщо ти проминеш ці двері, не закропивши душу! Ні, чоловіче, вечірній дзвін ще не продзвонив, та якби й продзвонив, то він однаково б не розлучив батька з сином. Заходь, чоловіче, Дороті дасть нам чогось поїсти, і спершу ми з тобою спорожнимо глек, а тоді вже ти підеш. Заходь, кажу ж! Моя маленька Кет буде радісінька тебе бачити.

Тим часом Саймон уже затяг чоловіка, якого щойно так тепло привітав, на кухню, що правила, крім особливо врочистих випадків, водночас і за світлицю. Її прикрашали численні олов'яні та-релі та кілька срібних, до блиску начищених чаш — вони стояли на полицях такого собі буфета, що його по-простому називають мисником. Жвавий вогонь та ще яскрава лампа розливали в кімнаті світло й затишок, а смачний дух страви, яку варила Дороті, анітрохи не дратував невибагливого нюху зголоднілих людей.

Несподіваний гість стояв тепер посеред кімнати в яскравому світлі, і хоч на вигляд він був ані величний, ані особливо гарний, проте його обличчя й постать не тільки заслуговували на увагу, а й, здавалося, чимось навіть її привертали. На зріст він був скорше невисокий, зате широкі плечі, міцні довгі руки і вся його кремезна статура свідчили про незвичайну силу, яку підтримували в тілі постійні вправи. Ноги він мав не зовсім стрункі, але й не такі, щоб його назвати кривоногим,— навпаки, вони ніби ще більше підкреслювали його міцну будову, хоч і трохи вадили її правильності. Вдягнений гість був у куртку з буйволової Шкіри, або колет, а на ремені мав важкий меч та короткий шотланд ський кинджал. І складалося враження, ніби ця зброя була призначена захищати гаманець, прив'язаний за міським звичаєм до того самого ремня. На круглій, вельми правильної форми голові кучерявився густий, коротко підстрижений чорний чуб. У темних очах прозирала відвага й рішучість, але решта рис, здавалося, виражали швидше сором'язливість і добродушність, а тепер ще й неприховану радість від зустрічі з давніми друзями. Незважаючи на вираз сором'язливості, що лежав цієї хвилини на виду Генрі Гоу, або Сміта (а зброяра називали так і так \*), чоло

1 Гельське "Гоу" означає те саме, що англійське "Сміт", тобто "коваль" (прим. авт.).

в нього було високе й благородне, однак нижня частина обличчя мала не таку вдачу форму. Великий рот був немов набитий міцними гарними зубами, вигляд яких відповідав загальному враженню міцного здоров'я і могутньої сили, що їх випромінювала вся постать. Коротка густа борода й вуса, недавно ретельно розчесані, завершували портрет цього чоловіка. А років він мав не більше двадцяти восьми.

Вся родина була, видно, дуже рада несподіваній появі давнього товариша. Господар усе тиснув і тиснув Смітові руку, Дороті його прихвалювала, а Катаріна щиро простягла ручку, яку Генрі схопив у свою величезну лапу і вже хотів був піднести до губів, однак на мить завагався й передумав, злякавшись, що такий легковажний вчинок витлумачать хибно. Ні, він не відчув опору в невеличкій руці, яка смирно лежала в його лапі, але від усмішки та рум'янцю на щоках дівчини кавалер засоромився ще дужче. Помітивши, що товариш завагався, старий Главер щиро вигукнув :

— В губенята її, друзяко! В губенята! Не кожному, хто переступить поріг мого дому, я скажу таке! Але присягаю святим Валентином — а завтра ж якраз його день,— я щасливий знов бачити тебе в нашому славному Перті і навряд чи зміг би тобі в чомусь відмовити!

Коваль,— а цей кремезний чоловік, як уже сказано, був коваль,— підбадьорений такими словами, стримано поцілував красуню, а та прийняла поцілунок з ніжною усмішкою сестри й промовила :

— Сподіваюсь, я вітаю чоловіка, що вернувся до Перта, покаявшись і змінившись на краще!

Генрі й досі тримав її руку і, здавалося, хотів щось відповісти, але потім, ураз ніби злякавшись, розтис кулак; він ступив крок назад, наче від страху за те, що зробив, його темне обличчя спалахнуло від сорому й захвату, і він сів біля вогню, але не поруч з Катаріною, а навпроти.

— Ну ж бо, Дороті, поквася з вечерею, старенька!.. А ти, Ко-нахаре... О, а де це Конахар?

— Пішов спати, пане, у нього заболіла голова,— якимось непевно відповіла Катаріна.

— Поклич його, Дороті! — наказав старий Главер.— Я не дозволю йому так зі мною поводитися! Аякже, його кров горянина, бачте, надто благородна для того, щоб розстилати скатерку й підносити тарілки! Він думає вступити в наш давній і шановний цех, не послуживши, як і скільки належить, своєму господареві й учителю за всіма законами покори й послуху. Іди, кажу, й поклич його, я цього так не попусти!

Чути було, як Дороті, охкаючи, вже лізла по сходах — чи, правильніше сказати, по драбині — на мансарду, куди так невчасно чкурнув неслухняний учень. Згори долинуло бурчання, \*а невдовзі до кухні ввійшов і сам Конахар. Його гордовите, хоч і вродливе, обличчя було аж червоне від затамованого в душі невдоволення, і коли він почав накривати на стіл та розставляти тарілочки з сіллю, прянощами та всілякими присмаками,— одне слово, виконувати обов'язки слуги, які за звичаями тих часів лежали на учнях,— весь його вигляд виражав обурення й огиду до цієї осоружної,

немилої йому роботи. Пертська Красуня поглядала на нього трохи занепокоєно, ніби потерпаючи, що така його відверта зневага ще дужче розпалить батьків гнів. Аж коли її очі на мить перехопили погляд Конахара, хлопець знехотя приховав своє невдоволення і, на догоду господареві, заходився покірно прислуговувати біля\*столу.

Тут ми повинні зауважити нашому читачеві, що хоч у поглядах, які Катаріна Главер тайкома кидала на юного горянина, і прозирало занепокоєння його поведінкою, уважний спостерігач навряд чи помітив би в її ставленні до хлопця щось більше, ніж стримані почуття молодой дівчини до свого товариша-однолітка, з яким вона живе під одним дахом і щодня спілкується.

— Довгенько ж ти, Генрі, блукав по світу, синку,— проказав Главер, звертаючись до молодого ремісника, як завжди, мов до рідного, хоч і не був його родичем.— І, либонь, багацько річок побачив, крім Тею, багацько гарних міст, крім нашого Сент-Джон-стона\*.

— Але ніщо й наполовину не заворожило мого серця, бо ніде немає для мене й половини таких красот, як тут,— відповів коваль.— Повірте, батьку, коли я минав Суддівську Брану й перед моїми очима постало в усій своїй красі наше славне місто, мов ото прекрасна королева з роману, яку лицар застав сонну серед розвою квітів, я відчув себе наче птахом, коли той згортає натов-лені крила й сідає в рідне гніздо.

— Ого! Та ти, бачу, неабиякий пііта! — вигукнув рукавичник.— То що — знов заведемо наші танці та хороводи? Наші веселі різдвяні пісні й радісні гуляння довкіл "травневого дерева" 2?

— Для таких розваг ще настане час, батьку,— відказав Генрі Сміт.— Хукання ковальських міхів та стукіт молота по ковадлу, правда, не вельми милозвучний супровід пісням менестреля 3, але

1 Сент-Джонстон — колишня, давніша назва Перта.

2 Травневе дерево — прикрашений квітками, різнобарвними прапорцями і т. ін. стовп, навколо якого веселяться на травневому святі (перша неділя травня).

3 Менестрель — мандрівний музикант.

кращого я не знаю, відколи мушу, хоч і складаю віршики, наживати сяке-такє доОро.

— Це ти слушно кажеш... Ти справжній мій син! — відказав рукавичник.— Бачу, ти надбав тугенький гаман на дорогу?

— Та ні, батьку, я оце тільки повернувся з дороги й непогано заробив. Я продав свою сталеву кольчугу-безрукавку — ви ж її в— мене бачили — за чотириста марок 1. Купив один англієць, доглядач кордону2, сер Магнус Редмен 3. Він не став виторговувати в мене жодного пенні, коли я дав йому рубонуть по кольчугі мечем. А той нікчема з Гірської Країни, що замовив у мене кольчугу, все крутив носом, не хотів викласти й половини цих грошей, хоч я поклав на кольчугу цілий рік роботи.

— Чого це ти здригнувся, Конахаре? — запитав Саймон, звертаючись, ніби між іншим, до свого учня-горянина.— Коли вже ти навчишся робити своє діло і не прислухатися до чужих балачок? Англієць, не довго думаючи, купив річ, яка

шотландцеві здалася дорогою. А тобі що до того?

Конахар хотів був відповісти, однак, поміркувавши, опустив очі й спробував повернути собі самовладання, яке втратив, кол& Сміт так зневажливо відгукнувся про покупця з гір. А Генрі, не зважаючи на хлопця, провадив:

— А в Едінбурзі я вигідно продав кілька мечів та кинджалів. Вони там ждуть війни, і якщо буде воля божа її послати, мій товар свою ціну виправдає. Дяка й хвала святому Данстенові, він і сам дружив з нашим ремеслом! Одне слово, цей мій товариш,— коваль поклав руку на свій гаманець,— був, як ви знаєте, батьку, досить худенький і вбогий чотири місяці тому, коли я вирушив з дому. А тепер він повненький і круглий, як півторамісячне поросля.

— А отой другий твій товариш, що "спить у шкірі, сам залізний, дуже грізний" і висить поруч із гаманцем,— мовив Главер,— невже він весь час байдикував? Ну ж бо, мій бравий Сміте, кажи правду: скільки разів ти встрявав у бійки, відколи переправився на той бік Тею?

— Ні, ви мене таки ображаєте, батьку, питаючи про це,— відповів зброяр, кинувши погляд на Катаріну.— Та ще й при кому! Мечі я роблю, це правда, але пускати їх у діло полишаю іншим. Ні, ні, я рідко тримаю в руці оголений меч — хіба лиш як повертаю його на ковадлі чи на точилі. А люди обмовили мене перед

1 Марка — давня англійська монета.

\* Мається на увазі кордон між Шотландією та Англією.

\* Сер Магнус Редмен колись був правителем графства Берік. Загинув в одній із прикордонних сутичок, що стала наслідком зради графа, про якого мн згадуємо далі (прим. авт.).

вашою донькою, і вона подумала, нібито я, мирний громадянин Перта,— якийсь вуличний забіяка. Та нехай найхоробріший із наклепників посміє сказати мені такі слова на Кіннаульському пагорбі і щоб поруч не було більш нікого, тільки він та я!

— От-от! — засміявся рукавичник.— Там би Сміт якраз гарненько показав, який ціп тихий та мирний!.. їй-богу, Генрі, кому ти, баламуте, оце торочиш — мені, хто знає тебе як облупленого?! Ти ось позираєш на Кет, так ніби їй і невтямки, що в цій країні кожен мусить власними руками захищати свою голову, коли хоче спати спокійно. Годі тобі прикидатися! Та нехай мене дідько вхопить, якщо ти не зіпсував не менше бойових обладунків, ніж викував!

— Таж поганий той зброяр, батьку, що не вміє сам, власноруч спробувати, чого варта його робота. Якби мені не випадало час від часу розсадити шолом чи проткнути мечем панцер, то я б і не знав, як і скільки їх гартувати. Я б тоді ліпив такі картонні цяцьки, які ото не соромляться продавати людям едінбурзькі ковалі!

— Еге\* ставлю золоту крону \*, що в Едінбурзі у тебе щодо цього дійшло до сварки з яким-небудь тамтешнім паливітром 2!

— До сварки? Ні, батьку,— відказав пертський зброяр.— Але, сказати щиро, я схрестив мечі з одним таким на скелях Святого Леонарда за честь могб рідного міста. Ви ж, звісно, не думаєте, що я перший заведу сварку з побратимом у ремеслі?

— О, певна річ, ні. І як же вийшов з тої сварки твій побратим у ремеслі?

— Та так, як може вийти з доброї бійки чоловік, чиї груди затуляє клопоть паперу. Правильніше сказати, він не вийшов, коли ми з ним розлучались, а так і лишився лежати в Хижі Пустельника, дожидаючи з дня на день смерті. І отець Джервіс сказав, що чоловік приготувався до неї благочестиво.

— Он як!.. А з ким ти мірявся мечами ще? — спитав рукавичник.

— Та, признаюсь, побився ще з одним англійцем у Беріку. Ми не дійшли згоди в давньому питанні про верховенство З, як у них це називається. Сподіваюся, ви не ганитимете мене за ту сварку?.. Мені пощастило покалічити йому ліве коліно.

— Що ж, нехай благословить тебе святий Андрій — і раз, і вдруге!.. А ще з ким ти мав до діла? — засміявся Саймон, радий подвигам свого тишка-товариша.

1 Крона — монета вартістю п'ять шилінгів.

2 Пал и вітер — давня назва коваля; зустрічається в Бернса (прим. авт.).

3 Йдеться про суперечку з приводу панування англійського короля над церквою, яка була Еїрішена на користь короля особливим законом.

— У Торвуді побився ще з одним шотландцем,— відповів Генрі Сміт.— Ми засперечалися, хто з нас двох краще вміє орудувати мечем, а цього, самі розумієте, не визнаєш, поки не спробуєш. Бідолаха втратив два пальці.

— Зовсім непогано як для найтихішого хлопчика в Перті — адже він ніколи і в руки не бере меча, хіба тільки коли чаклує над ним у кузні!.. Та-ак, а що ти ще нам розкажеш?

— Та так, дрібниці. Нам'яв боки одному горянинові. Але це діло таке, що не варте й балачок.

— І за що ж ти нам'яв йому боки, о великий миротворцю? — поцікавився рукавичник.

— Та вже й не пригадую,— відповів коваль.— Може, просто за те, що він трапився мені з південного боку Стерлінзького мосту.

— Прекрасно! За ЇВОЄ здоров'я! Після таких подвигів мені ще приємніше тебе тут бачити. Конахаре, ану ворущись! Наливай нам, хлопче, повні чаші, та й собі хлюпни в кухоль світленького пивця!

Конахар шанобливо, як і годиться, налив доброго елю 1 господареві, а також Катаріні. Однак, зробивши це, поставив глек на стіл і сів.

— О, ти чого, небораче?.. Оце ти такий чемний? Ану налий моему гостеві, шановному майстрові Генрі Сміту!

— Нехай майстер Сміт наливає собі сам, коли хоче пити,— відповів юний гел. — Син мого батька натерпівся й так уже доволі принижень як на один вечір.

— Розкукурікався ж півник! — кинув Генрі.— Та в одному ти маєш слухність, хлопчику: той, хто не вміє випити без виночерпія, нехай помирає від спраги.

Проте господареві впертість учня прийшлася не до смаку.

— Е ні,— промовив Саймон,— ти таки наллєш моему гостеві оцього елю з оцього ось глека. І запорукою тому х"ай буде моє блого і найкраща рукавичка, яку тільки я пошив.

Інакше не жити нам з тобою під одним дахом!

Почувши таку погрозу, Конахар похмуро підвівся і, ступивши в бік коваля, який саме взяв високий кухоль з накривкою і підніс до рота, ніби ненароком спіткнувся й штовхнув його так, що спінене пиво хлюпнуло гостеві на обличчя, шию та одяг. Сміт, незважаючи на свою войовничу натуру, загалом був добродушний чоловік, однак такого зухвальства стерпіти уже не міг. Як тільки Конахар випростався, Генрі схопив його за горлянку,— цієї миті вона виявилась у коваля під рукою,— і, міцно стиснувши пальці, пхнув хлопця від себе, процідивши:

Ель — гатунок пива.

— Якби це сталося десь-інде, шмаркатий шибенику, я б тобі вуха повідривав, як уже не раз робив із волоцюгами з твого клану!

Конахар спритно, мов тигр, скочив на ноги й крикнув:

— Більше тобі цим не хвалитися! — І, вихопивши з-за пазухи короткий гострий ніж, кинувсь на Сміта.

Якби він устиг був засадити ніж у шию вище ключиці, як ціливсь, то рана виявилася б смертельною. Але той, хто розпалив у горянина лють, готовий був захищатись і вчасно підбив знизу хлопцеві руку. Вістря ножа черкнуло по ключиці й залишило тільки неглибоку подряпину. Щоб видерти у хлопця кинджал і про всяк випадок схопити його, мов залізними кліщами, за руки, дужому ковалеві досить було однієї миті. Конахар одразу відчув себе в цілковитій владі грізного супротивника, якого сам-таки й роздратував. Хвилю тому ще багрово-червоний, тепер горяний стояв блідий, онімілий від страху й ганьби. Нарешті Сміт трохи попустив свою міцну хватку і спокійно промовив:

— Твоє щастя, що ти не можеш мене розгнівити, бо ти тільки хлопчик, а я — дорослий чоловік, і мені не варто було тебе дражнити. Та нехай це буде тобі наука.

Якусь мить Конахар ще постояв, наче хотів щось відповісти, але потім мовчки рушив за двері, перше ніж Саймон устиг здобутися на слово. Дороті метушилася по кімнаті, прикладаючи Смітові до рани мазі та цілющі трави. А Катаріна, побачивши в коваля кров, знепритомніла.

— Дозволь мені попроситися, батьку Саймоне,— похмуро мовив Генрі Сміт.— Я мав би знати, що така вже моя доля — сіяти чвари та кровопроліття, хоч я волю приносити тільки мир і щастя. Не турбуйтеся про мене, погляньте краще на сердешну Ката-ріну. Бійка перелякала її, на смерть, і все через мене.

— Через тебе, синку?! Це через отрго горянина-катерана!, трясця йому в печінку! Але завтра ж таки він забереться звідси в свої гори або скуштує нашої міської в'язниці. Заміритись на життя гостя в домі свого гбсподаря!.. Це пориває все між нами. Одначе дай мені поглянути на твою рану!

— Катаріна! — знов нагадав зброяр.— Подивіться на Ката-ріну!

— Про неї подбає Дороті,— сказав Саймон.— Від переполоху й ляку люди не вмирають, а от від гельського чи шотландського кинджала вмирають. І коли вона — моя кривна дочка, то ти,

1 Катеринами, тобто грабіжниками, звичайно називали кельтів у місцевостях, що межують із землями саксів, себто англійців (прим. авт.).

любий Генрі, син мого серця. Дай же мені оглянути рану. Скін-окл 1 — небезпечна зброя в руках горян.

— Для мене він — не більше ніж кіготь дикої кішки,— відповів зброяр,— і тепер, коли щоки в Катаріні знов узялися рум'янцем, я й сам хутко очуняю, ось побачите.

Сміт відійшов у куток, де висіло невеличке дзеркальце, притьма дістав з гаманця пучку корпії і приклар до рани. А коли він скинув колет і оголив шию та плечі, їхні м'язи й мужня форма здивували б хоч кого, однак ще дужче вражала його ніжна шкіра, не загрубіла під одягом на вітрі, сонці та біля горна так, як на руках і обличчі. Коваль швидко спинив корпією кров, хлюпнув на себе трохи води і, змивши сліди сутички, застібнув куртку й повернувся до столу, де вже сиділа Катаріна. Хоч від млости вона й оговталась, проте і досі тремтіла й була бліда.

— Чи пробачите ви мені те, що я, ледве повернувшись додому, вже встиг вас образити? Це той хлопчисько з дурної голови роздратував мене, а я повівся ще більше по-дурному, давши себе роздратувати такому, як він. Ваш батько не осуджує мене, Катаріно, то, може, й ви проба ште мені?

— Не моя воля прощати там, де я не маю права ображатися,— відповіла дівчина.— Коли вже мій батько зробив свій дім місцем для нічних бійок, то я хоч-не-хоч мушу їх терпіти. Може, з мого боку було й негарно умлівати і цим ніби перебивати вам таку славу бійку... У мене тільки одне виправдання: я не можу бачити крові.

— То оце так ти приймаєш мого товариша після довгої розлуки?! — вигукнув старий Главер.— Товариша? Ні, що я казку — сина! Чоловік ледве уник смерті від руки хлопчиська, якого я завтра ж таки вижену зі свого дому, а ти поводишся з ним так, ніби це він провинився, відкинувши від себе гадюку, що хотіла його вкусити!

— Не мені судити, батьку,— відповіла Пертська Красуня,— хто в тій бійці винен, а хто — ні. Я навіть не встигла до пуття розгледіти, що сталося, і не можу сказати, хто нападав, а хто боронився. Однак наш друг, майстер Генрі, звісно, не стане заперечувати, що він тільки й живе бійками, кров'ю та сварками. Він і слухати не може про іншого зброяра, щоб не заздрити його славі, і повинен неодмінно випробувати його відвагу. А як побачить бійку, то конче мусить кинутися в самісіньку її гущу. Коли це друзі, він б'ється з ними заради любові й честі, а вороги — з ненависті й задля помсти. А якщо це не друзі й не вороги, Генрі б'ється з ними тому, що вони опинилися на цьому чи на тому бе

С к і н о к л — ("ніж із-під пахви") — горянський стилет (прим. авт.).

Ю

резі річки. Дні його життя — це дні битви, а вночі він, певно, ще раз вершить свої подвиги уві сні.

— Ти надто гостра на язик, дочко,— зауважив Саймон.— Сварки та бійки — діло чоловіче, а не жіноче, і не гоже молодій дівчині про них думати й балакати.

— Таж коли вони так нагло при нас спалахують,— відповіла Катаріна,— то де вже

сподіватися, щоб ми думали й балакали про щось інше! Я з вами згодна, батьку: цей хоробрий громадянин Перта — один із найдобріших людей, які тільки живуть у нашому місті, і він радше обійде черв'яка десятою дорогою, ніж наступить на нього, а зумисне вбити павука йому так само огидно, як родичеві світлої пам'яті короля Роберта !, і останнього разу, перед своїм від'їздом, він побився з чотирма різниками, захищаючи бідолашного мастифа 3, що нібито в чомусь провинився на бойні і його хотіли порішити, а потім Генрі сам ледве уник долі того дворяни, якого боронив. Я визнаю також, що бідняк ніколи не пройде повз дім багатого зброяра, не діставши чогось поїсти й милостиню. Та що з того, коли його меч водночас пускав по світу стільки ж голодних сиріт і згорьованих вдів, скільки їх обдаровує його гаманець?

— Ох ні, Катаріно, спершу послухай, що скаже батько, а вже тоді нападай на мого товариша з докорами. Бо вони в тебе наче й розумні, однак насправді не в'яжуться ні з чим, що ми бачимо й чуємо довкола. На що ж,— провадив рукавичник,— так залюбки збираються подивитись король зі своїм двором, наші рицарі й дами, навіть наші абати, ченці і священники? Хіба не на благородні подвиги, ла поєдинки відважних рицарів на арені турніру? Хіба не милуються вони тим, як зброєю і кровопролиттям люди добувають собі честь і славу? Чим же різниться те, що робить Генрі Гоу серед своїх, від вчинків тих бундючних вельмож? Чи коли-небудь хто чув, щоб він пускав у діло своє вміння і силу комусь на зло чи на кривду? Зате хто не знає, скільки разів він вдавався до них, виступаючи за благо і честь рідного міста? І чи не краще тобі, єдиній з-поміж усіх жінок, прийняти ту шанобу й славу, якими тебе вшанувало таке вірне серце й така міцна рука, назвавшись твоїм лицарем? Що вельможні дами

1 Якось у тяжку пору свого життя Брюс 2 спостерігав за павуком, що повне над його ліжком, уперто намагаючись з'єднати павутину, яка обривалася. Зрештою павук таки домігся свого, і Брюс побачив у цьому добре передвістя, що підохочувало його наполегливо, попри всі зрадливості долі, йти до мети. Згодом усі, хто носив ім'я Брюса або в чиїх жилах текла кров Роберта Доброго, скривдити павука вважали мерзенним злочином (прим. авт.).

2 Роберт Брюс (1274—1329) — національний герой Шотландії. В 1306р. Р. Брюс скинув англійське панування і зійшов на шотландський трон, прийнявши ім'я Роберта Першого (Роберт Добрий).

3 Мастиф — англійський дог.

цінують найвище, як не звагу своїх лицарів? І чи найхоробріший муж у Шотландії здійснив більше славних вчинків, ніж мій відважний син Генрі, хоч він і не високого коліна? Хіба його не знають у Гірській Країні і в Низовині як найкращого зброяра, що коли-небудь кував меча, і найдоблеснішого воїна, що коли-небудь виймав його з піхов?

— Любий мій тату,— відповіла Катаріна,— якщо дозволите дочці сказати, то ви самі собі суперечите. Подякуймо господові та його добрим святим, що ми — люди мирного життя і що на нас і не дивляться ті, кого високе походження та пиха штовхають шукати славу в жорстоких і кривавих діяннях, які у вельможних і бундючних людей називаються лицарськими вчинками. Адже ваша мудрість визнає, що нам безглуздо



було б убиратися в їхні розкішні пера та блискучі шати — навіщо ж нам наслідувати їхні пишні вади? Навіщо нам переймати їхню холодну гордовитість і нещадну жорстокість? Адже для них убивство — не тільки забава, але й привід для марнолюбного тріумфу. Нехай ті, хто народжений для цієї кривавої честі, пишаються нею і втішаються... А нам, хто не бере участі в тому кроволитті, краще годилося б співчувати жертвам. Радіймо, що ми — невисокого роду, це рятує нас від спокуси... Та простіть мене, батьку, коли я переступила свій доччин обов'язок і насмілилась суперечити вашим поглядам, які поділяє так багато людей.

— Ні, дівчинко, ти для мене надто велемовна,— сказав батько, трохи роздратований.— Я всього лиш бідний ремісник і тільки й умію, що розпізнати, де рукавичка на ліву руку, а де — на праву. Та коли хочеш, щоб я тобі простив, скажи щонебудь утішне моему бідному Генрі. Бачиш, який він сидить розгублений і пригнічений після докорів, що ти висипала на його голову. Він, для кого звук сурми завжди лунав як запрошення на свято, убитий свистом дитячої пискавки.

Зброяр і справді, слухаючи, як кохана в такому неvigідному світлі змальовує його вдачу, згорнув руки на столі, поклав на них голову й сидів з виглядом глибоко пригніченим, майже розпачливим.

— Я б хотіла, любий тату, щоб провидіння додало мені снаги втішити Генрі, не зрадивши тої святої правди, про яку я щойно вам казала. І я можу — ні, я повинна це зробити,— казала дівчина далі, і голос її лунав так палко й щиро, а вид її світився такою незвичайною красою, що здавалося, ніби цієї хвилини на неї зійшло натхнення.— Правду небесну,— врочисто провадила Катаріна,— не дано об'являти вустами смертного, надто ж такого кволого. Одначе ці вуста мають право, оголошуючи присуд, провіщати милосердя. Устань, Генрі, піднесися духом, о благородний, добрий і великодушний, хоч і тяжко заблудлий чоловіче!

Твої вади — це вади нашого жорстокого й немилосердного часу, а твої чесноти належать тобі самому.

Промовляючи так, Катаріна взяла коваля за руку й вивільнила її з-під його голови. І хоч яке легеньке було те зусилля, Генрі не міг йому опинатися. Дівчина примусила коваля підвести до неї мужнє його обличчя, і в" чоловічих очах стояли сльози, викликані не тільки її докорами, а й іншими почуттями.

— Не плач,— сказала Катаріна.— Або ні, краще поплач... Але плач, як ті, хто має надію. Зречися двох гріхів — гордині й гніву, яким ти так легко піддаєшся... Відкинь від себе оту ненависну зброю — ти надто легко впадаєш у фатальну спокусу скористатись мечем для вбивства.

— Ви марно мені це кажете, Катаріно,— відповів Генрі.— Я, правда, можу піти в ченці й сховатися від цього світу. Та поки я в ньому живу, я повинен думати про своє ремесло. І коли вже я кую зброю та бойові обладунки для інших, то мені несила й самому стриматися від спокуси ними скористатись. Ви б мені так не дорікали, коли б розуміли, як нерозривно войовничий дух пов'язаний з засобами, що ними я заробляю свій хліб. А ви мене звинувачуєте, не здогадуючись, що це — неминучий наслідок

необхідності. Коли я роблю щит чи панцер, щоб вони захищали від ран,— хіба я не повинен щохвилини пам'ятати, як і з якою силою по них битимуть? А коли кую і загартовую меч для війн, то хіба ж можна, будши мною, не думати, як ним орудують!

— Тоді відкинь його від себе геть, любий Генрі! — палко вигукнула дівчина, стискаючи обома своїми тоненькими ручками важку, дужу, натруджену руку зброяра і ледве її підіймаючи. Сміт цьому не впирався, проте й власною волею дівчині майже не помагав.— Покинь, кажу тобі, ремесло, яке криє в собі пастку для тебе самого. Зречися робити зброю, що тільки вкорочує людське життя, і так надто коротке для покути, чи сповнює почуттям безпеки тих, хто з голими руками побоявся б важити своєю головою. Твоє ремесло — байдуже, для захисту ти куєш зброю чи для нападу — все одно гріховне для чоловіка, чия відчайдушна й гаряча вдача втягує його в спокуси й пастки. Кинь навіки робити будь-яку зброю, заслужи в неба прощення, зречись усього, що призводить до гріха, якому ти так легко піддаєшся.

— А чим же я зароблятиму собі на життя, як покину робити зброю? — пробурмотів коваль.— Адже про мистецтво Генрі з Перта йде слава від Тею до Темзи!

— Саме твоє мистецтво,— промовила Катаріна,— можна застосувати й без шкоди, і люди тебе тільки хвалитимуть. Якщо ти кинеш кувати мечі й щити, твоїм ділом буде робити невинну лопату, а також корисний і гідний поваги леміш. Ці речі допомагають людині підтримувати життя й полегшують його. Ти зможеш

2 "Бібліотечна книга"

33

виробляти замки й засуви, що оберігають майно слабких від зазіхань сильного й нахабного. І люди так само йтимуть до тебе і платитимуть за твою чесну працю...

Але тут Катаріну урвали. Досі її слова проти війни й турнірів особливого подиву в батька не викликали. І хоч такі погляди в дочки були йому новиною, проте зовсім помилковими не здалися. Сказати правду, Саймонові й самому не хотілося, щоб його майбутній зять важив без потреби головою,— адже сміливий на вдачу й незвичайно сильний Генрі Сміт досі наражався на небезпеку вельми охоче. Тим-то Главер був би не проти, якби доводи Ка-таріни вплинули на її шанувальника. Бо рукавичник знав, що в полоні своїх ніжних почуттів Генрі буває так само м'який, як і лютий та впертий, коли підступити до нього з ворожими погро-вами чи вимогами. Але тепер красномовність дочки припала йому не до смаку. І справді, чого це вона заповзялася вмовляти його майбутнього зятя покинути ремесло, яке на той час у Шотландії давало більший прибуток, ніж будь-яке інше, а надто Смі-тові з Перта,— такими заробітками, як у нього, не міг похвалитися жоден інший зброяр у країні. Саймон невиразно відчував, що так рішуче відраджувати Генрі-ковалю щоразу хапатися за меч не варто. Главер навіть пишався дружбою з чоловіком, який так прекрасно володів зброєю, адже за тих войовничих часів цим умінням радий був похвалитися кожен. Та коли Катаріна почала переконувати коваля, нібито найкоротший шлях до миролюб-ства — це відмовитися від вигідного ремесла, в якому Смітові не було рівних і яке завдяки постійним чварам між окремими людьми та війнам між державами давало йому великий зиск, тут старий

Главер уже не міг стримувати свій гнів. Щойно дочка порадила ковалеві виробляти всіляке там домашнє начиння, Саймон, відчувши впевненість у своїй правоті — цього йому трохи бракувало на початку розмови,— перебив її:

— Атож, замки, лемеші, засуви, борони! А чом би й не ґратки до камінів, коцюбки та калроські дечка<sup>1</sup>?! А на додачу ще стати віслюком та й тягати на собі все оте причандалля по світу, а ти будеш другим віслюком, який водить першого на повідку! Ох, Катаріно, дівчинко моя, чи ти геть стратилася розуму? Чи ти гадаєш, у цей суворий, грізний час люди віддадуть срібло за щось інше, крім того, що допоможе їм захистити життя або знищити ворога? Дурненьке ти дівча! Нам потрібен меч, щоб будь-якої хвилини постояти за себе, а не леміш обробляти землю під посів, коли ми, може, й не побачимо сходів. А наш хліб щоденний... Хто має силу, той бере його й живе, а хто слабкий, той ви-

1 Калроські дечка тоненькі залізні дечка, які підвішуються над вогнем і на яких готують улюблену шотландську л а коминку — вівсяний пиріг. Місто Калрос здавна славилось такими дечками (прим. авт.).

рощує хліб для інших, а са& гине з голоду. Щасливий той, хто, як мій достойний син, умів добувати собі на життя інакше, ніж вістрям меча, якого сам кує. Закликай його до миру скільки завгодно — я ніколи не скажу тобі на це "ні". Але пропонувати першому зброяреві Шотландії кинути робити мечі, бойові сокири й панцери... Та цього досить, щоб оскаженів найтерплячіший чоловік! Геть із-перед моїх очей!.. А вранці, якщо тобі пощастить побачити Генрі-ковалю,— хоч своїм ставленням до нього ти цього й не заслужила,— то, прошу тебе, не забувай: перед тобою чоловік, якому немає рівного у всій Шотландії в мистецтві володіти палашем та бойовою сокирою і який уміє, не порушуючи свят, заробити п'ятсот марок на рік!

Катаріна мовчки вислухала батька, що говорив так владно її рішуче, низько вклонилася і, не сказавши навіть добраніч, пішла до кімнатки, де звичайно спочивала.

роздал ні

Та кожен Сміт — хай з лордів чи з панів — Веде свій рід від простих ковалів!

Вврстігат

Сповнене суперечливих почуттів ковалеве серце билось так, що, здавалося, ось-ось вискочить з-під шкіряного колета. Генрі встав, відвернувся й, не дивлячись на старого рукавичника, ніби не хотів, щоб той побачив на його обличчі хвилювання, простяг руку.

\*

— Ні, нехай мене повісять, якщо я так тебе відпущу, чоловіче! — вигукнув Саймон, ляснувши долонею по простягненій руці зброяра.— Я потисну на прощання твою руку не раніш як через годину. Чоловіче, постривай хвилинку, я тобі все поясню. А ті кілька краплин крові з подряпин та кілька безглузвих слів, що зірвалися з язика дурного дівчиська,— адже вони, звісно, не розлучать батька з сином, які так довго не бачилися? Зостанься, чоловіче, коли бажаєш благословення батька й святого Валентина — завтра ж бо, як на те, його день!

Невдовзі гучний голос Главера покликав Дороті. Почувся брязкіт ключів, важкі

кроки вгору й униз по сходах, і нарешті з'явилася стара служниця з трьома чималими келихами з зеленого скла — на той час великою і коштовною дивинкою, а вслід за жінкою і сам рукавичник зі здоровенним, кварта на три, бутлем — куди там бутлям наших змізернілих днів!

— Ось де винце, Генрі! — промовив Главер.— Старіше за мене разів у півтора. Мій батько дістав його в подарунок від старого

2\*

35

сміливця Краббе, фламандського механіка,— того, що так хоробро захищай Перт яри недоліткові Давиді Другому. Нам, рукавичникам, завжди є що робити у війну, хоч ми й причетні до неї менше, ніж ви, хто працює з залізом та крицею. А мій батько зробив старому Краббе одну послугу. Колись я тобі розкажу, як і скільки років ці бутлі довелося переховувати під землею, щоб їх не познаходили оті грабіжники з Півдня. Тож давай вип'ємо по келиху за упокій душі мого шановного батька! Нехай господь простить йому всі гріхи! Дороті, пом'яни й ти з нами мого батька, а тоді йди до себе на горище. Я бачу, голубко, ти вже нашорошила вуха! Але мені треба сказати моєму названому синові щось таке, чого ніхто, крім нього, не повинен чути.

Дороті перечити не стала; вона досить хвацько вихилила до дна келих, чи, скоріше, кубок, і, як і наказав господар, пішла до своєї спочивальні. Друзі лишилися самі.

— Мені боляче,— почав Саймон, знов наливаючи вина собі й гостеві,— до глибини душі боляче, що моя дочка так по-дурному затялась і край. Та здається мені, друже Генрі, що ти ще й сам можеш усе поправити. Навіщо тобі, приходячи сюди, брязкати мечем та кинджалом, коли дівка з дурної голови не може їх бачити? Хіба ти забув, що ви посварилися з нею навіть перед твоїм останнім від'їздом із Перта, бо тобі конче хотілося ходити не так, як усі шановні й мирні громадяни, а при зброї, немов оті ниці джекмени 1 на службі у вельмож? Звісно, й порядним городянам нерідко доводиться брати зброю на заклик міського дзвону, коли він зве нас виступити у військових обладунках.

— Ох, добрий мій батьку,— зітхнув Генрі,— я ні в чому не винен. Ледве сплигнувши з коня, я одразу поспішив сюди сказати, що вернувся. Я думав спитати у вас, коли ваша ласка, поради, як мені стати на цей рік Валентином панни Катаріни. А пані Дороті повідомила, що ви пішли до Чорних Братів2 на службу божу. Подамся, думаю, і я туди: і одну з вами відправу послухаю, і — нехай просять мені богородиЦя і святий Валентин! — погляну на ту, яка про мене й згадувати не хоче... А як заходили ви до церкви, я помітив кількох небезпечних на вигляд чоловіків : вони про щось змовлялися й позирали на вас і на Катаріну. Серед них був і сер Джон Раморні, я його зразу впізнав, хоч він і переодягся, натяг на око оксамитову пов'язку й накинув зверху плащ, мов у слуги. От я і вирішив, батько Саймон, що для бійки ви вже застарі, а отой нащадок горян ще надто зелений, тож піду я, думаю; тихенько вслід за вами. Тою цяцькою, що висить у мене

1 Тобто люди, що носять солдатські куртки й бойові обладунки (прим. авт.).

2 Тобто до ченців-домініканців.

при боці, я б хутко наставив на розум кожного, хто потурбував би вас по дорозі додому, будьте певні. А потім, як пам'ятаєте, ви самі побачили мене і проти моєї волі зтягли до себе. Якби не ви, повірте, я б і на очі не показався вашій дочці, поки не вбрався б у нову куртку, пошиту за останньою модою в Беріку. Не з'явився б я перед Катаріною і при зброї, якої вона так не любить. Хоча, сказати правду, через усякі непорозуміння я нажив собі стільки смертельних ворогів, що в усій Шотландії нікому так, як мені, не випадає ходити вночі без зброї.

— Дурне дівчисько про це й не думає,— сказав Саймон Гла-вер.— Їй ніколи й на розум не спадає, що в нашій рідній, любій Шотландії кожен вважає своїм привілеєм і обов'язком самому помщатися за свої кривди; Але, Гаррі, хлопчику мій, дозволь закинути й тобі докір: нащо ти береш її балачки так близько до серця? Я ж бо сам бачив, який ти сміливий з іншими дівчатами. То чого ж ти перед Катаріною одразу нишкнеш, наче в тебе язик присох?

— Бо Катаріна не така, як решта дівчат, батьку Саймон... Вона не тільки багато краща, а й розумніша, благородніша, святіша і ніби виліплена з ліпшої глини, ніж усі ми, хто її оточує. Біля "травневого дерева" я перед дівчатами можу й задерти носа, та коли підступаю до Катаріни, то відчуваю себе земною, грубою, злою твариною, ледве гідною на неї поглянути, не те що їй перечити.

— Не вмієш ти торгувати, Гаррі Сміте,— відказав Саймон.— Ти надто дорого ціниш товар, який хочеш придбати. Катаріна славна дівка, ще й моя дочка. Та коли ти своєю скромністю і лестощами сам робиш із неї марнолюбну мавпу, то наші з тобою бажання не сповняться, ні, ми цього не діждемося.

— Я й сам частенько за це потерпаю, добрий мій батьку,— зітхнув коваль.— Бо відчуваю, як мало я гідний Катаріни...

— А ти, друже, подивися на це діло з іншого боку! — сказав Главер.— Постав себе на моє місце і на місце Катаріни. Додумай, як бідолашці надокучають з ранку до вечора і хто надокучає — хоч причиняй вікна та замикай двері! Сьогодні теж один причепився до нас — така поважна персона, що страх і називати... То він одверто висловив невдоволення тим, що я, бач, не дозволив йому позалицятися до своєї дочки просто в церкві, поки священник правив службу! А в решти ще менше клепок у голові. Часом я вже й не радий, що Катаріна вдалася красунею. Краще б вона була не дуже вродлива, зате нею менше б так небезпечно захоплювались. Чи хоч би не така свята. Стала б собі звичайною жінкою і була б задоволена відважним Генрі Смітом, а він зуміє захистити свою дружину від будь-якого рицарського нащадка при шотландському дворі.

— А якщо не зумію,— сказав Генрі Сміт, підносячи свою міцну й важку, як у багатиря, руку,— то щоб ніколи не підняти мені над ковадлом молота! Ох, якби моя мрія здійснилася, прекрасна Катаріна тоді побачила б, що немає ніякої шкоди в тому, коли чоловік уміє за себе постояти. Та, здається мені, Катаріна гадає, Їїби весь світ — це величезний собор, і всі, хто в ньому живе, повинні поводитись, як на вічній обідні.

— Навіть більше,— додав Главер,— вона має дивний вплив на кожного, хто до неї

під ступиться... Узяти хоч би того ж таки молодого горянина, Конахара, з яким я маю клопіт ось уже два чи три роки. Норов у нього, ти сам бачив, як у кожного з його племені, в цьому домі нікого не слухається, а Катаріна тільки пальчиком кивне — зробить для неї що завгодно. Дівчина докладає багато зусиль, аби відучити хлопця від грубих звичаїв Гірської Країни.

Тут Гаррі Сміт засовався на стільці, узяв бутель, знов поставив його на етіл і нарешті сказав:

— Дідько б його вхопив, оте щеня з гір, разом з усіма його одноплемінцями! Нащо це Катаріні здалося — наставляти такого парубійка? З ним буде те саме, що з отим вовчням, яке я з дурного розуму спробував був приручити й залишити собі замість собаки. Всі гадали, що воно вже й не звір, поки мене лиха година понесла з ним якимось погуляти на Монкріфський пагорб. Там вовчєня раптом накинулося на отару одного лерда 1 і такого накоїло, що було б мені непереливки, якби тому лердові саме не потрібна була зброя. І я дивом дивуюся, що ви, батьку Саймон, такий розважливий чоловік, тримаєте в себе цього молодого — і, повинен вам сказати, досить гожого — горянина та ще й, так близько допускаєте його до Катаріни! Так, ніби, крім вашої доньки, нема кому вчити хлопця уму-розуму.

— Еге, синашу, та ги, бачу, її ревнуєш?! — промовив Саймон.— Та ще й до кого — до того нещасного парубчака! Скажу тобі щиро, він знайшов тут притулок через те, що в горах йому жилося не солодко.

— Ох, батьку Саймон, батьку Саймон! — похитав головою коваль, не вільний, як і решта городян тих часів, від упереджень.— Якби я не боявся вас образити, то сказав би, що ви надто багато водитеся з усіляким набродом з-поза міста.

— Любий мій Гаррі, мені потрібна на рукавиці шкіра. Оленяча, заяча, козяча — всяка. А горяни беруть за неї недорого.

— Чом би й не так! — холодно кинув Генрі.— Вони ж бо торгують лише краденим!

1 Л е р д — шотландський поміщик, власник спадкового маєтку.

— Гаразд... нехай і так. Де вони беруть звірину — не моє діло, мені аби шкіра була. Та я, як уже й казав, згодився зробити до-слугу батькові Конахара і взяти хлопця до себе з певних міркувань. А горянин він тільки наполовину й поділяє не всі жорстокі погляди глун-амі К Я й сам рідко бачив його таким шаленим, як оце сьогодні.

— Могли б і зовсім не побачити, поки він когось не зарізав би! — відповів Сміт так само холодно.

— І все ж, Генрі, я'кщо ти цього бажаєш, я, незважаючи ні на що, завтра ж уранці пошлю того волоцюгу шукати собі іншого пристанища.

— Ні, батьку,— промовив Сміт.— Невже ви думаєте, що отой послід, отой виплодок дикої кішки завдає Гаррі Гоу клопоту? Чхав я на нього, кажу вам, навіть якби весь його клан з бойовими криками і під ревище дудок підійшов до Шевської Брами 2. Запевняю вас, побачивши перед собою півсотні оголених мечів та щитів, вони кинуться назад швидше, ніж прийшли. Та, сказати правду, хоч і безглузді ці слова, а мені не до вподоби, коли парубчак так багато крутиться біля Катаріни. Не забувайте, батьку

Главер, у вас таке ремесло, що руки й очі весь час у роботі, вся ваша увага прикута до шитва, навіть коли в того ледацюги раптом засверблять руки попрацювати — а це, ви й самі знаєте, буває з ним не часто.

—: Що так, то так,— зітхнув Саймон.— Він усі рукавиці кроїть на праву руку і ще ні разу не дошив до кінця жодної пари.

— Та вже ж, слова "кряти шкіру" він, либонь, тлумачить по-своєму,— промовив Генрі.— Та, з вашого дозволу, батьку, я скажу тільки одне: працює він чи б'є байдики, а очі в нього не сльозяться від чаду... і руки не обпечені гарячим залізом, не в синцях від молота... і чуб не порудів од диму, не вицвів біля горна, не став схожим швидше на шерсть борсука, ніж на те, що християнинові годиться накривати капелюхом. І хай ваша дочка — най-добріша з усіх дівчат, які тільки жили на світі, а для мене Ката-ріна й найкраща в цілому Перті, все ж таки вона, звичайно, розуміє, в чому різниця між одним чоловіком і другим, і бачить, що порівняння не на мою користь.

— За твоє здоров'я, Гаррі, від щирого серця, синку! — почав старий рукавичник, наливаючи по вінця кубок своєму— співрозмовцеві й собі.— Бачу, ти коваль хоч і добрий, а не знаєш, із чого викуто жінку. Отож нічого не бійся, Генрі, не хнюп голови,

1 У Пертшірі, як і скрізь, де близько сусідили жителі Гірської Країни й Низовини, це слово було загальною назвою — байдуже, глузливою чи шанобливою — гельського народу (прим. автО.

2 Головна брама міста (прим. авт.).

так наче тебе ведуть на шибеницю, тримайся бадьоро, як чоловік, що знає собі ціну, і не давай витирати об себе ноги навіть най-прекраснішій з усіх внучок Єви. Катаріна — така сама жінка, якою була і її мати, і ти чинив би по-дурному, якби гадав, буцімто всіх їх приваблює тільки те, що чарує око. Треба зачаровувати їм і слух, чоловіче; жінка повинна знати, що той, кому вона віддає перевагу, хоробрий і водночас покірний та веселий, він може завоювати кохання двадцяти таких, як вона, хоч і запобігає її ласки. Повір мені, старому чоловікові: жінки більше прислухаються до того, що їм кажуть люди, ніж до власного розуму. Якщо моя дочка питає, хто найвідважніший чоловік у Перті, то кого їй назвуть, як не Гаррі-Паливітра?.. А хто найкращий зброяр, який будь-коли кував мечі на ковадлі? Знову ж таки Гаррі Сміт!.. А наймоторніший танцюрист біля "травневого дерева"? Ну звісно, силач Генрі!.. А найвеселіші балади хто складає? Та хто ж — Гаррі Гру!.. А хто в нас перший борець, хто найспритніше грає мечем та щитом?.. Король збройних оглядів... Приборкувач оскаженілих коней... А хто укоськує диких горян?.. Все ти, ти... ніхто інший, крім тебе!.. То невже лс Катаріна віддасть переиагу отому жовторотому хлопчаків з Гірської Країни перед тобою?.. Тьху! Та нехай вона спробує пошити з лайки залізну рукавицю! Кажу ж тобі, Конахар для неї — ніщо. Але вона раденька завадити дияволіві прибрати до рук його законну здобич — чи цього хлопця, чи когось іншого з гір... Благослови її, господи, сердешну! Якби вона могла, то всіх навернула б до чистіших думок...

— А от із цього в неї запевне нічого не вийде,— промовив коваль, що — читач це, мабуть, уже й помітив — не дуже любляв гірське плем'я.— В цій суперечці я ставлю

не на Катаріну, а на старого Ніка 1. Про нього мені принаймні відомо, що він, як і я, все ж таки теж має до діла з вогнем. От йому й дістануться горяни, можна не сумніватися.

— Еге, зате Катаріна,— заперечив Главер,— має спільника, про якого ти мало знаєш. За юного розбишаку взявся сам отець Клімент. А цей сотні чортів боїться не більше, ніж я табуна гусей.

— Отець Клімент? — перепитав Сміт.— У вас тут, у цьому богом береженому Сент-Джонстоні, що день, то новий святий. Заради того кия, який намне боки чортам, скажи, хто він такий, цей отець Клімент?.. Котрийсь із тутешніх самітників, що набив руку на своєму ділі, як добре тренований борець, і постами та каяттям наснажує себе до війни з нечистю, еге ж?

— У тому й усе диво, що ні,— відповів Саймон.— Отець Клімент їсть, п'є і живе, як і більшість із нас. Проте суворо додержується всіх приписів церкви.

Старий Нік — диявол, ворог роду людського.

— А-а, розумію!.. Такий собі вгодований священник, один із тих, котрі дбають більше про благо черева, ніж про благо душі... Випиває барило на проводах масниці, щоб набратися сили й при здоров'ї зустріти великий піст... Уміє ладнати з батьками міста... і сповідує всіх найвродливіших жіночок міста?

— Знов ти не влучив, Сміте. Кажу ж тобі, у нас із Катаріною добрий нюх на лицеміра — байдуже, пісник це чи товстопуз. Але отець Клімент ні той, ні той.

— Ради бога, тоді хто ж він такий?

— Він або стократ кращий, ніж половина всіх його побратимів у Сент-Джонстоні зараз, або настільки гірший від найгіршого з них, що гріх і ганьба взагалі терпіти його в країні.

— Здається мені, тепер не важко сказати, хто він — той чи той,— кинув коваль.

— Вдовольнися тим, друже мій, що я зараз тобі розповім,— промовив Саймон.— Коли судитимеш про отця Клімента з того, що каже й робить він сам, то назвеш його найкращою, найдобрішою людиною на світі, яка дає втіху кожному в біді і пораду в лиху годину, наставляє на шлях істини багатого чоловіка, а бідного не кидає в нужді. А коли послухаєш, що кажуть про нього домініканці, то він — благослови нас, господи! — тут Саймон ревно перехрестився,— нечестивий еретик, якого слід через вогонь земний послати у вогонь пекельний.

Сміт і собі перехрестився й вигукнув:

— Пресвята Маріє! Батьку Саймон, як же це ви, такий добрий і розважливий,— люди вас так і називають: "Мудрий Главер із Перта",— дозволили дочці вибрати своїм духовним пастирем, чоловіка, який — хай бережуть нас усі святі! — який, може, у спілці з самим дияволом?! Згадайте, хіба ж то не священник накликав диявола під час служби божої, коли буревій раптом перекинув будинок Ходжа Джексона?.. А того ранку, коли змило наш прекрасний міст,— хіба то не диявол явився на середині Тею, перевдягнений у стихар священника? Хіба то не він дельфіном стрибав на хвилях?

— Являвся він чи ні — не знаю,— промовив рукавичник.— Знаю тільки одне: сам я його не бачив. А щодо Катаріни, то не можна сказати, що вона вибрала отця Клімента



своїм духовним пастирем, бо її сповідує старий домініканець отець Френсіс. Вона й сьогодні сповідалася в нього. Та жінки часом бувають уперті, і моя дочка, звісно, бігає до отця Клімента по пораду частіше, ніж мені хотілося б. А коли я сам заводжу з ним розмову, він здається мені таким добрим, таким святим чоловіком, що я сам ладен довірити йому своє спасіння. А серед домініканців про нього йде погана слава, це правда. Та яке діло до того нам, мирянам, синку? Краще платімо належне матері-церкві, роздаваймо милостиню, сповідаймося і відбуваймо, як годиться, нашу покуту, а святі отці подбають про наші душі.

— Ай правда. І вони зрозуміють і не засудять чоловіка,— промовив коваль,— коли він необачно чи ненароком ударить, бува, у бійці свого супротивника, який захищається зі зброєю в руках чи й сам нападає. І хай там що думає про це ваша дочка, а тільки з такою вірою й можна жити в Шотландії. їй-бо, чоловік повинен уміти постояти за себе, або ж не довго йому ходити по землі, де на нього шокрок чигає удар. Я пожертвував на наш вівтар п'ять ноблів і вони звільнили мене від гріха за найліпшого з тих, із ким я мав лихо зійтися в герць

— Пора, одначе, допити наш бутель,— нагадав старий Главер.— Чуєш, на домініканській дзвіниці вже б'є, здається, північ. І послухай мене, Генрі, синку: як тільки почне світати, стій у нас під заґратованим вікном, що під дахом зі східного боку. І дай мені знати про себе свистом, який у Сміта називають тихеньким. Я вже подбаю, щоб Катаріна виглянула з того вікна, і до кінця року ти матимеш усі привілеї її Валентина. Ну, а як не зумієш скористатися цією нагодою, то я почну думати, що хоч ти й носиш на собі лев'ячу шкуру, але природа наділила тебе довгими вухами віслюка.

— Амінь, батьку! — промовив зброяр.— Щиро зичу вам доброї ночі! І нехай господь благословить ваш дім і тих, хто в ньому живе. Смітів голос ви почуєте відразу, тільки-но проспівують перші півні. І будьте певні; я того пана Шантеклера<sup>2</sup> таки присоромлю!

По цих словах коваль попрощався й, нітрохи не відчуваючи страху, однак завбачливо озираючись, рушив безлюдними вулицями додому — до Млинового провулка на західній околиці Перта.

#### РОЗДІЛ IV

Що бурі нам в житейським морі цім? Лиш круговерть у серці молодім.

Драйден

Силач Генрі не полінувався — про це не важко здогадатись — зробити те, що йому порадив чоловік, якого зброяреві так хотілося назвати своїм тестем. Удома Сміт заходився ретельніше, ніж будь-коли, вбиратися, намагаючись мати якомога менш войовни-

<sup>1</sup> Н о б л ь — давня англійська золота монета.

<sup>2</sup> Шантеклер (від франц. *spapier-ecriture*) — жартівлива назва півня, яка означає "співець зорі".

^їїй вигляд. Проте в місті його надто добре знали, щоб він зважився вийти на вулицю зовсім без зброї; і хоч Сміт мав тут справді багато друзів, та своїми численними подвигами нажив собі й чимало смертельних ворогів, і якби попався був їм до рук і

перевага раптом виявилась на їхньому боці, то вони б його — Генрі це добре розумів — не помилювали. Отож під коротеньку шкіряну куртку він надів на себе "секрет", тобто кольчугу, таку легеньку й зручну, що вона заважала рухатись не більше, ніж теперішня жилетка, однак була досить міцна й надійна,— Генрі власноруч викував і з'єднав кожне її кільце. Далі він, як і годилося чоловікові його віку та звання, одягнув на честь завтрашнього свята фламандські штани та голубий каптан із найкращого англійського сукна, гаптований чорним шовком і з чорними атласними вставками в розпірках. Довершували вбрання черевики з кольорової кордовської шкіри на низькому підборі та плащ із доброї шотландської вовни, що його коваль накинув через плече лиш для того, аби прикрити на поясі мисливський ніж, або *couteau de chasse* — єдину його зброю, бо в руки Сміт узяв тільки гілочку падуба. А в чорній оксамитовій шапці між верхом і підкладкою була схована сталева прокладка, яка надійно захищала голову.

Одне слово, Генрі набув вигляду, на який мав цілковите право,— вигляду заможного, шанованого громадянина міста, вбраного досить статечно, як на своє становище, хоч і не переступив належних його станом меж, бо не прагнув бути схожим на дворянина. Так само й невимушена, мужня манера триматися, хоч і свідчила про цілковиту зневагу до небезпеки, однак не давала підстав прирівнювати його до тогочасних горлорізів, до яких коваля часом несправедливо залічували ті, хто звинувачував його в забіяцтві,— у бійки він так часто встрявав, як дехто казав, нібито через свою розхристану й непогамовну вдачу та ще через усвідомлення власної сили й віру в свою зброю. Навпаки, кожна його риса виказувала в ньому чоловіка щиросердого й доброго, який ні сам не тримає в душі ні на кого зла, ані остерігається його від людей.

Вбравшись отак у найкращу свою одягу, чесний зброяр сховав за пазуху ближче до серця (від цього дотику воно аж затрепетало) невеличкий дарунок, який він давно вже припас для Катаріни Главер; уранці, коли вона назве його своїм Валентином, він матиме право піднести їй цей дарунок, а вона — прийняти ^його, не погрішивши проти дівочої скромності. То був маленький, вирізьблений у вигляді серця рубін, проткнутий золотою стрілою і вкладений у гаманчик із сталевих кілець надзвичайно тонкої роботи — хоч на королівську кольчугу! По краю гаманчика стояли слова :

Стріла кохання Серце ранить — Кольчуга не рятує.

Зброяр довго сушив собі голову над цією емблемою і був вельми задоволений власним віршем: у ньому висловлювалася думка, що своїм мистецтвом він може захистити будь-яке серце, а от свого, мовляв, не вберіг. Генрі загорнувся в плащ і поспішив тихими безлюдними вулицями, щоб опинитись під тим вікном незадовго перед світанком.

З таким наміром він поминув Верхню вулицю 1 і, щоб вийти на Керф'ю-стріт, звернув у перехід, де тепер стоїть храм святого Іоанна. Глянувши на небо, Генрі подумав, що прийде до будинку Главерів, мабуть, принаймні на цілу годину раніше, а краще було б з'явитися на місце побачення якомога ближче до призначеного часу. Біля дому Пертської Красуні чатуватимуть, напевно, й інші кавалери, і Генрі, добре

знаючи свою слабкість, розумів, як легко там може дійти до сварки. "На моєму боці велика перевага,— міркував він.— Це — дружба з батьком Саймоном. Нащо бруднити собі руки кров'ю бідолах, навіть не вартих моєї уваги, коли вже їм не поталанило так, як мені? Ні, ні, цього разу я буду розважливий і триматимусь якомога далі від спокуси встряти в бійку. На сварку зі мною у тих залицяльників лишиться не більше часу, ніж треба буде мені, щоб я свиснув, а батько Саймон відгукнувся на мій свист. Хотів би я знати, як старий Главер примудриться підвести Катаріну до вікна? Якщо вона розгадає його намір, то йому, боюсь, важко буде домогтися свого".

Отак, розмірковуючи про своє побачення, закоханий зброяр уповільнив ходу і, все частіше позираючи на схід, обводив поглядом небо. Але на його чорному склепінні не з'являлося жодної сірої латки, що провіщала б наближення зорі, яка того ранку — так здавалося нетерплячому сміливцеві — не поспішала зійти на свою східну вежу. Неквапом пройшов він попід стіною каплиці святої Анни (не забувши, коли ступив на освячену землю, перехреститись і промовити Ave 2, коли це раптом десь із-за одного з контрфорсів почувся голос:

— Той, кому слід поспішати, бариться.

— Хто тут? — озирнувся зброяр, вражений цими несподіваними й тоном, і змістом словами.

— Байдуже хто, — відповів той самий голос.— Поквапся, а то буде пізно. Не гайнуй слів, іди.

1 Верхня вулиця — одна з двох головних вулиць Перта — Північної Верхньої, і досі званої просто Верхньою вулицею, та Південної Верхньої, яка тепер відома під назвою Південної вулиці (прим. авт.).

2 Початкове слово католицької молитви "Ave, Maria".

— Святий ти чи грішник, ангел чи диявол,— сказав Генрі, перехрестившись,— але твоя порада стосується того, що мені надто дороге, і я не можу нею знехтувати. Святий Валентине, допоможи мені!

Промовивши це, зброяр одразу наддав ходи, закрокувавши так швидко, що за ним мало хто встиг би, і дуже скоро опинився на Керф'ю-стріт. Не ступив він і трьох кроків у бік будинку Саймо-ца Главера, який стояв насеред вузької вулиці, коли від протилежних будинків відійшли двоє чоловіків. Наче змовившись, вони рушили з двох боків до нього й перепинили дорогу. У тьмяному світлі Генрі ледве добачив, що на обох горянські пледи.

— Геть із дороги, катерани! — крикнув зброяр гучним грізним голосом, що відповідав його широким грудям.

Але ті двоє чи то не озвалися, чи то коваль не розчув. Однак він побачив, як вони оголили мечі, збираючись, мабуть, зупинити його силоміць. Відчуваючи щось лихе, але не здогадуючись, що саме, Генрі ту ж миіь вирішив прокласти собі шлях, хоч би там скільки було ворогів, і захистити свою кохану або вмерти біля її ніг. Він перекинув плащ через ліву руку — замість щита — і рушив швидко й рішуче на тих двох. Той, котрий стояв ближче, замахнувся мечем, але Генрі, відвівши плащем удар, зацідив

нападника в обличчя й водночас підставив йому ногу, так що супротивник спіткнувся і простягся на бруківці. І майже відразу Генрі довгим мисливським ножом так ударив другого, який саме підскочив з правого боку, що той упав поруч із своїм поплічником. Тим часом зброяр кинувся вперед, охоплений цілком зрозумілою тривогою — адже не дарма на чатах тут стояли ці двоє, які ще й зважилися вдатись до зброї! Під вікнами в Главе-рів — під тими самими вікнами, із одного з котрих, як він сподівався, його мала привітати Катаріна й назвати своїм Валентином,— Сміт почув приглушений шепіт і шарудіння. Він перейшов вулицю, щоб з протилежного боку краще розгледіти, скільки там людей і які в них наміри. Проте один із ватаги, що збилася під вікном, помітив чи почув Генрі і й собі перетнув вулицю. Подумавши, видно, що це один із їхніх, чоловік запитав пошепки зброяра:

— Що там була за шамотня, Кеннете? Чого ти не дав нам сигналу?

— Негідник! — вигукнув Генрі.— Ти себе викрив, і тебе жде смерть!

По цих словах він щосили замахнувся ножом на чужого і, певно, виконав би свою погрозу, якби той не підставив руку й не прийняв на неї удар, націлений у голову. Рана, очевидно, виявилась тяжка, бо чоловік похитнувся і, глухо застогнавши, впав. Не звертаючи більш на нього уваги, Генрі метнувся до ватаги зухвальців, які вже приставляли драбину до заґратованого вікна під дахом. Генрі навіть не спинився полічити, скільки їх там, чи з'ясувати, що вони замишляють. Крикнувши на гвалт і подавши сигнал, на який звикли збігатися городяни, Сміт кинувся на непроханих нічних гостей, один із яких уже ліз по драбині. Схопивши за шаблі драбину, Генрі скинув її на бруківку разом із чоловіком і наступив на нього ногою, не даючи встати. Його поплічники люто насакували на Генрі, намагаючись визволити свого товариша. Однак сталева жилетка служила ковалеві добру службу, і він щедро платив на їхні удари, гучно викрикуючи:

— Поможіть! Поможіть! На захист прекрасного Сент-Джон-стона! За луки й клинки, відважні земляки! За луки й клинки!.. Темної ночі вдираються до наших домівок!..

Його слова луною відбивалися далеко на вулицях міста, і раз у раз їх супроводили міцні удари, що ними зброяр частував — і не без наслідків — своїх супротивників. Від цього гармидеру мешканці сусідніх будинків прокидалися й вибігали на вулицю в самих сорочках, зате з мечами та щитами, а декотрі й зі смолоскипами в руках. Напасники притьма кинулися врозтіч, і всім їм пощастило втекти, крім того чоловіка, якого Генрі разом з драбиною скинув на землю. В розпалі бійки відважний зброяр схопив його за горлянку й чіпко тримав, мов хорт зайця. Решту покалічених устигли забрати з собою їхні товариші.

— Тут якась наволоч надумала порушити спокій нашого міста,— звернувся Генрі до сусідів, що збіглися.— Доганяйте негідників! Усі вони не втечуть, декого з них я покалічив, і кривавий слід покаже вам дорогу.

— Це оті катерани з гір! — загомоніли люди.— В погоню, сусіди!

— Атож, доганяйте їх, доганяйте!.. А я тут сам розберуся з цим хлопцем! —

провадив зброяр.

Городяни кинулися в різні боки, вдалині спалахували смолоскипи й гучно лунали на сусідніх вулицях їхні крики.

Тим часом ковалів бранець, вдаючись до обіцянок і погроз, почав благати Сміта пустити його на волю.

— Якщо ти дворянин,— казав він до Генрі,— дозволь мені піти, і все, що тут сталося, тобі подарується.

— Я не дворянин,— відповідав Генрі.— Я Галь із Вінда, громадянин Перта. І не скоїв нічого такого, щоб мені його дарувати.

— Мерзотнику! Ти сам не знаєш, що скоїв! Та відпусти мене, і я наповню твою шапку золотими монетами!

— А я зараз наповню твою шапку твоєю кров'ю,— відказав зброяр,— якщо ти не стоятимеш смирно, як і належить справжньому бранцеві.

— Що сталося, Генрі, синку мій? — промовив Саймон, який щойно з'явився у вікні.— Я чую твій голос, та Лунає він зовсім не так, як я сподівався. Що то за галас? І чому збігаються сусіди, наче тут хто б'ється?

— Тут ціла згряя якихось волоцюг, батьку Саймон, пробувала залізти до вас у вікно. Та я, здається, таки навчу одного з них молитися богу. Ось він, я добре його тримаю, мов лещата залізо.

— Послухай мене, Саймоне Главер,— озвався бранець.— Я хочу сказати тобі кілька слів сам на сам. Визволи мене з залізних лап оцього міднолобого неотеси, і я доведу тобі, що ніхто не замишляв зла ні проти тебе самого, ні проти твоїх домашніх. Навіть більше, я скажу тобі щось таке, з чого ти матимеш вигоду.

— Цей голос я вже десь чув,— промовив Саймон Главер, який тим часом вийшов на вулицю з потайним ліхтарем у руці.— Сміте, синку, дозволь цьому молодикові побалакати зі мною. Нам нема чого його боятися, запевняю тебе. Постій хвилинку, де ти стоїш, і не пускай нікого в будинок — ні ворога, ні друга. їй-богу, цей молодик хотів лише пожартувати на день святого Валентина.

Сказавши так, старий рукавичник потяг ковалевого бранця через поріг і причинив за ним двері. Генрі стояв непомалу вражений тим несподіваним спокоєм, з яким його майбутній тесть поставився до бійки.

— Пожартувати! — повторив він.— Добрий би вийшов жарт, якби їм пощастило залізти до дівчини у вікно!.. А вони б таки залізли, коли б не той чесний і дружній голос під каплицею. І якщо то був голос і не самої благословенної святої (зрештою, хто я такий, щоб сподобитися її уваги?), то там він однаково не міг пролунати без її дозволу й згоди, і за це я обіцяю поставити в її храмі воскову свічку, завдовжки як оцей мій ніж... Шкода тільки, що замість нього зі мною не дворучний меч, ним би я краще прислужився Сент-Джонстону й провчив би тих негідників... Бо цей короткий ніж — гарна, звісно, цяцька, та вона більше годиться для хлопчачої руки, ніж для чоловічої. О, старий мій дворучний Трояне, якби ти був тої хвилини в моїй руці, а не висів удома над ліжком, ноги того нечестивця так легко не винесли б його тіла з бойовища... Однак

сюди йдуть люди зі смолоскипами й оголеними мечами... Агов, стійте! Ви за Сент-Джонстон?.. Якщо ви друзі цього прекрасного міста, то вітаю вас!

— Не пощастило нам на ловах,— сказали городяни.— Добігли по кривавому сліду до домініканського цвинтаря, а там сполохали ^серед могил двох чоловіків, які підтримували третього,— либонь, того самого, котрого ти, Гаррі, позначив своєю міткою. Не встигли ми наздогнати їх, як вони добігли до бічної хвіртки й подзвонили у дзвін притулку... Хвіртка відчинилась, і ті троє ввійшли в неї. Тож тепер вони в надійному Сховку, а нам доведеться вертатись у прохололі постелі та зігріватися.

— Та вже ж,— зітхнув один із переслідувачів,— у благочестивих домініканців біля монастиря завше чатує котрийсь із побожних братів і щомиті ладен відчинити двері притулку кожній нещасній душі, що попала в біду й прибігла просити захистку в святої церкви.

— Еге ж, якщо та скривджена бідна душа має чим заплатити,— промовив другий.— Та коли вона воістину бідна не тільки духом, а й гаманцем, то стоятиме під дверима доти, доки її схоплять гончаки!

Третій, що, присвічуючи собі смолоскипом, довгенько придивлявся до землі під стіною, підвів урешті голову й забалакав. Це був жвавий, спритний, доволі товстенький і невисокий чоловік на ім'я Олівер Праудф'ют, досить заможний ремісник і один із старійшин шапкарського цеху. Певно, саме через це й розмовляв він як людина вельми шанована.

— А ти б нам не сказав, бравий Сміте (тепер, коли вулицю осяяло світло смолоскипів, вони впізнали один одного), що то за люди здійсняли в місті бучу?

— Ті двоє, котрих я побачив спершу,— відповів зброяр,— були, як мені здалося, в горянських плащах.

— А схоже на те, схоже,— озвався, похитуючи головою, один із гурту.— Просто ганьба: в мурах міста ніяк не позакладають проломів, і той набрід, горяни, спокійнісінько підіймає чесних людей глупої ночі з постелі.

— Ой, гляньте сюди, сусіди! — вигукнув раптом Олівер Праудф'ют, показуючи щойно підібрану з землі чийось закривавлену руку.— Коли такі пальці зав'язували шнурки на горянських броугах ]? Щоправда, рука велика й кістлява, але випещена, як у леді, а перстень на ній горить, мов яскрава свічка! Якщо не помиляюся, Саймонові Главеру на цю руку вже доводилося шити рукавиці, адже він обшиває всіх придворних вельмож.

Люди почали розглядати знахідку, висловлюючи всілякі припущення.

— Коли так,— мовив один,— то Гаррі Смітові якраз пора вшиватися. Бо якщо руку відрубали дворянинові, то юстиціарій 2— навряд чи визнає захист будинку простого громадянина за достатнє виправдання. Щодо каліцтв закон суворий.

— І не сором тобі таке молоти, Майкле Вобстер! — відповів шапкар.— Хіба ж ми не спадкоємці й наступники відважних давніх римлян, які звели Перт за образом і подобою свого рід-

Б р о у г и — грубі черевики з невичиненої шкіри. Юстиціарій — верховний суддя і

намісник короля.

ного міста? Чи в нас немає хартій, дарованих нам, відданим васалам, благородними королями й прабатьками роду нашого? І ви хочете, аби ми відступилися від своїх прав, пільг і привілеїв, від своїх гарантій щодо злодія, спійманого на гарячому, щодо нашої спадщини, власності, спадкового права на присутність у почті барона, і щодо стягнення пені та вивласнення майна, і щодо наших виробів?.. На дім чесного громадянина Перта нападають зі зброєю в руках, а ми мовчатимемо й не зажадаємо покари? Ні, добрі сусіди, вправні ремісники й чесні громадяни! Скоріше Тей потече назад до Данкелда, ніж ми допустимо таку наругу!

— А чим ми тут зарадимо? — промовив поважний старий чоловік, який стояв, спершись на дворучний меч.— Що ти нам підкажеш?

— Отакої, балї 1 Крейгдаллі! Від кого-кого, а від вас я не сподівався такого запитання. Мені здається, що саме вам, нашому довіреному чоловікові, годилося б зараз, просто з оцього місця, піти до короля, підняти його величність із королівського ложа й доповісти про цю прикру оказію, яка змусила нас посхоплюватись о такий порі з постелі і в самих сорочках вибігти на вулицю! Я показав би його величності це криваве звинувачення й почув би з монарших вуст, чи справедливо й чесно, щоб рицарі та вельможі з розбещеного королівського двору отак поводитися з його відданими васалами! Ось як палко слід, по-моєму, захищати нашу справу.

— Палко, кажеш? — перепитав старий.— Та вже ж! Так палко, що ми всі, любий мій, закоцюбли б від холоду, поки б воротар повернув ключа в замку і впустив би нас до короля... Гаразд, друзі, ніч холодна... Ми як справжні чоловіки стали тут на свій захист, а наш бравий Сміт добре провчив тих, хто надумав нас кривдити. І це варте двадцяти королівських указів! Завтра буде день, і ми обговоримо справу на цьому самому місці й вирішимо, що слід зробити, аби викрити й покарати негідників. А тепер давайте розійдемося, поки в нас іще не поклякли руки й ноги.

— Авжеж, це ти слушно кажеш, сусіде Крейгдаллі!.. Слава Сент-Джонстону!

Олівер Праудф'ют був один з тих немилосердних красномовців, котрі гадають, ніби їхню балаканину люди ладні слухати коли й де завгодно і за будь-яких обставин. Він і тепер говорив би й далі, та слухати його ніхто більше не захотів, усі рушили по домівках при світлі зоряниці, що вже вставала над обрієм.

Тільки-но юрба розійшлася, двері в будинку рукавичника прочинились, і господар, схопивши коваля за рукав, потяг його за поріг.

1 Балї — міський суддя, виборна особа з числа членів магістрату, тобто міської ради.

— А де ж бранець? — суворо запитав Сміт.

— Та пішов... зник., утік... Звідки мені знати? — промовив рукавичник.— Вибіг на чорний хід, тоді через садок... Забудь про нього, входь і поглянь на свою Валентину! Сьогодні вдосвіта ти врятував їй життя і честь!

— Дай же мені бодай ножа сховати,— сказав коваль.— Та й руки помити...

— Не можна гаяти ні хвилини! Вона вже встала і майже вдягнена... Ходімо, друже!

Нехай побачить тебе з доброю зброєю в руці і з кров'ю негідника на долоні, щоб знала ціну відданості справжнього чоловіка! Надто довго вона затикала мені рота своїми теревеннями про скромність та докори сумління. Я хочу, щоб вона втямила, чого варте кохання безстрашного чоловіка й відважного громадянина!

## РОЗДІЛ V

Устань, красуне, заплетись,

З альтани вийди, глянь у вись:

Гойдав свіжий легіт крони

Й кружля над замком гайвороння.

Джоанна Бейлі

Від гамору бійки Пертська Красуня прокинулась і, ледве дихаючи від страху, прислухалася до брязкоту зброї та гармидеру на вулиці. Потім упала на коліна й почала молити в неба допомоги, та, почувши голоси сусідів і друзів, що збіглися її захистити, вона, не встаючи, заходилася складати подяку.

Коли старий Главер мало не ввіпхнув до кімнати Генрі Сміта, її рятівника, Катаріна все ще стояла навколішки. Сором'язливий зброяр опинався — спершу з остраху скривдити кохану, а потім, як побачив дівчину навколішки й за молитвою, — з поваги до її набожності.

— Батьку, — зітхнув Генрі, — вона ж бо молиться... Я не зважусь до неї і забалакати, як не зважився б перебити єпископа, коли той править службу божу...

— Знов ти за своє, відважний і славний телепню! — вигукнув старий Главер. Потім, звертаючись до Катаріни, додав: — Подякуймо нашим ближнім, доню моя, і це буде найкраща дяка Всевишньому. Перед тобою стоїть той, кого небо послало врятувати тебе від смерті чи, може, й від того, що гірше за смерть, — від ганьби. Прийми його, Катаріно, як свого вірного Валентина й того, кого я так хотів би назвати своїм любим сином!

— Не зараз, батьку, — відказала Катаріна. — Зараз я не можу нікого бачити... не можу ні з ким розмовляти. Не подумай, що я невдячна... Я, може, аж надто вдячна тому, кого небо вибрало нашим рятівником... Але дозволь мені спершу подякувати святій заступниці, яка так вчасно послала мені допомогу, і дай мені хвилинку вдягти сукню.

— Ну, слава богу, дівчинко! Ні, тут ніхто не заважатиме тобі вбиратися, коли вже ти вперше за цих десять днів забалакала як доросла ^кінка... Бо й справді, Генрі, мені так хотілося б, синку, щоб моя дочка зреклася своєї неприступної святобливості, поки не настала пора приєднати її до почту владики небесного як іще одну святу Катерину!

— Ох, не жартуйте, батьку! Присягаюся, Катаріна вже має принаймні одного щирого шанувальника, і він ладен служити на втіху їй так віддано, як тільки може служити грішна душа... То я поки що прощаюся з тобою, прекрасна діво, ^ закінчив зброяр, підносячи голос. — І хай пошле тобі небо сни такі самі мирні, як твої помисли. Я йду охороняти твій сон, і лихо тому, хто насміє його потривожити!

— Ні, відважний і добрий Генрі, в тебе й так гаряче серце ніяк не вживеться з



нерозважливою рукою! Не встрявай більше цієї ночі в жодні сварки. Одначе прийми мою найглибшу вдячність і постарайся, щоб і твої помисли були такі самі мирні, якими тобі здаються мої. Завтра ми побачимось, і я доведу тобі свою вдячність... Прощавай же!

— Прощавай, ^ владарко й світло мого серця! — відповів зброяр.

Він зійшов зі сходів, що вели до Катаріниної кімнати, й хотів був уже вийти на вулицю, коли його спинив за руку Главер.

— Ця нічна сутичка, Гаррі,— промовив він,— потішила мене так, як ще зроду не тішив дзвін мечів. Вона напоумила мою дочку й навчила її цінувати тебе. Хвала святому Макгрідерові Ч Я навіть співчую тим баламутам, і мені шкода сердешного залицяльника, котрому вже довіку не носити шеврон 2 на правій руці! Ох! Свою втрату бідолаха відчуватиме щодня, все своє життя, особливо як надягатиме рукавиці... Авжеж, віднині він пла-титиме мені за моє ремесло вдвічі менше... Ні, Генрі, тепер до самого ранку ні на крок із цього дому,— провадив Саймон.— Ти не повинен іти від нас, сину мій, кажу тобі, не повинен!

— Я й не думав іти. Та, коли ваша ласка, я початую на вулиці. Вони можуть напасти знов.

— Якщо нападуть,— відказав Саймон,— тобі легше й зручніше буде їх прогнати, коли сидітимеш у будинку. Нам, городя-

1 Назва місцевості неподалік від Перта—Екклезмакгерді (Eccleuvia Macgirdi) ще зберігає від цілковитого забуття пам'ять про цього давньогельського святого (прим. авт.).

2 Шеврон — нашивка з галуна, відзнака на рукаві форменого одягу.

нам, більше личить боронитись із-за кам'яних мурів. Наш обов'язок захищати місто привчив нас битися саме так. До того ж, гармидеру та біганини тут уже було й так доволі для того, щоб ми могли мирно й спокійно дожити до ранку. Отож ходімо зі мною.

Промовивши так, рукавичник потяг Генрі до тієї самої кімнати, де вони сиділи звечора. Генрі й не опинався, а стара служниця,— її, як і інших людей, зняла на ноги нічна бійка,— хутенько розпалила вогонь.

— А тепер, відважний мій сину,— сказав Главер,— що б ти хотів випити за здоров'я свого батька?

Генрі Сміт дав посадовити себе на старий потемнілий ослін і задивився на полум'я, що кидало на його мужнє обличчя червоні відблиски. Сидячи, він бурмотів собі під ніс:

— "Добрий Генрі"... "Відважний Генрі"... Ох! Краще б вона сказала "любий Генрі"!

— Що це за вина ти перелічуєш?! — засміявся старий Главер.— Таких у моєму погребі немає. А от іспанського, чи рейнського, а чи й гасконського — будь ласка, тільки скажи, і вино заграє в келихах... Отак-то!

— "Найглибша вдячність"... — задумливо мурмотів далі зброяр.— Такого вона ще ніколи мені не казала. "Найглибша вдячність"... Чи не надто непевні ці слова?

— Вони виявляться ще й якими певними,— промовив рукавичник,— коли ти

нарешті вгамуєшся і скажеш, чого вип'єш за сніданком.

— Та чого наллете, батьку,— недбало кинув зброяр і знову почав перебирати в думці Катарініні слова.— Згадала про моє гаряче серце, однак не забула й про нерозважливу руку. То що ж мені такого зробити, аби відучитися від бійок? Звісно, найлегше було б відтяти собі пращицю і цвяхами прибити її на дверях церкви, щоб Катаріна ніколи більш мені не дорікала.

— Годі з тебе на цю ніч і одної відрубаної руки,— промовив ковалів товариш і поставив на стіл баньку з вином.— І нащо ото самому себе мучити, друже? Вона любила б тебе удвічі дужче, якби ти не показував, що кохаєш її до нестями. Одначе тепер справи обертаються серйозно. Я не хочу день при дні потерпати, що оті гаспидські зальотники-вельможі розвалять мені крамничку й потрощать усе в домі тільки через те, що її, нате вам, назвали Пертською Красунею! Ні, вона в мене знатиме, що я — її батько, і я таки зажадаю од неї покори, на яку мені дає право закон і святе письмо. Я хочу бачити Катаріну твоєю дружиною, Генрі, золото ти моє! Так, твоєю дружиною, любий мій сміливцю! І не пізніш, як через кілька тижнів. Ну ж бо, бравий Сміте, за твоє весілля!

Батько вихилив одним духом великий келих і наповнив його для названого сина. Генрі повільно підніс келих до рота, але, навіть не пригубивши, раптом поставив його на стіл і захитав головою.

— Ну, коли ти не хочеш випити за це келих, то вже й не знаю, хто його вип'є,— промовив Саймон.— Що тобі гризе душу, дурненький мій хлопчику? Тут, так би мовити, сам щасливий випадок віддає в твої руки дівку, а то все місто, з краю в край, ганьбитиме Катаріну, якщо вона тепер тобі відмовить. Тут я, її батько, не тільки ладен благословити вас на шлюб, але й хочу бачити обох з'єднаними навіки так міцно, як зшиті голкою оленячі шкури. І коли вже все на твоєму боці — і доля, й батько, і все-все,— ти ні з сього ні з того починаєш поводитись, як божевільний, мов ото закоханий із балади, що радше кинесться в Тей, ніж попросить у дівчини руки. А тим часом зробити це суцця дрібниця — досить лише вибрати щасливу хвилину!

— Ох, батьку, "щасливу хвилину"! Хтозна тільки, чи Катаріна зволить коли-небудь поглянути на землю та її жителів і чи забажає вислухати такого грубого, неосвіченого й темного чоловіка, як я! Не можу сказати чому, батьку, але це справді так: я звик тримати голову гордо, як і кожен чоловік, та перед вашою святою дочкою занепадаю духом. Я не годен позбутися думки, що якби я раптом сподобився її кохання, то це було б немов пограбування святого храму. Її помисли надто щиро звернені до неба, аби марнувати їх на такого, як я.

— То як хочеш, Генрі,— відказав рукавичник.— Обкручувати тебе я наміру не маю, а моя дочка й поготів. А чесна пропозиція — не привід для сварки. Тільки якщо ти гадаєш, ніби я здамся на її дурні вигадки про монастир, то знай: ніколи я цього не допущу. Церкву я люблю й шаную,— промовив Саймон, перехрестившись,— і плачу належне їй сповна й охоче — десятину, всілякі пожертвування, вино, віск. Плачу, я ж кажу, справно, як і всяк тут у Перті, рівний мені статками. Але я не можу віддати

церкві єдине моє золото — все, що в мене лишилося на світі. Її мати була дорога мені на землі, тепер вона ангел на небі. А Катаріна — це все, що зосталося в мене на згадку про мою навіки втрачену... І якщо вона й піде в черниці, то тільки після того, як склепляться на віки вічні очі старечі очі, і не раніш... А ти, друже Гоу, прошу тебе, роби так, як сам вважаєш за краще. Я тобі жінки не накидаю, будь певен.

— Ну ось, знову взялися клепати ту саму залізяку! — зітхнув Генрі.— Так у нас, батьку, кінчається щоразу. Ви бурчите, нібито я не зважуюсь на те, що зробить мене найщасливішим чоловіком у світі, так наче це залежить од мене. Ох, батьку, нехай найгост-ріший кинджал, який я тільки викував у своєму житті, зараз же протне моє серце, якщо бодай крихітка його не належить вашій дочці більше, ніж мені самому. Та що я вдію? Не годен я думати про неї гірше, ніж вона заслуговує, чи вважати себе кращим, ніж я є насправді. І те, що вам здається можливим і таким легким, для мене таке саме важке, як ото зробити залізну кольчугу з лляного клоччя. Та, за ваше здоров'я, батьку! — додав Генрі уже веселіше.— І за мою прекрасну святу, мою Валентину,— я ж бо сподіваюся, що цей рік Катаріна буде моєю Валентиною. І дозвольте вас більше не затримувати, пора вам покласти свою стару голову на подушку й поніжитись у постелі до світанку, а тоді ви самі проведете мене до Катаріни. Я прийду побажати їй доброго ранку — найпрекрасвігаїй з-поміж тих, кого сонце збудить у нашому місті й на багато миль довкола! Це й буде моїм виправданням!

— Це ти непогано придумав, сину мій,— промовив чесний Главер.— А ти ж як? Що робитимеш ти? Ляжеш зі мною чи поділиш постіль із Конахаром?

— Ні те, ні друге,— відповів Гаррі Гоу.— Я тільки заважатиму вам відпочивати. Оце м'яке крісло для мене не гірше від перини. Я спатиму не роздягаючись, як на чатах.— І він поклав руку на свій ніж.— Дасть бог, сьогодні нам більше не доведеться братися за зброю. Добраніч, батьку, чи, скоріше, доброго ранку! До світанку!.. І той із нас двох, котрий прокинеться перший, нехай розбудить другого.

По цих словах вони розійшлися. Рукавичник повернувся в свою постіль і, мабуть, заснув. Але закоханому Генрі заснути не пощастило. Його міцне тіло легко, без утоми перенесло події ночі, проте душа в нього була куди тонша й вразливіша. З одного боку, це був кремезний хоробрий городянин свого часу, що міг однаково пишатися своїм умінням і кувати зброю, і користуватися нею; його реміснича старанність, фізична сила й майстерність володіти зброєю часто штовхали його у бійки, і тому в багатьох людей він будив страх, а часом і неприязнь. Однак поряд із цими чеснотами в ньому вживалася зворушлива дитяча добрودушність і водночас багата уява та захват, які, здавалося б, так мало відповідали його старанням біля горна та войовничому духові. Може, ті палкі й трохи нерозважливі почуття, виховані в Генрі давніми баладами та віршованими романами — єдиним джерелом усіх його знань,— і штовхали його на вчинки, що межували нерідко з таким собі простолюдиним лицарством. Принаймні не було сумніву, що його кохання до красуні Катаріни відзначалося витонченістю, яка могла бути властива тому худорідному зброєносцеві, котрого, коли пісня каже правду, вшановувала усмішками сама угорська королівна. Смітові почуття до Катаріни була,

безперечно, такі високі, як почуття до справжнього ангела, і тому старий Саймон та інші люди, бачачи все це, побоювалися, що смертна дівчина просто не зуміє відповісти на таку піднесену й благоговійну пристрась. Та вони помилялися. Серце скромної і стриманої Катаріни уміло почувати, і дівчина розуміла природу й глибину пристрасі коваля. Була Катаріна схильна відповідіти на його кохання чи ні, але в душі вона пишалася відданістю грізного Генрі Гоу, як героїня з роману пишалась би дружбою прирученого лева, що невідступно ходить за нею, захищаючи її.

Коли вранці Катаріна прокинулась, вона з найщирішою вдячністю згадала про послугу, яку минулої ночі їй зробив Генрі; і перше, про що вона подумала, це — як дати йому зрозуміти свої почуття. Дівчина покvapно підхопилася з ліжка, трохи соромлячись свого наміру. "Я повелася з ним холодно і, мабуть, несправедливо,— сказала собі Катаріна.— Ні, я не хочу бути невдячною, хоч і не можу здатися на його домагання. Я не чекатиму, поки батько накаже мені взяти Генрі на цей рік моїм Валентином. Зараз я розшукаю Генрі й виберу його сама! Досі дівчат, які так робили, я вважала зухвалими. Але сьогодні я зроблю батькові велику приємність і виконаю святий обов'язок перед добрим святим Валентином, коли доведу свою вдячність цьому славному чоловікові".

Катаріна "хутенько, хоч і не так ретельно, як звичайно, вдяглася, збігла сходами вниз і розчахнула двері кімнати, де, як вона здогадалась, її жених відпочивав після нічної сутички. Але на порозі дівчина раптом злякано спинилася і замислилась: як же здійснити свій намір? Адже звичай не тільки дозволяв, а й вимагав, щоб Валентини свій союз на рік скріпили ніжним поцілунком. І вважалось особливо щасливим знаком, коли одному з них удавалося застати другого сонним і розбудити, виконуючи той приємний обряд.

Ніколи й нікому не траплялося кращої нагоди вступити в Їю таємну спілку так, як тепер Катаріні. Після тривалих і суперечливих роздумів відважний коваль, зморений сном, урешті таки заснув у кріслі. Вві сні мужні риси його обличчя проступили виразніше, ніж завжди здавалися Катаріні. Досі при дівчині на виду в Генрі відбивалася то сором'язливість, то страх її розгнівати, і вона звикла гадати, що його обличчю властивий трохи дурнуватий вираз.

— Який суворий у нього вигляд! — прошепотіла Катаріна.— А що, коли він розгніваний?.. І раптом прокинеться! А ми тут самі... Може, покликати Дороті?.. Чи розбудити батька?.. Та ні! Адже такий звичай, і я виконаю його з усією дівочою і сестринською любов'ю і честю. Мені не треба потерпати, що Генрі сприйме мій вчинок якось не так, і я не допущу, щоб дитяча сором'язливість узяла гору над моєю вдячністю!

Промовивши ці слова, Катаріна легкою, хоч і непевною ходою перетнула кімнату й, подумавши про свій намір, густо зашаріла-ся. Вона нечутно підійшла до крісла, де спав зброяр, і торкнулася його вуст своїми — так легенько, немов на уста Генрі впала трояндова пелюстка. Сон у коваля був, певно, не дуже глибокий, коли його розігнав такий доторк, і снилося чоловікові, мабуть, щось схоже на те, що оце його розбудило,

бо він, ураз підхопившись, обняв дівчину і в радісному пориві спробував відповісти на привітання, яке порушило його спочинок. Але Катаріна стала опинатись, і оскільки на це її штовхала швидше сполохана скромність, ніж дівоча сором'язливість, то збентежений жених сам дав їй випручатися зі своїх обіймів, звільнитися від яких дівчині не допомогла б і вся її сила, навіть удвадцятро більша.

— О, не гнівайся, добрий Генрі! — промовила вона до враженого жениха якнайщиріше.— Я тільки сплатила належне святому Валентину, бажаючи показати, як високо ціную товариша, котрого святий послав мені на цей рік. Та нехай навіть прийде сюди батько, я й при ньому не посмію відмовити тобі у винагороді, яку ти маєш право вимагати за перебитий сон.

— А мене й кликаїи не треба! — вигукнув старий Главер, радісно входячи до кімнати.— Підійди ж до неї, Сміте!.. Ну ж бо!.. Куй залізо, поки гаряче! Нехай дівка знає, що бува, як зачепити собаку, коли той спигь!

Підбадьорений цими словами, Генрі — хоч, може, вже й не так надміру завзято — знов обійняв зашарілу дівчину, а вона покійно й досить прихильно прийняла відповідь на свій поцілунок, і то добрий десяток разів підряд, і ковалеві поцілунки були куди міцніші за той, що викликав цю бурхливу відплату. Нарешті Катаріна вивільнилася з рук жениха й, немов злякавшись і пошкодувавши за свій вчинок, упала в крісло й затулила обличчя руками.

— Не бентежся, дурненька! — сказав Саймон.— Сьогодні ти ошчасливила зразу двох чоловіків у Перті, і тобі нема чого соромитись, уже хоча б тому, що один із них — твій старий батько. Ніхто ще так щиро не цілував і так палко не відповідав на цілунок. Підведи голову, золотко моє! Підведи голову і дай мені побачити в тебе на вустах усмішку! Слово честі, сонце, яке оце зійшло над нашим прекрасним містом, не освітить нічого, що б дало мені більшу втіху. Чи ти,— жартома провадив він далі,— вже гадаєш, буцім заволоділа перснем Джемі Кедді 1 й можеш'

1 За давньою легендою, у печері одного з романтичних пагорбів Кіннаула, поблизу Перта, кравець Кедді знайшов колись перстень, що мав властивість чарівного персня Гігеса 2 (прим. авт.) .

2 Г і г е с — за давньогрецькими переказами, пастух, який знайшов у печері чарівний перстень, що робив людину невидимкою. Завдяки цьому персневі Гігес став лідійським царем (VIII ст. до н. е) і володарем казкових багатств.

ходити собі де завгодно невидимкою? Ні, зіронько моя світанкова! Я саме зібрався був уставати, коли чую — твої двері відчинилися, і я зійшов услід за тобою вниз,— ні, не захищати тебе від сонного Генрі, а на свої власні щасливі очі побачити, як моя люба донечка зробить те, про що найдужче мріє її тато... Ну ж бо, забери від обличчя дурненькі свої ручки, і якщо ти трішечки й зашарілася, то це ще більше прикрасить цей ранок Валентино-вого дня, коли рум'янець особливо личить дівочим щічкам.

По цих словах Саймон Главер, не докладаючи великих зусиль, відвів доньчині руки від її обличчя. Катаріна й справді сиділа геть зашарівшись, але на її виду був не тільки дівочий сором, а в очах враз виступили сльози.

— А це що таке! Ти плачеш, любонько моя? — здивувався батько.— Ні, ні, це вже казна-що... Генрі, поможи ж мені вгамувати це дурненьке дівча.

Катаріна спробувала опанувати себе і всміхнутися, але усмішка в неї вийшла невесела, задумлива.

— Я ось що хочу сказати, батьку,— промовила Пертська Красуня так само над силу.— Я вибрала Генрі Гоу своїм Валентином і віддала йому всі належні права, зокрема, як цього й вимагав звичай, і право на вранішнє привітання. Цим я лише бажала засвідчити Генрі свою вдячність за його вірну і мужню службу, а тобі — свою покору... Та не давай йому приводу гадати і... ох, любий таточку, не думай і сам, що я мала на увазі щось більше, ніж обіцянку бути цілий рік йому вірною і ніжною Валентиною.

— Ох-ох-ох! Ми все це розуміємо,— промовив Саймон так само заспокійливо, як ото нянька втішає дітей.— Ми розуміємо, що ти хотіла сказати. Та поки що годі, годі поки що. Тебе ніхто не квапить, не залякує... Обоє ви — закохані, вірні, віддані валентний, а на все інше — воля бога і щасливого випадку. Прошу тебе, вгамуйся, не заламуй своїх тоненьких рученят і не бійся — ніхто вже від тебе нічого не вимагатиме. Ти вчинила хоробро й славно... А тепер піди по Дороті, розбудити стару неробу. Шсля такої сум'ятної ночі й такого радісного ранку нам хотілося б добре поснідати. Та й тобі не завадило б докласти рук і пригостити нас отими смачненькими коржиками, які вмієш пекти тільки ти. Звісно, ти маєш повне право берегти їхню таємницю, адже навчила тебе... Ох! Нехай буде пухом земля дорогій твоїй матері!..— додав він і зітхнув.— Як би вона раділа, коли б діждалася цього щасливого Валентинового дня!

Катаріна вхопилася за цю нагоду,— надану їй, щоправда, зумисне,— і вислизнула з кімнати. Смітові здалося, немов серед білого дня сонце раптом закотилося за обрій і весь світ повила темрява. Навіть ясні сподівання, породжені в його душі вранішньою подією, почали згасати, коли він пригадав перемену в її поведінці... Оті сльози в очах... Неприхований страх, що скував риси її обличчя... І ті зусилля, з якими вона намагалася показати — так недвозначно, як тільки дозволяла делікатність,— що всі її поступки йому, Генрі, сьогодні вранці — всього лиш данина звичаю цього святкового дня.

Старий Саймон дивився на спохмурнілий вид Генрі здивовано, аж невдоволено.

— Заради доброго святого Іоанна — що з тобою, синку? Чого ти сидиш такий надутий, наче сич? Адже всяк, бувши тобою — коли б ти й справді любив мою бідолашну дівчинку так, як запевняєш,— пурхав би зараз, мов той жайворонок!

— Ох, батьку, батьку! — проказав занепалий духом зброяр.— У неї ж на лобі написано: вона любить мене настільки, щоб бути моєю Валентиною,— тим більше, що й ви цього бажаєте,— але не настільки, щоб стати мені дружиною.

— Чума на твою голову, дурню ти несусвітенниШ — вигукнув рукавичник.— Я теж добре вмію читати в жінок на лобі, не гірше за тебе. І нічого такого я по ній не побачив. Дідько б тебе взяв, чоловіче! Ти собі розлігся тут у кріслі, мов лорд, і давав хропака, ніби якийсь пан-барон,— а якби ти любив її як душу, то не зводив би очей з небокраю і ждав би першого променя сонця. Таж ні — він вилежується та ще й, ручусь,

похропує і нітрохи не думає ні про неї, ні про що на світі. А сердешна дівчинка схоплюється вдосвіта, щоб жодна інша не перехопила любого її серцю і невсипного Валентина, й будить тебе такою ласкою, яка — поможи мені, святий Макгрідере! — оживила б і ковадло. А ти? Прокидаєшся й починаєш зітхати, стогнати й жалітися, так наче вона приклала тобі до губів розпечене залізо! Треба було мені таки попросити святого Іоанна, щоб Катаріна підіслала замість себе стару Дороті! Ти б тоді служив Валентином у того мішка сухих кісток, в огої беззубої карги! Для такого боягузливого жениха ліпшої Валентини годі знайти в цілому Перті!

— Не такого вже й боягузливого, батьку,— відповів Сміт.— Десятків два забіякуватих півників, яким я обламав крильця, скажуть вам — боягуз я чи ні. І, бог свідок, я віддав би той клопоть землі, що ним володію як пертський громадянин, разом з кузнею, ковальськими міхами, лещатами, ковадлом та рештою мого причандалля, коли б усе й справді було так, як вам здається. Та я кажу не про те, що вона засоромилася чи зашарілась, а про те, що краску на її лиці дуже скоро зігнала блідість і на очі їй набігли сльози. Це було ніби злива у квітні: непомітно підкрадеться і раптом затьмарить найяснішу зорю-зоряницю, яка коли-небудь займалася над Теєм.

— О-то-то-то! — відгукнувся рукавичник.— Ані Рим, ані Перт зводилися не зразу. Ги сам тисячу разів вудив лосося і мав би чогось навчитися. Коли рибина схопила наживу, а її враз рвучко смикнути, то волосінь лусне, хай би вона була навіть залізна. А ти трохи попусти, чоловіче, дай рибині проковтнути, зачекай — і через півгодини вона лежатиме в тебе на березі... Початок прекрасний — кращого тобі годі й бажати. Чи, може, ти думав, що бідолашна дівка сама прийде до тебе в опочивальню, як оце підійшла до твого крісла? Ні, скромні дівчата так не роблять. Послухай, синку, мого слова. Спершу ми з тобою поснідаємо, а тоді я вже подбаю, щоб ти мав нагоду побалакати з нею по щирості. Та гляди, не дуже з нею панькайся, але не дуже й натискай. Не бійся попустити їй волосінь, але й рвучко не смикай, і тоді, головою ручаюсь, усе буде гаразд.

— Хоч би як я зробив, батьку,— відповів Генрі,— а ви однаково звинуватите мене. Вийде, що я або був надто обережний, або надто смикав оту вашу волосінь. Я б віддав найкращу кольчугу, яку тільки викував у своєму житті, аби лишень усе й справді залежало від мене. Тоді легше було б щось удіяти. Та, признаюся щиро, як доводиться роззявляти рота, то я стою, мов віслик, і не знаю, що й коли казати.

— Ходімо, синашу, до мене в крамницю, я тобі щось дам, воно й допоможе тобі з нею побалакати. Ти ж бо знаєш: коли дівчина наслідиться поцілувати сонного чоловіка, він дарує їй рукавички. Ходімо в крамницю! Візьмеш пару з найтоншої лайки — якраз на її руку... Коли я шив їх, то думав про її бідолашну матір"— додав, зітхнувши, чесний Саймон.— А крім Катаріни, я не знаю в Шотландії жодної іншої жінки, якій би ті рукавички так добре прийшлися, хоч мені доводилося знімати мірку з найперших придворних красунь. Ходімо ж, кажу, зі мною, і ти матимеш із чого почати розмову, язик сам розв'яжеться. Тільки як залицятимешся, то гляди — не забувай про відвагу та обачність!

## РОЗДІЛ VI

Нікому Катаріна не віддасть руки, В. Шекспір, \*Приборкання непокірної\*

Накрили на стіл, і Саймон зі зброярем заходилися не тільки прихвалювати тоненькі, хрумкі пшеничні медяники, спечені за давнім родинним рецептом, а й віддавати їм належне в той єдиний спосіб, у який тільки й можна гідно оцінити всілякі коржики та пудинги. За сніданком чоловіки жваво розмовляли, жартували, сміялися. До Катаріни теж повернувся спокій — і то там, де жінки й молоді дівчата того часу звичайно його втрачали: а саме, на кухні, за хатніми справами, на яких вона добре розумілась. І я дуже сумніваюся, чи заспокоїло б Катаріну так швидко читання Сенеки К

Служниця сиділа в кінці столу, як і годилося за тодішнім звичаєм. Чоловіки так аахопилися розмовою, а всю увагу Катаріни настільки поглинули турботи про батька з гостем та власні думки, що старенька Дороті перша згадала про Конахара.

— Ай справді, — озвався Саймон. — Піди, Дороті, й приведи того лінивого горянина сюди. Щось не видно було його і вночі, коли сталась та сутичка, принаймні я хлопця не бачив. А хтось із вас бачив його?

Усі відповіли заперечливо, а Генрі сказав:

— Горяни часом уміють . причаїтись не згірше за своїх оленів... Та й від небезпеки вони теж тікають так само прудко. Я сам не раз бачив це на власні очі.

— А часом вони й не таке вміють! — відгукнувся Главер. — Бувало, сам король Артур із рицарями свого Круглого Столу не міг перед ними встояти. Я б хотів, Генрі щоб ти висловлювався про горян трохи шанобливіше. Вони частенько навідуються до Перта, поодинці й гуртом, і тобі ліпше з ними жити мирно, поки вони живуть мирно з тобою.

З язика Генрі мало не злетіла крута відповідь, але він розважливо стримався.

— Ти ж бо знаєш, батьку, — сказав він усміхнувшись, — ми, ремісники, дуже любимо тих, хто дає нам заробити. А моє ремесло потрібне хоробрим і знатним рицарям, високородним зброєносцям і пажам, міцним охоронцям та іншим людям, які носять наші мечі й панцері. Тож і не дивно, що Рутвени, Ліндсеї, Огілві, Оліфанти та багато інших відважних і благородних наших сусідів, котрі ходять убрані, як справжні паладини 2, в крицю моєї роботи, мені до вподоби більше, ніж оті голодранці й злодюги з гір. Вони завше нас тільки кривдять. У них же в цілому клані ледве знайдеться одна іржава й ветха, як і їхній браттах 3, кольчуга на п'ятьох, та й ту сяк-так склепав доморослий незграба, що не належить до нашого шанованого цеху, а просто гепає молотом по ковадлу, як до нього гепав його батько. В очах чесного ремісника, кажу вам, такі люди поваги не викликають.

— Ну гаразд, — відповів Саймон. — Прошу тебе, облиш цю розмову, зараз сюди прийде оте юне ледащо, і я, хоч сьогодні й свято, більш не хочу "кривавих пудингів".

1 Сенека, Луцій Анней (бл. 4 до н. е. — 65 н. е.) — римський політичний діяч, філософ і письменник, представник стоїцизму. Проповідував зневагу до смерті, свободу від усіляких пристрастей\*



2 Паладин — за середньовіччя рицар з почту короля чи іншого феодального володаря.

3 Браттах — знамено, штандарт (прим. авт.).

До кімнати й справді ввійшов Конахар. Обличчя він мав бліде, очі почервонілі; все в ньому виказувало тривогу й збентеження. Він сів у кінці столу, напроти Дороті, і перехрестився, так ніби приготувався снідати. Однак зі столу хлопець нічого не брав, і Катаріна сама поклала йому на тарілку кілька коржиків, що їх усі так розхвалили. Спершу Конахар тільки похмуро похитав головою, та коли дівчина, лагідно всміхнувшись, припросила його ще раз, він узяв один коржик, розламав його і хотів був з'їсти, проте йому ледве вдалося проковтнути шматочок, і він більше не став їсти.

— Щось у тебе, Конахаре, поганий апетит як для Валентино-вого дня,— доброзичливо сказав господар.— Спав ти вночі, по-моєму, без просипу, коли тебе, бачу, не розбуркав гамір сутички. А я гадав, що відчайдушний горянин, зачувши за милу шум небезпеки, схопиться за кинджал і стане пліч-о-пліч з господарем.

— Я чув якийсь гармидер,— промовив хлопець, і його лице зненацька спалахнуло, немов розпечене вугілля,— але подумав, що то кричать напідпитку гуляки. А ви ж самі наказували мені не одчиняти вікон та дверей і не знімати в домі бучу через такі дурниці.

— Та гаразд уже,— сказав Саймон.— Тільки я все ж таки гадав, що горянин уміє відрізнити брязкіт мечів від бринькання арф, а дикий бойовий клич від п'яних пісень. Та годі про це, хлопчику. Я радий, що ти відучуєшся від своєї задержуватості. Одне слово, додай сніданок, бо я маю для тебе доручення, і воно не жде.

— Я вже поснідав і сам поспішаю. Іду в гори... Вам не треба що-небудь переказати моєму батькові?

— Ні,— відповів рукавичник трохи здивовано.— Та чи ти при своєму розумі, хлопче? Що тебе жене отак вихором із міста? Може, якась помста?

— Я одержав несподівану звістку,— проказав Конахар, ледве вимовляючи слова. Але що викликало в нього таку нерішучість — чужа мова, якою він тут говорив, чи щось інше — зрозуміти було важко.— Там збирають сходини... Велике полювання...— Він затнувся.

— І коли ж ти повернешся з того клятого полювання? — запитав Главер.— Якщо, звісно, я маю право поцікавитись.

— Напевно сказати не можу,— відповів підручний.— Може, й ніколи... якщо на те буде батькова воля,— додав Конахар з удаваною байдужістю.

— Коли після настійних прохань я взяв тебе в свій дім,— досить суворо промовив Саймон Главер,— то думав, що ти про все це забудеш. Мені здавалося, що коли я згодився, хоч і вельми неохоче, навчити тебе чесного ремесла, то ми тут більше й слова не почуємо про полювання, військові сходини, кланові зборища і всяке таке інше.

— Зі мною не радились, коли мене посилали сюди,— бундючно відповів хлопець.— Я не можу сказати, яка була умова.

— Зате я можу сказати вам, сер Конахар,— розгнівано вигукнув рукавичник,— що

так нечесно! Нав'язався, бач, на шию жо-рядному ремісникові, перепсував тут стільки шкур, скільки не варта й твоя власна, а тепер, коли трохи зіп'явся на ноги і з тебе можна" мати пуття, починаєш розпоряджатися своїм часом, як заманеться, так ніби він належить тобі, а не твоєму майстрові!

— За це розрахуетесь із моїм батьком,— відповів Конахар.— Він заплатить вам щедро — по французькому баранцю 1 за кожну зіпсовану шкуру й по жирній корові чи бичу за кожен прогуляний мною день.

— Та годі з ним морочитися, друже Главер... Годі, кажу,— холодно озвався Сміт.— Зрештою, вам добре заплатять, хоч, може, не дуже й чесно. Далєбі, хотів би я знати, скільки чужих гаманців вони витрусили, аби натоптати козячий спорран2, з якого так охоче пропонують вам золото, і на чийх пасовиськах виростили ті бики, що їх приженуть вам із Грампіанських ущелин?

— Ти нагадав мечі, приятелю,— мовив юний горянин, гордовито повернувши голову до коваля,— що мені ще слід порахуватися і з тобою!

— Тоді гляди, щоб я тебе не дістав! — проказав Генрі, випростуючи свою дужу руку.— Я більше не дам нападати на себе з-за рогу й замахуватись ножиком, як оце сьогодні вночі. Гедзя я не дуже боюся, та коли вже він задзижчав, то близько до себе я його не підпущу.

Конахар зневажливо посміхнувся,

— Я не маю наміру тобі шкодити,— відповів він.— Син мого батька виявив тобі забагато честі, проливши кров такого вахляя. Я заплачу тобі за кожну краплину, щоб стерти її з своїх пальців. Я не хочу, щоб твоя кров поганила мої руки.

— Помовч, ти, хвалькувата мавпочко! — сказав зброяр.— За кров справжнього чоловіка золотом не заплатиш. Тут може бути тільки одна покута: візьмеш у своєму клані двох найміцні-ших вояків і зійдеш з ними на милю в Низовину. І поки я з обома поратимусь, тебе провчить мій підручний, малий Дженкін.

1 Французька золота монета (mouton), названа так через те, що на ній було викарбувано баранця (прим. авт.).

2 Торба горян, пошита здебільшого з козячої шкіри. Її носили спереду на поясі й погельському називали 4спорран". А "спорран-моуллах" — волохаха торба, виготовлена звичайно з козячої чи іншої шкури хутром назовні (прим, авт.).

їх перебила Катаріна.

— Вгамуйся, вірний мій Валентине,— промовила вона,— адже я маю право тобі наказувати. І ти вгамуйся, Конахаре, ти теж мусиш мені коритись як дочці свого господаря. Негоже будити вранці зло, яке вночі вдалося приспати.

— Прощавайте ж, господарю! — сказав Конахар, знов кинувши на коваля зневажливий погляд, на який Генрі відповів тільки посмішкою.— Прощавайте! Дякую вам за доброзичливість, якої я не заслуговував. Коли я іноді й здавався невдячним, то виною тому був не я сам, а обставини. Катаріно...— Він перевів на дівчину вкрай схвильований погляд, у якому відбилися суперечливі почуття, і замовк, наче вагаючись щось сказати. Нарешті мовив лише: — Прощавай! — І відвернувся.

Хвилин через п'ять Конахар, у горянських баскінах 1 на ногах, з невеличким вузликом у руці, поминув північну браму Перта й рушив у бік гір.

— І Злиднів і пихи у нього стільки, що вистачило б на цілий клан,— промовив Генрі.— А про золото говорить так просто, як я говорив би про срібні пенні| Та я ладен заприсягти, що всі скарби їхнього клану влізуть у великий палець рукавички його матері.

— Мабуть, що так,— засміявся з жарту старий рукавичник.— Бо його мати була жінка костиста, надто в пальцях і в долонях.

— А щодо худоби,— провадив Генрі,— то її, даю до пня голову, помалу, вівця по вівці, накрали його батько, брати та інші родичі.

— Чим менше про них розмовляти, тим для нас краще,— сказав Главер, прибравши знов поважного вигляду.— Братів у Кона-хара н<sup>а</sup>має, зате в багька велика влада... І довгі руки... Він сягає ними скрізь, куди тільки схоче, а чує так, що ліпше не згадувати про нього без потреби.

— І все ж віддав єдиного сина в науку до пертського рукавичника? — здивувався Генрі.— А як на мене, то йому більше підійшло б шевське діло — це благородне, як його називають, ремесло святого Кріспіна. Коли вже син якогось великого "Мака" чи "О" 2 йде вчитися ремесла, то треба вибирати таке, щоб можна було брати приклад із принців.

Хоч іронія цих слів була спрямована проти Конахара, однак вона, здавалося, зачепила нашого приятеля Саймона за живе,— адже за тих часів йрофесійна гідність була характерна для стосунків між ремісниками різних цехів.

1 Б а с к і н и — високі черевики з шнурками й на грубій підшві. \* На "Мак" починаються кельтські прізвища у Північній Шотландії, на "О" — в Ірландії.

— Ти помиляєшся, Генрі, синку,— вельми серйозно заперечив старий.— Ремесло рукавичника благородніше від шевського діла, бо ми вдягаємо людські руки, а шевці й сап'янники — тільки ноги.

— І руки, й ноги людині потрібні однаково,— промовив Генрі, батько якого був шевцем.

— Може, й так, сину мій,— погодився рукавичник.— Але вони не однаково благородні. Поміркуй сам: руку ми подаємо на знак дружби й відданості, а нога такого привілею не має. Хоробрий чоловік б'ється руками, а боягуз удається до ніг, коли пускається навікача. Рукавицю носять високо над землею, а чоботом топ-чуться в багні... Вітаючи товариша, ми скидаємо рукавицю і подаємо руку, а коли хочемо прогнати собаку чи того, хто нам потрібен, як собака, то штурхаємо його ногою. Рукавиця на вістрі списа в усьому білому світі вважається знаком і запорукою вірності, а кинута на землю означає виклик на рицарський двобій. А зі старим черевиком, наскільки я пригадую, пов'язана тільки одна прикмета: це коли стара відьма кидає його вслід чоловікові, щоб той мав у дорозі вдачу. Та в це я не дуже вірю.

— Е ні! — вигукнув зброяр, розвеселівши від такої яскравої промови товариша на захист свого ремесла.— Запевняю вас, я не з тих, хто принижує гідність вашого цеху.

Ви ж бо знаєте, я й сам роблю рукавиці, тільки залізні. Одначе, поважаючи ваше давнє ремесло, я все ж таки не виходжу з дива, що Конахарів батько віддав сина вчитися до ремісника з Низовини. Адже горяни мають нас за людей нижчого, ніж самі вони, роду, за таких собі нікчемних істот, тільки й вартих того, щоб ті голоштанці нами попихали та грабували нас щоразу, коли це можна зробити вигідно й безкарно.

— Та вже ж,— зігхнув Главер,— але були серйозні причини того... того...— Старий рукавичник вочевидь не важився щось доказати. Нарешті він промовив: — Того, що Конахарів батько так учинив... Одне слово, я вів з ним чесну гру і не мав сумніву, що й він поведеться зі мною чесно... Але Конахар покинув мене дуже несподівано й завдав мені неабиякого клопоту. Він у мене тут дечим порядкував. Треба заглянути до крамниці.

— Може, я вам чимось допоможу? — запитав Генрі, введений в оману стурбованим виглядом Саймона.

— Ти? Ні! — кинув Саймон досить сухо, і Генрі одразу збагнув, яка недоречна його пропозиція.

Зброяр почервонів по самі кінчики вух за свою нетямучість,— як же це кохання не допомгло йому зрозуміти натяк?

— А ти, Катаріно,— додав Саймон, виходячи з кімнати,— розваж свого Валентина хвилин п'ять, та гляди, щоб він не втік, поки

З "Бібліотечна книга"

65

я вернуся... Ходімо зі мною, Дороті, та ворущись хутчій, коли твоя ласка!

Главер вийшов, за ним рушила й стара, і Генрі Сміт чи не вперше в житті zostався сам на сам з Катаріною. Якусь хвилю дівчина сиділа зніяковіло, а закоханий зброяр розгублено. Зрештою Генрі зібрав усю свою сміливість, дістав з кишені рукавички, які йому дав Саймок, і попросив Катаріну дозволити тому, кого цього ранку вона так ошчасливила, заплатити належну пеню за те, що він спав тієї миті, коли за одну безсонну хвилину віддав би цілий рік сну.

— Ні, ні,— відповіла дівчина,— обов'язки перед святим Валентином не дають мені права прийняти пеню, про яку ти кажеш. Я навіть подумати про таке не можу.

— Ці рукавички,— промовив Генрі, непомітно присовуючи своє крісло ближче до Катаріни,— пошиті найдорожчими тобі руками. Поглянь, вони якраз на тебе.

Кажучи так, він розстелив одну рукавичку на столі, узяв у свою дужу руку дівочу долоню й поклав її на рукавичку, показуючи, що вона буде якраз до міри.

— Поглянь на цю рукавичку! Яка вона довга й вузька! — сказав Генрі.— Поглянь на ці тоненькі пальчики! Згадай, хто прошив ці шви шовком та золотом, і подумай, чи повинна ця рукавичка і єдині пальчики, на які вона підходить, лишатися на-різно тільки через те, що нещасній рукавичці доля судила полежати одну-єдину хвилинку в такій грубій і потемнілій долоні, як моя?

— Я рада цим рукавичкам, бо їх шив мій батько,— відказала Катаріна.— Рада, звичайно, ще й тому, що їх дарує мій друг,— вона наголосила на останньому слові,—

мій Валентин і захисник.

— Дозволь, я поможу їх надягти,— промовив Сміт, присовуючись до Катаріни ще ближче.— Вони спершу можуть видатись трохи тіснуватими, і ти, певно, не обійдешся без допомоги.

— А в тебе гарно це виходить, добрий Генрі! — усміхнулася дівчина, проте зразу й відсунулась від закоханого зброяра далі.

— Та, як сказати правду, не дуже,— відповів Генрі, похитуючи головою.— Я більше звик приміряти залізні рукавиці на рицарів у кольчугах, ніж надягати гаптовані рукавички на дівочі руки.

— Тоді я більше не завдаватиму тобі клопоту, мені pomoже Дороті... А втім, допомога тут і не потрібна... В мого батька несхибне око і вправні пальці — все, що виходить з-під його рук, ніколи не зраджує мірки.

— То дозволь і мені в цьому впевнитися,— сказав зброяр.— Дозволь побачити, що ці гарненькі рукавички й справді прихो-дяться на долоні, на які зроблені.

— Іншим разом, добрий мій Генрі,— відповіла дівчина.— Я ще вдягну ці рукавички на честь святого Валентина й товариша, якого він послав мені на цей рік. Я щиро хотіла б і в інших, важливіших справах чинити так, як воліє батько... Але сьогодні в мене зранку болить голова, і від запаху шкіри мені ще гірше.

— У моєї любої дівчинки болить голова?! — вигукнув закоханий зброяр.

— Якби ти сказав "болить серце", то теж не помилився б,— промовила, зітхнувши, Катаріна й далі повела вельми серйозно.— Генрі, я хочу поговорити з тобою відверто і, може, навіть сміливо, коли вже сьогодні вдосвіта я дала тобі привід вважати мене сміливою. Я зважилась першою забалакати про те, про що мала б мовчати, поки не заведеш мову ти сам. Та після того, що сталося сьогодні вранці, я не можу довше мовчати про мої почуття до тебе, бо боюся, що інакше ти зрозумієш їх не так... Ні, не перебивай мене, доки не вислухаєш до кінця... Ти один із найвідваж-ніших чоловіків, Генрі, ти чесний і вірний, мов та криця, яку сам куєш...

— Годі!.. Годі тобі, Катаріно, заради всього святого! Коли ти починаєш казати про мене такі гарні слова, вони щоразу кінчаються гірким осудом, а твоя похвала виявляється тільки його провісницею. Мовляв, Генрі і чесний, і такий, і сякий, скажеш ти, однак гарячий забіяка, має моду раз по раз хапатися за меч та кинджал...

— Якби я так сказала, то скривдила б і саму себе, й тебе. Ні, Генрі, до звичайного забіяки, навіть якби він носив рицарську пір'їну на шапці й золоті остроги на закаблуках, Катаріна Главер не виявила б тієї невеличкої ласки, яку сьогодні з власної волі я виявила до тебе. І коли я, бувало, суворо ганила твою схильність упадати в гнів і відразу встрявати в бійку, то чинила так ось чому: я хотіла — якби мені пощастило тебе переконати,— щоб ти зненавидів у собі два гріхи, яким ти найлегше піддаєшся,— гордощі й люті Я казала про це не тому, аби лиш висловити свою думку, а швидше для того, щоб розбудити твою совість. Я не згірш од батька знаю: в наші похмурі й страшні часи звичаї нашого народу — ні, всіх християнських народів,— нібито служать виправданням кривавим чварам з будь-якого незначного приводу, глибокій ворожнечі

й смертельній помсті за дріб'язкові кривди, братовбивчій різанині за суперництво в честі, а нерідко й просто задля розваги. Та я знаю: за все це ми колись постанемо перед судом, і як би мені хотілося переконати тебе, мій відважний і благородний друже, щоб ти частіше прислухався до веління свого щирого серця й менше пишдвся силою і вправністю своєї безжалісної руки!

3\*

67

— Я переконався... Я вже переконався, Катаріно! — вигукнув Генрі.— Віднині твої слова будуть для мене законом. Я зробив досить,— може, навіть більше, ніж треба,— аби довести свою силу й відвагу. Та тільки в тебе, Катаріно, я можу навчитися думати чистіше. Не забувай, вірна моя Валентино: моє шанобство щодо володіння зброєю і моя, так би мовити, любов до бійок ніколи не зійдуться в рівній боротьбі з моїм здоровим глуздом та покірною вдачею,— в них завжди є свої прихильники й підбурювачі. Зчинилася, скажімо, сварка, і я, пам'ятаючи про твої поради, не збираюся в неї встрявати, і ти гадаєш, мені дають на власний розсуд зробити вибір між миром і війною? Де там, пречиста матір! Ту ж мить мене обступає ціла сотня підбурювачів. "Та що це з тобою, СмітеГЧи в тебе пружини поіржавіли?" — каже один. "Бравий Генрі сьогодні вранці оглух — уже не чує гамору бійки", — додає інший. "Невже ти не постоїш за честь Перта?!" — дивується лорд провост. А твій батько, бува, гукає: "Ставлю золотий нобль, що Гаррі візьме гору!" То що ж мені, бідолашному, діяти, Катаріно, коли всі довкола під'юджують мене на славу диявола, і жодна душа й слова не замовить на користь другої сторони?

— Та вже ж, я знаю, у диявола доволі полигачів, ладних розхвалювати його крам,— промовила Катаріна.— Але наш обов'язок — зневажати такі легковажні намови, навіть коли б із ними зверталися до нас люди, яких нам належить любити і шанувати.

— А всі оті менестрелі з їхніми піснями та баладами, в яких чоловіка тільки й прославляють за те, що він дістає і завдає сам міцних ударів!.. Страшно навіть сказати, Катаріно, скільки моїх гріхів на совісті Гаррі Сліпого, нашого менестреля. І коли я б'ю навідліг, то не для того — святий Іоанн мені свідок! — щоб убити свого супротивника, а лишень для того, щоб ударити так, як бив Вільям Уоллес <sup>1</sup>.

Тезко Гаррі Сліпого вимовив ці слова дуже серйозно й пригнічено, і Катаріна мало не засміялася. Однак вона докірливо відповіла, що не варто задля звичайної забавки важити своїм життям і чужим.

— Це правда,— мовив Генрі, підбадьорений її усмішкою.— Але мені здається, що благородна справа миру, маючи такого поборника, як ти, дуже виграє. Скажімо, для прикладу, на мене з усіх боків натискають, силують схопитися за зброю, але тепер я відразу згадаю, що вдома мене жде мій добрий ангел, який ніби шепоче мені: "Генрі, не встрявай у бійку, бо це мою руку ти заплямуєш кров'ю... Генрі, не наражайся так легковажно на

<sup>1</sup> Уоллес, Вільям (бл. 1270—1306) — національний герой шотландського народу в боротьбі за незалежність від Англії.

небезпеку! Це ж бо моє серце ти підставляєш під удар." Такі думки погасили б мій запал швидше, ніж якби всі пертські ченці в один голос заволали: "В ім'я дзвонів, святого письма й панікадила, опусти руку!"

— Якщо осторога ніжної сестри для тебе що-небудь важить,— промовила Катаріна,— то не забувай, що пролита тобою чужа кров залишиться на моїй руці, а твоя рана болем віддасться в моєму серці.

Щирість і доброзичливість, з якими Катаріна казала ці слова, додали Генрі духу.

— А чом би тобі не переступити свої холодні межі й не потурбуватися про мене трохи більше? Коли вже ти така добра й великодушна і тобі не байдужа доля бідолашного, темного грішника, що оце розмовляє з тобою, то чого б тобі просто не взяти його до себе за свого учня і супутника життя? Цього бажає твій батько, жде ціле місто, всі рукавичники й ковалі готуються відсвяткувати цю подію, тільки ти, чії слова такі гарні й ласкаві, тільки ти одна не даєш згоди!

— Повір, Генрі,— сказала Катаріна тихим, тремтячим голосом,— я б мала за свій обов'язок послухатися волі батька, якби на дорозі до шлюбу, якого він прагне, не стояли нездоланні перешкоди.

— Але ж подумай... хоч на хвилику задумайся, Катаріно! Я, звісно, супроти тебе не багато чим маю похвалитися, адже ти вмієш читати, писати. Та я б залюбки слухав, як ти читаєш, я б слухав твій солодкий голос довіку! Ось ти любиш музику, а я навчений грати й співати не згірш од якогось там менестреля. Ти любиш робити людям добро, а я маю що роздавати і не збіднію від того. Немає такого дня, аби я роздав милостині менше, ніж сам старшина цеху. Твій батько старіє, і дедалі важче йому гнути спину над роботою, то він жив би з нами і був би для мене однаково що рідний батько. А безпричинних сварок я б уникав так само, як-не стромлю руки в горно. Ну, а коли комусь заманеться вчинити над нами насильство, то зухвалець хутко зрозуміє, що не на тих напав.

— Я бажаю тобі, Генрі, такого родинного щастя, про яке ти тільки мрієш! Але... Але з котроюсь іншою, щасливішою від мене!

Так промовила чи, скоріше, прошепотіла, ледве стримуючи сльози, Пертська Красуня.

— То я тобі осоружний? — запитав, помовчавши, закоханий зброяр.

— Н! Бог свідок, ні!

— Чи, може, ти любиш іншого, кращого за мене?

— Це жорстоко — питати про те, чого тобі ліпше не знати! Але ти глибоко помиляєшся.

— Може, отого дикого горянина Конахара? — промовив Генрі.— Я бачив, як він на тебе дивився...

— Ти, Генрі, користуєшся з моєї скрути, щоб мене образити, хоч я цього й не заслужила. Конахар для мене ніщо. Я тільки прагнула приборкати його дикий норов, хотіла допомогти хлопцеві позбутися його забобонів і пристрастей, майже таких самих, як у тебе, Генрі.

— Тоді це котрийсь із тих вичепурених, як павичі, вельможних панів, що крутяться біля двору! — вигукнув зброяр, вже не стримуючи гніву, викликаного розчаруванням і досадою.— Мабуть, хтось із тих, що думають домогтися свого дзвінками острогами та пір'ям на капелюхах. Дорого б я дав, аби довідатись, котрий це з них гребує тими, хто йому більше до пари,— нафарбованими та напахченими придворними дамами — і вишукує собі жертву з-поміж простих дівчат, дочок міських ремісників! Ох, як би мені хотілося знати його ім'я!

"— Генрі Сміте,— промовила Катаріна, наче струшуючи з себе слабість, яка, здавалося, ледве не здолала її хвилину тому,— це слова невдячного телепня чи, швидше, нестямного шаленця. Я тобі вже сказала, що ні про кого я не була — на початку цієї розмови — такої високої думки, як про того, хто тепер падає в мої очі усе нижче з кожним своїм таким несправедливо підозріливим і безглуздо гнівним словом. Ти навіть не мав права питати 'про те, що я тобі розповіла сама, і мої слова,— прошу тебе, запам'ятай це,— не означають, ніби я віддаю тобі перевагу над рештою чоловіків або комусь іншому над тобою. Тобі досить знати одне: на шляху твого бажання стоїть нездоланна перешкода, так немов мою долю заляв чародій.

— Злі чари може розбити кохання вірного друга,— відповів коваль.— І я б хотів, щоб так і сталося. Торбйорн, один датський зброяр, запевняв, буцімто вміє робити зачаровані нагрудники до кіраси 1: поки розжарюється залізо, він, мовляв, наспівує заклинання. А я йому сказав, що ті його давньоскандінавські пісеньки в битві під Лонкарті виявилися нічого не вартими... Чим там скінчилося, добре відомо... В усякім разі, панцер та його власник, а також лікар, який гоїв рану тому вояці, узнали — вміє Генрі Гоу ламати чари чи ні.

Катаріна глянула на коваля так, наче хотіла відгукнутися осудливо про подвиг, яким він щойно хвалився і за який,— про це простодушний Сміт і забув,— дівчина вже не раз його гудила. Та перш ніж вона встигла вбрати свою думку в слова, у двері встромив голову її батько.

Кіраса — металевий панцер, що його одягають на спину й груди.

— Генрі,— покликав він,— я мушу урвати твою приємну розмову й попросити тебе якомога швидше зайти до мене в майстерню. Нам треба побалакати з тобою про справи, вельми важливі для блага нашого мізга.

Генрі поштиво вклонився Катаріні й, послухавшись її батька, вийшов з кімнати. Сказати щиро, заради дружніх взаємин їм таки краще було зараз розлучитися, бо ця розмова вже оберталася для обох небажано. Закоханому зброяреві відмова дівчини почала вже здаватися якоюсь примхою, незбагненною після того щастя, яке вона,— так він гадав,— подарувала йому вранці. А Катаріна, зі свого боку, вважала його поведінку зухвалою, їй хотілося, щоб Генрі, замість зловживати виявленою йому ласкою, делікатно довів, що гідний такої уваги.

Але серце кожного з них сповнювали тепло й доброта до другого, і тепер, коли суперечка урвалася, ці почуття могли ожити й примусити дівчину пробачити те, що так вразило її дівочу скромність, а закоханого зброяра — забути про те, що скривдило його



палку пристрасть.

## РОЗДІЛ Vif

Не пролилася б кров у сварі цій.

В. Шекспір, \*Генріх IV\*

Таємний сход жителів міста, що мав обговорити сутичку минулої ночі, зібрався. Де майстерні Саймона Главера набилося багато людей, і то досить впливових, декотрі навіть мали на собі оксамитові плащі, а на шиї — золоті ланцюжки. Так, це були "батьки міста". Прийшло й чимало членів міської ради та старшин ремісничих цехів. І коли вони перемовлялися, скупі і майже пошепки, на обличчі в кожного проступав вираз гніву й скривдженої гідності. Та найбільш збуджений і заклопотаний був з-поміж усіх той, хто вночі допоміг вельми небагато: Олівер Праудф'ют із цеху шапкарів. Той чоловік нагадував чайку перед бурею, що б'є крилами, і пронизливо кигиче, й шипить, хоча, здавалося б, цієї хвилини найкраще було б для фґахи — летіти до свого гнізда й пересидіти негоду в безпеці.

Та хай там як, а майстер Праудф'ют крутився в самій гущі натовпу, хапав чоловіків за гудзики, щось шепотів кожному на вухо, а тих, хто був з ним однаковий на зріст, обіймав за плечі, надаючи <гак своїм сяовам ще більшої ваги і таємничості. А коли шапкар опинявся перед кимось вищим за себе, то ставав навшпиньки й чіплявся чоловікові за Коівфір, аби й з цим поділитися всім, що знав. Він почував себе одним із героїв сутички і водночас усвідомлював свою важливість як свідка, котрий знає про події найбільше, найкраще. А щодо своєї участі в бійці, то Праудф'ют скромними рамками правди не обмежувався. Не можна сказати, що його повідомлення були особливо цікаві чи потрібні, бо зводилися вони переважно до таких тверджень:

— Все це правда, присягаю святим Іоанном! Я там був і бачив усе на власні очі... Я перший кинувся в бійку. Якби не я та ще один міцний чолов'яга, що під ту мить якраз нагодився, вони були б удерлися в дім Саймона Главера, перерізали б старому горло, а його дочку потягли б у гори.. От уже жорстокі звичаї — це просто нестерпно, сусіде Крукшенк... просто неподобство, сусіде Гласс... просто ганьба, сусіде £>олнівз... сусіде Роллок.7. сусіде Крайстсон. Щастя, що ми з тим сміливцем ще нагодилися... Хіба ні, достойний балї Крейгдаллі?

Ось про що шепотів запопадливий шапкар на вухо усім підряд. Балї Крейгдаллі — поважний член купецької гільдії, високий, огрядний, добродушний на вигляд чоловік, той самий, який уночі порадив пертцям зібратися вранці тут і о цій порі — струснув шапкаря зі свого плаща так само поблажливо, як ото великий кінь відмахується від набридливої мухи, що надокучає йому вже

—/Тихіше, добрі громадяни! Йде Саймон Главер, у чесності якого ніхто з нас не має сумніву! /Послухаймо, що скаже про цей обурливий випадок він сам. '

Саймон зробив так, як його й попросили, однак розповідав він вочевидь збентежено, все посилаючись на те, що йому не хочеться, мовляв, лише задля власної вигоди втягувати місто в смертельну ворожнечу. То були, певно, якісь перевдягнені й підпилі жартуни, придворна молодь, сказав Главер, і найгірше в цьому тільки те, що

тепер йому доведеться поставити на доччине вікно залізні ґрати — аби тим збитошникам не скортіло полізти ще раз.

— Ну, коли то були просто забави чи маскарад,—промовив Крейгдаллі,— то наш земляк Гаррі з Вінда зробив велику помилку, відтявши за такий невинний жарт дворянинові руку. І тепер на місто накладуть великий штраф, якщо ми не візьмемо під варту того, хто завдав каліцтва.

— Матір божа! — вигукнув рукавичник.— Якби ви знали про те, що знаю я, ви б не зважилися братись за це діло, як не взялися б за розпечене залізо. Та, оскільки вам таки не терпиться стромити пальці в цей жар, я мушу сказати правду. Хай там як буде, а я повинен признатися, що історія скінчилася б для мене і моєї дочки погано, якби на допомогу не нагодився Генрі Гоу, всім вам відомий зброяр.

— Не стояв збоку і я,— вкинув Олівер Праудф'ют,— хоч і не похвалюся, що вмію орудувати мечем так, як наш сусіда Генрі Гоу... Ви ж бо мене бачили, сусідо Главер, з самого початку бійки?

— Я вас побачив тоді, як вона скінчилася, сусіде,— холодно відповів рукавичник.

— Та вже ж, уже ж! Я й забув, що ви сиділи вдома, поки сипалися удари, —і не могли бачити, хто їх завдавав!

— Тихіше, сусіде Праудф'ют, прошу вас, тихіше,— сказав Крейгдаллі — йому, видно, надокучило набридливе верещання славного шапкаря.

— Тут щось не те,— промовив далі балії.— Та я, здається, розгадав загадку. Наш друзяка Саймон, як усі ви знаєте,— чоловік мирний, один із тих, хто радше мовчки проковтне кривду, ніж попросить захисту, почне домагатися правди й наразить на небезпеку товариша чи, скажімо, сусіда. А ти, Генрі, всякчас під рукою," коли треба стати на захист міста. Розкажи тепер ти, що про це знаєш.

Наш Сміт розповів людям про все так, як воно було і як читачам уже розказано, а набридливий шапкар і тут не проминув докинути:

— Ти ж мене там бачив, чесний Сміте, правда ж, бачив?

— Та ні, сусідо, щиро кажучи, не бачив,— відповів Генрі.— Щоправда, ти чоловік невеличкий, ти ж бо знаєш, ото ж я міг тебе й не примітити.

Після такої відповіді всі засміялися з Олівера, але цей засміявся за компанію й собі і вперто додав:

— Я ж один із перших кинувся на поміч!

— Та невже?! І де ж ти був, чоловіче? — спитав коваль.— Бо я тебе чогось не бачив, а в ту хвилину я б віддав стільки, скільки варт найкращий бойовий обладунок, який я викував у своєму житті, аби липі побачити поруч такого бравого вояка, як ти!

— Та я стояв недалеко, чесний Сміте! І поки ти гатив мечем, кемов молотом по ковадлу, я відбивав удари решти негідників, які намагалися наскочити на тебе ззаду. Того ж ти мене й не помітив.

— Чув я, нібито колись давно-давно жив одноокий коваль,— сказав Генрі.— У мене двоє'очей, але обоє спереду, ото ж де вже мені було побачити, сусідо, що діялося позаду!

— А все ж таки я там був! — правив своєї майстер Праудф'ют.— І доповім панові балї про все, що сталося. Бо ми з Генрі-ковалем перші кинулися в бійку.

— Поки що годі! — промовив балї і дав знак майстрові Пра-удф'юту замовкнути.— Свідчень Саймона Главера та Генрі Гоу досить, аби пролити світло й не на таке заплутане діло... А тепер, шановні городяни, кажіть, що будемо ро&гги. Завдано кривди й наруги всім нашим громадянським правами, і ви добре знаєте, що піти на це міг тільки дуже сильний, навіть зухвалий чоловік. Шановні городяни, вся душа повстає проти того, щоб покійно з цим змиритися! Закони ставлять нас нижче правителів і вельмож, але ж хіба ми, всупереч здоровому глуздові, дозволимо, щоб хтось безкарно вдирався в наші домівки й ганьбив честь наших жінок?!

— Не дозволимо! — в один голос заволали городяни.

Тут обличчя Саймона Главера набуло якогось лиховісного виразу.

— Я все ж таки сподіваюся,— вельми стурбовано втрутився він,— що ті люди, одначе, не мали таких злих намірів, як нам здається, достойні мої сусіди. І щодо мене, то я радо пробачив би цей переполох і тривогу в моєму скромному домі, аби лишень на наше славне місто через мене не впала біда. Прошу вас, подумайте, хто буде нашими суддями, хто розглядатиме цю справу і хто

, вирішуватиме — прийняти чи відхилити нашу скаргу. Я тут серед сусідів та друзів і можу говорити відверто. Король — хай благословить його бог! — такий кволий і тілом, і душею, що спровадить нас до котрогось із своїх вельмож чи радників, який під той час буде у нього в ласці... А може, відішле нас до свого брата, герцога Олбані, а той скористається нашим клопотанням і злупить із нас гроші...

— Ні, олбанійського судді нам не треба! — так само одностайно відповів сход.

— Або ж,— вів далі Саймон,— король, може, доручить розглянути нашу скаргу герцогові Ротсейському. А невгамовний юний принц подивиться на цей обурливий випадок, мов на якусь кумедну забавку для своїх збитошних товаришів, і його менестрелі ще складуть про нас пісеньку.

— Не треба Ротсея! Який з нього суддя — у нього в голові самі дурощі! — знов загукали городини.

Тоді Саймон, бачачи, що ось-ось доб'ється свого, трохи посмілішав, однак наступне грізне ім'я вимовив майже пошепки:

— То, може, вам більше годиться для цього діла Чорний Дуглас?

З хвилину всі мовчали. Чоловіки тільки поглядали один на одного, обличчя у всіх ураз помарніли, губи побіліли. Тільки Генрі Сміт сміливо, рішучим голосом заявив про те, що всі думали, але висловити вголос ніхто не важився:

— Як — Чорний Дуглас буде суддею в суперечці між простими громадянами міста і дворянином чи навіть, хоч це мене й мало обходить, титулованим вельможею?!. Та краще вже взяти чорного диявола з пекла! Ви що — з глузду з'їхали, батьку Саймон, що пропонуєте такі несосвітенні дурниці?!

Усі знову боязко, розгублено прикинули. Нарешті мовчанку порушив балї Крейгдаллі. Кинувши на зброяра вельми значущий погляд, він промовив :

— Ти покладаєшся на свій сталевий Камзол, сусіде Сміт, а то б не говорив так сміливо.

— Я покладаюсь на мужнє серце під своїм камзолом, який би він не був, балї,— відповів безстрашний Генрі.— І хоч я й не люблю балакати багато, але ніхто з того вельможного панства не почепить мені на рота замок.

— Вдягай камзол якомога міцніший, добрий Генрі, або не говори дуже гучно,— знов нагадав балї так само багатозначно.— В місті ходять люди з кордону, в яких на плечі криваве серце Та все це пусті балачки. Що ж нам робити?

— Менше слів — більше діла,— сказав Саймон.— Давайте підемо до нашого провоста й спитаємо в нього поради й допомоги.

Сход схвально загомонів, а Олівер Праудф'ют вигукнув:

— Та я ще з півгодини тому сказав вам це саме, але ніхто не захотів мене й слухати! Ходімо до нашого провоста, радив я. Він сам дворянин, йому й розбирати всі суперечки між містом і вельможами.

— Тихо, сусіди, тихо! Будьте обачні, хоч би п'ю ви робили чи казали,— промовив невеличкий, хирлявий чоловічок, який тепер ніби ще дужче зібгався і став схожим на тінь — так він намагався прибрати вигляду надзвичайно покірного і здаватися, відповідно до своїх слів, ще жалюгіднішим і нікчемнішим, ніж його створила природа.

— Даруйте,— пробелькотів він,— я всього лиш бідний аптекар. Однак я вчився в Парижі і знаю людську природу й *\* cursus medendi*<sup>2</sup> не згірш за тих, хто називає себе вченими лікарями. Гадаю, я зумів би вигоїти цю рану і знайшов би для цього потрібний бальзам. Ось перед нами наш приятель Саймон Главер — чоловік, як ви всі знаєте, вельми шановний. А чи не годилося б, на думку громади, насамперед йому зажадати тут суворо розслідувати цю okazію, коли вже вона так глибоко зачепила честь його сім'ї? Одначе він, батче, воліє не скаржитись на тих гуляк. Подумайте: а чи не має він, бува, якихось поважних причин для того, аби заплющити на цю справу очі? Не мов, звісно, діло роз'ятрювати чужі болячки. Та гай-гай! Всі ми знаємо: молоді дівчата — це матерія, як я люблю казати, вельми нестала. А тепер припустімо, що одна чесна дівчина, тобто цілком невинна,

1 Добре відомий знак дому Дугласів (прим. авт.).

2 Наука, курс лікування (лат.).

залишає напередодні Валентинового свята своє вікно незамкненим, щоб дати змогу галантному кавалерові — звичайно, без шкоди для своєї честі — стати на рік її Валентином. І, припустимо, того кавалера застукали,— хіба тоді вона не зчинить переполоху, так ніби сном духом не знає про гостя, а тоді... тоді... Потовчіть кожен усе в своїй ступці та розважте — чи варто містові через це встрявати у сварку?

Аптекар висловлював свої думки дуже скрадливо й двозначно. Та коли він побачив, як краска вдарила в обличчя старого Саймона Главера і спалахнуло до самих скронь лице грізного Сміта, його худорба зробилася наче ще мізернішою. Зброяр виступив наперед і, вп'явши суворий погляд у переляканого аптекаря, вибухнув :

— Ох ти ж кістяк ходячий! Аптечний ти слоїк з затичкою! Вчений отруйник! Якби я

хоч на мить подумав, що твій гидотний подих може осквернити світле ім'я Катаріни Главер, я б тебе розтовк, шарлатане, у твоїй-таки ступці, домішав до твого мерзенного стерва сірчаний цвіт 1 — єдині справжні ліки в твоїй халабуді — і зробив мазь для коростявих собак!

— Годі тобі, Генрі, годі, синку! — владно перебив Сміта рукавичник.— Про це діло говорити тут не має права ніхто, крім мене... Вельмишановний балї Крейгдаллі, коли вже люди оце так тлумачать моє терпіння, то я хочу дати цій негідній справі хід і довести її до кінця. І хоча врешті може виявитися, що краще нам було б усе ж таки перетерпіти, всі ви побачите: моя дочка ні своїм легкодумством, ані нерозважністю не дала приводу для такої образливої поголсски.

Втрутився й балї.

— Сусіде Генрі,— сказав він,— ми тут зібралися раду радити, а не свару сварити. Як один з батьків міста, я волів би, аби ти забув про своє зло і недоброзичливість щодо нашого пана аптекаря Двайнінга.

— Він надто нікчемна худобина, балї,— відповів Генрі Гоу,— щоб заводити з ним сварку... Та я можу одним ударом молота розтрощити і його самого, і всю його халабуду!

— Тоді вгамуйтеся і вислухайте мене, сусіди,— промовив балї.— Всі ми віримо в незаплямовану честь нашої Пертської Красуні, як у святість діви Марії.— Крейгдаллі ревно перехрестився.— Але що нам робити з провостом? Чи згодні ви, сусіди, передати в руки нашого провоста скаргу, яка, чого доброго, може обернутися проти вельможного пана?

— Провост і сам вельможний чоловік! — вереснув аптекар,

1 Сірчаний цвіт — очищена сірка, що здавна використовувалась у медицині.

трохи оговтавшись піоля втручання балї.— Бог свідок, я не хочу сказати нічого такого, що б зашкодило честі шановного дворянина, чиї предки справляли службу, яку тепер уже багато років справляє він...

— З волі й за вибором громадян Перта,— уставив Сміт, перебивши аптекаря своїм глибоким і впевненим голосом.

— О, звісно,— згодився спантеличений оратор,— з волі громадян. А як же інакше?.. Прошу тебе, друже Сміт, не перебивай мене. Я звертаюся до нашого старшого балї, славного Крейгдал-лі, як дозволяє мені мій убогий розум. Отож я й кажу: хоч який прихильний до нас сер Патрік Чартеріс, він усе ж таки вельможа, а сокіл соколові око не виклює. Він залюбки підтримує нас у сварках з горянами і, як наш провост і ватаг, виступає з нами проти них. Та хтось, чи схоче можновладець, який сам носить шовки, стати на наш бік у суперечці проти розмірежаних мантий та гаптованих золотом накидок, як він це робив проти горянських пледів та ірландських плащів. Послухайте мене, недоумкуватого. Ми захистили#нашу красуню, про яку я не хотів сказати нічого поганого, бо нічого такого про неї і не знаю. Щоправда, один із напасників позбувся руки — завдяки Гаррі Смітові...

— І мені,— докинув невеличкий бундючний шапкар.

— І Оліверові Праудф'юту, як він сам запевняє,— провадив далі аптекар, не відкидаючи нічиїх претензій на славу — аби лиш його самого не спонукали ступити на її небезпечну стежку.— Я кажу, сусіди, коли вже один із них залишив нам на згадку руку, то на Керф'ю-стріт вони тепер не поткнуться. Отож, як мені підказує мій нехитрий розум, найкраще нам подякувати відважному зброяреві й, оскільки місто не вронило своєї честі, а ті розбишаки зазнали шкоди, то давайте затremo це діло і більше про нього ні слова.

Ці мирні поради гаки переконали декого з городян; дехто вже кивав головою і вельми глибокодумно слухав поборника мовчазної злагоди. Навіть Саймон Главер, попри заподіяну йому кривду, теж, здавалося, ладен був пристати на пропозицію аптекаря. Але іншої думки держався Генрі Сміт. Бачачи, що їхня рада заходить у глухий кут, він заговорив з властивою йому відвертістю:

— Я серед вас ні найстарший, ні найбагатший, сусіди, і не шкодую про це. Літа й самі прийдуть, якщо до них доживеш, а гроші я вмю заробляти й тратити так само, як і кожен із вас, бо не боюся жару горна й вітру ковальських міхів. Та ніхто й ніколи не бачив, щоб я сидів згорнувши руки, коли нашому славному місту словом чи ділом завдавали кривди й коли вустадаи чи рукою можна було її поправити. Не стоятиму я байдуже збоку і в цьому обурливому випадку, коли можу чимось допомогти. Я сам піду до провоста, якщо ніхто не бажає іти зі мною. Він рицар, це правда, і дворянин вільного, найщирішого роду з часів, як ми всі знаємо, самого Уоллеса, що посадив нам його прадіда. Та навіть якби він був найгордовитішим вельможею в цілій країні, все одно він — провост нашого міста і задля власної честі повинен дбати про свободи і привілеї городян. О, і я знаю: він подбає... Я робив йому обладунок і розгадав, яке серце захищатиме моя криця!

— Ну звичайно,— відказав балї Крейгдаллі,— нема чого добиватися до короля, не заручившись спершу підтримкою сера Патріка Чартеріса. Однаково почуємо відповідь: "Ідіть до свого провоста, неотеси, і не набридайте!" Отож, сусіди і городяни, якщо ви зі мною згодні, то я з нашим аптекарем Двайнінгом негайно вирушу до Кінфояса, а разом з нами нехай їдуть Саймон Главер, бравий Сміт і хоробрий Олівер Праудф'ют — свідки того нападу. Ми побалакаємо від імені міста з сером Патріком Чарте-рісом.

— Е ні,— захитав головою миролюбець аптекар,— на мене прошу не розраховувати. Не такий я сміливий, щоб роззявляти рота перед титулованим рицарем.

— Не бери цього в голову, сусіде, ти повинен їхати,— промовив балї Крейгдаллі.— Все місто знає, що я — простолюдець і гаряча голова, хоч мені вже й шістдесят... Сім Главер — скривджена сторона... Про Гаррі Гоу всі ми знаємо, що він більше перепсував обладунків своїм мечем, ніж зробив молотом... А ось наш сусіда Праудф'ют, без якого, за його ж словами, не починається і не кінчається жодна бійка в Дерті,— це, певна річ; чоловік діловий. Та нам не завадить мати з собою хоча б одного поборника миру й спокою, і ти, аптекарю, ним і будеш. Отож у дорогу, панове, взувайте чоботи, сідлайте коней — одне слово: "Кінь та ціпок!..." 1 А стрінемось коло Східної брами... якщо, звісно, ваша лдока, сусіди, довірити нам це діло.

— Кращої ради годі й придумати, ми всі за це! — загукали пертці.— Якщо провост стане на наш бік,— а славне місто має право цього сподіватися,— то ми зможемо виступити проти найбільшого з вельмож!

— Тоді гаразд, сусіди,— відповів балї,—в як сказали, так і зробимо. Я, до речі, вже звелів скликати о цій порі всіх членів магістрату і не маю сумніву,— він обвів громаду поглядом,— що коли стільки городян ухвалили тут звернутися до нашого провоста, то й решта приєднається до цього рішення. А тому, сусіди і добрі громадяни славного міста Перта, як уже сказано, "Кінь та ціпок!"— і ждять мене коло Східної брами!

1 "Кінь та ціпок" — добре відомий заклик ельфів, з яким вони сідають на коней і при місячному сяйві пускаються в дорогу. Став широко вживатися завжди, коли сідлають коней (прим. авт.).

Ця своєрідна таємна рада, або сход "лордів ремесел", завершилася вигуками загального схвалення. Всі розійшлися, члени депутації — лаштуватися в дорогу, решта — розповідати своїм нетерплячим жінкам та дочкам про те, що ухвалено зробити, аби надалі захистити їхні світлиці від зазіхань непроханих кавалерів.

Поки сідлають коней, а міська рада обговорює чи, скоріше, формально схвалює постанову, вже прийняту найшанованішими громадянами міста, треба, певно, розповісти читачам докладніше й виразніше про те, про що вже мимохідь згадалося в попередніх дебатах.

За тих часів, коли могутня феодальна аристократія обмежувала — а нерідко й порушувала — права та привілеї королівських міст Шотландії, усталився звичай, згідно з яким місто за сприятливих обставин часто обирало провостом, себто проводирем свого самоврядування, не когось із купців, крамарів чи інших громадян, що жили в самому місті й займали незначні посади в магістраті, а запрошувало на цей високий пост котрогось із можновладних рицарів чи баронів з сусідніх замків. Міщани сподівалися, що він буде при дворі їхнім другом, захищатиме їхні інтереси, а на випадок війни чи міжусобних чвар стане на чолі міського ополчення та ще й підкріпить його загоном своїх феодальних васалів. Таке заступництво не завжди обходилося місту даром. Нерідко провости безсоромно зловживали своїм становищем і прибирали до рук — як "подарунки" — майно, землі та інші громадські володіння, примушуючи городян у такий спосіб дорого платити за цю опіку. Декотрі, правда, вдовольнилися тим, що діставали від городян велику підтримку в своїх феодальних усобицях та всілякі знаки пошани й прихильності, якими місто з власної волі влещувало свого захисника, аби той у разі потреби ревніше йому служив. Вельможа, який був постійним провостом королівського міста, без сорема приймав ці добровільні пожертви і платив за них тим, що захищав права городян, брав участь у засіданнях магістрату й відважно бився на полі бою.

Жителі Перта, або, як вони самі любили казати, славного міста Перта, з покоління з покоління обирали своїх провостів з рицарської родини Чартерісів, володарів Кінфонса, чиї землі сусідили з містом. Не минуло й сторіччя (це було за Роберта Третього), відколи перший представник цього видатного роду поселився в могутньому

замку, тепер їхньому родовому гнізді, розташованому серед мальовничої і родючої місцевості. Але осісти на чужій землі, куди його закинула доля, першому Чартерісу допомогли обставини романтичного рицарського життя. Розповімо ж про них так, як розповідає давня і проста легенда, виразно позначена рисами безперечної правдивості й досить вірогідна, мабуть, не тільки для нашої історії, а й для куди серйознішої історичної драми.

Після того, як уславлений патріот сер Вільям Уоллес, чий життєвий шлях був такий короткий, зі зброєю в руках прогнав, хоч і не надовго, з рідної Шотландії англійських загарбників, він, кажуть, з невеличким гуртом вірних друзів вирушив до Франції. Уоллес мав намір спробувати особисто (а його— поважали за мужність у всьому світі) схилити французького короля послати в Шотландію на допомогу патріотам військо або якось інакше допомогти шотландцям повернути незалежність.

Шотландський герой плив на борту невеликого судна, що тримало курс до Дьєппа. Несподівано вдалині показалося вітрило, на яке моряки дивилися спершу насторожено і з тривогою, а під кінець розгублено й з острахом. Уоллес запитав, що їх так налякало. І капітан відповів: оте судно з високими щоглами, яке підпливає з наміром узяти їх на абордаж,— корабель зцамени-того пірата, прославленого сміливістю, силою й успішними нападами. Той пірат — один джентльмен на ім'я Томас де Лонге-віль, родом француз, а в житті — один із розбійників, що називають Себе "друзями моря" й ворогами тих, хто плаває на його просторах. Він нападає на кораблі всіх країн і грабує їх, мов один із тих норвезьких, як їх називали, "Морських королів", що панували в давнину над бескеттям хвиль. Жодному судну, додав капітан, не вдавалося ще врятуватись від цього розбійника, втечею — такий швидкий у Лонгевіля корабель, і жодна команда, хоч би яка сильна, не має надії відбитися від нього, коли він, за піратським звичаєм, сам на чолі своїх розбишак вдирається на чужу палубу.

Уоллес похмуро всміхався, поки капітан з тривогою на виду і сльозами в очах змальовував неминучу їхню долю — стати жертвами Червоного Розбіяки (так прозивали де Лонгевіля, бо той звичайно плавав під криваво-червоним прапором, якого підняв і тепер).

— Я звільню наші протоки від цього харцизякиї — сказав Уоллес.

Він покликав душ десять-дванадцять своїх товаришів — Бой-да, Керлі, Сетона та інших,— які в найзапеклішій битві почували себе, мов риба у воді, сказав їм узяти зброю і полягати ницьма на палубі, щоб їх не було видно. А морякам звелів спуститися в трюм — усім, крім тих, без кого не можна вести судно. Капітанові під смертною карою Уоллес наказав повернути судно так, наче воно намагається втекти від піратів. Насправді ж Уоллес хотів дати Червоному Розбіяці змогу наздогнати їх і взяти на абордаж. Сам Уоллес т<sup>ж</sup> заліз на палубі, де нібито ніхто не готувався до опору.

За чверть години корабель де Лонгевіля порівнявся з судном, на якому плив шотландський герой. Пірати накинули на борт здобичі залізні гаки, закріпилися, і до зубів озброєний Червоний Розбіяка сплигнув на палубу судна разом зі своєю ватагою, що зняла такий страшенний гвалт, ніби вже здобула перемогу. Але тут озброєні



шотландці враз посхоплювалися на ноги, і піратам несподівано довелося схопитися із людьми, які звикли перемагати навіть тоді, коли на кожного з них припадало по два-три супротивники. Сам Уоллес кинувся на капітана піратів, і між ними двома спалахнув такий запеклий, такий лютий двобій, що решта облишили битися і стали спостерігати їх, немов дійшли мовчазної згоди вирішити долю сутички поєдинком своїх ватажків. Червоний Розбіяка бився так, як тільки може битися людина. Але Уоллес мав надлюдську силу й вибив меч із руки пірата. Щоб уникнути меча супротивника, в Лонгевіля не було іншої ради, як зійтися з шотландським велетом груди в груди з надією побороти його. Але й тут він прорахувався. Обидва попадали на палубу, тримаючи один одного в залізних обіймах, але француз упав навznak, і Уоллес, схопивши його за горло, стиснув так, що комір панцера, хоч і з якої міцної криці він був, не витримав, і кров бризнула в Лонгевіля з очей, носа й рота, отож попросити пощади він зміг тільки на мигах. Побачивши, як сутужно довелося їхньому ватажкові, пірати покидали зброю і почали благодати помилувати їх. Уоллес подарував усім життя, однак корабля забрав, а команду взяв у полон.

Коли на обрії з'явилася французька гавань, Уоллес викликав там неабиякий переполюх, піднявши на щоглі піратський прапор — так наче то сам Лонгевіль з'явився грабувати місто. Дзвони вдарили на сполох, сторожа засурмила в ріжки, городяни похапалися за зброю. Але зненацька все перемінилося. Над піратським прапором знявся Шотландський Лев на золотому щиті й сповістив, що підпливає герой Шотландії, немов сокіл зі здобиччю в кігтях.

Уоллес зійшов на берег зі своїм бранцем і передав його французькому дворові. На клопотання Уоллеса піратові простили його розбої, і король навіть виявив серові Томасу де Лонгевілю високу честь: подарував йому рицарське звання й запропонував служити при дворі. Та Лонгевіль перейнявся такими щирими почуттями до свого благородного переможця, що забажав з'єднати свою долю з долею Уоллеса, повернувся з героєм до Шотландії і бився пліч-о-пліч із ним у багатьох кривавих боях, не поступаючись відвагою нікому, крім свого покровителя. Йому випала щасливіша доля, ніж колишньому його переможцеві. Природа Наділила Лонгевіля не тільки силою, а й вродою, і він так полонив серце однієї юної леді, спадкоємниці давнього роду Чартерісів, що та віддала йому руку й серце і принесла в посаг прекрасний баронський замок Кінфонс разом з багатьма володіннями, їхні нащадки взяли ім'я Чартеріс — на честь своїх предків по материній лінії, давніх володарів їхньої маєтності, хоч ім'я Томаса де Лонгевіля вони шанували не менше, а великий дворучний меч, яким той стинав ворожі лави, завжди зберігався і досі зберігається серед сімейних реліквій. Існує, правда, й інша версія: "Чартеріс" нібито було родове прізвище самого де Лонгевіля. Згодом маєток перейшов до сім'ї Блерів, а нині ним володів лорд Грей.

Отож барони Кінфонси 1 вже багато поколінь, від батька до сина, справляли обов'язки пертських провостів. Замок і місто стояли по сусідству, і давня домовленість була дуже вигідна для обох сторін. Сер Патрік, про якого йдеться в нашій історії, не раз очолював пертське ополчення в сутичках і боях з негамовними грабіжниками з гір та

з іншими ворогами — чужозем;ними й домашніми.

Правда, нерідко до нього зверталися без особливої потреби, просили втрутитись особисто, і часом йому просто надокучало розбирати дріб'язкові й безглузді сварки. Тож і не дивно, що інколи городяни нарікали, нібито сер Патрік і " надто гордовитий — адже він, мовляв, вельможа, і надто лінивий — бо багатий, і надто полюбляє полювання та втіхи феодальної гостинності, й, коли славне місто з того чи того приводу сподівається його рішучого втручання, не вавжди, мовляв, поспішає. Та незважаючи на всі ці, зрештою, не дуже й серйозні нарікання, пертці в хвилину справжньої небезпеки незмінно гуртувалися довкола свого провоста і щоразу діставали від нього пораду й підтримку.

## РОЗДІЛ VIII

Тут Джонстони жили віки —• їх славить Аннандел, Відважні, чесні вояки, Повік тут жить їм, гей!

### З давньої балади

Про вдачу й чесноти сера Патріка Чартеріса, пертського провоста, ми коротко розповіли в попередньому розділі. А тепер вернімося до депутації, яка саме збирається біля Східної брами,

1 Існує думка, що нині давніх баронів Кінфонсів представляє по чоловічій лінії колись могутня парость цього роду — Чартеріси з Емісфілда у графстві Дамфріз. Руїни замку поруч із теперішнім будинком свідчать про те, який багатий був цей рід у минулому (прим. авт.).

щоб вирушити з своєю скаргою до цього вельможного чоловіка в замок Кінфонс.

Перший сюди прибув Саймон Главер — верхи на іноходцеві, якому часом випадала честь возити на собі й не такого важкого, зате куди приємнішого верхівця — красуню Катаріну. Рукавичник по 'самі очі загорнувся в плащ — почасти, звичайно, від холоду, однак насамперед для того, щоб друзі не чіплялися до нього на вулиці з розпитами. На його чолі залягла глибока тривога,— видно, чим більше він міркував про справу, в яку йрго втягли, тим тяжчою і небезпечною вона йому здавалася. Отож друзів, що під'їздили до місця зустрічі, Главер вітав мовчки, лише киваючи головою.

Відважного Сміта до Східної брами ніс дебелий вороний кінь давньої галловейської породи — невисокий, долонь 1 чотирнадцять, не більше, заввишки, зате гарної статури, клуби круті, міцний у ногах і з округлим крупом. Знавець коней помітив би в його очах іскру того недоброго норову, який часто вживається з великою силою і витривалістю. Проте вага, впевнена рука й тверда постава вершника, а також тривала й напружена недавня подорож уже приборкали норовистого коня.

Вкупі зі Смітом їхав шановний Олівер Праудф'ют. Цей, як читач уже знає, невеличкий і кругленький чоловічок,— таких звичайно називають куцоногими,— скидався швидше на червону подушечку для голок. Він убрався в яскраво-червоний плащ, зверху начепив мисливську сумку і вмостивсь у високому сідлі так, як ото курка на сідалі. Сідло з чоловіком у ньому стриміло на хребті великої й важкої фламандської кобили, що нагадувала верблюда: вона так само витягувала вперед морду, на ногах

мала по чималому пучку шерсті, а кожна підкова була завбільшки мов сковорода. Контраст між конем і вершником був надзвичайно різкий, і коли випадкові перехожі тільки дивувалися з того, як цей чоловічок виліз нагору, то його друзі з тривогою думали про небезпеку, що чигала б на їхнього товариша, якби той надумав сплигнути на землю. Бо шапкар сидів так високо, що його ноги навіть не звисали нижче сідла. Праудф'ют сам набився в компанію до Сміта і тепер, щоб не відстати, стежив за кожним його рухом. Олівер Праудф'ют додержувався думки, що люди дії справляють ще вигідніше враження, коли тримаються купи. Йому аж дух перепинило від захвату, коли один дотепник з підмайстрів, прибравши серйозного вигляду й навіть не всміхнувшись, досить поважно вигукнув:

— Ось вона — гордість Перта! їдуть наші майстри-відчай-духи — бравий Сміт із Вінда й відважний шапкар!

1 Долоня — міра довжини, близько 10, 16 см.

Щоправда, парубійко, який т^к захоплено привітав обох вершників, надув щоки й підморгнув своєму збитошному приятелю. Та шапкар цієї гримаси не помітив і великодушно кинув парубійкові срібний пенс — у винагороду за повагу до вояків. Така щедрість зібрала цілу ватагу хлопчаків, вони бігли зі сміхом і гиком за вершниками, аж поки Генрі озирнувся й пообіцяв одшмагати переднього. 1 хлопчаки не стали чекати, поки зброяр виконає свою погрозу.

— А ось і ми, свідки,— сказав маленький чоловічок на великій кобилі, коли вони під'їхали до Саймона Главера.— Одначе де ж ті, що мають нас підтримати? Ех, брате Генрі, тягар відповідальності — це ноша екоріше для віслика, ніж для баского коня! А таким молодцям, як ти та я, він тільки зв'язує руки!

— Кортить мені хоч раз побачити тебе обтяженим цим тягарем, славний майстре Праудф'ют\*— відповів Генрі Гоу.— Вже бодай для того, щоб ти надійніше сидів верхи. А то підскакуєш так, наче джигу витанцьовуєш у сідлі, тільки ногами не перебираєш.

— Еге, та це я зводжусь у стременах, щоб не так трясло. Бо моя кобила страх яка норовиста! Ох і попоносила ж вона мене по лісах та полях, не раз я вскакував з нею в халепу. Тож ми з Джезабел тепер нерозлучні. А Джезабел я назвав її на честь кастільської принцеси.

— Ти, мабуть, хотів сказати "Ізабел"? — озвався коваль.

— Ет, що Ізабел, що Джезабел — все одно, ти ж бо знаєш!. Та ось нарешті їде й сам бал'ї Крейгдаллі з аптекарем, цим нікчемним і полохливим плазуном. Вони взяли з собою двох офіцерів міської варті з солдатами — либонь, щоб ті охороняли їхні дорожочні персони... От кого я найдужче не можу терпіти, то це таких ось прихвостів, як Двайнінг!

— Гляди, щоб він тебе не почув! — мовив коваль.— Повір, шапкарю, той худий як тріска кістяк небезпечніший від двох десятків таких здоровил, як ти!

— Подумаєш! Сміте, дорогенький, ти, бачу, з мене глузуєш! — промовив Олівер, стишивши, однак, голос і позираючи скоса на аптекаря, так ніби намагався вгадати, яка рисочка його висхлого обличчя або кволого тіла викаже приховану загрозу. Та, не

помітивши нічого небезпечного, заспокоївся і хоробро додав: — Присягаю мечем і щитом, друже, я не боюсь посваритися з десятком таких, як Двайнінг. Що рін зробить чоловікові, в жилах якого тече кров, а не вода?

1 Обое імен відповідають біблійному "Іезавель", проте англійське "Джезабел" вживається також в образному значенні — "розпусна, зухвала жінка".

— Він може дати йому ковтнути ліків,— холодно відповів зброяр.

На цьому їхня балачка урвалася — балії Крейгдаллі гукнув, що пора їхати на Кінфонс, і перший стиснув коня острогами. Вони рушили легким клусом і заговорили про те, якого прийому слід сподіватися і чи візьме провост близько до серця їхню скаргу. Старий рукавичник був дуже пригнічений і не раз заводив розмову, з якої було видно, що йому хотілося б схилити супутників зректися свого наміру. Однак відверто Главер про це не казав — певно, боявся пересудів, якщо люди здогадаються, що він не поспішає захищати чесне ім'я дочки. Двайнінг наче й поділяв його думку, проте висловлювався обачніше, ніж вранці.

— Зрештою,— мовив балії,— як згадаю, скільки дарунків та всякого добра дісталось від нашого славного міста мілордові провосту, то і в думці не припускаю, що він не схоче нам допомогти. Не одна велика барка з бордоським вином відійшла від Південної пристані, щоб здати свій вантаж біля замку Кінфонс. А я все ж таки маю право говорити про це, бо сам торгував чужоземним вином.

— А я,— почав Двайнінг своїм писклявим голосом,— можу немало розказати вам про всілякі делікатеси, смачніючі фрукти в сиропі, хліб із пшеничного борошна тонкого млива і навіть про печиво з тою незвичайною лакоминкою, яку називають цукром. І все це посилають до замку, коли там святкують весілля, чи хрестини, чи ще щось таке. Та гай-гай, балії Крейгдаллі, вино випито, фрукти в сиропі з'їдено, а хто ж пам'ятає про дарунки, коли в роті зникає їхній смак?.. Атож, сусіде! Спогад про різдвяний бенкет розтанув, як торішній сніг!

— Але були ще й рукавиці, наповнені золотими монетами! — сказав балії.

— І я, здається, знаю, хто ті рукавиці шив,— докинув Саймон, бо хоч який він був заклопотаний думками, а його вухо ніколи не пропускало розмови про власне ремесло.— Один раз то була рукавичка на руку міледі для соколиного полювання. Я ще покроїв рукавичку трохи ширшою. Проте міледі не мала претензій — знала ж бо, яка буде начинка!

— Атож,— озвався балії Крейгдаллі.— І якщо такий дарунок, зроблений на руку міледі, виявиться не на руку провостові, то винен у цьому він сам, а не місто. Бо те, що в рукавиці, не з'їси і не вип'єш у такому вигляді, як його дарують.

— Я теж міг би розповісти про одного чесного зброяра,— промовив Сміт,— та, як каже Джон Горянин, содап па всьіе

"Мир чи війна — мені однаково" (гельськ.). Прим. авт.

Я так гадаю: буде мир чи війна, а кінфонський рицар виконав свій обов'язок перед містом. І не варто перелічувати добрі вчинки, які зробило для провоста місто, поки він не виявився невдячним.

— І я так кажу! — вигукнув наш приятель Праудф'ют зі свого високого сідала на кобилі.— Ми хлопці браві й ніколи не скотимось до того, щоб шкодувати вина та горішків для такого нашого друга, як сер Патрік Чартеріс. Повірте, сер Патрік — добрий мисливець і, звісно, високо цінує право полювати і влаштовувати лови на землях міста, тим більше, що цього привілею, крім його величності короля, не мають ні вельможі, ні простолюд, а має тільки н%ш провост.

Не встиг шапкар доказати ці слова, як ліворуч почулося:

— Шу-шу! Фа-фа!..

Це гукав на свого птаха сокольник.

— Здається мені,— промовив коваль,— тут хтось якраз і користується привілеєм, про який ти, Олівере, кажеш. Однак цей чоловік з вигляду не схожий ні на короля, ні на провоста.

— Оце-то так! Та я й сам це бачу! — вигукнув шапкар, збагнувши, що трапляється чудова нагода показати себе.— Ну ж бо, бравий Сміте, давай під'їдемо до того мисливця і побалакаємо з\* ним!

— А чого ж, гайда! — крикнув коваль.

Його супутник стиснув кобилу острогами і подався вперед, не маючи сумніву, що Гоу скаче за ним.

Та Крейгдаллі притримав Смітового коня за повід.

— Стій, не руш! — скомандував він.— Нехай наш хвацький вояка сам спробує свого щастя! Може, йому трохи зіб'ють пиху, тоді він вгамується до вечора!

— Я вже й так: бачу,— відказав коваль,— що шапкареві дістанеться на горіхи. Той чолов'яга так зухвало на нас витріщається, ніби ми застали його на щонайзаконнішому полюванні... Судячи з його миршавої шкапи, іржавого шолома з півнячою пір'їною та довгого дворучного меча, він служить у котрогось із лордів на півдні — з тих, що живуть біля самого кордону і днюють та ночують в обладунку... Ці свого не прогавлять і по шапці вміють дати.

Поки вони так розмовляли-гадали, чим скінчиться ця несподівана пригода, сміливий шапкар, усе ще не маючи сумніву, що Сміт їде вслід за ним, став притримувати кобилу, аби зброяр його перегнав і під'їхав до незнайомця перший чи бодай водночас із ним, Праудф'ютом. Та коли він озирнувся й побачив, що Генрі спокійнісінько стоїть собі біля гурту ярдів за сто позаду, хоробрий вояка аж затрусився. Він збагнув, на яку небезпеку його підбив власний войовничий дух. Але свідомість того, що поряд

усе ж таки багато друзів, надія, що їхня чисельна перевага налякає порушника-одинака, а також сором повернути назад, коли вже сам поліз на рожен і коли стільки людей можуть стати свідками його ганьби,— все це взяло гору над великим бажанням круто повернути Джезабел і чимшвидше — аби лиш кобила встигла перебирати ногами — помчати до товаришів, так необачно ним залишених. Отож Праудф'ют усе ближче під'їздив до незнайомця, який тепер ще дужче налякав шапкаря, бо приострожив невеличку свою конячину і бадьорим клусом рушив назустріч. Відчувши в цьому

ворожий замір, наш герой кілька разів оглянувся через ліве плече, немов шукаючи причину відступити, й нарешті зважився зупинитись. Та не встиг шапкар вирішити — прийняти бій чи накивати п'ятами, як супротивник був уже біля нього, і виглядав він вельми грізно. Довготелесий, кощавий, на лиці два чи три потворні рубці, і взагалі всім своїм виглядом цей чужак наче казав порядному чоловікові: "Гаманець — або життя!"

Голосом таким самим лиховісним, як і вся його подоба, чолов'яга гримнув:

— Чого тебе тут носить лиха година?! Псуєш мені лови, дідько б тебе вхопив!

— Шановний добродію,— промовив наш приятель заспокійливо й мирно,— я — Олівер Праудф'ют, громадянин Перта, заможний чоловік. А он то — високоповажаний Адам Крейгдаллі, головний балї міста, з безстрашним Смітом із Вінда та ще з кількома озброєними людьми. Вони хотіли б знати, як звати вас і чого це ви зволили розважатися ловами на землях славного міста Перта... А втім, я можу від імені тих панів вас запевнити: вони не мають бажання сваритися з незнайомим чоловіком, із джентльменом через те, що він випадково заїхав на їхні землі... Тільки ж у них, бачите, свої звичаї: не дадуть полювати, поки їх, як належить, не попросять. А тому... А тому, шановний сер, дозвольте запитати, як вас звати?

Похмура, бридка міна, з якою сокольник увесь час розглядав Праудф'юта, ще більше збила того з пантелику, і шапкар завершив своє звертання зовсім не так войовничо, як він це, певно, зробив би, коли б за спиною в себе відчував Генрі Гоу.

Але й на ці лагідні слова незнайомець відповів лиховісною посмішкою, яка через рубці на обличчі здавалася ще відразливішою.

— Ага, то вам кортить довідатись, як мене звать? Звать мене Чортів Дік з Пекельної Загати, а в Аннандейлі мене добре знають як Джонстона-Тишка. І— господар мій — відважний лерд Вемфрей, він служить вкупі з грізним лордом Джонстонодо у кінноті славного графа Дугласа. А граф, і лорд, і лерд, і я, його зброєносець, випускаємо своїх соколів повсюди, де бачимо дичину, і ніколи не питаємо, на чиїх землях нам полювати.

— Я так і перекажу ваші слова, сер,— відповів Олівер Праудф'ют — досить згідливо, бо йому вже не терпілося якомога швидше спекатися мороки, яку сам так нерозважливо взяв на себе. Він уже навіть хотів був повернути коня, коли той аннандейлець додав:

— А оце ось тобі на згадку — щоб не забув\* як спіткався з Чортовим Діком, і щоб на другий раз знав, як псувати лови тому, хто носить на плечі знак крилатої остроги!

По цих словах він разів два чи три щосили оперіщив дубцем нещасного шапкаря по голові та плечах. Дісталось й Джезабел, яка рвучко крутнулася на місці, скинула свого вершника на землю і побігла чвалом до гурту городян.

Опинившись на землі, Праудф'ют спершу заходився не зовсім мужньо, як годилося б чоловікові, кликати на допомогу, а тоді відразу, майже не переводячи дух, почав благати пощади, бо супротивник хутко сплигнув з коня і, не давши шапкареві встати, приставив йому до горла кинджал — чи, може, то був довгий мисливський ніж,— а другою рукою став нишпорити в нещасного городянина по кишнях і навіть надумав заглянути до його сумки. При цьому він найстрашнішими словами присягався забрати

все, що в ній знайде,— адже йому, мовляв, зіпсовано лови! Не завдаючи собі клопоту розстібнути пряжку, мисливець почав грубо смикати за ремінець, ще дужче налякавши такою зухвалістю розпростертого на землі шапкаря, і смикав доти, доки пряжка розстебнулася сама. Та в сумці нічого годящого він, видно, не знайшов. Тоді чоловіча недбало відкинув її геть і дав бідолашному Оліверові звестися на ноги, а сам тим часом скочив на свою шкапу й мовчки дивився на решту городян, що тепер рушили в цей бік.

Побачивши, як їхній посланець злетів зі свого високого сідала, пертці вибухнули, реготом. Після шапкаревих вихвалянь друзі тільки й чекали нагоди позбиткуватися над ним. І таки дочекалися, коли їхній Олівер, як висловився Генрі Сміт, \* припав усім тілом до матінки-землі". Та коли той зухвалець став над Праудф'ютом, розставивши ноги, й заходився його обшукувати, зброяр не витримав.

— Даруйте мені, добрий пане балї, але я не можу спокійно дивитися, як той розбійник б'є, грабує нашого громадянина, а то ще й, чого доброго, замордує його в нас на очах. Це кидає тінь на наше славне місто, а лихо сусіда Праудф'юта обернеться для нас ганьбою. Я повинен його врятувати!

— Ми всі підемо йому на допомогу! — відповів балї Крейг-даллі.— Але щоб ніхто без мого дозволу не ліз у бійку! У нас і так стільки ворогів, що я боюся, чи стане в нас сили з ними розправитись. А тому наказую всім, а особливо тобі, Генрі Гоу, заради нашого славного міста, не хапайтеся за зброю, хіба лиш як доведеться боронитись!

Отож усі гуртом рушили на допомогу Оліверові Праудф'юту. Побачивши, що їх так багато, грабіжник покинув свою жертву й нерішуче став збоку, як той вовк, що хоч і відступив перед хортами, однак тікати не думає.

Генрі, бачачи все це, стиснув коня острогами, випередив товаришів і перший під'їхав до місця, де Олівера Праудф'юта спіткала біда. Насамперед коваль піймав за вуздечку Джезабел і повів кобилу до пригніченого господаря, який шкутильгав назустріч. Одежа у Праудф'юта була геть вивалена в землі, а в його очах стояли гіркі сльози болю, образи й ганьби. І взагалі він так мало скидався тепер на того чепурного й поважного шапкаря, до якого всі звикли, аж Смітові стало шкода цього невеличкого чоловіка, і чесний зброяр навіть картав себе за те, що дав Оліверові так осоромитись. Злий жарт, на мою думку; тішить кожного. Та різниця ось у чому: злостива людина випиває насолоду від такого жарту до дна, тоді як у людини шляхетної бажання посміятися скоро поступається місцем співчуттю до скривдженого.

— Дозволь, я тебе підсаджу, сусіде,— сказав коваль, сплигуючи на землю й помагаючи Оліверові, який, мов мавпочка, намагався видряпатись на своє бойове сідло.

— Нехай простить тебе господь, сусіде Сміт, що ти кинув мене напризволяще! Я б не повірив, ніби ти на таке здатний, навіть якби мені заприсягли півсотні найвірніших свідків!

Такі були перші слова, швидше сумні, ніж гнівні, якими збентежений Олівер вилив свої почуття.

— Балї тримав мого коня за вуздечку,— промовив Генрі.— А крім того,— додав він з усмішкою, яку не міг стримати, навіть незважаючи на своє співчуття,— я сам боявся

помагати тобі проти одного-однісінького супротивника — ще, думав, скажеш потім, нібито я принижую твою гідність. Та не журись! Той негідник узяв гору над тобою тільки через те, що тебе не слухалась кобила!

т— Це правда! Авжеж, правда! — вигукнув Олівер, жадібно хапаючись за таке виправдання.

"— Ти бачиш, наробив такого лиха й стоїть, каналія, всміхається! Ти гепнувся на землю, а він радіє з цього, мов той імператор у романі, що грав на віолі, коли горіло місто \*, їдь зі

1 Сміт має на увазі Нерона, який нібито підпалив Рим і милувався пожежею, граючи на цитрі.

мною, ось побачиш, як ми намнемо йому вуха!... Ні, не бійся, на цей раз я тебе не покину!

Сказавши так, Сміт схопив Джезабел за повід І, не давши Оліверові отямитись, помчав бік-о-бік з ним до Чортового Діка, який спинився поодаль, на вершині пологого пагорба. Однак Джонстон-Тишко — чя то він вирішив, що сили нерівні, чи то цього дня йому вже перехотілося битись — ляснув пальцями, зухвало посварився рукою і, приостроживши коня, пустив його до сусіднього болота. Складалося враження, ніби він не скаче по мочарах, а пурхає, мов дика качка, розмахуючи над головою приманкою та весь час посвистуючи на свого сокола, хоч будь-якого іншого вершника з крнем трясовина відразу засмоктала б по саму попругу.

— Чистої води розбійник! — сказав Генрі.— Схоче він помірятися силою чи накиває п'ятами — це вже його діло, а погнатися зараз за ним — однаково, що кинутись за диким качуром! Боюсь, Олівере, він прихопив твій капшук, бо такі молодці рідко тікають з порожніми руками.

— Атож,— сумно покивав головою Праудф'ют,— поцупив мій гаманець... Та дарма, зате мені залишилась мисливська сумка!

— Так, сумка була б йому, звісно, знаком перемоги в двобої — трофеєм, як кажуть менестрелі.

— Вона цінна не тільки цим, друже,— багатозначно промовив Олівер.

— О, це ж добре, сусідо! Я радий, що ти знов забалакав мудро й розважливо. Ну ж бо, вище голову! Негідник не тільки показав тобі спину — ти ще й дістав назад трофей, що його втратив був, коли тебе захопили зненацька.

— Ох, Генрі, Генрі!..— промовив шапкар, потім глибоко зітхнув — майже застогнав і замовк.

— Що таке? — поспитав Олівера товариш.— Яка ще печаль ятрить твоє серце?

— Я маю підозру, любий мій друже, що той негідник кинувся навітікача зі страху перед тобою, а не переді мною!

— Не журись,— відказав коваль.— Він побачив двох і дав драла. А хто знає, від кого він утік — від одного чи від другого? До того ж, розбійник на власній шкурі відчув твою силу й завзяття. Ми ж бо всі бачили, як ти навлежачки брикавсь ногами й відбивався!

— Правда? — перепитав бідолашний Праудф'ют.— А я вже й забув... Атож, я знаю,



це мій найкращий прийом... Ноги у мене в стегнах ого-го які міцні! Невже-таки всі бачили?

— Всі до одного! — підтвердив Сміт, якого аж душив сміх.

— Але ж ти їм про це нагадаєш?

— Нагадаю, будь певний,— відповів Генрі.— І про те нагадаю, як ти не втратив гумору навіть тепер. Слухай добре, що я зараз казатиму балї Крейгдаллі, і ще й матимеш з цієї okazji вигоду.

— Річ не в тім, що мені потрібна якась порука чи підтримка. Бо на вдачу я, як і більшість пертських чоловіків, хоробрий. От тільки...— Тут наш герой затнувся.

— От тільки — що? — запитав зброяр.

— От тільки боюся я, щоб мене не вбили. Сам знаєш, Сміте: прикро було б залишити вдовою мою гарненьку жіночку й посиротити діток. Ти це зрозумієш, коли сам опинишся в моїй шкурі. Тоді ти не будеш так козиритися.

— Може, й не буду,— зітхнув коваль і задумався.

— До того ж, я так звик хапатися за зброю і в мене таке широке дихання, що в цьому мало хто зі мнрю позмагається. І все це — отут! — додав невеличкий чоловічок, випнувши, мовби вгодований індик, груди й поплескуючи по них обома руками.— Тут доста місця для цілого ковальського міха!

— Сопеш ти, мушу сказати, й справді могутньо, наче ковальський міх... Принаймні з твоїх балачок видно...

— З балачок? А ти гострий на язик, Генрі! Та послухай: недавнечко мені привезли шматок дромонда, що стояв біля Дан-ді на якорі...

— Кого, кого — Драммонда?! — вигукнув зброяр.— Чи ти здурів, чоловіче? Ти ж накличеш на себе гнів цілого клану — і, наскільки я знаю, чи не найбільш мстивого в цілій країні!

— Нехай боронить святий Андрій! Ти, Генрі, таки виведеш мене з терпцю! Я сказав йе "Драммонд", а "дромонд", цебто велика галера. Я поставив у себе в дворі її ахтерштєвень \*, обтесав його й розфарбував так, що вийшов такий собі султан або сарацин. На ньому я і вправляюся — вдихну на повні груди, замахнуся дворучним мечем та як рубону чї як штрикну! І так цілу годину.

— Ну, то ти, либонь, добре навчився орудувати мечем,— промовив коваль.

— О, ще б пак!.. А то, бува, надягну на свого султана шапку — звичайно, якусь стареньку, а тоді з усієї сили як гахну — і голова навпіл. Одне слово, в того поганина вже майже й черепа не лишилося, скоро не буде по чому й бити.

— От шкода, адже тепер ти не матимеш на чому вправля-тися,— зітхнув Генрі.— А що ти скажеш на таке, шапкарю: давай я вдягну якось шолом, візьму обладунок, і ти рубатимеш

1 Ахтерштєвень — нижня кормова частина судна, що є продовженням кіля.

мене своїм мечем, а я тільки захищатимусь і відбиватимусь палашем. То як, згода?

— Ні в якому разі, любий друже! Я тебе знаєш як можу покалічити!.. До того ж, сказати щиро, мені куди зручніше бити по шолому чи по шапці, коли вони на голові

мого дерев'яного султана — я тоді запевне знаю, що не схиблю. Та коли переді мною похитується перо чи плюмаж та ще з-під заборولا люто зблискують чийсь зіниці, і все це ворухиться, миготить перед очима, тоді в мене, признаюся, просто опускаються руки.

— Виходить, майстре Праудф'ют, якби супротивник стояв перед тобою стовпом, як твій султан, ти бавився б із ним, як кіт з мишею?

— А чого ж, згодом, повправлявшись, міг би й побавитись,— відповів Олівер.— Та ось і вся наша компанія. У балї Крейгдаллі вигляд розгніваний, та його гніву я не боюсь!

Ти, звісно, не забув, ласкавий читачу, що тільки-но Крейгдаллі та його почет побачили, як зброяр помчав на допомогу нещасному шапкареві, а напасник пустив Олівера, вони не завдали собі клопоту під'їздити ближче. Грізний Гоу, вирішили вони, упорається й сам. Городяни рушили далі на Кінфонс, не бажаючи ні на хвилину затримувати вирішення— своєї справи. Шапкар з ковалем наздогнали гурт не зразу, і балї Крейгдаллі запитав обох, а надто Сміта, чого це вони надумали гаяти такий дорогий час, марно погнавшись за тим сокольниким.

— Я не винен, пане балї, їй-богу, не винен,— відповів Генрі.— Якщо ви зв'яжете в пару звичайного нашого хорта з гірським вовкодавом, то не дорікайте хортові, коли він побіжить туди, куди його потягне вовкодав. Саме так, а не інак, сталося і з нашим сусідом Праудф'ютом. Шдвівшись із землі, він блиска-вично скочив у сідло. Його просто обурила нелицарська поведінка шельми мисливця — скористався, бачте, з того, що під Олівером спіткнулася кобила! Отож наш сусід кинувся за зухвальцем, мов той дромадер 1. А мені не залилось нічого іншого, як податися вслід за шапкарем — і щоб його кобила не" спіткнулася вдруге, і щоб захистити нашого надто відчайдушного товариша й вояка на той випадок, якби на пагорбі йому влаштували засідку. Але той негідник,— він посіпака якогось лорда на кордоні з Англією і носить на плечі знак крилатої остроги,— дременує рід нашого приятеля, мов заєць від гончака.

Головний балї Перта слухав Сміта й дивувався: і нащо це зброяреві здалося пускати про Олівера таку побрехеньку? Бо досі Генрі не дуже йняв віри шапкаревим баєчкам про власні

1 Дромадер — одnogорбий верблюд.

подвиги і не зважав на його вигадки, що їх люди мали сприймати за святу правду. Та старий і хитрий Главер розгадав задум Генрі.

— Ти доведеш так бідолагу шапкаря до божевілля! — шепнув він Генрі.— Тепер він піде по місту клепати язиком, мов дзвін на свято, хоча задля справедливості й пристойності йому ліпше було б помовчати.

— Ох, батьку, батьку! — зітхнув коваль.— Я люблю цього бідолашного хвалька й не хочу, щоб він пригнічено сидів у провоста й мовчав, коли решта, особливо злюка аптекар, почнуть розводитись про се та про те.

— Добра ти душа, Генрі, надто добра,— відповів Саймон.— Одначе поглянь, як ці двоє різняться між собою! Невеличкий сумирний шапкар напускає на себе вигляду

дракона і тим приховує свій страх. А ось аптекар зумисне намагається вдати полохливого, заляканого тишка і так приховати свою підступну вдачу. Але гадюка, хоч і заповзає під каміння, а кусає все одно смертельно. Дарма, що в аптекаря такі перелякані оченята

. й боягузливі балачки. Кажу тобі, сину Генрі: в цьому кощавому т^яї більше жадоби чинити зло, ніж страху перед небезпекою... Та ось ми й під'їжджаємо до провостового замку. Який же він усе-таки величний, цей Кінфонс! І те, що на чолі нашого самоврядування стоїть володар такого чудовного замку, робить місту неабияку честь.

— Так, фортеця справді непогана,— промовив коваль, задивившись на широкий і звивистий Тей біля підніжжя крутосхилу, на якому здіймався замок.

Кінфонс, здавалося, панував над цілою долиною, хоча на другому березі річки могутні мури Елхо немовби прагнули забрати в нього пальму першості. Та Елхо за тих часів був мирним жіночим монастирем, і його мури служили тільки захистом для відлюдних черниць, а не твердинею залоги.

— Гарний замок! — промовив Сміт, знов перевівши погляд на вежі Кінфонса.— Панцер і щит нашого прекрасного Тею! Не один уже добрий меч пощербився об нього!

Стражник Кінфонса ще здалеку побачив і впізнав цих верхівців, розчинив перед ними браму й послав сповістити сера Патріка Чартеріса про те, що до замку їде головний бал'ї Перта, а з ним ще кілька поважних громадян міста. Славний рицар, власне, саме 'зібрався на соколині лови й вислухав звістку приблизно з таким почуттям, з яким представник невеличкого містечка в сучасному парламенті довідується про візит до нього делегації його шановних виборців — і то в найменш слухний для цього час. Одне слово, побажавши в душі своїм непроханим гостям опинитися на самому споді пекла, Чартеріс, однак, наказав зустріти їх, як і належить, доброзичливо й чемно. Прислузі звеліли негайно нести до головної зали гарячу печеню з оленини та холодні запіканки, а виночерпієві — одкривати непочаті барила та робити своє діло. Бо коли славне місто наповнювало замкові погреби час від часу, то допомогти їх спорожнити пертці ладні були завжди.

Шановних громадян церемонно провели до зали, де вдягнений для верхової їзди рицар у чоботях вище колін прийняв їх поштиво й поблажливо заразом, хоча-подумки бажав усім їм загинути на дні Тею — такий він був роздратований, що йому перебили ранкову забаву. Сер Патрік Чартеріс зустрів гостей посеред зали простоволосий, з капелюхом, у руці й привітав їх такими словами:

— О, пане головний бал'ї і ти, достойний Саймоне Главер, батьки славного міста!.. І ви, вчений аптекарю, відважний Сміте й відчайдушний шалкарю, який розколов більше черепів, ніж покрив своїми шапками!^Кому чи чому я маю завдячувати втіху бачити в себе стільки друзів, ще й такої ранньої пори? Я саме налагодився повипускаїи своїх соколів, та якщо ви складете мені компанію, лови будуть іще приємніші... (А вб'ік: ^Пресвята матір, щоб вони поскручували собі в'язи"). Певна річ, якщо місто не має для мене ніяких наказів... Гілберте, виночерпію, ану хутчій, шельмо!.. Та, сподіваюсь, у вас

немає невідкладнішої справи, ніж скуштувати, чи не втратила мальвазія смаку?

Посланці міста відповіли на люб'язність провоста поклонами — хто більш, хто менш церемонними, і при цьому аптекар уклонився найнижче, а коваль — найстриманіше: видно, він знав собі тут ціну як чоловік," що в разі потреби вміє дістати з піхов меча. Потім слово взяв бал'ї Крейгдаллі.

— Сер Патрік Чартеріс, благородний наш лорде провост,— поважно промовив він.— Якби нашою метою було тільки скористатися гостинністю цього замку, де нас частенько пригощають, то порядність та скромність підказали б нам зачекати, поки ви, вельможносте, запросите нас самі, як уже не раз бувало. А щодо соколиних ловів, то ми вже мали їх доволі як на один ранок. Бо тут недалеко, на болоті, один розбійник пускав сокола й вибив із сідла ще й відлупцював нашого славного товариша — Олівера-шапкаря, або ще Праудф'юта, як дехто його називає. І за що! Тільки за те, що цей поцікавився — від вашого шанованого імені й від імені міста Перта — хто він такий, аби дозволяти собі на чужих землях таке свавілля.

— І що ж той чоловік відповів? — спитав провост.— Присягаю святим Іоанном, я йому покажу, як їздити на лови поперед мене!

\*

\*— Дозвольте сказати мені, ваша вельможносте! — втрутився шапкарь.— Він напав на мене зненацька. Але потім я знов скочив на коня і кинувся за ним, як рицар. А назвався він Річардом Чортом.

— Як, як? То це той самий, про якого складають вірші й легенди?— здивувався провост.— А я гадав, що того розбишаку звати Робертом.

— Я думаю, це не той самий чоловік, мілорде. Це тільки я виявив негідникові завелику честь, назвавши його повним ім'ям, а сам він назвався Чортовим Діком і сказав, нібито він один із Джонстонів і служить у лорда на таке саме ім'я. Та я загнав його назад у болото й відняв у нього свою мисливську сумку — він схопив її, коли я лежав на землі.

Сер Патрік хвилю помовчав.

— Про лорда Джонстона та його молодців ми чули,— нарешті проказав він.— З НИМИ не варто зв'язуватись... Скажи мені, Сміте, і ти це стерпів?

— Так, сер Патрікс, сказав щиро, стерпів. Бо той, хто має право мені наказувати, не дозволив допомогти товаришеві...

— Ну, коли вам самим до цього байдуже,— мовив провост,— то я не знаю, навіщо втручатися нам. Тим більше, що майстер Олівер Праудф'ют, хоч його спершу й заскочили зненацька, все ж таки потім, як він сам каже, зумів захистити свою честь і честь рідного міста... Та ось нарешті й вино. Наливай усім моїм добрим друзям і гостям, наповнюй чари по вінця! За щастя Сент-Джонстона і всіх вас! Здоров'я вам, любі мої друзі! Та сідайте до столу, бо сонце вже височенько, а ви, люди діла, мабуть, давненько вже як поснідали.

— Мілорде провост,— мовив бал'ї,— дозвольте нам спершу розповісти про ту нагальну справу,~ що привела нас сюди. Бо досі про це ніхто ще не згадав жодним

словом.

— Е ні, шановний балї,— заперечив провост,— прошу вас, давайте відкладемо справи доти, доки ви попоїсте. У вас, певно, скарга на шахраїв джекменів чи слуг котрогось із вельмож?

. Грають у м'яча на вулицях міста або ще щось таке?

— Ні, мілорде,— відказав Крейгдаллі поважно й рішуче.— Ми приїхали скаржитись не на слуг, а на їхніх господарів за те, що вони грають, мов м'ячем, честю наших сімей і безцеремонно лізуть у спальні до наших дочок, мов у паризькі дома розпусти. Ватага п'яних гуляк,— і є багато підстав гадати, що то були придворні, люди високого звання,— сьогодні вночі пробувала залізти „у вікно до Саймона Главера. А коли Генрі Сміт застав їх на гарячому, вони оголили мечі й кинулись у бійку. Кінчилось тим, що попрокидалися сусіди й прогнали їх.

— Як?! — вражено вигукнув сер Патрік і відставив келих, що його саме хотів був піднести до рота.— Неподобство! Дайте мені докази, і я, присягаю душею Томаса Лонгевіля, доб'юся для вас правди! Я докладу всіх зусиль, хай навіть мені довелося б віддати і своє життя, і землю!.. Хто це потвердить?.. Саймоне Главер, люди знають тебе як чесного і обачного чоловіка — чи візьмеш ти на свою совість засвідчити, що це звинувачення справедливе?

— Мілорде,— мовив Саймон,— я виступаю зі скаргою в такій важливій справі, звісно, не доброхіть. Ніхто не зазнав шкоди, крім самих напасників. Боюсь, на такий зухвалий і беззаконний вчинок міг зважитись тільки той, хто має велику владу, і мені не хотілося б, щоб через мене спалахнули чвари між моїм рідним містом і котримсь із могутніх вельмож. Та мені сказано: коли я не подам скарги, то цим нібито визнаю, що моя дочка сама ждала тих гостей, а це суцця брехня. Тим-то, мілорде, я розкажу вашій вельможності все, що знаю про цю оказію, а як діяти далі, нехай вирішує ваша мудрість.

І старий Главер від початку до кінця розповів про нічний напад усе, що бачив.

Сер Патрік Чартеріс вислухав історію дуже уважно. Особливо його вразило, здавалося, те, що захопленому в полон чоловікові пощастило втекти.

— Дивина,— промовив він.— Чого ж ви його не затримали, коли вже він вам попався? А ви б його впізнали, якби побачили знов?

— У мене в домі горів тільки невеликий ліхтар, мілорде провост,— відповів Главер.— А втекти йому вдалося через те, що я був сам. Я ж бо вже старий. Та я б його не випустив з рук, якби тої миті нагорі не скрикнула дочка. А коли я повернувся від неї, чоловік уже втік через сад.

— А тепер,— промовив сер Патрік,— розповідай ти, зброяре, як правдивий чоловік і добрий вояк. Що знаєш про це діло ти?

Генрі Гоу коротко, але зрозуміло, з властивою йому рішучістю розповів про те, що сталося.

Коли дали слово шановному шапкареві, той прибрав вельми поважного вигляду й почав: в

— Щодо цього жахливого і обурливого бешкету, вчиненого в нашому місті, я, правда, не можу сказати, як наш Генрі Гоу, нібито бачив усе з самого початку. Але не можна заперечувати й того, що я був свідком продовження і завершення сутички, а особливо того, що я роздобув найцінніший доказ вини тих негідників.

— І що ж то за доказ, добродію? — запитав сер Патрік Чартеріс — Не гай часу на теревені та хвастощі. Що то таке?

4 "Бібліотечна книга"

97

— У цій сумці, ваша вельможносте, я приніс річ, яка належала одному з напасників і яку він залишив на місці сутички, — промовив невеличкий чоловічок. — Цей трофей, як сказати щиро — так, щоб не кривити душею, я здобув не мечем у бою, ні. Але я зберіг його з таким самовладанням, яке рідко хто має, коли кругом палають смолоскипи і брязкає зброя. І я хочу, щоб це оцінили. Трофей у сумці, мілорде. Ось він!

По цих словах Праудф'ют дістав зі своєї мисливської сумки задубілу руку, знайдену після сутички.

— Так, шапкарю, — сказав провост, — у тебе таки стало духу підібрати руку після того, як її відрубали від тіла, це я бачу... Але чого це ти так заклопотано порпаєшся в сумці?

— Тут мав бути... Тут був... Перстень, мілорде! Той негідник носив його на пальці. Боюся, через свою забудькуватість я покинув перстень вдома. Бо я стягнув його показати жінці — вона б не схотіла дивитися на мертву руку, жінки ж бо таких видовищ не люблять. Тільки ж я гадав, що надів того персня назад на палець. А він, одначе, я так думаю, лишився вдома. Я по нього поїду, і Генрі Сміт нехай скаче зі мною.

— Ми поскачемо з тобою всі, — заявив сер Патрік Чартеріс, — бо я й сам зібрався до Перта. Бачите, чесні громадяни й добрі мої сусіди, ви, мабуть, гадали, ніби мене важко зрушити з місця, коли йдеться про дріб'язкові скарги та незначні обмеження ваших привілеїв — скажімо, як хтось підстрелить вашу дичину чи як баронські слуги вийдуть на вулицю ганяти м'яча й таке інше. Та присягаю душею Томаса Лонгевіля, в такій важливій справі, як ця, ви не нарікатимете на Патріка Чартеріса, що він зволікає... Ця рука, — провадив рицар, піднявши затверділу кінцівку, — належала чоловікові, який не знав важкої роботи. Ми виставимо її так, щоб усі могли побачити і впізнати, чия вона. І якщо в його приятелів, тих нічних бешкетників, залилася хоч крихта честі... Слухай сюди, Джерарде, вибери мені з десятків добрих молодців і накажи їм зараз же сідлати коней. Нехай надягнуть колети й візьмуть списи. До речі, сусіди, якщо тепер спалахнуть чвари — а це дуже ймовірно, — ми повинні підтримувати одні одних. Коли хто-небудь нападе на мій нещасний дім, скільки чоловік ви пришлете мені на поміч?

Пертці звернули погляди на Генрі Гоу — коли йшлося про таке, вони звикли покладатися на нього.

— Я ручусь, — відповів він, — що не продзвонить міський дзвін і десяти хвилин, як збереться не менше півсотні добрих вояків, і не менше тисячі — за годину.

— Прекрасно, — сказав відважний провост. — А я, як буде треба, прийду на

допомогу славному місту з усіма своїми людьми. А тепер, любі мої друзі, на коней!

роздал їх

Коли б я знав, як раду справам дати, Безладно так поскиданим на мене! А хто повірить?.. \*

В. Шекспір, \*Річард II"

На день святого Валентина відразу по полудню пріор 1 домініканців сповідував одного вельми високого члена ордену. Це був похилого віку чоловік, поважний на вигляд, зі здоровим рум'янцем на щоках і широкою білою бородою, що спадала аж на груди. В голубих очах, великих і ясних, а також на високому чолі відбивалася гідність людини, яка звикла приймати шану, виявлену доброхотів, а не вимагати її там, де йому в ній відмовляють. Чоловік мав такий добродушний вираз обличчя, що в ньому вгадувалася майже безпорадна простота чи й слабкість вдачі, нездатної, здавалося, ні зламати опір, ані дати, де треба, відсіч. На сивому волоссі поверх блакитної пов'язки лежав невеличкий золотий вінчик, або корона. Впадали в очі його чотки — великі, з саморідного золота, однак оброблені досить грубо; зате кожна намистина була оздоблена шотландською перлиною, на-вдивовиж великою і гарною. Інших прикрас старий не мав; а вбраний він був у довгу, малинового кольору королівську мантию з шовку, підв'язану шнурком такого самого кольору. Висповідавшись, він важко підвівся з гаптованої подушечки, на якій стояв навколішки перед духівником, і, спираючись на ціпок чорного дерева, незграбно пошкутитьгав, кривлячись од болю, до розкішного крісла під балдахіном, поставленого для нього біля каміна у цій високій і просторій сповідальні.

Це був Роберт, третій король з таким іменем на шотландському троні і другий з нещасної династії Стюартів. Він мав багато чеснот і був досить обдарований. Та і його спіткало велике лихо, що випало на долю решти державців у його приреченому роду: його чесноти не відповідали тій ролі, яку він мав грати в своєму житті. Король такого гарячого й лютого народу, яким тоді славилися шотландці, мав бути войовничий, енергійний і рішучий, щедрий, коли треба винагородити за службу, й суворий, коли слід покарати за провину,— одне слово, король, що своїми ділами викликав би не тільки любов, а й страх. А Роберт Третій мав якраз протилежну вдачу. Замолоду він, правда, брав участь у битвах, але хоч і не вкрив себе ганьбою, проте й ніколи не

\* Переклади віршів, помічених знаком \*, здійснив О. Мокровольський. 1 Пріор — настоятель чоловічого католицького монастиря.

виявляв рицарської любові до війни та ризику чи нездоланного прагнення відзначитись у сповнених небезпек звитягах, що їх та доба вимагала від кожного, хто був високого походження і мав право на владу.

До того ж, його успіхи на бойовищах тривали не довго. Якось у штовханині одного з турнірів юного графа Карріка,— такий титул Роберт мав на той час,— ударив копитом кінь сера Джеймса Дугласа Далкітського; після цього граф лишився на все життя кульгавим і втратив можливість брати участь у війнах та в рицарських грищах і турнірах. Однак Роберт зроду не виявляв особливої пристрасті до зброї і, певне, не

вельми й шкодував би за своє каліцтво, яке відлучило його від кривавих бойовищ. Але те лихо — чи, правильніше сказати, його наслідки — принизило короля в очах жорстоких вельмож і войовничого народу. Отож він мусив поступатися переважною частиною своїх державних справ то одному, то іншому членові королівської сім'ї, незмінно надаючи своєму заступникові якщо не титул, то всі повноваження намісника. Батьківські почуття схилили б його вкласти монарший скипетр у руки старшого сина — юнака розумного і обдарованого, якому Роберт з любові подарував титул герцога Ротсейського, намагаючись так надати синові ваги найближчої до трону особи Але юний принц був надто легковажний і мав надто кволу руку, щоб гідно тримати довірений йому скипетр. І хоч як принц любив владу, але найдужче його захоплювали розваги. Отож двір тривожили, а країну обурювали численні скороминущі амурні пригоди та марнотратні гульбища, що їх дозволяв собі той, хто мав би являти приклад стриманості і доброзвичайності для всієї молоді королівства.

Розпутна поведінка й розбещеність герцога Ротсейського тим більше викликала загальний осуд, що він був одружений. Хоч, правда, дехто з тих, котрі піддалися чарам його молодості, веселої вдачі, привабливості й доброти, висловлювали думку, нібито якраз обставини його шлюбу й стали причиною такого його життя. Ці люди казали, що шлюб було укладено саме з волі принцово-го дядька, герцога Олбані, порадам якого тоді цілком довірявся німецький, нерішучий король і який, мовляв, прагнув скористатися з вдачі брата-монарха на шкоду інтересам і майбутній долі юного принца. Внаслідок інтриг Олбані руку й серце прямого наступника трону продали, так би мовити, з молотка: було публічно

1 Цей титул, а також титул герцога Олбані, подарований братові короля, стали першими прикладами надання герцогського звання в Шотландії... До цього нововведення шотландці й тоді, і в пізніші часи ставилися упереджено. Воно й справді майже завжди було пов'язане а тяжкими нещастями, а часом і а кривавими злочинами (прим. авт.).

оголошено, що той із шотландських дворян, котрий дасть за дочкою найбільший посаг, стане тестем принца Ротсейського.

Між суперниками розгорілося змагання за першість, і перемога дісталася Джорджеві, графу Данбару та Марчу, який володів — де особисто, а де через своїх васалів — великими землями на східному кордоні. Отож його дочку, на взаємну згоду молодій пари, заручили з герцогом Ротсейським.

Та довелося зважити й на третю сторону. А то був не хто інший, як грізний Арчібальд, граф Дуглас; він наводив страх насамперед величезними володіннями, численними своїми правами та привілеями, а також особистими рисами — гострим розумом та відвагою, поєднаними з непогамовною гордістю і жадобою помсти, незвичайною навіть для тієї феодальної пори. Крім того, граф мав тісні кривні зв'язки з королівським домом — він держав старшу дочку монарха.

Після заручин герцога Ротсейського з дочкою Марча граф Дуглас,— так немов доти він умісне не втручався тільки для того, аби лиш показати, що цю справу не можна



вирішити ні з ким, крім нього,— кинув усім виклик з наміром зірвати угоду. Він подарував своїй дочці Марджері ще більший посаг, ніж дав за своєю граф Марч. Тоді Олбані, гнаний власною жадібністю та страхом перед Дугласом, скористався своїм впливом на легкодухого монарха й умовив його оголосити недійсною угоду з графом Марчем і одружити сина з Марджері Дуглас, жінкою, яку юний Ротсей зовсім не любив. Перед графом Марчем ніхто не вибачився, йому тільки сказали, що заручини принца з Елізабет Данбар ще не затвердив державний парламент, а доти шлюбний контракт можна поламати будь-коли. Графа глибоко обурило така несправедливість до нього самого та його дочки, і всі розуміли: він прагне помститися. А чоловікові, який мав на кордоні з Англією таку владу і вплив, зробити це було дуже легко.

А герцог Ротсейський, розгніваний тим, що його руку й серце віддано в жертву політичній інтризі, виразив своє невдоволення по-своєму. Він занедбав дружину, зневажливо ставився до грізного й небезпечного тестя, не вельми шанував волю самого короля і вже геть не зважав на слова дядька, герцога Олбані, в якому вбачав свого залятого ворога.

Серед цих сімейних чвар, що поширювались і на королівську раду та весь двір, сіючи повсюди незлагоди й згубну непевність, слабкодухий монарх якийсь час знаходив опору в своїй дружини, королеви Аннабелли, дочки знатного дому Драммондів. Наділена глибоким, проникливим розумом і твердим духом, вона не тільки стримувала легковажного сина, що її шанував, а й нерідко спонукала нерішучого короля не відступати від його ж таки ухвал... Та після її смерті німичний державець став схожим на судно, яке зірвалося з якоря, і тепер його в усі боки кидають протилежні течії. А якщо казати загалом, то Роберт до безтями любив свого сина, глибоко поважав куди рішучішого, ніж він сам, брата Олбані й водночас відчував перед ним святобливий страх, майже несвідомо тремтів з ляку перед Дугласом і не дуже покладался на відважного, однак непостійного графа Марча. Але Робертові почуття до цих людей були такі складні й заплутані, що час від часу починали самі собі ніби суперечити, й залежно від того, хто останній підкоряв собі його слабку волю, батьківська поблажливість у ньому оберталася на суворість і навіть жорстокість, довірливість брата — на підозріливість, доброзичливість і щедрість короля — на деспотичність і скупість загарбника. Його німичний дух, мов гой хамелеон, уподібнювався естwu тієї людини, на чию твердішу вдачу він тоді саме спирався, шукаючи поради й підтримки. І коли Роберт відмовлявся від послуг одного з членів своєї сім'ї і здавався на поради іншого, то звичайно наставляли круті зміни в усіх його заходах, і це не тільки кидало тінь на добре ім'я короля, а й підточувало безпеку держави.

Тож і не дивно, що католицьке духівництво мало вплив на монарха, так само доброго в своїх намірах, як і безвольного в ухвалях. Роберта мучило не лише усвідомлення своїх уже допущених помилок, але й гнітючий страх перед новими дрібними прогрі-хами, які щокрок чигають на забобонну й полохливу душу. Тим-то навряд чи треба додавати, що церковники різноманітних напрямів домоглися

неабиякого впливу на нерішучого державця, хоча, щиро кажучи, за тих часів такого впливу не міг уникнути ніхто чи майже ніхто, хай би там як рішуче й твердо він ішов до своєї мети у справах мирських...

Та облишмо нарешті цей довгий відступ, без якого читачеві, певно, не легко було б зрозуміти те, про що ми розповімо далі.

Отже, король незграбно, важко підійшов до свого м'якого крісла під розкішним балдахіном і сів з насолодою лінивої людини, яка довгенько мусила стояти в незручній позі. Коли вже він сидів, його благородне обличчя лагідного старого прибрало доброзичливого виразу. Сповідник лишився перед королем стояти, ховаючи за глибокою шанобою властиву йому погордливість у манерах. Це був чоловік років сорока-п'ятдесяти, в його чорний чуб ще не закралося жодної сивої волосинки. Гострі риси обличчя і проникливий погляд свідчили про хист, завдяки якому ве-лебний отець досяг високого становища не тільки в своїй общині, а й у королівській раді, яка часто користалася з його послуг. Виховання та звичай навчили його дбати насамперед про розширення влади й багатства церкви, а також викорінювати ересь, і пріор, щоб досягти того й того, вдавався до всіх засобів, приступних його становищу. Однак віру свою він любив щиро, самовіддано і з тим переконанням, що керувало всіма його буденними ділами. Вади пріора Аксельма, які штовхали чоловіка на прикрі помилки, а то й жорстокі вчинки, належали скоріше його часу та становищу, тоді як його чесноти — тільки йому самому.

— Коли все буде залагоджено,— сказав король,— і моя дарча грамота закріпить за цим монастирем обіцяні мною землі, то як ви гадаєте, отче, чи заслужу я тоді ласки нашої святої матері церкви і чи матиму я право називатися її смиренним сином?

— Безперечно, владарю мій,— відповів пріор.— Я молю бога, щоб таїнство сповіді спонукало всіх синів і дочок церкви так глибоко усвідомити свої помилки і так несхитно прагнути їх спокутувати, як ви. Але з цими словами втіхи, владарю мій, я звертаюся не до Гоберта, короля Шотландії, а тільки до мого покірного й благочестивого покутника Роберта Стюарта Кар-ріка.

— Ви мене дивуєте, отче,— відказав король.— На моєму сумлінні не так багато провин, скоєних з мого королівського обов'язку,— адже я прислухаюся не стільки до власної думки, скільки до слів моїх мудрих радників.

— Саме в цьому й криється небезпека, владарю мій,— підхопив пріор.— Всевишній бачить у вашій величності, в кожній вашій думці, слові, вчинку покірного слугу святої церкви. Та є лихі радники, які дослухаються голосу свого грішного серця і зловживають добротою та поступливістю нашого монарха. Вони вдають, ніби служать його мирським ділам, а самі тим часом намагаються завдати шкоди всьому, що веде до вічного життя.

Король випростався в кріслі і мав тепер поважний, владний вигляд, який йому дуже лнчив, хоч Роберт прибирав його й не часто.

— Пріоре Аксельм,— промовив він,— якщо в моїй поведінці — поведінці чи то короля, чи то приватної особи — ви побачили щось гідне такого суворого осуду, який я почув у ваших словах, то ваш обов'язок — розповісти все відверто, і я вам це наказую.

— Я вам скоряюся, владарю мій,— відповів пріор і низько вклонився. Потім випроставсь і, прийнявши належну своєму санові позу, промовив: —Вислухайте з моїх уст слова нашого святого отця папи римського, намісника святого Петра, кому передано ключі від царства небесного і право всі узи земні скріплювати й розривати. Ось вони: "Чом ти, о Роберте Шотландський, на єпископський трон святого Андрія не прийняв Генрі Вордло, якого призначив папа римський? Чом уста твої промовляють про готовність вірно служити церкві, а діла свідчать про зіпсутість і непокірність твоєї душі? Кращеє коритися, ніж приносити жертви".

— Велебний отче,— сказав монарх, тримаючись так, як і належало його високому званню,— ми можемо й не відповідати на ваше запитання, оскільки воно стосується особисто нас і блага нашого королівства й не має нічого спільного з нашим сумлінням.

— Ох! — зітхнув пріор.— А чийого ж сумління воно стосуватиметься в день страшного суду? Хто з ваших титулованих лордів чи багатих городян заступить собою короля перед господньою карою, яку він на себе накликав, вирішуючи церковні діла помирському? Знай, могутній владарю, якщо навіть усі рицарі твого королівства спробують захистити тебе щитами від огненного грому небесного, вони однаково всі згорять, мов пергамент над розжареним горном.

— Добрий отче пріор,— сказав король, полохливу душу якого не могли не вразити такі слова,— їй-богу, ви судите мене занадто суворо. Під час моєї останньої хвороби, коли Шотландією правив мій намісник граф Дуглас, воля примаса на жаль, наштовхнулася на опір. Отож не докоряйте мені за те, що сталося, коли я не міг правити королівством і мусив передати свою владу іншому.

— Величносте, своєму підданому ви сказали достатньо,— відповів пріор.— Та коли вже та перешкода виникла, як вас заступав граф Дуглас, то легат 2 його святості бажає знати, чому її не усунули одразу ж по тому, тільки-но король знов узяв владу до своїх рук? Чорний Дуглас здатний вчинити багато чого — більше, мабуть, ніж дозволить собі будь-хто з підданих у цілому королівстві. Та граф не може стати між королем і його сумлінням, як не може звільнити вас від обов'язку перед святою церквою, що його поклав на вас королівський сан.

— Отче,— мовив король, втрачаючи терпіння,— ви судите надто категорично. Вам слід було б принаймні зачекати, поки ми самі знайшли б якусь раду. Такі незгоди виникали не раз за правління наших попередників, і навіть благословенний предок король Давид Святий жодного разу не поступався своїми монаршими привілеями, не спробувавши спершу за них поборотися, хоч це і втягувало його в суперечки з самим папою.

— Щодо цього великий і добрий король не був ні святий, ані безгрішний,— сказав пріор.— Тим-то йому судилося зазнати поразки й ганьби від ворогів, коли він підняв меч проти знамен святих Петра й Павла, а також святого Іоанна Беверлійського

Примас — найголовніший серед єпископів у країні. Легат— папський посол.

у війні, яку й досі називають війною за корогву. Щастя ще, що Давида, як і його біблійного тезка, сина Іессея, кара спостигла на землі і той гріх не повстав проти нього

в страшний день божого суду.

— Гаразд, добрий пріоре... Гаразд... Поки що годі про це. Дасть бог, святий трон не матиме причин нарікати на мене. Пречиста діва мені свідок, я й заради корони, якою увінчаний, не візьму на душу гріха завдавати шкоди нашій матері церкві. Ми й раніше потерпали, що граф Дуглас надто любить свою славу і тлінні блага цього минушого, марного життя і не дбає належно про спасіння своєї душі.

— А зовсім недавно,— провадив пріор,— Дуглас зі своїм почтом у тисячу придворних та слуг самочинно став на постій в Абербротському монастирі, й тепер абат змушений годувати і його людей, і коней. Граф це називає гостинністю, на яку він має право,— адже монастир, мовляв, засновано на пожертви його предків. Та для монастиря краще вже було б повернути Дугласові його землі, ніж терпіти таку здирщину. Адже це нагадує швидше наскоки грабіжників з гір, отих знахабнелих дикунів, ніж поведінку барона-християнина.

— Чорні Дугласи,— мовив, зітхнувши, король,— це таке поріддя, якому не скажеш ♦ні". А втім, отче пріор, я, мабуть, і сам стаю схожим на такого непроханого гостя. Бо вже довгенько живу в вас, а утримувати день при дні мій почет, хоч і куди менший, ніж у Дугласа, для вас теж досить обтяжливо. У нас, правда, заведено розсилати двірських інтендантів і якомога полегшувати ваші витрати, та все ж, якщо ми завдаємо вам клопоту, то нам, певно, годилося б уже вирушати в дорогу.

— Що ви, бог з вами! — вигукнув пріор, який, хоч і прагнув влади, однак скупий не був, а навпаки, навіть славився добротою і щедрістю.— Запевняю вас, домініканський монастир у змозі виявити своєму суверенові ту гостинність, з якою відчиняє двері перед кожним блукальцем будь-якого стану, ладним прийняти її від покірних слуг нашого святого заступника. Ні, мій королю і владарю! Приходьте з почтом навіть удесятеро більшим, ніж цей, йому тут однаково не бракуватиме мірки вівса для коней, оберемка соломи на ночівлю та окрайця хліба чи миски юшки, поки все це є в монастирських коморах. Одне діло витрачати прибутки церкви, багато більші від скромних потреб ченців, на пристойний і належний прийом вашої королівської величності, а зовсім інше — коли їх силоміць забирає в нас ватага грубіянів, які звикли грабувати скільки мога.

— Прекрасно, мій добрий пріоре,— сказав король.— А тепер вабудьмо на хвилю про державні справи. Чи не розповість нам ваша велебність про те, як славні жителі Перта зустріли Валентинів день? Сподіваюся, весело, добропристойно й мирно?

— Щодо веселості, владарю мій, то в таких речах я розуміюся мало. А ось чи мирно... Сьогодні перед світанням кілька чоловік, двоє з них тяжко покалічені, постукались до нас і попросили пристанища. За ними гналися з вигуками "Держи їх!", "Лови!" городяни в самих сорочках, з палицями, кинджалами, сокирами й навіть дворучними мечами. І всі кричать один поперед одного й погрожують забити бідолах на смерть. Городяни не вгамувались й тоді, коли наш воротар їм сказав, що втікачі сховалися в церковній галілеї \*. Вони ще довго горлали, гупали в задні двері й вимагали, аби їм видали людей, які нібито їх скривдили. Я вже потерпав, величносте,

що ті несподівані й грубі крики порушують ваш спокій...

— Порушити мій спокій вони, звісно, могли б,— промовив король.— Та щоб гармидер бійки був для мене несподіваним... Ох, велебний отче, в Шотландії є тільки одне місце, куди не долинають зойки жертв та погрози тиранів. Це місце, отче... Могила!

Пріор слухав Роберта й поштиво мовчав; він поділяв почуття монарха, м'яке серце якого не сприймало суворого побуту й войовничих звичаїв власного народу.

— І що ж сталося з утікачами? — спитав король, хвилю помовчавши.

— Їх, ваша величносте, ще до світанку, звісно, випустили — вони самі так побажали,— відповів священик.— Спершу ми послали людей подивитися, чи не влаштували їм вороги десь поблизу засідки, а тоді вони мирно пішли своєю дорогою.

— А ви не знаєте,— допитувався король,— хто вони такі і чому у вас сховалися?

— Вони нібито посварилися з городянами,— відповів пріор.— Але як це сталося, ми не знаємо. Такий у нашому монастирі звичай: давати всім нещасним, які просять допомоги, недоторканий захисток на один день і одну ніч у каплиці святого Домініка, нічого в них не питаючи. А якщо вони бажають зостатися довше, то повинні пояснити монастиреві причину того, чому шукають у нас захистку. І, слава нашому святому заступникові, завдяки цьому тимчасовому притулку тяжкої покари уник багато хто з тих, кого ми самі, якби знали, в чому їхня провина, вважали б за свій обов'язок видати їхнім переслідувачам і суддям.

Після цих слів у голові монарха невиразно промайнула думка про те, що право священного захистку, дотримуване в його коро

1 Галілея — невелика капличка при католицькому монастирі, куди вільно входити відлученим від церкви, хоч до самого храму ступати вони не мають права. Злочинці, що шукали порятунку, мали звичай — із зрозумілих причин — ховатися саме в цій частині будівлі (прим. авт.).

лівстві так неухильно, чинить, певно, неабияку перешкоду правосуддю. Але Роберт одразу й відкинув цю думку як намову сатани й жодним словом не виказав церковникові, що в його серце закрався такий блюзнірський сумнів. Навпаки, король заквапився перевести мову на інше.

— Повільно посувається тінь на сонячному годиннику,— промовив він.— Ваша розповідь мене дуже засмутила, велебний отче, та я сподіваюся, що члени моєї ради швидко розплутають цю прикру сварку і наведуть у місті лад. Доля вчинила зі мною несправедливо, давши в мої руки владу над народом, серед якого, здається мені, тільки одна людина й бажає миру та спокою — це я сам!

— Церква завжди прагнула миру і спокою,— додав пріор; йому не хотілося, щоб король у пригніченому стані висловлював такі твердження, не зробивши задля спасіння своєї душі застереження на користь церкви.

— Саме це ми й мали на увазі,— сказав Роберт.— Та погодьтеся, отче пріор, у своїй нещадній боротьбі за святу мету церква часом нагадує заклопотану господиню, яка тільки здійсмає куряву, гадаючи, що вимітає її.

Це зауваження пріор, звичайно, не лишив би без відповіді, але в ту мить двері до сповідальні відчинилися й дворянин-слуга повідомив, що прибув герцог Олбані.

## РОЗДІЛ X

Минають дні — сумна, 'байдужа...

Не дорікай за це їй,

Друже!

Джоанна Бей лі

Герцога Олбані, як і його брата-короля, звали Роберт. Після хрещення він, правда, дістав ім'я Джон, та перед коронуванням вирішив його змінити, бо в ті забобонні часи це ім'я люди пов'язували з нещасливим життям і королюванням Іоанна 1 Англійського, Іоанна Французького та Іоанна Баліола Шотландського. Щоб уникнути поганої прикмети, при дворі дійшли згоди, що новий король візьме ім'я Роберт, любе шотландцям як пам'ять про Роберта Брюса. Згадуючи про це, ми хочемо пояснити, чому два брати в сім'ї мали однакове ім'я, що, певна річ, і тоді було не менш незвичайно, ніж тепер.

1 Ім'я англійських королів "Джон" (ІоИп) в історію ввійшло як "Іоанн" (на зразок біблійного імені).

Герцогу Олбані, чоловікові також немолодому, войовничість була так само чужа, як і королеві. Та хоч він і не славився відвагою, в нього вистачало глузду приховувати цей свій гандж, бо якби про нього здогадалися, всі його шанобливі наміри зазнали б краху. Олбані мав також досить гордоців, які в разі потреби заміняли йому відвагу, й доволі самовладання, щоб тамувати, коли треба, свою тривогу й страх. А в усьому іншому це був досвідчений у справах двору, самовпевнений, спокійний і хитрий вельможа, який неухильно простував до своєї мети, хай навіть далекої, і ні на мить не спускав її з ока, хоч іноді й здавалося, ніби обрані ним звивисті стежки ведуть зовсім в інший бік. Виглядом він був схожий на короля, його поставу й риси обличчя так само позначали благородство й велич. Однак мав Олбані й перевагу над старшим братом: він не страждав фізичними недугами і з усіх боків був жвавіший, енергійніший. Вбрання носив багате й темне, як і годилося людині його віку й становища. Зброї Олбані, як і його брат король, при собі ніколи не мав, хіба лиш кілька невеликих ножів у піхвах на поясі — там, де звичайно в інших висів якщо не меч, то принаймні кинджал.

Тільки-но герцог переступив поріг, пріор низько уклонився й шанобливо відійшов до ніші у протилежній від королівського крісла стіні, щоб не заважати братам розмовляти. Ту нішу, треба сказати, утворювало вікно, прорубане в фасаді так званого "палацу"— однієї з монастирських будівель, яку часто обирали сдоєю резиденцією шотландські королі. А взагалі ці покої, коли тут не жив король, займав пріор або, іншими словами, абат, себто ігумен монастиря. Вікно було якраз над головним входом до королівських покоїв і дивлялось у внутрішній чотирикутний двір монастиря, відгороджений праворуч поздовжньою стіною величної церкви, а ліворуч — будівлею з підвалом та погребами, в якій містилася трапезна, капітул 1 та інші монастирські приміщення, зовсім відокремлені від тих, які тепер належали королеві Роберту та його

придворним. У четвертому ряду будівель, оберненому своїм ошатним переднім боком на схід сонця, стояв просторий будинок для прочан, де знаходили притулок блукальці, та ще кілька підсобних приміщень — комори, в яких зберігалися багаті запаси для підтримки пишної гостинності ченців-домініканців. Крізь східний фасад до чотирикутного двору вів дуже високий склепистий прохід — якраз навпроти вікна, біля якого оце стояв Аксельм, і пріорові видно було, як у затінку під аркою мерехтить світло, що проникало у відчинені східні ворота. Але вікно було високо, і очі священника ледве розрізняли те, що діялося в скле

1 К а п і т у л— колегія духовних осіб.

пистому проході глибоко вниз. Читачеві важливо запам'ятати, що і де було розташовано. А тепер повернімося до розмови між двома багрянородними братами з королівської сім'ї.

— Любий мій брате,— промовив король, підводячи герцога Олбані, коли той нахилився поцілувати йому руку,— любий мій, любий брате, нащо такі церемонії! Хіба обидва ми — не сини Стюарта Шотландського та Єлизавети Мур?

— Я про це не забув,— сказав, випроставшись, Олбані.— Та хоч ми й брати, а я повинен пам'ятати і про належну до короля шанобу.

— О, це слушно, дуже слушно, Робіне,— відповів король.— Бо трон — це однаково що стрімка й гола скеля, на якій не пустить коріння ні квітка, ні кущ. Глибокі почуття, ніжна любов — усе це не для монарха. Король не має права пригорнути до себе рідного брата... не сміє дати волю почуттям до власного сина!

— Така, в певному розумінні, лиха доля величі, владарю мій,— відповів Олбані.— Але небо, віддаливши на певну відстань від короля декого з членів його родини, подарувало йому інших дітей — цілий народ.

— Ох, Роберте! — зітхнув король.— Ти зі своїм серцем придатний на роль державця більше, ніж я. З висоти, на яку мене піднесла доля, я споглядаю стовпище моїх, ^к ти сказав, дітей... Я їх люблю, зичу їм добра... Але їх багато, і вони від мене далеко. Ох, навіть найнікчеміше з них має любу своєму серцю людину, яку можна притулити до грудей, на яку можна вилити свою батьківську любов!.. Та все, що може дати своєму народові король,— це усмішка, з якою сонце поглядає на засніжені вершини Грампіанських гір. Далека, холодна усмішка... Ох, Робіне! Наш батько завжди голубив нас, а коли часом і картав, то в голосі його чулася доброта. Але ж він був, як і я, монарх! То чого ж не вільно мені, як йому, наставляти на розум мого безталанного марнотрата не тільки суворістю, а й ласкою?

— Якби ласки ще не випробували, владарю мій,— відповів Олбані так, наче йому самому боляче від цих слів,— тоді, певна річ, насамперед слід було б вдатися до м'яких заходів. Ваша величність краще за інших знає, що ми досить довго були ласкаві й терплячі і що пора вже перейти до дійовіших заходів — до суворості й заборони. Щодо герцога Ротсейського ви маєте цілковиту владу вдатися до таких засобів, які, на вашу думку, дадуть найбільшу користь і йому, і всьому королівству.

— Це жорстоко, брате,— мовив король.— Ти штовхаєш мене на тернистий шлях і не

пропонуєш мені свої підтримки на ньому.

— Ваша величність може завжди розраховувати на мою підтримку,— заперечив Олбані.— Та хіба не мені найменше в цілому світі годилося б схилити вашу величність до таких суворих кроків щодо вашого сина й наступника! Хіба не до мене перейде ця фатальна корона, якщо — не приведи господи! — урветься ваш королівський рід? Чи тоді не подумують і не скажуть бунтівливий Марч та бундючний Дуглас, нібито Олбані посіяв чвару між своїм братом-королем і спадкоємцем шотландського трону, щоб прокласти дорогу до престолонаслідування власній сім'ї?! Ні, владарю мій, задля вас я ладен пожертвувати життям, але важити честю я не маю права!

— Ти кажеш слушно, Робіне... Дуже слушно,— погодився король, кваплячись витлумачити братові слова по-своєму.— Ми не повинні допускати, щоб ті могутні й грізні лорди навіть здогадалися про незгоди в королівській сім'ї. Цьому треба запобігти будь-що, а тому спробуймо й далі бути терплячими — може, нерозважливий Ротсей усе ж таки візьметься за розум. Іноді я помічаю в ньому, Робіне, проблески, які варто плекати. Він молодий... Дуже молодий... Він принц і в тому віці, коли кров у жилах нуртує. Ми будемо з ним терплячі, як ото досвідчений вершник з гарячим конем. Зачекаймо, поки в нього вивітряться в голови пусті забавки, і побачиш: ніхто не буде ним такий задоволений, як ти. У своїй доброзичливості ти засуджував мене за надмірну поступливість і замкнутість... Ротсей цієї вади не має.

— О, ручуся життям, таки не має! — сухо відповів Олбані.

— Гріх сказати й те, що в Ротсея мало здорового глузду чи рішучості,— провадив нещасний монарх, захищаючи сина перед братом.— Я послав по нього, нехай приїде сьогодні на королівську раду. Побачимо, як він складе звіт про свої обов'язки. Адже ти й сам визнаєш, Робіне, що принцові, коли на нього знаходить бажання взятися за діло, не бракує ні проникливості, ні хисту.

— Немає сумніву, мій владарю, ні того, ні того йому не бракує,— відповів Олбані й додав:—Коли на нього знаходить таке бажання!

— Атож! — підхопив король.— І я, Робіне, радий, що ми з те-бою одностайні в намірі ще раз дати цьому бідолашному юнакові змогу виправитись. Тепер у нього немає матері, яка б захищала його перед розгніваним батьком. Цього не треба забувати, Олбані,

— Сподіваюся, величносте,— промовив Олбані,— що цей шлях не тільки найлюбіший вашому серцю, а й виявиться наймудрішим, найкращим.

Герцог розгадав наївні хитрощі короля: не дослухавши до кінця братових міркувань, Роберт удав, ніби зрозумів їх як схвалення власних дій, а тоді заявив про свій план, зовсім відмінний від того, який Олбані хотів йому підказати. Та, побачивши, що зараз годі схилити брата на своє, герцог не став випускати віжок з рук, а вирішив діждатися сприятливішого випадку й таки домогтися тієї чорної вигоди, яку невдовзі, він сподівався, дадуть нові незгоди між королем та спадкоємцем трону.

А тим часом король Роберт, потерпаючи, що брат знов повернеться до неприємної розмови, якої йому щойно вдалося уникнути, гучно звернувся до пріора домініканців:



— Я чую стукіт копит! Вам звідти видно все подвір'я, велеб-ний отче. Вигляньте у вікно й скажіть нам, хто там прибув... Часом, не Ротсей?

— То благородний граф Марч зі своїми людьми,— відповів пріор.

— Їх багато? — спитав король.— Вони що — вже на подвір'ї? В цю мить Олбані прошепотів королеві:

— Нічого не бійтеся, величносте... Ваші двірські брандани 1 при зброї.

Король подякував братові, кивнувши головою, а пріор, дивлячись у вікно, проказав:

— Граф привіз із собою двох пажів, двох дворян і чотирьох грумів 2. Один паж підіймається вслід за графом головними сходами — несе меч його вельможності. Решта лишились у дворі і... Владико небесний, що там таке?.. Під королівськими вікнами ладнається грати на лютні й співати дівчина-менестрель! І це в домініканському монастирі — наче в якомусь заїзді! Зараз я накажу прогнати її геть!

— Не треба, отче,— мовив король.— Дозвольте мені заступитися за ту нещасну блукалицю. "Потішна наука", як називають їхнє ремесло, на жаль, часто ходить у парі з гірким безталанням, на яке нужда й відчай прирікають той бездомний люд. І в цьому його доля нагадує долю короля, якому всі гукають: "Слава! Слава!" А йому так бракує тої пошани й щирої любові, якими в своїй сім'ї оточений найубогіший йомен. Не проганяйте блукалиці, отче. Нехай, коли хоче, поспіває у дворі йоменам та воякам — це стримає їх від неминучої сварки, бо ж вони служать таким лютим і непримиреним ворогам!

Так промовляв добросердий і легкодухий монарх, і пріор неохоче схилив голову на знак згоди. А тим часом до приймальної зали ступив граф Марч, одягнений так, як тоді рицарі звичайно вбиралися для верхової їзди, і з коротким кинджалом на поясі. Пажа зі своїм мечем він залишив у передпокої. Граф був чоловік

1 Брандани — чоловіки з острова Б'ют. Звідки пішла їхня назва, достоту не з'ясовано, хоча дуже ймовірно, що мав рацію д-р Лейден, коли виводить її від імені святого Брандіна, патрона Б'юту й інших островів у гирлі Клайду. Б'ют був спадковим володінням монарха, а жителі острова — королівськими слугами. Знатний рід Б'ютів, який володів островом нині,— давня, позашлюбна парость королівського двору (прим. автХ

2 Грум — слуга, що супроводить господаря у поїзді.

ставний, вродливий, мав світлу шкіру, пишну русяву чуприну та бороду і великі блакитні очі, що зблискували, мов у сокола. Його обличчя, хоч і досить приємне на вигляд, виказувало запальну й дратівливу вдачу, якій цей феодал, усвідомлюючи свою силу і владу, надто часто давав волю.

— Радий вас бачити, мілорде Марч,— сказав король, ласкаво вклонившись.— Давненько вас не було на нашій раді.

— Ваша величносте,— відповів Марч, низько вклонившись монархові й холодно, спогорда кивнувши головою герцогові Олбані,— коли мене й не було на вашій королівській раді, то це тому, що моє місце там посіли миліші вам особи і, я не маю сумніву, мудріші радники. Та сьогодні я прибув повідомити вашу величність, що звістки

з англійського кордону кваплять мене негайно повернутися до своїх володінь. А при вашій величності залишається мудрий політик — ваш брат, мілорд Олбані, з яким ви можете радитись, а також могутній і войовничий граф Дуглас, що провадитиме ваші ухвали в життя. А з мене буде більше користі на моїх власних землях; тому, з дозволу вашої величності, я маю намір негайно туди від'їхати і виконувати свої обов'язки охоронця східних кордонів.

— Це буде з вашого боку нелюб'язно, кузене,— заперечив великодушний король.— До нас теж долітають погані новини. Ті нещасні гірські клани заводять між собою колотнечу, та й спокій королівського двору вимагає присутності тут наших наймудріших радників. Ми повинні обговорити становище, а наші славні барони — здійснити те, що ми постановимо. Невже нащадок Томаса Рендолфа 1 покине в такий тривожний час правнука Роберта Брюса?

— Я залишаю з ним нащадка уславленого Джеймса Дугласа,— відказав Марч.— Цей лорд любить похвалитися — мовляв, тільки-но він поставить ногу в стремено, вслід за ним вихоплюється на коня тисяча його особистих охоронців. Я думаю, ченці Абербротока потвердять це під присягою<sup>2</sup>. Дугласові з його рицарями легше буде, безперечно, втримати в шорох незграйну ватагу горян, ніж мені дати відсіч загонам англійських лучників та війську Генрі Шибайголови<sup>3</sup>. До того ж, при вас і його високість герцог Олбані; він так ревно охороняє вашу величність, що навіть закликав до зброї бранданів, щойно я, ваш покірний слу-

1 Р е н д о л ф, Томас — сподвижник 1 товариш Роберта Брюса.

\* Якось граф Дуглас ваїхав до монастиря Абербротока (Арброта) погостювати з почтом у тисячу чоловік. Нарікання ченців з приводу такої "занадто високої честі" стали прислів'ям. Пізніше вони згадувалися щоразу, коли шотландські церковники докоряли вельможам, які зі споконвічного свого потягу до багатства намагалися обмежувати церкву (прим. авт.).

8 Прізвисько. Генрі Персі, великого англійського феодала 1 воєначальника

Та, під'їхав до двору з жалюгідною жменькою вершників — почтом, що його дозволив би собі найнікчемніший з дрібних баронів, володар якої-небудь вежки й тисячі акрів пісної землі. Коли вже до такої перестороги вдаються там, де нема й тіні небезпеки — бо з мого боку її, сподіваюся, не жде ніхто,— то вашу королівську особу, я певен, і поготів не покинуть без захисту перед загрозою справжньої небезпеки.

— Мілорде Марч,— промовив герцог Олбані,— ті найнікчемніші барони, про яких ви тут згадували, озброюють своїх слуг навіть тоді, коли зустрічають найближчих і найщиріших друзів за залізними брамами власних замків. І я, коли на це буде воля пречистої, подбаю про безпеку нашого короля не згірш, ніж ті барони дбають про свою власну! А брандани — то найвірніші слуги короля та його дому; і сотня їх — це не велика охорона для його величності, коли ви самі, мілорде, так само, як і граф Дуглас, частенько виїжджаєте з почтом, удесятеро більшим.

— Мілорде герцог,— відповів Марч,— коли того вимагатимуть мої обов'язки перед королем, я виїжджатиму і з удесятеро більшим почтом, ніж сказала ваша високість.

Але я ніколи не чинив так ані з підступним наміром захопити короля, ані для того, щоб похвалитися перед рештою лордів.

— Брате Роберт,— промовив король, намагаючись, як завжди, виступити в ролі миротворця,— твої підозри щодо мілорда Марча безпідставні. А ви, кузене Марч, хибно тлумачите обачність мого брата... Та навіщо ці розмови?... Припинімо суперечку... Я чую музику й спів, і вони, здається, досить приємні. Ви знаєтесь на "♦потішній науці", мілорде Марч, і любите її... Підійдіть-но до отого вікна, де стоїть наш велебний пріор... Його ми не сміємо запитати про мирські втіхи, а ви скажете нам, чи варто послухати ту музику й спів. Мелодія ніби французька... Бо думка мого брата Олбані в таких речах важить не багато... То ви вже скажіть нам, кузене, чи заслуговує бідна співачка нагороди? Зараз сюди надійдуть наш син і Дуглас, і коли наша рада збереться вся, ми приступимо до справ важливіших.

З подобою усмішки на гордому обличчі Марч відійшов до ніші й мовчки став поруч із пріором. Граф мав вигляд людини, яка, хоч і підкорилася волі короля, однак зрозуміла, чим така воля продиктована, і зневажає цю боягузливу спробу загасити суперечку з Олбані.

Виконувана на лютні мелодія спершу була бадьора й весела і нагадувала хвацьку музику трубадурів. Але потім тремтливі звуки струн та жіночого голосу, який вони супроводили, залунали тужно і зрештою урвалися, немовби захлинувшись у гірких почуттях дівчини-менестреля.

Може, граф і справді знався на музиці й король слушно його похвалив, але тепер, як не важко здогадатися, Марч був ображений і до співу тієї дівчини майже не дослухався. В гордій його душі почуття відданості суверенові й ще не зовсім згаслої любові до великодушного короля боролися з жадобою помсти, розпаленою ошуканим шанолюбством та кривдою після того, як спадкоємця трону заручили з Марджорі Дуглас, знехтувавши так його, Марчеву, дочку. Цьому вельможі були властиві всі вади й чесноти запальної, непостійної людини, і навіть тепер, коли він прийшов попрощатися з королем і порвати свою васальну залежність, як тільки ступить на власні феодалні землі, у глибині душі граф іще вагався, відчуваючи себе майже нездатним зважитися на крок, такий злочинний, а може, й фатальний. Ось які суперечливі міркування роїлися у нього в голові, коли дівчина-менестрель завела свою пісеньку. Та поки лунав спів, інші події в монастирському дворі владно прикували увагу Марча й змінили весь хід його думок. Дівчина співала провансальською говіркою, цією загальновизнаною мовою поезії при дворах усієї Європи, в тім числі й Шотландії. Однак формою пісенька її була простіша від сирвенти 1 й нагадувала скоріше баладу норманського менестреля. У перекладі вона звучала б десь так:

Ох, жаль Луїзи! День при дні Бреде й співа в самотині, А в пісні все слова сумні:  
"Не йди, дівчино, в ліс, о ні!

Подумай про Луїзу!" Луїзи жаль! Жара була, Сліпило сонце, і вела У ліс доріжка від села, А в лісі річечка текла,

Манила: "Йди, Луїзо!" Луїзи жаль! Ведмідь страшний Не знав тієї сторони, Вовк не

глядів з гушавини, Та краще б смерть від звірини

Дісталася Луїзі. Ох, жаль Луїзи! Хто ж бо знав, Що там лгасливець полював? Він лук і пояс гарний мав І солодко так улещав

Довірливу Луїзу. Луїзо, і нащо тобі Ті самоцвіти голубі? Ти спокій віддаси журбі Ще й честь дівочу, далебі,

Навік віків, Луїзо! Жаль, жаль Луїзи! Чи обман, Чи сила захопила в брав,

1 Сирвента — сатирична пісня в середні віки.

Чи разом склали їй талан Нещасний серед тих полян.

Звели з пуття Луїзу. Не лай Луїзи — пожалій, Дай милостиню скромну тій, Кому лишилася з надій Одна — на скорий упокій... Жаль бідної Луїзи! \*

Ще не доспівала дівчина пісню, як король Роберт, потерпаючи, аби знов не спалахнула суперечка між братом і Марчем, звернувся до графа:

— Що ви скажете про цю баладу, мілорде?... Бо мені звідси вона здалася досить жвавою і приємною.

— Я не дуже розуміюся в таких речах, величносте. Але співакці моя похвала й не потрібна,— дівчина, я бачу, вже дістала її від герцога Ротсейського, першого цінувальника в усій Шотландії!

— Як?! — стривожено вигукнув король.— Мій син там?

— Він під'їхав верхи до співачки, — сказав Марч зі злостивою посмішкою на вустах.— І, видко, захоплений розмовою з нею не менше, ніж її музикою.

— Це правда, отче пріор? — вигукнув король. Але пріор уже відійшов од вікна.

— Я не бажаю дивитись на те, величносте, про що мені буде боляче говорити,— промовив він.

— Що ж це таке? — проказав, густо почервонівши, король і хотів був уже підвестися з крісла, однак передумав; Йому, певно, не хотілося стати свідком негідної витівки шаленого принца — довелося б тоді покарати сина, а до цього в Роберта не лежала душа.

Та графові Марчу, видно, подобалося розповідати монархові про те, чого той, звичайно, волів би краще не знати. ^

— Владарю мій! — вигукнув він.— Там таке... таке діється! Та мандрюха вже заволоділа слухом не тільки принца Шотландського, як, зрештою, і всіх ґрумів та вершників у дворі! Вона привернула увагу Чорного Дугласа,— а ми ж досі й гадки не мали, що він палкий прихильник "потішної науки". А втім, я не дивуюся, що він такий вражений,— адже принц ушанував чарівну співачку поцілунком!

— Як?! — скрикнув король.— Давид Ротсей бавить час із мандрівною співачкою та ще й при своєму тестеві?! Ідіть, велеб-ний пріоре, і негайно покличте принца сюди... Іди й ти, любий мій брате...— І, коли ті обидва вийшли, король додав:—Ідіть, мій добрий кузене Марч... Лихові не минути, тепер я знаю напевне. Прошу вас, кузене, ідіть і підкріпіть прохання пріора моїм наказом!

— Ви забуваєте, владарю мій,— відповів Марч, і в голосі його почулася глибока образа,— що батькові Елізабет Данбар не гоже ставати між Дугласом та його зятем-

принцом.

— О, даруйте, кузене,— сказав м'якосердий старець.— З вами вчинили не зовсім справедливо, я це визнаю... Але ж мого Ротсея там ще вб'ють!.. Я піду сам.

Та коли бідолашний король рвучко підхопився з крісла, він не потрапив ногою на приступку, спіткнувся і важко впав на підлогу, вдарившись головою об ніжку крісла. На хвилину Роберт знепритомнів. Цей нещасливий випадок примусив Марча відразу забути про свою кривду та обурення, серце в нього злагідніло. Він кинувся до монарха, посадовив його в крісло і як міг ласкавіше, поштивіше привів до тями. Король розплющив очі й розгублено оглядівся довкола.

— Що сталося? — прошепотів він.— Я сам?.. Хто тут є ще?

— Ваш вірний підданий, Марч,— відповів граф.

— Сам із графом Марчем! — проказав король, і його затуманену свідомість враз пройняла невиразна тривога, коли він почув ім'я могутнього феодала. Король здогадувався, що завдав графові смертельної образи.

— Так, ласкавий владарю, з нещасним Джорджем Данбаром, якого багато хто намагається ославити в очах короля, хоч кінець кінцем Марч виявиться вірнішим вашій величності, ніж решта.

— Так, кузене, з вами вчинили дуже несправедливо, і ми, повірте, докладемо зусиль, щоб загладити цю провину...

— Якщо ваша величність так гадає, то все ще можна поправити,— перебив короля граф, хапаючись за надію, підказану шанолюбством.— Принц і Марджорі Дуглас близькі родичі... Рим, даючи дозвіл, не дотримав усієї форми... їхній шлюб не буде законний... Папа ладен зробити багато чого для такого побожного монарха, як ви, і може розірвати цей нехристиянський союз із поваги до попередньої угоди. Подумайте добре, владарю мій,— провадив Марч. Несподівана нагода поговорити особисто з королем про свою справу викликала в ньому хвилю шанолюбства.— Подумайте, кого вам краще вибрати — Дугласа чи мене. Він могутній і сильний, це правда. Але Джордж Данбар носить на поясі ключі від Шотландії і може привести англійське військо до брам Едінбурга скоріше, ніж Дуглас поспіє від окраїн Кернтейбла дати йому відсіч. Ваш син любить бідну мою, покинуту дівчинку й ненавидить бундючну Марджорі Дуглас. Ваша королівська величність сама бачить, як низько він ставить її,— навіть при тестеві заграє з простою мандрюхою!

Досі король слухав графа зі збентеженням, яке охоплює лякливого вершника, коли того понесе схарапуджений кінь, а він не годен його ні схопити за повід, ні спинити. Та останні слова нагадали Робертові про небезпеку, що цієї хвилини загрожувала синові.

— Ох, це правда, правда... Мій син... Дуглас... О, любий мій кузене, не дайте пролитися крові, і все буде так, як ви хочете... Чуєте, там якийсь гамір!.. Брязкає зброя!

— Присягаю своєю графською короною... Присягаю рицарською честю, це такі — вигукнув граф, визируючи з вікна у внутрішній двір монастиря, тепер увесь запруджений озброєними людьми.

Дзвінко відлунювали панцери... У глибокому склепистому проході в кутку двору товпилися воїни. До зброї, певне, вдавалися й ті, що намагалися зачинити ворота, й ті, що силкувалися в них удертися.

— Я зараз же туди піду,— сказав граф Марч,— і швидко покладу тій бійці край...  
Покірно прошу вашу величність подумати про те, що я зважився запропонувати.

— Я подумаю... подумаю, чесний кузене,— проказав король, навряд чи усвідомлюючи, до чого зобов'язує себе цими словами.— Тільки припиніть ту бійку і кровопролиття!

## РОЗДІЛ XI

Іде — вродлива, молода, Усмішка грав на вустах; А глянеш в очі — там біда,  
Причасний тріпоче страх. \*

<ЛюсІнда\*> балада

А тепер розповімо докладніше про те, що діялося у монастирському дворі і що з вікна приймальної зали було не дуже добре видно, а ще гірше змальовано тими, хто спостерігав. Уже згадана мандрівна співачка стояла перед головним входом до королівських покоїв; друга приступка широких і високих сходів піднесла Гі на півтора Фути над юрбою, серед якої дівчина сподівалася знайти слухачівуВбрання співачки відповідало її ремеслу — воно було не стільки багате, скільки яскраве й прикривало тіло менше, ніж звичайно в решти жінок. Накидку та невеличкий кошик з пожитками дівчина поклала збоку, а поруч посадила за сторожа невеличкого французького спанієля.<sup>1</sup> З-під гаптованої сріблом лазурово-блакитної жакетки, яка щільно облягала стан і спереду мала викот, виглядали кілька відкритих на шиї різнобарвних шовкових жилетиків з глибоким вирізом, що підкреслювали округлі плечі та високі груди. Тоненький срібний ланцюжок на шиї пірнав під цю строкату колекцію жилетиків і, випірнувши трохи нижче, виставляв напоказ такий самий срібний медальйон. Ім'ям якогось цеху чи гільдії менестрелів цей медальйон засвідчував, що його власниці присвоєно звання майстра <веселої" або "потішної науки". На лівому боці в дівчини висіла через плече на синій шовковій стрічці маленька торбинка.

Її засмага, сліпучо-білі зуби, блискучі темні очі та чорне як воронове крило волосся наводили на думку, що дівчина походить з далекого півдня Франції, а грайлива усмішка та ямка на під-

накручене на довгу золоту шпильку, тримала вкупі сіточка з шовкових та золотистих ниток. Короткі, трохи нижче колін, спіднички, рясно обшиті, як і жакетка, сріблястою торочкою, червоні панчохи та баскіни на товстій, з м'якої шкіри підошві довершували її вбрання — не дуже нове, проте й не заношене.! Це була, очевидно, святкова одежа, і дівчина вміла її глядіти. На око співачка мала років двадцять п'ять, однак постійні блукання та стома, певно, стерли з її обличчя свіжість першої молодості.

Як уже сказано, дівчина трималася весело, жваво, а тепер ще додамо, що усмішку й дотепну відповідь вона щомиті мала напoxваті. Однак її веселість здавалася все ж таки робленою — без неї було б нічого не варте ремесло, в якому найважче, мабуть, саме в тому й полягало, щоб повсякчас уміти за вдаваною усмішкою приховати

душевний біль. Так, видно, було і з Луїзою. Чи то про свою долю вона співала в пісні, чи то мала іншу^ причину тужити, але часом у її голосі прохоплювався зачаєний смуток, який стримував і гасив природну життєрадісність, цю неодмінну умову "потішної науки". І навіть у най-гостріших репліках Луїзи не було очевидного зухвальства й безсоромності, властивих її посестрам у ремеслі, які рідко розгублюються, кола треба дотепно відповісти на масний жарт або підняти на глузи того, хто їм перебиває чи заважає.

Слід зауважити, що жінки її породи, за тих часів вельми численної, не мали, певна річ, доброї репутації. І все ж тодішні звичаї були до них досить поблажливі, а закони лицарства надійно їх захищали, отож таким дівчатам-блукалицям рідко хто чинив кривду чи зло, і вони щасливо мандрували навіть там, де озброєних подорожніх підстерігали криваві сутички. Та хоч повага до мистецтва й давала менестрелям — чоловікам і жінкам — визнання та захисток, вони, як у наші дні, скажімо, вуличні музиканти чи мандрівні актори, жили доволі безладним, сповненим небезпек життям і не належали до повноправних членів суспільства. Більше того — надто суворі католики вважали їхнє ремесло навіть протизаконним.

борідді потверджували цей  
кучеряве волосся,

Така була ця дівчина, що стояла а лютнею в руках на вже згаданих сходах. Вона ступила ближче до слухачів і назвалася "майстринею потішної науки" — це, мовляв, засвідчено, як і належить, грамотою Суду Кохання й Музики у французькому місті Екс-ан-Прованс і під орудою окраси всього рицарства, відважного графа Еме. І тепер вона, провадила дівчина, звертається з проханням до кавалерів доброї Шотландії, які в усьому світі славляться своєю хоробрістю та поштивістю, дозволити бідній чужоземці потішити їх своїм мистецтвом...

Любов до пісні, як і любов до боїв, були тоді загальною пристрастю, і коли хтось її й не поділяв, то принаймні вдавав, що поділяє. Отож від Луїзиної пропозиції ніхто не відмовився. Не змовчав тільки один літній і похмурий чернець у натовпі. Він нагадав\* співакці, що, хоч її з особливої ласки і впущено сюди, вона, слід сподіватися, все ж таки не співатиме й не казатиме нічого такого, що суперечило б цьому святому місцю.

Дівчина\* низько схилила голову, струснула своїм чорним волоссям, потім побожно перехрестилася, мовби відкидаючи саму думку про можливість такого гріха, й заспівала ту саму пісню про нещасну Луїзу, слова якої ми цілком подали у попередньому розділі.

Тільки-но вона почала співати, як її урвали вигуки:

— Розступіться!.. Розетупіться!.. Пропустіть герцога Ротсей-ського!

— Не треба, нікого не турбуйте заради мене,— промовив галантний юний рицар на благородному арабському скакуні. Він так вишукано й граційно правив конем, так недбало тримав повід і, похитуючись у сідлі, так непомітно стискав коліньми скакуна, що будь-хто з глядачів, крім хіба досвідченого вершника, подумав би, ніби кінь сам ступає куди хоче і задля власного задоволення так граційно несе на собі їздця, а той

такий лінивий, що навіть не завдає собі клопоту смикнути за повід.

Убраний був принц дуже розкішно, однак недбало. А от статуру він мав — хоч сам і не високий на зріст, а руки й ноги досить тонкі — на диво гарну, й на виду був просто-таки вродливий. Але його обличчя видавалося змарнілим і блідим — очевидно, наслідок постійних тривог або розпусного життя, а може, того й того разом. Очі в принца були запалі й тьмяні, так немов напередодні він перепив, а на щоках палав нездоровий рум'янець — чи то ще давалася взнаки нічна вакханалія, чи то вранці він знов хильнув на похмілля вина.

Оце такий був герцог Ротсейський — спадкоємець шотландської корони, вже самий вигляд якого викликав водночас і інтерес і співчуття. Перед ним усі поскидали шапки й розступились, а він тим часом недбало промовляв:

— Не кваптеся... не кваптесь... Я й так устигну, куди мені треба... Що там таке? Мандрівна співачка? Та ще й, присягаю святим Егідієм, гарненька собою! Стривайте, хлопці-молодці, я ще зроду не заважав нікому співати... А голосок приємний, їй-богу! Заспівай цю пісеньку ще раз для мене, серденько!

Луїза не знала, хто це до неї звертається, але шаноба, з якою всі розступилися перед верхівцем, а також невимушеність і байдужість, з якими він ту шанобу приймав, підказали дівчині, що перед нею — чоловік найвищого звання. Вона заспівала баладу з початку й виконала її якнайкраще. А юний герцог під кінець пісеньки, здавалось, аж задумався чи навіть розчулився. Одначе сумувати він не звик, отож лагідно поплескав дівчину по підборіддю, а коли вона спробувала відступити, притримав її за петельку жакетки,— а це було не важко, бо він уже під'їхав верхи до самих сходів,— і сказав:

— Невесела твоя пісня, смаглявочко... Та я певен, що ти, як схочеш, згадаєш і веселішу, та *bella tenebrosa* х. Авжеж! І ти вмієш співати в покоях не згірш, ніж під голим небом, і не тільки вдень, а й уночі!

— Я не нічний соловейко, мілорде,— відказала Луїза, намагаючись уникнути галантної уваги, не вельми доречної в такому місці й за таких обставин.

Проте молодик ніби про це й думав.

— А тут що в тебе, любко? — провадив він, відпускаючи жакетку й беручись за торбинку.

Луїза була рада звільнитися від його руки — вона розв'язала стрічку й лишила свою невеличку торбинку принцові. Потім трохи відступила, щоб він не дотягся до неї, і відповіла:

— Горіхи, мілорде. Торішні горіхи.

Принц і справді дістав з торбинки жменю лісових горіхів.

— Горіхи, крихітко?! Але ж ти поламаєш ними свої біленькі зубки... і зіпсуєш свій чарівний голосок,— сказав Ротсей і розлушив зубами, як сільський хлопчак, один горіх.

— Це не волоські горіхи з мого рідного сонячного краю, мілорде,— промовила Луїза.— Зате вони ростуть не високо, і бідна дівчина може їх нарвати.

— Ти матимеш на що купити їжу смачнішу, нещасна моя мандрівна мавпочко,— сказав герцог, і в голосі його почулося тепло — вперше відтоді, як він з удаваною і



недбалою галантністю звернувся до співачки.

Принц обернувся до слуги по свій гаманець і ту ж мить уздрів похмурий, гострий погляд високого чорноволосого вершника на міцному мишастому коні. Поки герцог Ротсейський розмовляв

Моя чорнява красуне (лат.)\*

з Луїзою, цей чоловік в'їхав з почтом на подвір'я і тепер застиг на місці, мовби заціпенівши з подиву й гніву від такого ганебного видовища. Навіть той, хто зроду не бачив Арчібальда, графа Дугласа, прозваного Понурим, упізнав би його по могутній постаті, засмаглому обличчю, колету з буйволової шкіри та по всьому його виду, що свідчив про сміливість, рішучість, а також проникливий розум у поєднанні з непогамовною гордістю. Граф утратив у бою одне око, і ця його вада — хоч і не помітна одразу, бо білок зберігся і сліпе око мало чим відрізнялося від здорового,— тепер надавала йому грізного, незворушного вигляду.

Зустріч королівського сина з його страшним тестем за таких обставин привернула загальну увагу. Всі, хто стояв довкола, мовчки, затамувавши дух, ждали, що ж буде далі і чим воно скінчиться.

Коли герцог Ротсейський побачив, який вираз ліг на суворе Дугласове обличчя, і збагнув, що граф не має наміру зробити йому шанобливий чи бодай чемний уклін, він, видно, вирішив показати тестеві, що не дуже стурбований його невдоволеним поглядом. Узявши з рук твого камер-пажа гаманець, принц сказав:

— Ось, рибко, я даю тобі один золотий за пісню, яку ти мені проспівала, другий — за горіхи, які я в тебе вкрав, а третій — за поцілунок, який ти зараз мені подаруєш. Бо знай, моя любко: я дав обітницю святому Валентиніві, що коли гарні губенята,— а твої, позаяк немає кращих, можна вважати гарними,— потішать мене солодким співом, то я їх притисну до своїх.

— За пісню мені заплачено вельми щедро,— промовила Луїза, відступаючи назад,— горіхи куплено теж за добрі гроші, а щодо решти, мілорде, то такі торги ані личать вам, ані пристойні для мене.

— Як?! Ти ще й маніжишся, моя німфо з великого шляху! — зневажливо вигукнув принц.— То знай же, дівко: до тебе звернувся з проханням чоловік, який не звик, щоб йому відмовляли!

— Це ж принц Шотландський!.. Герцог Ротсейський! — загомоніли довкола Луїзи придворні, підштовхуючи вперед налякану молоду співачку.— Не смій йому перечити!

— Але ж я до вас не дотягнуся, ваша високосте,— боязко пролепетала вона.— Ви сидите так високо на коні...

— Якщо мені доведеться злізти з коня,— відказав Ротсей,— то наросте пеня... О, чого це ти тремтиш, дурненька? Став свою ногу у стремяно поверх моєї і давай руку... Ось так, молодця!

І принц, коли дівчина поставила свою ногу на його, вхопилася за його руку й зависла так над землею, поцілував її і сказав:

-III

— Оце твій поцілунок, а оце мій гаманець за нього! А на знак своєї особливої прихильності до тебе Ротсей цілий день носитиме твою торбинку.

Він дав настраханій дівчині сплигнути на землю, відвів од неї очі й кинув зневажливий погляд на графа Дугласа, так наче хотів сказати: "Все це я роблю наперекір тобі й твоїй дочці!"

— Присягаю святою Брайдою Дуглаською,— процідив граф, рушаючи крізь натовп до принца,— це вже занадто, невихований ти хлопчиську! Ти втратив і розум, і честь! Тобі добре відомо, що стримує руку Дугласа, а то б у тебе не стало духу так...

— Мілорде, а ви вмієте грати в "горішки"? — спитав принц і, затиснувши горіх у зігнутому вказівному пальцеві, вибив його великим.

Горіх поцілів у широкі груди Дугласа, і той вибухнув страшним нерозбірливим криком, таким грізним і диким, що нагадаз про лев'ячий рик.

— О, пробачте мені, вельможний мілорде,— недбало промовив герцог Ротсейський, тоді як усі довкруг аж затремтіли.— Я не думав, що горішок поранить вас крізь буйвоволу шкіру. Сподіваюсь, я не поцілів, звісно, вам в око?

Пріор, якого,— ми це знаємо з попереднього розділу,— послав сюди король, під цю хвилину проштовхався крізь натовп і, спинивши за повід Дугласового коня, нагадав графові, що принц — син його владаря і чоловік його дочки.

— Не бійтеся, велебний отче,— мовив Дуглас,— мені гидко навіть пальцем зачепити цього хлопчиська. Але за кривду я віддячу кривдою... Гей, хто тут вірний Дугласові! Ану випхайте цю лахудру за монастирські ворота. Та відшмагайте її так, аби до скону пам'ятала, як допомгла жовторотому вітрогонові образити Дугласа!

Четверо чи п'ятеро слуг із графового почту вийшли наперед виконати наказ вельможі, що не часто віддавав їх намарно, і сердешній Луїзі довелося б дорого заплатити за образу, для якої вона стала тільки невинним, мимовільним і несвідомим знаряддям, якби не втрутився герцог Ротсейський:

— Випхати бідну співачку?! — скрикнув він украй обурено.— Відшмагати за те, що вона послухалася мого наказу?! Випихай своїх забитих і заляканих васалів, грубіян ти, а не граф! Шмагай своїх шолудивих псів, але остерігайся бодай кінчиком пальця зачепити собачку, якого Ротсей поплескав по шиї, не те що жінку, яку він поцілував!

Не встиг Дуглас здобутися на відповідь,— а вона, певна річ, була б сповненою зневаги,— коли біля зовнішніх воріт монастиря, як ми вже згадували, зчинився неймовірний гармидер. Люди — хто верхи, а хто пішки — стрімголов кинулися туди:

якщо й не в саму гущу бійки, то, в усякім разі, не витрішки купувати.

Там, біля воріт, зчепилися з одного боку, як було видно зі знаку на одязі — кривавого серця,— прибічники Дугласа, а з другого — жителі Перта. На вулиці вони, певно, билися не на жарт, та, опинившись у дворі, з поваги до святого місця попускали зброю і обмежувались тільки словесною пересваркою та взаємними образами.

Цей рейвах не минув і без добрих наслідків: юрба відтіснила принца й Дугласа одного від одного саме в таку хвилину, коли легковажність герцога й гордовитість

графа могли штовхнути обох на крайнощі. Але тепер з усіх боків утрутилися миротворці. Пріор із ченцями кинулися в збурений натовп, закликаючи в ім'я господа бога зберігати спокій і шанувати святі стіни, ще й загрожували відлучити неслухняних від церкви. І до їхніх докорів та вмовлянь забіяки прислухались. Олбані, якого брат король послав сюди ще на початку сутички, наспів аж тепер. Він одразу підійшов до Дугласа й зашепотів йому на вухо, благаючи погамувати свій запал.

— Присягаю святою Брайдою Дуглаською, я помщу ся! — процідив граф.— Не ходити по землі тому, хто скривдив Дугласа!

— Помститесь, коли настане час,— промовив Олбані.— Але зараз не давайте приводу казати, ніби великий Дуглас, мов та сварлива жінка, не вміє вибрати для помсти ні місця, ні часу. Подумайте: все, до чого ми доклали стільки зусиль, може піти прахом через якийсь дріб'язковий випадок. Джорджеві Данбару щойно трапилася нагода поговорити зі старим віч-на-віч, і хоч вони розмовляли всього п'ять хвилин, вашій сім'ї, боюся, тепер вагрожує розірвання шлюбу, який нам обійшовся так дорого. А згоди Рима й досі немає.

— Дурниці! — бундючно кинув Дуглас.— Розірвати шлюб вони не посміють.

— Не посміють, поки Дуглас на волі і у нього в руках військо,— відповів Олбані.— Та ходімо зі мною, благородний графе, і я вам доведу, яке незavidне в вас становище.

Дуглас зііз із коня і мовчки рушив за своїм хитрим спільником. У нижній залі вони побачили ряди вишикуваних бранда-нів — добре озброєних, у залізних шоломах і кольчугах. їхній командир уклонився Олбані з таким виглядом, наче хотів його про щось повідомити.

— Що таке, Мак-Луїсе? — спитав герцог.

— Ми чули, нібито герцога Ротсейського скривджено, і я ледве стримав бранданів.

— Відважний Мак-Луїсе! — мовив Олбані.— І ви, мої вірні брандани! Герцог Ротсейський, мій небіж-королевич, живий-здо-ровий, як і належить бути кожному джентльменові. Правда, там, у дворі, дехто трохи посварився, але тепер усі вже вгамувалися.— І він потяг Дугласа за собою далі.— Тепер ви бачите, мілорде,— зашепотів на вухо графові,— якщо пролунає наказ: "Схопити!\*— його виконають негайно. А ви ж самі знаєте: у вас тут замало людей, щоб чинити опір.

Дуглас, видно, зрозумів, що певний час доведеться потерпіти.

— Я мовчатиму, — відповів він,— навіть якщо доведеться прикусити губи, поки настане час сказати все.

Джорджеві Марчу тим часом випало легше завдання — втихомирити принца.

— Мілорде Ротсей,— сказав він, підступаючи до юного герцога церемонно й поштиво,— я не повинен вам нагадувати, що ви не заплатили ще мені за шкоду, заподіяну моїй честі. Особисто вас я не звинувачую в тому, що нашу угоду розірвано, хоч це позбавило мою родину спокою. Благаю вас, високосте, якщо ви ще маєте хоч трохи поваги до скривдженого чоловіка, припиніть цю ганебну сварку!

— Мілорде, я перед вами у великому боргу,— відказав Ротсей.— Одначе цей пихатий і можновладний лорд гадає, нібито йому все дозволено. Він зазіхнув на мою

честь!

— Але дозвольте, мілорде, додати: ваш батько король хворий... Він знепритомнів від жаху, що вашій високості загрожує небезпека.

— Хворий! — повторив принц.— Добрий, лагідний старий чоловік... Ви сказали, мілорде Марч, він зомлів?.. Я зараз же побіжу до нього!

Герцог Ротсейський сплигнув з коня і спритно, мов хорт, уже кинувся був до палацу, коли це чиясь рука легенько схопила його за полу й дівчина, що стояла навколішки, жалісливо промовила :

— Захистіть мене, благородний принце!.. Не дайте скривдити, безборонну чужоземку!

— Геть з дороги, волоцюжко! — гримнув Марч, відпихаючи нещасну співачку.

Однак добродушніший принц зупинився.

— Це правда,— мовив він,— я накликав на це беззахисне створіння гнів жорстокого диявола. О боже! Що в мене за життя! Кожному, хто торкнеться мене, загрожує погибель!.. Але ж я так поспішаю... Як бути?.. Адже не можна взяти її з собою до покоїв... Усі мої слуги — розпусники... О, ось хто мене виручить! Це ти, чесний Генрі Сміте? Що ти тут робиш?

— Та сталася ніои невеличка битва, мілорде,— відповів наш знайомий зброяр,— між городянами й отою потолоччю з півдня, людьми Дугласа. Ми їх відтиснули аж до монастирських воріт.

— Я радий... я цьому радий! Сподіваюся, ви чесно побили ту сволоту?

— Чи чесно, ваша високосте? — перепитав Генрі.— Ще б пак! Нас було більше, це правда, але ж ніхто не носить кращої зброї, ніж ті, кого водить за собою Криваве Серце. Одне слово, якщо добре зважити, то вийде, що ми побили їх чесно. Бо ж ви, високосте, знаєте: зброю для тих вояків робить не хто інший, як Генрі Сміт, а коли люди при добрій зброї, то це те саме, що чисельна перевага.

Поки вони так розмовляли, граф Марч переговорив із кимось біля воріт палацу і стривожено поспішив назад:

— Мілорде герцог!.. Мілорде герцог!.. Вашому батькові стало краще, і якщо ви не поквипитесь, герцог Олбані з Дугласом заволодіють його королівською увагою!

— Ну, коли моєму татусеві королю краще,— сказав легковажний принц,— і він уже почав чи збирається почати раду з моїм ласкавим дядечком та графом Дугласом, то ні вашій вельможності, ні мені не гоже втручатися, поки нас не покличуть. Отож я маю час побалакати тут із моїм чесним зброярем про одне невеличке діло.

— То оце так ваша високість дивиться на цю справу?! — розчаровано промовив граф, і його райдужна надія засягти при дворі ласки згасла так само швидко, як і спалахнула.— Тоді

•Джорджеві Данбару тут більше немає чого робити! І він невдоволено, понуро пішов геть.

Так в особі двох наймогутніших шотландських феодалів — і це тоді, коли аристократія мала такий великий вплив на трон,— нерозважливий спадкоємець корони

нажив собі ворогів: в одного — своєю зухвалою, обурливою поведінкою, в другого — байдужістю. Ротсея зовсім не стривожило те, що граф Марч так раптово пішов. Навпаки, принц навіть відчув полегкість, спекавшись цього надокучливого чоловіка.

Отож юний герцог і далі безтурботно, ліниво розмовляв з нашим ковалем, який, уславившись своїм умінням робити зброю, був особисто знайомий з багатьма великими вельможами при дворі.

— Я маю тобі дещо сказати, Сміте... Ти б не полагодив мою міланську кольчугу? В ній випало одне вічко.

— Чого б то не полагодити, ваша високосте! Я зроблю це не вгірше, ніж моя матуся підтягувала вічка в своєму плетиві... Сам міланець не відрізнити моєї роботи від своєї.

— Гаразд, та, правду кажучи, я хотів побалакати з тобою про інше,— промовив, похопившись, принц.— Оця бідолашна співачка... їй треба відвести в надійне місце, добрий Сміте. Як справжній чоловік, ти повинен заступитися за неї і знайти їй пристанище.

Генрі Сміт, як ми бачили, був досить відчайдушний і нерозважний там, де треба хапатися за зброю. Але мав він і гордість шановного громадянина, і йому не хотілося опинитись у таких обставинах, які його доброзвичайним землякам могли б видатися сумнівними.

— Ви вже мені даруйте,— сказав він,— але я всього лиш бідний ремісник. І хоч моя рука та меч всякчас до послуг короля та вашої високості, однак я, з вашого дозволу, не люблю догоджати жінкам. Ваша високість знайде серед свого оточення рицаря чи лорда, які лалюбки побудуть Пандаром з Трої 1. А для бідного Хела 2 з Вінда це надто шляхетна роль.

— Гм... гм...— загмикав принц.— Мій гаманець, Едгаре!.. (Камер-паж шепнув йому щось на вухо.) А й правда, я ж бо віддав його тій бідолашці... Я добре знайомий з вашим ремеслом, сер Сміт, і взагалі з ремісничим людом, і розумію, що на голу руку сокола не приманиш. Та, гадаю, моє слово варте не менше, ніж добрий обладунок, і за цю невеличку послугу ти дістанеш, як за нього, ще й мою вдячність на додачу.

— Ваша високість, може, й знає когось із ремісників,— відповів зброяр.— Та скажу з усією повагою: Генрі Гоу ви не знаєте. Він ладен викувати вам будь-яку зброю чи, коли треба, ви^ хопить і меч із піхов, але щоб прислужувати спідницям — ні, цього він не вміє!

— Послухай ти, затятий пертський віл! — засміявся принц, здивований такою непохитною церемонністю чесного городянина.— Та дівка означав для мене не більше, ніж для тебе. Але я знічев'я,— і це підтвердить тобі тут кожен, якщо ти сам не бачив,— виявив мимохідь до неї ласку, яка тепер, здається, може коштували бідолашці життя. Тут немає нікого, кому б я довірив захистити її від канчука. Ці собаки з кордону, Дугласові посіпаки, заб'ють дівку на смерть, аби лиш догодити графові.

— Ну, коли так, мілорде, то вона має право питати захистку в кожного чесного чоловіка. А оскільки дівка носить спідницю,— хоч як на мене, то краще б вона була трохи довша й мала не такий блазенський вигляд,— то я не відмовлюсь допомогти їй і

зроблю для неї все, що зможу. Але де я її притулю?

1 Пандар — за давньогрецькою легендою, вмілий стрілець, що брав участь у Троянській війні.

3 Х е л — зменшувальне від "Генрі".

— Сказати щиро, н й сам не знаю,— признався Ротсей.— Відведи її до сера Джона Раморні додому... А втім, ні... не можна... Сер Джон нездужає, а крім того, є й інші причини... Ох, спровадь її хоч до диявола, якщо хочеш, аби лиш вона була в безпеці, і Давид Ротсей буде тобі дуже вдячний.

— Благородний мій принце,— сказав Сміт,— даруйте мені за зухвалість, але я гадаю, що ліпше вже й справді припоручити беззахисну дівку дияволу, ніж серові Джону Раморні. Та хоч диявол, як і я, має до діла з вогнем, а в гості ми один до одного не ходимо, і я сподіваюся, що з поміччю святої церкви дружбу я заведу з ним не скоро. Та й те сказати: як я спроваджу її з монастирського двору й поведу по вулиці в такому блазенському вбранні? Теж-бо неабиякий клопіт!

— З монастиря вас виведе оцей добрий отець,— сказав принц і схопив за сутану першого-ліпшого ченця, що попався йому під руку.— Отець Ніколас... чи Боніфацій...

— Смиренний брат Кшріан до послуг вашої високості,— озвався чернець.

— Атож, брат Кіпріан! — підхопив принц.— Брат Кіпріан виведе вас звідси яким-небудь відомим йому потайним ходом, а потім ми з ним іще побачимось, і він прийме від принца подяку за цю послугу.

Церковник уклонився на знак згоди, і бідолашна Луїза, яка під час цієї розмови тільки мовчки переводила погляд з одного на одного, поквапно промовила:

— Я не зганьблю цього доброго чоловіка своїм блазенським вбранням — у мене є на будень накидка.

— Ось бачиш, Сміте, тепер ти можеш сховатися й під каптуром ченця, й під жіночою накидкою. Я б і сам не проти так надійно сховати всі свої вади! Прощавай, чесний чоловіче! Я тобі ще віддячу!

І принц, мовби остерігаючись нових заперечень з боку зброяра, поквапно ввійшов до палацу.

Генрі Гоу стояв, приголомшений тим, що сталося. Він уже передчував, чим йому загрожує це доручення: з одного боку, він міг ускочити в небезпечну халепу, а з другого — накликати на себе пересуди. А те й те вкупі, коли зважити на теперішні його взаємини з Катаріною та ще повсякчасну готовність устряти в бійку, могло, як він бачив, неабияк зашкодити здійсненню його заповітної мрії. Але й покинути це безборонне створіння на волю галвіджіанців розперезаних посіпак Дугласа,— такого відважний Сміт не міг припустити в думці ні на мить.

1 Галвіджіанці (або галловейці) — жителі Галловей, південно-західної окраїни Шотландії, підвладної Дугласам.

3 роздумів його вивів ченців голос. Розтягуючи слова з тою байдужістю, яку святі отці виявляють — чи вдають, що виявляють,— до всього земного, брат Кіпріан попросив обох іти за ним. Зітхнувши так, що те зітхання нагадало стогін, Сміт рушив

услід за братом Кіпріаном, намагаючись іти ніби сам по собі, незалежно від ченця. Вони ступили в монастир і вийшли звідти крізь потаємні двері, які їхній проводир, тільки один раз оглянувшись через плече, лишив за собою непричине-ними. Луїза йшла за Генрі. Вона хутко підхопила кошика, гукнула свого чотириноного товариша й радісно вирушила в дорогу, що обіцяла їй порятунок від небезпеки, яка ще кілька хвилин тому здавалася такою ірізною й неминучою.

## РОЗДІЛ XII

Встав стара — і навпростець: — Якби таке поганство Вчинить насміливсь твій отець, То тут йому й пропасти! \*

•Трамбул щасливець"

Усі троє пройшли потайним ходом і опинилися в церкві. Її зовнішні двері, звичайно незамкнені, виявились на замку — їх зачинили через недавню сутичку в дворі, коли забіяки обох сторін почали добиватися всередину і то зовсім не для того, щоб помолитися. Далі перетнули похмурий боковий вівтар, де луна під склепінням гучно озивалася на важкі кроки зброяра, але мовчала під ступою взутого в сандалі ченця та легкою ходою бідолашної Луїзи; дівчина тремтіла всім тілом і не стільки від холоду, скільки від страху. Вона бачила, що обидва її проводирі — і духовний, і світський — поглядають на неї неприязно. Отець Кіпріан був чоловік суворий; вже виразом обличчя він, здавалося, прагнув нагнати на нещасну блукалицю жах і zarazом показати свою зневагу до неї. А зброяр, хоч і був, як ми знаємо, чи не найдобрішою людиною на світі, тепер напустив на себе статечного, майже суворого вигляду. Сміта, власне, дуже дратувала думка про те, що йому накинули цей неприємний обов'язок, навіть не давши можливості, як він знічено усвідомлював, від нього відмовитись.

Його невдоволення цим дорученням переходило й на безневинну дівчину, яку він мав захистити, і Генрі, зневажливо позираючи на неї, подумки казав собі: "І оце я, добропорядний громадянин Перта, покажуся на вулицях міста зі справжньою королевою старчих?! За цією вирядженою як пава дівкою ходить, либонь, така сама слава, як і за рештою її посестер, і якщо

5 "Бібліотечна книга"

129

чутка про те, нібито я став її лицарем, долетить до Катаріни, я пропав. Краще б уже я кого-небудь убив, хай навіть першого чоловіка в Перті! Ні, присягаю молотом і ковадлом, легше було б і справді порішити чоловіка, якби він сам довів мене до цього, ніж тягати за собою по місту таку волоцюжку!"

Луїза, певно, здогадалася, що тривожить душу її проводиреві, бо, глянувши на нього, несміливо, затинаючись, почала:

— Шановний пане, чи не ліпше мені зайти на хвилину до цієї каплички і вдягти там накидку?

— Авжеж, голубко, це ти непогано придумала! — відказав зброяр.

Але втрутився чернець — він підніс палець на знак заборони.

— Каплиця святого Медокса — не вбиральня, де можуть перевдягатись усякі

мандрівні штукарі та мартопляси. Зараз я покажу тобі одну комірчину, там краще місце, для таких, як ти.

Бідна дівчина покірно схилила голову й, глибоко пригнічена своїм принизливим становищем, відійшла від дверей каплиці, поріг якої щойно хотіла була переступити. Маленький спаніель, здавалося, з вигляду й поведінки своєї господині зрозумів, що в цьому святому місці обоє вони непрохані, безправні гості; поопускавши вуха, волочачи по камінних плитах хвоста, песик нишком тюпав услід за Луїзою.

Чернець, не спиняючись, вів їх далі. Вони спустилися широкими сходами вниз і пішли лабіринтом тьмяно освітлених підземних переходів. Минаючи невисокі склепінчасті двері, чернець обернувся і тим самим суворим, що й раніше, голосом сказав до Луїзи:

— Ось, дочко глупоти, оце твоя перевдягальня. Тут уже багато грішників до тебе наскладали свою одіж.

Слухняно й боязко підкорившись легкому помаху руки, Луїза штовхнула двері, але тут-таки злякано сахнулася назад. То був склеп, наполовину закиданий висхлими черепами та кістками.

— Мені страшно там перевдягатися... самій... Та якщо ви наказуєте, отче, я виконаю вашу волю.

— Знай, дитя марноти: останки, які ти бачиш,— лише тлінне одіння тих, хто за живота шукав земних утіх а чи розкошував ними. Те саме буде й з тобою, хоч скільки притупуй та витанцьовуй, бренчи на струнах та виспівуй! З тобою і всіма твоїми слугами грішної розпусти! Всі ви станете, мов" оці нещасні кості, на які тобі з твоєю марною вередливістю навіть жаско, бридко дивитися!

— Ні, це не марна вередливість, велебний отче,— відказала мандрівна співачка.— Бог свідок, я шаную спокій цих нещасних побілілих мощей, і якби я могла розпростертися на них, не ско\*

ївши гріха обернутись на такий самий прах, я віддала б цій купі останків перевагу перед найрозкішнішим, найм'якшим ложем у Шотландії і обрала б її місцем свого вічного спочинку.

— Терпи і йди далі,— промовив чернець уже не так суворо.— Жнець не повинен кидати серпа, поки сонце не схилиться додолу й не дасть знати, що денний труд завершено.

Вони рушили далі. У кінці довгої галереї брат Кіпріан відчинив двері невеличкої кімнати чи, може, каплиці — її прикрашало розп'яття, перед яким горіли чотири лампади. Всі троє схилили голови й перехрестилися. Потім чернець, показуючи на розп'яття, спитав у Луїзи:

— Що означає цей символ?

— Що Всевишній закликає підійти праведника й грішника.

— Це правда, якщо грішник спокутував свій гріх,— промовив чернець, і голос його пролунав вочевидь лагідніше.— Тут ти можеш переодягнутися в дорогу.

Луїза пробула в каплиці кілька хвилин і вийшла, щільно загорнувшись у сіру



накидку з грубої матерії. Дещо зі свого строкатого вбрання вона встигла скинути й покласти до кошика, в якому досі лежала її щоденна одежа.

Відразу по тому чернець відімкнув двері, що вели на волю. Всі троє ступили в сад, який оточував домініканський монастир.

— Південні ворота тільки на засуві, вийдете крізь них — вас там ніхто не побачить,— сказав чернець.— Благословляю тебе, сину мій! Благословляю і тебе, нещасне дитя! Хай згадка про місце, де ти скинула свою одіж, остереже тебе, коли ти знов намислиш її вдягти!

— Ох, отче! — зітхнула Луїза.— Якби бідна чужоземка могла прогодувати себе якимось пристойнішим чином, то навряд чи їй захотілося б знов братись за своє негідне ремесло. Але...

Але чернець уже зник, та й самі двері, крізь які співачка щойно вийшла на волю, теж ніби зчезли, так дивовижно вони були сховані під навислим контрфорсом серед багатих оздоб готичної архітектури.

"Отже, дівчину випустили крізь потайні двері! — подумав Генрі.— Не доведи господи, щоб крізь них добрі відлюдники ще й впускали жінок! А це, видно, зручненьке місце для таких ігрищ у піжмурки... Та що мені робити далі? Треба якомога скоріше знайти для співачки безпечний притулок і спекатися її. Хай там що у неї в душі, але на вигляд вона досить скромна — особливо тепер, коли перевдяглася в пристойну одіж,— і навряд чи заслуговує ставлення, яке до неї виявили б дикуни з Галло-вея або отой чортів легіон із Лідделла!"

Луїза стояла й ніби чекала, куди її поведе зброяр. Собачка, вибравшись нарешті з темного підземелля на свіже повітря, ша-

5\*

131

лено ганяв підстрибом по алеях, наскакував на господиню і навіть крутився, хоч і трохи боязко, в ногах у Сміта, намагаючись показати йому свою радість і запобігти його прихильності.

— Ану сядь, Шарло," сядь! — гримнула дівчина.— Раденький, що вибрався на світ божий? Та де ми з тобою ночуватимемо, бідний мій Шарло?

— А тепер, панночко,— промовив зброяр — не грубо, бо це було не в його натурі, однак досить різко, як людина, що прагне скоріше покінчити з прикрою справою,— куди веде ваш шлях?

Луїза втупила очі в землю й мовчала. Коли Сміт запитав удруге, куди її вести, дівчина знов опустила погляд і сказала, що й сама не знає.

— Ну гаразд,— мовив Генрі,— я все розумію... Сам колись був добрий шибайголова... Гуляка був хоч куди!.. Але давай побалакаємо відверто. Щодо мене, то я вже багато-багато місяців живу зовсім іншим життям. Отож, рибонько, нам з тобою ліпше розійтися в різні боки раніше, ніж така, як ти, спритна красуня сама відпускає від себе... гождого хлопця!..

Луїза мовчки, не підводячи голови, плакала, як плачуть\* коли відчувають образу і

не мають права поскаржитись. Нарешті, побачивши, що її проводир втрачає терпець, дівчина невпевнено почала:

— Благородний пане...

— "Паном" уживають рицаря,— сердито урвав її Сміт.— А "благородним"— барона. Я ж — Генрі з Вінда, чесний ремісник, до того ж, не залежний від свого цеху.

— Тоді ласкавий майстре,— промовила дівчина-менестрель.— Ви судите про мене суворо і не без видимої причини. Я б одразу звільнила вас від свого товариства, яке, може, доброї слави порядному чоловікові й не додає, коли б знала, куди мені йти.

— Звісно, 'куди — на сусідній ярмарок чи на храм,— різко кинув Генрі, не маючи сумніву, що дівчина тільки вдає таку нещасну, а насправді хоче нав'язатися йому на шию. А може, він і сам побоювався спокуси.— Скажімо, в Охтерадер, на храм святого Медокса. Я певний, що дорогу туди ти знайдеш досить легко.

— Овтер... Охтер...— спробувала повторити уродженка півдня, марно силкуючись упоратися з кельтською вимовою.— Мені казали, що ближче до тих страшних гір люди не розумітимуть моїх нещасних пісеньок.

— То ти хочеш зостатися в Перті?!

— Але ж де я заночую? — промовила блукалиця.

— А де ти ночувала цю ніч? — спитав у свою чергу коваль.— Ти ж бо знаєш, звідки прийшла, от тільки, видно, ще не вирішила, куди підеш,

— Ночувала я в притулку для прочан у монастирі. Але довелося довго просити ченців, поки мене впустили. Мені наказали більше туди не вертатися. ^

— А тепер, коли ти накликала на себе гнів Дугласа, тебе не пустять туди й поготів, це вже напевно. Однак принц щось казав про сера Джона Реморні... Я можу провести тебе до нього провулками... хоч це й не діло для чесного городянина, та й часу в мене обмаль.

— Я сама піду куди-небудь... Я знаю: вам я тільки заважаю і завдаю прикрощів. Колись усе було інакше... А той Раморні — хто він такий?

— Принців стайничний, поштивий рицар, живе веселим життям неодруженого чоловіка. До того ж, *privado*, як вони кажуть, молодого принца — права рука в його особистих справах.

— Як?! Отого шаленця, пихатого молодика, через якого й сталася та сварка?... Ой, не ведіть мене туди, любий друже!.. Невже в місті не знайдеться доброї душі, жінки, яка б дала притулок на одну ніч нещасному створінню десь у комірчині чи в повітці? Вдосвіта я піду собі. Я щедро їй заплачу — у мене є золото. Вам я теж заплачу, якщо ви відведете мене куди-небудь, де я зможу сховатися від отого розпусного гуляки та слуг чорного барона, що наче вбиває своїм поглядом.

— Прибережи своє золото для тих, кому воно потрібне, дівчино,— сказав Генрі,— і не тицяй у чесні руки гроші, зароблені лютнею, бубонцем та витанцьовуванням, а то, може, і ще гіршим. Скажу тобі відверто, голубко: я не такий дурень. Я ладен відвести тебе в будь-яке безпечне місце, що ти назвеш, бо моє слово тверде, мов залізні кайдани. Але не переконуй мене, боуцімто не знаєш, де дітися. Не така вже ти зелена в

своєму ділі, щоб не знати: в кожному місті, а тим більше в такому великому, як Перт, є заїзди, де навіть ти можеш дістати за свої гроші притулок, коли не підхопиш простачка, а то й не одного, котрий сам заплатить за твою ночівлю... Коли вже ти маєш гроші, панночко, то мені не треба про тебе особливо дбати. А сказати щиро, в жінок твого ремесла все це надмірне бідкання та страх зостатися самій, як на мене,— просто облуда.

Давши так зрозуміти співачці, що вона не ошукає його звичайними своїми хитрощами, Генрі рішуче ступив кілька кроків убік. Він переконував себе, що чинить дуже мудро і обачно. І все ж таки не втримавсь і озирнувся глянути, що дівчина робитиме, коли він піде. І був непомалу вражений, побачивши, що вона сіла на лаву, поклала на коліна руки й схилила на них голову. Весь її вигляд промовляв про безмірний відчай.

Зброяр спробував викликати в своєму серці ще більшу злість.

"Ти ба, як прикидається! — сказав він собі.— Ця дівка своє діло знає, присягаю святим Рінганом!"

Цю мить хтось смикнув його за полу плаща, і зброяр, обернувшись, побачив маленького спаніеля. Цуцик одразу, немов благаючи за свою господиню, став на задні лапки і почав танцювати, скімлячи й позираючи на Луїзу, так наче благав Генрі пожаліти її.

— От бідолашна! — мовив зброяр.— А може, й це всього лишень штукарство, адже ти робиш тільки те, чого тебе навчено... Що ж, коли вже я взявся подбати про цю нещасну дівку, то не гоже кидати її мало не без тям... якщо вона й справді втратила тям. Як-не-як, а я чоловік!

Генрі вернувся до дівчини, яка завдала йому стільки клопоту, і по її блідому обличчю відразу побачив, що вона або й справді в глибокому відчаї, або ж уміє так прикинутися, що чоловікові — та, певно, й жінці — про це просто не здогадатись.

— Ось що, дівко,— промовив Генрі так лагідно, як досі б не зміг, аби навіть дуже захотів,— я скажу тобі відверто, в яку халепу через тебе вскочив. Сьогодні в нас Валентинів день, і за звичаєм я мав провести його з моєю прекрасною Валентиною. Натомість весь ранок я згаяв на сварки та бійки, і мені лишилося побути з нею якихось півгодини. Отож ти сама розумієш, де тепер мої думки і де — вже хоча б задля чемності — повинен бути і я сам.

Дівчина-менестрель мовчки вислухала зброяра і, видно, все зрозуміла.

— Якщо ви вірно кохаєте і повинні йти до своєї чистої валентини, то крий боже, аби через таку, як я, ви з нею посварилися! Облиште мене. Я візьму собі проводирем цю широку річку й піду за нею туди, де вона впадає в океан. Мені казали, що там є пристань. Звідти я попливу до *la bella France* \*. У тій країні навіть темний селяк не скривдить найбільшої жінки.

— Сьогодні тобі не слід вирушати в Данді,— сказав Сміт.— По обидва береги річки шастають Дугласові люди,— до них уже дійшла чутка про вчорашній переполох. Цілий день сьогодні і всю завтрашню ніч вони збиратимуться під знамена свого ватажка, мов

ото горячи на вогненний хрест... Бачиш, ген там, за річкою, щодуху скаче гурт вершників? То аннанделці, я впізнав їх по довгих списках і по тому, як вони їх тримають. Аннанде-лець ніколи не носить списа вістрям назад, а завше держить його гостряком угору або наперед.

— То й що? — не зрозуміла співачка.— Вони на конях, а воїни поважають мене за мою лютню і Мою беззахисність.

1 Прекрасної Франції (франц.). 184

— Не думай, що я хочу звести на них наклеп,— відказав коваль.— Якби ти завітала до них у їхні рідні лісові долини, вони прийняли б тебе гостинно, й тобі не довелося б нічого боятися. Але тепер вони вийшли на велику дорогу. Все, що попадеться в сіті тих людей,— їхній улов. Серед них знайдуться такі, котрі поквапляться на твоє життя за пару оцих золотих сережок. Ан-нанделець як побачить поживу, то в нього тільки й совісті, що в очах та в руках. Він тоді не слухатиме ні музики, ні співу, не почує і твого благання зглянутись. До того ж, їхній ватажок уже віддав про тебе наказ — і то такий, що його, будь певна, хутко виконають. Великих панів швидше слухаються тоді, коли вони наказують спалити церкву, ніж тоді, коли вони велять поставити нову.

— Виходить,— мовила дівчина,— мені не лишається іншої ради, як лягти й умерти.

— Не кажи такого! — заперечив коваль.— Ох, якби мені тільки десь прилаштувати тебе на ніч, а вранці я б пішов з тобою до річки, на Пристань Богоматері. Завтра звідти йде судно вниз до самого Данді. Я б тебе припоручив на кораблі якому-небудь супутникові, а він би вже доправив тебе до надійного місця й подбав, щоб тебе гостинно прийняли й не скривдили.

— О добрий... благородний... великодушний чоловіче! — промовила співачка.— Зробіть так, і якщо благанням і благословенням бідної співачки судилося дійти до небес, я молитимуся за вас! Ми стрінемось коло цих дверей перед тим, як матиме відчалити корабель.

— Перший відпливає на світанку, о шостій.

— Тоді прощайте, поспішіть до своєї Валентини!.. І якщо вона любить вас,— о, будьте їй вірні!

— Ох, нещасна дівчино! Боюся, що це саме невірність і штовхнула тебе на такий шлях. Але я не можу покинути тебе напризволяще. Де ж ти знайдеш собі притулок на ніч?

— Не думайте про це,— відказала Луїза.— Небо ясне... А на березі доволі дерев та кущів. Я з Шарло непогано влаштуюся десь під зеленим шатром, а ранок, сподіваюся,— адже ви пообіцяли мені допомогти! — вже застане нас там, де мені не загрожуватиме ні зло, ні кривда. Ніч минає швидко, коли маєш надію на щасливий ранок!.. Ви тут зволікаєте, а ваша Валентина десь жде? Ні, так я ще подумаю, що ви не дуже її кохаєте, а ви ж бо знаєте, що таке потрапили на язык менестреля!

— Я не можу покинути тебе саму, дівчино,— відповів зброяр, зовсім розчулившись.— Якщо в лютому місяці залишити людину заночувати під голим небом, на колючому шотландському вітрі, це буде однаково, що вбити її. Ні, ні... Так я не

додержу свого слова. А коли мене трохи й полають, то це буде мені справедлива покара за те, що я думав про тебе й поводився з тобою не так, як ти того заслуговуєш,— тепер я це розумію,— а так, як мені підказувала моя упереджена думка. Ходімо зі мною, дівчино... Ти матимеш на ніч пристойний і надійний притулок, хоч би чим це для мене скінчилось... Поганий дарунок я зробив би Катаріні, якби дав нещасній людині замерзнути тільки задля втіхи прийти до своєї Валентини на годину раніше.

Промовляючи так і намагаючись прогнати від себе страх перед прикрими наслідками чи поголосом, до яких міг призвести цей його вчинок, мужній Сміт вирішив, що знехтує небезпеку накликати на себе погану славу і таки візьме нещасну блукалицю на ніч у власний дім. І зважився він на цей крок, треба додати, вкрай неохоче,— так би мовити, в пориві великодушності.

До тієї миті, коли відважний син Вулкана 1 святобливо звернув свої помисли до Пертської Красуні, його палка натура перебувала в полоні не тільки Марса 2, але й Венери, і лише глибока відданість коханій неситно втримувала зброяра від безоглядних розваг. Тим ревніше він дбав тепер про свою недавно завойовану репутацію статечного чоловіка, хоч турбота про бідну співачку неминуче мала кинути на нього тінь. Сміта тривожив сумнів: чи не надто нерозважливо поступається він перед спокусою?.. До всього, душу гнітив відчай від того, що вже й так згаяно стільки часу у Валентинів день, який за звичаєм він не тільки мав право, а й був зобов'язаний провести зі своєю подругою. Поїздка до Кінфонса, а також інші події поглинули майже цілий день, не довго лишалося й до вечора.

Ніби прагнучи швидкою ходою надолужити марно згаяний для себе час, Генрі перетнув широкими кроками сад домініканців, вийшов на вулицю і, затуливши плащем по самі очі лице й натягнувши аж на брови шапку, так само сквапно подався бічними вуличками та провулками з надією дістатися до свого будиночка у Вінді й не попасти нікому на очі. Та хвилин через десять зброяр спам'ятався й подумав: адже його супутниці, певне, важко за ним устигати? Генрі почав нетерпляче й сердито озиратися. Однак незабаром, коли він побачив, що співачка, намагаючись не відстати, майже знесилена, йому стало за себе соромно.

♦ Отакої! — сказав собі Генрі. — Такого бевзя, як я, повісити мало. Ніби від того, що я лечу, в бідолашки виростуть крила! А вона ж іще й тягне на собі свої манатки! Що правда, то прав

. 1 Вулкан — у римській міфології бог вогню і ковальського ремесла, чоловік^ богині краси й кохання Венери. 2 Марс — бог війни.

да: коли йдеться про жінок, тут я вайло вайлом, і коли щиро хочу зробити добро, неодмінно накою лиха..."

— Слухай, дівчино, давай я понесу твої пожитки. Так діло піде швидше.

Бідна Луїза хотіла була заперечити, але так4 задихалася, що не могла видобути з себе й голосу. Отож вона дозволила своєму добросердому опікунові взяти її невеличкий кошик. Побачивши це, собачка забіг наперед, став на задні лапки й, задрибулявши передніми, жалібно заскавучав, так наче просився, аби і його взяли на руки.

— Ну, тепер хоч-не-хоч доведеться нести й тебе,— сказав Генрі, бачачи, що цуцик стомився.

— Фе, Шарло! — прикрикнула Луїза.— Ніби ти не знаєш, що я можу нести тебе й сама!

Вона спробувала підхопити спанієля, але той відскочив, підбіг до зброяра з іншого боку і знов попросився на руки.

— Шарло правильно робить,— мовив Сміт.— Він краще знає, кому більше годиться його нести. Це мені підказує, голубко, що ти не завше носила свою ношу сама... Шарло мені дещо виказав!..

Від цих слів обличчя в нещасної співачки поблідло, як крейда, і Генрі мусив її підтримати, щоб вона не впала. Та за хвили-ну-дві Луїза оговталась і кволим голосом попросила свого проводиря вести її далі.

— Тримайся за мій плащ,— сказав Генрі, коли вони знов рушили\*— або за руку, якщо тобі буде легше йти. Гарно ж ми з тобою виглядаємо! Мені б іще ребек 1 чи гітару за спину та мавпочку на плече, і ми б тоді мали вигляд щасливої парочки мандрівних комедіантів — хоч ставай десь під брамою замку та триндикай на струнах!

"От бовдур! — лаяв сам себе Генрі.— Якщо хтось із сусідів стріне мене з цією потіпахою, що вчепилася за мій плащ, та ще й з кошиком на плечах і собачкою під пахвою, то таки й справді подумає, ніби я почав жебрати! Я б не пошкодував найкращого об ладунку, який тільки вийшов з-під мого молота, аби лиш ніхто з язикатих міщан не побачив мене в цій компанії. Бо тоді не обберешся глузувань від Валентинового дня і до самого стрі-тення".

Заклопотаний такими думками, Генрі вибрав хоч і довший, зате безлюдніший шлях додому і повів Луїзу найдальшими манівцями, уникаючи головних вулиць, і досі' запруджених городянами після нічної сутички та переполоху. Але його намір, на Жаль, не вдався. Звернувши у вузький провулок, зброяр спіткав чоловіка, обличчя в якого було затулене плащем,— видно, він,

1 Ребек — стародавній смичковий триструнний інструмент.

як і Генрі, не хотів, щоб його впізнали. Проте невеличка, миршава постать, тоненькі цибаті ноги, які виглядали з-під плаща, та маленькі тьмяні оченята, що блимали поверх коміра, так непомірно виказували в перехожому аптекаря, немовби про це в нього було написано спереду на шапці. Така несподівана і вкрай небажана зустріч геть збила нашого коваля з пантелику. Чоловік сміливої і щирої вдачі, він не вмів викручуватись. А знаючи, як любить аптекар підглядати за людьми та який лихий у нього язик і що він здавна ставиться до нього, Генрі, далеко не приязно, цієї хвилини наш зброяр з надією подумав тільки про одне: може, Двайнінг сам зараз дасть привід скрутити йому в'язи? Таким чином Сміт заткнув би небажаному свідкові рота й не заплямував би своєї репутації.

Однак аптекар і не думав робити чи казати чогось такого, що б дало Генрі право вдаватися до крайнощів. Зіткнувшись зі своїм дужим і хоробрим земляком так близько, що прослизнути непоміченим шкода було й мріяти, аптекар, певно, вирішив розійтися

якогого скоріше. Не даючи й знаку, ніби він побачив у товаристві Сміта чи взагалі в цій зустрічі щось незвичайне, він, проходячи мимо, навіть не глянув на ковалеву супутницю і тільки недбало кинув:

— Ще раз веселого тобі свята, відважний Сміте! О, та ти, бачу, ведеш із пристані свою кузину, гарненьку місіс Джоуну Летам! І речі її несеш... То вона щойно з Данді? Я чув од старого чоботаря, що її ждуть.

Говорячи, аптекар не дивився ні в який бік, а тільки просто себе. Потім, зронивши: "Бувай здоровий!"— і діставши таку саму відповідь, яку зброяр скорше буркнув, ніж проказав, Двайнінг прошмигнув, мов тіні, далі своєю дорогою.

"Цей чорт мене таки пристеріг! — вилаявся Генрі Сміт.— І мені довелося проковтнути його пілюлю, хоч і в солодкій облатці. Цей падлюка здалеку бачить спідницю і знає, де дика качечка, а де свійська, як, зрештою, і кожен чоловік у Перті... Він не згірш од будь-кого в нашому славному місті вміє відрізнити кислу сливу від солодкої груші, так само, як мою кругленьку кузину Джоуну від цієї тоненької кралі. Виходить, його поведінку слід розуміти так: "Ти не хочеш, щоб я побачив, то я й не бачу". І добре зробив, бо він хутко дістане по шиї, якщо спробує тицяти носа в мої справи.-Отож аптекар мовчатиме, бо знає, що це — йому ж на вигоду... Та кого це там іще дідько несе?.. Ба, святий Дунстане! Це ж той хвалько, боягуз і базіка Олівер Праудф'ют!"

Цього разу вони спіткали й справді відчайдуху шапкаря: збивши набакир шапку, той горланив пісню:

Випив збан, випив два, випив три наш Том...

Не важко було здогадатися, що пообідав Олівер не насухо.

— Ба! Мій бравий Сміт! — вигукнув шапкар.— Виходить, я тебе, так би мовити, піймав на гарячому! То й гартована криця, бува, гнеться?.. Значить, менестрелі правду кажуть, що Вулкан уміє відплатити Венері її ж таки монетою... 1 Слово честі, ти цілий рік будеш веселим Валентином, коли вже так славно почав цей дець!

— Знаєш що, приятелю,— сердито процідив Сміт,— заплющ очі й чимчикуй собі далі. Послухайся мене гарненько й не ляпай язиком того, що тебе не обходить, коли хочеш мати всі зуби цілі.

— Ти мені не віриш?.. Щоб я та розпускав плітки, і про кого — про свого брата-вояка?! Мені навіть гадко про таке подумати! Жодним словечком не прохоплюсь навіть перед своїм дерев'яним султаном!.. Я й сам, як ти, люблю пожирувати десь у затишній місчині... Зайдемо десь у шинок, вип'ємо-погуляємо, а твоя Даліла<sup>2</sup> нам заспіває. Правда ж, я непогано придумав?

— Чудово! — відповів Генрі, ледве стримуючись, щоб тут-таки не прибити свого "брата-вояка". ОднаЛвін розважливо вибрав усе ж більш мирний шлях позбутися набридливого шапкаря.— Просто чудово! — повторив зброяр.— Мені, либонь, теж знадобиться твоя допомога... Он там попереду йдуть п'ятеро чи шестеро дугласців. Ці не проминуть нагоди відбити в такого бідного громадянина, як я, дівку, тож я радо скористаюся підмогою такого рубаки, як ти.

— Спасибі... Спасибі на доброму слові,— відповів Праудф'ют.— Та чи не краще мені побігти до людей і сказати, щоб ударили в дзвін на сполох, та прихопити мій великий меч?

— І то правда... Біжи чимдуж додому та гляди, нікому не розкажуй про те, що тут бачив.

— Хто — я? Ні, мене ти не бійся! Тьху! Та я пліткарів сам ненавиджу!

— Тоді не гайся... О, чуєш, здається, брязкає зброя! Шапкареві наче хто сипнув під ноги жару. Він повернувся до

гаданої небезпеки спиною і щодуху подався геть. Сміт уже не мав сумніву, що тепер О лівер хутко опиниться вдома.

"Ось тобі й маєш,— подумав\* Генрі.— Послала ж мені лиха година ще одного язикатого дурня! Та дарма, у мене й для цього знайдеться вуздечка. Менестрелі часто розповідають байку про галку в позиченому пір'ї... То Олівер і є та сама галка, і якщо

1 За давніми легендами, Венера зраджувала своєму чоловікові.

2 Даліла — за біблійною легендою, кохана велета Самсона, яка підступно випитала в нього таємницю його незвичайної сили і віддала його до рух ворога.

від ляпатиме язиком про мене зайве, то я, присягаю святим Дунстаном, так обскубу йому пір'я, як яструб іще не обскубував куріпку. І він це знає".

Поки в його голові роїлися такі думки, Генрі з співачкою,— вона й досі трималася за його плащ, змучена і страхом, і втомою,— нарешті дістався до Вінда. Цьому провулку випала та честь, що тут жив Генрі, який і дістав одне зі своїх імен,— такий тоді був звичай,— від назви провулку. Кожного будня тут палав горн, і четверо до пояса роздягнених молодців на всю око-лію гахкали молотами по ковадлу. Але Валентинів день дав право цим рицарям вогню та криці замкнути кузню і розійтися хто куди — віддати належне святу й погуляти. Будиночок, що сусідив з кузнею, належав Генрі й хоч був і невеличкий і стояв у вузькому провулку, зате позад нього розкинувся чималий садок з фруктовими деревами, ото ж жити тут було загалом досить приємно. Коваль не став ні стукати, ані гукати,— тоді на гомін усі сусіди кинулися б до вікон та дверей,— а дістав власноруч зробленого ключа від внутрішнього замка — на той час велика й завидна дивина,— відімкнув двері і впустив супутницю в дім. л

Кімната, до якої ввійшли Генрі з Луїзою, була кухнею, що в людей такого стану, як Генрі, правила водночас і за вітальню, хоч у декого, як, скажімо, в Саймона Главера, обідати сідали в окремі кімнаті, а не там, де варили страви. В кутку кімнати, прибраної надзвичайно дбайливо й ретельно, сиділа стара жінка; по чепурному одягу й по тому, як охайно лежала в неї на голові пурпурова шаль, рівенько спадаючи з обох боків на плечі, вона могла здатися й важливішою особою, ніж Смітова господиня. Але до її обов'язків належало саме вести господарство і ніщо інше. Вранці старій так і не випало побувати в церкві, й тепер вона зручненько сиділа біля вогню, і з лівої долоні в неї спадали наполовину перебрані чотки. Слова молитви завмирали в жінки на устах, очі, напівприплющені, боролися зі сном, поки вона чекала свого названого сина, все гадаючи, коли ж він прийде. Почувши,, що Генрі ввійшов, стара підхопилася і втупила в



його супутницю погляд, сповнений спершу безмежного подиву, який помалу перейшов у невдоволення.

— Свят, свят, свят! Очі б мої такого не бачили, Генрі! — побожно вигукнула жінка.

— Від щирого серця — амінь! — відповів зброяр.— А тепер, люба моя нянечко, скоріше дай нам чогось поїсти, бо ця блука-лиця, боюся, давно вже не мала ріски в роті\*

— Свята богородице, прошу тебе: відведи від очей моїх злу мару!

— І ще раз кажу тобі: амінь, добра жінко. Та що pomoже твоє бурмотіння й молитви? Ти не чуєш мене? Чи не хочеш робити того, що я кажу?

— Так і є: це він, мій Генрі! Ой лишенько! А може, все ж таки не він, а диявол у його подобі, бо чого б то на його плащі висіла оця розпусниця?! Ох, Генрі, Генрі, люди й за менші гріхи називали тебе легковажним чоловіком! Та хто б міг подумати, що Гаррі приведе з вулиці полюбовницю в дім, де жила його добродісна мати і де тридцять літ живе його нянька!

— Вгамуйся, стара, й візьмися за розум,— промовив коваль.— Ця співачка — не моя полюбовниця. Ні моя, ні будь-кого з моїх знайомих. Завтра вранці вона попливе кораблем до Данді, і ми повинні дати їй на ніч притулок.

— Дати притулок?! — повторила стара.— Сам давай притулок такій паскуді, як хочеш, Гаррі! А я не ночуватиму під одним дахом з такою волоцюжкою, так і знай!

— Ваша мати на мене розгнівалася,— промовила Луїза, не зрозумівши, ким ця жінка й Генрі одне одному доводяться.— Я не хочу її ображати й не зостануся тут. Якщо у вас є стайня чи хлів, то ми з Шарло влаштуємося там\*

— Отож-бо! Мені здається, до такого притулку ти найбільш і звикла,— відказала тітонька Шульбред.

— Послухай, нянечко,— мовив Сміт,— адже ти знаєш, що я тебе люблю за твою доброту і шаную заради пам'яті про мою матір. Але присягаю святим Дунстаном,— а він покровитель мого ремесла,— у своєму домі я сам хочу бути господарем. І якщо ти підеш звідси, не маючи для цього інших причин, крім своєї безглуздої підозри, то вже придумуй потім сама, з якими очима переступиш поріг, коли повернешся. Бо від мене тоді допомоги не жди, так і знай!

— Гаразд, синку, але я не хочу виставляти на сміх своє чесне ім'я, яке ношу шістдесят років. Твоя мати такого собі не дозволяла, не дозволю собі і я водити компанію з пустомолотами, фіглярками та співачками. І не так уже й важко буде мені знайти собі житло, щоб не залишатися під одним дахом з отакою, як оце, принцесою-потіпахою.

По цих словах уперта стара заходилася вельми поквапно вдягати свою картату накидку, намагаючись натягти її якомога нижче на очі, щоб навіть не було видно білого полотняного чепчика, краї якого облямовували її покрайне зморшками, проте й досі свіже, здорове обличчя. Вдягнувшись, вона взяла костур — вірний свій супутник у дорозі — й рішуче ступила до дверей. Однак Єміт заступив їй дорогу:

— Стривай, стара, дай же мені бодай розрахуватися з тобою. Я ж бо чималенько

винен тобі за твою доброту й службу.

— І забрело ж таке в твою дурну голову!.. Хіба я візьму гроші за доброту й службу від сина жінки, яка годувала мене, одягала й навчала, мов рідну сестру?!

— Гарно ж ти віддячила їй, нянько, за добро — покидаєш єдиного її сина в скрутну для нього хвилину!

Тут в упертої старої, видно, прокинулося співчуття. Вона спинилася, глянула на свого господаря, на Луїзу, потім знов на Генрі. Тоді похитала головою і, здавалося, вирішила все ж таки піти.

— Цю нещасну блукалицю я взяв у свій дім тільки для того,— провадив Сміт,— щоб урятувати її від канчука та буцегарні.

— А чого це ти надумав її рятувати? — спитала затята тітонька Шулбред.— Видко ж, вона заслужила й канчука, й буцегарні, як злодій суканого комірця.

— Не знаю — може, заслужила, а може, й ні. Принаймні вона не заслужила того, щоб її забили на смерть чи заморили голодом у холодній. А така доля жде кожного, на кого впав гнів Чорного Дугласа.

— І ти хочеш учинити наперекір Чорному Дугласові заради якоїсь співачки?! Та це ж буде найкривавіша з твоїх сварок!.. Ох, Генрі, Генрі, голова в тебе твердіша за твоє залізне ковадло!

— Часом я й сам так думаю, пані Шулбред. Та якщо я дістану в цій новій сварці дві-три подряпини, то хто, я питаю, їх лікуватиме, коли ти від мене втечеш, мов сполохана дика гуска? Та й те сказати: хто зустріне у Вінді мою красуню наречену, яку я сподіваюся привести на днях у цей дім?

— Ох, Гаррі, Гаррі,— знов зітхнула, похитуючи головою, стара,— чесний чоловік не так готує свій дім для молодої дружини... Ти повинен дбати про свою добропристойність і скромність, а не віддаватися розпусті й забавам.

— Кажу ж тобі, ця нещасна дівчина для мене — ніщо. Я тільки хочу врятувати її від небезпеки. А тут, у Перті, навіть най-хоробріший чоловік із кордону поважає засув на моїх дверях, гадаю, не менше, ніж там, у себе, на брамі замку Карлайта... Я піду до Сіма Главера... Може, там і заночую, бо той жовторотий хлопчисько, горянин, утік назад до своїх, мов те вовчєня в ліс, отож у них є тепер вільне ліжко, і батько Саймон не відмовить його мені. А ти зостанешся з цією бідолашкою. Нагодуй її і подбай про неї до ранку, а перед світанком я зайду по неї. Як схочеш, то й до пристані підеш з нами, щоб сама бачила, як я посаджу її на корабель.

— Говориш ти начебто розумно,— відповіла тітонька Шулбред,— хоч мені й не втямки, як це ти не боїшся забруднити своє добре ім'я заради дівчини, що за два срібних пенси чий дешевше знайшла б собі нічліг десь у місті.

— У цьому покладися на мене, стара, і з дівчиною будь ласкава.

— Не турбуйся, я буду з нею навіть ласкавіша, ніж вона того заслуговує. А й справді, хоч і не рада я компанії такої воло-цюжки, та все ж мені від неї, гадаю, буде менше шкоди, аніж трбі... Якщо тільки вона таки не відьма. А на це дуже схоже, адже диявол має он яку владу над усією цією бездомною потолоччю.

— Вона така сама відьма, як я чаклун,— сказав чесний Генрі.—г Просто нещасна дівчина з розбитим серцем. І якщо вона й у\*Лйнила щось погане, то набідувалася за це вволю. Будь з нею лагідна. А ти, моя співачко... Завтра вранці я прийду сюди й відведу тебе на пристань. Стара буде з тобою добра, якщо ти не казатимеш нічого такого, чого не говорять при порядних жінках.

Бідна Луїза слухала розмову і схоплювала тільки її загальний зміст, бо хоч дівчина говорила по-англійському й добре, однак цю мову вона опанувала в самій Англії, а північна говірка й тоді, як і тепер, звучала грубіше й була важкою для розуміння. Проте співачка збагнула, що їй доведеться залишитися вдвох зі старою, і вона, схрестивши на грудях руки, покійно схилила голову. Потім подивилася з глибокою, палкою вдячністю на Сміта і, звівши очі вгору, схопила його обвислу руку, маючи намір, видно, поцілувати вузлуваті пальці. Однак тітонька Шул-бред не дала дівчині виразити свої почуття на чужоземний манір. Вона стала між нею та Генрі і, відштовхнувши бідну Луїзу вбік, сказала:

— Ні, ні, цього я не дозволю. Іди за камін, голубко, а як Гаррі піде, тоді, коли вже тобі так не терпиться цілувати руки, цілуватимеш, скільки тобі завгодно, мої... А ти, Гаррі, біжи до Сіма Главера, бо якщо красуня Катаріна почує, кого ти привів до себе додому, їй це, либонь, сподобається ще менше, ніж мені... Ну, що там іще?.. З глузду з'їхав! Усе місто аж вирує, а ти зібрався йти без щита?

— Це ти правду кажеш, тітонько,— відповів зброяр і, закинувши за свої широкі плечі щита й не чекаючи нових розпитувань, подався на вулицю.

### РОЗДІЛ XIII

Як звуки пісні уночі лунали І дико й різко! Та звияжним шалом Вони стають в шотландськiм серці вмиць, Чию відвару пам'ять надихала Повстань тисячолітніх — з мли століть В них слава Евана і Дональда гримить. 1 Дж. Байрон, •Паломництво Чай льда Гарольда"

Та пора нам облишити не таких високородних учасників цієї історичної драми і поглянути, що ж тим часом діється серед осіб куди вищих і можновладніших.

Перенесімося з будиночка зброяра до зали королівської ради й вернімося до того місця в нашій розповіді, коли гамір у дворі монастиря вщух і двох розгніваних вельмож покликали до монарха. Невдоволені Дуглас і Марч увійшли до зали, похмуро зиркаючи один на одного, і кожен був такий заклопотаний думками про власну кривду, що ні той, ні той не хотів — та й не міг — збагнути здоровим глуздом причину сварки. Тільки врівноважений, хитрий Оябані, здавалося, чекав нагоди обернути цю взаємну ворожнечу собі на вигоду і будь-що використати сутичку для досягнення своєї далекої мети.

Хоч Роберт Третій був такий нерішучий, що аж боязливий, він умів, однак, прибирати, як і годилося королеві, вельми поважного й суворого вигляду. Тільки в дуже скрутних обставинах, як оце кілька хвилин тому, він міг утратити позірне самовладання. А взагалі його легше було відмовити від— якогось серйозного наміру, ніж примусити забути про свою величну поставу.

Роберт прийняв чотирьох таких не схожих один на одного членів своєї різномасної ради — Олбані, Дугласа, Марча та пріора — чемно й з гідністю, і це нагадало кожному з бундючних перів 2, що вони стоять перед своїм сувереном і мусять виявити йому належну шанобу.

Вислухавши привітання, король знаком запросив усіх сісти, і коли пери слухняно зайняли свої Місця, з'явився Ротсей. Принц вишукано ступив до батька, став на коліно перед його ослінчиком для ніг і попросив благословення. З погано прихованою ніжністю й мукою Роберт поклав руку синові на чоло, спробував надати собі докірливого вигляду, але потім, зітхнувши, промовив :

1 Переклади 8 поеми Дж. Байрона "Паломництво Чайльда Гарольда" тут і далі здійснив М. Кабалюк.

2 Пер — спадкове звання представників вищої Гвдворянства.

— Нехай господь благословить тебе й напоумить на майбутнє, легковажний мій хлопчику!

— Амінь, любий тату! — відказав Ротсей, і в голосі юного принца пролунало те глибоке почуття, що поймало його в щасливі хвилини. Потім він шанобливо, як і належало синові й підданому, поцілував руку монарха й, випроставшись, не сів поруч із членами ради, а став позад королівського крісла — так, що міг, коли б захотів, шепнути батькові на вухо.

Після цього король так само знаком запросив пріора домініканців сісти до столу, де вже лежало письмове начиння, яким з усіх присутніх, коли не рахувати Олбані, вмів користуватися тільки свящйшк !. Далі король з великою гідністю оголосив мету зборів:

— Мілорди, сьогодні нам належить розібратися в тих лиховісних чварах та бунтах у Верхній Шотландії, що, як ми довідалися з останніх повідомлень наших посланців, можуть призвести до розорення й спустошення краю, котрий лежить за кілька миль од нашого двору. Та, ніби мало нам цієї біди, лиха доля й підбурення злих людей викликали вже й тут, у Перті, сварку і розбрат між громадянами міста й слугами, яких привели з собою ви, мілорди, та інші наші рицарі й барони. Тому насамперед я прошу, мілорди, з'ясувати, чому наш двір тривожать такі неподобні чвари і як їх погасити... Брате Олбані, може, ви перший висловите нам свої міркування в цій справі?

— Сер, наш ласкавий королю і брате! — промовив герцог.— Коли спалахнула та сутичка, я був при вашій величності, і мені не відомо, що до неї призвело.

— А я,— сказав принц,— ще не чув грізнішого бойового заклику, ніж балада мандрівної співачки, й не бачив небезпечнішої зброї, ніж лісові горіхи!

— А ось я,— промовив граф Марч,— збагнув тільки те, що відважні пертці ганялися за ватагою шельм, які понашивали собі на плечі знак Кривавого Серця. Тільки ж надто вже прудко ці шельми втікали, не могли вони бути людьми графа Дугласа!

Дуглас цей кпин зрозумів, однак відповів графові лише нищівним поглядом — одним із тих, яким завжди виражав смертельну образу. І все ж заговорив він спокійно,4 погордливо, не втрачаючи самовладання.

1 Треба визнати, що містер Крістел Крофтенгрі, висловлюючи це твердження, забув

про характеристику, що її дає Ротсеєві пріор Лохлебенського монастиря:

"Не придерешся до статури, Та ще й знавець літератури" \*. (Прим. авт.)

— Величносте,— промовив він,— ви, певна річ, знаєте, що відповідати на таке звинувачення має не хто інший, як Дуглас. Ще б пак! Коли ж бо це було, щоб у Шотландії спалахнула бійка чи пролилася кров, а злі язики не обмовили при цьому котрогось із Дугласів чи їхніх людей і не склали всю вину на них?! Та цього разу в нас є надійні свідки. Я маю на увазі не мілорда Олбані,— він сам сказав, що на той час був, як йому й годиться, при вашій величності. Промовчу я й про мілорда Ротсея, що, як і личить йЇго званню, віку й глузду, саме лускав горішки з при-блудю-співачкою... О, герцог усміхається!.. Що ж, тут він може робити що завгодно... Але я не забуваю про ті узи, про які він, очевидно, забув. Та серед нас сидить і мілорд Марч, він нібито бачив, як мої люди втікали від пертської голоти! Я можу тільки сказати графові, що воїни Кривавого Серця наступають і відступають лише тоді, коли їм наказує їхній воєначальник і коли того вимагає благо Шотландії!

— А я ось що відновім!..— вигукнув такий самий бундючний граф Марч, і його лице залила краска.

Та його урвав король:

— Угамуйтеся, мілорди! Не гнівайтесь! Згадайте, хто перед вами сидить! А ви, мілорде Дуглас, розкажіть, якщо можете, через що спалахнула та сварка і чому ваші люди, які завжди добре служили нам, так ревно кинулися в ту вуличну бійку.

— Воля ваша, величносте,— промовив Дуглас, ледь кивнувши головою, яку рідко схиляв у поклони.— З кількома людьми зі звичайного свого почту я їхав через місто від монастиря картезіанців де стою постоем. На Верхній вулиці я побачив юрбу простолюду, що товпилася довкола хреста, до якого було прибите оголошення, а разом з ким ось це.

І Дуглас дістав з кишені— на грудях свого шкіряного колета відтяту людську руку та клапоть пергаменту. Їхній вигляд приголомшив короля.

— Добрий отче пріор,— звернувся Роберт до священника,— прочитайте. А цю страшну річ нехай кудись приберуть.

Пріор почав читати оголошення, в якому писалося:

— "Минулої ночі, перед днем святого Валентина, на дім одного з громадян Перта напали якісь розперезані волоцюги з числа чужинців, що недавнім часом прибилися до нашого славного міста. Одному з тих мерзенних напасників у бійці відтято цю руку, яку провост та члени магістрату й розпорядилися прибити до хреста на сором і ганьбу тим, хто вчинив бійку. І якщо хто-небудь рицарського звання скаже, що ми вчинили неправильно, то я, рицар Патрік Чартеріс із Кінфонса, ладен вийти на двобій

Картезіанці — ченці католицького ордену, заснованого 1084 р.

і довести свою правоту рицарською зброєю. А якщо сказане тут схоче заперечити чоловік нижчого походження, його стріне біля бар'єра котрийсь із громадян відповідного стану славного міста Перта. І нехай господь бог та святий Іоанн бережуть наше славне місто!"

— Отож ви не здивуєтесь, мілорди,— провадив далі Дуглас,— що коли мій роздавач милостині прочитав мені таку неподобну писанину, я наказав одному зі своїх сквайрів зірвати з хреста цей трофей, принизливий для рицарства і знаті Шотландії. Після цього хтось із тих міських розбишак зухвало накинувся з криком та лайкою на людей, що їхали в кінці мого почту. Тоді ті повернули на нього коней і швидко поклали б край галасові, але я суворо наказав усім їхати за мною і, не зважаючи на випадати нищої голоти, зберігати спокій. Отак і вийшло, що мої люди з'явилися сюди як утікачі, хоч могли б — якби я був звелів їм відповісти на силу силою — підпалити з усіх боків це жалюгідне містечко, і зарозумілі вахлаї позадихалися б у диму, як ото злі лисенята в підпалених заростях.

Дуглас змовк, запала тиша. Нарешті герцог Ротсейський звернувся до батька:

— Оскільки граф Дуглас владний щоразу, як тільки посвариться з провостом через нічну бійку чи якийсь виклик на двобій, підпалити місто, де стоїть ваш двір, величносте, то, гадаю, ми всі повинні подякували йому за те, що він досі не зволив цього зробити!

— Герцог Ротсейський,— промовив Дуглас, який, певно, вирішив не давати волі своєму гніву,— матиме причину дякувати небесам серйознішим тоном, ніж сьогодні, за те, що Дуглас не тільки могутній, але й вірний. Тепер такі часи, коли піддані в усіх країнах повстають проти закону. Ми вже чули про жаке-рію 1 у Франції, а також про Джека Соломинку, Гоба Міллера та пастора Болла 2 серед отих південців 3. Можна не сумніватися, що сухої соломи досить і в нас, аби спалахнула пожежа, коли полум'я сягне наших кордонів. Коли я бачу, як простолюд кидає виклик благородним людям і прибиває до міського хреста руку дворянина, то не скажу, що боюся бунту,— бо таки й не

1 Жак ері я (франц. Jaccuerie, від Jacques Bonhomme, тобто "Жак-простак" — зневажливе прізвисько, дане феодалами французьким селянам) — антифеодальне селянське повстання в північній та північно-східній Франції у 1358 р., жорстоко придушене військами феодалів.

2 Джек Соломинка, Гоб Міллер і пастор Джон Болл — сподвижники Уота Тайлера, вождя могутнього селянського повстання у кінці XIV ст. в Англії.

3 "Південцями" шотландські вельможі зневажливо називають англійців.

боюся,— але я волію бути до нього готовим і не хочу, щоб він застав мене зненацька.

— А чого це мілорд Дуглас стверджує,— озвався граф Марч,— нібито бучу зчиняє простолюд? Я чув, тут згадувалося ім'я сера Патріка Чартеріса, а в його жилах, якщо не помиляюсь, немає простацької крові. Дуглас і сам, коли вже він приймає це діло так близько до серця, міг би, не зашкодивши своїй честі, підняти рукавичку, кинуту сером Патріком.

— \* Мілорд Марч мав би говорити про те, в чому розуміється,— відповів Дуглас.— Я не вчиню несправедливо з нащадком Червоного Розбійника, коли скажу, що змагатися з Дугласом для нього надто велика честь. Нащадкові Томаса Рендолфа більш личило б

прийняти цей виклик.

— Що ж, хай буде так. Я прийму будь-який виклик, ні в кого не питаючи дозволу! —, промовив граф Марч, стягаючи з руки рукавичку.

— Стривайте, мілорди! — втрутився король.— Не завдавайте нам такої глибокої образи, доводячи свою сварку до виклику на смертельний двобій. Та Коли. вже ви стягли рукавичку, мілорде Марч, подайте дружньо руку благородному графові і обніміться на знак обопільної вашої вірності шотландській короні.

— Ні, владарю мій,— відказав Марч,— ваша величність може наказати мені повернути вам рукавичку, бо вона, як і вся моя зброя, цілком до ваших послуг, поки я ще ношу титул графа шотландсько? корони. Проте Дугласа я можу обняти лише руками, вдягненими в крицю. Прощавайте, владарю. Мій голос у раді нікому не потрібен... Навіть більше, його сприймають так вороже, що zostаватися тут далі для мене, певно, не зовсім безпечно. Нехай господь береже вашу величність від явних ворогів і зрадливих друзів... Я виїжджаю до свого замку Данбара, звідки до вас, гадаю, невдовзі надійдуть новини. Прощавайте і ви, мілорди Олбані й Дуглас. Ви завели велику гру, глядіть же, грайте чесно... Прощавайте, бідолашний нерозважний принце; ви пустуєте, немов молодий олень перед носом у тигра!.. Прощавайте всі... Джордж Данбар бачить зло, але не може йому зарадити. Прощавайте!

Король хотів був щось сказати, але слова завмерли в нього на вустах, коли він зустрів застережливий погляд Олбані. Марч шанобливо звернувся по черзі до кожного з членів королівської ради, ті мовчки вклонились йому — всі, крім Дугласа, який на прощальні слова графа відповів бундючним, зневажливим поглядом,— і вийшов з зали.

— Цей боягуз подався зраджувати нас південцям,— озвався Дуглас.— У графа тільки й гордощів, що ота його приморська фортеця 1, яка не дає англійцям проникнути до Лотіана... Та не тривожтеся, владарю мій, я свого слова додержу... Зрештою, ще не пізно. Скажіть тільки слово, владарю... Скажіть: "Схопи його!"— і не встигне Марч вийти за межі Ерна, як його шлях до зради урветься.

— Ні, мужній графе,— озвався Олбані, якому було вигідно, щоб обидва могутніх лорди ворогували один з одним, але щоб жоден не діставав рішучої переваги,— ви надто поспішаєте зі своєю порадою. Запрошуючи сюди Марча, мій брат-король гарантував йому безпеку, і не можна порушувати слова монарха, не зашкодивши його честі. Одначе, якщо ви, вельможносте, зможете подати достатні докази...

Цієї миті королівську раду перебили гучні сурми.

— Його високість герцог Олбані сьогодні на диво делікатний,— промовив Дуглас.— Та шкода слів... Час прогаяно... Це Марчеві сурми, і, ручаюся вам, як тільки він помине Південну браму, то полетить стрілою. Скоро ми про нього почуємо, і якщо мої здогади слушні, зрадник дістане відсіч, хай навіть його підтримає ціла Англія.'

— Ні, сподіватимемось, що благородний граф так підло не вчинить,— промовив король, вельми задоволений, що в суперечці Марча з Дугласом забулась сварка між Ротсеєм та його тестем.— На вдачу він запальний, але не лихий... Де в чому з ним повелися... Не скажу, що несправедливо, але... не так, як він чекав... І можна зрозуміти

окривдженого чоловіка такого благородного походження і великої сили. Та, хвалити бога, ми всі, хто тут лишився, одностайні і, я б сказав, мов одна сім'я. Отож нашій раді тепер не стануть на заваді ніякі незгоди... Отче пріор, прошу вас, візьміть перо — вам, як завжди, доведеться побути на цій раді писарем... А тепер, мілорди, до діла... І насамперед поговоримо про чвари в Гірській Країні...

— ...між кланами Хаттанів і Кугілів,— додав пріор.— Як видно з останніх повідомлень від наших братів у Данкелді, ці чвари ось-ось виллються в ще страшнішу війну, ніж та, що вже триває між синами Беліала, які погрожують винищити одні одних до ноги. Обидві сторони збирають сили, і кожен чоловік, споріднений з племенем бодай у десятому коліні, мусить стати під брат-тах 2 свого клану. Тих, хто не послухається, чекає кара вогнем і мечем. Вогненний хрест блискавкою пролетів у всі кінці й пробудив чужі й невідомі племена аж за далеким Маррі-Фрітом...

1 Тобто замок Данбар (прим. авт.).

8 Враттах (буквально "полотнище") — знамено. У нижньошотландській мові ще збереглося слово "brat", яке тепер, однак, вживається тільки на означення дитячого фартушка чи грубого рушника. Ось до якого низького вживання можуть дійти слова! (Прим. авт.)

Нехай боронить нас бог і святий Домінік! Та якщо ви, ваші вельможності, не дасте раду цьому лиху, воно розповзеться по всіх усядах і спадкоємні володіння церкви скрізь пограбують оті амалекітяни \*, яким побожність так само чужа, як і любов чи співчуття до ближнього... Зглянься над нами, матір божя! Ми чули, що декотрі з них справжні язичники й поклоняються Ма-гаундові і Термагонтові.

— Мілорди й родичі,— промовив Роберт,— тепер ви розумієте, яка це нагальна справа і, може, схочете почути мої міркування, перше ніж висловіте поради, які вам підкаже власна мудрість. Признатися щиро, мені не спало на думку нічого кращого, як послати в гори двох королівських уповноважених. Вони заявлять горянам, що кожен, хто не складе зброї, відповідь перед законом головою, забороняють проливання крові й так припинять чвари.

— Я схвалюю думку вашої величності,— сказав Ротсей.— Сподіваюся, наш добрий пріор не відмовиться взяти на себе священний обов'язок посла й миротворця. Такої самої честі має домагатися і його велебний брат, пріор картезіанського монастиря. Завдяки цій почесній місії армія мучеників поповниться, певна річ, ще двома достойними новобранцями, бо в особах королівських послів горяни не вельми поважатимуть служителів церкви і обійдуться з ними як з мирянами.

— Високоможний лорде Ротсей,— проказав пріор,— якщо мені призначено благословенний вінець мученика, то я, безперечно, дістану знак згори, на яку стезю мені ступити, щоб його здобути. Та якщо ви просто жартуєте, то нехай Всевишній простить вам і просвітить ваш розум; тоді ви збагнете, що краще надягти обладунок, узяти меч і стати на захист володінь церкви, над якими нависла така серйозна загроза, ніж брати на глузи слуг божих.

— Я нікого не беру на глузи, отче пріор,— відказав, позіхаючи, юнак,— і не проти



надягти обладунок, тільки ж він — важкувате вбрання, а в лютому така погода, що ліпше взяти хутряну накидку, ніж сталевий панцер. Не хочеться мені нацуплювати на себе холодний об/іадунок у такий колючий вітер іще ось чого: якби церква послала туди загін своїх праведників,— а серед них знайшлися б і добре знані в тих краях уродженці Гірської Країни, які, певна річ, звикли до тамтешнього клімату,— то вони постояли б за свою справу не згірш від славного святого Георгія Англійського. Та хтозна-чому, але ми чуємо про чудеса церкви тільки тоді, коли ї власкавлюють дарунками, а кару вона по

1 Амалек Ітяни —• давні кочові племена арабського походження; тут це слово вжите в значенні переносному — "грабіжники\*.

силає лише тоді, коли хтось зазіхає на її власність. І в обох ви-падках церква не промине нагоди розширити свої володіння. Та коли десь з'являться десятків зо два озброєних горян, тоді духовні отці б'ють иа сполох, одначе боронитися не поспішають,— нехай, мовляв, який-небудь титулований дворянин допоможе церкві утримати землі, які він же їй і подарував, так ніби вони й досі належать йому і він має з них зиск.

— Давиде, сину мій,— промовив король,— ти даєш занадто багато волі своєму языку.

— Гаразд, величносте, я мовчу,— відповів принц.— Я не мав наміру завдати вашій величності жалю чи прикро вразити отця пріора. Чудеса він, звісно, творити вміє, однак стрічатися віч-на-віч зі жменькою отих грабіжників-горян,\* як видно, не бажає.

— Ми знаємо,— мовив пріор, погамувавши в собі обурення,— хто підказує ці мерзенчі слова, які ми щойно з жахом почули з принцових уст. Коли принци мають до діла з еретиками, в їхні думки і вчинки вкидається причина. Тоді вони з'являються на вулицях у компанії блазнів та повійниць, а в королівській раді глумляться з церкви, з усього святого!

— Заспокойтесь, велебний отче! — сказав король.— Свої необачні й пусті слова Ротсей відпокутує дарами. Та ба! Давайте по-дружньому радитись, а не сваритись, як ото команда збунтованих матросів на ушкодженому кораблі, коли кожен пускається в суперечки з іншими, замість допомогти розгубленому капітанові врятувати судно... Мілорде Дуглас, ваш рід ніколи не стояв осторонь, коли корона Шотландії чекала від вас мудрої поради чи відважного подвигу. Сподіваюся, ви допоможете нам і в цій скруті?

— Мені взагалі дивно чути про скруту, величносте,— відповів гордовитий Дуглас.— Коли намісником короля був я, то також траплялося, що з Грампіанських гір спускався котрийсь із тих диких кланів. Але я не завдавав клопоту королівській раді, а просто наказував шерифу 1, лордові Рутвену, сісти на коня й очолити військо Керса — з Геями, Ліндсеями, Огілві та іншими рицарями. Присягаю святою Брайдою, коли доходить до сутички між сталевими кольчугами та вовняними плащами, ті негідники швидко узнають, чого вартий спис і чи гострий меч. Сотні три тих вояк, серед них і їхній ватажок Дональд Кормак, полягли кістьми на Терновому болоті 2 та в Рохінройському

лісі. І ще стільки знайшли свій кінець на гілляках у Гаю Вішальника,— місце так назвали через те, що катові там довелося добряче

1 Шериф — головний суддя графства; призначався монархом довічно.

2 Дехто з істориків вважає, що ця сутичка сталася не раніше як у 1443 р. (Прим, авт.)

попрацювати. Ось як я розправляюся з розбійниками в своєму краю. І якщо тих гірських волоцюг можна приборкати, на вашу думку, не такими суворими заходами, то не дорікайте Дугласові за те, що він висловив власну думку... О, ви посміхаєтесь, мілорде Ротсей?! Дозвольте запитати, чому це ви вже вдруге вшановуєте мене своєю насмішкою, тоді як я ще не відповів і на першу?

— Не гнівайтесь, добрий мій лорде Дуглас! — відказав принц.— Я тільки всміхнувся на думку про те, як порідшає ваш пишний почет, коли з кожним злодюгою у нас розправлятимуться так, як із тими бідолахами горянами в Гаю Вішальника.

Знову втрутився король, не давши графові вибухнути гнівом.

— Ваша вельможність мудро нам радить,— звернувся Роберт до Дугласа,— довіритися зброї, коли ті люди виступлять проти наших підданих у відкритому полі. Та біда ось у чому: як угамувати цих бунтівників, коли вони сховаються в своїх горах? Вам зайве пояснювати, що клан Хаттанів і клан Кугілів — це два великі союзи, кожен з яких складається з різних племен та родів, і об'єдналися вони для того, щоб боротися одні проти одних. Останнім часом сварки між кланами щоразу призводять до кровопролиття, хоч би де і як горяни зіткнулися — один на один чи цілими ватагами. Їхні безнастанні чвари обертають цей край на руїни.

— Не бачу в цьому ніякого лиха,— сказав Дуглас.— Ті горлорізи почнуть винищувати одні одних, а чим менше в Гірській Країні зостанеться людей, тим більше там розплодиться оленів. А нам залишиться менше воювати, зате більше — полювати.

— Краще скажіть так: чим менше зостанеться людей, тим більше розплодиться вовків! — відказав король.

— Яз вами згоден,— промовив Дуглас.— Краще дикі вовки, ніж дикі катерани. Держатимемо тільки більші сили на кордоні, щоб відділити мирний край від краю братовбивчих чвар. Нехай пожежа усобиць палає в самій Гірській Країні. Вогонь розгориться там на повну силу, спопелить усе і згасне. А тих, хто виживе, ми легко приберемо до рук, і вони виконуватимуть найменше бажання вашої величності слухняніше, ніж тепер їхні негідники батьки підкоряються найсуворішим вашим наказам.

— Це порада мудра, але безбожна,— озвався пріор, похитавши головою.— Сумління мені не дозволить її підтримати. Так, це мудрість, але мудрість Ахітофеля — хитра і воднораз жорстока.

— Те саме підказує мені й моє серце,— промовив король, приклавши до грудей руку.— Воно каже, що в день страшного суду я почую запитання: 4Роберте Стюарт, де піддані, яких тобі дала

1 Ахітофель — за біблійною легендою, підступний радник царя Давида/

доля?" Серце підказує мені, що я муситиму складати звіт за них усіх — за саксів і "гелів, жителів Низовини, Гірської Країни і прикордонного краю; що з мене спитають не тільки за тих, хто ікає силу й мудрість, але й за тих, хто став розбійником через свою бідність і бунтарем — через темноту.

— Ваша величність промовляє як справжній християнський король,— сказав пріор.— Та в своїх руках ви тримаєте не тільки скіпетр, але й меч, а наше зло таке, що викоринити його можна тільки мечем.

— Послухайте мене, мілорди,— сказав принц з таким виглядом, наче йому несподівано спало на думку щось дуже веселе.— А чи не навчити нас тих диких горян рицарської поведінки? Не важко було б умовити обох великих ватагів, вождя клану Хаттанів і вождя не менш могутнього клану Кугілів, викликати один одного на смертельний двобій. А битися вони могли б тут, у Перті... Ми дамо їм коней і зброю. Таким чином ворожнеча припиниться зі смертю одного з тих двох розбійників, а може, і обох, бо, думаю, вони обидва скрутять собі в'язи у першій же сутичці. І тоді здійсниться священна мрія мого батька запобігти кровопролиттю, а ми потішимося поединком двох невгамовних рицарів, які вперше в житті натягли бриджі й повилазили на коней. Про таке світ не чував ще від часів короля Артура!

— Посоромся, Давиде! — сказав король.— Лихо, яке тяжіє над твоєю рідною країною і яким заклопотана наша рада, ти обертаєш на блазенство?!

— Даруйте мені, брате-королю,— промовив Олбані,— але мені здається, що хоч мій небіж висловив свою думку й жартома, вона може неабияк допомогти нам запобігти лиху.

— Вельможний брате,— відповів король,— недобре з твого боку так глумитися над легковажністю Ротсея, підхоплюючи його недоречний жарт. Ми знаємо, що кланам Гірської Країни чужі наші рицарські правила, і вони не мають звичаю чи моди в таких випадках виходити на двобій.

— Це прйвда, ваша величносте,— відказав Олбані.— Але я не жартую, а кажу цілком серйозно. Так, горяни не мають нашого рицарського звичаю виходити на арену, зате вони не згірш од нас уміють по-іншому вкорочувати один одному віку. Головне, щоб гра йшла на життя і смерть, байдуже, чим битимуться ті гели — мечами та сиіоами, як годиться благородним рицарям, торбинами з піском, як прості парубки в Англії, а чи штрикатимуть один одного ножами й кинджалами на свій варварський манір. За їхнім звичаєм, так само, як і за нашим, наслідок поединку вирішує всі суперечки й претензії. Горяни такі ж марнославні, як і люті, і сама думка про те, що трапляється нагода схрестити мечі на очах у вашої величності та королівського двору, швидко схилить їх віддатись на волю поединку. Вони згодилися б на це, навіть якби такий суворий суд суперечив їхнім звичаям. А чисто учасників бою горяни дозволять нам визначити на наш розсуд. Однак, допускаючи їх до двору, ми повинні бути обережні. Треба так усе влаштувати й настільки обмежити кількість їхніх воїнів, щоб вони не змогли зненацька напасти на нас самих. І якщо ми подбаємо про свою безпеку, то чим більше дозволимо взяти з кожного боку воїнів, тим більше поляже найміцніших,

найзапекліших горян і тим певніше ми зможемо сподіватися, що на якийсь час у Гірській Країні запанує спокій.

— Це була б кривава політика,— промовив король.— Кажу тобі ще раз: сумління не дозволяє мені дати згоду на різанину тих напівдиких і темних людей, не багато кращих від язичників.

— А хіба їхнє життя дорожче,— заперечив Олбані,— за життя тих рицарів і дворян, які зі згоди вашої величності так часто виходять на арену, щоб по справедливості вирішити суперечку чи просто вкритися славою?

Під таким натиском королеві важко було заперечити проти звичаю, що глибоко пустив коріння в традиціях рицарства та неписаних законах королівства,— звичаю вирішувати суперечку двобоєм. Отож Роберт тільки сказав:

— Бог свідок, коли я й давав згоду на кровопролиття, на яке ви підбиваєте мене й тепер, то тільки з величезною відразою. І щоразу, коли я бачив, як люди виходять битися "до першої крові", мені хотілося задля їхнього замирення радше пролити власну кров.

— Ваша величносте,— втрутився пріор,— але якщо ми не скористаємося порадою мілорда Олбані, то нам доведеться, очевидно, пристати на пропозицію графа Дугласа. Здавшись на волю непевного завершення бою і ризикуючи, безперечно, втратити багатьох вірних підданих, ми тільки зробили б мечами Нижньої Шотландії те, що дикі горяни однаково скоїли б з собою власними руками... А якої думки про політику його високості герцога Олбані мілорд Дуглас?

— А Дуглас,— відповів бундючний лорд,— ніколи не радив удаватися до політика там, де можна досягти успіху відвертою силою. Він лишається при своїй думці і ладен виступити в бій на чолі власних васалів і тих загонів, що їх дадуть барони Перт-шіру та Карсу. Дуглас або наведе горян на розум і доб'ється від них покори, або складе в тому дикому краю голову.

— Достойні слова, мілорде Дуглас! — сказав Олбані\*— Король може спокійно покластися на твоє безстрашне серце й на відвагу твоїх мужніх воїнів! Та хіба ти не бачиш, що невдовзі обов'язок покличе тебе іуди, де твоя присутність і вірність

будуть конче необхідні для безпеки Шотландії та її монарха? Хіба ти не завважив, як похмуро нерозсудливий Марч заявив, що його відданість і підданість нашому суверенові, тут присутньому, обмежена тільки тим часом, поки він залишається васалом короля Роберта? і хіба не ти сам висловив підозру, що Марч намислив перекинутися на службу до Англії?... З горянами можуть битися й інші проводирі, не такі могутні й не такі усдавлені; та якщо Марч упустить до нас Персі з англійськими загонами, то хто їх прожене, коли Дуглас буде зовсім в іншому місці?

— Мій меч,— відповів Дуглас,— однаково готовий служити його величності як на кордоні, так і в найдальших куточках Гірської Країни. Мені й раніше випадало бачити спину пихатого Персі й Джорджа Данбара, можу побачити й ще раз. І якщо король накаже мені вжити заходів проти можливого об'єднання зрадника з чужоземцями, що ж, ніж довіряти слабкішій і менш надійній руці важливе завдання втихомирювати

горян, я схильний радше згодитися з пропозицією мілорда Олбані. Краще нехай ті дикуни й справді самі посічуть один одного, і наші барони та рицарі позбудуться клопоту ганятися за ними в горах.

— Мілорд Дуглас,— сказав принц, вирішивши, певно, не проминати жодної нагоди подразнити бундючного тестя,— не бажає залишати нам, жителям Низовини, навіть тих жалюгідних крихт честі та слави, які ми могли б зібрати коштом волоцюг із гір, поки він зі своїми рицарями на кордоні пожинатиме плоди звитяг над англійцями. Тільки ж Персі, як і Дугласові, теж не раз випадало бачити спини. А бувають, як я знаю, і такі чудеса, коли чоловік іде по шерсть, а вертається стрижений!

— Такі слова,— озвався Дуглас,— вельми личать принцovi! Він говорить про честь, начепивши на себе торбинку прибудної повійниці як доказ її прихильності.

— Вибачте, мілорде,— відповів Ротсей,— але невдало одружений чоловік стає неперебірливий у виборі тих, кого любить раg amour К Пес, що сидить на ланцюгу, хапає кістку, яка ближче.

— Ротсею, нещасний мій сину! — вигукнув король.— Чи ти стратився розуму? Чи хочеш накликати на себе королівський і батьківський гнів?!

— Гаразд, я мовчу,— відказав принц.— Як ваша величність мені й наказала.

— Отже, мілорде Олбані,— промовив король,— коли така ваша порада і якщо неминуче має пролитися шотландська кров, то скажіть, як нам умовити жорстоких горян вирішити свою суперечку двобоєм, що його ти пропонуєш?

Добровільним коханням (франц.).

1\*5

— А це, владарю мій,— відповів Олбані,— ми повинні добре обміркувати. Але справа не дуже складна. Потрібне буде золото, щоб підкупити декого з бардів і та головних радників і верховод окремих родів. Крім того, вождям обох союзів треба дати зрозуміти, що коли вони не згодяться залагодити чвари таким мирним шляхом...

— Мирним, брате?! — різко перебив герцога король.

— Так, мирним, владарю мій,— відповів його брат,— Бо краще зберегти мир у країні, пожертвувавши двома чи трьома десятками волоцюг із гір, ніж терпіти війну доти, доки загинуть тисячі воїнів від меча, вогню, голоду та суворих умов гірського бою. Але повернімося до нашого заміру. Я гадаю, той клан, до якого ми спершу звернемося з нашою пропозицією, жадібно за неї вхопиться. А їхнім супротивникам сором не дозволить відмовитися довірити справу мечам своїх найхоробріших бійців. Засліплені родовою гордістю та клановою зненавистю горяни не розгадають наших потаємних намірів. І вони заходяться колоти одні одних ще ревніше, ніж ми їх до цього під'юджуватимемо... А тепер, коли наша рада підійшла до кінця і моя допомога тут більш не потрібна, я піду.

— Стривайте хвилинку,— сказав пріор,— бо я теж маю сповістити раду про лихо, своєю суттю таке жахливе й приголомшливе, що благочестивому серцю благородного лорда воно видасться просто неймовірним. І я кажу про нього з болем і сумом, бо в ньому,— і це правда, як і те, що я, недостойний слуга святого Домініка,— вся причина

гніву господнього проти нашої нещасної країни. Через те лихо наші звичаї обертаються на поразки, наша радість — на смуток, нашу раду роздирають суперечності, а нашу країну терзають міжусобиці.

— Кажіть, велебний пріоре,— звелів король.— Будьте певні, якщо причина того лиха в мені чи в моєму домі, то я негайно подбаю про те, щоб її усунути.

Роберт промовив ці слова тремтячим голосом і тепер нетерпляче ждав відповіді пріора. Він боявся, що священник, напевно, знов звинуватить Ротсея в якомусь нерозважному вчинку чи в розпусті. Може, це лихо передчуття народилося в короля тоді, коли йому здалося, ніби пріор на хвилю затримав свій погляд на принцові, перш ніж урочистим тоном сказати:

— Єресь, мій благородний і ласкавий владарю! Серед нас укинулась єресь. Вона одну по одній вихоплює з нашої пастви людські душі, як ото вовк тягає з вівчарні ягнят!

— У нас доволі пастухів, щоб стерегти вівчарню! — сказав герцог Ротсейський. — Тільки довкіл такого невеликого міста, як

Барди — мандрівні співаки в кельтів.

Перт, чотири чоловічих монастирі, не рахуючи білого духівництва Мені здається, що місто, маючи таку міцну залогу, легко стримає ворожий натиск.

— Один зрадник серед оборони, мілорде,— відповів пріор,— може завдати великої шкоди місту, хай навіть його охороняють цілі легіони. А коли цього зрадника — чи то з легковажності, чи з любові до всього нового, чи ще з якихось причин — та покривають і підтримують ті, хто мали б перші вигнати його з фортеці, то шкідник дістає ще більші можливості чинити зло.

— Ваші слова, отче пріор, лучать, як видно, в котрогось із присутніх у цій залі, — промовив Дуглас— Якщо це я, то ви до мене занадто несправедливі. Я знаю, абербротокський абат нерозважливо скаржитись, нібито я не даю їхнім чередам надміру розплоджуватись на монастирських пасовищах, а їхнім коморам — аж тріщати від запасів збіжжя, тоді як моїм людям не вистачає м'яса, а коням — вівса. Та не забувайте: ті пасовища й угіддя, які дають тепер стільки паші й зерна, колись подарували Абербротокському монастиреві мої предки і не для того, щоб їхній нащадок умирав серед такого багатства з голоду. А Дуглас і не думає голодувати, присягаю святою Брайдою! А щодо єресі та фальшивого вчення,— додав граф, важко гупнувши величезним кулаком по столу,— то хто це посмів звинуватити в них Дугласа? Я, звісно, не дозволю послати на багаття бідолах за їхні нерозумні мислі, але моя рука й меч завжди готові захищати християнську віру!

— Не маю сумніву, мілорде,— відказав пріор.— Так споконвіку велося у вашому благородному роді. А щодо скарг абата, то ця справа може почекати. Зараз ми хотіли б, аби хтось із високородних світських князів разом із князями святої церкви дістав тут повноваження в разі потреби підтримати військовою силою ті заходи, що їх велебний голова церковного суду та інші високі прелати, до числа яких належу і я, недостойний, мають намір ужити стосовно нових учень. Ці вчення вводять в оману простолуд, підточують чисту, дорогу нам віру, освячену папою римським та його превелебними

попередниками.

— Довірно такі королівські повноваження графові Дугласу,— промовив Олбані.— І нехай його правосуддю улягають усі без винятку, крім особи короля. Я сам, хоч і певен, що ні вчинками своїми, ні помислами не визнавав і не підтримував ніяких учень, не освячених церквою, все ж таки посоромлюся вимагати для себе недоторканності особи, в жилах якої тече кров шотланд

1 Загальна назва нижчих священнослужителів (не ченців) на відміну від чорного духовництва (вищого).

єьких королів. Я не хочу, щоб хтось подумав, нібито я причетний до такого страшного злочину й намагаюсь уникнути кари.

— Я таких повноважень не прийму,— сказав Дуглас.— Годі в мене клопоту і з англійцями та отим зрадником з Півдня, Марчем. До того ж, я щирий шотландець і не хочу помагати й далі заганяти нашу церкву в ярмо Риму чи примушувати баронські корони схилитися перед митрами й сутанами \*. Отож, вельможний герцоге Олбані, візьміть ці повноваження на себе. І я уклінно попрошу вас, високосте, трохи погамувати завзяття тих служителів святої церкви, з якими вам доведеться діяти заодно; нехай вони не заходять надто далеко. Бо запах від кострищ над Теєм змусить Дугласа повернути назад од мурів Яорка.

Герцог поквапився запевнити графа, що своїми повноваженнями він користуватиметься помірковано і з милосердям.

— Немає сумніву, — промовив король Роберт,— що ці повноваження мають бути якнайширші, і ми й самі не ухилятимемось від постанов святого суду, якщо це не шкодитиме шотландській короні. Одначе ми віримо, що тоді, як громи святої церкви падатимуть на голови підлих авторів тих єретичних учень, до нещасних жертв їхньої облуди буде виявлено співчуття й милосердя.

— Свята церква завжди саме так і чинила, мілорде,— відказав пріор домініканців.

— Отже, нехай святий суд з належною увагою приступає до роботи ім'ям нашого Лбрата Олбані та інших осіб, на яких доречно буде покласти ці повноваження,— сказав король.— А тепер іще раз закриємо нашу раду. А ти, Ротсею, іди зі мною і дай мені спертися на твоє плече. Я хочу поговорити з тобою наодинці.

— О, ти диви! — вигукнув принц таким тоном, ніби звертався до норовистого коня.

— Що означає цей грубий викрик, хлопчику? — здивувався Роберт.— Невже ти ніколи не навчишся поводитись розумно й чемно?

— Не подумайте, що я хотів вас образити, владарю мій,— відповів принц.— Але ми розходимось, а як бути з цим досить дивним випадком із відрубаною рукою, що її так по-рицарському зняв із хреста Дуглас, так і не вирішили. Ми в Перті почуватимемо себе незатишно, якщо в нас будуть з городянами незлагоди.

1 Митра — головний убір, сутана — верхній одяг католицького духовництва.

— Я візьму цей клопіт на себе,— сказа\* Олбані.— Роздамо трохи земель та грошей, не поскупимось на гарні слова — і городяни заспокояться й на цей раз. Та слід було б усе ж таки остерегти придворних з їхніми людьми, щоб жили з містом мирно.

— Безперечно,— ваявив король.— Треба видати щодо цього суворий наказ.

— Надто багато честі для тих вахлаїв,— заявив Дуглас.— Та нехай буде так, як бажає ваша величність. Я, з вашого дозволу, піду.

— Так і не скуштувавши з нами гасконського вина, мілорде? — здивувався король.

— Даруйте,— відказав граф,— та мене сйрага не мучить, а пити просто так я не люблю. Я п'ю тільки тоді, коли мені хочеться, або щоб скріпити дружбу.— І Дуглас пішов.

Після цього в короля мовби камінь з душі спав, і він звернувся до Олбані:

— А тепер, мілорде, нам слід узяти в шори цього гульвісу Ротсея. А втім, сьогодні він зробив раді добру послугу, і нехай вона буде покутою за його легковажні вчинки.

— Я щасливий чути ці слова,— відповів Олбані, але недовіжливо-співчутлива міна на його обличчі свідчила про те, що він не розуміє, в чому ж заслуга принца.

— Ні, брате, ти таки тугодум,— промовив король.— Мені не хочеться вірити, ніби в тобі прокинулась заздрість. Хіба ж не ти зауважив, що Ротсей перший підказав нам, як залагодити справу, з горянами? Правда, завдяки своєму досвіду ти вбрав принцову пораду в кращу форму, і після того ми всі її прийняли... Та й тепер ми так і розійшлися б, не ухваливши ще одного важливого рішення, якби Ротсей не нагадав нам про сварку з городянами.

— Я не маю сумніву, владарю мій,— сказав герцог Олбані тим примирливим тоном, якого — він це бачив — сподівався від нього король,— що мій небіж і спадкоємець трону своєю мудрістю скоро позмагається навіть з батьком!

— А може,— озвався герцог Ротсейський,— мені вигідніше буде позичити в одного члена нашої родини зручнішу й благороднішу мантию облуди? Вона ховає всі людські вади, і ніхто не знає — маємо, ми їх чи ні.

— Мілорде пріор,— звернувся Олбані до домініканця,— зробіть ласку, залиште нас на хвилю самих. Нам з королем треба сказати принцові щось таке, чого не повинен чути ніхто, навіть ви.

Священик уклонився й вийшов.

Коли два багрянородні брати і принц zostалися в залі самі, Роберт мав вигляд украй спантеличений і засмучений, Олбані — похмурий і замислений, і навіть Ротсей під личиною звичайної своєї легковажності намагався приховати певну тривогу. Хвилину в залі панувала мовчанка. Перший заговорив Олбані.

— Брате-королю, промовив він,— мій небіж і принц сприймає кожне моє слово дуже підозріливо й упереджено. Тож я змушений просити вашу величність узяти на себе клопіт повідомити йому те, що він конче має знати.

— Звістка, мабуть, і справді досить прикра, коли навіть мілорд Олбані не може вбрати її в медові слова,— зауважив Ротсей. N

— Годі тобі так зухвало поводитись, хлопче! — не стримався король.— Щойно ти нагадав нам про сварку з городянами... Хто її завів, Давиде?.. Що то за люди намагалися серед ночі влізти у вікно до мирного городянина, збаламутили криками спокій наших підданих, аж вони, почувши небезпеку, повибігали перелякані зі



смолоскипами на вулиці?

— Мені здається, там було не стільки тої небезпеки, скільки переляку,— відповів принц.— Та звідки мені знати, що то за люди зчинили той переполох?

— Там був один із твоїх придворних,— провадив король.— І я того нечестивця покараю по заслужі.

— Серед моїх придворних, наскільки я знаю, нема жодного, хто здатний заслужити гнів вашої величності,— відповів принц.

— Не викручуйся, хлопче... Де ти був уночі перед Валенти-новим днем?

— Слід сподіватися, служив доброму святому, як і личить простому смертному,— недбало відповів юнак.

— А чи не скаже герцог Ротсейський, що робив тої святої ночі його стайничий? — запитав Олбані.

— Відповідай, Давиде... Я наказую тобі відповідати! — зажадав король.

— Раморні був у мене на службі... Гадаю, така відповідь задовольнить мого дядечка?

— Але не мене! — гнівно вигукнув Роберт.— Бог свідок, я ніколи не бажав людської крові, але я зажадаю голови Раморні, якщо тільки закон дасть мені таке право. Це він під'юджує тебе і бере участь у всі\* твоїх безглузвих і розпусних витівках. Я подбаю, щоб він цього більш не робив... Покличте сюди Мак-Луїса з вартою!

— Не губіть невинного! — вигукнув принц, ладен будь-що врятувати свого улюбленця від небезпеки.— Даю слово честі, тої ночі Раморні виконував одне моє доручення і не міг брати участі в сутичці.

— Не \* бреши й не викручуйся! — сказав король і простяг принцові перстень.— Поглянь, ось перстень з печаткою Раморні! Він загубив його в тій ганебній бійці! Перстень потрапив до рук одного з людей Дугласа, і граф передав його герцогові Олбані. Не проси більше за Раморні — він помре! Йди геть з моїх очей! І кайся, що слухавсь підлих порад, через які й стоїш тепер переді мною з брехнею на вустах!.. Ганьба тобі, Давиде, ганьба! Як син ти збрехав батькові, як рицар — главі ордену!

Принц стояв німий, убитий усвідомленням власної провини. Потім у ньому взяла гору схована глибоко в душі шляхетність, і він кинувся батькові в ноги.

— Брехливий рицар,— промовив він,— заслуговує ганьби, невірний підданий — смерті. Але дозволь синові благати в батька прощення для слуги, який не схиляв мене до гріха, а сам проти власної волі виявився причетним до нього з мого наказу! Дозволь мені взяти на себе весь тягар провини за власне безумство, тільки пожалій тих, хто були скоріше моїм знаряддям, ніж моїми спільниками. Згадай, батьку: Раморні взяли до мене на службу з волі моєї благословенної матері!

— Я забороняю тобі вимовляти її ім'я, Давиде! — вигукнув король.— Вона щаслива, що не дожила до того дня, коли її улюблене дитя зганьбило себе злочином і брехнею!

— Я справді негідний вимовляти її ім'я,— сказав принц.— І все ж таки, любий батьку, в ім'я матері я мушу уклінно просити тебе помилувати Раморні.

— Якщо ви дозволите мені сказати слово, величносте,— втрутився Олбані, бачачи,

що між батьком та сином незабаром настане замирення,— я пораджу звільнити Раморні зі служби в принца, усунути його від оточення герцога, а тоді покарати так, як він того заслужив. Довідавшись, що Раморні попав у не-ласку, городяни заспокоються, і справу не важко буде залагодити чи затерти. Тільки нехай його високість не намагається захистити свого слугу.

— Давиде,— звернувся король тремтячим голосом і зі слізьми в очах,— ти згоден заради мене звільнити зі служби того небезпечного чоловіка? Заради батька, який для тебе вирвав би з своїх грудей серце!

— Я зроблю так, батьку, зроблю негайно ж! — відповів принц і, схопивши перо, поквапно написав наказ про звільнення Раморні й передав його в руки Олбані.— Як би мені хотілося, батьку мій королю, так легко виконувати всі твої побажання! — додав він, знов упавши до ніг Роберта, який підвів його й ніжно пригорнув.

Олбані насупив брови, однак змовчав. Та через хвилину-дві сказав:

— тепер, коли цю справу так щасливо залагоджено, дозвольте, ваша величносте, запитати: чи не бажаєте ви піти сьогодні до церкви на вечерню?

— Звичайно, піду,— відповів король.— Хіба я не повинен скласти подяку господові за теу що він повернув моїй сім'ї мир і злагоду? Адже ви теж підете з нами, брате?

— Ні, з дозволу вашої величності, я не піду,— відказав герцог.— Я мушу домовитися з Дугласом та іншими лордами про те, як привабити отих гірських яструбів на нашу принаду.

Отож герцог Олбані пішов обмірковувати свої шанолюбні плани, а батько з сином вирушили до церкви скласти Всевишньому подяку за своє щасливе примирення.

#### РОЗДІЛ ХІУ

Чи підеш ти в гори, Ліззі Ліндсей, Чи підеш зі мною ти? Чи підеш ти в гори" Ліззі Ліндсей, Мій дім і любов берегти?

З давньої балади

Один із попередніх розділів починався сценою в королівській сповідальні. А зараз ми хочемо намалювати читачам ще одну таку картину, тільки обставини й дійові особи будуть зовсім інші. Замість похмурої готичної зали в монастирі перед нашими очима, на схилі гори Кіннаул, відкриється один із найчарівні-ших краєвидів Шотландії, і там, біля підніжжя скелі, з якої погляд сягає далеко-далеко навкруги, ми побачимо Пертську Красуню. Дівчина завмерла в святобливій позі, слухаючи повчання ченця-картезіанця в білій сутані та каптурі. Своє казання чернець завершив молитвою, яку побожно повторювала його прозелітка.

Скінчивши молитву, священник кілька хвилин сидів, мовчки задивившись на чудовий краєвид, красу якого не могла приховати навіть ця рання й прохолодна пора. Нарешті чернець знов звернувся до своєї учениці:

— Коли я бачу цей багатий і розмаїтий край з його замками, церквами й монастирями, ці величні палади і родючі ниви, ці розлогі ліси й широку річку, я не знаю, дочко моя, чому дужче дивуватися — господній щедрості чи людській невдячності. Бог дав нам землю, прекрасну й родючу, а ми обернули його щедрий

дарунѣк на всіяне кістями бойовище. Він дав нам снагу підкоряти стихії, навчив зводити оселі, щоб у них жити й мати захисток, а ми обернули їх на кубла грабіжників і горлорізів.

— Але ж, отче мій,— відказала Катаріна,— навіть у тому, що щі тут бачимо, можна знайти втіху. Гляньте на оті чотири монастирі з церквами та дзвонами, які своїми мідними голосами закликають людей подумати про їхній святий обов'язок. Мешканці тих монастирів зреклися всього світу, його радостей та прагнень, і віддали себе служінню небесам... Хіба це не свідчить про те, що хоч Шотландія і стала краєм крові й гріха, вона все ж таки жива і не глуха до вимог, що їх віра ставить перед родом людським?

— Істинно, дочко,— відказав священник,— слова твої звучать правдиво. Та як придивитися ближче, то надто багато з утіх, про які ти кажеш, виявляться оманливими. Це правда, були часи, коли добрі християни добували собі хліб працею рук своїх і гуртувалися в громади не для того, щоб легко було жити й солодко спати, а щоб покріплювати одне одного у вірі, вчитися проповідувати слово боже. Безперечно, й тепер можна знайти таких людей у святих обителях, на які ми оце дивимось. Та боюся, що в серцях багатьох із них любов до бога охолола. Наші церковники розбагатіли завдяки всіляким дарам. Праведні люди дають їх з набожності, а грішні — через невігластво, гадаючи, що так куплять прощення церкви, яке небо дарує тільки тим, хто щиро покався. Отож церква дедалі багатіла, а її вчення, на превеликий жаль, ставало все темнішим і невиразнішим,— так племінця за ґратками золотого світильника, бува, видно гірше, ніж крізь скляне віконце. Бог свідок, я придивляюсь до всього цього й кажу про це не з бажання відзначитись чи стати пророком, а через те, що в моїх грудях палає вогонь і не дає мені мовчати. Я підкоряюся правилам свого ордену і законам суворого часу. І хай там що, а я дав обітницю їх додержувати. Головне для мене — повернути чистоту віри й первісну простоту звичаїв священнослужителів.

— Але ж, отче мій,— промовила Катаріна,— за такі погляди люди називають вас лоллардом і вікліфіанцем<sup>1</sup> і кажуть, нібито ви хочете знищити церкви та монастирі й поновити поганську віру. \*

— Нехай і так, дочко моя. Я змушений шукати пристанища в горах серед оцих бескидів і рятуватися втечею до темних горян. Але вони добріші за тих, від кого я втікаю, бо їхні злочини породжені темнотою, а не пихою... Але чому ти так тривожно дивишся на північ, дитя моє? Очі в тебе гостріші, ніж у мене... Ти там когось побачила?

1 Лолларди — народні проповідники, учасники анти католицького селянського руху в Англії та інших країнах Західної Європи; вікліфіанці — послідовники англійського релігійного реформатора, попередника Реформації Джона Вікліфа.

б\*

— Я виглядаю, отче, юного горянина Конахара. Він проведе вас у гори, туди, де його батько дасть вам притулок — хай не дуже зручний, зате надійний. Хлопець мені не раз це обіцяв, коли ми з ним розмовляли про вас і про ваші напучення... Але тепер,

коли Конахар серед своїх, він, боюся, швидко забуде про ваші поради.

— Юнак має в душі іскру добра і ласки,— відказав отець Клімент,— хоч люди його роду звичайно надто сліпо додержують своїх диких і жорстких правил, щоб терпіти обмеження релігії та законів суспільства... Ти ніколи не розповідала мені, дочко, як наперекір усім звичаям міста й гір той юнак поселився у вашому домі.

— Я знаю тільки те,— сказала Катаріна,— що Конахарів батько серед горян дуже значний чоловік. Він попросив мого батька зробити йому послугу й узяти хлопця на якийсь час до себе. В Конахарового батька з моїм свої справи — вони торгують один з одним. І тільки два дні тому хлопець пішов од нас — кого покликали додому, в гори.

— А чого це моя дочка,— спитав священник,— підтримує такі тісні взаємини з тим юнаком із Гірської Країни і навіть знад, як його сповістити, коли треба допомогти мені? Адже для цього дівчина повинна мати на такого дикуна неабиякий вплив.

Катаріна зашарілася і, затинаючись, відповіла:

— Коли я й маю на Конахара якийсь вплив, то, бог свідок, користаюся ним тільки для того, аби приборкати його норовисту вдачу й навчити хлопця жити не таким диким життям. Це правда, отче, я давно здогадувалась, що вам доведеться рятуватись утечею, і тому домовилась зустрітись з Конахаром на цьому місці, як тільки він одержить від мене звістку й умовний знак. І вчора я послала до нього гінця — одного прудкого хлопчину з їхнього клану. Конахар і раніше посилав його з дорученнями в гори.

— Якщо я добре зрозумів, дочко, цей вродливий юнак був дорогий тобі лиш тому, що ти прагнула наставити його на розум і навчити краще жити?

— Так, отче мій, тільки тому,— відказала Катаріна.— І, може, я хибно вчинила, що допустила в наших взаєминах таку щирість, але думала я лише про його добро. А в наших із ним розмовах я ніколи не заходила далі.

— Тоді я помилився, дочко. Бо віддавна мені почало здаватися, ніби в тобі щось змінилося і ти з тугою озираєшся на світ, якого колись мала намір зректися.

Катаріна похнюпила голову й зашарілася ще дужче, коли промовила :

— Ви самі, отче, бувало, відмовляли мене від думки постригтися в черниці.

— Я й тепер її не схвалюю, дитя моє,— відповів священник.— Шлюб — це благородне таїнство, вказаний небом шлях продовжувати рід людський. І в святому письмі я не вичитав нічого такого, що потверджувало б людський вимисел про вищість безшлюбності. Але я дбаю про твою долю, дитя моє, як батько дбає про долю єдиної своєї дочки, і боюся, щоб ти не віддала руку негідному тебе. Я знаю, твій батько ставиться до твого вибору не так ревно, як я. Йому до вподоби отой гарячий і буйний гуляка, якого звать Генрі Віндом. Може, він живе й заможнo, але ж то звичайний забіяка, ладен проливати людську кров, як воду. Ще й водить компанію з розпусниками та вітрогонами. Хіба такий чоловік — пара Кйтаріні Главер?! А вже ходять чутки, ніби ви скоро поберетесь.

Лице Пертської Красуні з рум'яного зробилося блідим, потім кого знов залила краска, коли дівчина покvapно відказала:

— Я про нього й не думаю. Це правда, останнім часом ми ставимось одне до одного

привітно,— адже він товаришує з моїм батьком, а тепер, за народним звичаєм, ще й став моїм Валентином.

— Твоїм Валентином?! — здивувався отець Клімент.— Ти така сором'язлива, розважлива... Як ти можеш легковажити дівочою скромністю й заходити в такі взаємини з отим чоловіком?..

— Отче,— промовила Катаріна невдоволеним тоном, яким досі до картезіанця ще не зверталася,— я не розумію, чому ви так суворо дорікаєте мені за те, що я чиню тільки згідно з народним звичаєм, освяченим традицією і визнаним моїм батьком? Мені прикро, що ви так хибно тлумачите мою поведінку.

— Прости мені, дочко,— лагідно мовив священник,— якщо я тебе скривдив. Але тсї Генрі Гоу, чи Сміт,— безсоромний, розпусний чоловік, і ти не повинна допускати з ним ніякого панібратства й фамільярності, коли не хочеш, аби пішов лихий поголос. Якщо, звісно, ти й справді не маєш наміру скоро виходити за нього заміж.

— Не говоріть більше про це, отче,— сказала Катаріна.— Ви завдаєте мені глибшого болю, ніж хотіли б, і я можу відповісти вам не так, як мені годиться відповідати. Я вже й так, здається, маю досить причин шкодувати, що здалася на той безглуздий звичай. В усякім разі, повірте мені: Генрі Сміт для мене — ніхто й ніщо. І навіть товаришуванню, яке зав'язалося між нами після Валентинового дня, тепер покладено край.

— Я радий чути про це, дочко моя,— відказав картезіанець,— і хочу тепер побалакати з тобою ще про одну справу, яка тривожить мене ще дужче. Ти, звісно, про неї знаєш, хоч я волів би, аби про такі небезпечні речі не доводилось розмовляти навіть серед оцих скель та каміння. Та мовчати я теж більше не можу... Катаріно, адже до тебе залицяється ще один юнак, і належить він до одного з найвельможніших родів Шотландії.

— Я знаю, отче, — відповіла Катаріна стримано.— І хотіла б, щоб цього не було.

— Мені б теж цього хотілося,— мовив священник,— коли б я бачив у своїй дочці лише дитя глупоти, як це буває з більшістю молодих дівчат, наділених згубним даром вроди. Та коли вже твої чари, кажучи мовою цього суєтного світу, полонили серце такого високородного жениха, то я певен: твоя доброчесність і мудрість допоможе тобі полонити й принців розум.

— Отче,— відказала Катаріна,— принц — розпусний баламут, і його уцадання може накликати на мене тільки ганьбу й загибель. Щойно ви ганили мене за те, ніби я вчинила нерозважливо, відповівши на звичайну люб'язність чоловікові одного зі мною стану. То чому ж ви так спокійно говорите про стосунки, які мені нав'язав спадкоємець шотландського трону? 'Знайте ж, отче: два дні тому вночі принц із ватагою розбещених своїх поплічників був би витяг мене силоміць з батьківського дому, якби не той самий шибайголова Генрі Сміт!.. Він хоч і любить кидатися ні з сього ні з того в бійку, але завжди ладний, ризикуючи життям, захистити невинну дівчину чи заступитися за слабкішого. В цьому я мушу віддати йому належне.

— Я про це дещо знаю,— сказав чернець.— Адже то мій голос закликав його поквипитися тобі на допомогу. Проходячи повз ваш будинок, я побачив ту ватагу й

поспішив по міську варту, але дорогою помітив якогось чоловіка, що поволі йшов мені назустріч. Я подумав, що то, либонь, один із напасників, і сховався під каплицею святого Іоанна. Та коли чоловік підійшов ближче, я впізнав у ньому Генрі Сміта й здогадався, куди він простує. Тоді я тихенько попередив його, і він одразу подався швидше.

— Я вам дуже вдячна, отче,— промовила Катаріна.— Але цей випадок і слова, які казав мені герцог Ротсейський, тільки доводять, що принц — юнак розпусний, задля своєї забаганки він не спиняється ні перед чим і будь-що домагається свого. А його посланець, Раморні, навіть зухвало мені заявив, ніби мій батько дорого заплатить, якщо я відмовлюся стати наложницею одруженого принца й вийду заміж за порядного чоловіка. Ось чого я не бачу іншої ради, як постригтися в черниці. Інакше я занашу й себе, й мого бідного батька. Коли б навіть не було іншої причини, то страх перед погрозами того негідника, здатного на все, однаково не дав би мені стати дружиною чесного чоловіка, як я не дозволила б собі відчинити двері його дому і впустити вбивць... Ох, отче, отче, невже мені судилося принести лихо моєму коханому батькові й кожному, з ким я схочу з'єднати свою нещасну долю?!

— Не занепадай духом, дочко,— сказав чернець.— Ти можеш знайти розраду навіть у крайнощах, які здаються лихом. Раморні — мерзотник, який зловживає довірою свого господаря. А принц, на жаль, розбещений гульвіса. Та коли я, доживши до сивого волосу, якимсь дивовижним чином не помиляюся, то його вдача вже почала мінятися. Він нарешті збагнув, який нищий той Раморні, і в глибині душі вже шкодує, що слухався його поганих порад. Я думаю — ні, я певен, що його почуття до тебе стали благородніші, чистіші і що мої проповіді про зіпсутість духівництва і наш гнилий час, які він слухав, запали йому в серце. І коли їх підкріпиш і ти, то вони, може, дадуть такі плоди, яким світ дивуватиметься й радітиме. У давньому пророцтві сказано, що Рим упаде, коли промовить жінка.

— Все це мрії, отче,— зітхнула Катаріна,— марення людини, помисли якої сповнені надто високих поривань, щоб вона могла тверезо судити про буденні земні речі. Коли довго дивитися на сонце, все інше потім видається ніби в імлі.

— Ти робиш поквапні висновки, дочко моя,— сказав чернець,— і зараз ти сама в цьому впевнишся. Я відкрию тобі те, чого не гідна почути жодна менш добродісна чи більш шаноблива душа. Може, мені не гоже звірятися про це навіть тобі, але я покладаюся на твій розум і твої переконання. Знай же, Катаріно: ймовірно, що римська церква звільнить герцога Ротсейського від скріплених нею ж таки уз і розірве його шлюб із Мардлсорі Дуглас. ^

Чернець умовк.

— Якщо навіть церква владна й хоче це зробити,— озвалася дівчина,— то як може вплинути на долю Катаріни Главер розлучення герцога з його дружиною?

Питаючи, вона тривожно дивилася на священика, а тому було вочевидь важко знайти відповідь. Його очі дивилися в землю, коли він проказав:

— Що дала краса Катаріні Лоджі? Якщо наші предки казали правду, краса піднесла

її на трон Давида Брюса.

— І вона жила щасливо чи вмерла, оплакувана людьми, добрий отче? — запитала Катаріна так само твердо й спокійно.

— Її підбило на цей союз марне й, можливо, злочинне шанолюбство,— відповів огець Клімент.— А нагородою їй був порожній гонор і душевна нудьга. Та якби вона пішла до вінця з Давидом, переконана, що обов'язок набожної дружини — це повернути безвірника-чоловіка чи покріпити нетвердого у вірі, то яка нагорода була б їй тоді? Любов і шана на землі, а в небі — місце поруч із королевою Маргаритою і тими святими жінками, які стали для церкви її матерями-заступницями.

Досі Катаріна сиділа на камені в ногах у священника і, говорячи або слухаючи, дивилася на нього знизу вгору. Але тепер, ніби підбадьорена почуттям власної впевненості, вона спокійно, але рішуче підвелася, простягла до ченця руку, а коли заговорила, то голос і весь вигляд її виражав співчуття. Здавалося, вона намагається не вразити співрозмовника. Так, мабуть, дивиться херувим на смертного, докоряючи йому за помилки.

— А коли й так? — промовила вона.— Невже бажання, надії і заботи цього грішного світу так багато важать для того, кому завтра, може, доведеться віддати своє життя за те, що повстав проти цього зіпсутого й грішного часу і проти віровідступного духівництва? Невже це той самий суворий і добродішній отець Клімент радить своїй духовній дочці домагатися — чи навіть помишляти про таке! — трону і ложа, які можуть стати вільними тільки через страшну кривду, заподіяну тій, кому вони належать тепер? Невже цей мудрий реформатор церкви снує заміри, вже самі собою несправедливі, на такій хиткій основі? Відколи це, добрий отче, невинуватий розпусник так змінився в душі, що ладен упадати за дочкою пертського ремісника зі щирими намірами? Мабуть, ця зміна сталася за останні два дні, бо тільки два дні минуло відтоді, як він глибокої ночі, намагався вдерліся в дім мого батька, намисливши гірше зло, ніж звичайне погроз Жування. І ви гадаєте, якби Ротсей навіть пішов на такий нерівня 3 шлюб з наказу серця, то чи зміг би він здійснити свій намір, не наражаючи на небезпеку своє престолонаслідування й саме життя? Адже тоді проти нього виступлять водночас і Дуглас, і Марч! Вчинок герцога кожен із них сприйме як особисту кривду й зневагу до свого дому. Ох, отче Клімент, де ж була ваша твердість, ваша розважливість, коли ви дозволили своїй голові заморочитися такою дивною мрією і дали право нікчемній своїй учениці дорікнути вам за це?

Очі старого налилися слізьми, коли Катаріна, видимо й гірко схвилювана власними, словами, нарешті замовкла.

— Вустами дітей і нетямущих людей,— промовив священник,— Всевишній дорікав тим, хто своєму поколінню здавався мудрим. Я дякую небові за те, що воно, навчаючи мене думати краще, ніж підказує мені власне марнолюбство, обрало своїм посередником таку добру наставницю... Так, Катаріно, я більше не маю права дивуватися чи обурюватися, бачачи, як ті, кого досі надто суворо засуджував, виборюють земну владу, а прикриваються ревністю у вірі. Дякую тобі, дочко, за твоє

спасення і дякую небу, що воно послало його з твоїх вуст, — а не з вуст суворішого судді.

Катаріна вже підвела була голову, щоб заспокоїти старого чоловіка, — його приниження боляче її вразило, — коли погляд дівчини спинився на чомусь неподалік. Серед стрімчаків та бескидів, які оточували це відлюдне місце, два стояли так близько один до одного, що здавалися половинками однієї скелі, розчахнутої ударом блискавки чи землетрусом. Між ними зяяла розколина футів чотири завширшки. І, мовби з волі однієї з тих незбагнених примх, які природа часто дозволяє собі в таких місцях, у розколину забрався дубок. У пошуках споживку невисоке й хирляве деревце пустило по скелі увсебіч коріння, й воно позалягало в камені, наче військові ходи — звивисті, переплетені, вузлуваті, мовби величезні змії з Індійських островів. Коли Катаріна побачила це химерне плетиво вузлуватого віття та покарлюченого коріння, їй раптом привиділося, ніби з-поміж нього поблискує і непорушно дивиться на неї двоє великих очей, — так наче там зачаївся дикий звір. Дівчина здригнулася, мовчки показала на деревце священникові й, придивившись пильніше, нарешті розгледіла за навислими гілками та покрученим корінням копицю рудого волосся та волохату бороду.

Коли горянин, — а то був він, — зрозумів, що його помітили, то вийшов зі своєї схованки і, ступивши кілька кроків наперед, постав перед Катаріною та отцем Кліментом таким собі велетом у картатому лілово-червоно-зеленому пледі, з-під якого виглядала куртка з бичачої шкіри. За плечима в нього висіли лук та сагайдак, голова була непокрита, але густе сплутане волосся, як ото кучері в ірландця, у спеку і в холод добре заміняло йому шапку. На поясі в горянина висів меч та кинджал, а в руці він тримав бердиш, датський бойовий топір, що його частіше називали лоха-берським. З тих же створених природою, воріт вийшли ще чотири чоловіки, такі самі високі й так само вдягнені та озброєні.

Катаріна звикла до грізного вигляду мешканців гір, що жили досить близько від Перта, і зовсім не злякалась, як злякалась б, будучи нею, інша дівчина з Низовини. Вона спокійно дивилась, як усі п'ятеро велетів мовчки вишикувалися півколом попереду і обабіч неї та ченця. Горяни не зводили з Катаріни своїх великих очей, що в них дівчина читала якийсь дикий захват від її вроди. Вона схилила голову і мовою горян, хоч і не зовсім правильною, сказала звичайні слова привітання. Ватажок гурту відповів їй і знов застиг, безмовний і непорушний. Чернець перебирав чотки й молився, і навіть Катаріна тепер відчула в душі дивний страх за свою безпеку і в думці вже питала себе, чи не вважають горяни обох їх своїми бранцями. Вирішивши в цьому переконатися, вона ступила кілька кроків, ніби мала намір спуститися схилом униз. Та коли Катаріна спробувала пройти крізь шеренгу велетів, ті перепинили їй шлях алебардами.

Дівчина трохи розгубилась, однак самовладання не втратила, бо ніяких лихих намірів од горян, власне, не чекала. Вона сіла на один із розкиданих довкола уламків скелі й попросила ченця, що сів поруч, нічого не боятися.

— Коли я й боюся, — відказав отець Клімент, — то не за себе. Нехай ці дикуни навіть



розчереплять мені довбешкою голову, як ото волові, що відробив своє і йому лишилось одне — забій, чи зв'яжуть ременями й потягнуть до інших, а ті відберуть у мене життя ще жорстокішим чином,— мені байдуже, аби тільки тебе, люба дочко, вони відпустили живою-здоровою.

— У нас з вами, отче, немає причини боятися чогось поганого,— відповіла Пертська Красуня.— А ось іде й Конахар, зараз він сам про це нам скаже.

Останні слова вона промовила, ледве вірячи власним очам, так змінилася постава й весь вигляд вродливого, стрункого, мало не розкішно вбраного юнака, який, сплигнувши, мов сарна, з досить високого стрімчака, став просто перед Катаріною. На ньому був такий самий шотландський плащ, або плед — так його називають тепер,— як і на решті п'яти горянах, тільки перехоплений на шиї та зап'ястках золотими обручками. Кольчуга, яка облягала його стан, була сталева, але так начищена, що блищала, мов срібна. Його рукава були оздоблені багатими прикрасами, а шапочку, крім орлиної пір'їни — відзнаки вождя,— оторочував кілька разів ще й золотий ланцюжок, застебнутий спереду на велику пряжку, в якій поблискували перлини. Застібка, що скріплювала на плечі плащ, була також золота, велика й вигадливо карбована. В руках Конахар не мав ніякої зброї, якщо не рахувати коротенької палички, загнутої на кінці. Його постава, весь його вигляд, в якому ще так недавно прозидало гнітюче усвідомлення власного приниження, тепер був упевнений, рішучий, гордий. Юнак стояв перед Катаріною і вдоволено усміхався, так наче цілком свідомий того, що змінився на краще і тепер тільки жде, чи дівчина його впізнає.

— Конахаре,— промовила Катаріна, бажаючи покласти край цій тривожній напрузі,— це люди твого батька?

— Ні, прекрасна Катаріно,— відповів юнак.— Конахара більше немає. Це ім'я залишилося тільки як згадка про кривди, яких він зазнав, та помсту, якої ці кривди вимагають. Я — Аян Ехін Мак-Аян, син вождя клану Кугілів. Я змінив ім'я, і з мене, як бачиш, спала колишня личина. А щодо цих людей, то вони служать не моєму батькові, а мені. Перед тобою тільки половина мого загону, весь він складається з сім'ї мого названого батька з його вісьмома синами. Вони — моя особиста охорона й мої повірники, віддати мені душею і тілом. А Конахар,— додав він уже лагіднішим голосом,— знов оживе, як тільки Катаріна

забажає його побачити. Для всіх він — юний вождь Кугілів, але для неї — покірний і слухняний учень Саймона Главера. Поглянь на цю паличку. Ти дала її мені торік, коли ранньої осені ми з тобою збирали горіхи на сонячних схилах Ледноха. Я б не проміняв її, Катаріно, на патерицю ватага цілого клану!

Поки Ехін промовляв ці слова, в душу Катаріни вже закрадався сумнів: чи розважливо вона вчинила, звернувшись по допомогу до цього зухвалого юнака, вочевидь захопленого тим, що стрімко піднісся на таку висоту й дістав необмежену владу над гуртом прибічників, які не визнають ніякого закону?

— Ти не боїшся мене, прекрасна Катаріно? — запитав юний вождь, узявши дівчину за руку.— Я наказав своїм людям з'явитися сюди за кілька хвилин до мене. Я хотів

побачити, як ти почуватимеш себе в їхньому товаристві. І мені здалося, що ти дивилася на них так, немовби народилася бути дружиною вождя!

— Я не мала причин сподіватися від горян зла,— твердо відповіла Катаріна.— А тим більше, коли гадала, що Конахар з ними. Конахар пив з одної з нами чаші і їв за одним з нами столом. А мій батько часто торгував з людьми із Гірської Країни, і між ними ніколи не доходило до кривд чи сварок.

— Не доходило? — перепитав Гектор, бо кельтське ім'я "Ехін" відповідає сакському "Гектор".— Ха! Навіть тоді, коли він став на бік Гоу Хрома, кривоногого коваля, проти Ехіна Мак-Аяна?! Не намагайся більш його виправдати й повір: якщо я коли-небудь і згадаю ще про це, то тільки з твоєї вини. Одначе ти мала намір дати мені якесь доручення. Скажи слово, і твій наказ буде виконано.

У мові й поведінці юнака було щось таке, що спонукало Ка-гаріну скоротити цю зустріч, і вона поквапилася відповісти:

— Ехіне... коли тебе звати вже не Конахар... Ти повинен розуміти, що я зверталася по допомогу до людини рівної мені. Я й не здогадувалася, що тепер ти такий могутній і можновладний. Тебе, як і мене, наставляв у вірі цей добрий старець. Нині йому загрожує велика небезпека. Лихі люди звели на нього наклеп, і йому треба, поки мине гроза, переховатися десь у безпечному місці.

— Як?! Ти кажеш про велебного отця Клімента? Так, цей достойний чоловік робив для мене багато — більше, ніж моя непогамовна натура може обернути мені на вигоду. Хотів би я побачити в Перті того, хто посміє переслідувати людину, яка стала під захист плаща Мак-Аяна!

— Покладатися тільки на це ризиковано,— сказала Катаріна.— Ваш клан могутній, я не маю сумніву, та коли на стежку війни ступає Чорний Дуглас, він не побоїться струснути горянський плащ.

Своє невдоволення від цих слів горянин сховав за вимушеним сміхом.

— Горобець, що сидить перед очима,— сказав він,— здається більшим за орла на вершині Бенгола. Ви боїтеся Дугласів дужче тому, що вони ваші найближчі сусіди. Та нехай буде по-твоєму... Ти не повіриш, як далеко за темною стіною цих гір тягнуться наші пагорби, долини та ліси. Для тебе тільки й світу, що береги Тею. Та цей добрий священик побачить такі гори, які його сховають, хай навіть за ним гнатимуться усі Дугласи... Так, і побачить він стільки людей, що Дугласи лише від їхнього вигляду ще будуть раді втекти на південь від Грампіана... А чого б і тобі та твоєму батькові не піти разом з цим добрим чоловіком? Я пришлю загін, і він безпечно проведе вас із Перта. І ми налагодимо по той бік Лох-Тею ваше давнє ремесло. Тільки я вже не кроїтиму рукавичок. Я забезпечуватиму Саймона Главера шкірою, але різатиму її тільки на спинах в отих тварюк!..

— Батько прийдэ коли-небудь подивитись, як ви живете, Ко-нахаре... тобто Гекторе... Але згодом, коли настануть спокійніші часи, бо нині триває сварка між городянами та людьми вельмож. А ще ходять чутки, ніби в Гірській Країні ось-ось спалахне війна.

— Це правда, Катаршо, присягаю святою дівою! І якби не ця війна в Гірській Країні, вам із батьком не довелося б відкладати свої відвідини до нас, моя чарівна володарко. Та жителям гір уже не довго ділитися на два клани. Скоро вони зійдуться в герці за першість, як справжні мужі, і той, хто виграє битву, розмовлятиме з королем Шотландії як рівний з рівним. Молися, щоб перемога дістал&ся Мак-Аянові, моя благочестива Катарі-но, і ти молитимешся за того, хто тебе вірно любить.

— Я молитимуся за того, на чиєму боці правда,— відповіла Катаріна.— Чи, скоріше, за мир для обох сторін... Прощайте, мій добрий і благородний отче Клімент! Повірте, я повік не забуду ваших уроків... Пом'яніть мене в своїх молитвах../ Але чи стане в вас сили на такий важкий шлях?

— Коли треба буде, його понесуть на руках,— сказав Гектор.— Та, може, ми знайдемо десь поблизу для нього коня. Але ти, Катаріно... Звідси до Перта далеко, дозволь мені, як колись, провести тебе до міста.

— Якби ти був тим, ким був колись, я б не відмовилась. Та золоті застібки і обручки — небезпечні супутники, коли ліддес-дельських та аннандельських списоносців на великій дорозі стільки, як листя восени. А зустріч горянського пледа зі сталевим жилетом добром не кінчається.

Катаріна зважилася на це зауваження, бо все ж таки мала підозру, що юний Ехін, скинувши колишню личину, не зовсім позбувся звичок, нажитих у своєму приниженому становищі. І хоч який він хоробрий на словах, а навряд чи покvapиться сміливо кинутись на ворога, більшого числом; а йому це неминуче доведеться зробити, якщо він спуститься з гір і підійде близько до міста. І вона, як видно, розважила слушно. Конахар попрощався, і Катаріна, щоб не дати юнакові припасти до своїх губів, дозволила йому поцілувати руку. Після цього вона рушила в бік Перта і, час від часу озираючись, ще довго розрізняла постаті горян, що пробиралися потаємними і важко доступними стежками на північ.

Її тривога перед безпосередньою небезпекою згасала в міру того, як збільшувалася відстань між нею і людьми, що їхні вчинки скеровувала тільки воля вождя — норовливого і запального юнака. Повертаючись до Перта, Катаріна анітрохи не боялася зустріти в дорозі воїнів, бо за тих часів правила лицарства захищали порядну на вигляд дівчину краще, ніж загін озброєних охоронців. Але душу її гнітили думки про інші небезпеки. Залицання розпусного принца викликало в неї дедалі більший страх, особливо після погрози, до якої не посоромився вдатись його безсовісний радник Раморні,— погрози занапастити старого Главера, якщо Катаріна не поступиться своєю честю. А в ту пору ця погроза з боку такої впливової особи давала всі підстави тривожитись. Не меншу небезпеку Катаріна вбачала і в домаганнях Конахара. Поки хлопець ще служив у її батька, про свої претензії він мовчав, але тепер, як видно, вирішив заявити про них уголос. Адже недарма все частішими ставали напади горян на Перт, і городян не раз брали в полон, викрадали з рідного дому чи вбивали кинджалами просто серед вулиці рідного міста. Лякали Катаріну й настирливі батькові наполягання вийти за Сміта; чутки про його негідну поведінку на Валентинів день уже

долетіли до неї, і вона, пам'ятаючи про погрозу Раморні, не відповіла б на упадання Генрі, навіть якби він залишився в її очах чиотим. Про всі ці небезпеки дівчина думала з глибоким страхом і чимдалі палкішим бажанням сховатися від них і від себе самої за мурами монастиря. І хоч захисту й спокою дівчина не знаходила більш ніде, не бачила вона й можливості дістати від батька згоду на цей єдиний рятунок.

А втім, хоч би скільки ми прислухалися до Катарініних думок, жодна з них не викаже нам жалю з приводу того, що всі ці небезпеки пов'язані з її титулом Пертської Красуні. І ця риса дає нам право зробити висновок, що дівчина все ж таки не була ангелом; додати сюди треба, мабуть, ще й те, що попри всі провини Генрі Сміта, справжні й вигадані, з грудей Катаріні щоразу, коли вона пригадувала світанок Валентинового дня, вихоплювалося зітхання. •

## РОЗДІЛ XV

Нехай віллє міцний цей трунок У душу змучену рятунок.

Бер та

Ми розголосили таємницю сповіді; не приховає від нас своїх таємниць і спочивальня хворого. У затемненій кімнаті, де запах мазей та мікстур свідчив про те, що тут вдався до свого мистецтва лікар, лежав, загорнувшись у нічний халат, високий худий чоловік. Він супив від болю брови, а в його грудях тим часом бурхав океан пристрастей. У кімнаті все говорило про те, що її господар багатий і вельможний. Хенбен Двайнінг, аптекар, який, очевидно, доглядав недужого, шмигав із кутка в куток своєю котячою ходою, змішував ліки й готувався робити перев'язку. Хворий простогнав раз, потім удруге, й ескулап, підступивши до ліжка, спитав, що чоловіка так мучить — біль у тілі чи страждання в душі.

— І те, й те, підлий отруйнику! — сказав сер Джон Раморні. — А ще мені остогидло бачити перед очима твою ненависну пику.

— Якщо річ тільки в цьому, то я можу звільнити вашу рицарську вельможність від одного з лих і зараз же піти звідси. В наші бурхливі часи, коли кругом самі чвари, навіть якби я мав і двадцять рук замість оцих двох нещасних слуг мого ремесла (він показав свої худі долоні), то й тоді б їм вистачило роботи. І платили б мені так, що поклони й золото змагалися б аа право щедріше віддячити мені за моє мистецтво. А ви, сер Джон" ганяєте злість на своєму хірургові замість гніватися тільки на того, хто завдав вам рани.

— Мерзотнику! Ти навіть не гідний моєї відповіді! — вигукнув хворий. — Але кожне слово, що злітає з твого злостивого язика, завдає, мов кинджал, такої рани, що її не загоїть ніякий аравійський бальзам.

— Я вас не розумію, сер Джон. Але якщо ви даватимете волю цим вибухам гніву, то доб'єтесь тільки гарячки й запалення.

— То навіщо ж ти своїми балачками, ніби навмисне, виводиш мене з терпцю? Нащо було згадувати про те, що ти, недостойний, міг би мати й більше рук, ніж тобі вділила природа, коли я, рицар і дворянин, лежу тут скалічений на все життя?!

— Сер Джон, — Відповів хірург, — я не священик і навіть не дуже вірю в багато чого

з того, що нам кажуть церковники. І все ж я дозволю собі зауважити, що вам іще пощастило. Бо якби удар, який вас скалічив, прийшовся туди, куди був

1Т5

націлений, то ви zostалися б без голови, а не без менш важливої частини вашого тіла.

— А я б волів... я б волів, Двайнінгу, щоб удар прийшовся туди, куди був націлений! Мені б тоді не довелося побачити, як тонко сплетену павутину моєї політики розірвав грубою силою п'яний простолюдець. Я б не бачив коней, на яких мені вже ніколи не сидіти... арену турнірів, на яку вже не вийду... слави, якої вже не маю надії здобути... боїв, у яких уже не братиму участі... Як рицар, що прагне до боротьби і влади, я змушений буду лишатися серед жінок, і навіть вони зневажатимуть мене — безсилою, жалюгідного каліку, неспроможного домагатись їхнього кохання.

— Нехай і так,— промовив Двайнінг, перев'язуючи тим часом рану,— але я дозволю собі нагадати вашій рицарській вельможності, що ваші очі, яких ви мало не втратили разом з головою, тепер, коли вони' все ж таки лишилися на місці, зможуть дарувати вам такі розкоші, яких не дадуть ні задоволене шанобство, ні звияги на турнірах чи в битвах, ні жіноче кохання.

— Мабуть, я геть отупів, бо ніяк не втямлю, про що ти кажеш, ескулапе,— відповів Раморні.— Якими це розкошами мені лишилося втішатись після такої страшної невдачі?

— Найвищими, що тільки знає людина! — відказав Двайнінг із тим захватом у голосі, з яким закоханий, звертаючись до своєї володарки, вимовляє її ім'я, і додав одне-єдине слово: — ПОМСТОЮ!

Хворий звівся в постелі, схвильовано чекаючи, як його зцілитель розгадає власну загадку. Потім, почувши пояснення, знов ліг і, трохи помовчавши, запитав

— А в якому це християнському коледжі ти навчився такої моралі, добродію Двайншг?

— Я навчився цього не в коледжі,— відповів лікар.— Бо хоч такої моралі потай і вчать у більшості християнських коледжів, але відкрито й сміливо її не сповідують у жодному з них. Я вчився її серед мудреців Гренади, де запальний мавр високо здійсмає свій смертоносний кинджал, заюшений кров'ю ворога, й відверто проповідує вчення, якого блідодлиций християнин додержується в житті, хоча з ляку й не важиться назвати його своїм ім'ям.

— А ти, бачу, мерзотник витонченіший, ніж я собі гадав! — промовив Раморні.

— Нехай і так,— відповів Двайнінг.— Найтихіша вода буває звичайно і найглибша, а найстрашніший ворог той, котрий ніколи не погрожує, доки не нападе. Ви, рицарі і воїни, йдете до своєї мети прямим шляхом з мечем у руці. А ми, вчені люди, підступаємо до неї нечутно й манівцями, проте досягаємо її так само певно.

— І оце я,— сказав рицар,— хто простував до своєї помсти залізною ступою, від якої все довкола здригалось, тепер мушу взути такі, як у тебе, капці?! Ха-ха!

— Кому бракує сили,— промовив підступний зцілитель,— той мусить домагатися

свої мети хитрощами.

— А скажи-но відверто, ескулапе, чого ти торочиш мені про цю диявольську грамоту? Навіщо ти штовхаєш мене йти шляхом помсти швидше й далі, ніж я, як тобі здається, пішов би сам? Я добре знаю людей, чоловіче, і певен, що такий, як ти, марно слова не зронить і не довіряться такому, як я, коли не матиме з цього вигоди для досягнення власної мети. То якої ж вигоди шукаєш ти на шляху, мирному чи кривавому, що на нього я можу тепер ступити?

— Пане рицар,— відповів аптекар,— якщо признатися щиро,— хоч і не часто я це роблю,— то в помсті нам із вами по дорозі.

— По дорозі, чоловіче? — перепитав Раморні, і в голосі його пролунав подив і зневага.— А я гадав, що мій шлях для тебе недосяжний! Ти прагнеш тої самої помсти, якої прагне Раморні?

— Так, тої самої,— відказав Двайнінг.— Бо репаний коваль, від чиеї руки ви постраждали, не раз переходив дорогу й завдавав кривди й мені — перечив у раді, глузував із мене. Його груба, тупа впертість — живий докір людині такої тонкої вдачі, як у мене. Я боюся його й ненавиджу!

^ І ти сподіваєшся знайти в мені поплічника? — промовив Раморні так само зневажливо.— Тож знай: простий ремісник стоїть занадто низько, щоб викликати в мене зненависть 'чи страх. Та й він дістане своє. Ми не відчуваємо зненависті до гада, який нас укусив, хоч і його можемо струснути з рани й розтоптати ногою. Я знаю, той негідник здавна має славу хороброго вояка і, чув я, домагається прихильності отої нікчемної ляльки, чия зваба, звичайно, й штовхнула нас на такий "мудрий" і багатонадійний вчинок... О, демони, що правлять пеклом! З якої ж це злості вони постановили, аби руку, здатну проткнути списом принцові груди, відтяв, мов дубця, меч простолюдина та ще й у нічній бійці! Гаразд, ескулапе, тут наші дороги збігаються, і можеш мені повірити: я задля тебе розчавлю того гада-коваля! Тільки не думай від мене відхреститися, коли я покінчу з цією легшою і простішою половиною моєї помсти.

— Не дуже й легшою,— сказав аптекар.— Бо зв'язуватися з тим чолов'ягою,— нехай ваша рицарська вельможність повірить мені на слово,— не так уже й просто і безпечно. Більшого силача, відчайдушнішого і вправнішого бійця немає ні в Перті, ні в усій окрузі.

— Не бійся, аптекарю. Нехай він навіть не поступається силою перед самим Самсоном, знайдеться й на нього рука. Тільки потім гляди мені! Ти теж не уникнеш помсти, якщо не станеш слухняним моїм спільником у грі, яка розпочнеться після того. Тому кажу тобі ще раз: гляди мені! Я не вчився у маврітанських коледжах і не такий ненаситно мстивий, як ти, але в цій помсті і я повинен узяти своє... Слухай уважно, ескулапе, коли вже мені доводиться відкривати перед тобою душу... Але остерігайся мене зрадити, бо хоч який всевладний твій диявол, а ти брав уроки в чорта все ж таки меншого, ніж мій... Слухай же!.. Я служив своєму господареві, забувши про добро і зло; служив так ревно і вірно, що це, може, навіть завдавало шкоди моєму власному імені... І ось гой самий чоловік, через чие безумство я зазнав цієї непоправної втрати, тепер

ладен поступитися проханню свого батька, що геть вижив з розуму, й пожертвувати мною, позбавити мене свого заступництва, віддати на поталу свого лицемірного дядька й моїм коштом домогтися сумнівного примирення з ним. І якщо він не відмовиться від такого підлого наміру, твої презлющі і чорні, як дим із пекла, маври почервоніють від сорому, коли я перевершу їх у своїй помсті! Та я ще раз дам йому змогу урятувати свою честь і себе, перше ніж спрямую на нього весь свій безжалісний непогамовний гнів... Ось тоді, коли вже я тобі довірився, тоді ми вдаримо по руках у нашому ділі... Я сказав: "Ударимо по руках"?.. Але де та рука, яку має простягти Раморні й скріпити нею своє слово?! Прибита цвяхом до міського стовпа чи викинута разом із покидьками бездомним псам, які цієї самої хвилини гризуться за неї?! Що ж, аптекарю, приклади палець до мого оцупка й присягни бути вірним виконавцем моєї помсти, як я — твоєї!.. Що таке, ескулапе, ти, бачу, зблід?.. Ти, хто наказує смерті відступити чи наблизитись, ти тремтиш на думку про неї чи при згадці її ім'я?! Я нічого не сказав про винагороду,— адже тому, хто любить помсту заради помсти, плати не треба... Та якщо розлогі землі й золото збільшать твоє завзяття в такому сміливому замірі, то, повір мені, їх не бракуватиме.

— У моїх скромних бажаннях вони теж не на останньому місці,— промовив Двайнінг.— У цьому метушливому світі бідного чоловіка збивають з ніг, як ото карлика в натовпі, ще й топчуть ногами... А багатий і дужий здійснюється над юрбою, мов велет, і йому немає ніякого діла до того, що довкруг нього всі товчуться один на одному.

— Тоді ти здіймешся над натовпом, ескулапе, так високо, як тільки людину може піднести золото. На ось гаманець. Він важкий, але в твоїй винагороді це тільки завдаток.

— А як бути з огим ковалем, благородний мій добродійнику? — запитав ацтекар, сховавши до кишені чималий гаманець.— З отим Генрі Віндом, чи як там його кличуть... Хіба звістка про те, що він поплатився за свій вчинок, не погамує біль вашої рицарської рани краще, ніж цілющий бальзам із Мекки, яким я її змастив?

— Він не гідний того, щоб про нього думав Раморні. Я маю на того чоловіка зла не більше, ніж на його сліпий меч.. Але твоїй ненависті пора впасти на нього. Де його можна найпевніше спіткати?

— Це я теж обміркував,—сказав Двайнінг.— Напасти на коваля серед білого дня в його домі було б надто зухвало й небезпечно,— адже в кузні у нього працюють п'ятеро слуг, четверо з них міцні лобуряки, і всі вони люблять господаря. На ніч теж не можна покладати надій: двері в нього на дубовій штабі й залізному засуві. Поки вдерешся силоміць у будинок, на поміч йому посхоплюються сусіди, а вони й досі насторожі після того трапунку вночі перед Валентиновим днем.

— Та вже ж, це правда, ескулапе,— промовив Раморні.— У тебе така натура, що без брехні не можеш обійтися навіть зі мною... Ти сам сказав, що впізнав мою руку з перснем^оли її знайшли серед вулиці, де вона валялася, мов огидний покидьок з бойні... То чом же ти, впізнавши руку, попхався з отими дурноверхими міщанами питати поради в Патріка Чартеріса,— постинати б йому остроги з п'ят за те, що

лигається з нікчемним простолюдом! — і притяг його сюди з рештою бевзів глумитися над мертвою рукою? Якби вона й досі мені служила, Чартеріс не гідний був би ні доторкнутися до неї в мирний час, ані помірятися з нею силою в бою.

— Благородний мій заступнику, як тільки я збагнув, що постраждали саме ви, я почав з усієї сили переконувати їх не розпалювати сварку. Одначе той чванько Сміт та ще кілька гарячих голів пороззявляли пащеки, вимагаючи помсти. Ваша рицарська величність, мабуть, знає, що той чоловігя назвався Валентином Пертської Красуні і тепер вважає за честь ставати на бік її батька в кожній чварі. Але я переплутав усі його карти, а це вже не жарт, це вже неабияка помста!

— Що ви маєте на увазі, пане ескулап? — не зрозумів хворий.

— Бачте, ваша рицарська вельможносте,— сказав аптекар,— цей Сміт живе не так, як усі порядні люди. Він гульвіса й джигун. Я сам спіткав його на день святого Валентина, невдовзі після сутички між городянами та людьми Дугласа. Атож, спіткав його, коли він пробирався вуличками та провулками з мандрівкою співачкою. В одній руці Сміт ніс /її кошика та лютню, а за другу чіплялася сама краля. Що скаже на це ваша честь? Хіба ж не спритний кавалер: відбиває у принца найкращу дівчину в Перті, калічить рицаря й барона, а тоді вшивається з якоюсь волоцюжкою... І все це за один день!

— Оце-то так! — здивувався Раморні.— Коваль виріс у моїх очах! Такий простак, а стільки шляхетності. Як на мене, то краще б він був доброзвичайний городянин, аніж гульвіса, тоді в мене більше б лежала душа допомогти тобі в-помсті... Та й кому мститися? Ковалеві/.. Це однаково, що заводити сварку з яким-небудь нікчемним кравцем, котрий шиє шеврони з гнилої матерії! Тьху!.. І все ж таки треба довести справу до кінця. Ти, я певен, уже дещо зробив зі свого боку.

— Зовсім небагато,— відповів аптекар.— Я подбав про те, аби кілька найзапекліпшх пліткарів з Керф'ю-стріт, яким не до шмиги чути, що Катаріну називають Пертською Красунею, почули про походеньки її "вірного" Валентина. Жінки завзято підхопили поголос, і тепер, тільки-но хто-небудь засумнівається в новині, вони тут-таки заприсягнуть, нібито самі бачили все на власні очі. Зальотник з'явився в дім до Катаріни через цілу годину після сутички, і ваша вельможність може собі уявити, як його зустрів Главер, бо дівка до коваля навіть не вийшла. Тепер ваша честь розуміє, що я вже пригубив чашу помсти. Та я сподіваюся випити цю чашу до дна, прийнявши її з рук вашої вельможності, адже ми ввійшли з вами в братерську спілку, яка...

— Братерську спілку! — зневажливо вигукнув рицар.— Та нехай буде й так. Священики запевняють: усі ми з того самого праху. Та я б цього не сказав,— мені здається, певна різниця все ж таки є. Але масний ґрунт збереже вірність піснішому, і ти дочекаєшся своєї помсти. Поклич мого пажу!

Аптекар виконав наказ, і з передпокою ввійшов молодий хлопець.

— ^Евіоте,— звернувся до нього рицар,— Бонтрон іще тут? Він тверезий?

— Тверезий настільки, наскільки сон може прохмелити чоловіка після добрячої гульні,— відповів паж.



— Тоді приведи його сюди. І причиниш за собою щільно двері.

Почулися важкі кроки, і поріг переступив чоловік, широченні плечі та міцні руки якого ніби надолужували його низький зріст.

— Тобі треба взятися за одного чоловіка^Бонтроне,— промовив рицар.

Похмуре обличчя проясніло, губи розтяглися в задоволеній усмішці.

— Цей ескулап тобі його покаже. Вибереш час, місце і обставини так, щоб не схибити. Та гляди, не постраждай сам, бо йдеться про забіяку Сміта з Вінда.

— Робота буде не легка,— пробурмотів найманець.— Бо якщо я не влучу, то можу вважати себе покійником. Сміт на весь Перт славиться своєю спритністю і силою.

— Візьми собі двох помічників,— порадив рицар.

— Обійдусь без помічників,— відказав Бонтрон.\*— Коли вже ви хочете щось подвоїти, то нехай це буде моя винагорода.

— Розраховуй на подвійну,— мовив його господар.— Тільки гляди, зроби роботу як слід.

— Можете на мене покластися, пане рицарю, я рідко коли підводив.

— Виконуй усе, що казатиме цей учений чоловік,— звелів поранений рицар, показуючи на аптекаря.— Слухай уважно... Пропустиш того вперед... І не пий, поки не зробиш діла!

— Не питиму,— буркнув найманий вбивця.— Мені треба, щоб рука була тверда. Бо як я схиблю, то він уже не схибить. Не я його вколошкаю, то він мене. Я знаю, з ким матиму справу.

— А тепер щезни геть. Жди, поки тебе покличе аптекар, і тримай сокиру й кинджал наготові.

Бонтрон кивнув головою і вийшов.

— Ваша рицарська вельможність ризикує довіряти такі справи одному чоловікові? — запитав цілитель, коли Бонтрон зник за дверима.— Дозвольте вам нагадати, що два дні тому коваль упорався з шістьма озброєними супротивниками.

— Не ставте зайвих запитань, пане лікар. Такий чоловік, як Бонтрон, уміє вибрати час і місце й вартий двох десятків підпилих гуляк... Поклич Евіота. Спершу ти візьмешся за мою рану, а надалі матимеш помічника, який не згірш від тебе уміє несподівано і швидко знищувати.

Лікар знов покликав Евіота, і, коли паж увійшов, сер Джон Раморні дав йому знак допомогти хірургові зняти з пораненої руки пов'язку. Двайнінг оглядав оголену куксу з професійним задоволенням, посиленням, без сумніву, тією згубною втіхою, що її злій людині дають страждання ближніх. Хворий також звернув свій погляд на жаске видовище, і з його грудей,— чи то від болю, чи то від душевної муки,— вихопився стогін, хоч як рицар намагався його стримати.

— Ви стогнете, сзр,— зауважив лікар своїм лагідним, улесливим голосом. Однак на його губах з'явилася задоволена й водночас зневажлива посмішка, якої він не зміг приховати навіть під своєю личиною покори.— Ви стогнете... Але я втішу вас: Генрі Сміт своє діло знає — він б'є мечем так само певно, як молотом по ковадлу. Якби цього

фатального удару завдав звичайний вояка, він би так пошкодив кістку й попсував м'язи, що не допомогло б і моє мистецтво. А Генрі Сміт відтяв руку так чистенько й акуратно, немовби то я сам зробив ампутацію своїм скальпелем. Якщо ви неухильно й ретельно виконуватимете приписи медицини, то через кілька днів уже встанете з постелі.

— Але ж рука... У мене немає руки!..

— На якийсь час це можна буде приховати,— відповів аптекар.— Я ЕЖЕ шепнув під великим секретом кільком базікам, що ту руку відтяли нібито в грума вашої рицарської вельможності — у Чорного Квентіна, а ви ж знаєте, що грум поїхав до Файфші-ру. Так усі скоріше повірять чутці.

— Я добре розумію,— відказав Раморні,— що чутка може на короткий час затьмарити правду. Та що це, зрештою, дасть?

— На певний час ваша рицарська вельможність відійде від двору, і ніхто нічого не знауиме, а потім нові події пригасять згадку про цей випадок, і ваше каліцтво можна буде приписати нещасливому випадкові,— мовляв, зламався спис чи зірвалася стріла арбалета. Ваш покірний слуга знайде правдоподібне пояснення і зуміє його підтвердити.

— Від цієї думки можна збожеволіти,— промовив Раморні і знов застогнав від душевного й фізичного болю.— Але кращої ради я не бачу.

— Кращої ради й немає,— сказав лікар, для чієї підлої натури відчай хворого був просто поживою.— А тим часом усі гадатимуть, ніби ви не показуєтесь на люди через синці після бійки та образу на принца, що піддався на вмовляння Олбані й прибрав вас із двору,— адже про це тепер відомо скрізь.

— Негіднику, ти навмисне мене мучиш! — закричав недужий.

— Одне слово,— провадив Двайнінг,— загалом ваша рицарська вельможність іще легко відбулася! І якщо не рахувати втрату руки,— тут уже нічого не вдієш,— то вам слід не нарікати, а скоріше радіти. Бо жоден хірург ні в Англії, ні у Франції не зумів би зробити операцію краще, ніж отой простолюдець одним ударом навідліг.

— Я розумію, що дуже йому заборгував,— промовив Раморні, ледве стримуючи гнів.— І якщо Бонтрон не заплатить тому вахлаєві таким самим ударом, після якого лікар уже буде не потрібен, тоді скажеш, що Джон Раморні не вміє сплачувати своїх боргів!

— Такі слова гідні справжнього рицаря! — відповів аптекар.— Але дозвольте ще додати: мистецтво хірурга виявилось б марним і ви спливли б кров'ю, якби добрі ченці не перев'язали рану, не припекли їй і не спинили крові зіллям. Та ще якби не скромні послуги вашого покірного слуги Хенбена Двайнінга!

— Замовкни! — гримнув недужий.— Чути не хочу твого лиховісного голосу і триклятого імені Ч Коли ти нагадуєш про муки, яких мені довелося зазнати, мої трепетні нерви напружуються, так наче силкуються поворушити пальцями, що колись стискали кинджал!

— Це явище,— відповів лікар,— якщо ваша рицарська вельможність дозволить

пояснити, у медицині добре відоме. Вчені мужі давнини казали, що між перерізними нервами й тими, котрі лишилися в ампутованій кінцівці, існує якийсь зв'язок; люди не раз помічали, як відтяті пальці починали здригатись і ворухитися, ніби у відповідь на сигнал з живого тіла. Якби нам пощастило було зняти руку з хреста чи забрати її потім у Чорного Дугласа, то я залюбки подивився б на цей дивовижний вияв таємничого взаємозв'язку. Та, боюся, це було б небезпечніше, ніж вирвати кіготь у голодного орла!

— А ти гадаєш, що безпечніше дражнити злими жартами скаліченого лева Джона Раморні?!— вигукнув рицар, не тямлячи себе від обурення.— Роби своє діло, негіднику, і не забувай: хоч моя рука тепер і не може стискати кинджал, мені підкоряються сотні інших рук!

— Досить буде вигляду однієї руки, гнівно занесеної з мечем над вашим хірургом,— промовив Двайнінг,— щоб він випустив дух. Але хто ж тоді,— додав він, і в його голосі вчувся докір і глузування водночас,— хто ж тоді тамуватиме пекучий, виснажливий біль, який оце мучить мого покровителя і який розпалює в ньому лють навіть проти його нещасного слуги, що посмів забалакати про закони лікування, такі нікчемні, безперечно, порівняно з мистецтвом завдавати рани?

Потім, ніби не наважуючись більше дратувати свого грізного пацієнта, лікар прибрав поважного вигляду й заходився коло скаліченої руки. Він приклав до неї цілющий бальзам, від якого в кімнаті розлився духмянний запах, а пекучий жар у рані змінився свіжою прохолодою. Для змученого Раморні ця переміна була така приємна, що коли доти він стогнав од болю, то тепер не зміг стримати зітхання полегкості і знову відкинувся на подушки відпочити.

— Тепер ваша рицарська вельможність знає, хто вам друг,— промовив Двайнінг. — А якби ви були піддалися нерозважному пориву й наказали: "Убийте цього нікчемного знахаря!"—то де між чотирьох морів Британії ви знайшли б чоловіка, який дав би вам таку полегкість?

— Забудь про мої погрози, добрий лікарю,— сказав Рамор

1 Хенбен (Henbane) — по-англійському означає "блекота", Двайнінг (Dwining)— "хирлявий".

ні.— Але надалі остерігайся дражнити мене. Такі, як я, не люблять, коли хтось жартує над їхніми стражданнями. Глузуй краще над жалюгідною голотою у шпиталі!

Двайнінг не зважився більш заперечувати, а дістав з кишені пляшечку й накапав кілька крапель у чашку з розведеним водою вином.

— Ці ліки,— мовив він,— дають хворому сон, і перебивати його не можна.

— І скільки ж я спатиму? — спитав рицар.

— Зараз сказати важко... Може, до ранку.

— А може, й вічно/ — кинув Раморні.— Пане лікар, ви спершу скуштуйте свій трунок самі, а то я до нього й не доторкнуся!

Ацтекар зневажливо посміхнувся, але зробив так, як зажадав рицар.

— Я б залюбки випив усе, проте сік індійського зілля нагонить сон не тільки на хвору людину, але й на здорову, а обов'язок лікаря велить мені бути зараз на ногах.

— Вибачте мені, пане лікар,— промовив Раморні й опустив погляд, так ніби посоромився за те, що виказав підозру.

— Там, де недоречно ображатися, нема чого й вибачати,— відповів Двайнінг.— Кузка повинна бути вдячна велетові за те, що він не наступив на неї. Проте, благородний рицарю, кузка теж має чим завдати шкоди — як і лікар. Мені було б нічого не варто замішати цей бальзам так, що ваша рука відгнила б до самого плеча, а кров у жилах обернулася б на зіпсовані драгли. А що завадило б мені вдатися до ще вишуканіших засобів і заразити цю спочивальню есенціями, від яких світло вашого життя згасало б поступово і нарешті й геть погасло б, мов ото смолоскип серед гнилих випарів десь у підземеллі? Ви недооцінюєте мою силу, коли не знаєте, що моє мистецтво має до своїх послуг і ці, і ще страшніші засоби руйнації. Але лікар не вб'є пацієнта, чиєю щедрістю користається, тим більше, коли він тільки й живе жадобою помсти. Ні, не варто вбивати спільника, ладного допомогти здійснити помсту... І ще одне: якщо виникне потреба прогнати сон,— бо хто в Шотландії може дозволити собі вісім годин спокійного відпочинку?! — тоді добре понюхайте оцю міцну есенцію в пляшечці з-під парфумів... А тепер прощайте, сер Джон Раморні! І якщо ви не можете бачити в мені людину надто .ширу, то принаймні майте мене за чоловіка обачного й розумного.

Сказавши так, Двайнінг рушив до дверей, і в його ході, звичайно догідливий і скрадливий, з'явилося щось благородніше — так ніби усвідомлення перемоги над могутнім пацієнтом.

Сер Джон Раморні поринув у невеселі роздуми, поки відчув, як сновідний трунок починає робити своє діло. Тоді він на хвилю підвівся і гукнув пажу:

— Евіоте! Гей, Евіоте! — "Ох, даремно я так відкрив душу тому підлому отруйникові!"— Евіоте!

Паж став на порозі.

— Аптекарь пішов?

— Так, ваша рицарська вельможносте.

— Сам чи ще з кимось?

— Бонтрон перемовився з Двайнінгом сам на сам і вийшов майже одразу за ним. Я подумав, що то він з вашого наказу...

— З мого, хай йому біс!.. Пішов принести ліки... Скоро повернеться. Якщо буде п'яний, гляди, щоб не підходив близько до моїх дверей^ і не давай йому заводити ні з ким балачок. Коли хміль ударить йому в голову, він верзе казна-що. Неоцінений був чоловік, поки англійська алебарда не розколола йому череп. Відтоді він верзе дурниці щоразу, як тільки хильне чарку... Лікар тобі що-небудь казав, Евіоте?

\*— Ні, тільки ще раз звелів не тривожити вашу честь.

— І ти повинен слухатись цього наказу,— промовив рицар.— Мене, чую, змагає сон, я не спав від тої нещасливої ночі... А як і засинав, то лише на кілька хвилин. Поможі мені скинути халат, Евіоте.

— Хай пошле вам господь і його святі міцний сон, мілорде,— сказав паж і,

допомігши скаліченому господареві скинути халат, рушив за двері.

Коли Евіот вийшов з кімнати, рицар, в якого чимдалі дужче паморочилося в голові, забурмотів, ніби у відповідь на слова пажу:

— Господь... Святі... Колись я спав з їхньої ласки здоровим сном. А тепер... Якщо вже мені не судилося прокинутись і здійснити свої горді надії на могутність і на помсту, то найкраще побажання для мене — це щоб сон, який затуманює мою свідомість, став провісником іншого сну, що верне мою позичену снагу до первісного небуття... Ні, більш я не годен думати...

Промурмотівши ці слова, Раморні поринув у глибокий сон.

## РОЗДІЛ XVI

На масницю гуляли ми...

Шотландська пісня

Ніч, що спустилася над ліжком хворого Раморні, випала неспокійна. Минуло дві години, відколи пролунав вечірній дзвін,— а дзвонив він тоді о сьомій,— і за давнім звичаєм усі вляглися опочивати. Не спали тільки ті, кого тримали на ногах ревна молитва, служба чи гулянка. А оскільки це був "пісний святвечір", як у Шотландії називають останній вечір масниці, то гуляк на вулицях міста зустрічалося якраз найбільше.

Простолюд увесь цей день у поті чола ганяв на майданчиках м'яча; високі вельможі й нетитуловане дрібніше дворянство дивилися, півнячі бої або слухали веселих пісень менестрелів; а городяни вволю наїдалися млинців, смажених на свинячому смальці, та ще брази, чи брузу,— тобто добре підсмаженого й запареного наваром із солонини вівсяного борошна; цією стравою старомодні в смаках шотландці не нехтують і досі. Отак люди розважалися і бенкетували на те свято. І його врочистості зовсім не шкодило, коли набожний католик випивав за вечерею стільки доброго пива чи вина, скільки йому дозволяли статки, а якщо він молодий і вдатний, то ще й покружляє в танку чи пристане до "мавританських танцюристів". А в Перті, як і скрізь, танцюристи вбиралися надзвичайно вигадливо, кожен по-своєму, й відзначалися вмінням і спритністю. Всі ці розваги були викликані тим розумним міркуванням, що в останні години перед довгим весняним постом з його голодуванням та здержливістю людям не завадить якомога ситніше поїсти, порозважатись і взагалі відвести душу.

Отож пертці, як завжди, відгуляли свято, і в більшості будинків міста — теж, як завжди,— погасло світло. Придворні вельможі вжили всіх заходів, щоб між їхніми прибічниками та городянами знов не спалахнули чвари. Тим-то під час гулянь сталося навіть менше нещасливих випадків, ніж звичайно,— всього-на-всього троє чоловік було вбито і кілька покалічено. Але постраждали люди не високого стану, тож винних вирішили не шукати. Одне слово, повсюди карнавал закінчився, і тільки подекуди ще тривали розваги.

Але одна компанія поводитися особливо гамірно, привертала загальну увагу і, здавалося, не мала наміру облишати своїх забав. Цей "вихід", як у місті тоді називали такі товариства, складався з тринадцяти чоловік, убраних усі в однакові замшеві кам—

\* золи, які щільно облягали стан і були вигадливо оздоблені гаптуванням та мереживом. І на всіх тринадцятьох — зелені шапочки з китичками, червоні стрічки й білі черевики; на колінах та щиколотках в усіх були поначіплювані дзвіночки, а в руках — оголені мечі. Цей пишно вбраний "вихід", виконавши перед королем танець меча — з брязкотом зброї, химерними вихилясами,— повторив величну свою виставу перед вікнами Саймона Главера. Показавши своє мистецтво, компанія замовила вина для себе та глядачів і з гучними вигуками випила за здоров'я Пертської Красуні. Зачувши цей галас, Саймон вийшов на вулицю і подякував землякам за таку увагу. Потім рукавичник пустив, у свою чергу, по колу чару з вином на честь "весе;йїх маврітанських танцюристів міста Перта".

— Дякуємо вам, батьку Саймон! — пролунав у відповідь писклявий голос, з якому вчувався зухвало-чванькуватий тон Олівера Праудф'юта.— Але вигляд вашої чарівної доньки був би для нас, молодців, п'янкіший, ніж вино з усього врожаю мальвазії!1

— Спасибі й вам, сусіди, за добрі слова,— відказав Главер.— Але моя дочка трохи нездужає і не може вийти на ве? чірній холод... Та якщо цей бравий кавалер, чий голос мені видається знайомим, схоче переступити поріг мого небагатого дому, то Катаріна перекаже ним подяку всьому товариству.

— Принесеш нам її подяку до заїзду Грифа! — загукали танцюристи своєму щасливому товаришеві.— Ми там зустрінемо дзвоном келихів великий піст і ще раз вип'ємо кругову чашу за здоров'я чарівної Катаріни!

— Через півгодини я буду з вами! — крикнув Олівер,— і побачимо, хто вихилить більшу чашу й заспіває гучніше пісню! Авжеж, я гулятиму до останньої хвилини карнавалу, нехай навіть-ранок великого посту застане мої губи зціпленими навек!

— Тоді прощай! — загукали його товариші-"маври".— Прощай, наш відчайдушний шапкарю, і не барися!

Пританцьовуючи та співаючи веселих пісень, "маври" пішли собі далі вслід за чотирма музикантами, які вели у їхній пишній процесії перед, а Саймон Главер тим часом зтяг їхнього ватажка до себе в дім і посадив у крісло біля вогню в світлиці.

— То де ж ваша дочка? — запитав Олівер.— Для нас, бравих молодців, вона як принада.

— Та вона й справді не виходить зі своєї кімнати, сусідо Олівер, і, щиро кажучи, не встає з ліжка.

— Ну, коли так, тоді я вийду нагору4 провідаю бідолашну... Ви перебили мою гулянку, татусю Главера, і тепер повинні мені це відшкодувати... Бо я чоловік хвацький... Я такий, що не прогавлю ні чарчини, ні дівчини... То вона в постелі, еге?

Такий у нас із псом звичай: Де дівка хвора — поспішай. Де хвора й знати, що помре,— Туди й несе — і пса, й мене. І я помру — тоді, глядіть, Лиш під барилом схороніть І так, щоб писком до щоки Ми з псом заснули на віки.\*

— Ти не можеш хоч хвилинку побути серйозним, сусідо Праудф'ют? — сказав Главер.— Мені треба з тобою побалакати.

1 Сорт винограду, а також вина.

— Серйозним? — перепитав гість. О, та я сьогодні цілий день був серйозний. Не встигну розтулити рота — так і вихопиться щось про смерть, про похорон чи ще про щось таке. Одне слово, про дуже серйозні, як мені здається, речі.

— Святий Іоанне! — скрикнув Главер.— Чоловіче, ти не при смерті?

— Ба ні, анітрохи... Ці похмурі думки провіщали, власне, не мою смерть. У мене гороскоп надійний, я поживу ще з півсотні років. Мені шкода отого бідолаху... з Дугласових людей, якого я зарубав у бійці вночі перед Валентиновим днем. Він помер минулої ночі... Ось що обтяжує мою душу і будить сумні роздуми. Ох, батьку Саймоне, нас, вояків, які спрожого проливають чужу кров, часом опосідають такі чорні думки... Іноді мені хочеться тільки одного: щоб мій ніж не різав нічого, крім сукна на шапки.

— А я б хотів,— промовив Саймон,—щоб мій не різав нічого, крім шкіри, бо він часом зачіпає мені палець. Але на цей раз нехай тебе це мучать докори сумління: у тій сутичці покалічено тільки одного чоловіка — того, якому Генрі Сміт відтяв руку, і бідолаха вже видужує. Його звати Чорний Квентін, він із почту сера Джона Раморні. Того чоловіка вже нишком відіслали назад до його рідного села в графстві Файфшір.

— Як? Невже Чорний Квентін? Той самий, якого ми з Генрі,— адже ми завше б'ємося пліч-о-пліч,— одночасно рубонули мечами, тільки я опустив свого трохи раніше? Боюся, що так просто сварка не скінчиться, і цього самого боїться й провост... То він, кажете, видужує?. Ну, це мене дуже втішає, і, коли вже ви не дозволяєте мені поглянути, чи до лиця Кет її нічна сорочка, то я побіжу до Грифа, до своїх братів- "маврів".

— О, постривай ще хвилинку!.. Ти ж бо товариш Генрі Вінда і робиш йому неабияку послугу, привласнюючи собі деякі його подвиги, зокрема й цей останній. Я був би радий, якби ти відвів від нього й інші звинувачення, що їх приписують йому люди.

— Присягаюся руків'ям свого меча, батьку Саймон, все це чорний наклеп, чорний, як саме пекло! Ха, щит і клинок! Хіба люди меча не повинні стояти горою один за одного?!

— Вислухай мене терпляче, сусіде шапкар! Ти можеш, коли схочеш, добре прислужитися Смітові, і ти, бачу, вже збагнув що й до чого. Я вибрав порадитись саме тебе... Не те що я маю тебе за найбільшого мудрака в Перті... Я б збрехав, якби так ^ сказав.

— Ах-ах-ах,— самовдоволено проказав шапкар.— Я знаю, чого, по-вашому, мені бракує: ви, голови холодні, вважаєте нас, голів гарячих, дурнями... Я чув десятки разів, як люди називали так Генрі Вінда.

— Холодна голова теж може порозумітися з гарячою головою,— промовив Главер.— Ти добра душа, Олівере, і, гадаю, любиш свого щирого товариша. Останнім часом у нас із ним не все гладенько,— провадив Саймон.— Ти ж, мабуть, знаєш, діло йшлося до одруження моєї Катаріни з Генрі Гоу...

— Та чув я таку баєчку ще від Валентинового дня... Ех! Щасливий буде той чоловік, котрий завоює серце Пертської Красу-

Зе... Але шлюб зіпсував життя не одному бравому молодцеві! ені й самому трохи

жаль...

— Про твої жалі ти, сусідо, поки що, будь ласкавий, помовч,— досить роздратовано перебив Праудф'юта рукавичник.— Ти ж, либонь, знаєш, Олівере, що дехто з язикатих жінок, які люблять стромляти свого носа в усе на світі, оббрехали Генрі,— буцімто він волочиться з усякими там мандрівними співачками й іншими пройдисвітками. А Катаріна взяла ці плітки близько до серця, та й мені стало прикро за дочку,— адже він, її Валентин, з самого ранку покинув дівчину і цілісінький божий день водився з неподобною компанією, тоді як давній звичай давав йому нагоду прислужувати моїй дочці. Одне слово, коли він пізно ввечері на Валентинів день припхався сюди, я, старий дурень, зопалу сказав йому, щоб вертався до своєї приятельки і не пустив його на поріг. Відтоді я Генрі не бачив і вже думаю собі, чи не поквапився в цьому ділі. Катаріна ж у мене — єдине дитя, і краще нехай її прийме сира земля, ніж вона потрапить до рук розпусника. Але досі мені здавалося, ніби я знаю Генрі Гоу як рідного сина. Я просто не йому віри, що він здатний з нами так повестися, і, може, ще знайдеться пояснення такого його вчинку. Мені порадили розпитати Двайнінга,— аптекар нібито сам привітався зі Смітом, коли той прогулювався із своєю обраницею... І, якщо вірити Двайнінгові, та дівка була Смітова кузина, Джоен Летам. Тільки ж ти знаєш: у того торговця зіллям на язичку одне, а на пиці написано зовсім інше... Одне слово, ти, сусідо, на розум не дуже багатий... Тобто, я хотів сказати, що ти надто чесний... і не зможеш збрехати. А Двайнінг захопився, ніби ти теж бачив ту дівку...

— Я бачив ту дівку, Саймоне Главер?! Двайнінг каже, ніби я бачив ту дівку?!

— Та ні, не зовсім так... Він каже, начеб ти йому розповідав, що бачив коваля в компанії з тою...

— Двайнінг бреше, і я дам тому аптекареві такого перцю, що йому і власне зілля не допоможе! — вигукнув Олівер Праудф'ют.

— Як?! Ти йому зовсім не казав, що спіткав їх?

— А якщо й казав? — відповів шапкар.— Хіба він не присягав, що не обмовиться про це жодній живій душі? Коли аптекар переказав про все вам, то він — брехун!

— Виходить, ти не бачив Сміта в компанії з тією безсоромницею, як ходять чутки? — спитав Саймон.

— Отуди к бісу! Може, бачив, а може, й не бачив. Послухайте, батьку Саймон... Вже чотири роки, як я одружений. То хіба я можу пам'ятати, які ніжки в мандрівних співачок, як вони ними ступають, які мережива в них на спідничках і інші подробиці? Ні, нехай про це думають такі нежонаті шибайголови, як наш приятель Генрі!

— Тепер усе зрозуміло,— промовив глибоко роздратований рукавичник.— Ти таки бачив, як на Валентинів день він вештався на очах у всього міста...

— Та ні ж бо, сусідо!.. Я Здибав їх у найглухішому і найтемнішому провулку Перта. Генрі хутко поспішав додому і, як належить галантному кавалерові, тяг на собі і кралю, і всі її бебехи,— на одній руці собачка, а на другій повисла та потіпаха. По-моєму, вона була навіть досить нічогенька...

— О, добрий святий Іоанне! — простогнав рукавичник,— Та перед такою ганьбою



навіть щирий християнин зречеться своєї віри й від гніву почне поклонятися Магаунду! Ні, Генрі Гоу більш не побачить моєї дочки! Як на мене, то краще нехай вона піде з голоногим катераном у дикі гори, ніж повінчається з чоловіком, що вже тепер забуває і про честь, і про порядність... Геть його!

— Годі вам! Годі, батьку Саймон! — промовив лагідний шапкар.— Ви забули, що таке молода кров. Він не довго водив з тою блукалицею компанію, бо... Сказати правду, я за ним трохи пройшов назирці... І бачив, як перед світанком Генрі повів свою грішну красуню до пристані Богоматері, щоб спровадити її Теєм із Перта. І знаю напевне,— я розпитав людей,— що 'вона попливла на вітрильнику до Данді. Отож самі бачите: з боку Генрі то була всього-на-всього скороминуща забава.

— Він приходить сюди,— гірко промовив Саймон,— вимагає, щоб його пустили до моєї доньки, а тим часом удома його жде ота повійниця! Як на мене, то краще вже нехай би він порішив двадцятьох чоловік!.. Тут нема чого й балакати, а тобі, Олівере, й поготів, бо хоч ти й не такий, але хотів би, щоб і про тебе таке казали... Але ж... ^ '

•— Ой, та неч беріть цього так близько до серця! — сказав шапкар. До нього аж тепер дійшло, як він нашкодив своїм язиком товаришеві і чим може обернутися невдоволення Генрі для нього самого, Праудф'юта, якщо коваль довідається про цю розмову, хоч на неї Олівера штовхнуло скоріше марнославство, ніж лихий намір.— Не іреба забувати,— провадив він,— що молодість часто буває нерозважлива. Випадок підіб'є людину на такий безглуздий вибрик, а сповідь зітре його з пам'яті. Я не

побоюсь вам признатися, батьку Саймон, що хоч моя дружина й найприємніша жінка в місті, а все ж таки я...

— Помовч, дурноголовий хвалько! — вибухнув вельми розгніваний рукавичник.— У твої любовні й бойові пригоди ніхто не вірить. Коли вже ти не дихнеш, як не брехнеш, бо така в тебе натура, то невже ти не можеш придумати щось вірогідніше? Думаєш, я не бачу тебе наскрізь? Та я знаю твою душу, як власну кишеню! Хіба ж я не розумію, плюгавий ти сукнорізе, що якби про оці похвалання та почула твоя жіночка, ти не по-СР/ІІВ би переступити поріг власного дому, як не посмін би схрестити зброю з дванадцятирічним хлопчаком, котрий уперше в житті вийняв з піхов меч! Присягаю святим Іоанном, ось візьму та перекажу твоїй Моді, чим ти тут так хвацько вихваляєшся, дістанеться ж тоді тобі за твій довгий язик!

Почувши таку погрозу, шапкар так здригнувся, ніби над вухом у нього зненацька тьохнула стріла — з арбалета. І він тремтячим голосом відповів:

— Ох, добрий батьку Главер! Не покладайтеся надто на своє сиве волосся! Не забувайте, любий сусіде, що ви застарий сваритися з молодим вояком! А щодо моєї Моді, то тут я сумніву не маю: хто-хто, а ви не станете руйнувати мир у чужій сім'ї!

— А ти не дуже на це сподівайся, чванько! — вигукнув розлючений Главер.— Забирайся геть і не забудь прихопити з собою те, що ти називаєш своєю головою, а то я згадаю на хвилю молодість і розтрощу твій черепок!

— Весело ж ви провели масницю, сусіде,— промовив шапкар,— і я бажаю вам спокійного сну. А завтра ми стрінемось не так вороже.

— А нині геть з мого дому! — гримнув рукавичник.— Мені соромно, що твій дурний язик примусив мене так розхвилюватися... Бовдур... Надолобень... Клятий чванько! — усе викрикував Главер, упавши в крісло після того, як шапкар ушився.— Дня не проживе, аби чогось не вигадати, а тут, бач, йому забракло совісті придумати яку-небудь побрехеньку й виручити з біди свого товариша! А я?.. Я теж добрий! Хотів у глибині душі знайти якусь зачіпку, щоб пробачити жорстоку образу, ваподіяну мені й моїй дочці! Я так добре думав про Генрі, що ладен був повірити найгрубішій вигадці отого хвалькуватого віслюка! Гаразд, не варто про це думати. Не треба давати на поталу наше чесне ім'я, хоч би тут усе розсипалося на порошок!

Поки старий Главер терз'ав собі душу через те, що так не дб речі підтвердилася чутка, в яку досі йому не хотілося вірити, вигнаний за двері "мавр" дістав нагоду поміркувати у прохолоді й темряві лютневої ночі про наслідки, до яких міг призвести непогамовний гнів рукавичника.

"Та це ще ніщо проти люті Генрі Вінда! — міркував Олівер.— Той, бувало^ вбивав чоловіка й за куди меншу провину, не те що посіяти незлагоду мілс ним і Катаріною з її торопленим старим батьком! Звісно, мені краще було б усе заперечувати. Але ж кортіло показати, що А теж багато чого знаю і ого-го який кавалер (бо я справді такий і є). Що ж його тепер робити — податися до Грифа й доіюляти до кінця?.. Тільки ж Моді, коли прийду додому, зніме таку бучу... Але ж сьогодні, як-не-як, свято, можу ж я ввечері собі дещо дозволити!.. Я ж бо... Ні, до 1 рифа я не піду... Подамся краще до Сміта, він має бути вдома, адже сьогодні на гулянці його ніхто не бачив. Попробую з ним помириться і пообіцяю замовити за нього слівце перед Главе-ром. Гаррі хлопець простий, щирий, і хоч у бійці він, думаю, і взяв би наді мною гору, зате в сварці на словах я скручу його в баранячий ріг. На вулицях тепер тихо... і ніч темна, а як спіткаю баламутів, то нишком сховаюся. Піду-таки до Сміта, перетягну його на свій бік, і тоді чхати мені на старого Саймона! Святий Рінган проведе мене крізь цю ніч, і я радше відкуїпу собі язика, ніж знозу втелююся в якусь халепу! Коли в того дідугана закипіла кров, він зробився схожим скоріше на різника, ніж на рукавичника!

Отак міркуючи, хоробрий Олівер хутко, однак по змозі тихіше чимчикував до провулку, де, як наш читач уже знає, жив коваль. Та лиха доля не хотіла від нього відставати. Тільки-но Праудф'ют завернув на Верхню, тобто головну, вулицю, він почув зовсім близько гучну музику й голоси.

"То мої веселі друзяки, брати-"маври",— подумав шапкар.— Я серед сотні інших упізнаю ребек старого Джеремі. Треба перебігти на той бік вулиці, поки вони не надійшли... а якщо за мною хтось стежить, то про мене піде поголос, нібито я сам-один шукав серед ночі пригод, і це додасть мені слави вояка-блукальця".

Багатіючи отак думкою відзначитися серед гуляк та кавалерів, однак міркуючи досить тверезо й розважливо, шапкар спробував перейти на другий бік вулиці. Проте весела компанія несла смолоскипи, і їхній відблиск упав на Олівера, чий світлий одяг добре вирізняв його в темряві. Жваву музику перекрили голоси: "Здобич! Здобич!" —і перше ніж шапкар устиг зметикувати, що краще — спинитися чи втікати, два молодих

лобуряки з важкими кийками в руках, схожі в своїх химерних маскарадних костюмах на дикунів, спритно схопили його і грізно заволали:

— Здавайся, ти, бундючне опудало, пообвішуване дзвіночками! Здавайся по-доброму й без балачок, а то будеш не ."мавром"-танцюристом, а покійником!

— А кому ж я маю здатися? — поспитав, затинаючись, шапкар. Бо хоч перед ним був гурт перебраних гуляк, які шукали на вулицях розваг, його погляду все ж таки не уникло те, що належали вони до куди вищого стану, ніж він сам. З переляку Олівер розгубив усю свою відвагу, без якої шкода й думати зіграти роль у грі, де з нижчим можуть повестись якнайгірше.

— Ти ще й посмів розмовляти, рабе?! — вигукнув один із перевдягнених.— Бачу, тебе спершу слід віддубасити, тоді до тебе, може, дійде, що ти — наш бранець!

— Ні-ні, не треба, о могутній індійцю! — хутко відповів шапкар.— Дивіться, я вже й так вам підкоряюсь...

— Тоді йди з нами! — загукали ті, що взяли його в полон.— Іди й віддай шану Імператорові Мімів, Королю Танцюристів і Великому Герцогові Темної Ночі. Поясниш йому, яке ти маєш право, не заплативши данини, так безцеремонно й бундючно тут вештатись, видзвонювати дзвіночками і стоптувати свої підосви в його володіннях! Хіба ти не знаєш, що за це тебе слід послати на тортури як державного злочинця?

— Мені здається, це була б надто сувора покара,— прохарамаркав Олівер.— Адже я не знав, що його високість сьогодні ввечері зійшов на трон. Я ладен заплатити пеню, яку тільки дозволить гаманець бідного шапкаря,— поставити галон 1 вина чи чогось такого...

— До імператора його! — закричали з усіх боків.

І нещасного "мавра" поставили перед худорлявим, однак ставним і вродливим юнаком у розкішних шатах: пояс і тіара на голові з павиних пір'їн, що їх тоді привозили зі Сходу як рідкісну дивовижу, стан щільно облягали коротка куртка й штани 8 леопардової шкіри, а під ними вся постать була обтягнена шовком тілесного кольору, що робило юнака схожим на індійського князя. Взутий він був у сандалі, підв'язані яскраво-чер-воним шовковими стрічками, а в руці тримав щось на взірець жіночого віяла тих часів, також із павиних пір'їн, зібраних у султан чи китицю.

— Хто цей спритник? — спитав індійський князь.— І як він осмів поначіплювати дзвіночки "мавра" до ніг віслюка?.. Слухай, приятелю, твоє вбрання робить тебе нашим підданим, бо нам підкоряється вся Країна Розваг, з усіма мімами, менестрелями й іншими комедіантами... Ти що — язика проковтнув? Він хоче вина, наточіть йому повненьку нашу шкаралупку!

До рота пригніченого Олівера приставили величезну гарбузову сулію, повну вина, і "князь" гульвіс зажадав:

Галон — міра рідини (близько 4,5 л).

— Ану, розлузай цей горішок, та гляди, гарненько, і не криви пику!

Олівер залюбки скуштував би трохи цього прекрасного вина, але від посудини, яку йому піднесли, нещасного шапкаря кинуло в піт. Він надпив кілька ковтків, а тоді почав

благати пощади:

— Вибачте, ваша князівська ясновельможносте, але сьогодні мені ще далеко йти, і якщо я вип'ю вина в міру вашої щедрості, за яку я вам уклінно дякую, то не переступлю першого ж рівчака.

— Ти що — не годен поводитись як справжній гультьяй?! Ану затанцюй мені, загни колінце! Ну ж бо! Раз... два... три!.. Прекрасно! Ще раз!.. Ану підостройте його!

Тут хтось із почту "індійського князя" легенько штрикнув — Олівера під бік мечем.

— О! Оце діло!.. Спочив так, як кіт через рівчак! Подайте йому ще раз нашу шкаралупку... Та ні, не силуйте чоловіка, пеню він заплатив і заслужив не тільки волю, а й винагороду. Ставай навколішки! Ставай, зараз ми тебе посвятимо в рицарі Гарбузової Сулії! То як там тебе звати? Дайте мені хто-небудь свою рапіру!

— Мене звати Олівер, з дозволу вашої честі... тобто вашої високості.

— Олівер, кажеш? О, виходить ти вже й так один із дванадцяти перів Карла Великого, і доля перша за нас подарувала тобі високе звання! Устань же, любий сер Олівер Череп'яна Макітра, рицар славетного ордена Гарбуза!.. Устань в ім'я Безглуздя і йди, куди очі світять, і чорт з тобою!

Сказавши так, князь гульвіс добряче потягнув плазом рапіри шапкаря по плечах, і той ще спритніше, ніж досі танцював, скочив на рівні й під регіт та вигуки компанії кинувся геть. Він біг, не спиняючись, до самого Смітового будинку, і то так прудко, як лисиця втікає до своєї нори від хортів.

Аж коли переляканий Праудф'ют гупнув кулаком у двері, він отямився і згадав, що треба ж було продумати наперед розмову з Генрі. Адже не так легко буде домогтися від коваля пробачення за те, що він, Олівер, так необачно проговорився перед Саймоном Главером. Спочатку на стук ніхто не відповів, і, може, після цієї короткої затримки розгублений шапкар, схаменувшись, відмовився б од свого наміру побалакати зі Смітом і пішов би додому. Але тут удалині почулася музика й спів. І в нещасного шапкаря знов прокинувся страх ще раз потрапити до рук перевдягнених баламутів, ^ від яких він ледве втік. Отож Олівер знов заходився покvapно стукати тремтячими руками у двері. І в нього аж серце завмерло, коли гучний, хоч і досить приємний, бас Генрі Гоу озвався:

7\* \* ІМ

— Хто там добивається так пізно?.. Що вам треба?

— Це я... Олівер Праудф'ют,— пробелькотів шайкар.— Я хочу розказати тобі одну кумедну річ, друже Генрі.

— Несц свої дурниці на інший ярмарок. Мені зараз не до сміху,— відповів Генрі.— Іди звідси... Сьогодні я нікого не хочу бачити.

— Але ж, друже... любий друже! — канючив під дверима бравий вояка.— За мною женуться розбійники, я прошу під твоїм дахом схованки!

— Ох і дурень же ти! — крикнув Генрі.— Жоден півень з гноярки, навіть найбоягузливіший із тих, що билися сьогодні на проводах масниці, не схоче мотлошити об такого, як ти, страхополоха своє пір'я!

Цієї миті новий вибух співів,— тепер вони, як здалося шапкареві, пролунали багато

ближче,— вкинув його в дрож. І тоді голосом, у якому чувся неприхований відчай і нездоланий страх, Олівер заволав:

— В ім'я нашої давньої дружби... в ім'я пречистої,пусти мене, Генрі, коли не хочеш, щоб біля твого порога знайшли мій закривавлений труп, посічений кровожерливими посіпаками Дугласа!

"Тоді на мене навіки лягла б ганьба,— подумав добродушний Сміт.— А може, йому й справді загрожує небезпека? Адже до міста налетіло стільки отих шулік, і вони, полюючи на чаплю, не погребують ваклюзати й горобця!"

Розмірковуючи так і бурмочучи собі під ніс, Генрі відсунув на дверях засув, збираючись, перше ніж упустити до себе непроханого гостя, спочатку переконатися, чи тому справді загрожує небезпека. Та тільки-но він вистромив з дверей голеву, Олівер шмигнув у дім, мов переляканий олень у кущі, і примостився на кухні біля вогню раніше, ніж Сміт устиг окинути поглядом провулок і впевнитися, що за нажаханим утікачем ніякі вороги не женуться. Отож господар знов міцно замкнув двері й повернувся на кухню. Він був невдоволений тим, що, зглянувшись над лякливим Олівером, так нерозважно дав порушити свою похмуру самоту. "Ніби я не знаю,— подумав Генрі;— що жалість у мені викликати так само легко, як страх у цьому шапкареві".

— Як це розуміти? — промовив коваль досить холодно, побачивши, що Праудф'ют спокійнісінько вмовився біля вогню.— Що це за безглузда витівка, майстре Олівер?.\* Поблизу не видно нікого, хто б міг тебе скривдити.

— Дай мені чимось промочити горло, любий друже,— сказав Олівер.— Я так до тебе поспішав, аж дух перехопило.

— Я заприсягся,— відповів Генрі,— що сьогодні в цьому домі гульок не буде.. На мені, як бачиш, і одежа будня, я не бенкетую, а пощу, бо цьому є причина. А ти, як для свята, то й так добряче налричащався — он уже і язик заплітається... Якщо хочеш іще елю чи вина, то краще йди до когось іншого.

— Атож, мені довелося таки чималенько хильнути,— промовив нещасний Олівер.— Я трохи не втопився у вині... Клятий гарбуз!.. Мені б ковточок води, любий друже... Адже ти не відмовиш дати мені води?.. Чи, коли твоя ласка, чашечку холодного легенького пивця.

— Ну, коли так,—г відказав Генрі,— то чого ж, це можна. Але ж добряче ти, вид^о, набрався', коли тебе вже потягло на легеньке пиво.

По цих словах господар наточив із барильця, що стояло поруч, чималий кухоль і подав гостеві. Олівер жадібно схопив його, тремтячою рукою підніс до рота і випив до дна. І хоч пиво, як він і просив, було не міцне, проте шапкаря так змучили всілякі страхи та побоювання, що, коли він поставив кухоль на дубовий стіл, то глибоко, з полегкістю зітхнув і не сказав жодного слова.

— Ну ось, горло ти промочив, друже,— мовив Сміт.— Тепер кажи, чого прийшов. Де ж вони — ті, що тобі погрожували? На вулиці я нікого не бачив.

— Еге... Таж за мною до самого твого провулку гналося десятків зо два забіяк! —

відказав Олівер.— Та коли вони побачили, що нас двоє, то їхня відвага де й ділася! Вони хоробрі нападати гуртом тільки на одного з нас.

— Ох, не мели дурниць, друже Олівер,— відрубав господар.— Мені зараз не до жартів.

— Я не жартую, святий Іоанн Пертський мені свідок! Мене перестріли і жорстоко побили,— він обережно помацав себе рукою там, де нібито були синці,— отой причинний Давид Ротсей, шалений Раморні і вся їхня ватага. Ще й примусили мене випити ціле барило мальвазії.

— Що ти верзеш, чоловіче?! Раморні хворий, трохи не при смерті,— про це в усьому місті розповідає отой торговець мазями. Не міг же Раморні встати серед ночі з постелі й чинити на вулицях разом зі своєю компанією бешкет.

— А хто знає,— відповів Олівер.— Тільки ж я сам бачив усіх їх при світлі смолоскипів, і, присягаю животом, на них були шапки, які я сам шив їм після водохреща. Той чудернацький крій і свій стібок я вже якось та впізнаю!

— Так, тобі, видно, справді дісталось,— проказав Генрі.— Але тепер потикатись на вулицю небезпечно. Я скажу, щоб тобі постелили тут. Тільки зразу ляжеш спати, бо я сьогодні не маю бажання правити теревені.

— О, я був би тобі ьельми вдячний за нічліг, однак моя Моді розгнівається... Тобто, не те, що розгнівається — це мене, власне, мало обходить... Але, сказати щиро, такої неспокійної ночі вона дуже тривожитиметься, бо знає, що я, як і ти, швидкий на язик і на руку... ^

— Ну, тоді йди додому, сусідо Олівер,— сказав коваль.— І покажи своїй Моді, що її золото живе-здорове... На вулицях тихо... До того ж, скажу відверто, мені хочеться побути на самоті.

— Та воно-то так, тільки мені треба побалакати з тобою про одне діло,— промовив Олівер, який і залишатись боявся і йти, видно, не хотів.— На міській раді у нас зчинилася буча через отой випадок вночі перед Валентиновим днем. А не більш як години чотири тому провост мені сказав, нібито домовився з Дугласом, що сварку буде вирішено двобоєм,— по одному бійцеві з кожного боку,— і що наш знайомий, Чортів Дік, має довести свою рицарську відвагу й виступити за Дугласа та вельмож, а ти або я мусимо битися за наше славне місто Перт. Так ось, сусідо: хоч я й старший, а все ж ладен задля дружби й любові, які завжди зв'язували нас, поступитися тобі першістю, а сам удовольнитися скромнішими обов'язками жезлового судді К

Генрі Сміт, хоч який був сердитий^ ледве стримався, щоб не засміятися.

— Якщо тільки це тривожить тобі душу і примушує до півночі тинятися вулицями міста, то я швидко тебе заспокою. Тобі не треба буде відмовлятися від нагоди показати свою перевагу. Я виходив на двобій десятки разів — та де, багато більше, ніж десятки! А ти, якщо не помиляюся, досі бився тільки зі своїм дерев'яним султаном... Отож із мого боку було б нечесно... несправедливо... просто негарно скористатися твоєю благородною жертвою. Так що йди додому, чоловіче добрий, і нехай твій сон не тривожить страх пропустити нагоду здобути славу. Спокійно лягай спати і будь певен:

виклик приймеш ти, і це буде справедливо,— адже той неотеса на шкапі скривдив тебе!

— Дякую тобі, красенько дякую,— відказав Олівер, дуже збентежений такою несподіваною люб'язністю й шанобою Сміта.— Ти справжній товариш, я завше тебе таким і вважав. Але я так само по-дружньому відданий Генрі Смітові, як і він Оліверові Праудф'юту. Присягаю святим Іоанном, я не вийду би

1 Так за давніх часів називали допоміжних учасників поєдинку. Вони тримали в руках білі жезли — символ їхніх обов'язків — і стежили за тим, щоб головні учасники діяли згідно з правилами. (Прим, авт.)

тися перший на шкоду твоєї честі. І коли вже я так сказав, то ніяка спокуса не примусить мене відмовитися від своїх слів. Адже ти не захочеш, щоб я порушив свою клятву, хай би навіть заради честі виступити в двадцяти поєдинках!

— Слухай-но, Олівере,— мовив зброяр,— признайся: адже ти боїшся. Скажи всю правду, щиро й відверто, а то я покину тебе самого розплутувати цю сварку.

— Ні, любий друже,— відповів шапкар,— адже ти знаєш: я ніколи й нічого не боюся. Та, коли вже на те пішло, наш супротивник — відчайдушний горлоріз, а в мене ж дружина... нещасна Моді... Ти ж бо знаєш... І маленькі дітки. А в тебе...

— А в мене,— перебив шапкаря Генрі,— нікого немає і ніколи не буде.

— Отож, одне слово... коли вже так... то мені краще, аби на цей двобій вийшов ти, а не я.

— Їй-богу, друже,— промовив зброяр,— тебе зовсім не важко пошити в дурні! То знай же, безверхий ти чоловіче: сер Пат-рік Чартеріс завжди любив повеселитися, і він просто з тебе пожартував. Невже ти гадаєш, що сер Патрік довірить честь нашого міста твоєї порожній макітрі? Чи що я пущу тебе на двобій першим? Гаразд, іди додому, і нехай твоя Моді натягне тобі на голову теплий нічний ковпак, а завтра вранці, коли добре поснідаєш і вип'єш чашку холодної води, виходь на герць зі своїм дерев'яним бовдуром, чи султаном, як ти його називаєш. Бо він, мабуть, єдиний супротивник, з яким тобі доведеться битись у житті!

— Ох, невже ж це твої уста промовляють такі слова, друже мій?!— відказав Олівер з великою полегкістю, вдаючи, однак, ображеного.— Та я не дуже зважаю на твій похмурий гумор. Щастя твоє, що ти не можеш вивести мене з терпцю й викликати на сварку. Та годі про це... Ми з тобою друзі, й тут твій дім. І чого б це два найліпші в усьому Перті вояки та щербили один одному клинки? Цього ще бракувало! Я знаю, який важкий ти на вдачу, і вмю тебе прощати... То, кажеш, сварку ви загладили?

— Загладили так, як і молот не розгладить заклепку,— відповів зброяр.— Місто заплатило Джонстонові гаман золота — за те, що він не звільнив нас від одного надокучливого чоловіка, званого Олівером Праудф'ютом, коли цей був у нього в руках. А за те золото провостові перепавав Безсонний Острів, що його тепер серові Патріку дарує король, бо кінець кінцем за все ж платить король. Таким чином, сер Патрік дістає гарний луг, якраз навпроти свого замку, а честь міста врятовано аж двічі,— бо що подаровано провостові, те подаровано, сам розумієш, Перту. А крім того, Дуглас покинув місто і вирушив у похід на англійців,— їх, кажуть, прикликав з-за кордону отой

зрадник граф

Марч. Отож тепер ми позбулися тягара, яким був для нашого славного міста Дуглас.

— Але ж заради святого Іоанна, як же все те сталося? — здивувався Олівер.— І ніхто нікому про це жодного слова?

— Та розумієш, друже Олівер, я думаю, все вийшло так: той чоловік, якому я відтяв руку, виявився, кажуть, слугою рера Джона Раморні. На другий день він утік до себе додому, у Фай-фшір. Туди ж таки тепер висилають і сера Джона — на втіху всім порядним людям у місті. Ну, а за вчинками сера Джона Раморні стоїть куди більший вельможа... Мені здається, Саймон Главер про це так і пояснив серу Патріку Чартерісу. І якщо це правда, то я повинен дякувати небові з усіма його святими за те, що не вцілив того молодця по голові — там, на драбині.

— Я теж від щирого серця дякую небу й усім його святим! — підхопив Олівер.— Адже я стояв позад тебе, ти ж бо знаєш, і...

— Ось про це, коли маєш клепку в голові, краще мовчи... Бо тих, хто знімає руку на осіб з королівської родини, закон не щадить,— зауважив зброяр.— Ліпше не хапатися за підкову, поки вона не прохолола. Тепер це діло затерли.

— Коли так,— мовив Олівер хоч і спантеличено, проте неабияк заспокоєний повідомленням свого краще втаємниченого товариша,— то я маю підстави скаржитись на сера Патріка Чар-теріса. Подумати тільки: провост нашого міста легковажить честю такого шанованого громадянина!

— І поскаржся. Знаєш що, виклич його на двобій і побачиш — він накаже своїй охороні нацькувати на тебе собак... Та годі розмов, так скоро й ніч мине. Тобі не пора?

— Ні, мені треба з тобою ще побалакати, любий друже. Але спершу налий іще кухлик отого прохолодного пивця.

— Чума на твою голову, телепню! Доведеш мене, що я пошлю тебе туди, де прохолодними напоями не вгощають!.. Гаразд, вижлукти хоч ціле барило, коли хочеш.

Олівер налив собі ще один кухоль, але пив,— чи то пак, вдавав, ніби п'є,— дуже повільно, тягнучи час. Він усе думав про те, як перевести розмову на іншу тему, а вона тепер, коли Сміт був такий роздратований, здавалася шапкареві дуже ризикованою. Врешті йому не спало на розум нічого кращого, як бовкнути навпрямець:

— Сьогодні я бачив Саймона Главера, друже.

— Ага,— мовив зброяр своїм низьким, глухим і грізним голосом.— Коли й бачив, то до чого тут я?

— Та ні до чого...— проказав знічено шапкар.— Тільки я подумав, може, тобі цікаво буде знати, що він запитав мене, чи бачив я тебе на Валентинів день щсля тої сутички в домініканському монастирі і з ким ти був.

— А ти, даю голову до пня, сказав йому, що здибав мене з вуличною співачкою та ще й у темному провулку!

— Ти ж бо знаєш, Генрі, я брехати не вмію. Але я все йому розтлумачив.

— І яким же чином, скажи на ласку? — запитав зброяр.



— А таким... Батьку Саймон, кажу, ви старий чоловік і не розумієте нас, молодців, у жилах котрих не кров, а живе срібло. Ви гадаєте; кажу йому, що Генрі морочить собі голову тою дівкою і ховає її в місті десь у затишній місцині? Дурниці! Я знаю, кажу, і можу заприсягти, що на другий день рано-вранці вона пішла з його дому і попливла в Данді. Он як! Тепер скажи: хіба я тебе не виручив?

— О, ще й як виручив! І коли зараз щось і може додати мені горя й страждань, то тільки це. Я вже по саму шию загруз у багні, а тут з'являється такий, як ти, віслюк, і ставить своє кляте копито мені на голову, аби втопити мене з головою! Іди собі, йди, і нехай тебе спіткає таке щастя, яке ти заслужив, стромляючи свого носа не в своє діло, і тоді тебе, гадаю, знайдуть зі скрученими в'язами у першому ж рівчаку... Забирайся геть із мого дому, а то я викину тебе в оці двері головою вперед!

— Ха-ха! — вдавано засміявся Олівер.— Оце-то жених! Але якщо серйозно, друже Генрі, ти б не прогулявся зі мною до мого дому на Борошняному базарі?

— Ні, дідько б тебе вхопив! — вигукнув зброяр.

— Якщо підеш, почастую тебе добрим вином,— правив своєї шапкар.

— А я почастую тебе кийком, якщо ти зараз же не виметешся звідси! — гримнув Сміт.

— Е, тоді я вдягну твою шкіряну куртку та шапку з залізною підкладкою і піду, як ти — перевальцем, мов джигун, ще й насвистуватиму твою улюблену пісеньку: "Як ламали кості під Лонкарті". І якщо вони подумають, що це ти, а не я, то й учотирьох не підступлять до мене!

— Бери, що хочеш, хоч усе, дідько з тобою! Тільки вимітайся геть!

— Гаразд, гаразд, друже, побачимось, коли будеш у кращому гуморі,— сказав Олівер, одягаючись у Смітову одягу.

— Іди... І щоб я тут більш не бачив твоєї блазенської пики! Нарешті Олівер дав Смітові спокій і поплівся перевальцем по

вулиці, наслідуючи,— як завжди і як умів,— важку ходу й широкі жести свого грізного товариша та насвистуючи улюблену, на його думку, пісеньку зброяра про розгром датчан під Лонкарті. Та коли цей простодушний, хоч і самовпевнений, чоловік вийшов з Вінда й завернув на Верхню вулицю, хтось ударив його ззаду по потилиці, яку шапка з залізною підкладкою не захи-

щала. Олівер Праудф'ют тут-таки впав мертвий. Він ще спробував, правда, як робив завжди, покликати на допомогу Генрі, але ім'я товариша так і згасло на його вже мертвих устах.

## РОЗДІЛ XVI)

Фальстаф: Ні, я таки скидаюся на принца!

В. Шекспір. \*Генріх IV"

А тепер повернімося до гуляк, які півгодини тому так захоплено й галасливо засвідчили Оліверів подвиг у танку — останній в Житті сердешного шапкаря,— а тоді, дикими вигуками провели його поквапну втечу. Нареготавшись досхочу, весела компанія рушила своїм шляхом далі, блазнюючи й забавляючись, лякаючи поодиноких

перехожих. Однак гуляки,— і це треба визнати,— не давали надто волі ні рукам, ані язика й нікого особливо не кривдили. Нарешті, стомившись блукати, їхній заводій дав усім знак щільніш його обступити.

— Браві мої молодці й мудрі порадикиї — почав він.— Ми — справжній король<sup>1</sup> і владар тих шотландців, які гідні того, щоб ними правити. Ми королюємо в час, коли ходить колом кубок з вином і стає піддатливішою краса, коли пустощі не сплять, а поважність хропе й своєму солом'яному лігві. Ми полишаємо напгому намісникові, королю Роберту, невдячний обов'язок тримати в шорах шанолюбних вельмож, потурати жадібному духівництву, упокорювати диких горян і гасити криваві чвари. А оскільки наше королівство — це край веселощів і втіх, то нам слід поспішати всім нашим військом рятувати тих наших вірнопідданих, яких зла доля зробила бранцями буденних клопотів та іпохондрії. Я маю на оці насамперед сера Джона, якого простолюд ще звиває Раморні. Ми не зустрічали його після тієї битви на Керф'ю-стріт і хоча й знаємо, що в сутичці чоловіка трохи покалічено, однак не бачимо причини, чому він, як і годиться, не може виявити нам шанобу й покору. Гей, герольде<sup>2</sup> нашого ордена Гарбузової сулії, чи кликав ти за всіма правилами сера Джона взяти участь у нашій вечірній гульні?

1 В Шотландській книзі статутів можна знайти численні свідчення безглуздох, а нерідко й фатальних витівок, до яких наші предки вдавалися під орудою людей, обраних виконувати високі обов'язки королеви Травня, принца Різдва, абата Безглуздя і т. ін. і т. п. Таких блазнівських королів та вельмож обирали й на проводах масниці. (Прим. авт.).

\* Герольд — церемоніймейстер при королівських дворах, розпорядник на святах та рицарських турнірах.

— Кликав, мілорде,

— А ти йрму переказав, що на цю ніч ми відклали виконання його вироку про вигнання, щоб принаймні весело провести 8 міста — коли вже верховна влада ухвалила таке рішення — нашого давнього товариша?

— Так я йому й переказав, мілорде,— відповів блазнівський герольд.

— І він навіть не написав нам жодного рядка? Він, хто так хвалиться своєю великою вченістю?

— Сер Джон лежав у постелі, мілорде, і мене до нього не пустили. Я тільки довідався, що він страждає від ран, усі ці дні не виходить з кімнати й пригнічений неласкою вашої високості. До того ж, він не вагається показатись на вулицях після того, як ледве втік від городян, коли ті простолюдці загнали його з двома слугами в домініканський монастир. Слуг він нібито відіслав до Файфшіру, щоб вони не розпускали тут язиків.

— Мудро придумано,— сказав принц, що мав право,— цього не треба пояснювати здогадливому читачеві,— на цей високий титул не тільки того святкового вечора і в тому товаристві.— Спекатися своїх балакучих поплічників — це крой розважливий. Але ж сер Джон не прийшов на наші врочисті забави, указ про які було оголошено давно. А

це вже відвертий бунт, відмова коритися. Та якщо рицар і справді став бранцем недуги й меланхолії, то ми повинні особисто вшанувати його візитом, бо від того зла немає кращих ліків, аніж наша увага й палкий цілунок гарбузової сулії!.. Тож уперед, церемоніймейстери, менестрелі, охоронці й слуги! Вище величну емблему нашої гідності!.. Вище, кажу, наші сулії! І нехай ці посудини, що наповнюють наші келихи кров'ю своїх жил, несуть найтверезіші з моїх баламутів! їхня ноша тяжка й дорогоцінна, а вони, хоч ми їх за це й не осуджуємо, здається, спотикаються й заточуються дужче, ніж бажано. Отож ходімо, панове, а менестрелі нехай заводять свою найвеселішу пісню!

І вони, захмелілі, з веселими співами та криками, рушили далі, й численні смолоскипи кидали вздовж вузеньких вуличок червонуваті відблиски на віконця, з яких виглядали в нічних ковпаках городяни — декотрі й з жінками — подивитися, що то за дике гульбище такої пізньої пори порушує спокій міста. Нарешті весела процесія спинилася перед будинком сера Джона Раморні, відокремленим від вулиці невеликим двором.

Гості заходилися стукати, грюкати, гукати, щедро сипали погрозами на адресу сторожі, яка не хотіла відчиняти воріт. І найлегшим покаранням в їхніх устах було забити винних у порожню бочку й посадити в підземелля в'язниці Массамор при замку принца Розваг або, іншими словами, в пивний погріб. Але Бвіот, паж Раморні, впізнав голоси непроханих гостей, які так сміливо добивалися в дім. Знаючи, в якому стані господар, він вирішив за краще не відповідати зовсім. Евіот все ж таки сподівався, що гуляки постукають, покричать та й підуть своєю дорогою, бо вмовляти їх, він знав, — марна річ. Спочивальня сера Джона Раморні виходила вікнами в невеличкий садок, і паж думав, що гармидер не розбудить хворого. А що міцні зовнішні ворота витримують, Евіот не мав сумніву; гості грюкатимуть, поки їм не набридне чи поки в їхні п'яні голови не збреше щось інше. Гуляки, видно, й справді вже стомилися стукати, торгати ворота й галасувати, одначе їхній блазенський (та ба, якби ж то тільки блазенський!) принц докірливо обізвав їх лінивими й незграбними слугами бога вина та веселощів.

— 'Ану подайте ключа!..— гукнув він.— Он він лежить. Відмикайте ним ці непокірні ворота!

◆Ключем", на який показав принц, була величезна колода, покинута на узбіччі вулиці із звичайною неповагою до порядку, властивою для шотландського міста тих часів.

◆Індійці" ту ж мить з криками підхопили колоду і всі гуртом з розгону так садонули нею у ворота, що засув, клямка й завіси аж брязнули і, здавалося, ось-ось повідпадають. Евіот не став чекати наслідку цього наступу, а вийшов у двір і, спитавши для годиться про се, про те, наказав воротареві відчинити, так ніби аж тепер упізнав пізніх гостей.

— Брехливий рабе зрадливого господаря! — вигукнув принц.— Кажі, де мій невірний підданий сер Джон Раморні, цей боягуз, що не вийшов на наш виклик?!

— Високосте, — промовив Евіот, спершу вклонившись перед високим титулом —

справжнім і жартівливим — верховоди,— мій господар вельми нездоровий... Він випив снодійного і... Даруйте мені, ваша високосте, коли я, виконуючи перед ним свій обов'язок, скажу, що розмовляти з ним зараз не можна, не наражаючи його життя на небезпеку.

— Тьху! Про яку це небезпеку ти мені торочиш, юний пане Тевіст... Чевіот... Евіот чи як там тебе?.. Показуй, де спить твій господар... Чи краще відчиняй двері, я сам піду його шукати... Вище сулію, відважні мої товариші, та глядіть, не схлюпніть жодної краплі напою, що його пан Бахус послав нам зцілювати всі тілесні й душевні недуги! Несіть сулію попереду, кажу я, щоб кожен бачив цю священну посудину з таким коштовним трунком!

І принц, як і сказав, рушив у будинок. Добре знаючи розміщення кімнат, він побіг сходами нагору поперед пажа, що марно благав не кричати й не гупати, і з усією своєю галасливою ватагою вдерся до скаліченого господаря дому.

Той, кому, попри нестерпний біль, доводилося засинати після міцного, снодійного, а тоді від шуму й гаму прокидатися з того неприродного стану непритомності, в який його кинули ліки, легко уявить собі сум'яття, тривогу й фізичні муки сера Джона Раморні. А коли ми ще нагадаємо, що на додачу до всього хворому не давала спокою думка про злочинний наказ, недавно виданий і, мабуть, уже виконаний, то стане очевидно: краще вже вибрати вічний сон, ніж переживати таке пробудження. У стогоні, який провістив у сера Джона перші ознаки свідомості, було щось таке моторошне, що навіть п'яні гульвіси шанобливо примовкли. Напівлежачи в постелі, як його застав сен, господар повів очима по кімнаті, й дивні постаті, що оце обступили ложе, здалися його хворій уяві ще химернішими. І сер Джон забурмотів сам до себе:

— Виходить, так воно і є... після всього... В легенді таки правду сказано! Ось вони, дияволи, мене засуджено навіки!.. Вогню ще не видно, але я вже відчуваю його жар... відчуваю в душі... Так наче там гудуть сім розпалених печей!

Поки недужий отак нажахано водив довкола очима, намагаючись прийти до тями, Евіот підступив до принца і, впавши перед ним навколішки, почав благати, щоб усі повиходили з покою.

— Це може коштувати моему господареві життя,— сказав він.

— Не бійся, Чевіоте,— відповів герцог Ротсейський.— Навіть якщо твій господар на порозі смерті, оцей трунок прожене слуг пекла від їхньої жертви... Піднесіть сулію, панове!

— Він у такому стані, що вино для нього означатиме смерть,— заявив Евіот. Якщо він вип'є, то помре.

— Тоді за нього повинен випити хтось інший, і хворий оклигає... Нехай наш великий пан Бахус пошле серу Джонові Раморні свої найкращі дари: спокій душі, радість серця, легкий віддих і гру уяви! А вірному товаришеві, який вихилить замість нього келих, нехай дістанеться на похмілля нудота, душевні муки, потемніння в очах і сум'яття в думках, що їх наш великий владика додає до своїх дарів, бо інакше, прийнявши їх, ми поставали б надто богорівними... То як, Евіоте? Чи ти не станеш тим вірним товаришем,

що вип'є келих за здоров'я свого пана як його заступник? Випий, і ми підемо задоволені, бо, здається мені, вигляд у нашого підданого досить кепський.

— Я ладен зробити все, що можу,— відповів Евіот,— аби лиш урятувати мого господаря від згубливого питва, а вашу, високість від усвідомлення того, що ви — призвідець його смерч ті. Та ось той чоловік, який здійснить цей подвиг зі щирим бажанням ще й уклінно подякує за це вашій високості.

— Кого ти маєш на увазі? Оцього різника?.. Здається, він щойно з бойні! Хіба різники не відпочивають останнього дня масниці? Фу, як од нього тхне кров'ю!

Ці слова було сказано про Бонтрона; задурманений вином, що його мерзотник вижлуктив цього дня дуже багато, й ошелешений гармидером у будинку, де він сподівався застати темінь і тишу, Бонтрон стояв тепер на порозі кімнати й тупо дивився на компанію перед собою. Його куртка з буйволової шкіри була забризкана кров'ю, а в руці він тримав закривавлену сокиру,— моторошне й огидне видовище в очах гуляк, охоплених незбагненним для себе самих страхом і відразою.

Коли цьому незграбному й лютому на вигляд варварові піднесли гарбузову сулію і він жадібно простяг до неї також заюшену, здавалося, кров'ю руку, принц вигукнув:

— Виведіть його звідси! Нехай цей мерзотник не п'є при нас! І знайдіть для нього іншу посудину, не давайте йому священної сулії, емблеми наших розваг. Найкраще взяти свиняче корито, якщо знайдеться. Заберіть же його звідси! І дайте й <Шу добре напиться — нехай спокутує тверезість свого господаря... А мене залиште самого з сером Джоном Раморні та його пажем. Сказати відверто, не до вподоби мені вигляд цього харцизяки:

Принцові супутники вийшли з кімнати, зостався тільки Евіот.

— Боюся,— промовив принц, підійшовши до ліжка і вже зовсім іншим тоном, ніж говорив досі,— боюся, любий мій сер Джон, що ми завітали невчасно. Але винен ти сам. Наш давній звичай ти знаєш і сам помагав нам готуватися до свята, однак від Валентинового дня не з'являвся нам на очі... А сьогодні ж останній день масниці, і твоє недбале ставлення до свого обов'язку — це однаково що непослух і зрада нашому Королівству Веселощів та статуту ордена Гарбузової сулії.

Раморні підвів голову, спинив на принцові насторожений погляд, а тоді знаком показав Евіотові дати йому напиться. Паж підніс рицареві велику чашку цілющого відвару, і недужий випив його жадібно, покvapно й весь тремтячи. Потім він кілька разів понюхав збудливої есенції, залишеної лікарем про всяк випадок, і його свідомість, здавалося, проясніла.

— Дай мені помацати твій пульс, любий Раморні,— сказав принц.— Я в цьому ділі дещо тямлю. Як? Ти простягаєш мені ліву руку, сер Джон? Це проти правил і медицини, і чемності!

— Моя правиця вже своє відслужила вашій високості,— проказав хворий тихим, надломленим голосом.

— Що ти хочеш цим сказати? — спитав принц.— Я знаю, твій слуга, Чорний Квентін, утратив руку; але він зуміє і однією накрасти достатньо, щоб потрапити на

шибеницю, тоя^ у його долі нічого не змінилося.

— Цієї втрати на службі вашій високості зазнав не Чорний Квентін, а я, Джон Раморні.

— Ти?! — скрикнув принц. — Ти жартуєш ві мною або ж і досі не прийшов до тям після снодійного!

— Навіть якби я випив соки всіх опійних маків Єгипту, — відповів Раморні, — то вмить прокинувся б від їхнього дурману, глянувши ось на це! — Він вивільнив з-під ковдри свою праву забинтовану руку й показав її принцові. — Якщо все це розв'язати і зняти, то ваша високість побачить закривавлену куксу — все, що лишилося від руки, всякчас готової колись оголити меч на перший заклик вашої високості!

Ротсей від жаху сахнувся назад.

— За це треба відомстити! — вигукнув він.

— Якоюсь мірою за це вже відомщено, — мовив Раморні. — Здається, щойно я бачив тут Бонтрона... Чи то, коли я прокинувся, в моїм мозку промайнуло одне з видінь пекла, таке схоже на Бонтрона? Евіоте, поклич того падлюку — звісно, якщо він ще стоїть на ногах.

Евіот вийшов і невдовзі повернувся з Бонтроном, врятувавши його від покари, не дуже для нього й непрцемної, — випити другу сулію вина, бо першу цей тварюка вже вижлуктив, і помітного враження вона на нього не справила.

— Евіоте, — звернувся принц, — не давай цьому бидлу підійти до мене. Від його вигляду мою душу проймає дрож жаху й відрази. В ньому є щось таке чуже моїй натурі, як ото в бридкій гадюці, проти якої повстає все єство.

— Спершу послухаймо, що він скаже, мілорде, — відповів Раморні. — Правда, щодо балачок, то бурдюка з вином і того можна примусити сказати більше... Т^о ти з ним упорався, Бонтроне?

Недолюдок підняв сокиру, яку й досі тримав у руці, й рубонув нею в повітрі.

— Гаразд. А як ти його впізнав? Ніч сьогодні, мені сказали, темна.

— На вигляд і на слух — одежа, хода, свист...

— Годі, щезни геть!.. А ти, Евіоте, скажи видати йому золота й вина — стільки, щоб удовольнити цю скотинюку... Геть з моїх очей!.. І ти йди разом з ним.

— І кого ж спостигла смерть? — запитав принц, подолавши нарешті почуття огиди й жаху, яке не покидало його, поки найманий убивця . стояв поруч. — Сподіваюся, це всього лише жарт? А то я змушений буду назвати такий вчинок нерозважним і жорстоким. То кого ж спіткала лиха доля впасти від сокири цього кровожерного й лютого раба?

2ЙГ

— Чоловіка, не набагато кращого від нього, — відповів хворий. — Нікчемного ремісника, якому, одначе, доля судила зробити Раморні одноруким калікою, прокляття на його підлу голову!.. Але його жалюгідне життя для моєї жадоби мстити-ся — все одно, що крапля води на вогонь горна! Я не можу довго говорити — мої думки знову плутаються, тільки необхідність вам усе сказати ще тримає їх укупі, як ото сагайдак

тримає жменю стріл. Вам загрожує небезпека, мілорде... Я про це знаю напевне... Ви кинули виклик Дугласові і образили дядька... Батько лишився невдоволений... Та все це, зрештою, були б дрібниці, якби не інше...

— Мені прикро, що я викликав невдоволення батька,— сказав принц, одразу забувши про такий незначний випадок, як убивство ремісника, тільки-но мова зайшла про куди важливіші для нього речі.— Та якщо життя мене не зрадить, могутність Дугласа буде зламано, а герцогові Олбані не дуже допоможе навіть його хитрість.

— Ох, якщо... Якщо, мілорде! — зітхнув Раморні.— Маючи таких ворогів, яких маєте ви, не можна покладатися на "якщо" та "якби". Ви повинні вирішити відразу: або ви вб'єте, або вас уб'ють.

— Що ти таке кажеш Раморні?! — вигукнув герцог Ротсей-ський.— У тебе гарячка, ти мариш!

— Ні, ваша високосте,— промовив Раморні.— Якби я зар?з навіть палав у гарячці, то думки, що цю хвилину пролітають у моїй голові, швидко б мене остудили. Може, усвідомлення власної втрати довело б мене до відчаю\*---\* тривога про безпеку вашої високості підказала б мені сміливіші плани. Але зараз у мене той цілком здоровий глузд, яким мене наділило небо. І я кажу вам: якщо ви бажаєте носити колись корону Шотландії... Ні, навіть більше — якщо ви бажаєте ще раз зустріти денб святого Валентина, то повинні...

— Що я тоді повинен зробити, Раморні? — спитав принц в виглядом власної гідності.— Сподіваюся, нічого такого, що б мене зганьбило?

— Звичайно, нічого такого, що було б негідне чи не личило б імені принца шотландського... якщо криваві хроніки нашої країни розповідають иравду. Однак таке, перед чим, мабуть, принца гуляк та блазнів пройме дрож.

— Ти жорстокий, сер Джон Раморні,— сказав невдоволено герцог Ротсейський.— Але ти дорого заплатив за право засуджувати нас, постраждавши в нашій спільній справі.

— Мілорде Ротсей,— промовив рицар,— лікар, який перев'язував мені оцей оцупок, сказав, що чим глибший я відчуватиму біль від його ножа й припікання, тим більше в мене буде надій швидше видужати. Тим=то я без вагань завдам рани вашим почуттям, бо тільки так мені, може, пощастить примусити в^с зрозуміти, що слід зробити задля вашої ж безпеки. Ви, високосте, надто багато часу віддали науці безглуздох забав. Тепер вам пора взятися за справжнє чоловіче діло, або вас розчавлять, як метелика на квітці, довкола якої він пурхає.

— Мені здається, розумію, чому ви вдалися до повчань, сер Джон. Вам набридли пусті розваги,— церковники називають їх гріхом,— і вас потягло на трохи серйозніші злочини. Убивство чи, скажімо, різанина нададуть оргіям своєрідного пікантного присмаку, як ото оливки — вину. Але найгірші мої вчинки — тільки веселі пустощі. Не тішить мене криваве ремесло, і мені гіді^о дивитися чй навіть чути про вбивство, нехай то буде і найнікчемніший негідник. Якщо мені коли-небудь і судилося зійти на трон, то я маю намір зректися, як і мій батько, свого ім'я і назватись Робертом, на честь

Роберта Брюса.\*. Так, і коли це станеться, кожен шотландський юнак піднесе в одній руці келих, а другою обніме свою дівчину, і тоді відвагу доводитимуть поцілунками й келихами, а не кинджалами й мечами. А на моїй могилі напишуть: "Тут спочиває вічним сном Роберт, четвертий король цього імені. Він не вигравав битв, як Роберт Перший, не піднявся з графа до короля, як Роберт Другий. Він не зводив церков, як Роберт Третій, а вдовольнявся тим, що жив і помер королем бравих молодців!" У двохсотрічній історії нашого роду я хотів би позмагатися славою тільки з одним монархом:.

Старий король наш Каул Любив велику чару...

— Ласкавий мій пане,— озвався Раморні,— дозвольте мені нагадати вам, що ваші веселі забави призводять до тяжкого лиха. Якби я втратив був руку в бою, домагаючись для вашої високості перемоги чад могутніми ворогами, то ця втрата мене нітрохи не пригнічувала б. Але дійти через вуличну бійку від панцера й шолома до халата й нічного ковпака...

— Ох, знов ти своєї, сер Джон!..— урвав хворого безтурботний принц.— Куди це годиться — раз по раз тицяти мені межі

очі свою скалічену руку, як ото привид Гескхела жбурнув свою голову в сера Вільяма Уоллеса Ч Згодься, ти поводишся безглуздіше від самого Фодіона,— адже відважний Уоллес у пориві гніву стяг тому голову, тоді як я, коли б міг, радо приставив би твою руку на місце. Та послухай: оскільки це неможливо, то я роздобуду тобі залізну — таку, як у старого рицаря

1 Натяк на епізод, либонь, найпоетичніший у поемі Гаррі Сліпого про Уоллеса (прим. авт.).

Карслоджі. Він вітався нею з друзями, пригортав дружину, кидав виклик ворогам і взагалі робив усе, що роблять справжнісінькою рукою з плоті й крові, захищаючись чи нападаючи, їй-богу, сер Джон, у людини чимало зайвих органів і кінцівок. Можна бачити на одне око, чути на одне вухо, мацати однією рукою, відчувати запах однією ніздрею. І я, приміром, ніяк не доберу: навіщо природа нам дала усього цього аж по парі? Хіба про запас, коли щось одне втрапиш чи покалічиш... Рицар глухо застогнав і відвернувся від принца.

— Ні, сер Джон,— провадив герцог,— я кажу серйозно. Ти краще за мене знаєш, чи правду розповідає легенда про рицаря Карслоджі, званого Залізною Рукою,— адже він був твоїм сусідом. За його часів той хитромудрий знадіб могли вигадати лише в Римі. Та я ладен побитися з тобою об заклад на сто марок, що як дати ту руку за зразок пертському зброяреві Генрі Вінду, то він skleпає таку саму не згірше, ніж це зробили б гуртом римські ковалі з благословення своїх кардиналів!

— Я міг би без усякого ризику прийняти ваш заклад, мілорде,— гірко промовив недужий,— але зараз мені не до дурниць... Ви звільнили мене від служби в себе з наказу дядька?

— З наказу батька,— відповів принц.

— Для якого поради вашого дядька однаково що накази,— додав Раморні.— Мене



вкрили ганьбою і викидають на смітник, як я тепер можу викинути, мов неїїотріб, свою праву рукавицю. Та хоч руки я й позбувся, голова моя ще може вам знадобитись. Чи не зволить ваша високість вислухати від мене кілька дуже важливих слів?.. Бо я дуже стомився і відчуваю, що сили мене покидають.

— Кажіть що завгодно,— відповів принц.— Твоя втрата зобов'язує мене вислухати тебе... а твій кривавий оцупок — берло, яке означає для мене високу владу. Говори ж, але не дозволяй собі зайвого, користуючись своїм привілеєм!

— Я скажу коротко — як заради вас, так і заради себе самого... Та, зрештою, мені залишилося додати небагато. Дуглас спішно скликає свої< васалів і очолює військо. Він має намір ім'ям короля Роберта зібрати у прикордонних графствах тридцять тисяч воїнів, а тоді повести їх у глиб країни і зажадати, щоб герцог Ротсейський надав — чи, скоріше, поновив — його дочці становище та привілеї герцогині Ротсейської. Король Роберт згодиться на б>дь-які умови, аби тільки зберегти мир... А як учинить герцог?

— Герцог Ротсейський любить мир,— промовив гордо принц.— Однак він ніколи не боявся війни. І перше ніж він знов прийме ту пихату мегеру до свого столу й у своє ложе з наказу її батька, Дугласові треба буде стати королем Шотландії.

— Так-то так... Але це — менша з двох небезпек, які вам загрожують, адже Дуглас ніколи не діє таємно.

— Що ж іще нам заірожує не дає піти на спочинок у таку пізню пору? Я стомлений, ти — поранений, і навіть свічки вже мерехтять, так наче й вони знудилися від нашої розмови.

— Тоді скажіть мені: хто править цим королівством, Шотландією? — спитав Раморні.

— Король Роберт, третій цього імені,— відповів принц, підіймаючи над головою свій ковпак.— І нехай його рука тримає скіпетр якомога довше!

— Дай боже... Амінь! — проказав Раморні.— Але хто править королем Робертом і диктує йому майже всі заходи, що їх добрий монарх і провадить у життя?

— Ти маєш на увазі мілорда Олбані? — промовив принц.— % Так, це правда, мій батько майже в усьому слухається порад

свого брата. І, сказати щиро, ми не маємо права його за це звинувачувати, сер Джон Раморні, бо не багато допомоги король діставав досі від свого сина.

— То допоможімо ж йому тепер, мілорде! — сказав Раморні,— Я знаю одну страшну таємницю... Олбані почав зі мною торгуватися, щоб я у змові з ним позбавив вас життя! Він пропонує мені простити все моч минуле, а також обіцяє свою ласку в майбутньому...

— Що ти верзеш, чоловіче?.. Позбавити мене життя?! Ти, мабуть, хотів сказати — корони? Це було б безбожно!.. Адже він — рідний брат короля... Вони сиділи на колінах в одного батька... Пили молоко однієї матері... Годі тобі, чоловіче! В які тільки дурниці може повірити хвора людина!

— Чи не так, "повірити"! — проказав Раморні.— Досі мене ніхто не називав легковіром. Та Олбані, спокушаючи мене, взяв собі в посередники чоловіка, якому

повірить кожен, коли вже він натякає на таке зло... Навіть ліки, зготовані його руками, мають присмак отрути.

— Тьху! Той раб зведе наклеп і на святого! — відказав принц.— Ти, Раморні, хбч і дуже хитрющий, але на цей раз тебе просто пошили в дурні. Мій дядько Олбані — чоловік шанолубний і був би радий загребти собі і своєму дому більшу пайку влади й багатства, ніж та, на яку він має право. Але припустити, нібито він замишляє скинути з трону короля чи вбити небожа... Посоромся, Раморні! Не примушуй мене нагадати давнє прислів'я про те, що зла боїться той, хто сам його чинить... Це в тобі говорить підозра, а не певність.

— Ваша високість фатально помиляється... Але я покладу цьому край. Герцога Олбані повсюди ненавидять за його неситу вдачу і скупість... А вашу величність, мабуть, більше "люблять, ніж...

Раморні замовк. Принц незворушно доказав за нього:

— Мене більше люблять, ніж шанують? Так воно і є, Раморні, і я не маю нічого проти цього.

— В усякім разі,— мовив Раморні,— вас більше люблять, аніж бояться, а для принца таке становище не зовсім безпечне. Але дайте мені слово честі, слово рицаря, що ви не розгніваєтесь на мене, хоч би що я зробив задля вас, і залиште мені свою печатку, щоб я міг од вашого імені гуртувати навколо себе друзів. І тоді герцог Олбані не матиме при дворі ніякого впливу доти, доки не приросте назад моя відрубана рука й, не почне знову виконувати накази мого розуму.

— Але ж ти не посмієш умочити свої руки в королівську кров?! — суворо запитав принц.

— Мілорде!.. Ні в якім разі... Проливати кров немає потреби. Життя може... ні, воно повинне згаснути саме по собі. Не доливайте в лампаду оливи або почепіть її без заслінки на протяг, і тремтливий плрмінець у ній згасне. Дати людині вмерти — це не означає її вбити.

— Ай правда... Про таке я й не подумав. Гаразд, припустимо, мій дядько Олбані перестане жити... Гадаю, тепер слід висловлюватися так?.. Хто— ж тоді правитиме шотландським— двором?

— Роберт Третій — за згодою і з пітримкою могутнього Давида, герцога Ротсейського, намісника королівства і alter ego \*, на чю користь добрий король, стомлений від справ і клопотів державця, на мою думку, самохіть зречеться від трону. Отже, нехай живе наш славний юний монарх, король Давид Третій!

Ше, many fortis,

Anglis ludebit in hortis 2.

— А чи дозволять нашому батькові й попереднику,— запитав Ротсей,— жити далі й молитися за нас, за свого сина, з ласки якого він дістане привілей понести свою сиву голову в могилу не раніше, ніж його покличе власна смерть?.. Чи йому теж загрожує оте занедбання, внаслідок якого люди \* перестають жити"? Чи не доведеться старому змінити мури в'язниці чи подібного до в'язниці монастиря на темну й спокійну келію,

де, як кажуть священики, \* грішник уже нікого не скривдить, а чоловік стомлений знайде спочинок"?

Другого ♦ я", тобто "правої руки" (лат.). Того, у кого міць в руках, бабави ждуть в садах. (Лат.)

— Ви жартуєте, мілорде,— відказав Раморні.— Так жорстоко вчинити з добрим старим королем суперечило б законам людської природи й політики.

— А навіщо цього боятися, чоловіче, коли весь твій план — зразок протиприродного злочину й водночас короткозорого марнославства?..— суворо відповів невдоволений принц.— Навіть тепер, коли знамено шотландського короля чесне й незаплямоване, він усе ж ледве тримає в \* руках своїх вельмож. А хто ж піде за принцом, на совісті якого буде вбивство дядька й ув'язнення батька? Ох, чоловіче, твоя політика викликала б бунт навіть серед диких поган і турецького дивану<sup>1</sup>, не кажучи вже про королівську раду християнської країни... Ти був моїм учителем і наставником, Раморні, і багато з тих безглуздь, за які мені дорікають люди, стали, мабуть, наслідком твоїх повчань і твого прикладу. Може, якби не ти; я б не стояв тепер серед ночі в оцьому блазнівському костюмі,— він подивився на своє вбрання,— вислуховуючи марнолюбну й злочинну пропозицію вбити дядька і скинути з трону найдобрішого з усіх батьків. Не тільки з твоєї, але й з власної вини я так глибоко впав у безодню ганьби, і було б несправедливо, якби за це поплатився життям лише ти. Але не смій більше заводити зі мною такої розмови, а то позбудешся голови! Я викрию тебе перед батьком... перед Олбані... перед усією Шотландією від краю до краю! І на кожному ярмарковому хресті, скільки їх є в країні, буде прибито шматок трупа зрадника, який посмів звернутися до спадкоємця шотландської корони з такою мерзенною порадою!.. І все ж я щиро сподіваюся, що сьогодні вночі слова тобі підказувала гарячка й затруений ліками виснажений мозок, а не якесь тверде рішення.

— Так, це правда, мілорде,-^— мовив Раморні.— Якщо мої слова викликали такий гнів вашої високості, то винні в цьому, певне, надмірний запал і потьмарення свідомості. Я, повірте, менше, ніж будь-хто, здатний пропонувати вам марнолюбні плани з думкою про власну вигоду! Ох, горе, горе! Єдине, що мені залишилося,— це змінити спис та сідло на требник<sup>2</sup> і сповідальню. Ліндорський монастир прийме скаліченого й зубожілого рицаря Раморні, і той матиме доволі часу поміркувати над словами святого письма "Не уповай на владарів!"

— Намір у тебе добрий,— похвалив принц,— і ми не відмовимося його підтримати. Раніше я гадав, що наша розлука буде недовга, але тепер... Тепер ми повинні розлучитися назавжди. Бо після такої розмови нам краще жити нарізно. Але Ліндор-

Диван — державна рада з високих сановників. Требник — книга з молитвами.

ський монастир чи Інша свята оселя, яка тебе прийме, дістане від нас щедрі пожертви й користуватиметься королівськими привілеями... А тепер, сер Джон Раморні, спи... Спи... І забудь про цю лиху розмову, в якій замість тебе промовляла, сподіваюся, гарячка від хвороби та зілля, а не твої власні думки... Присвіти мені на дорогу, Евіоте!

Евіот, гукнувши, розбудив принцових супутників, що спали покотом на сходах та в передпокої, стомлені від нічної гуля-тики.

— Гей ви, з-поміж вас є хоч один тверезий? — спитав герцог Ротсейський, у якою вигляд його почту викликав огиду.

— Жодного... Немає жодного! — загукали у відповідь пияки.— Жоден із нас не зрадив імператора Веселих Гуляк!

— Виходить, ви всі обернулися на тварюк?! — гримнув принц.

— З наказу й за прикладом вашої високоності! — відповів котрийсь із почту.— А якщо ваша високість трохи й випередила нас, то ми швидко надолужимо, ось тільки прикладемося до сулії...

— Замовкни, собако! — крикнув герцог Ротсейський.— Я питаю, чи знайдеться серед вас хоч один тверезий?

— Знайдеться один, благородний мій володарю,— почулася відповідь.— Є тут один недостойний наш брат, Воткінс Англієць.

— Підійди ближче, Воткінсе, й посвіти смолоскипом... Подай який-небудь плащ, отак, і берет, а цей мотлох забери геть,— додав принц, пожбуривши свою корону з пір'їн.— Ох, коли б тільки я міг так легко викинути з голови всі свої дурощі... Зі мною піде тільки Вот Англієць, а решта всі припиняйте гуляти й поскидайте оці блазенські убори. Свято скінчилось, почався великий піст.

— Цієї ночі наш король зрікається свого трону раніше, ніж завше,— зауважив один з гурту.

Але принц не підтримав жарту, і кожен, хто на цей час не міг похвалитися гідністю тверезої людини, спробував бодай надати собі пристойного вигляду. Незабаром компанія нічних гуляк стала схожою на товариство порядних людей, які несподівано навіть для себе виявилися захмелілими й докладають зусиль приховати свій стан і з усієї сили намагаються триматись добропристойно.

А тим часом принц покwapно перевдягся і рушив до дверей за смолоскипом, що його ніс єдиний тверезий чоловік із ватаги. Але, ступивши кілька кроків, Ротсей мало не впав, перечепившись об тіло мерзотника Бонтрона.

— Як?! Цей жалюгідний пес знов у мене на дорозі?! — вигукнув герцог з відразою і гнівом.— Гей, котрийсь із вас, укиньте цього негідника в жолоб, з якого поять коней,— нехай хоч раз у житті помиється!

Весь гурт, виконуючи принців наказ, рушив до водограю у зовнішньому дворі й заходився чинити над Бонтроном розправу, якій той навіть не міг упіратись, а тільки пирхав та хрипів, мов недобитий вепр. Ротсей тим часом простував до своїх покоїв у палаці, званому Будинком Констебля, оскільки це приміщення належало графам Еррольським. Дорогою, щоб не думати про неприємні речі, принц, запитав свого супутника, як той зумів залишитися тверезим, тоді як решта компанії так упилась.

— З ласки вашої високоності,— відповів Воткінс,— я признаюся, що завжди застаюся тверезий, коли ваша високість хоче, аби весь почет був як чіп п'яний. Адже всі там, крім мене, шотландці, і тому, гадаю я, було б нерозумно напиватися в їхній компанії,—

вони ж бо й тверезі ледве мене терплять, а коли всім ударить у голову хміль, то я, чого доброго, ще бовкну їм щось із того, що в мене на думці, і тоді в моєму тілі виявиться стільки дірок, скільки кинджалів знайдеться в славному товаристві.

— Виходить, у тебе таке правило — ніколи не напиватися в гулянках при моєму дворі?

— З вашої ласки, так. От хіба що якогось дня ваша високість віддасть усьому почту наказ залишитись тверезим, тоді Вілл Воткінс зможе напитись, не потерпаючи за своє життя...

— Така нагода може трапитись... Ти де служиш, Воткінсе?

— При стайні, з вашої ласки.

— Скажи нашому гофмейстерові, нехай візьме тебе до двору й поставить у нічну варту. Мені подобається твоя щирість. До того ж, непогано мати в домі хоч одного тверезого слугу, хай навіть він не п'є зі страху за власне життя. Держись якомога ближче до нашої особи, і ти ще побачиш, що тверезість — добра чеснота.

А до страждань хворого Джона Раморні в його опочивальні додався новий тягар тривоги і страху. Його затуманені від снодійного думки зовсім сплуталися, коли Ротсей, при якому дію ліків рицар долав зусиллям волі, пішов. Під час розмови сер Джон ще володів своєю свідомістю, однак тепер вона почала тьмаритись. Він невиразно здогадувався, що наразив себе на велику небезпеку, зробив принца своїм ворогом і виказав таємницю, яка тепер може згубити його самого. Тож і не дивно, що в хворобливій уяві змученого тілом і душею, позбавленого сну Раморні почали зринати марева, які неминуче породжує опій. Йому привиділося, ніби край ліжка в нього стоїть тінь королеви Аннабелли й вимагає назад юнака, якого колись вона віддала Раморні на виховання,— щирого, цнотливого, веселого й невинного.

"Ти зробив його легковажним, розбещеним і зіпсутим,— промовляла з'ява королеви.— Одначе я тобі вдячна, Джоне Раморні, хоч ти й виявився невдячним, поламав своє слово і зрадив мої надії. Бо твоя ненависть знешкодить зло, що його завдала моєму синові твоя дружба. І я всім серцем сподіваюся, що тепер, коли ти вже йому не радник, тяжка покута на землі оплатить моє?лу безталанному хлопчикові прощення його гріхів і ласку на тому, кращому світі",

Раморні простяг руки до своєї добродійниці, силкуючись вимовити слова щирого каяття і виправдання, але обличчя з'яви потемніло й зробилося суворішим. І ось перед рицарем уже не привид покійної королеви, а похмурий і бундючний Чорний Цуглас... потім лагідне й скорботне обличчя короля Роберта, ІКІЙ, здавалося, оплакує вже недалекий занепад свого королівського дому... тоді юрма якихось дивних постатей, одні з них потворні, інші кумедні, вони схлищують, щось белькочуть, вигинаються й корчать неприродні і чудернацькі гримаси, так ніби знущаються над його зусиллями придивитися і розпізнати їх...

РОЗДІЛ XVIII

Багрянний край, закони тут життя не захищають.

Дж. Вайрон

У попільну середу 1 день уставав блідий і похмурий, як це звичайно буває о цій порі року в Шотландії, де на перші місяці весни нерідко випадає найгірша, найнеприємніша погода. Ранок видався холодний, морозяний, і городянам довго не хотілося вставати після вчорашньої святкової гульні. Сонце вже з годину як піднялося над обрієм, а жителі Перта ще тільки починали подавати ознаки життя. Вже зовсім розвиднилось, коли один із городян, поспішаючи до вранішньої відправи, побачив тіло Олівера Праудф'юта. Нещасний шапкар лежав ницьма поперек стічного рівчака — так, як упав від удару, що його завдав,— наші читачі про це легко здогадались,— Ентоні Бонтрон, посіпака і найманий убивця Джона Раморні.

Цим раннім перехожим був Еллан Гриф, званий так через те, що держав заїзд із такою самою назвою. Гриф одразу зняв тривогу, і до нього на вулицю вибіг дехто з сусідів, а тоді помалу зібралося ціле юрмище. Спочатку, коли люди впізнали добре відому всім куртку з буйволової шкіри й темно-червону пір'їну

'Попільна середа — перший день великого посту в англійців і шотландців.

на шапці забитого, по натовпу пройшовся гомін,— мовляв, знайшли мертвим бравого Сміта. Якийсь час городяни переказували одне одному цю фальшиву чутку, бо господар "Хрифа", сам член магістрату, нікому не дозволяв торкатися тіла й перекидати його, поки нарешті з'явився бал'ї Крейгдаллі. Отож доти обличчя мертвого ніхто не бачив.

— Ця смерть стривожила все наше славне місто, друзі,— заявив Крейгдаллі,— і якщо перед нами лежить відважний зброяр із Вінда, то не місце в Перті тому, хто не виявить готовності віддати все своє добро й навіть життя, аби відомстити за Сміта! Дивіться, негідники вдарили його-ззаду, бо ні в Перті, ні на десять миль довкола міста немає ні дворянина, ні простолюдця, ні горянина, ані шотландця з Низовини, який, маючи такий лихий намір, зважився б зійтись із нашим зброярем віч-на-віч. О; хоробрі громадяни Перта! Квіт вашої мужності стято — і зробила це підла рука зрадника!

Несамовиті вигуки гніву залунали над юрмищем, яке чимдалі більшало.

— Ми візьмемо його на плечі,— промовив дужий різник,— і понесемо просто до короля в домініканський монастир!

— Так, понесемо! — підтримав різника якийсь коваль.— Ми пройдемо до короля, і ніякі засуви, ніякі заборони нас не спинять! Ні ченці, ні божя служба не завадять нам здійснити наш замір. Сміт був найкращий зброяр, який коли-небудь бив молотом по ковадлу!

— До монастиря! До монастиря! — загукали в натовпі.

— Схаменіться, громадяни! — крикнув один із пертців.— У нас добрий король, він любить нас, як своїх дітей. Це Дуглас і герцог Олбані не дають ласкавому королеві Роберту довідатись про страждання його народу!

— Еге, виходить, як у короля м'яке серце, то нехай нас убивають на вулицях рідного міста?! — обурився різник.— При Брюсові було не так. Якщо нас не захистить король, ми захистимо себе самі! Вдармо у дзвони, биймо на сполох! Нехай кожен дзвін подасть свій мідний голос, якщо його має! Кидайте клич! Пощади не буде нікому! Сент-

Джонстоне, на лови!1

— Слушно! — вигукнув інший городянин.— Рушаймо на замки Олбані й Дугласа, спалімо їх до щенту! Нехай вогонь по всіх усядах рознесе звістку, що Перт зумів помститися за свого відважного Генрі Гоу! Десятки разів він ставав до бою за права нашого славного міста,— тож покажімо, що й ми можемо один раз вийти на бій і відомстити за смерть воїна! Агов! Гей! Хоробрі громадяни! Сент-Джонстоне, на лови!

г Уславлене врочисте гасло, бойовий клич пертців, що його часто супроводила грізна музика (прим. авт.) .

Це гасло, на яке жителі Перта звикли згуртовуватись і яке ввичайно лунало у випадку загальної тривоги, летіло з уст в уста. Кілька сусідніх дзвіниць,— на них уже забралися розгнівані городяни (де зі згоди священників, а де й самочинно),— лиховісно вдарили на сполох, і бити вони починали у зворотному порядку, з басів, звідки й пішов вислів \* зворотний передзвін".

Юрмище ставало дедалі густішим, гамір наростав, робився все гучнішим, багатоголосим, а Еллан Гриф, чоловік огрядний, з низьким голосом, шанований серед верхів і низів, твердо залишався на своєму посту. Він походжав довкола забитого, покрикував на стовпище людей і не давав нікому підійти до тіла, поки прибудуть решта членів магістрату.

— У цьому ділі, панове, мусить бути лад. Нехай тут нами" керують члени магістрату. Ми їх, як належить, обрали й посадили в нашу міську раду,— всі добропорядні й чесні громадяни. Не допустимо ж, аби нас назвали бунтівниками й сказали, нібито ми марно тривожимо короля! Стійте всі нишком і розсту-питься, он іде бал'ї Крейгдаллі, атож, і шановний Саймон Главер, якому наше славне місто завдячує багато чим. Ох-ох-ох, любі мої земляки! Вчора ввечері його чарівна дочка стала нареченою... А сьогодні Пертська Красуня овдовіла, не ставши дружиною!

Цей новий заклик до людських сердець викликав ще більшу хвилю гніву й скорботи, бо тепер до натовпу влилося багато жінок, і вони враз підхопили тривожний клич чоловіків:

— Так, так! Сент-Джонстоне, на лови! За Пертську Красуню і славного Генрі Гоу! Виходьте, виходьте, нехай ніхто не боїться за власну шкуру! До конюшень!.. До конюшень!.. Без коней ті вояки нічого не варті! Треба порішити конюхів і йоменів! Ріжте, коліть, калічте коней! Переб'ємо проклятих зброєносців і пажів! Нехай бундючні рицарі зустрінуть нас пішки, якщо зважаться!

— Зважаться?! Ні, не зважаться вони! — загукали чоловіки.— У них тільки й сили, що в конях та в зброї. А все ж таки, бачте, вбили, негідники, зброяра, якому не було рівного ні в Мілані, ні у Венеції... До зброї! До зброї, відважні громадяни! Сент-Джонстоне, на лови!

У цьому стовпищі члени магістрату й найповажніші городяни ледве пропхалися до місця оглянути труп. Привели вони з собою і міського писаря, щоб скласти офіційний протокол чи, як ще^И тепер кажуть, "зробити опис тіла" і з'ясувати обставини, ва яких його знайдено. Натовп підкорився наказу почекати з терпінням і спокоєм, таким

властивим національному характерові людей, гнів яких виявляється тим небезпечнішим, чим довше ці люди, не відступаючи від свого рішення відомстити, покірно й терпляче, коли треба, ждуть, щоб потім ще рішучіше здійснити свій намір. Отже, городяни зустріли членів своєї ради гучними вигуками, в яких полум'яні заклики до помсти лунали впереміж із шанобливими привітаннями до своїх заступників, під орудою яких пертці сподівалися помститися за кривду справедливим і законним шляхом.

Вітальні вигуки ще лунали над юрмищем, яке тепер заповнило всі прилеглі вулиці, підхоплюючи і переказуючи далі тисячі найрізноманітніших чуток, коли батьки міста наказали підняти з землі тіло й пильніше його оглянути. І в ту ж хвилину виявилось і було всім оголошено, що вбито не зброяра з Вінда, котрого так високо,— і справедливо, коли взяти до уваги те, які чесноти найбільше цінилися за тих часів,— поважали всі його земляки, а чоловіка, куди менше шанованого, хоч і він мав певні заслуги перед громадою. В рівчаку лежало мертве тіло базіки Олівера Праудф'юта. Перша звістка про те, що забито Генрі Гоу, мужнього й безстрашного захисника пертців, викликала серед людей таке обурення, що коли ця чутка була спростована, лють натовпу відразу спала. Та якби в покійникові впізнали нещасного Олівера з самого початку, то люди, певно, взяли б вимагати помсти за нього так само гаряче й одностайно, хоч, може, й не так гнівно, як за Генрі Вінда... І спочатку, коли натовпом пролетіла ця несподівана новина, на вустах багатьох городян навіть промайнула усмішка,— так близько комічне межує в житті з трагічним.

— Убивці не мали сумніву, що перед ними — Генрі Сміт,— заявив Гриф,— і це мало б бути для Олівера великою втіхою.

Та цієї хвилини до місця надійшли нові особи, і вся сцена знов набула глибоко трагічного змісту.

## РОЗДІЛ XIX'

Та хто там б'є на сполох? Ей, дияволі Прокинеться все місто...<sup>1</sup>

В. Шекспір, \*Отелло\*

Страшні чутки, щя облетіли місто, а вслід за ними тривожне бемкання дзвонів нагнало на всіх жах. Вельможі й рицарі зі своїми людьми збиралися в заздалегідь домовлених місця<sup>^</sup>, де було зручніше оборонятися. Тривога проникла і в монастир, де стояв двором король. Юний принц прибув сюди одним із перших,

Переклад І. Стешенко.

щоб у разі потреби стати на захист старого короля. В свідомості Ротсея ожила вже відома сцена минулої ночі, і він, пригадавши забризкану кров'ю постать Бонтрона, збагнув, хоч іще й невиразно: цей неспокій у місті пов'язаний, мабуть, із чорним ділом, яке вчинив той мерзотник. Одначе подальша — і куди цікавіша — розмова з сером Джоном Раморні справила на принца надто глибоке враження, вона стерла з його пам'яті сліди почутого краєм вуха про ту розправу, і залишилося лиш неясне усвідомлення того, що когось там порішили. Тільки задля безпеки батька Ротсей узяв меч сам і поспішив озброїти всіх своїх слуг, які тепер, у яскраво начищених обладунках



і зі списками в руках, мали зовсім інший вигляд, ніж минулої ночі в костюмах захмелілих поклонників Бахуса. Добрий старий монарх прийняв це свідчення синівської відданості зі словами вдячності й гордо підвів спадкоємця корони до свого брата Олбані, що приїхав трохи пізніше. Потім Роберт узяв обох за руки.

— Тепер ми, троє Стюартів,— промовив він,— єдиї, як священний трилисник. Кажуть, над тим, хто носить цю траву, не владні злі чари. Так і нам, поки ми вірні один одному, не страшні підступні й люті вороги.

Брат і син поцілували доброму королеві руку, яка з'єднала їхні руки, а Роберт Третій висловив свою впевненість у їхній відданості. Помисли юнака тієї хвилини були щирі, тоді як поцілунок королєвого брата був поцілунком Іуди.

А тим часом дзвін на церкві святого Іоанна підняв на ноги разом з іншими городянами й мешканців Керф'ю-стріт. У домі рукавичника перша почула бемкання стара Дороті Главер,— служниці теж дісталось ім'я від ремесла, в якому вона допомагала господареві. Трохи глухувата Дороті погані вісті чула так само добре, як беркут чує запах падалі. Взагалі вона була жінка працьовита, віддана і навіть ніжна, але любила збирати й розносити похмурі новини, як це часто трапляється серед жінок невисокого роду. Вони не дуже звикли, щоб до них прислухались, і тому їм до вподоби та увага, з якою люди зустрічають вісника смутку; а може, їх просто втішає та тимчасова рівність, яку лихо встановлює між ними й тим, кого іншим разом закони суспільства підносять багато вище. Одне слово, ледве зачувши першу новину, Дороті вбігла до спальні господаря, що з нагоди свята, а також з огляду на свій вік цього дня дозволив собі поспати довше, ніж звичайно.

— О, цей добрий чоловік вилежується! — скрикнула Дороті чи то докірливо, чи то співчутливо.— Він вилежується, а його найкращого товариша вже немає, вбили! Ви тут лежите й нічого не знаєте, мов ото щойно народжене немовля, яке ще не відрізняє життя від смерті.

— Що там таке? — гримнув рукавичник, підхоплюючись із ліжка.— Що скоїлося, стара? Дочка жива-здорова?

— "Стара"! — перекинула Саймона Дороті. Піймавши рибку на гачок, вона любила нею трохи погратись.— Я ще не така стара,— гукнула вона, вибігаючи з кімнати,— щоб стовбичити в спальні, коли чоловік вилазить невдягнений з постелі!

І за мить її голос уже долинав здалеку — аж із світлички вниз. Шурхаючи віником, служниця наспівувала собі під ніс.

— Дороті... стара сова... чортова відьма... скажи тільки, чи моя донечка жива-здорова!

— Я жива-здорова, тату! — відгукнулася Пертська Красуня зі своєї кімнати.— ЗЖива-здорова! Та ради пречистої діви, скажіть, що сталося? Дзвони б'ють зворотним передзвоном, на вулицях крики, зойки.

— Зараз я довідаюсь, що там таке... Конахаре, йди хутчіш сюди, поможи вдягтися!.. Ох, я й забув — той клятий горянин тепер уже далеко, по той бік Фортінгалу. Потерпи, дочко, зараз я сам узнаю, що там сталося.

— І нема чого вам задля цього так поспішати, Саймоне,— озвалася затята стара.— Ви можете спокійнісінько про все дізнатись, і не виходячи за поріг. Я вже знаю, що там скоїлося. Наш пан господар, подумала я, такий упертюх, що встромить свою голову куди треба й не треба... Отож, гадаю собі, не пошкодую своїх ніг та побіжу довідаїсь, що там і до чого, а то він ще втелющить свого старого носа в саму гущу, а йому й прищикнуть його, не встигне він і добрати, за що.

— І про що ж ти довідалася, стара? — запитав нетерпляче Главер, все ще вовтузячись із численними ремінцями та шнурками з залізними наконечниками, якими за тих часів штани прив'язувалися до куртки.

Дороті не відповідала поти, поки старий рукавичник, як вона гадала, майже вдягся. Але збагнувши, що тепер, якщо вона не відкриє таємниці, господар подасться на вулицю і взнає причину переполоху сам, Дороті вигукнула:

— Ну гаразд! Тільки тепер не кажіть, буцімто це я винна, що ви довідалися про лиху новину, не побувавши на заутрені! Я б вам нічого не розповідала, поки ви не почуєте слова божого. Та коли вже вас так б'є нетерплячка, то знайте: ви втратили найвірнішого товариша, якому будь-коли тисли руку, і весь Перт оплакує найвідважнішого городянина, що будь-коли тримав у руці меч!

— Гаррі Сміт?! Гаррі Сміт?! — скрикнули в один голос батько з дочкою.

— Ну ось, тепер ви все знаєте,— сказала Дороті.— А хто ж тут винен, як не ви самі?.. Таку підняли бучу!.. Водив, мовляв,

компанію з вуличною співачкою. Так наче він волочився з іудейкою!

Дороті ще довго б розводилася про те, та її господар гукнув дочці, яка й досі була в своїй кімнаті:

— • Все це дурниці, Катаріно!.. Стара відьма забалакується! Нічого такого не скоїлось. Зажди хвилинку, зараз я сам про все довідаюсь.— І Главер, схопивши ціпок, шурхнув повз Дороті надвір, де люди плавом пливли в бік Верхньої вулиці.

А Дороті тим часом бурмотіла собі під ніс:

— Твій батько, як послухати його, такий мудрагель! Та ось побачиш, зараз він устромить голову в якусь бійку, а тоді канючитиме: \* Дороті, подай корпії! Поклади компрес!.." А поки що Дороті, мовляв, забалакується, брехні розносить. Аякже, хіба ж Дороті годна сказати правду!.. "Нічого такого не скоїлось!" Чи не думає часом старий Саймон, що в Гаррі Сміта голова, як ковадло, й не лусне, коли по ній лупитиме цілий горянський клан?..

Раптом стара затнулася: повз неї прослизнула, наче без тям, схожа на ангела дівоча постать,— очі непритомні, лице мертвотно-бліде, коси розпущені. Нажахана стара вмить забула про свою образу.

— Матір божа, заступися за моє дитя! — прошепотіла вона.— Чого ти дивишся, мов причинна?

— Ти наче сказала, що хтось загинув? — ледве вимовила перелякана Катаріна, так ніби їй враз відібрало й мову, й слух.

— Загинув, голубко! Атож, лежить геть мертвий. Тепер уже ніколи на нього не

гніватимешся!..

— Мертвий...— проказала Катаріна так само неприкаяно, розгублено.— Мертвий... загинув.;. Горяни, кажеш?

— А хто ж, як нз горяни!.. Немає на них, волоцюг, закону! Хто ж тут іще вбиватиме? У нас, буває, погарячкують коли-не-коли городяни та поб'ються або рицарям чи вельможам заманеться пролити кров... Ні, я тобі правду кажу: це діло рук горян. У Перті немає жодного чоловіка, ні багатого, ні бідного, який би зважився вийти сам на сам проти Генрі Сміта. Видко, накинулися на нього цілим гуртом. Сама побачиш, коли розберуться!

— Горяни!..— знов проказала Катаріна, мовби їй не давала спокою якась невідчепна думка.— Горяни!.. Ох, Конахаре, Ко-нахаре!

— Атож! Я теж іак думаю, Катаріно, ти не помиляєшся — то Конахар! Вони ж бо,— ти сама бачила,— перед Валентиновим днем посварилися, дійшло навіть до бійки. А горянин такого не забуде. Дай йому ляпаса на Мартинів день, то в нього щока горі-

23Д

тиме ще й на зелені свята К І хто тільки навів до міста отих довгоногих волоцюг робити їхнє криваве діло?

— Ох, лихо мені, лихо! Це я винна! — простогнала Катаріна.— То я покликала сюди горян, я послала по Конахара... Так, вони чигали на свою здобич... Я привела їх у місто, і вони пристерегли його. Але я повинна на власні очі побачити... і тоді... ми щось зробимо. Скажи батькові, я скоро вернуся.

— Чи ти розуму стерялася, дівчино?! — скрикнула Дороті, коли Катаріна кинулася повз неї до дверей.— Як ти вийдеш ота-ка-от на вулицю? Розпатлана, очей не видно, а ще перша красуня в Перті!.. Господи! Вискочила на вулицю, робить що хоче, а старий Главер тепер сказиться, ніби я могла її втримати. Летить — світу божого перед собою не бачить!.. Славно ж почалася попільна середа!.. Що ж його діяти? Як піду шукати в тому юрмищі господаря, то мене ще зіб'ють з ніг і затопчуть, і за старою ніхто й не заплаче... А дк побіжу за Катаріною... Де вже мені з моїми ногами за нею бігати, он її вже й слід вичах... Краще сходжу до Школа, голяра. Постукаю і все йому розкажу!

Поки вірна Дороті робила так, як мудро й вирішила, Катаріна бігла вулицями Перга в такому вигляді, що іншим разом привернула б до себе увагу всіх перехожих. Вона безтямно мчала наосліп, зовсім не схожа на ту скромну і стриману дівчину, якою її звикли бачити городяни; та ще й до всього простоволоса, без шарфа чи накидки, що їх "доброзвичайна дівчина", тобто дівчина з порядної родини і пристойних статків, завжди напинала на себе, коли виходила з дому. Проте всі в місті були такі збуджені,— одні розпитували, інші пояснювали причину гармидеру, і кожне тлумачило чутку по-своєму,— що ні її розхристана одежа, ні стривожений вигляд нікого не дивували. Катаріна могла йти куди завгодно, і ніхто не зважав на неї більше, ніж на решту жінок, які Ї цікавості чи зі страху висипали на вулиці,— одні дізнатися причину переполоху в місті, другі — переконатись, чи не загрожує небезпека їхнім друзям.

Пробираючись між людей, Катаріна переймалася загальним нестямним настроєм

юрби і ледве стримувалася, щоб не підхопити криків жалю й тривоги, які розлягалися довкола. Тим часом дівчина все бігла й бігла, немов у кошмарному сні, пригнічена відчуттям страшної біди, справжню суть якої вона б не могла пояснити. Але досить було жахливого здогаду, що чоловік, який так віддано її кохав, чесноти якого вона так високо ставила і який,— тепер Катаріна це зрозуміла,— був їй дорожчий, ніж досі вона признавалася навіть сама собі,— цей чоловік загинув і, дуже ймовірно, через неї. Смерть Генрі пов'язана з появою

Мартинів день у католиків — 11 листопада, зелені свята — в травні.

в місті Конахара та його людей! Хоч ця думка зринула у свідомості Катаріни в хвилину надзвичайного напруження нервів, однак видалася б досить вірогідною і за інших обставин, коли дівчина могла б спокійно її обміркувати. Не тямлячи, чого шукає, прагнучи тільки довідатися, чи правдива ця жахлива чутка, Катаріна поспішала вперед — до того місця, від якого ображені почуття ще вчора утримували б її якнайдалі.

Хто б останнього вечора масниці повірив, що горда, стримана, сором'язлива й завжди добропристойна Катаріна Главер у попільну середу ще до утрені вибіжить на вулиці Перта нерозчесана, незаплетена, розхристана?! Пробираючись крізь натовп і штовханину, вона поспішатиме до будинку того самого залицяльника, котрий, як вона мала підстави гадати, так грубо й безсоромно її знехтував і зганьбив, погнавшись за втіхами негідного, розпусного кохання! Але так воно було. Майже несвідомо Катаріна бігла вуличками менш людними, і нарешті вона, обминувши Верхню вулицю, де стовпище було найбільше, дісталася до Вінда вузенькими завулками північної околиці міста, якими Генрі Сміт недавно вів Луїзу. Та навіть ці порівняно малолюдні провулки тепер були заповнені городянами,— таке розтривожене було все місто. Про не Катаріна ні на кого не зважала, і ті, хто бачив дівчину, презирилися й хитали головою, співчуваючи її лиху. Нарешті, майже не усвідомлюючи, що робить, Катаріна зупинилася перед дверима свого жениха й постукала.

Тиша, що була відповіддю на цей покvapний стук, тільки додала їй розпачу, який і штовхнув дівчину на такий відчайдушний крок.

— Відчини... Відчини, Генрі! — закричала вона.— Відчини, якщо ти живий!.. Відчини ж, якщо не хочеш знайти Катаріну в себе на порозі мертвою!

Коли дівчина так безтямно закричала, звертаючись до чоловіка, що, як вона гадала, вже ніколи її не почує, той живий-здо-ровий відчинив двері — і якраз вчасно, щоб не дати гості впасти на землю. Серце Генрі сповнило незмірна радість від такої несподіваної зустрічі, і тільки подив не давав зброяреві до кінця повірити в своє щастя, а потім розпач, коли він уздрів заплущені Катарініні очі, побілілі й напіврозтулені губи, непритомний вид. Йому здалося, що вона вже й не дихає.

Незважаючи на загальну тривогу, що давно охопила й жителів Вінда, Генрі з дому не виходив. Він твердо поклав собі триматися від усього збоку і, якщо пощастить, не встрявати в жодну бійку. І тільки на заклик магістрату,— а йому він як громадянин міста не підкоритись не міг,— Генрі зняв зі стіни меч та запасний невеликий щит і вже зібрався був іти, щоб виконати свій обов'язок — уперше проти власної волі.

"Ох, тяжка моя доля,— зітхнув зброяр.— Місто щоразу втягує мене в свої чвари, а ці бійки Катаріні такі ненависні! Я певен, у місті чимало дівчаг кажуть залицяльникам: "Іди хоробро виконувати свій обов'язок, і ти завоюєш мою прихильність!" Таж не посилають по їхніх женихів, а кличуть мене,— того, хто не може виконати обов'язку чоловіка й захистити нещасну співачку і хто не може, як личить громадянину, вийти на бій за честь рідного міста! А чому? Бо норовлива Катаріна поведеться зі мною так, ніби я розпусник і забіяка!"

Такі думки снували в голові Генрі Сміта, коли він збирався вийти з дому. Та тільки-но зброяр одчинив двері, найдорожча його серцю людина, та, яку він сподівався побачити зараз найменше, постала перед його очима і впала йому в обійми.

Вражений, зраділий і наляканий — все разом — Генрі не втратив, однак, самовладання, такого потрібного за цих обставин. Перше ніж бігти на заклик — хай там який нагальний — магістрату, треба було привести Катаріну до тями й улаштувати її в безпечному місці. Зброяр підхопив дівчину на руки й поніс свою ношу,— легеньку, мов пір'їнка, але для нього дорожчу, ніж якби вона була зі широкого золота,— до невеличкої світлиці, яка колись належала його матері. Для недужої людини ця кімнатка годилася найкраще,— вона дивилася вікнами в садок, і сюди не долинав гамір міста.

— Агов, нянечко!.. Тітонько Шулбред!.. Скоріше сюди! Йдеться про життя і смерть,.. Допоможи їй!

Придріботіла стара.

— Якщо тебе знов треба втримати й не пустити в бійку... Стару Смітову няньку теж розбуркав гамір на вулицях, але до

чого ж вона була вражена, коли побачила, як її годованець ніжно, обережно поклав своїми дужими руками на ліжко покійної господині безживне, здавалося, тіло Пертської Красуні!

— Катаріна Главер?! — скрикнула стара.— Матір божа! Невже ж таки мертва?

— Та ні, старенька,— відказав Генрі.— Серденько в голубки б'ється, вона дихає... Чого ж ти стаєш? Ти допоможеш їй краще, ніж я... Принеси води,.. Га, може, яка настоянка знайдеться, ти ж бо на цьому ділі дооре знаєшся... Небо послало її в мої руки не для того, щоб вона померла, а щоб жила — собі й мені на втіху!

Зі спритністю, якої ледве й можна було сподіватися від такої чстарої жінки, нянька принесла все потрібне, щоб привести Катаріну до тями. Як і багато жінок за тих часів, Шулбред знала, що слід робити в таких випадках: вона вміла навіть лікувати легкі рани, і це своє вміння їй доводилося застосовувати досить частенько з огляду на войовничу вдачу її годованця.

— А тепер, синашу,— сказала Шулбред,— випускай з обіймів мою пацієнтку,— хоч вона й варта того, щоб її міцно пригорнути,— та вивільняй свої руки. Ти теж мені помагатимеш. Ні, я не проти, щоб ти тримав дівчину за ручку, от тільки легенько поплескуй її по долоні, аби вона розтисла пальчики й не складала їх у кулачок!

— Щоб я бив по оцій тоненькій, прекрасній ручці?! — промовив Генрі.— Краще вже

накажи мені вдарити молотом по скляній чаші, ніж ляскати моїми зашкарубленими пальцями по її ніжній долоні!.. Ні, ми не битимемо по цих пальчиках, ми знайдемо кращий спосіб їх розімкнути!

І Генрі припав губами до чарівної Катаріниної руки, яка враз ворухнулась,— ознака того, що свідомість поверталася. Потім Пертська Красуня раз, удруге глибоко зітхнула, розплющила очі й спинила погляд на своєму коханому, який стояв на колінах біля її ліжка, а тоді знов опустила голову на подушку. Вона не забрала своєї руки з долоні коханого, і ми поблажливо маємо повірити, що дівчина опритомніла ще не зовсім і не помічала, як зброяр, користуючись таким її станом, притискає ніжну ручку собі то до губів, то до грудей. Воднораз ми мусимо визнати, що на її щоках уже проступив рум'янець, а її дихання ті дві-три хвилини, поки вона нерухомо лежала на подушці, було глибоке й рівне.

Почувся грюкіт у двері, і люди почали гукати господаря на всі його імена: Сміт, Гоу, Гал із Вінда,— як ото язичники на всі лади закликають свої багатоликі божества. Кінець кінцем натовп під дверима, як ото католики-португальці, що стомилися звертав тись до святих, перейшов на крики та лайку.

— Ану виходь, Генрі! Ганьба тобі, чоловіче! Якщо ти негайно не відчиниш, тебе огоюсять порушником громадянської присяги й зрадником славного міста!

Компреси та настоянки старої Шулбред зробили, видно, своє діло, і помалу Катаріна почала приходити до тями; вона більше, ніж дозволяла їй доти незручна поза, повернула до коханого обличчя і, не забираю<sup>™</sup> в нього своєї лівої руки, праву поклала йому на плече, так наче хотіла втримати його біля себе. І прошепотіла :

— Не йди туди, Генрі... Зостанься зі мною... Вони вб'ють тебе, ті кровопивці!

Катаріна була щаслива, що застала коханого не холодним трупом, як уже дуїмала, а живим-здоровим, і її ніжні слова,— хоч і вимовлені так тихо, що Генрі їх ледве розчув,— вплинули на нього, як видно, дужче, ніж ті, котрі гукали його за двері. Він так і стояв навколішки край ліжка, дарма що десятки голосів без утаву кликали його на вулицю.

— Вгамуйтеся, люди! — нарешті крикнув один сміливець до решти.— Цей зухвалий Сміт просто глузує з нас! Ламаймо двері й витягнемо його сюди за вуха!

— Ти хоч тямиш, що дієш? — озвався інший, обережніший із тих, що добивалися в двері.— Той, хто вдереться до Генрі Гоу силоміць, ввійде в його дім цілий, а вийде такий, що костоправ матиме роботу!.. Та ось іде саме той чоловік, якого ми й попросимо побалакати з Генрі, нехай він розтовкмачить цьому боягузові й зрадникові, що й до чого.

Той, про кого йшла мова, був не хто інший, як Саймон Главер власною особою. Він прибіг до того трагічного місця, де лежало тіло нещасного шапкаря, саме вчасно. Бо коли труп, з наказу балії Крейгдаллі, повернули на спину, старий рукавичник, на превелику свою втіху, впізнав у ньому бідолашного хвалька Праудф'юта, хоч натовп сподівався побачити у вбитому свого улюбленця й захисника — Гаррі Гоу. Сміх, чи щось схоже на сміх, почувся серед тих, хто цю ж мить пригадав, як настирливо Олівер домагався слави вояка, такої чужої його натурі й нахилам. І хтось тут-таки зауважив,

що шапкаря спіткала смерть, яка більше відповідав його претензіям, ніж вдачі. Та цей недоречний жарт, в якому відбилися грубі звичаї того часу, відразу стих, коли почулися зойки та лемент жінки. Вона пробиралася крізь натовп і пронизливо голосила:

— Ох, чоловіченьку ж мій, чоловіченьку!..

Люди розступилися перед убитою горем вдовою, за якою ішло кілька її подруг. Досі Моді Праудф'ют знали тільки як вродливу чорняву жінку. Казали ще, ніби вона любить убиратися "як пава" і спогорда дивитися на тих, кого має за нижчих чи бідніших від себе; Моді тримала покійного чоловіка під п'ятою і вміла хутко збити з нього пиху, коли він, бувало, не до речі перед нею "розкукурікається". Але тепер, коли довкола вирували такі пристрасті, жінка набула в очах людей особливої ваги.

— Смієтеся?! — промовила вона. — Ви, нікчемні громадяни Перта, смієтеся з того, що один із ваших братів пролив кров у стічний рівчак?! Чи з того, що доля присудила загинути саме моєму чоловікові? Чим же він заслужив ваш сміх? Хіба він не заробляв чесною працею хліб для сім'ї або не відчиняв радо перед усіма двері свого дому, де стомлений знаходив притулок, а бідний — допомогу? Хіба не позичав він кожному, хто просив,

\* грошей, не підтримував по-дружньому сусідів?.. Не підіймав свій голос за справедливість у нашій міській раді?

— Авжеж, що так! — залунало в натовпі. — Його кров — то наша кров, так якби на його місці був Генрі Гоу!

— Ви справедливо кажете, сусіди, — промовив балї Крейгдаллі. — Цей злочин не можна залагодити тишком-нишком, як по-

передній... Ми не дозволимо, щоб кров наших громадян лилася міськими рівчакми, як дощова вода, бо так широкий Тей на очах у нас скоро стане багряним. Аде той удар був призначений не цьому нещасному чоловікові. Всі ми знаємо, який був Олівер Праудф'ют, як далеко він міг зайти в балачках і як мало чинив зла. Він надів Смітів шкіряний колет, узяв його щит і шолом. Я сам добре їх знаю, як знає все місто, тут сумніву немає. Ні для кого не новина: Олівер майже в усьому намагався наслідувати зброяра. І от хтось у сліпій люті чи, може, під п'яну руч замість хороброго Сміта, — а за ним десятків два кривавих сварок, — напав на невинного шапкаря, якого жодна душа ні боялася, ані ненавиділа і на якого ніхто навіть навсправжки-не ображався.

— Що ж тепер робити, балї? — загукали в натовпі.

— А це, друзі мої, вирішать члени вашої ради. З хвилини на хвилину чекаємо сера Патріка Чартеріса, і тільки-но він прибуде, відразу й зберемося. А тим часом нехай лікар Двайнінг огляне це нещасне тіло і скаже нам, як настала смерть. А тоді вберемо його в чистий саван, рк і належить чесному громадянину, і покладемо перед високим вівтарем у церкві святого Іоанна, заступника Перта. Годі кричати й галасувати. Нехай кожен, хто вміє тримати зброю і хто зичить нашому славному місту добра, візьме меч та щит і буде готовий з'явитися на збір на Верхню вулицю, як тільки вдарить

громадський дзвін на ратуші. І ми або помстимося за смерть нашого громадянина, або приймемо таку долю, яку нам пошле небо. А поки доберемо, хто винен, а хто ні, уникайте сварок з рицарями та їхніми людьми... Та чого це він бариться, той шельма Сміт? Як зчиниться бійка, де його зовсім і не ждуть, то він одразу тут і вродиться, а тепер, коли треба послужити славному Пері у, Генрі, бачте, не квапиться... Чи не сталося з ним лиха? Може, хто-небудь знає? Він був на гулянні в останній вечір масниці?

— Він або занедужав, або на нього напала хандра, шановний балї,— сказав один із мерів міста, як тоді називали старшин ополчення.—Поміркуйте самі: його помічники в кузні кажуть, буцімто Генрі вдома, а він і не обзивається, і не впускає нас.

— Дозвольте, пане балї,— промовив Саймон Главер,— я піду сам і приведу Сміта. А заразбм залагоджу з ним свою дрібну суперечку. І хай буде благословенна наша богородиця, з волі якої Генрі зостався живий-здоровий, бо ще чверть години тому я вже не думав побачити його живим!

— Приведи відважного Сміта до ратуші,— сказав Крейгдаллі саме в ту хвилину, коли якийсь йомен верхи на коні пропхався крізь натовп і щось шепнув балї на вухо.— Ось тут з'явився добрий чоловік і каже, що рицар з Кінфонса уже в'їздить у місто!

Ось які обставини привели Саймона Главера,— читач про це вже знає,— до будинку Генрі Гоу.

Відкинувши сумніви та вагання, які стримали б когось іншого, рукавичник переступив поріг, а коли почув метушню старої Шулбред, рушив на правах Смітового товариша нагору. Там він штовхнув двері до спальні й, недбало кинувши: "Даруй, сусіде!"— ввійшов до кімнати. Старого Саймона чекало несподіване і незвичайне видовище. Батьків голос повернув до життя Катаріну швидше, ніж могли подіяти ліки старої Шулбред,-і на дівочому обличчі, доти смертельно блідому, враз проступив глибокий і ніжний рум'янець. Катаріна відтрутила від себе коханого обома руками, які він'усе ще тримав у своїх долонях, а вона не забирала,— чи то через те, що не прийшла до тями, чи то в полоні почуттів, пробуджених подіями цього ранку.

Генрі Сміт,— сором'язливий, як ми знаємо,— звівся, похитуючись, на ноги, і всі в кімнаті так і застигли збентежені, крім старої няньки: ледве дочекавшись нагоди, вона обернулася до всіх спиною і від щирого серця засміялася. А Главер, хоч і вельми вражений, однак ще більше зраділий, невдовзі отямився і теж зареготав.

— Присягаю добрим святим Іоанном,— сказав він,— сьогодні вранці я бачив таке, після чого, здавалося мені, я забуду сміятися принаймні до кінця посту. Але тепер я, хай би навіть лежав при смерті, міг би звернути собі щелепи зо сміху. Ще б пак, чесного Сміта— вже оплакували як покійника, по ньому били в місті всі дзвони, а він, бач, стоїть переді мною живий-живісінький, веселий і, як судити з рум'янців на щоках, збирається жити не менше, ніж будь-хто інший у Перті. А ось і моя люба донечка! Ще вчора вона тільки й баякала про те, які зіпсуті чоловіки,— мовляв, у них на думці лише мирські втіхи та вуличні співачки... Атож, та сама Катаріна, що не хотіла визнавати ні святого Валентина, ні святого Купідона... А тепер, бачу, сама схожа на таку веселу



співачку! їй-бо, я радий, люба моя тітонько Шулбред, що застав і вас у цьому милому товаристві,— ви ж бо нічого поганого не допустите!

— Ви несправедливі до мене, любий тату,— промовила Катаріна так, ніби ось-ось заплаче.— Я прийшла сюди зовсім не для того, про що ви думаєте. Я прийшла сюди тільки... бо...

— Бо думала, що жених мертвий,— не дав їй доказати батько.— А він живий, радий прийняти твою увагу й турботу і відповісти тим самим. Якби я не боявся скоїти гріх, то від щирого серця подякував би нзбові за те, що тебе застали саме такої миті, коли ти змушена нарешті признатися собі, що ти — звичайна жінка... Саймон Главер не гідний мати за дочку пречисту святу... Еге, не дивись на мене так жалісно і не жди, що я тебе втішатиму! Гаразд, я більше не глузуватиму з тебе, якщо ти утреш сльози або признаєшся, що плачеш од радості.

— Нехай я тут-таки вмиру за ці слова,— відказала сердешна Катаріна,— але я сама не знаю, чого плачу. Тільки повір мені, любий тату, і хай Генрі повірить: я б сюди ніколи не прийшла, якби... якби...

— Якби не подумала була, що Генрі вже ніколи не прийде до тебе,— підказав їй батько.— А тепер подайте одне одному руки на знак миру й згодл і дружить щиро, як і належить Валентинам. Учора був запуск, Генрі... Гадаю, ти висповідавсь, покаявся за свої нерозважні вчинки, дістав відпущення і очистивсь од усіх своїх гріхів.

— Е ні, батьку Саймон,— заперечив Сміт.— Тепер, коли ви можете спокійно мене вислухати, я заприсягну на євангелії і закличу в свідки мою няньку, тітоньку Шулбред, що...

— Ні, ні! — урвав його Главер.— Навіщо знов будити нашу суперечку?! Забудьмо про те, що було!

— Ти чуєш, Саймоне?! Гей, Саймоне Главер! — долинуло з вулиці.

— Ай справді, синашу,— серйозно провадив Главер,— ми з тобою маємо іншу справу. Нам треба поспішати на міську раду. Катаріна залишиться тут, стара Шулбред за нею догляне, поки ми вернемось. А потім, оскільки в місті неспокійно, ми вдвох відведемо її додому. І нехай тільки хто-небудь спробує нас перестріти!

— Ну ось, любий тату,— мовила, всміхнувшись, Катаріна,— тепер ти робишся схожим на Олівера Праудф'юта, цього безстрашного городянина й товариша Генрі у бійках.

Обличчя в рукавичника спохмурніло.

— Ти сказала, дочкб, лихі слова... Але ти ще не знаєш, що сталося... Поцілуй його Катаріно, на знак того, що прощаєш йому.

— Ні-ні! — запротестувала Катаріна.— Я вже й так виявила йому надто багато ласки. Ось коли він щасливо доправить додому свою блукалицю-валентину, тоді й матиме право зажадати винагороди!

— А поки що,— сказав Генрі,— я, як господар цього дому, сам візьму те, чого ти не хочеш дозволити мені доброхіть.

Генрі міцно обняв красуню, і вона дозволила поцілувати себе, хоч сама на його

поцілунок і не відповіла.

Коли чоловіки спускалися сходами вниз, старий поклав Смі-тові на плече руку й сказав:

— Генрі, мої найпаякіші бажання здійснилися, але з волі небес це сталося в тяжкий і тривожний час.

— Це правда,— відповів Сміт.— Але ж ви знаєте, батьку: хоч у Перті сутички трапляються й часто, зате тривають вони не довго.— І він, прочинивши двері, що вели з житла до кузні, гукнув:— Гей, друзі! Ентоне, Катберте, Дінгвеле, Рінгане! Щоб ніхто з вас нікуди не йшов, поки я вернуся! Будьте вірні Т^к мечі, що їх я навчив вас робити. Коли виконаєте мій наказ, кожен дістане по французькій кроні, ще й весело, по-шотландському всіх пригощу! Я полишаю на вас дорогоцінний скарб. Добре стережіть двері... Малий Дженкія нехай ходить туди-сюди по провулку, а ви держіть напохваті зброю — на той випадок, якщо хтось підійде до будинку. Нікому не відчиняйте, поки повернуся я чи батько Главер. Ідеться про моє життя і моє щастя!

Міцні, засмаглі біля горна велети, до яких звертався Сміт-зброяр, відповіли:

— Смерть тому, хто зазіхне на твоє життя і щастя!

— Тепер моїй Катаріні не загрожує ніщо,— так ніби її оберігають у королівському замку десятків зо два сторожі. Ходімо через садок, батьку, тут дорога спокійніша.

І Генрі рушив попереду через невеликий фруктовый садок. Пташки, що їм добросердий ремісник цілу зиму давав притулок і корм, цієї ранньої ще пори вітали бліду усмішку лютневого сонця несміливим співом.

— Ви тільки послухайте цих "менестрелів", батьку! — вигукнув Сміт.— Ще вранці я з люттю в серці сміявся з них — мовляв, розцвірінькалися малі нахаби, коли до весни ще так далеко! А тепер, бачу, мене вже й не дратує їхній блаженний хор,— адже я, як і кожне з них, маю свою Валентину. І нехай хоч яке лихо жде мене завтра, сьогодні я — найщасливіший чоловік у Перті, в місті й у цілому графстві, в замку й на вільних просторах!

— Одначе я мушу трохи пригасити твою радість,— промовив старий Главер.— Хоча, бог свідок, сам її поділяю. Бідного Олівера Праудф'юта, отого сумирного дурня, якого ми з тобою так добре знали, сьогодні вранці знайшли на вулиці, у^ стічному рівчаку, мертвим.

— Ви хочете сказати, батьку, що він валявся у смерть п'яний? — перепитав Сміт.— О, чашка гарячого відвару з вином та добрий прочухан од господині на похмілля швидко поставлять Олівера на ноги.

— Ох ні, Генрі. — Ні. Його вбили... Зарубали бойовою сокирою ■або чимсь таким.

— Не може бути! — скрикнув зброяр.— Шапкар був такий прудкий, що він ні за що в світі не довірився б своїм рукам там, де його могли врятувати ноги!

— Він не встиг і подумати, що краще. Його вдарили по голові ззаду, і той, хто бив, був, видно, нижчий на зріст і мав кіннотну бойову сокиру чи іншу таку зброю, бо лохаберська сокира розтяла б йому череп згори... Одне слово, Праудф'ют лежить мертвий, з розтрощеною головою, і рана, скажу тобі, страшна.

— Неймовірно! — промовив Генрі.— Серед ночі він заходив до мене додому в костюмі мавра. Був начебто напідпитку, але не дуже п'яний. Все торочив, буцім за ним женуться якісь баламути і йому загрожує небезпека. Ох, та ви ж його добре знаєте! Я подумав, шапкар просто розхвастався, як це часто з ним траплялося, коли захмеліє. Отож я.— хай простить мене пречиста діва! — відпустив його додому самого, вчинивши з ним не по-людському. Святий Іоанн мені свідок, я пішов би провести будь-яку беззахисну людину, а тим більше Олівера,— я ж із ним так часто їв-пив за одним столом. Кому ж це спало на думку так поквитатися з тим простодушним, невинним чоловіком? Адже він, коли й міг когось образити, то тільки своїми пустими похвалами.

— Генрі, шапкар був у твоєму шоломі, в шкіряному колеті і з твоїм щитом... Де він їх узяв?

— Як?! Та він же їх просто виблагав у мене на дорогу, а мені саме було тяжко на душі, і я радо спекався його товариства. Я й сам гуляти не пішов і не хотів нікого приймати в гості — все через нашу з вами сварку.

— Балї Крейгдаллі й інші мудрі члени магістрату гадають, що той удагз був призначений для тебе і що тї повинен відомстити, як і годиться, за смерть нашого громадянина й побратима. Він прийняв смерть, призначену тобі.

Сміт довго не відповідав. Тим часом вони вже вийшли з садка і тепер простували безлюдною вуличкою, якою мали намір дійти до ратуші, уникнувши перехожих і небажаних розпитів.

— Ти мовчиш, сину, а нам з тобою треба ще багато про що побалакати,— промовив Саймон Главер.— Подумай про овдовілу Моді, адже якщо вона виставить проти кого-небудь звинувачення за кривду, заподіяну їй та її посиротілим дітям, то згідно з нашими законами і звичаями її повинен захищати хтось із воїнів. Бо хоч би там хто був убивця, а ми ж бо їх добре знаємо, тих посіпак придворних вельмож. Як тільки на котрогось із них упаде підозра, вони одра-іу зажадають двобою,— хоча б задля того, щоб підняти на глузи "страхополохів городян", як вони нас обзивають. Та поки в наших жилах тече кров, цього не повинно статися, Генрі Вінде!

— Я вже бачу, куди ви хочете мене втягти, батьку,— відповів пригнічений зброяр. — Святий Іоанн мені свідок, заклики до битви я чув завжди так само радо, як бойовий кінь звуки ёурми. Але згадайте, батьку, скільки разів я втрачав прихильність Катаріни і вже майже не мав надії повернути її, а все через те, що, дозволю собі так висловитись, хотів бути справжнім чоловіком і надто швидко хапався за меч. Та ось нарешті всі наші цезгоди позаду, і надія, що сьогодні вранці, здавалося, вже закотилась за обрій, раптом саяйнула мені так ясно, як ніколи. А тепер, коли на вустах у мене ще горить прощальний поцілунок, я мушу встрявати у ще одну сварку, а вона, ти ж бо добре знаєш, знов завдасть Катаріні глибокої кривди.

— Важко мені, сину, що-небудь тобі радити,— відказав Саймон.— Та про одне я муШу тебе спитати... Чи не міг убивця помилково подумати на нещасного Праудф'юта, що то ти?

— Боюсь — і дуже боюсь,— що так воно й є,— відповів Сміт. — Люди казали, ніби він трохи схожий на мене. А той бідолашний телепень ще й намагався наслідувати мої рухи, ходу... Навіть навчився насвистувати багато улюблених моїх пісеньок, аби ще дужче скидатися на мене, і це йому дорого обійшлося. У мене доволі недругів — у місті й за містом, і вони тільки й ждали нагоди зі мною поквитатися, а в Олівера, по-моєму, не було жодного.

— Що так, то так, Генрі, моя дочка справді образиться. Вона довго ходила до отця Клімента й набралася від нього всіляких думок про мир і всепрощення, хоча так, я гадаю, важко жити в країні, де закони не можуть нас захистити, коли нам бракує відваги захистити себе самим\* Якщо ти зважишся на двобій, я зроблю все, аби переконати Катаріну подивитись на це діло так, як дивляться всі доброзвичайні жінки в Перті. Ну, а якщо ти вирішиш у це діло не втручатися... не відомщати за бідолаху, який замість тебе наклав головою... не помагати вдові і дітям-си-ротам Еїдплаткти за втрату чоловіка й батька... Тоді я буду до тебе справедливий і не дорікатиму тобі за терплячість, коли вже вона продиктована коханням до моєї дочки. Однак в такому разі, Генрі, нам із Катаріною доведеться виїхати з доброго міста Сент-Джонстона, бо тут на нашу родину впаде ганьба.

Генрі глибоко зітхнув і хвилю мовчав. Потім промовив:

— Я радше прийму смерть, ніж неславу, навіть якщо вже повік не побачу Катаріни! Якби ця нагода трапилася ще вчора ввечері, я б виступив проти найкращого з тих важкоозброєних воїнів на конях так радо, як, мабуть, ніколи не танцював круг "травневого дерева". Але сьогодні, коли Катаріна вперше майже сказала: "Генрі, я тебе кохаю!"— сьогодні, батьку Главере, зробити це мені куди важче. Ох, та я сам у всьому винен! Несчасний Олівер! Мені слід було таки дати йому притулок у себе, коли він благав мене про це, пойнятий смертельним страхом. Чи було б хоч провести його додому й або захистити бідолаху, або поділити його долю. Натомість я з нього дражнивсь, глузував, лаяв "його, хоча, бог свідок, сварився я з дурної злості і роздратування. Я прогнав Олівера зі свого дому, знаючи, який він безпорадний, прогнав, щоб його спіткала доля, призначена, можливо, мені.

Я повинен за нього відомстити, або мені довіку не стерти з себе ганьби! Бачите, батьку, люди казали про мене, ніби я твердий, як криця, що її кую... А хіба загартована криця коли-небудь ронить отак сльози?.. Яка ганьба, що мені довелося їх проливати!

— Ніякої ганьби в цьому немає, любий мій синку,— промовив Саймон.— Ти не тільки відважний, але й добрий, і я завжди про це знав. Та, може, нам іще всміхнеться щастя. Може, не знайдуть того, на кого впаде підозра, а якщо так, то не буде й поєдинку. Гріх бажати, щоб невинна кров так і лишилася не відом-щеною, та якщо підлому злочинцеві пощастить сховатись, тобі не доведеться брати на себе справу помсти, і її, нема сумніву, доля знайде нагоду здійснити сама.

Отак розмовляючи, вони досягли Верхньої вулиці й підійшли до ратуші. Пробираючись до дверей крізь натовп, який заповнив всю вулицю, вони бачили, що довкола ратуші виставлено добірну варту з озброєних городян, а також із півсотні

списоносців рицаря з Кінфонса. Разом зі своїми союзниками — Греями, Бле-рами, Монкріфами та іншими — він привів до Перта великий загін кіннотників, частину яких і послали сюди. Главер і Сміт назвали свої імена, і їх одразу впустили до зали, де вже зібралися члені міської ради.

## РОЗДІЛ XX

І суду просить бідна, ледь жива, Біля воріт вельможних удова.\*

•Берта\*

Засідання пертського магістрату, себто міської ради, являло собою незвичайне видовище. В похмурій залі, тьмяно й невідгнітно освітленій двома вікнами різної форми й неоднаковими завбільшки, за широченним дубовим столом сидів великий гурт чоловіків. Головні місця займали купці, тобто члени гільдії, або крамарі, вдягнені, як і вимагало їхнє становище, в досить дорогу одягу. Однак більшість із них мали "на старих шиях знаки війни" — панцерні нашійники та черезплічники, на яких висіли мечі й кинджали. Далі за столом сиділи майстри та ремісники — глави, чи старійшини, як їх іще називали, цехів і гільдій, у своєму буденному одягу, хоч і трохи охайнішому, ніж звичайно. Ці також були озброєні — хто чим. На декотрих були чорні куртки, або дублети, покриті залізними ромбовидними пластинками — вони пришивалися за верхній ріжок і висіли рядами, що спадали один на один; з кожним порухом тіла пластинки погойдувались, а загалом давали йому надійний захист. Інші сиділи у шкіряних колетах, що, як уже згадувалося, могли витримати удар меча або навіть списа, якщо удар був це надто сильний. У самому кінці столу, посеред цього строкатого товариства, сидів сер Луїс Ландін — чоловік зовсім не військовий, а навпаки, духовна особа, священник церкви святого Іоанна, в своєму облаченні, і перед ним на столі стояло чорнило й лежало перо. Він був головний магістратський писар і, як і всі церковники того часу (їх тому й називали "папськими рицарями"), мав почесне звання *dominus*, що скоротилося до "дом" або "дон" (перекласти його можна просто "сер"), — шаноблива звертання до духівництва з дворян.

А на чолі столу сидів у кріслі на підвищенні сер Патрік Чартеріс у начищеному до блиску бойовому обладунку. Його вигляд був яскравим контрастом до строкатої одяжі — військової і мирної — городян, які брали в руки зброю тільки час від часу. Всією своєю поставою і поведінкою провост намагався засвідчити те порозуміння, що виникло внаслідок взаємної вигоди між ним, містом і магістратом, але водночас не проминав нагоди й підкреслити свою вищість, право на яку, за поглядами тих часів, йому давала над рештою членів зібрання, де він головував, дворянська кров та рицарське звання. Позад крісла стояли два зброєносці, один тримав рицарський штандарт, другий — щж" із родинним гербом Чартерісів: рука, що стискає кинджал, або короткий меч, і горде гасло: "Ось моє право!" Один вродливий паж тримав довгий оголений меч свого господаря, другий — його спис; і всі ці рицарські ознаки виставлялися на показ тим під-кресленіше, що їхній вельможний володар саме був заклопотаний своїми обов'язками в міській раді. Навіть виразом обличчя сер Патрік Чартеріс намагався, здавалось, виказати поважність і надмірну суворість, які так мало

відповідали його щирій і веселій вдачі.

— Отже, нарешті ви таки прийшли, Генрі Сміт і Саймоне Главер,— сказав провост.— Знайте ж: ви примусили нас довго вас чекати. Якщо це трапиться ще раз, поки ми сидимо в цьому кріслі, ми накладемо на вас таку пеню, що вам вельми гірко буде її платити. Годі! Не вибачайтеся! Зараз ми не просимо від вас ніяких пояснень, а на другий раз просто їх не дозволимо. Довідайтеся ж, добродію, про те, що шановний наш писар щойно записав з усіма подробицями і про що я розкажу вам коротко, аби ви зрозуміли, чого від вас вимагають, а надто від тебе, Генрі Сміт. Нашого покійного громадянина Олівера Праудф'юта знайшли мертвого на Верхній вулиці, неподалік од Вінда. Як видно з усього, він загинув від сильного удару короткою сокирою, завданого ззаду і зненацька. Вчинок, що призвів до смерті

Олівера Праудф'юта, не можна назвати інакше, ніж підлим, зловмисним убивством. Це щодо злочину. На слід самого злочинця нас можуть навести тільки побічні докази. У записах, зроблених його велебністю сером Луїсом Ландіном, сказано, що кілька свідків, людей порядних, минулої ночі бачили покійного нашого громадянина Олівера Праудф'юта, коли він допізна гуляв з гуртом танцівників-"маврів". Він дійшов з ними до будинку Саймона Главера на Керф'ю-стріт, де вони знов улаштували свою виставу. З'ясовано також, що там, після розмови з Саймоном Главером, небіжчик покинув своїх товаришів і домовився зустрітись із ними в заїзді "Гриф", щоб там догуляти вечір... А тепер, Саймоне, я питаю тебе: чи відповідає все це тому, що знаєш ти? І ще: про що ви розмовляли з покійним Олівером Праудф'ютом?

— Мілорде провост і ласкавий сер Патрік! — відповів Саймон Главер.— Не буду приховувати від вас і всього шановного товариства, що в зв'язку з певними плітками про поведінку присутнього тут Генрі Сміта між мною та ще де з ким із моєї сім'ї, з одного боку, і вже згаданим тут Смітом, з другого, дійшло до сварки. А нещасний наш громадянин Олівер Праудф'ют вельми старанно ті плітки поширював, бо плескати язиком, як усі знають, він любив. Отож учора ми з ним і перемовилися про це кількома словами і він, я так гадаю, пішов од мене з наміром навідати Генрі Сміта,— адже Праудф'ют спекався решти танцюристів, домовившись, як уже сказала ваша честь, зустрітись з ними у заїзді "Гриф" і разом догуляти вечір. Але куди він пішов насправді, не знаю, бо живим я його більш не бачив.

— Досить,— мовив сер Патрік.— Це збігається з усім, що ми чули досі. А далі, достойні панове, ми бачимо нашого нещасного громадянина в гурті переодягнених гуляк на Верхній вулиці. Вони повелися з чоловіком украй ганебно: примусили його стати серед вулиці навколішки і випити неймовірно багато вина. Кінець кінцем бідоласі пощастило втекти від тої ватаги і так урятуватися. Знущаючись над мирним городянином, баламути погрожували йому оголеними мечами, кричали на нього, лаялись, і це привернуло увагу багатьох сусідів, які, розтривожені гармидером, повизирали з вікон, а також кількох перехожих,— вони не підходили близько, щоб не потрапити у світло смолоскипів і не зазнати такої самої наруги. Отож люди бачили, як та компанія глумилася над Олівером Праудф'ютом на Верхній вулиці. І хоч гуляки були

перевдягнені й у масках, нам усе ж таки вдалося з'ясувати напевно, хто вони такі, бо на них свідки впізнали ті самі маскарадні костюми, що їх кілька тижнів тому пошили на замовлення сера Джона Раморні, стайничого його високості герцога Ротсейського, спадкоємця шотландської корони.

Глухий гамір прокотився по залі.

— Так, це правда, славні городяни,— казав далі сер Патрік.— Розслідування привело до висновків сумних і жахливих. Та хоч я й шкодую, як ніхто на цілому світі, за наслідки, що ними все це може скінчитися, але вони анітрохи не лякають мене. А було все так: кілька кравців, які виконували замовлення сера Джона Раморні, описали нам пошиті ними костюми і, за їхніми словами, це ті самі костюми, що їх бачили свідки на тих людях, котрі глумилися над Олівером Праудф'ютом. А один ремісник,— його звати Вінгфілд, він виготовляє плюмажі,— сам бачив, як ті гуляки знущалися \*з нашого земляка, і помітив, що на них були пояси й корони з пір'їн, розфарбованих ним на замовлення стайничого сера Ротсея. Але з тої хвилини, як Олівер від тих бузувірів утік, ми губимо його слід. Однак можемо довести, що вся компанія пішла до сера Джона Раморні додому, і їх там упустили не зразу. Ходять чутки, ніби ти, Генрі Сміте, бачив нещасного нашого громадянина після того, як він побував у руках тієї ватаги... Це правда?

— Він сам прийшов до мене додому,— сказав Генрі,— деś за півгодини до півночі. І я відчинив йому досить неохоче, бо він розважався на карнавалі, а я цілий вечір просидів удома. А прислів'я каже, що ситий постувальникові не товариш.

— І в якому він був стані, коли ти його впустив? — запитав провост.

— Він був начебто захеканий,— відповів Сміт,— і все казав, ніби йому загрожують якісь гуляки. Але я не звернув на його слова уваги, бо хоч Олівер був чоловік і добрий, однак полохливий, з заячою душею, і я подумав, що в його словах більше вигадки, ніж правди. Але тепер я довіку собі не прощу, що не пішов його проводити, коли він попросив, і, поки й житиму, найматиму панахиду за його душу, аби спокутувати свою провину.

— Він тобі змалював людей, які його скривдили? — спитав провост.

— То були, сказав Олівер, гуляки, перевдягнені і в масках,— відповів Генрі.

— А він не згадував про те, що боїться попастися їм у руки по дорозі додому? — знов запитав сер Патрік.

— Натякнув, нібито на нього чигають, але я вирішив, що йому привиділося, бо виглянув у провулок і нікого не побачив.

— Отже, ти ніяк йому не допоміг? — сказав провост.

— Чого ж, вельможний пане, допоміг,— промовив зброяр.— Олівер скинув свій костюм танцівника-"мавра", одяг мій колет, шолом і взяв невеликий круглий щит. Усе це, я чув, виявилось при ньому, коли його знайшли мертвим. А вдома в мене лежить його ковчак із дзвіночками, курточка й інше причандалля "мавра". Олівер мав принести сьогодні мої речі й забрати свої, якби на те була воля неба...

— Потім ти його вже не бачив?

— Не бачив, мілорде.

— Ще одне слово,— сказав провост.— Ти маєш підстави гадати, що удар, від якого загинув Олівер Праудф'ют, був призначений комусь іншому?

— Маю,— відповів коваль.— Але висловлювати здогади, та ще й сумнівні,— це справа непевна й небезпечна.

— І все ж таки присяга на вірність місту й совість громадянина зобов'язують тебе сказати: кому, на твою думку, був призначений той удар?

— Коли так,— відповів Генрі,— то скажу: гадаю, Олівера Праудф'юта спіткала доля, призначена мені. Тим більше, що Олівер з дурного розуму казав, ніби на додачу до мого одягу він ще й намагатиметься іти, як я.

— Чому ти так гадаєш? Ти з ким-небудь посварився? — запитав сер Патрік Чартеріс.

— На свою ганьбу й гріх мушу сказати: у мене доволі недругів у Низовині й у Гірській Країні, серед англійців і шотландців, у Перті і в Ангусі \*. А бідолашний Олівер, думаю, не посварився б навіть з курчам, яке щойно вилупилося. Ох, він таки був готовий постати перед судом Всевишнього!

— Послухай, Сміге,— мовив провост,— скажи мені відверто: чи є причина для сварки між тобою і ким-небудь із людей сера Джона Раморні?

— Безперечно, мілорде, така причина є. Тепер усі говорять про те, ніби рука, що її вночі перед днем святого Валентина знайшли на Керф'ю-стріт, належала тому самому Чорному Квентінові, який кілька днів тому виїхав за Тей, у графство Файфшір. І ту руку відрубав своїм коротким мечем я. А оскільки Чорний Квентін був камерпажем і довіреною особою сера Джона Раморні, то, виходить, між мною і васалами цього рицаря має дійти до кривавої ворожнечі.

— Це дуже схоже на правду, Сміте,— промовив сер Патрік Чартеріс.— А тепер, любі мої брати і мудрі порадики, виникають двоє припущень, і обоє вони приводять до того самого висновку. Можливо, ті перевдягнені гуляки, що схопили були нашого громадянина й поглумилися з нього,— на це вказують Ледве помітні сліди на його тілі,— перестріли колишнього свого бранця, коли той вертався додому, і довершили своє чорне діло, забравши в нього життя. Олівер Праудф'ют сам висловлював перед Генрі Гоу побоювання, що цим може скінчитися. А коли

А н г у с — одне з графств у Шотландії.

так, то це вбивство — — справа рук одного чи кількох із людей сера Джона Раморні. Та, на мою думку, вірогідніше інше: один чи кілька з гуляк залишилися на місці або вернулися туди згодом,— може, навіть скинувши свої костюми,— і коли на очі їм потрапив Олівер Праудф'ют в одязі Генрі Сміта (бо сам шапкар своїм власним виглядом міг викликати тільки бажаний позбиткуватися з нього),— а він ще ж, як і нахвалявся, йшов так, як Сміт, тоді в них прокинулася зачаєна злість. І вони, побачивши, що чоловік сам, вирішили позбутися в такий певний і, по-їхньо-му, безпечний спосіб цього грізного ворога, за якого,— це знають усі,— недруги мають Генрі Вінда. Якщо судити так, вина знову падає на людей сера Джона Раморні... Як ви гадаєте, панове? Чи не



маємо ми права звинуватити в цьому злочині їх?

Члени магістрату кілька хвилин шепотілися, а тоді бальї Крейгдаллі від їхнього імені відповів:

— Благородний рицарю і вельмишановний наш провосте! Ми цілком згодні з вашою мудрою думкою про цю темну й криваву справу. І не маємо сумніву, що ви розважили розумно й слушно: у підлому злочині, вчиненому над нашим покійним громадянином, сліди ведуть до оточення й товариства сера Джона Раморні,— байдуже, чи це вбивство було задумане проти самого Олівера Праудф'юта, ^и його вбито помилково замість відважного нашого громадянина Генрі з Вінда. Але сер Джон, як вельможний пан і принців стайничий, утримує особистий великий двір, і, оскільки вія та його люди, звісно, заперечуватимуть свою вину, то ми питаємо: як нам у цьому випадку діяти?.. Це правда, якби ми знайшли закон, що дозволив би спалити його дім і приставити до горла меч усім, хто в домі, то можна було б скористатися давнім прислів'ям: "Чим менше слів, тим краще". Бо ніде немає стільки боговідступників, убивць і гвалтівників, як у мерзенній зграї Джона Раморні. Та я маю сумнів, чи закон виправдає таку розправу, а в нас, як я чув, немає доказів, що дали б нам змогу звинуватити в цьому злочині когось одного чи кількох осіб.

Не встиг провост відповісти, як підвівся головний міський писар і, погладжуючи свою сиву бороду, попросив дозволу сказати слово. Йому відразу й дозволили.

— Браття,— промовив він,— як за часів наших батьків, так і нині, господь бог, коли до нього зверталися благочестиво, підтверджував вину злочинця і доводив невинність тих, на кого падала несправедлива підозра. Тож попросімо нашого державного владаря, короля Роберта,— а він, коли нечестиві не ставали йому на заваді чинити добро, завжди був одним із найсправедливіших і наймилосердніших правителів, яких тільки знають літописи нашого народу,— від імені славного Перта і всіх шотландців дозволити нам, за прикладом наших предків, звернути наші молитви до небес, аби вони пролили світло на це таємниче вбивство. Зажадаймо так званої "випроби домовиною",— вона схвалена папськими буллами та декреталіями і не раз провадилася за королювання предків нашого суверена, а також допускалася імператором Карлом Великим у Франції, королем Артуром в Англії, а в нас, у Шотландії,— Григорієм Великим і могутнім Ахеюсом.

— Я чув, сер Луїс, про випробу домовиною,— сказав провост,— і знаю, що вона записана до привілеїв славного міста Перта. Але я не вельми знаюся на давніх статутах і проситиму вас пояснити нам докладніше, в чому її суть.

— Якщо громада пристане на мою пораду,— відповів сер Луїс Ландін,— то ми попросимо в короля дозволу перенести тіло вбитого нашого громадянина до церкви святого Іоанна і відправити там панахиду за його душу і за викриття підлого вбивці. Тим часом доб'ємося від короля указу, щоб сер Джон Раморні подав нам список усіх своїх людей, які вночі того останнього вівторка масниці були в Перті, і наказав їм у \* заздалегідь призначений день і годину прибути до церкви святого Іоанна. Там вони повинні будуть один за одним пройти перед домовиною нашого вбитого земляка і в

узвичаєний спосіб. попросити бога та його святих засвідчити знаменням їхню невинність в убивстві або причетність до нього. І,— повірте мені, це вже довели численні приклади,— якщо вбивця, звертаючись до небес, покривить душею, то ненависть між мертвим тілом і рукою, яка завдала йому смерті й розлучила його з душею, пробудить у холодному тілі слабке життя, і тоді з ран виступить кров, що давно вже застигла в жилах. Так у незбагнений для нас, смертних, спосіб небо викриває лиходійство того, хто осквернив образ і подобу свого творця.

— Чув і я про такий суд,— сказав сер Патрік,— і що до нього вдавалися за часів Брюса, Можна, звісно, й тепер спробувати в такий містичний спосіб з'ясувати правду, коли вже нам 'не вдається домогтися її звичайним шляхом. Бо якщо ми висунемо звинувачення проти всього дому сера Джона, то, безперечно, наштотуємося на загальне заперечення вини. Але я повинен іще запитати в нашого шановного писаря, сера Луїса: що нам зробити, аби злочинець тим часом не втік із міста?

— Городяни виставлять на міських мурах надійну варту, від заходу до сходу сонця всі звідні мости буде піднято, ґрати на брамах опущено, а по вулицях цілу ніч ходитиме посилені сторожа. Пертці пилт чо стоятимуть на чатах і не дадуть убивці свого громадянина врятуватися втечею.

Решта членів ради хто словами, а хто кивком голови підтвердили свою згоду з такою пропозицією.

— А якщо,— мовив провост,— хтось із дому, на який упала підозра, відмовиться пройти випробу домовиною?

— Він має право вибрати натомість випробу мечем,— відповів шановний міський писар,— двобій із супротивником рівного йому стану. Бо звинувачений, коли його закликають до божого суду, має право сам вибирати випробу. Та якщо він відмовляється від того й від того, його оголошують винним і карають.

Мудрі члени міської ради одностайно погодилися з думкою свого провоста й міського писаря. Вони ухвалили звернутися до короля з петицією зважити на права городян і дати дозвіл розслідувати вбивство свого громадянина згідно з давнім звичаєм. Такий спосіб з'ясовувати істину у випадках з убивством прирівнювався до незаперечного доказу, і до нього вдавалися аж до кінця сімнадцятого сторіччя. Та перше ніж збори розійшлися, бал'ї Крейґдаллі визнав за потрібне поставити ще одне запитання: хто виступить на захист Моді, тобто Магдалени Праудф'ют, і двох її дітей-сиріт?

— На це запитання відповісти не важко,— сказав сер Патрік Чартеріс.— Усі ми чоловіки, кожен носить при боці меч, і нехай цей меч переламають над головою будь-кого з нас, хто не схоче дістати його з піхов на захист удови та сиріт убитого нашого земляка й мужньо відомстити за його смерть. Якщо сер Джон Раморні сам відмовиться від божого суду, то на поєдинок із ним вийде Патрік Чартеріс із Кінфонса і битиметься до останку,— поки стоятиме на ногах боєць чи кінь, поки зламається спис чи клинок. А якщо виклик кине котрийсь із йоменів, то я не маю сумніву, що Магдалена Праудф'ют зможе вибрати собі заступника з-поміж найхоробріших громадян Перта. Наше славне

місто навіки вкриється ганьбою, якщо той, кого вона назве, виявиться боягузом і зрадником і скаже їй "ні"! Покличте жінку сюди, нехай вибирає!

Генрі Сміт слухав ці слова і з сумом здогадувався, що вибір нещасної впаде на нього і йому знов доведеться встряти у сварку, якої він не зможе уникнути, не завдавши шкоди своїй честі, і яку за інших обставин він би радо привітав, бо це була б іще одна почесна нагода відзначитися перед королівським двором і цілим містом. Ще так недавно вдалось помиритися з коханою, але тепер їхній злагоді знов настане край. Генрі був певен, що Катаріна, прислухаючись до повчань отця Клімента, випробу мечем сприйме швидше як образу віри, ніж як звертання до бога, і не визнає розумним те, що вину людини або її моральну чистоту з'ясовують залежно від того, чи перевершує вона когось іншого силою та вмінням володіти зброєю. А тому він мав усі підстави побоюватись її своєрідних міркувань у цій справі,— міркувань, що надто випереджали їхній суворий час.

Поки його душу краяли такі суперечливі почуття, до зали ввійшла в жалобному вбранні Магдалена, вдова забитого; її супроводили й підтримували п'ять чи шість так само вдягнених добропорядних\*(тобто заможних і поважних) жінок. Одна з них несла на руках немовля — останній доказ подружньої любові бідолахи Олівера. Інша вела за руку малюка років двох чи трохи більше; він тпечно дибцяв за мамою і з подивом та острахом поглядав то на свою чорну одіж, то на людей довкола.

Тільки-но цей сумний гурт увійшов до зали, всі повставали, і кожен привітав удову виразом глибокого співчуття, на яке Магдалена, хоч і була рівня покійному Оліверові, відповідала з гідністю, що її давало жінці, мабуть, саме її глибоке горе. Сер Патрік Чартеріс виступив наперед і з поштивістю рицаря до жінки й заступника до скривдженої і пригніченої вдови узяв нещасну за руку й коротко пояснив їй, яким чином місто вирішило відомстити за смерть її чоловіка.

Упевнившись із невластивою йому делікатністю і лагідністю, що бідна жінка зрозуміла його слова, він гучним голосом звернувся до зібрання:

— Шановні громадяни Перта, вільнонароджені члени цехів і гільдій! Будьте всі свідками того, що зараз тут має статись, бо це стосується ваших прав і привілеїв. Перед вами стоїть Магдалена Праудф'ют, вона прагне належно відомстити за смерть свого чоловіка, підло вбитого, як вона твердить, сером Джоном Раморні, рицарем із дому Раморні, і своє звинувачення вдова має намір довести божим судом — через випробу домовиною або мечем. Тим-то я, Патрік Чартеріс, переперезаний рицар і вільно-народжений дворянин, пропоную особисто стати на герць за її справедливу справу і битися до останку — поки витримають боєць та кінь, якщо мою рукавицю підніме чоловік рівного мені рицарського стану... Що ти на це скажеш, Магдалено Праудф'ют,— чи приймаєш ти мене своїм захисником?

— Достойнішого захисника я б не могла собі побажати,— ледве змогла промовити вдова.

Тоді сер Патрік узяв жінку за праву руку й, поцілувавши її в чоло, як того вимагав звичай, урочисто промовив:

— Нехай господь бог і святий Іоанн допоможуть мені в скрутну годину, коли я виконуватиму обов'язок твого захисника, по-рицарському вірно і мужньо. А тепер іди, Магдалено, й вибери собі сама серед чоловіків славного Перта, присутніх тут чи відсутніх, ще одного захисника на випадок, якщо той, на кого ти поскаржилась, виявиться нижчого від мене звання.

Всі в залі звернули очі на Генрі Сміта, якого думка громади вже давно визнала за чоловіка, з усіх поглядів найбільш придатного для ролі оборонця прав Магдалени Праудф'ют. Але вдова, хоч і бачила, на кого всі дивляться, не чекала поради чи підказки. Як тільки сер Патрік замовк, вона рушила через залу туди, де в кінці столу стояв серед чоловіків свого стану зброяр, і взяла його за руку:

— Генрі Гоу, або Сміте,— звернулася вона,— шановний городянине й майстре! Мій... мій...— Магдалена хотіла була сказати "чоловік", але це слово зав'язло у неї в горлі, і їй довелося висловлюватись по-іншому,— Той, що пішов од нас, любив і цінував тебе як нікого іншого на світі, отож тобі й годиться захищати права його вдови та сиріт.

Навіть якби в Генрі й була змога,— а в ті часи її просто не було,— якось ухилитися чи відмовитись від довіри, покладеної на нього ніби всією громадою, будь-яке бажання чи думка про це щезли б ту ж мить, коли вдова звернулася до нього з першими своїми словами\*, сам голос із неба не вразив би так його серце, як прохання нещасної Магдалени. Нагадування про дружбу з небіжчиком схвилювали зброяра до глибини душі. Поки Олівер був живий, його надмірна прихильність до Генрі, безперечно, виглядала трохи безглуздо й смішно, коли зважити на те, які різні обидва вони були. Але тепер усе це забулось, і палкий на вдачу Генрі пам'ятав тільки, що Олівер був йому щирим і дорогим товаришем,— чоловіком, котрий любив його і шанував з таким запалом, на який тільки був здатний. Крім того, зброяр мав вагомі підстави гадати, що нещасний став жертвою удару, призначеного для нього самого, Сміта.

Ось чому Генрі з готовністю, якої ще хвилину тому він навряд чи від себе й сподівався і яка, здавалося, виказала тепер його потаємну радість, припав губами до холодного чола сердешної Магдалени й відповів:

— Я, Генрі Сміт, громадянин Перта, що мешкає у Вінді, чесний і добропорядний чоловік, вільнонароджений ремісник,, приймаю на себе обов'язки захисника вдови Магдалени Праудф'ют та оцих ось сиріт, виступлю на двобій за її права з будь-ким, рівним мені станом, і битимуся доти, доки стане мого духу. І нехай допоможе мені в скрутну хвилину бог і добрий святий Іоанн!

Притлумлений гомін знявся в залі міської ради, показуючи, як палко городянам хотілося довести розпочату справу до кінця і які впевнені вони були в її щасливому завершенні.

Після цього сер Патрік Чартеріс, не гаючись, почав збиратися до короля, щоб дістати дозвіл на розслідування вбивства Олівера Праудф'юта, відповідно до давнього звичаю, через вичробу домовиною або, як буде треба, мечем.

Він виконав пей свій обов'язок, тільки-но розійшлася міська рада, у приватній розмові з королем. Роберт Третій був прикро вражений, почувши про новий клопіт, і

наказав серу Патріку та супротивній стороні на другий день, одразу після вранішньої відправи, з'явитися на королівську раду й вислухати його волю. А тим часом до сера Джона Раморні послали від двору гінця з дорученням узяти в рицаря список усіх його людей і наказали йому під загрозою суворої покари залишатися з усім своїм почтом у місті й чекати подальшого рішення його величності.

## РОЗДІЛ XXI

О боже, гляньте, як це все проходить. На бій!" Хай правого боронить бог!

В. Шекспір, \*Генріх IV\*

У тій самій залі домініканського монастиря, де відбувалася королівська рада, Роберт Третій сидів тепер із братом Олбані, який зі своєю показною суворою доброчесністю та справжнім мистецтвом облуди так легко вмів підкорити своєму впливові безвольного монарха. Та це, зрештою, і не дивно,— адже тому, хто рідко бачить речі в їхніх справжніх обрисах і барвах, вони здаються такими, якими їх малює йому зухвалий, підступний чоловік, та ще й з усіма правами найближчого родича.

Сповнений, як завжди, тривоги за свого безталанного, оточеного поганим товариством сина, король і тепер намагався довести Олбані, що Ротсей зовсім не причетний до смерті шапкаря, хоч сер Патрік Чартеріс, нічого не приховуючи, висловив свої підозри на розсуд його величності.

— Це таке лихо, брате Робін! — нарікав король.— Такий украй нещасливий випадок! Тепер легко може дійти до чвар і ворожнечі між вельможами та місцевими громадами, як це вже було в багатьох чужих краях. У цьому ділі мене втішає тільки одне: оскільки Ротсей уже звільнив сера Джона зі служби в себе при дворі, ніхто більше не скаже, ніби Раморні чи котрийсь із його людей вчинив цей кривавий злочин (якщо його і чинив справді хтось із дому Раморні) на догоду чи за вказівкою нещасного хлопчика. Я певен, брате, ми обидва можемо засвідчити, як охоче він згодився на моє прохання звільнити Раморні зі служби в себе після тої бійки на Керф'ю-стріт.

— Так, я це пригадую,— відказав Олбані,— і щиро сподіваюся, що взаємини між герцогом Ротсейським і Раморні не поновилися після того, як принц начебто дав згоду виконати бажання вашої величності.

— Начебто дав згоду?! — перепитав король.— Поновилися взаємини?! Що ви хочете цим сказати, брате? Хіба Давид не обіцяв мені розлучитися з Раморні, якщо той прикрий випадок на Керф'ю-стріт пощастить залагодити й забути? Ротсей визнав, що Раморні — поганий порадник, здатний втягти його в будь-яку халепу, і заслуговує вигнання чи іншої покари, яку ми на нього накладемо. Адже ви, звичайно, не маєте підстав сумніватися, що Ротсей запевняв нас щиро і додержить свого слова! Пригадуєте, ви ще порадили не вислати Раморні, а накласти велику пеню на його маєток у Файфшірі, і принц сам сказав, що не тільки для Раморні, а й для нього самого краще буде вислати стайничого з Перта?!

^ Я це добре пригадую, мій брате-королю, і, їй-богу, я б ніколи не подумав, що Раморні ще має вплив на принца після того, як довів його своїми порадами до такого небезпечного становища. Але ж мій небіж, послуховавшись вашої величності, сам визнав,

що коли залишити Раморні при дворі, то стайничий і далі матиме на нього згубний-вплив. Я тоді й сам пошкодував, що порадив пеню замість вигнання, а тепер маємо нове лихо, і воно загрожує великою небезпекою для вашої величності, а також для спадкоємця вашої корони і цілого королівства.

— Що ти таке кажеш, Робіне?! — вигукнув легкодухий король.— Могилою наших батьків, душею Брюса, безсмертям наших предків закликаю тебе, любий мій брате, пожалій мене! Скажи, яке ще лихо, загрожує моєму синові чи моєму королівству?

Король нахилився ближче до брата, і губи його тремтіли від страху, а на очі набігли сльози. Але герцог Олбані зволікав, наче обмірковуючи відповідь.

— Небезпека, величносте, ось у чому,— нарешті промовцв він.— Ви вірите, що принц не причетний до цього другого нападу на громадян Перта — до вбивства шапкаря, навколо смерті якого городяни зняли такий галас, немов табун чайок над своєю товаришкою, коли хлопчак поцілить стрілою одну з них.

— Їхнє життя,— мовив король,— дороге їм самим і їхнім друзям, Робіне.

— Це правда, владарю мій. І нас ці негідники примушують дорожити їхнім життям, якщо ми не хочемо дорого платити за їхню смерть... Однак, величносте, як я вже сказав, ви вважаєте, ніби принц не причетний до цього вбивства. Я не намагатимусь похитнути вашу впевненість у цьому делікатному ділі, а навпаки, спробую й сам перейнятися нею. Для мене ваша думка — закон. Роберт Олбані ніколи не думатиме інакше, ніж думає Роберт Шотландський!

— Спасибі тобі! Спасибі! — вигукнув король, хапаючи брата за руку.— На тебе, я бачу, можна покластися, ти любиш мого сина і справедливий до необачного бідолахи Ротсея, що надто часто накликає на себе осуд і навряд чи заслуговує тих теплих почуттів, які ти до нього відчуваєш.

Олбані простував до своєї мети так неухильно й твердо, що без вагання відповів на братній потиск королівської руки навіть тієї хвилини, коли підтинав під самий корінь надію старого, ніжного й поблажливого батька.

— Але не так усе просто! — провадив герцог, зітхнувши.— Той упертюх, рицар з Кінфонса, і його галаслива юрба городян дивляться на це діло не так, як ми. У них стало нахабства заявити, ніби над чоловіком, якого знайшли вбитим, перед тим уночі глумилися Ротсей зі своїми приятелями,— вони, мовляв, ходили напідпитку і в масках по вулицях, зачіпали чоловіків і жінок, примушували їх танцювати або випивати величезні чаші вина й витворяли всілякі інші неподобства, про які не варто згадувати. І городяни твердять, мовби вся компанія вирушила потім до сера Джона Раморні й добилася, щоб її впустили в дім — завершити там свою г>лянку. А це, мовляв, дає городянам неабияку підставу гадати, що звільнення сера Джона зі служби в принца — всього лиш хитрий крок, який має на меті ввести людей в оману. А тому, кажуть вони, якщо тієї ночі сер Джон Раморні чи хтось із його людей вчинив убивство, то є всі підстави вважати герцога Ротсейського принаймні причетним до цього діла, коли він узагалі не призвідець.

— Який жах, Олбані! — промовив король.— Вони роблять мого хлопчика вбивцею?

Твердять, нібито мій Давид отак з доброго дива здатний забруднити свої руки шотландською кров'ю? Ні, ні, на такий очевидний наклеп вони не зважаться, він надто нечуваний і жахливий!

— Даруйте, владарю мій,— відповів герцог Олбані,— але городяни кажуть, ніби до сутички на Керф'ю-стріт і всього, що було потім, причетний скоріше принц, ніж його стайничий, бо ніхто не думає і ніколи б не повірив, ніби ту дотепну витівку влаштовано на догоду рицареві Раморні.

— Ти зведеш мене з розуму, Робіне! — вигукнув король.

— Гаразд, я мовчу,— відповів брат.— Я тільки виконав ваш королівський наказ і розповів про те, що кажуть у місті.

— Я знаю, особисто ти не маєш на думці нічого поганого,— промовив король.— Та замість того, щоб мучити свого владаря, розповідаючи, які лиха неминуче його чекають, хіба не краще було б з твого боку, Робіне, підказати мені, як їх уникнути?

— Це правда, владарю мій. Але єдиний шлях до порятунку нерівний і тяжкий, і перше ніж я назву його, треба, щоб ваша величність спершу усвідомили собі необхідність на нього ступити. Хірург повинен спершу переконати хворого, що скалічену руку чи ногу вилікувати не можна, а вже потім він зважиться запропонувати її відтяти, коли іншої ради справді немає.

Ці слова викликали в короля таку тривогу і обурення, яких брат і не сподівався.

— Не можна вилікувати, мілорде Олбані? І Немає іншої ради, як відтяти?! Тебе важко зрозуміти, мілорде... Якщо ти маєш на думці нашого сина Ротсея, то мушиш мені добре все пояснити, а то доведеться тобі гірко шкодувати за свої слова!

— Ви тлумачите їх надто буквально, державний мій владарю,— промовив Олбані.— Вживаючи таких неподобних висловів, я мав на оці не принца. Бог мені свідок, як син мого коханого брата Ротсей дорожчий мені від власного сина. Я хотів лише сказати, що його слід забрати якомога далі від безумств і марнот мирського життя. За словами святих людей, це саме вони і є, наче ті покалічені руки чи ноги, і їх треба відтяти, відділити від нас, бо вони не дають нам іти шляхом добра.

— Розумію... Ти хочеш усунути цього Раморні, що, як відомо, підмовляє мого Ротсея на легковажні вчинки, від двору,— з полегкістю сказав монарх.— Потім ці прикрі скандали забудуться, і наші піддані звикнуть дивитися на принца іншими очима — з більшою довірою.

— Непогана пропозиція, владарю мій, але я пішов би трохи... я пішов би далі. Гадаю, принца й самого слід на короткий час віддалити від двору.

— Як, Олбані?! Розлучитися з моїм дитям, моїм первістком, світлом моїх очей, і... Це правда, Давид юнак свавільний, упертий... Але ж він такий любий моему серцю син!.. О, Робіне, я не можу, не ХОЧУ!

— Ні, я тільки запропонував, величносте. Я розумію, якої рани такий крок може завдати батьківському серцю... Хіба сам я — не батько? — І Олбані, наче в безнадійній скруті, схилив голову.

— Я цього не переживу, Олбані. Адже й мій вплив на нього, який часом забувається

в мою відсутність, незмінно дає свої наслідки, коли син поруч. А якщо пристати на твою раду, то цей вплив зовсім припиниться, і які ще лиха впадуть тоді на голову безталанного принца?! Якщо його не буде тут, я не матиму сну... В кожному подиху вітру мені ввижатиметься його передсмертний стогін .. Та й ти, Олбані, хоч і стриманіший від мене, а теж утратиш спокій.

Так промовляв легковірний монарх, прагнучи схилити до своєї думки брата і обдурити самого себе, а разом і довести, ніби дядько й небіж проникнуті один до одного ніжними почуттями, хоч насправді їх не було й сліду.

— Ваша батьківська турбота про сина дуже швидко переходить у тривогу, величносте,— сказав Олбані.— Я, звісно, не пропоную дати принцові волю, аби він робив, що хоче. Гадаю, Давида треба переселити ненадовго в яке-небудь пристойне відлюдне місце... віддаги під опіку мудрого наставника, що відповідатиме за вчинки й безпеку принца, як учитель відповідає за учня. ^ щ

— Як?! Віддати Ротсея під опіку? Хіба він маленький?! — вигукнув король.— Він уже два роки, як вийшов з того віку, коли юнака за нашими законами вважають неповнолітнім.

— Римляни були мудріші,— мовив Олбані.— У них повноліття наставало на чотири роки пізніше, ніж у нас. Зрештою, здоровий глузд підказує, що батьки повинні мати право виховувати своїх дітей до такого віку, до якого треба, і в кожній людині повноліття має наставати в свій час. Взяти, для прикладу, юного Ліндсея, графа Крофорда,—до речі, у сварці з містом він, кажуть, виступає на боці Раморні... Так ось, цьому юнакові п'ятнадцять років, але він так завзято, впевнено й твердо йде до своєї мети, мов тридцятирічний. А мій небіж, людина багато кращих і благородніших чеснот, розуму й серця, у свої двадцять три роки виявляє часом легковажність хлопчаків, якого задля його ж таки добра слід тримати в шорах... Та не журіться, що так сталося, владарю мій, і не гнівайтесь на брата, коли він каже правду, бо ліпші плоди ті, котрі дозрівають повільніше, й ліпші коні ті, котрі завдавали конюхам більше клопоту, поки їх об'їжджали для бойовища або для турнірної арени.

Герцог замовк, дав королеві Роберту поринути в роздуми, а потім, зачекавши хвилини дві-три, уже веселіше додав:

— Але не падайте духом, благородний мій владарю, може, цю сварку ще пощастить залагодити без бою та інших труднощів. Удова бідна, бо її чоловік, хоч і мав чимало замовлень, був ледачий і любив марнувати гроші. Отож у цьому ділі, гадаю, ми відкупимось грішми, а суму, яку доведеться заплатити за пролиту кров, можна буде відшкодувати з прибутків маєтку Раморні.

— Ні, ми заплатимо за все самі,— заперечив король Роберт, жадібно вхопившись за надію залагодити прикру суперечку мирно.— Коли Раморні звільнять зі служби в Ротсея і віддалять від двору, його статки й так поменшають, а бити того, хто вже впав, неблагородно... Та ось іде наш секретар, пріор, сказати нам, що час починати раду... Доброго ранку, велебний отче!

— Нехай вас бог благословить, мій владарю! — відповів абат.



— Що ж, добрий отче,— провадив король,— не будемо чекати Ротсея. Я сам ручуся, він прийме наші поради. Приступаймо до справ королівства. Які у вас вісті од графа Дугласа?

— Він прибув до свого Танталлонського замку, мій владарю, і прислав гінця зі звісткою, що, хоч сам граф Марч і сховався у фортеці Данбар, нікого до себе не пускаючи, проте його прибічники й васали зібрались і стали табором поблизу Колдінгема. Очевидно, вони ждуть там великих сил з Англії. Їх стягують до шотландського кордону Хотспур і сер Ральф Персі.

— Лихі новини,— мовив король.— Нехай простить господь Джорджа Данбара!

Цієї миті до зали ввійшов принц. Король провадив далі:

— А-а, ось нарешті й ти, Ротсею... В церкві я тебе щось не бачив.

— Вранці мене здолали лінощі,— відповів принц,— бо вночі я страждав від безсоння і лихоманки.

— Ох, нерозумний мій хлопчику! — відказав король.— Якби ти не провів без сну останню ніч масниці, тебе б не лихоманило в ніч на попільну середу.

— Мені прикро, що я перебив вашу молитву, владарю мій,— недбало кинув принц.— Ваша величність просила в небес для когось прощення — безперечно, для недруга, бо найчастіше ви згадуєте у своїх молитвах недругів.

— Сядь і вгамуйся, нерозважливий хлопче! — наказав батько, милуючись водночас вродливим обличчям і гарною поставою улюбленого сина.

Ротсей підсунув подушку ближче до батьківських ніг і недбало сів на неї, а король вів далі:

— Щойно я висловив тут жаль з приводу того, що граф Марч, якого після твого розлучення ми твердо пообіцяли винагородити за всі заподіяні йому кривди, виявився здатним вступити в негідну змову з англійцями проти рідної країни... Невже в нього закрався сумнів, що ми не додержимо свого слова?

— Я відповім за нього: "Ні!" — сказав принц.— У вашому слові граф не сумнівається, величносте. Але в нього могла прокинутись осторога, що ваші мудрі радники не дадуть вам додержати його.

Роберт Третій маз боязливу звичку вдавати, ніби не розчув слів, що вимагали — навіть на його власну думку — гнівної відповіді. Через те він пустив повз вухо синове зауваження й говорив далі. І все ж необачні слова Ротсея поглибили невдоволення, що зародилося проти сина в батьковій душі.

— Добре, що Дуглас тепер на кордоні,— промовив король.—

Його груди, як і груди всіх його предків,— найнадійніший щит для Шотландії.

— Тоді лихо нам, якщо він повернеться спиною до ворога,— кинув непоправний Ротсей.

— Ти посмів узяти під сумнів відвагу Дугласа?! — вкрай роздратовано зашггав король.

— Відвагу графа не посміє взяти під сумнів ніхто,— відказав Ротсей,— вона так сімо безперечна, як і його гордощі... Але щастя може зрадити і його.

— Присягаю святим Андрієм, Давиде,— вигукнув король,— ти однаково що той пугач — кожним своїм словом віщуєш чвари й біду!

— Мовчу, батьку,— кинув юнак.

— А що чути про ворожнечу в Гірській Країні? — провадив король, звертаючись до пріора.

— Гадаю, там справи обертаються сприятливо,— відповів священик.— Вогонь, що загрожував охопити всю країну, здається, пощастить загасити кров'ю чотирьох-п'яти десятків тих волоцюг. Два великих союзи племен дійшли згоди,— і скріпили її врочистою присягою на мечах,— вирішити свою суперечку тридцятого березня, у вэрбну неділю, в присутності вашої величності будь-якою зброєю, що її ви назвете, і на вказаному вами бойовищі. Число воїнів вирішено обмежити до тридцяти з кожного боку, але битимуться вони до останку. А тому клани звертаються до вашої величності з уклінним проханням, аби ви цього дня по-батьківському склали з себе королівське право присуджувати перемогу одній із сторін до завершення бою: ви не кинете на землю скіпетра й не крикнете "Годі!", поки на ногах стоятиме бодай один воїн.

— Дикі варвари! — вигукнув король.— Невже вони хочуть обмежити найдорожче нашому серцю королівське право — припиняти битву й оголошувати перемир'я?.. І позбавити мене єдиної спонуки, що може привести короля на те жорстоке видовище їхньої різанини?.. Чого вони хочуть — битись, як люди чи як вовки в горах?

— Величносте,— озвався Олбані,— граф Крофорд і я, не порадившись із вами, дозволили собі дати попередню згоду на ці умови. Прийняти їх, на нашу думку, є багато важливих причин.

>— Он як?! Граф Крофорд! — промовив король.— Мені здається, він надто молодий, щоб з ним радитись у справах такої ваги.

— Незважаючи на свій вік,— заперечив Олбані,— граф Крофорд користується серед своїх сусідів-горян такою повагою, що без його допомоги і втіливу мені навряд чи вдалося б із ними домовитись.

— Чи чуєш, юний Ротсею? — докірливо звернувся король до свого наступника.

— Мені шкода Крофорда, величносте,— відказав принц.— Він надто рано втратив батька, чиї поради йому так знадобилися б у його юному вілі.

Король звів на Олбані погляд, і в цьому світився тріумф, гордості за відданість сина, що чулася в його відповіді.

Однак Олбані, нітрохи не збентежившись, говорив далі:

— Не життям своїм, а смертю ці горяни можуть послужити Шотландському королівству. І, сказати щиро, графові Крофорду й мені самому дуже хотілося б, аби вони повибивали одні одних у тім бою до ноги.

— Ого! — вигукнув принц.— Якщо Ліндсей провадить таку політику замолоду, то яким же "милосердним" володарем стане він через років десять-дванадцять?! Оце-то хлопчик — ще й пушок не посіявся над губою, а вже таке кам'яне серце. Краще б уже він розважався півнячими боями на проводах масниці, ніж виношувати плани такої різанини на вэрбну неділю. Йому, видно, до вподоби уелські півнячі бої,— там теж

б'ються на смерть.

— Ротсей слушно каже, Олбані,— промовив король.— Не гоже монархові-християнину поступатися \*в такому ділі.— Я не можу згодитися, щоб люди на очах у мене бились, поки поляжуть усі до одного, як худоба на бойні. Мені буде огидно дивитись на таке видовище, і скіпетр сам випаде з руки вже тому, що в мене забракне сили його тримати.

— А цього ніхто й не помітить,— сказав Олбані.— Дозвольте мені зауважити, величносте, що ви всього лиш відмовляєтеся від королівського привілею, який, коли ви ним скористаєтесь, не додасть вам шаноби, бо вас ніхто не послухається. Якщо ваша величність у розпалі бою випустить скіпетр, ті розгарячені дикуни зважать на це не більше, ніж вовки на горобця, коли б той під час їхньої гризні впустив у їхню зграю соломинку, яку ніс до свого гнізда. Ніщо не примусить горян розійтися, поки вони не поляжуть усі до останнього; і нехай краще вони переріжуть один одного власноруч, ніж упадуть від мечів наших воїнів, коли ті спробують силоміць розборонити їх з наказу вашої величності. Спробу помирити їх гвалтом вони витлумачать як пастку, і супротивники об'єднуються, щоб разом дати відсіч. І тоді все скінчиться знову ж таки різаниною, а надія відновити колись мир остаточно с-агине.

— У твоїх словах аж надто багато правди, брате Робін,— відказав поступливий король.— Яка користь із наказів, коли я не годен домогтися, щоб їх виконували? І хоч я, на свою біду, мушу

чинити так у своєму житті кожнісінького дня, навіщо виставляти напоказ королівське безсилля перед юрбами людей, що зійдуться на таке видовище. А тому нехай ті дикуни вершать один над одним криваву розправу,— я відмовляюсь від спроби забороняти те, чому не можу перешкодити... Ох, змилуйся, боже, над цією нещасною країною! Піду до каплиці й помолюся за нашу Шотландію, бо я не владен допомогти їй ні рукою, ні розумом. Велебний отче, прошу вас, дайте мені спертися на ваше плече.

— Але ж, брате,— заперечив Олбані,— даруйте, коли я нагадаю вам, що ми мусимо обговорити суперечку між громадянами Перта і сером Раморні з приводу смерті одного городянина...

— Та вже ж, уже ж,— похопився король, вертаючись до свого крісла.— Знов насилля, знов ллється кров... О, Шотландіє, Шотландіє! Якби найбагряніша кров найвідважніших твоїх синів могла угноїти пісню твою земл'ю, які б тоді ниви на світі зрівнялися родючістю з твоїми?! Коли таке було, щоб шотландець дожив до сивої бороди й не став нещасним калікою, як твій монарх? Тільки ця неміч береже мене від наглої смерті, але я мушу дивитися на криваву різанину, що їй не годен запобігти!.. Нехай увійдуть... Не затримуйте тих людей. їм не терпиться вбивати, вони заздрісно віднімають один в одного кожен ковток благодатного повітря на цьому божому світі... Демон боротьби й убивства заволодів усією країною!

Коли м'якосердий державець відкинувся на спинку крісла з виразом нетерпіння й гніву, таких йому чужих, двері в кінці зали розчинилися і з галереї, до якої вони вели,— в глибині її видно було охорону з озброєних бранданів,— вийшла в супроводі жалобної

процесії вдова нещасного Олівера Праудф'юта. Її вів під руку сер Патрік Чартеріс — так поштиво, немов най-високороднішу леді. За ними ступали дві шановні жінки — дружини радників, обидві в жалобному вбранні; одна несла на руках немовля, друга вела старшого хлопчика. Далі йшов Сміт у найкращій своїй одежі, з жалобною креповою пов'язкою поверх шкіряного колета. Скорботну процесію замикав балій Крейг-даллі з іще одним членом магістрату, обидва з такими самими знаками жалоби.

Спалах гніву в серці доброго короля погас відразу, щойно він побачив бліде обличчя згорьованої вдови, а також невинних сиріт,— вони ще й не розуміли, якої втрати зазнали. І коли сер Патрік Чартеріс допоміг Магдалені Праудф'ют стати на коліна й, не випускаючи її руки, сам схилив перед королем одне коліно, Роберт Третій уже з глибоким співчуттям запитав, як жінку звати і що її сюди привело. Магдалена не відповіла, а тільки щось прожебоніла й звела очі на свого проводиря.

— Говори за бідну жінку ти, сер Патрік Чартеріс,— сказав король,— і поясни, яка нужда привела її до нас.

— Скажу, коли така ваша воля, владарю мій,— відповів сер Патрік.— Ця жінка і її нещасні діти-сироти принесли вашій величності скаргу на сера Джона Раморні з дому Раморні, рицаря, в тому, що він чи котрийсь із його слуг убив на вулиці міста в останню ніч масниці або на світанку попільної середи її чоловіка Олівера Праудф'юта, вільнонародженого ремісника й пертського громадянина.

— Ти жінка,— звернувся король якомога лагідніше до Магдалени,— і сама природа створила тебе боязкою, а твоє горе має додати тобі жалощів, бо наші власні нещастя повинні викликати в наших серцях,— і, я гадаю, викликають насправді,— милосердя до інших людей. Твій чоловік тільки ступив на стежку, призначену нам усім.

— Але не забувайте, владарю мій,— сказала вдова,— його стежка на цьому світі виявилась недовгою і кривавою.

— Це правда, його шлях урвався рано. Та оскільки я не зміг його захистити, як мені велів мій королівський обов'язок, ти дістанеш від мене таку відплату, щоб тобі і твоїм сиротам жилося нечхірше, а навіть краще, ніж вам жилося при чоловікові. Тільки відступися від обвинувачення і не дай,, щоб знову пролилася кров. Зваж: я пропоную тобі вибір між милосердям і відомщенням, між достатком і нуждою.

— Це правда, владарю мій, ми люди бідні,— відказала вдова непохитно й твердо.— Але я й мої діти радше живитимемось разом із звіриною в л\*сі, ніж згодимось жити в достатку коштом крові мого чоловіка. Ви можновладний король і переперезаний рицар, і я прошу вас: дозвольте моему захисникові відомстити в двобої за смерть нашого чоловіка й батька. "

— Я знав, що так і буде! — зітхнув король, звертаючись до Олбані.— У Шотландії перші слова, що їх белькоче малюк, і останні, які мурмотить, умираючи, сивобородий дід,— це "бій", "кров", "помста"!.. Вмовляти її шкода слів. Нехай ввійдуть оскаржені.

До зали ступив сер Джон Раморні. Він був у довгій мантиї на хутрі, що їх тоді носили рицарі, коли ходили без зброї. Його скалічена права рука, підтримувана пов'язкою, або шлейкою, з темно-червоного шовку, була схована під складками одягу біля пояса, а

лівою він спирався на плече юнака, який щойно розпрощався з хлопчачим віком, однак на чолі вже мав глибоку печать ранньої задуми і зрілих пристрастей. Це й був той самий уславлений Ліндсей, граф Крофорд, що пізніше дістав прізвисьно "графа Тигра" <sup>1</sup> й правив широкою і багатою долиною Страт-мора з необмеженою владою і безжалісною жорстокістю феодального деспота. Сера Джона Раморні супроводило кілька дворян — особисті друзі самого рицаря чи графа,— щоб своєю присутністю підтримати його в розмові з королем. Потім серові Раморні пояснили, в чому його звинувачують, а він рішуче все відкинув. Тоді у відповідь на це скаржники запропонували довести свою правду божим судом — через випробу домовиною.

— Особисто на мене,— відповів сер Джон Раморні,— така випроба не поширюється, оскільки колишній мій господар із королівської родини може засвідчити, що тої ночі я був у власному домі й лежав хворий у ліжку, коли мав, як твердять сер провост і ці панове радники, нібито вчинити злочин, до якого мене не схилила б ні власна воля, ні спокуса. Таким чином підозра на мене впасти не може.

— Я ладен підтвердити,— сказав принц,— що тієї самої ночі, коли сталось убивство, я бачився з сером Джоном Раморні й розмовляв із ним про деякі справи мого двору. Тому я знаю, що він справді був хворий і не міг особисто скоїти вчинок, про який тут ідеться. Однак я нічого не знаю про те, що робили його люди, і не візьмуся стверджувати, ніби ніхто з них не причетний до злочину, в якому їх тепер звинувачують.

Щойно Ротсей почав говорити, сер Джон Раморні обвів усіх повним зневаги поглядом. Але вираз його обличчя зробився досить-таки збентежений, коли він почув останні слова принца.

— Дякую, ваша високосте,— промовив він, осміхнувшись,— за ваше обережне й ні сяке ні таке свідчення на мою користь. Мудрий був той, хто сказав: "Не уповай на владарів".

— Сер Джон Раморні, якщо ви не маєте інших доказів на своє виправдання,— промовив король,— то ми не можемо відмовити скривдженій вдові та її сиротам у їхньому праві вимагати випробу ваших слуг домовиною або, якщо котрийсь із них виявить бажання, двобоєм. Щодо вас самих, то, з огляду на свідчення принца, потреба випробувати вас відпадає.

— Владарю мій,— відповів сер Джон,— я ручуся, що жоден із моїх прибічників і сяуг не винен.

— Так міг би сказати чернець або жінка,— озвався сер Патрік Чартеріс.— Відповідай мовою рицарів: чи готовий ти, сер ^ ^жон Раморні, заступитися за своїх прибічників і вийти на поєдинок зі мною?

— Іншим разом провост Перта не встиг би вимовити слово "поєдинок",— сказав Раморні,— як я ту ж мить прийняв би виклик. Але зараз я не маю змоги взяти в руки спис

<sup>1</sup> Сер Давид Ліндсей, перший граф Крофорд і зять Роберта Третього (прим. авт.).

— З вашого дозволу, сер Джон, це мене тішить... Менше проллється крові,—

промовив король.— Але в такому разі ви повинні привести всіх своїх людей, записаних у домовій книзі дворецького, до церкви святого Іоанна, щоб вони при людях могли звільнитися від обвинувачення. Простеж, аби всі вони з'явилися туди перед службою божою, а то ваша честь рицаря буде заплямована.

— З'являться всі до одного,— відповів сер Джон Раморні.— Він низько вклонився королеві, підійшов до молодого герцога Ротсейського і, зробивши поштивий уклін, сказав так, щоб чув тільки той: —Ви повелися зі мною великодушно, високосте... Одне слово з ваших вуст поклато б цій сварі край, але ви не схотіли його вимовити!..

— Слово честі,— прошепотів принц,— я сказав усе, що можна було сказати, не погрішивши проти істини й свого сумління. Гадаю, ти ж не сподівався, що я заради тебе брехатиму?.. Зрештою, Джоне, з невиразних спогадів тої ночі на пам'ять мені спливає постать якогось схожого на різника німого з короткою сокирою в руці. Може, це той самий чоловік, що зробив ту нічну роботу?! А-а! Бачу, сер Джон, я зачепив вас за живе!

Раморні не відповів, але відвернувся так різко, наче хтось зненацька схопив його за скалічену руку, й поїхав з графом Крофордом додому. І хоч бенкетувати йому того дня зовсім не хотілося, а все ж довелося пригостити графа розкішною вечерею,— до певної міри з вдячності юному вельможі за підтримку.

## РОЗДІЛ XXII

Варити зілля він умів — Ним багатьох в могилу звів.

Данбар

Вечеря затяглася, обернувшись для скаліченого рицаря на справжні муки. І коли нарешті граф Крофорд сів на коня й рушив у неблизьку дорогу до Даплінського замку, де він саме гостював, Раморні пішов у спочивальню, смертельно втомлений тілом і душею. Тут він застав Хенбена Двайнінга — єдину людину, від якої рицар, на свою біду, тільки й міг сподіватися до-прйого і втіхи. Лікар улесливо висловив надію, що його високо-родний пацієнт веселий і щасливий.

— Авжеж! Веселий, мов скажений собака! — відповів Раморні.— І щасливий, мов той укушений бідолаха, що вже відчуває, як його бере сказ... Цей жорстокий хлопчисько, Крофорд, бачив, як я страждаю, і не пожалів мене анітрохи. Я до нього несправедливий? Ще б пак? Якби я був до нього й до всього світу справедливий, то викинув би юного графа з вікна і цим поклав би всім його успіхам край. Бо якщо він стане тим, ким хоче стати, то це буде лихо для цілої Шотландії, а надто для долини Тею... Обережніше розмотуй пов'язку, ескулаце, рука ще не загоїлась, аж горить. Якби муха зачепила рану крилом, то для мене це було б, мабуть, однаково що удар кинджалом.

— Не бійся, благородний мій патроне,— усміхнувся лікар, марно намагаючись приховати за вдаваним співчуттям свою зловтіху.— Ось прикладемо свіженького бальзаму і — ге-ге-ге! — погамуємо страждання, що їх ваша рицарська честь так мужньо терпить.

— Мужньо, кажеш? — перепитав Раморні, скривившись від болю.— Я терплю його

так, як терпів би пекучий вогонь у пеклі... Кістка горить, мов розпечене залізо... Ота твря жирна масть за-шкварчить, коли капнеш її на рану... Та все це — грудневий лід проти пекла, що клекоче в моїй душі!

— Спершу погамуємо ваш тілесний біль, благородний мій патроне,— сказав Двайнінг,— а вже тоді, з дозволу вашої рицарської честі, ваш покірний слуга спробує застосувати своє мистецтво й полікувати вам розстроюдане серце... А втім, душевний біль, гадаю, до певної міри живиться тілесними муками, і коли мені пощастить їх потамувати, вогонь у вашій душі, сподіваюся, згасне сам.

— Ти прекрасний, неоціненний лікар, Хенбене,— сказав рицар, коли від бальзаму рана перестала боліти.— Однак є речі, на які твоя влада не сягає. Ти зумів погамувати тілесний біль, що доводив мене до нестями, але ти не навчиш моє серце терпіти зневагу хлопчиська, якого я виглядів!.. Якого я любив, Двайнін-гу... Бо я справді його любив... Палко любив! Найбільший мій гріх — це те, що я потурав його вадам... А він не схотів заступитися, коли одне-єдине слово з його вуст розвіяло б усю підозру! Ще й посміхався... Так, я бачив на його обличчі посмішку, коли отой мерзотник провост, полигач і заступник нікчемних городян, кинув мені виклик... А принц-бо знав, бездушний, що мені вже повік не тримати меча... Та я цього не забуду, не подарую,— швидше ти сам почнеш закликати людей прощати кривди! Не дає мені спокою і те, що має відбутися завтра... Слухай, Хенбене, як ти гадаєш, рани на тілі вбитого справді можуть відкритись і заплакати кривавими слізьми, якщо до труни підступиться убивця?

— Про це, мілорде, я можу судити тільки з чужих слів;— відповів Двайнінг.— Кажуть, "такі випадки траплялися.

— Того собаку Бонтрона починає тіпати вже на саму згадку про це. Каже, ніби радше піде на двобій. Що ти про це думаєш?.. Він чоловік залізний.

— А зброяр звик бити по залізу,— відповів Двайнінг.

— Якщо Бонтрон загине в бою, я плакати не буду,— сказав Раморні.— Хоча разом з ним я втрачу ще одну руку.

— Смію вас запевнити, вельможносте, за цією рукою ви плакатимете не так, як за тією, що втратили на Керф'ю-стріт... Даруйте за жарт, ге-геге!.. Але яка з цього бевзя Бонтрона користь?

— Як із бульдога,— відповів рицар.— Не гавкає, зате кусається.

— А ви не боїтеся, що на сповіді він скаже правду? — спитав лікар.

— Хто знає, на що здатна людина в передсмертному страхові? — відповів недул'ий.— Бонтрон уже показав своє боягузтво, хоч воно завжди було чуже його чорній душі. Раніше він, бувало, й рук не поміє після того, як кого-небудь порішить, а тепер не важиться глянути на мертве тіло — боїться, що з ран повиступає кров.

— Гаразд,— мовив лікар,— я спробую йому якимось допомогти — адже Бонтрон мстився й за мої кривди, завдаючи того смертельного удару, дарма що він прийшовся не в ту голову, в яку був призначений.

— А чия ж то вина, нікчемний боягузе, коли не твоя? — промовив Раморні. — Хіба то не ти показав на полохливого зайця замість здорового оленя?!

— Бог із вами, благородний рицарю! — вигукнув ескулап.— Невже ви хочете, щоб я, хто тільки й знає чипіти в своїй комірчині над пляшечками, був такий самий спритний мисливець, як ви, чоловік високородний, і вмів у нічній пільмі відрізнути оленя від олениці, зайця від зайчихи? Я майже не мав сумніву, коли повз нас до Смітового будинку у Вінді пробіг "мавр"-танцюрист. І все ж таки мене тоді трохи бентежила думка, чи це той, хто нам потрібен,— мені здалося, наче він нижчий на зріст. Та коли чоловік знов з'явився на вулиці, пробувши в будинку досить часу для того, щоб перевдягтися, і пройшов перевальцем пбвз нас,— у шкіряному колеті, в шапці на залізній підкладці та ще й насвистуючи улюблену зброяреву пісеньку,— то, сказати щиро, все це, *super totam materiam* !, мене й ошукало, І я випустив на нього бульдога вашої рицарської вельможності, а той несхибно виконав свій обов'язок,— хоч і взяв зайця замість оленя. Тим-то, якщо проклятий зброяр не покладе нашого бідо-

1 Сукупність ознак (лат.).

лашного приятеля па місці трупом, я зроблю все, щоб той пес Бонтрон не пропав, або моє мистецтво нічого не варте!

— Важенько ж доведеться твоєму мистецтву, лікарю,— сказав Раморні.— Бо знай: якщо гіаш боєць зазнає в поєдинку поразки, але не впаде на арені мертвий, його за ноги потягнуть до шибениці й.без довгих балачок накинуть йому на шию зашморг як засудженому до страти вбивці. А після того, як він години зо дві погойдається мішком на мотузку, ти навряд чи візьмешся лікувати його скручені в'язи.

— Вибачте, ваша рицарська честь, але я іншої думки,— обережно відповів Двайнінг.— Я заберу його з-під шибениці, й він опиниться в царстві ельфів, як колись там опинилися король Артур, сер Гіон Бордоський та Угеро-Датчанин \*, або ж, коли схочу, дам йому погойдатися в зашморгу кілька хвилин, а то й годин, а тоді підхоплю його й понесу геть з людських очей, як ото вітер підхоплює й несе сухого листочка.

— Все це пусті хвастощі, добродію лікар,— відповів Раморні.— Його піде проводити на шибеницю вся пертська голота, люди пхатимуться одне поперед одного, аби тільки подивитись, як конає слуга високородного рицаря за вбивство чванькуватого городянина. Біля шибениці зберуться тисячі простолюду.

— Та нехай там зберуться хоч десять тисяч! — сказав Двайнінг.— Невже я, мудрий медик, який учився в Іспанії й навіть у самій Аравії, не зумію обморочити зграю брудних городян, коли якийсь нікчемний махляр, що наламав руку на фокусах, уміє ошукати найрозумніших вельмож, хоч як пильно за ним стежать? Кажу вам, я обдурю їх так, немовби в мене буде перстень Кедді!

— Якщо це правда,— відповів рицар,— а я гадаю, ти не посмієш хитрувати зі мною в такій справі,— то, виходить, за помічника в тебе сам сатана. А з ним я не бажак/мати до діла. Я сатани не визнаю і йому не слуга!

Двайнінг гикнув своїм здавленим сміхом, коли сер Джон зрікс? ворога роду людського і на додачу ще й перехрестився. Одначе, вздрівши суворий погляд Раморні, аптекар припинив, а тоді заговорив майже .поважно, хоч і ледве стримуючись, щоб не виказати свого веселого настрою.



— Змова, мій набожний рицарю! Змова — ось таємниця мистецтва фокусника. Проте — ге-ге-ге! — я не маю честі бути V спілці — ге-ге! — з тим джентльменом, про якого ви тут згадали... і навіть не дуже вірю в його існування — ге-ге! — хоч ваша рицарська вельможність, поза всяким сумнівом, мала більше нагод завести з ним знайомство.

4 Король Артур, Гіон Бордоський, Угеро-Датчанин — герої середньовічних епосів.

— Кажі далі, мерзотнику! Тільки не шкір зубів, а то дорого за це заплатиш!

— Гаразд, відважний рицарю,— відповів Двайнінг.— Знайте ж: я теж маю спільника, без якого моє мистецтво було б нічого не варте.

— І хто ж це такий, скажи на ласку?

— Стівен Смазервалл, з дозволу вашої честі черпачник 1 нашого славного міста. Аж дивно, що ви, вельможносте, й досі з ним не знайомі.

— А мені, підлий шахраю, аж дивно, що ти й досі не познайомився з черпачником у його ділі! — відказав Раморні.— Бо носа, бачу, тобі не відрізали й вух не повідтинали, а якщо ти й маєш на шиї рубці чи тавро, то хитро придумав носити куртку з високим коміром.

— Ге-ге! Ваша честь жартує! — засміявся ескулап.— Я завів знайомство зі Стівеном Смазервеллом не як його клієнт, ні,— у нас із ним, сказати б, свої торги. Якщо хочете знати, то я плачу добродієві Стівену сріблом за тіла, голови, руки й ноги тих, кого він спроваджує на той світ.

— Негіднику! — вигукнув з відразою хворий.— Ти купляєш тлін нещасних, щоб готувати чари й насилати їх на людей?!

— Ге-ге-ге! Даруйте мені, але ваша рицарська честь помиляється,— відповів лікар, кепкуючи в душі зі свого нетямущого патрона.— Ми, рицарі скальпеля, маємо звичай розтинати,— у нас це називається анатомувати,— трупи. В такий спосіб ми ретельно вивчаємо мертве тіло і з'ясовуємо, що робити з тим чи тим органом тіла в живої людини, коли вона занедужала. Ох, якби ви, ваша честь, заглянули до моєї убогої лабораторії, я показав би вам голови й руки, ноги й легені, що про них люди гадають, ніби вони давно гниють у сирій землі. Череп Уоллеса, вкрадений на Лондонському мосту; серце сера Саймона Фрезера 2, який не знав страху ні перед ким на світі; чарівна голівка красуні Кеті Лоджі 3... Ох, якби мені пощастило заволодіти мужньою рукою мого благородного патрона!

— Іди геть, мерзенний рабе!.. Ти вмисне перелічуєш свої клятві дивовижі, щоб мене занудило?.. Кажі одразу, до чого ти гнеш? Яким чином твої торги з паскудою катом можуть придатися мені чи врятувати мого слугу Бонтрона?

— Я можу дати напНй рицарській честі пораду тільки на крайній випадок,— відповів Двайнінг.— Припустімо, що поеди-

1 Тобто кат. Черпачником його називали через те, що, крім інших поборів, він брав собі черпак борошна з кожного кадоба, привезеного для продажу на ярмарок (прим. авт.).

2 Уславлений предок Ловатів, убитий на горі Хелідон (прим. авт.).

З Красуня-утриманка Давида Другого (прим. авт.).

нок відбувся і Бонтрон зазнав поразки. Але треба йому заздалегідь пообіцяти, що коли він і не здолає супротивника, ми все ж таки вирятуємо його з катових рук. Тільки за однієї умови: він не бовкне на сповіді нічого такого, що зашкодить вашій рицарській честі.

— Стривай! Мені сяйнула думка! — вигукнув Раморні.— Можна зробити куди більше... Можна вкласти в уста Бонтрона слово, що завдасть багато прикрощів тому, кого я проклинаю як призвідця мого лиха. Ходімо до буди того бульдога й розтлумачимо йому, що він має чинити за будь-яких обставин. Коли б нам пощастило вмовити його піти на випробу домовиною,— бо цим "божим судом" тільки людей страхають,— нам нічого б не загрожувало. Якщо Бонтрон вибере двобій,— а він лютий, мов зацькований ведмідь, і може навіть покласти супротивника трупом,— тоді нам не лише нічого не загрожуватиме: він відомстить за нас. А якщо Бонтрон загине, ми скористаємося твоїм планом. Г коли ти зумієш облагодити все чистенько, ми ще продиктуємо йому передсмертну сповідь, обернемо її собі на вигоду й прискоримо помсту за мої кривди. А як це зробити, я розкажу тобі на другий раз... Та все ж таки тут залишається ризик... Припустімо, наш бульдог упаде на арені смертельно поранений. Хто тоді завадить йому прохрипіти зовсім не ту сповідь, якої ми його навчимо?

— Пусте! Лікар дасть раду й тоді,— відповів Двайнінг.— Дозвольте мені доглядати Бонтрона і будьте певні: як тільки я дістану нагоду доторкнутися хоч одним пальцем до його рани, він уже нічого не викаже.

— Ох, добре мати до діла з таким прислужливим дияволом, якого не треба ні підганяти, ні вмовляти! — сказав Раморні.

— Їмовляти не треба, я й так радий служити вашій рицарській честі!

— А тепер ходімо напоумляти нашого вояку,— провадив рицар.— З ним не важко буде домовитись — цей собака знає, хто його годує, а хто дає йому ногою штурхана. А колишнього мого господаря Бонтрон ненавидить лютою ненавистю, бо принц завжди ставився до нього зневажливо і взивав його всілякими принизливими прізвиськами. Але ти повинен ще пояснити мені докладніше, як збираєшся врятувати того пса з рук знавіснелих городян...

Та обличчя поки що цих двох вартих один одного приятелів плести їхню інтригу,— про її наслідок ми довідаємося згодом. Хоч належали вони й до різних станів, але обидва вміли придумувати й здійснювати підступні заміри так само добре, як хорт уміє хапати дичину, що її підніме гончак, а гончак — вистежувати здобич, що її вкмітить око лягавого собаки. Гордощі й себелюбство були головними рисами в обох, але, оскільки вони різнилися станом, хистом і вихованням, виявлялися в них неоднаково.

Важко уявити собі чоловіка, менше схожого на марнолюбного, пихатого придворного фаворита, улюбленця дам і відважного рицаря, ніж запобігливий і покірний аптекар, що навіть образи й зневагу сприймав, адавалось, улесливо й захоплено, хоч у глибині душі втішався перевагою своєї вченості — сили, яку людині дають знання та розум і безмежно підносять її над неосвіченими вельможами. Хенбен

Двайнінг добре усвідомлював цю свою перевагу і задля власної втіхи зважувався часом, мов той власник звіринця, роздратовувати до гніву якого-небудь Раморні, певен, що власна покірна поведінка відведе бурю, яку він сам і викликав. Так хлопчик-індієць іноді кидає своє легеньке,— а тому й стійке,— каное назустріч бурунам, які неминуче розбили б на друзки важкий човен. Те, що барон-феодал гордував низькородним медиком, було цілком зрозумілим; однак Раморні все ж таки перебував під впливом Двайнінга/і нерідко в їхніх словесних поєдинках аптекар брав над ним гору, як іноді дванадцятирічний хлопчак приборкує норовистого коня, коли опанував мистецтво верхової їзди. А от Двайнінгова зневага до Раморні була зовсім не така природна. Порівнюючи рицаря з собою, аптекар вважав того мало не диким звіром, здатним знищити людину, як бугай рогами чи вовк зубами, але пойнятим жалюгідними забобонами й заплутаним в "інтригах і підступах духовництва" (під цим висловом Двайнінг розумів релігію і віру всіх напрямів). А взагалі він дивився на Раморні, мов на істоту, що їй сама доля призначила йому рабом і золотоносно^ жилою, а золото аптекар любив понад усе на світі, й корисливість була в нього чи не найбільшою слабкістю, хоч і не найгіршою його вадою. Виправдовуючи перед самим собою цю свою нищу схильність, Двайнінг її джерелом називав жадою влади.

"Хенбене Двайнінг,— казав він, захоплено милуючись зібраними тайком скарбами, коли час від часу заходив до них,— ні, ти не дурний скнара, якого в цих монетах тішить золотий блиск. Владу, яку вони дають своєму господареві,— ось що ти в них так любиш. Чи є в світі щось таке, що їм не підвладне? Ти любиш красу, хоч сам — жалюгідний, потворний і кволий старець? Ось та принада, яка приваблює найгарнішу пташку! Ти хворий, слабкий, над тобою тяжіє гніт дужчого? Ось те, що озброїть на твій захист сильніших за нікчемного тирана, якого ти боїшся! Тобі потрібна розкіш, ти хочеш виставити, напоказ своє багатство? У цій чорній скрині — неозорі землі з зеленими пагорбами, розлогими долинами й чудовими лісами, повними дичини; і тисячі вірних васадів. Ти прагнеш ласки при дворах світських і духовних володарів?.. Усмішок королів, прощення папами й священиками давніх твоїх злочинів і поблажливості, що підохочує задурманених духовництвом телепнів пускатися на нові злочини?.. Все це святе благословення на гріх можна купити за золото. Навіть помсту, яку боги нібито залишають собі,— не поступатися ж людині іаким ласим шматочком! — навіть помсту можна купити за зояото. Але помсти можна досягти й високим мистецтвом, і такий шлях куди благородніший. А тому я прибережу ці скарби на інше, а свою помсту здійснию задарма; чи, краще сказати, я додам розкіш іще більших багатств до тріумфу за відомщені кривди".

Так міркував Двайнінг, коли, повернувшись від сера Джона Раморні, висипав до повної скрині золото, одержане від рицаря за всілякі послуги. Потім він помилювався скарбами ще хвилину-дві, замкнув на кяюч свій сховок і вирушив у місто оглядати хворих. На вулиці Двайнінг давав дорогу кожному зустрічному, кланявся і скидав шапку перед власником якої-небудь найжалю-гіднішої крамнички і навіть перед ремісником, що від випадку до випадку заробляє собі на хліб працею своїх натруджених

рук.

"Нікчеми! — казав подумки аптекар, коли вклонявся.— Ниці, темні ремісники! Якби ви знали, що я можу відімкнути оцим ключем, люта негода не завадила б вам поскидати переді мною шаїки, найгниліша калюжа у вашому мерзенному містечку ре видалася б вам надто бридкою, щоб попадати в неї ниць, запобігаючи ласки у власника такого багатства! Та я ще дам вам відчути мою силу, хоч мені й до вподоби приховувати її джерело. Я стану для вашого міста злим духом, коли ви не хочете вибрати мене до свого магістрату. Я мучитиму вас, немов страшний кошмар, хоч лишатимусь невидимим... А цей плюгавець Раморні й собі! Втративши праву руку, він, мов той злиденний ремісник, утратив найбільшу свою цінність, а ще обсипає мене образами, ніби хоч одне його слово може похитнути такий стійкий розум, як мій! Узиваючи мене шахраєм, негідником і рабом, Раморні чинить не розумніше, ніж якби надумав розважатися, висмикуючи у мене з голови волосся тієї хвилини, коли я тримаю в руках кинджал, приставлений йому до серця. За кожну кривду я ту ж мить можу відплатити тілесними й душевними муками... І я — ге-ге! — треба сказати, не залишаюся перед рицарем у боргу!"

Поки аптекар тішився своїми злостивими думками і, як завжди, скрадаючись, пробирався вулицею, позаду залунали жіночі голоси:

— О, та ось же він, слава пречистій!.. В усьому Перті хто ж, як не він, допоможе нам! — казав один голос.

— Нехай там люди балакають про королів та рицарів, що винагороджують, як це в них називається, за кривди, а я, рідні мої, волію мати до діла з шановним добродієм Двайнінгом, нашим аптекарем!

І ту ж мить лікаря обступив і схопив попід руки гурт доброзвичайних жінок славного Перта.

— Що таке? Що скоїлося? — запитав Двайнінг.— У кого з вас отелилася корова?

— Ні в кого корова не отелилась,— відповіла одна з жінок.— Умирає хлопчик, бідолашний сирота, що не має батька. Ходімо скоріше з нами, бо всі наші надії, як сказав Брюс Дональдів Острів'янину, завжди чілки на тебе!

— Orif erque per orbem discor — промовив Хенбен Двайнінг.— Від чого вмирає хлопчик?

-т^Круп у нього... Круп,^— заголосила одна з приятельок.---Невиннятко харчить, мов ворон.

— Cynanche trachealis2... Ця хвороба швидко робить своє... Хутчіш ведіть мене до хлопчика! — наказав лікар, який часто допомагав хворим безплатно — незважаючи на свою зажерливу вдачу — із любов'ю до людей — незважаючи на свою природжену злість. А оскільки благородніших мотивів у нього, певно, й не було, то залишається припустити, що на такі вчинки аптекаря штовхало марнославство й любов до свого мистецтва.

І все ж таки цього разу Двайнінг, мабуть, не пішов би до хворого, якби знав\* куди його поведуть ці кумасі-приятельки, і якби встиг був придумати відмовку. Та перш ніж

він збагнув, куди йде, його трохи не силоміць увіпхнули в дім Олівера Праудф'юта, звідки долинав спів жінок, які обмивали і вбирали тіло покійного шапкаря для призначеного на ранок обряду в церкві. Пісня їхня, якщо її перекласти на сучасну мову, прозвучала б десь так:

Дух невинний/дух прозорий! Не полинув ти в простори, А над тілом, що лишив, Закружляв і затужив..

Полетиш — чи в рай блаженний. Чи в пекельний жар геєкний, Чи в безодню, а чи в вись,— Тут, о духу, зупинись!

Хто прогнав тебе із тіла За лихее помстив діло? Тайній силі мозок, кров Підкори на хвильку знов.

1 Я славлюся в цілому світі як той, що допомагає (лат.).

2 Вид ангіни, яку супроводить сильна ядуха (лат.).

Як зачуєш кроки вбивці, Що в твоїй скупався кривці, Як того забачиш вид, Хто украв твій любий світ,—

Нервом в тілі стрепенися, Криком-бодем озовися; Знову рине кров нехай — Так до помсти закликай. \*

Аптекареві, хоч який товстошкурий він був, дуже не хотілося переступати поріг чоловіка, до чиєї смерті він був причетний безпосередньо, хай навіть унаслідок помилки.

— Відпустіть мене, жінки,— попросився він.— Мое мистецтво може допомогти тільки живим — над мертвими лікарі влади не мають.

— Та ні, ваш хворий нагорі — менший з нещасних сиріток... Двайнінгові довелося ввійти в дім. Та щойно він переступив

поріг, як одна з жінок, що опоряджали тіло покійного, раптом урвала спів, а інша вражено сказала до решти:

— В ім'я господа, хто це ввійшов?.. Виступила велика крапля крові!

— Та ні,— заперечив третій голос,— то не кров — то рідкий бальзам.

— А я кажу, сусідко, що кров... Ще раз питаю: хто там увійшов у дім?

Одна з жінок виглянула з кімнати до невеличкого передпокою, де Двайнінг, стривожений почутою розмовою, зумисне затримався, вдаючи, ніби не добачає сходів, якими мав зійти на горішній поверх цього, дому скорботи.

— Ні, це тільки вельмишановний пан Хенбен Двайнінг,— сказала жінка.

— Пан Двайнінг? — перепитала заспокоєно та, що почала розмову.— Наш перший помічник у скруті?.. Тоді то була, либонь, крапля бальзаму.

— Ба ні,— мовила друга пророчиця,— все ж таки то могла бути й кров... Бо як знайшли тіло, щоб ви'знали, радці з магістрату сказали лікареві поколупатися своїми струментами в рані, а звідкіля нещасному покійникові знати, що робилося те не з лихим наміром?

— Ай правда, сусідко! Бідний наш сусіда Олівер і за живота частенько називав ворогами друзів, отож тепер він і поготів не порозумнішав.

Більше Двайнінг нічого не розчув, бо жінки силоміць випхали його сходами до

комірчини на горищі, де Магдалена сиділа на своєму вдовиному ліжку, притискаючи до грудей немовля. У хлопчика вже посиніло личко, він задихався і з горлянки в нього вихоплювалися звуки, що нагадували каркання. Недовге життя малого, здавалося, ось-ось урветься. Край ліжка сидів чернець-домініканець із другою дитиною на колінах і час від часу звертався до згорьованої вдови зі словами духовної розради чи, може, щось зауважував про хворобу дитини.

Двайнінг зміряв велебного отця коротким поглядом, сповненим такої невимовної зневаги, яку вчена людина відчуває до перекупника. Його власна допомога була блискавична й дійова: він вихопив у зневіреної матері з рук немовля, вивільнив йому шийку і відкрив вену, з якої бризнула цівкою кров. Ту ж мить це дало маленькому пацієнтові полегкість. За кілька хвилин усі загрозливі ознаки зникли, і Двайнінг, перев'язавши вену, знов поклав дитину на руки мало не збожеволілої матері.

Горе нещасної вдови, яке було трохи забулося перед загрозою втратити після чоловіка ще й дитину, тепер нарінуло на Магдалену з новою силою, мов ото річка у повільній змітає греблю, що тимчасово стримувала її течію.

— Ох, учений пане! — промовила Магдалена. — Перед вами бідна жінка, яку раніше ви знали багатою... Але той, хто повернув моїй кровинці життя, не повинен піти з цього дому з порожніми руками. Великодушний, добрий пане Двайнінг, візьміть собі оці його чотки... Зони з чорного дерева й оздоблені сріблом... Олівер любив мати гарні речі, щоб як у джентльмена... І в своїх звичках був схожий більше на джентльмена, ніж на простого міщанина... Він і пішов од нас, як джентльмен.

З цими словами Магдалена в пориві німої скорботи притисла до грудей і до губів чоїки покійного чоловіка і знов почала тицяти їх Двайнінгові в руки.

— Візьміть! — благала вона. — Візьміть з любові до того, хто сам щиро вас любив! Ох, як часто він казав: "Якщо хто й може повернути людину від порога смерті, то тільки пан Двайнінг..." І ось цього божого дня його рідне дитя повернуто до життя, а він лежить холодним трупом і нічого не знає вже ні про хворобу, ні про здордв'я нашого маленького!.. О, лиха мені, лихо!.. Та візьміть же чотки і згадайте про його чисту душу, коли їх перебиратимете; Олівер швидше вийде з чистилища, коли добрі люди молитимуться за його спасіння.

— Заберіть свої чотки, жінко, я не чарівник і не вмію показувати фокусів, — сказав Двайнінг. Розчулений дужче, ніж, може, й сам сподівався, мавши таку черству душу, він усіляко відмагався приймати цей лиховісний дарунок.

Та останні його слова вразили ченця, про якого аптекар і забув, коли говорив.

— Що ж це таке, пане лікар?! — озвався домініканець. — Молитву за упокій душі небіжчика ви називаєте фіглярськими фокусами?! Чув я, нібито Чосер, англійський віршопиєць, каже про вас, медиків, так: ви хоч і вчені, та не по святому письму. Церква, наша мати, довго дрімала, але тепер очі в неї розплющені, і вона вже бачить, де її друзі, а де — вороги. Будьте певні...

— Та що ви, велебний отче! — похопився Двайнінг. — Ви хибно тлумачите мої слова. Я сказав, що не вмію творити чудес, і хотів був додати, що церква, звичайно, могла б

зробити те, чого не може зробити людина, а тому ці дорогі чотки слід передати у ваші руки, бо ви, перебираючи їх, зробите більше корисного для душі покійного.

І аптекар, накинувши чотки на руку домініканця, поквапився надвір.

"Дивно, що я потрапив до цього дому скорботи в таку годину,— промовив він сам до себе, опинившись нарешті на вулиці,— Я в таке не дуже вірю... та, хоч це й дурниці, а я радий, що врятував життя дитині... Але треба поспішати до мого приятеля Смазервелла! Він, певна річ, допоможе мені залагодити справу з Бонтроном, От і вийде, що цього разу я врятував життя двом, а занапастив тільки одному".

## РОЗДІЛ XXII!

То кров його, а не бальзам, То кров його кричить І шле благання небесам: ♦ За нього відомстіть!"

\*Урсн і Псіхшія\*

Отже, магістрат обрав місцем божого суду собор святого Іоанна Пертського. Саме в храмі патрона міста випроба, на загальну думку, мала пройти якнайкраще. Король з вельможами щедро підтримував церкви й монастирі домініканців, картезіанців, кармелітів та інших чернечих орденів, а тому міська рада одностайно ухвалила, що надійніше буде покластися на "власного святого, доброго старого Іоанна", в чийй прихильності ніхто не мав сумніву, й віддати йому перевагу над іншими, "молодшими" патронами, що їм чорне духівництво позводило довкола Перта ,нові обителі. Споконвічні свари між білим та чорним духівництвом надали суперечці про вибір церкви особливої гостроти,— де ж має статися чудо, коли городяни безпосередньо звернуться до Всевишнього з проханням указати на вбивцю?! І міський писар так ревно виступав за те, щоб віддати перевагу соборові святого Іоанна, ніби й святі на небесах ділилися на дві партії і одна з них виступала за славне місто Перт, а друга — проти.

Багато дрібних інтриг спалахнуло й погасло, поки магістрат, вважаючи це за справу честі для міста й сподіваючись на справедливість і непідкупність свого патрона, нарешті постановив довіритись святому Іоаннові.

Отож після відправи, що проходила, як і вимагали обставини, вельми врочисто, городяни склали ревну молитву й наготувалися ввернутись до Всевишнього, щоб він своїм знаменням учинив суд у справі загадкового вбивства нещасного шапкаря.

Своєю врочистістю, такою властивою обрядам католицької церкви, сцена справляла глибоке враження. Крізь багатий і вигадливий вітраж на високий вівтар падав потік грайливого світла. Поруч на марах лежало тіло забитого Олівера Праудф'юта, і його руки були складені на грудях долоня до долоні, кінчиками пальців догори, так наче безживне тіло саме волато до небес, благаючи РІДОМСТИТИ тому, хто нагло розлучив безсмертний дух з його знівеченою плоттю.

Біля самих мар стояв трон, на якому сидів Роберт Шотландський та його брат Олбані. Принц сидів обік батька, на трохи нижчому кріслі. Люди звернули на це увагу й перемовлялися про те, що Олбані, мовляв, посадили майже так само високо, як і короля, а от— спадкоємця корони, хоч він і досяг повноліття, в очах пертців хочуть, либонь, поставити нижче його дядька. А самі мари були повернуті так, щоб

розпростерте на них тіло бачили якомога більше людей, які напхалися до церкви.

У головах труни стояв рицар із Кінфонса, обвинувач, а в ногах — юний граф Крофорд, представник відповідача. Свідчення герцога Ротсейського "обілили", як тоді казали, сера Джона Раморні й звільнили його від випробу домовиною, а хвороба послужила йому приводом узагалі zostатися вдома. Його людей, зокрема й тих, що були на службі в самого Джона, хоч і числилися при дворі принца і їх ще не звільнили, було вісім чи десять чоловік. Їх знали здебільш як людей розбещених, і кожен з них міг бути винен у неподобствах святкової ночі та вбивстві шапкаря. Вони стали вряд у бічному вітварі ліворуч, убрані в такі собі халамиди, схожі на сутани покутників. Погляди всіх присутніх були звернені до тих білих постатей, і декотрі з людей у халамидах почували себе вельми занепокоєно, що давало глядачам неабиякі підстави вважати їх винними. Зате обличчя справжнього вбивці нічого не виказувало: похмурий, тупий погляд ніколи не оживляла ні святкова радість, ні вино; не пригнічував Бон-троца й страх перед викриттям та смертю.

Ми вже згадували про те, в якій позі лежав мертвий шапкарь. Обличчя в нього було відкрите, так само як і руки та груди. Решта тіла була загорнута в саван найтоншого полотна, отож хоч би де виступила крор, її відразу ж помітили б.

Ось меса скінчилась, а вслід за нею пролунала врочиста молитва до Всевишнього, щоб він ласкаво захистив невинного і вказав злочинця. Першим на випробу запросили Евіота, пажу сера Джона Раморні. Юнак невпевнено ступив до труни. Мабуть, він потерпав, що, знаючи про Бонтронову вину, і сам став причетним до злочину, хоч прямо й не мав з убивством нічого спільного. Евіот став перед марами, і голос його тремтів, коли він присягався усім створеним за сім днів і сім ночей, присягав небом і пеклом, своїм місцем у раю і господом богом, творцем усього суцього, що він чистий і не заплямований кривавим лиходійством над тілом, перед яким оце стояв. На доказ своїх слів юнак перехрестив груди мертвого. Нічого не сталося. Тіло, як і доти, лежало нерухомо, на засохлих ранах ані знаку крові.

Городяни переглянулись, і вирази їхніх обличчя виказували НЄВИМОЕНЄ розчарування. Всі заздалегідь переконували себе в тому, що Евіот винен, а його нерішучість тільки потверджувала підозру. Паж виявився невинним, і всі були безмежно здивовані. Решта людей Раморні піднесли духом і проказували клятву дедалі сміливіше в міру того, як вони один по одному підходили до мар і судді оголошували їх невинними й чистими від будь-якої підозри, що впала на них у зв'язку зі смертю Олі-вера Праудф'юта.

Та був серед них один ЧОЛОЕІК, у якого впевненість зовсім не ставала твердішою. Ім'я "Бонтрон!.." тричі пролунало під склепінням собору, але той,, хто це ім'я носив, у відповідь тільки зачовгав ногами, так наче його зненацька схопив параліч.

— Відповідай, собако! — прошепотів йому Евіот.— Або готуйся до собачої смерті!

Але видовище в храмі так збентежило вбивцю, що судді, бачачи це, вже розмірковували, як учинити: наказати негайно притягти Бонтрона до домовини чи відразу оголосити йому присуд. Аж коли його востаннє запитали, чи згоден він пройти



випробу, Бонтрон від'ТОВЗЕ, як завжди, коротко:

— Я не піду... Звідки мені знати, які штуки можна вигадати, аби звести бідного чоловіка зі світу!.. Я вийду на двобій з будь-ким, хто скаже, ніби я завдав кривди оцьому, що лежить тут мертвий.

І Бонтрон, як і вимагав звичай, кинув на підлогу посеред храму свою рукавицю.

Генрі Сміт виступив наперед з натовпу городян під схвальний гомін, що його не стримала навіть присутність короля. Піднявши рукавицю негідника Бонтрона, зброяр поклав її собі в шапку й, також за звичаєм, кинув на підлогу власну рукавицю — на знак того, що приймає виклик. Але Бонтрон рукавиці не підняв.

— Він мені не рівня,— буркнув убивця,— і не гідний підняти мою рукавицю. Я належу до двору принца Шотландського як слуга його стайничого. А цей чоловік — нікчемний ремісник. Тут його урвав принц:

— Ти належиш до мого двору, мерзотнику?! То я негайно звільняю тебе зі служби! Бери його, Сміте, в свої руки і бий так, як ніколи не бив по ковадлу!.. Він убивця і боягуз. Мені гидко навіть на нього дивитись! І якби мій батько-король послухався моєї ради, то дав би обом супротивникам по добрій шотландській сокирі, і не встиг би день постаріти й на півгодини, як ми вже побачили б, хто з них кращий вояка!

Пропозицію з готовністю прийняли заступники обох сторін — граф Крофорд і сер Патрік Чартеріс. Рицарі тут-таки домовилися, що бійці, оскільки вони не дворяни, битимуться сокирами, у шкіряних колетах і в залізних шоломах, і на поєдинок виступлять одразу ж, як тільки перевдягнуться.

Місцем двобою призначили Кушнірський двір — сусіднє пустирище, що ним володів ремісницький цех, від якого воно й дістало свою назву і який хутко розчистив арену футів тридцять завдовжки і двадцять п'ять завширії́кй. Туди відразу ж посунули юрбою і вельможі, й священики, й простолюди,— усі, крім старого короля. Роберт не любив таких кривавих видовищ і пі-шовг др-^своїх ^покоїв, доручивши провести бій "графові Ерролу, верховному '"кон^тебТіяві, до чийх обов'язків така справа стояла найближче. Герцог Олбані стежив за готуваннями примруженим, сторожким поглядом. А його небіж дивився на все недбало, неуважно, що, зрештою, відповідало його натурі.

Коли супротивники вийшли на арену, всім упало в око, як вони різняться між собою. Зброяр ступав мужньо й упевнено в собі, очі в нього яскраво блищали, і в них уже ніби світилася радість перемоги, в яку він твердо вірив. Бонтрон, навпаки, був похмурий, насуплений, помітно занепалий духом і скидався на гидотного птаха, якого витягли на сонце з темного гнізда. Згідно зі звичаєм бійці по черзі склали присягу,— кожен у своїй правоті,— і Генрі Гоу вимовляв слова зі спокійною й мужньою впевненістю, а Бонтрон — з тупою впертістю, що спонукала герцога Ротсейського сказати верховному констеблеві:

— Чи бачив ти коли-небудь, любий Ерроле, таку суміш люті, жорстокості і, я б сказав, страху, як на виду в цього чоловіка?

— Так, вигляд у нього непривабливий,— відповів граф.— Але чолов'яга він, бачу, міцний.

— Поб'юся з тобою об заклад на барило вина, любий мілорде, що він зазнає поразки. І енрі-зброяр від нього не слабкіший, зате куди спритніший. Ти подивись, як хоробро він тримається! А в тому другому щось навіть викликає відразу. Зводь уже їх скоріше, любий констеблю, бо мені гидко на нього дивитися.

Верховний констебль звернувся до вдови, що сиділа в кріслі край арени,— в жалобному вбранні/ не відпускаючи від себе обох дітей:

— Жінко, чи згодна ти, щоб Генрі Сміт виступив на двобій твоїм захисником у цій суперечці?

— Так... згодна, від щирого серця згодна! — відповіла Магдалена Праудф'ют.— І нехай благословлять його бог та святий Іоанн і пошлють йому снагу й удачу, бо битиметься він за сиріт, що втратили батька!

— Тоді я оголошую початок бою! — гучно промовив констебль.— Ніхто не сміє під страхом смертної кари перервати цей поєдинок словом, викриком чи поглядом... Сурми, сурміть! Бійці, сходьтеся!

Заграли сурми, Генрі з Бонтроном рушили твердо й розмірено з двох кінців арени назустріч, уважно придивляючись один до одного,— обидва добре вміли вже по очах супротивника здогадатися, з якого боку слід чекати удару. Зійшовшись, вони стали один проти одного й по черзі кілька разів замахнулися сокирою, так наче кожен хотів упевнитись, наскільки спритний і пильний супротивник. Нарешті Бонтрон — чи то йому набридло махати сокирою, чи то він злякався, що в цьому змаганні його незграбна сила може поступитися перед вправністю Сміта,— підніс сокиру й, цілячись нею згори у зброяреву голову, додав до ваги зброї всю міць своєї могутньої руки. Одначе Сміт відскочив і уник удару, надто сильного, щоб його можна було відбити хай навіть із найвигіднішої позиції. І не встиг Бонтрон приготуватися до захисту, як Генрі так гахнув його збоку по залізному шоломі, що вбивця вмить розпростерся на землі.

— Скажи правду або умри! — вигукнув переможець, наступивши ногою на тіло поваленого й приставивши до його горлянки гострий шпичак на кінні топорища.

— Я скажу правду,— прохрипів мерзотник, дивлячись божевільним поглядом у небо.— Дай мені встати.

— Не дам, поки не здасися,— промовив Генрі.

— Здаюся,— буркнув Бонтрон.

І зброяр гучно оголосив, що побив свого супротивника.

Після цього на арену вийшли Ротсей, Олбані, верховний констебль, а також пріор домініканського монастиря і, звертаючись до Бонтрона, запитали, чи визнає він себе переможеним.

— Визнаю,— відповів харциз.

— І винним у вбивстві Олівера Праудф'юта?

— Так... Але я думав, що то хтось інший!

— Кого ж ти хотів убити? — спитав пріор.— Признайся, сину мій, і заслужи прощення свого гріха на тому світі, бо на цьому тобі вже нема чого робити.

ЯТІ

— Я подумав — то оцей чоловік,— відповів переможений боєць,— який щойно переміг мене й тепер наступає мені ногою на груди.

— Нехай будуть благословенні наші святі! — промовив пріор.— Тепер кожен, хто мав сумнів у святій випробі, прозріє і збагне свою помилку. Бачите, він сам попав у пастку, яку наготував для безвинного!

— А я, здається, досі ніколи й не бачив цього чоловіка,— сказав Сміт.— І не вчинив кривди ні йому, ні його рідним. Ве-лебний отче, спитайте його, коли ваша ласка, чого це він надумав так підступно мене збити.

— Запитання слухне,— відказав пріор.— Пролий світло серед пільми, сину мій, хай навіть разом з істиною воно освітить твою ганьбу. Чому ти хотів убити цього зброяра? Він же каже, ніби тебе нічим не скривдив?

— Він скривдив того, кому я служу,— відповів Бонтрон,— і я пішов виконувати його наказ.

— Чий наказ? — япитав пріор.

Бонтрон хвилю помовчав, потім пробурмотів:

— Він надто могутній, щоб я міг назвати його ім'я.

— Послухай, сину мій,— промовив церковник,— мине небагато часу, і для тебе й могутнє, й мізерне на цьому світі стане пустим звуком. Уж& готують повіз, щоб везти тебе до місця страти. А тому, сину мій, ще раз тебе закликаю: подбай про спасіння душі своєї і на славу неба скажи нам правду. Чи це не твій господар, сер Джон Раморні, намовив тебе на такий мерзенний вчинок?

— Ні! — відповів розпростертий на землі вбивця.— Той чоловік стоїть іще вище.— І Бонтрон показав пальцем на принца.

— Собака! — скрикнув вражений герцог Ротсейський.— Ти посмів натякнути, ніби я підбив тебе на злочин?!

— Ніхто інший, як ви, високосте,— зухвало відповів негідник.

— Умри ж разом із своєю брехнею, проклятий рабе! — вигукнув Ротсей і, вихопивши меч, загнав би його в тіло підлого наклепника, якби принца не спинив словом і рукою лорд верховний констебль:

— Вибачте, ласкавий герцогу, але я виконую тут свої обов'язки. Цього мерзотника слід передати катові. Він не гідний померти від чиєїсь зншої руки, а вже найменше від руки вашої високості.

— Як, благородний графе?! — вигукнув Олбані, по-справжньому чи вдавано схвилюваний.— Ви дасте цьому собаці піти звідси живим, щоб він "затруював людям вуха, обмовляючи принца Шотландського?.. А я кажу, нехай його тут-таки посічуть на шматки!

— Даруйте, ваша високосте,— відказав граф Еррол,— але я мушу захищати цього чоловіка, поки його не скарають.

— Тоді накажіть негайно заткати йому рота! — промовив Олбані.— А ви, мій небоже-королевичу, чого ви стоїте, немов скам'янілий від подиву?.. Наберіться духу... скажіть що-небудь цьому собаці... Присягайте, заперечуйте, п'яснюйте в ім'я всього

святого, що ви сном-духом не знали про той злочинний замір... Дивіться, люди вже презираються, шепочуться між собою! Присягаю життям, ця брехня пошириться швидше, ніж свята праз-да... Зверніться ж до юрби, вельможний мій родичу, скажіть що-небудь, однаково що, треба лише твердо заперечувати проти наклепу!

— Як, сер?! — промовив Ротсей, нарешті здолавши заціпеніння, викликане почуттям несподіваного приниження і образи. Гордовито повернувшись до дядька, принц повів далі: — Ви хочете, щоб я кинув на терези слово наступника трону проти наклепу нікчемного боягуза?! Нехай той, хто вірить, ніби син монарха, нащадок Брюса здатний зазіхнути на життя бідного ремісника, нехай віч думає собі на втіху, що цей мерзотник сказав правду!

— Я сам цьому не повірю,— різко кинув Сміт.— Я завжди відчував до його високості герцога Ротсейського тільки шанобу, і ніколи він не скривдив мене ні поганим словом, ні злим поглядом, ані лихим вчинком. І я й не припускаю, що герцог Ротсей-ський може замислити проти мене підлість.

— Оце така твоя шаноба — скидати його високість із драбини на Керф'ю-стріт вночі перед днем святого Валентина?! — озвався Бонтрон.— Чи ти гадаєш, ніби такою послугою заробив подяку?

Це було сказано так сміливо й здалося таким вірогідним, що Смітова впевненість у непричетності герцога до вбивства похитнулася.

— Ех, високосте,— зітхнув він, гірко поглянувши на Ротсея,— невже ж ви здатні заміритися на життя невинного чоловіка тільки через те, що він з обов'язку честі заступився за беззахисну дівчину?.. Краще б я був умер на цій арені, ніж zostатися живим і почути таке про нащадка Брюса!

— Славний ти чоловік, Сміте,— сказав принц,— але я не можу сподіватися, що в цьому ділі ти будеш розважливіший за днших... Тягніть убивцю до шибениці і, якщо хочете, повісьте так, щоб він задихнувся не зразу: нехай бреше і зводить на мене наклеп до останньої і\*воєї не дуже близької хвилини!

Сказавши так, припц відвернувся від арени, вважаючи негідним себе помічати, як похмуро люди дивилися на нього, коли поволі й неохоче перед ним розступались. Він не виказав ні подиву, ані розчарування у відповідь на глухий гомін чи ремствування, що ними його проводжав натовп. Лише кілька чоловік з найближчого оточення Ротсея рушили вслід за ним, хоч прийшло сюди в його почті багато вельможних осіб. Навіть городяни з нижчих прошарків відвернулися від нещасного принца — про нього й раніше йшла погана слава, що давала підстави звинувачувати його в легковажній поведінці. Але тепер на нього впали найчорніші, яйжахливіші підозри.

Спроквола, в глибокій задумі ступав герцог Ротсейський до церкви домініканців. Проте лиха звістка уже летіла поперед нього з блискавичною швидкістю і досягла покоїв короля раніше від самого принца. Ввійшовши до палацу й спитавши, чи король у себе, Ротсей був вражений відповіддю: батько провадив таємну раду з герцогом Олбані, що, тільки-но принц пішов з арени, сів на коня й прискакав до монастиря перший. Ротсей уже хотів був скористатися привілеєм спадкоємця корони й одразу пройти до

королівських покоїв, але Мак-Луїс, командир бранданів, найшанобливішими словами дав йому зрозуміти, що з огляду на особливий наказ не має права пропустити його високість.

— Тоді піди сам, Мак-Луїсе, і скажи їм, що я чекаю їхнього дозволу ввійти,— сказав принц.— Коли вже мій дядько так прагне честі причиняти перед носом у сина двері до батькових покоїв, то йому буде приємно почути, що я жду в передпокої, мов лакей.

— Дозвольте вам сказати,— нерішуче промовив Мак-Луїс,— якщо ваша високість згодиться зараз вийти і терпляче почекати в себе, то я, коли герцгії\* Олбані піде, пришлю кого-небудь по вас. І я не маю сумніву, що тоді його величність неодмінно прийме вашу високість. А поки що, високосте, вибачте мені... але я не можу вас пропустити до короля.

— Я тебе розумію, Мак-Луїсе. І все ж таки йди і виконай мій наказ!

Командир охорони пішов і за хвилю повернувся з відповіддю, що король нездужає і має намір відійти до спочивальні, але герцог Олбані скоро прийме принца Шотландського.

Минуло, однак, добрих півгодини, поки з'явився герцог Олбані, і Ротсей, чекаючи, то похмуро мовчав, то заводив пусті балачки з Мак-Луїсом та бранданами,— залежно від того, що в ньому саме брало гору: звичайна його легковажність чи не менш властива йому дратівливість.

Нарешті герцог вийшов, а з ним лорд верховний констебль, на обличчі якого був написаний глибокий жаль і збентеження.

— Любий родичу,— мовив герцог Олбані,— я з жалем мушу вас повідомити, що, на думку мого брата-короля, для честі королівської сім'ї буде краще, коли ваша високість певний час перебуде в домі верховного констебля і прийме своїм головним, якщо не єдиним, товаришем у самоті присутнього тут благородного графа,— доти, доки поширені сьогодні про вас ганебні чутки пощастить спростувати чи забути.

— Це правда, мілорде Еррол?! — здивовано вигукнув принц.— Ваш дім стане моєю в'язницею, а ви — моїм наглядачем?!

— Крий боже, високосте! — відповів граф Еррол.— Але мій прикрий обов'язок вимагає від мене, щоб я, скоряючись наказові вашого батька, на певний час узяв вашу високість під свою опіку.

— Принц... спадкоємець йорони — під опікою верховного констебля!.. Але з якої причини? Невже підлого наклепу засудженого до страти негідника досить для того, щоб кинути тінь на герб наступника трону? •

— Звинувачення, любий родичу, які не відкинуто й не спростовано,— промовив герцог Олбані,— можуть завдати шкоди й гербові його величності.

— Спростувати звинувачення?! — вигукнув принц.— А хто їх кинув? Хіба не підлий негідник, надто нікчемний, навіть за його власним визнанням, щоб хоч на мить повірити в них, коли б він заплямував добре ім'я жебрака, не те що принца... Приведіть його сюди, і нехай йому покажуть дибу,— побачите, як він хутко відмовиться від свого наклепу!

— Зашморг надто надійно зробив своє діло, щоб вигляд диби привів Бонтрона до тям,— відповів герцог Олбані.— Годину тому його страчено.

— Чому так поспішно, мілорде? — здивувався принц.— Вам не здається, що все виглядає так, ніби тут умисне поквапились, аби запламувати моє ім'я?

— Звичай скрізь один: після божого суду бійця, що зазнав поразки в поєдинку, просто з арени посилають на шибеницю... І все ж таки, любий родичу,— провадив герцог Олбані,— якби ви сміливо й рішуче заперечили були проти звинувачення, я б мав право відкласти страту і призначити розслідування. Але ви, -високосте, змовчали, і я вирішив за краще задушити ганебні чутки разом з подихом людини, яка їх пустила.

— Пречиста діво! Мілорде, це вже відверта образа! Виходить, ви, мій дядько, припускаєте, ніби я причетний до такого безглузлого й негідного заміру, в якому признався той раб?

— Мені не гоже сперечатися з вашою високістю, а то я ще запитав би, чи не відмагатиметесь ви й від іншої, не менш ганебної, хоч і не такої кривавої справи,— нападу на чийсь дім на Керф'ю-стріт... Не гнівайтесь на мене, любий небоже, але вам справді конче необхідно на недовгий час відійти від двору,— скажімо, до кінця перебування короля в цьому місті, де городянам завдано так багато кривд.

Вислухавши дядькові вмовляння, Ротсей спершу помовчав, а тоді, дивлячись герцогові просто в очі, проказав:

— Ви непоганий мисливець, дядьку, і вельми спритно вмієте розставляти свої тенета. І все ж таки ви зазнали б невдачі, якби олень не кинувся був у ваші сіті сам. Хай вам допоможе небо, щоб ви дістали в цьому ділі таку вигоду, на яку заслуговуєте своїми запобіганнями. Скажіть моєму батькові, що я підкоряюся його наказові... Мілорде верховний констебль, я жду тільки вашого дозволу, щоб піти з вами до вашого дому. Коли вже мені судилося жити під опікою, то милішого й благороднішого наглядача я не можу собі й побажати!

На цьому розмова між дядьком і небожем закінчилась, і принц рушив з графом Ерролом до його будинку. Люди на вулицях, загледівши герцога Ротсейського, переходили на другий бік, щоб не кланятися тому, хто був тепер в їхніх очах не тільки легковажним, але й жорстоким розпусником. Наретцті констеблів дім прийняв під свій дах господаря та його ясновельможного гостя, і обидва були однаково раді сховатися від людських очей. Та, ледве переступивши поріг, вони одразу відчували, в якому незручному становищі опинилися один з одним.

Але повернімося на арену, до тієї хвилини, коли двобій скінчився і вельможні глядачі порозходились. Юрба тепер поділилася на два неоднакові гурти. Перший, не такий численний, складався з найшанованіших городян Перта, які тепер вітали перемояця й один одного з щасливим завершенням суперечки з придворними вельможами. Члени магістрату на radoщах попросили сера Патріка Чартеріса вшанувати своєю присутністю учту в ратуші. Певна річ, і Генрі, героя дня, запросили чи, краще сказати, зобов'язали прийти на неї. Вельми збентежено вислухав зброяр цей наказ, бо серцем він, як неважко здогадатися, був уже з Катаріною Главер. Але батько

Саймон порадив йому не відмовлятися. Корінний громадянин Сент-Джонстона відчував природну й належну повагу до магістрату свого славного міста; він високо цінував будь-яку честь з боку такої високої установи і вважав, що його майбутній зять припуститься помилки, якщо не прийме вдячно запрошення.

— І не думай відмагатися, Генрі, від такої врочистої учти, синку,— казав Саймон.— Адже там буде сам сер Патрік Чартеріс, а тобі, гадаю, не часто трапляється нагода завоювати його прихильність. Може, він замовить тобі новий обладунок. Я сам чув, як шановний бал'ї Крейгдаллі казав, буцімто була розмова про те, що мають поновлювати зброю в міському арсеналі. Ти не

повинен утрачати вигідного заробітку, особливо тепер, коли заведеш сім'ю.

— Та що ви, батьку Саймон,— зникнів Генрі,— замовців мені не бракує... Але ж ви знаєте, Катаріна жде, вона ще здивується, що я так довго не йду. Або знов затуркають їй голову брехнями про співачок і казна про що.

— За це не бійся,— сказав Главер.— Будь слухняним громадянином і йди туди, де тебе ждуть вищі за тебе. Після поединку тобі й справді нелегко буде домогтися миру з Катаріною,— дівка ж бо гадає, ніби в такому ділі вона мудріша від короля з його радниками, церкви з каноніками та провоста з усією нашою міською радою. Але на цей раз я посперечаюся з нею сам і так задля тебе постараюсь, що коли завтра вона й зустріне тебе докорами, то вони розтануть у сльозах та усмішках<sup>4</sup>, мов квітневий ранок, що почався теплим дощиком. Одне слово, йди,, сину мій, а завтра не барися, приходь до нас після вранішньої відправи.

Мусив Генрі хіть-не-хіть погодитися з майбутнім тестем і прийняти таке почесне запрошення батьків міста. Він вибрався з натовпу й поспішив додому перевдягтись у найкращу свою одягу. В ній він невдовзі по тому й увійшов до магістратської зали, де важкий дубовий стіл, здавалось, аж угинався від вишуканих страв. Так і так приготована добірна тейська лососина, найкраща морська риба з Данді,— одне слово, всі лакоминки, які дозволяв піст; не бракувало й вина, елю та меду, щоб усе це запивати.

Поки за столом пили та їли, христослави, або міські менестрелі, грали й співали, а в перервах між музикою один із них вельми захоплено продекламував довгу баладу про битву біля Чорного яру, в якій сер Вільям Уоллес та його грізний товариш, капітан Томас Лонгевіль, зішлись з англійським генералом Сьюардом. Цю баладу добре знали всі гості, але вони були терплячіші від своїх нащадків і слухали з таким захватом, ніби чули історію вперше. Місцями в ній, звичайно, звучала гучна хвала предкові рицаря Кінфонса та інших перських родів, і тоді присутні перебивали менестреля захопленими вигуками, ревно підливаючи один одному в чари й пропонуючи випити за героїв, що боролися пліч-о-пліч з великим сином Шотландії. Знов і знов пили за здоров'я Генрі Вінда, і провост оголосив усім, що члени магістрату вже радилися про те, як краще відзначити героя — особливим привілеєм чи почесною нагородою, аби засвідчити, як високо пертці ставлять його відважний подвиг.

— Нічого мені не треба, ваша вельможносте,— відповів Сміт, як завжди, відверто і

грубуvато.— Ще підуть балачки, ніби в Перті хоробрість — якась дивовижа, коли вже в нас нагороджують чоловіка за те, що він вийшов битися на захист нещасної вдови. А я певен, що в нашому славному місті знайшовся б не один десяток відважних городян, які б упоралися з сьогоднішньою роботою не згірш, а то й краще від мене. Бо, сказати правду, мені слід було б розсадити на тому чолов'язі шолом, як глиняний горщик,— о, і я б його таки розсадив, коли б то не був один із шоломів, що їх я сам-таки й загартував для сера Джона Раморні. Та коли вже славний Перт так шанує мою службу, то мені не треба було б кращої винагороди, аби тільки з громадської казни виділили хоч якусь допомогу вдові Магдалені та її нещасним сиротам.

— Це зробити не важко,— промовив сер Патрік Чартеріс.— Але наше славне місто не таке бідне, щоб не сплатити Генрі Віндові свій борг. У цьому ділі кожен із нас кращий суддя, ніж сам Генрі, засліплений зайвою делікатністю, яку люди називають скромністю... А якщо місто для цього справді надто бідне, то про-вост докладе, скільки треба, з власної кишені. Золоті ангелята Червоного Розбійника розлетілися ще не всі!

Знов пішли по колу кубки, звані вже "чашею вдовиної розради", а потім гості ще раз випили за світлу пам'ять забитого Олівера, так відважно нині відомщеного. Одне слово, учта вдалася на славу, і всі казали, що для повної радості за столом бракує 'тільки самого шапкаря, смерть якого послужила приводом для цього бенкету і який любив розважити таке товариство міцним жартом.

— Якби зараз він опинився за столом,— сухо зауважив бал'ї Крейгдаллі,— то, напевне, приписав би сьогоднішню перемогу собі й запевняв би, що сам відомстив за своє вбивство.

Розходилися, коли вже вдарили вечірні дзвони, і найстатеч-ніші чоловіки пішли до церкви на вечірню' молитву, де вони з напівзаплющеними очима й почервонілими обличчями утворили найблагочестивішу й цайзразковішу отару великопісної пастви. Інші поспішили по домівках, щоб у сімейному колі з ясіма подробицями розповісти про бій та учту. Але були, звісно, й такі,' що вибрали дозволені втіхи таверни, двері якої великий піст не держав так суворо на замку, як того вимагали приписи церкви. Ну, а Генрі, розігрітий добрим вином та похвалами городян, повернувся до Вінда і впав у постіль, щоб побачити ві сні своє безхмарне щастя з Катаріною Главер.

Ми вже згадували про те, що після поединку глядачі поділилися на два гурти. І коли перший, менший числом, зате поважніший, рушив веселою процесією за переможцем, то другий, куди більший,— складався він з простолюду,— посунув за переможеним і засудженим Бонтроном, якого повели в інший бік і зовсім на інше діло. Хтозна, що дужче приваблює стовпище цікавих за інших обставин — дім скорботи чи дім утіх, і хай там що про це кажуть, а можна не сумніватися, котрий із них принадить більше роззяв, коли їм запропонують вибір: бути свідком нещастя, яке їх не обходить, чи веселощів, у яких вони не беруть участі. Відповідно й будку, що в ній убивцю повезли на страту, проводжала куди більша юрба жителів Перта.

Поруч з Бонтроном у будку сів чернець, і вбивця без вагань, ніби сповідаючись, повторив йому ту саму брехню, яку вже сказав на арені: немовби засідку, що в неї



потрапив бідолаха шапкар, було влаштовано з наказу герцога Ротсейського. Цю брехню Бонтрон незворушно й безсоромно кидав і в юрбу, запевняючи тих, хто йшов ближче до повоза, що заробив собі смерть, виконуючи примху герцога Ротсейського. Бонтрон довго, похмуco й уперто товкмачив те саме, мов завчений урок; так брехун по кілька разів повторює свою вигадку, намагаючись переконати слухачів у її правдивості, хоч у душі й сам у неї не вірить. Та ось Бонтрон підвів очі від натовпу й побачив удалині, на видноколі, чорний кістяк шибениці, добрих футів сорок заввишки, з драбиною та фатальним мотузком. І тоді вбивця раптом замовк, і чернець побачив, як він затремтів усім тілом.

— Утішся, сину мій,— промовив добрий чернець,— ти сказав правду й одержав відпущення. Якщо твоє каяття щире, Всевишній прийме його. І хоч серце в тебе жорстоке, а руки заюшені кров'ю, наші молитви, як настане час, визволять тебе з пекельних вогнів чистилища.

Ці слова скоріше поглибили ніж розвіяли страх злочинця, чию душу вже точив сумнів: ану ж із того, що йому наобіцяли нічого не вийде і від смерті його не врятують? Бентежила Бонтрона й думка про те, чи справді комусь вигідно клопотатися про його долю. Бо він добре знав свого господаря і був певний, що той спокійно пожертвує людиною, якщо вона колись може виявитися проти нього небезпечним свідком.

Так чи так, а доля його вирішена, і від неї не втекти. Юрба поволі сунула до страшного "дерева" — так називали шибеницю,— поставленого на високому березі річки за півмилі від міських мурів. Це місце вибрали так, щоб тіло нещасного, віддане крукам, було видно здалеку й з усіх боків. Тут сповідальник передав Бонтрона в руки катові, що допоміг убивці зійти на драбину і, як здалося глядачам, виконав страту за всіма приписами закону. Хвилину Бонтрон ще наче боровся за життя, та скоро затих і повис мертвий. Кат постояв ще з півгодини на чатах, немовби очікуючи, доки в повішеному згасне остання іскра життя, а тоді оголосив любителям таких видовищ, що ланцюги, якими тіло мають прикувати надовго до шибениці, не готові, а тому труп буде випатрано й знов повішено для загального огляду аж другого дня на світанку.-

І хоч Смазервелл назвав таку ранню годину, другого ранку його супроводила до "дерева" велика юрба охочих побачити завершальну сцену страти. Які ж здивовані та обурені були ці люди, коли на шибениці мертвого тіла не виявилось! Однак чому й куди воно зникло, довго собі голови ніхто не сушив. Адже Бонтрон служив у барона, чиї землі лежали у Файфшірі, та й сам віл був родом із тих місць. Що ж тут дивного, коли комусь із жителів Файфшіру, човни яких безнастанно снують по річці, спало на думку тайкома зняти тіло свого земляка й урятувати від прилюдного глуму? Юрба звернула свій гнів проти Смазервелла, бо напередодні той не довів своєї роботи до кінця, і якби кат зі своїм помічником не кинулися в човен і не втекли на другий берег Тею, їх, мабуть, побили б до смерті. Одне слово, ця подія була цілком у дусі тих часів і особливого подиву ні в кого не викликала. А про те, що сталося насправді, ми розповімо далі.

#### РОЗДІЛ XXIV

Собакам — зашморг, людям — волі шлях.

В. Шекспір, \*Генріх V"

У такій історії, як йаша, всі події мають бути приточені одна до одної, мов ото борідка ключа до замка. Читач, навіть досить прихильний, не вдовольниться простим твердженням, що, мовляв, сталося те й те, хоча, загалом кажучи, в буденному житті про події довкола ми тільки це й знаємо. Але, читаючи задля втіхи, людина хоче збагнути сховані пружини, що викликають ту чи ту подію. Така цікавість цілком зрозуміла й розважна, бо кожен має право розкривати й оглядати механізм власного годинника, зробленого саме для нього, хоч ніхто не дозволить вам копирсатися в курантах, поставлених на міській вежі для всієї громади.

Тим-то з мого боку було б нечемно примушувати читача самому думати-гадати: яким же побитом— убивцю Бонтрона знято з шибениці? Цю справу одні громадяни Перта приписували нечистій силі, інші — файфшірцям: мовляв, їм просто не хотілося бачити, як земляк гойдається в повітрі над річкою,— адже таке видовище просто ганьбило б їхній рідний край!

Після страти,— було вже десь близько півночі, і жителі Перта поринули в глибокий сон,— троє вкутаних у плащі чоловіків скрадалися з тьмяним ліхтарем вузькими алеями саду, що спускався від будинку сера Джона Раморні до самого Тею. Там біли пристані, або невеликого хвилерізу, на воді похитувався маленький човен. Вітер глухо й тужно завивав у прибережних кущах, і блідий місяць 4ледве брів", як кажуть у Шотландії, крізь нагромадження хмар, що ось-ось мали випасти дощем. Обережно, щоб їх не побачили, ті троє підійшли до човна. Один із цих був чоловік високий і могутній, другий — куценький і згорблений, а третій — середній на зріст, ставний, жвавий і, видно, молодший від своїх супутників. Оце і все, що можна було роздивитися при тьмяному світлі. Чоловіки всілися в човен і відв'язали його від пристані.

— Пустимо човен за течією, аж поки минемо міст. Там городяни й досі стоять на чатах. Бо, як каже прислів'я, "пертська стріла зцає, куди летіти",— промовив наймолодший із трьох.

Він сидів за стернового й тепер відштовхнув човна Шд берега. Два інших узялися за весла, обмотані в кочетах ганчір'ям, і нечутно гребли доти, доки впливли на середину річки. Тут вони кинули гребти, склали весла, і стерновий повів човна за течією.

Отак, ніким не помічені — чи, краще сказати, не почуті,— вони прослизнули під величезним готичним склепінням старого мосту, зведеного завдяки турботам Роберта Брюса в 1329 році і внесеного повинню в 1621 році. Вони чули голоси дозорців із цивільної сторожі, що її магістрат, відколи в місті почалися безчинства, щоночі виставляв на цьому важливому посту, але ніхто їх не гукнув. І коли човен відплив униз по річці досить далеко й нічна варта вже не могла їх почути, вони знов опустили весла в воду — правда, все ще обережно — і навіть почали стиха перемовлятись.

— Відколи ми з тобою розлучились, ти, приятелю, взявся за нове ремесло,— сказав один весляр до другого.— Тоді ти доглядав хворого рицаря, а тепер, бачу, крадеш із шибениці мертві тіла!

— Не мертві, а живі, з ласки вашої вельможності, добродію Банкл, або моє мистецтво не досягло мети.

— Мені доводилося багато про нього чути, пане аптекар. Вашу вченість я поважаю, та якщо ви не скажете, в чому ваш фокус, я матиму сумнів, чи він удався.

— Це штука нехитра, пане Банкл, і навряд чи зацікавить такий гострий, як у вас, розум, відважний мій добродію. Якщо ваша ласка, я поясню. Коли людині припиняють життя — або, грубо кажучи, вішають її на шибениці,— смерть настає від паралічу: себто жили стискаються, кров не повертається до серця, вдаряє в мозок, і людина помирає. Є ще одна причина смерті: коли зашморг перехоплює горлянку, необхідне для життя повітря не поступає до легень, і повішений неминує гинє.

— Все це зрозуміло... Але як же можливо зробити, щоб кров усе ж таки не вдарила в голову, шановний лікарю? — запитав третій — не хто інший, як Евіот, паж сера Раморні.

— А дуже просто,— відказав Двайнінг.— Треба повісити людину так, щоб сонна артерія залишалася незатиснена, тоді кров не рине до голови й параліч не настане. І, знову ж таки, якщо зашморг не здушить горлянку, повітря надходитиме до легень — байдуже, чи висітиме людина в повітрі, чи стоятиме на землі.

— Все це я розумію,— промовив Евіот.— Але ж як повісити чоловіка на шибениці й водночас не дати йому вмерти — ось чого не годен збагнути мій дурний розум!

— Ех, любий юначе, твоя хоробрість занастила твою світлу голову! Якби ти "студіював науки вкупі зі мною, ти б навчився осягати й речі куди складніші. Моя штука ось у чому. Я роздобув реміні з такої самої шкіри, що й попруга в коня вашої вельможності, і особливо подбав про те, щоб вони не дуже розтягалися і не сідали, бо тоді моя штука не вдалася б. Під кожну ступню я пропускаю по такому ремінцеві й протягую уздовж ноги до пояса, де обидві ці шлейки закріплюю. Від пояса по грудях та спині вгору йдуть кілька підтяжок, усі вони між собою з'єднані і рівномірно приймають на себе вагу тіла. Для зручності рятованого я роблю ще кілька таких пристроїв, але головний цей, про який я щойно розповів. Підтяжки, або перев'язі, прикріплюються до широкого залізного нашийника; спереду він одігнутий назовні і має кілька гачків — щоб не спорснув зашморг, що його підмовлений кат накидає на цей нашийник, а не на голе тіло. Таким чином нещасний, коли з-під нього вибивають драбину, виявляється повішеним, з вашої ласки, не за шию, а за сталевий обруч, з'єднаний з шлейками, пропущеними під ногами. На обруч, по суті, й припадає вся вага тіла, полегшена трохи ще й такими самими ремінцями попід пахвами. Отож ні жили, ні горлянка не здушені, чоловік вільно собі дихає, і хіба тільки страх та незвичка обстановка збурять його кров, але не більше, ніж скажімо, у вас, ласкавий пане, коли ви зведетеся в стременах оглянути бойовище.

— Слово честі, винахід хитромудрий і просто дивовижний! — зауважив Банкл.

— Правда ж? — провадив аптекар.— І гідний того, аби про нього довідалися такі величні духом люди, як ви, відважні мої

\* рицарі. Бо ніхто не знає, на яку висоту ще можуть підвестися плеканці сера

Джона Раморні; і коли вона виявиться такою, що спускатися на землю доведеться з допомогою мотузка, то щй пристрій, либонь, видасться вам куди зручнішим, ніж той, яким звичайно користуються. Та ба, в такому разі вам доведеться носити колет з високим коміром, аби сховати залізний обруч, а насам-

2ва

перед, звісно, завести собі такого bono socio !, як Смазервелл, щоб правильно зашморг накинув.

— Підлий торговець отрутою! — процідив Евіот.— Людц нашого звання вмирають на бойовищі!

— А я все ж таки запам'ятаю цю науку,— озвався Банкл.— На той випадок, коли припече скрута... Але ж і страшно, мабуть, ніч пережив той кривавий собака Бонтрон, витанцьовуючи на вірьовці шибеничний танок під музику своїх кайданів, поки вітер розгойдував його туди-сюди!

— Найкраще було б там його й залишити,— зауважив Евіот.— Бо зняти його з шибениці — це однаково що заохотити до нових убивств. У цього мерзотника в житті дві втіхи — пиячити і проливати кров.

— Може, сер Джон Раморні й погодився б із вашою думкою,— відповів Двайнінг,— але тоді спершу треба було б відрізати харцизові язика, щоб він з такої своєї висоти не здумав розповідати дивні історії. Були й інші причини, про які не варто знати вашій рицарській честі. Сказати правду, я й сам, роблячи йому послугу, чиню надто великодушно, бо цей чоловік могутній, як Едін-бурзький замок, і його кістяк не поступився б перед жодним із тих, що стоять у хірургічній палаті в Падуї... Одначе розкажіть мені, пане Банкл, які новини ви принесли од відважного Дуг-ласа?

— Та як вам сказати,— відповів Банкл,— я, мабуть, той самий дурний віслук, який чує звістку, але не знає, що вона означає. Та, либонь, так воно для мене й краще. Я возив Дугласові листи від герцога Олбані та сера Джона Раморні, і граф був чорний, як північна буря, коли їх розпечатав... Привіз я і від графа обом відповіді, і вони, прочитавши їх, усміхалися, мов сонечко, коли минеться літня гроза. Зазирни до своїх звідарських таблиць і спробуй узнати по зірках, що це означає.

— Думаю, не треба великого розуму, аби про це здогадатися,— відказав Двайнінг.— Однак я вже бачу в блідому місячному світлі нашого живого мерця. От якби він ще надумав що-небудь прохрипіти випадковому перехожому! Оце була б дивина — вийшла людина вночі погуляти, а її раптом гукають з отакенної шибениці!.. Стривайте, здається, до мене й справді долинає крізь завивання вітру та брязкіт ланцюгів його стогін! Авжеж... Не голосно, але все ж таки стогне... Накидайте гак, прив'язуйте човна! Дістаньте скриньку з моїм причандаллям... Непогано було б засвітити ліхтаря, та ще хтось помітить... Ходімо, відважні мої панове! Але ступайте обережно — ми ж бо йдемо до самої Шибениці!..

1 Доброго спільника (лат.).

Ану посвітіть... Сподіваюся, драбину вони залишили.— І Двайк нінг замуликав:

Ми славна трійця, браві хлопці, Ми браві хлопці, гейі Я на горі, ти на землі, А Джек

уже в петлі!

Підходячи до шибениці, всі троє виразно чули глухий стогін. Потім Двайнінг кілька разів тихенько кашлянув, даючи так Бон-тронові про себе знати. Але той не озвався.

— Треба квапитись,— мовив Двайнінг до своїх помічників.— Наш приятель, видно, вже in extremis <sup>1</sup>, коли навіть не відповідає на сигнал... Хутчіш, берімося до роботи. Я полізу на драбину перший і переріжу мотузок, а ви обидва підіймайтеся вслід за мною, один за одним, і притримайте його, щоб він не гепнув на землю. Держіть добре, хапайтеся за реміння! Не забувайте: хоч на цю ніч йому й випала роль пугача, але крил у нього немає, а вислизнути з зашморгу часом буває не менш небезпечно, ніж у нього ускочити.

Жартуючи так і глузуючи, Двайнінг тим часом виліз на драбину і, впевнившись, що обидва його помічники, два воїни, міцно тримають повішеного, перетяв мотузку, а тоді й сам підхопив майже безживне тіло злочинця.

Отак, докладаючи всіх зусиль та вміння, вони втрюх щасливо спустили вбивцю на землю й переконалися, що він, хоч і кволо, але все ж таки дихає, а тоді перенесли його до річки. Високий берег ховав їх від чужих очей, поки лікар заходився своїми засобами приводити Бонтрона до тями. Усе для цього потрібне Двайнінг прихопив з собою.

Насамперед аптекар скинув із вішальника кайдани, вмисне залишені катом незамкненими, а разом звільнив його й від складних пут із шлейок та підтяжок, що в них Бонтрон висів на шибениці. Минуло чимало часу, поки зусилля Двайнінга дали наслідок, бо хоч як уміло був зроблений його пристрій, а ремінці, призначені підтримувати тіло, все ж порозтягувались так, що вбивця трохи не задихнувся. Проте лікареве мистецтво взяло^ гору над усіма перешкодами. Бонтрон кілька разів чхнув, скорчивсь, випростався, судомно" здригнувся і врешті подав переконливий знак того, що повернувся до життя: він перехопив Двайнінгову руку в ту мить, коли вона лила з баклажки спирт йому на груди та шию. Хоч аптекар опирався, та Бонтрон приставив посудину до своїх губів і притьма вижлуктив чимало рідини.

— Чистий спирт, двічі перегнаний! — вражено промовив аптекар.— Такий кому завгодно попече все в горлі й спалить шлу

1 Конав (лат.).

нові Але ця потвора така не схожа на будь-яку іншу людину, що я нр здивуюсь, коли отрута тільки приведе його до тями.

Бонтрон, здавалося, вирішив potwierдити це припущення. Він тіпнувся, тоді сів, зирнув довкола очима й довів, що до нього справді повернулася свідомість. Перші його слова були:

-г— Пити... пити!

Двайнінг дав йому ковток цілющого вина, розведеного водою. Але Бонтрон зневажливо відштовхнув вино, обізвавши його "свинячими помиями", і знов гаркнув:

— Пити! ,

— Ну й жлукти на славу диявола! — сказав лікар.— Однаково йіхто, крім нечистого, не добере глузду в твоїй натурі.

Бонтрон жадібно припав губами до баклажки й випив стільки спирту, що в будь-кого іншого вже в очах потемніло б, а в нього тільки пояснишав погляд. Чоловік, правда, ще не усвідомлював ні де опинився, ні Що з ним сталося, а тільки по-своєму коротко й похмуро запитав, чого це його серед ночі принесли до річки.

— Наш навіжений принц, видко, знов надумав порозважатись і викупати мене, як того разу?.. Хай мене грім поб'є, ось візьму...

— Ану помовч! — урвав його Евіот. — І подякуй, якщо не забув іще дякувати, за те, що твоє тіло не стало поживою для круків, а душа не потрапила туди, де води занадто мало, аби тебе в ній викупати.

— О, здається, до мене вже починає доходити, — промовив негідник і, піднісши до губів баклажку, не віднімав її доти, доки випив усе до останньої краплі. Тоді порожню поставив на землю, схилив голову на груди й задумався, ніби силкуючись привести до ладу свої плутані спогади.

— Нам ніколи чекати, поки він додумає свою думу, — сказав Двайнінг. — Коли виспиться, світ йому проясниться... Вставайте, добродію! Ви кілька годин гойдалися в повітрі, тепер ще спробуйте, чи не краще кататися по воді... А вас, панове, я прошу мені допомогти. Підняти це здоровило мені так само не до снаги, як завдати на плечі волячу тушу!

— Стій і не падай, Бонтроне, коли вже ми тебе поставили на ноги, — наказав Евіот.

— Не можу, — відповів повішений. — Кожнісінька краплина крові пече мені в жилах, так наче обросла голками, а коліна підтинаються... Що все це означає? Це, видко, твої штуки, підлий отруйнику?!

— Атож, так воно і є, любий Бонтроне, — промовив Двайнінг, — і за ці штуки ти ще мені подякуєш, коли до тебе дійде, що сталося. А тепер лягйй на кормі і дай мені закутати тебе в оцей плащ.

Бонтронові допомогли зійти в човен і вклали його якомога зручніше. У відповідь на цю турботу він тільки рохкав, мов кабан, що допався до корита зі смачним пійлом.

— А тепер, Банкле, — сказав хірург, — свої обов'язки ви, відважний зброєносцю, знаєте самі. Цей живий вантаж треба доправити річкою вниз аж до Ньюбурга, а там учинити з ним так, як вам наказано. До річч, ось його реміняччя й кайдани — свідчення того, що його було покарано, а тоді звільнено. Зв'яжіть усе докупи й утопіть по дорозі в найглибшому місці. Бо якщо це знайдуть у човні, воно багато чого розкаже про всіх нас... З заходу повіває легенький вітрець, і на світанку ви, стомившись веслувати, зможете напнути вітрило... А вам, вельможний пане Евіот, доведеться вертатись зі мною до міста пішки, бо тепер нашому чесному товариству слід розходитись... Ліхтар візьміть з собою, Банкле, вам він буде потрібніший, ніж нам, і не забудьте прислати мещ назад мою баклажку.

Коли вони прийшли до міста, Евіот висловив здогад, що страх, пережитий Бонтроном, позйачиться на всіх його розумових здібностях, особливо на пам'яті, і що до нього навряд чи повернеться повністю здоровий глузд.

— Дозвольте вам заперечити, шановний пажу, — промовив лікар. — Глузд у

Бонтрона від природи міцний, він тільки якийсь час ще хитатиметься, як ото маятник, коли його торкнуть рукою,— погойдається, а тоді віднайде свою рівновагу і спиниться. З усіх наших розумових здібностей пам'яті найбільш властиво на певний час пригасати. Глибоке сп'яніння чи міцний сон теж притуплюють її, і все ж вона повертається, коли п'яний прохмеліє, а сонний прокинеться. Те саме буває часом і від страху. В Парижі я знав злочинця, засудженого до страти на шибениці. Вирок, як і належало, виконали, і злочинець на ешафоті не виказав особливого переляку, поводився й висловлювався так, як люди звичайно поведуться за таких обставин. Але випадок зробив для нього те, що зробив хитромудрий пристрій для нашого любого приятеля, з яким ми щойно розпрощалися. Того чоловіка зняли з шибениці й віддали друзям раніше, ніж у ньому погасло життя, і мені пощастило повернути його до тями. І хоч загалом він одужав, але про суд і вирок майже нічого не пам'ятав. Не пригадував жодного слова — ге-ге-геї (Двайнінг за звичкою заґелґотав, мов гусак) — зі своєї сповіді вранці перед стратою. Не знав, як його вивели з в'язниці... як ішов на Гревський майдан, де його вішали... Не пам'ятав тих набожних слів, що ними — ге-ге-ге! — наставляв на путь істини — ге-ге-ге! — стількох добродішних християн... І як зійшов на фатальне "дерево", як здійснив свій фатальний стрибок,— нічого цього мій виходець із того світу не пригадував... Та ось ми й підійшли до місця, де нам слід розлучитися, бо далі можна спіткати сторожу, а негоже, щоб нас бачили вкупі, та й задля обережності краще ввійти до міста різними брамами. Я о будь-якій порі можу вийти з Перта й повернутись назад і завдяки своєму ремеслу знайти для цього пояснення. А ви, вельможний паже, вже самі придумуйте собі виправдання.

— Якщо мене спитають, я скажу, що така моя воля! І цього буде досить,— сказав бундючно юнак.— Одне я б не хотів, щоб мене перестривали. Місяць сьогодні не світить, і на дорозі темно, хоч око виколи.

— Нехай це не турбує вашу честь,— промовив аптекар.— Мине небагато часу, і ми ступимо на стежку куди темнішу.

Не церепитуючи, що має означати таке лиховісне пророцтво, і через властиву його натурі пиху та зухвальство пустивши ці слова повз вухо, паж сера Раморні розлучився зі своїм хитрим і небезпечним супутником, і далі кожен пішов своєю дорогою.

## РОЗДІЛ XXV

В кохання щирого тернистий шлях.

В. Шекспір

Лихі передчуття нашого зброяра справдились. Коли після божого суду старий Главер попрощався зі своїм майбутнім зятем і прийшов додому, то переконався: сталося те, чого він і боявся. —Його красуня дочка дихала на свого нареченого важким духом. Та хоч Главер і бачив, що Катаріна холодна, замкнута і слухає байдуже, мало не зневажливо, його яскраву розповідь про поєдинок на Кушнірському дворі, він поклав собі не зважати на цю перемену в ній і говорити про її шлюб із Генрі як про остаточно вирішену справу. Нарешті, коли дівчина, як бувало й раніше, завела мову про те, що її почуття до зброяра не виходять за межі звичайної дружби,— вона, мовляв, узагалі не

думає виходити заміж,— що так званий "божий суд" через двобій — це глум над волею Всевишнього і людськими законами, батько не на жарт розгнівався.

— Я не можу прочитати твоїх думок, дівчино, і не прикидатимусь, ніби розумію, яка мана змушує тебе цілувати чоловіка, що освідчився тобі в коханні... Ти і йому дозволяєш себе цілувати... мчиш до нього додому, коли розлетілася чутка про його смерть, і падаєш йому на груди, заставши живого. Все це цілком пристойно для дівчини, коли вона слухняно готується взяти шлюб із чоловіком, що його вибрав батько. Та коли вона ущасливлює такою дружбою чоловіка, якого не поважає і за якого не збирається заміж, то це суперечить і доброзвичайності, і дівочій честі.

Ти вже виявила Генрі Смітові більше уваги, ніж твоя покійна мати,— пухом земля їй! — коли-небудь дарувала мені до нашого весілля. Кажу тобі, Катаріно: гратися так з любов'ю чесного чоловіка — цього я не можу, не хочу й не повинен допустити. Я дав згоду на шлюб і наполягаю, щоб він відбувся якнайскоріше. І ти завтра ж таки приймеш Генрі Вінда як чоловіка, за котрого невдовзі вийдеш заміж.

— Влада, багато могутніша, ніж ваша, батьку, цього їе дозволить,— відповіла Катаріна.

— Вона мені не указ! Моя влада законна — влада батька над дочкою. Над заблудлою дочкою! — відповів рукавичник.— І бог та люди не заборонять мені нею користуватися.

— Тоді нехай нам допоможе небо! — зітхнула Катаріна.— Бо якщо ви, батьку, стоятимете на своєму, ми всі пропадемо.

— Нам нічого сподіватися на допомогу від неба,— сказав Главер,— коли ми самі поводимося так нерозважливо. Я досить начитаний святого письма, щоб це розуміти. А твоя безпричинна непокора моїй волі — це гріх, так тобі скаже будь-який священник. О, навіть більше — ти щойно непоштиво висловила про освячену церквою і богом випробу двобоєм. Остерігайся, дочко! Свята церква прокинулася, вона пильнує свою паству і викорінюватиме єресь вогнем і мечем, попереджаю тебе!

Катаріна зітхнула так, наче аж застогнала, й, ледве стримуючи обурення, пообіцяла батькові, що коли він дасть їй спокій і зачекає до завтра, то вона все обміркує і вранці йому щиро звіриться.

Отож Саймон Главер мусив удовольнитись цією обіцянкою, хоч і залишився дуже стривожений тим, що дочка відкладає розмову. Ні, не з легковажності, не з примхи Катаріна так свавільно, здавалося б, поводить з чоловіком, якого їй вибрав батько і на якого,— про це вона недавно відверто призналася й сама,— впав і її власний вибір. Чия ж сила, чужа й могутня, примушує дочку змінити рішення, так твердо висловлене ще напередодні? Це було для старого цілковитою загадкою.

"Що ж, тоді я буду такий самий упертий, як і вона,— сказав собі рукавичник.— І Катаріні доведеться або вийти, не зволікаючи, за Генрі Сміта, або пояснити до пуття^ чому вона відмовляється від шлюбу".

Увечері вони до цієї розмови не поверталися. Але на другий день уранці, тільки-но на світ благословилося, Катаріна улякла навколішки перед батьковим ліжком. Серце



її, здавалося, ось-ось вискочить з грудей, сльози рясно котилися по щоках і падали на обличчя старого Саймона. Рукавичник прокинувся, розплющив очі, перехрестив Катаріні чоло й по-батьківському Гї поцілував.

— Я все розумію, Кет,— сказав він,— ти прийшла висповідатися і щирим каяттям уникнути тяжкої покути.

Катаріна хвилю мовчала.

— Мені зайве, мабуть, питати, тату, чи пригадуєш ти картезіанського ченця Клімента, його проповіді й настанови,— ти ж бо й сам частенько слухав їх. Люди, як ти знаєш, називають тебе одним із його послідовників і досить слушно залічують до них і мене.

— Про все це я добре знаю,— мовив старий, звівшись на лікоть.— Але я рішуче відкидаю лихий поголос про те, ніби я коли-небудь приймав хоч одне з єретичних повчань того ченця. Це правда, я любив послухати його розмови про зіпсутість церкви, про зловживання владою з боку вельмож, про страшну темноту бідняків. Бо його слова, гадав я, доводили тільки те, що в нашого народу добродійність непохитна і черпає силу тільки серед заможного міського ремісництва. У цьому вчення того ченця мені здавалося правильним і нешкідливим для нашого міста. А якщо в чомусь іншому його проповіді були й хибні, то куди ж дивилося картезіанське начальство? Коли чабани пускають в отару вовка в овечій шкурі, то не гоже звинувачувати овець за те, що отарі завдано шкоди!

— В монастирі його проповіді терпіли і навіть підтримували,— сказала Катаріна,— поки отець Клімент засуджував гріхи мирян, чвари серед вельмож і темноту бідняків. Там раділи, коли люди юрбами сунули до церкви картезіанців, а церкви решти монастирів порожніли. Та облудники,— а вони такі і є,— ввійшли в спілку з іншими чернечими орденами і авинували святого проповідника в, ересі, коли отець Клімент, не вдовольнившись осудом мирян, почав викривати самих церковників, їхнє невігластво, прагнення до розкошів, жадобу влади, їхні намагання підкорити собі людське сумління, їхнє невситиме бажання збільшувати свої земні багатства.

— На бога, Катаріно,— занепокоївся Главер,— говори тихіше, тебе чути з вулиці! Звідки в твоїй мові стільки гіркоти?.. У тебе аж очі блищать! Оце ж через таку твою ревність у ділах, що мають обходити тебе не більше, ніж решту людей, злі язики приліпили тобі мерзенне й небезпечне/пріз^иен

— Ти знаєш, тату, я кажу тільки правду,— відповіла Катаріна.— Ти й сам не раз усе це визнавав.

— Ні, присягаюся голкою і замшею, ніколи! — покwapно заперечив Саймон.— Ти, бачу, хочеш, аби я визнав те, що може коштувати мені здоров'я, даху над головою, майна і самого життя? Ти ж бо знаєш: створено цілий суд, що має право хапати й допитувати єретиків, на яких тепер звертають усю вину за недавні сутички і нещастя в місті. Отож, дівчинко, тепер чим менше слів, тим краще. Я завжди був одної думки з давнім поетом, який сказав:

Знай: слово — пастка, думка ж вільна. Отож замкни язик свій щільно! .1

— Ти спізнився з своєю порадою, тату,— зітхнула Катаріна, ( сідаючи на стілець край батькового ліжка.— Слова вилетіли, і їх почули. На Саймона Главера, пертського громадянина, вже донесено за те, що він нібито нешанобливо висловлювався про вчення святої церкви...

— Присягаюся різакон і голкою, це брехня! — перебив дочку Саймон.— Я ніколл не був такий дурний, щоб розводити балачки про те, в чому я нічого не тямлю.

— ...а також зводив наклепи на помазаників божих, на чорне й біле духівництво,— провадила Катаріна.

— Від правди не відмагатимусь,— сказав рукавичник,— може, коли й кинув дурне слово десь у шинку чи за глеком вина, та ще в добрій компанії. Але взагалі не такий у мене язик, щоб легковажити власною головою!

— Це ти так гадаєш, тату рідний. А до кожнісінького твого нерозважного слівця прислухалися, найневинніші твої балачки тлумачили хибно, і в доносі сказано, буцім ти злісно гудив церкву й духівництво ще й підбурював проти них у розмовах з усілякими легковажними й розпусними людьми, такими як покійний Олівер Праудф'ют, Генрі Сміт із Вінда та іншими. Їх усіх оголосили прибічниками вчення отця Клімента, а ченця звинуватили в найтяжчій ересі й ім'ям закону розшукують тепер по всьому світу, щоб послати на тортури і страту... Але зробити це,— додала Катаріна, знов упавши на коліна й звівши очі до неба (тепер вона нагадувала образ однієї з тих прекрасних святих, що їх католицька церква донесла до наших днів у живопису,).— ні, зробити це їм не пощастить! Він уник поставлених на нього тенет і, хвалити бога, з моєю поміччю!

— З твоєю поміччю?!. Чи ти при своєму розумі, дівчинко? — вражено вигукнув Главбр.

— Я не хочу зрікатися того, чим пишаюсь,— відказала Катаріна.— Це я покликала сюди Конахара, і він із своїми людьми забрав старого ченця з міста. Тепер отець Клімент далеко звідси, в Гірській Країні.

— О, моє нерозумне, моє нещасне дитя! — проказав Главер.— Ти допомгла втекти людині, яку звинувачують у ересі, і покликала до міста озброєних горян, щоб вони стали на заваді правосуддю?! Яка ганьба! Ти переступила закони церкви й закони королівства! Що... що тепер з нами буде, коли про це дізнаються?

1 Цей напис зберігся до наших днів у напівзруйнованому будинку одного абата (прим. авт.).

— Про це вже дізналися, любий тату,— твердо промовила дівчина.— І якраз ті, хто залюбки за це помститься.

— Неправда, Катаріно, нічого вони не знають. Це все підступи хитрих священиків та черниць. Але ж останнім часом ти була така весела й навіть згодилася вийти за Генрі Сміта... Що ж сталося?

— Ох, тату рідний, згадай, як мені було тяжко почути про його смерть, і як я зраділа, заставши Генрі живим... Та й сам ти підохочував мене... Що ж тут дивного, коли я. сказала більше, ніж мені дозволяв здоровий глузд?! Але тоді я ще не знала про найгірше і думала, що небезпека не дуже велика. Та де там! Учора я страшно

налякалася, коли ігуменя монастиря сама прийшла сюди з ченцем-домініканцем. Вони показали мені указ з великою державною печаткою, що дає право розшукувати й карати еретиків. Бачила я в них і список підозрілих людей, і там стояли наші з тобою імена — твоє і моє. Ігуменя зі сльозами на очах,— так, зі сльозами на очах! — благала мене запобігти лихій долі, якнайшвидше піти в монастир, а чернець, сказала вона, клятвено обіцяє, що, коли я прийму постриг, то тебе не зачеплять.

— Дідько б їх обох ухопив за їхні тсрокодилячі сльози! — вигукнув Главер.

— Ох! — зітхнула Катаріна.— Сльози та гнів нам не допоможуть. Але тепер ти сам бачиш: мені є чого тривожитись.

— Тривожитись?! Ні, це кінець, ми пропали! О горе! Нерозважне моє дитя, де був твій розум, коли ти стрімголов кинулася в таку пастку?

— Вислухай мене, тату,— промовила Катаріна,— нам усе ж таки залишено шлях до порятунку, і це те, що я сама не раз пропонувала, але марно благала тебе дати згоду.

— Розумію тебе... Монастир! — здогадався Саймон.— Але ж подумай, Катаріно, яка ігуменя посміє...

— Я все тобі поясню, тату, і ти збагнеш, чому я, як тобі здавалося, не могла твердо наважитись, і, може, й ти, й інші даремно мені за це дорікали... Старий отець Френсіс, чернець-домініканець, наш із тобою духівник, що до нього я з твоєї волі ходжу на сповідь...

— О, це правда,— перебив її Главер,— то я тобі так порадив і наполіг на своєму, щоб розвіяти чутку, ніби ти цілком підпала під вплив отця Клімента.

— Отож, і отець Френсіс час од часу втягував мене в розмову про всілякі такі речі, сподіваючись, що я про них судитиму, як навчилася в картезіанського проповідника. Господи, прости мені мою сліпоту! Я таки не розгледіла його пастки,— я розмовляла відверто, а він заперечував невпевнено, так наче й сам ладен був пристати на мої докази. Іноді я навіть починала говорити з запалом, захищаючи те, у що свято вірю. Сповідальник і знаку не давав, який він насправді, й не виказував своїх потаємних намірів доти, доки вивідав усе, що я могла йому розповісти. Й аж тоді він почав загрожувати мені покарою на цьому світі і довічними муками на тому. Якби його погрози стосувалися тільки мене, то я б трималася стійко, бо жорстокість церковників на землі я знесла б, а в їхню владу наді мною по той бік життя я не вірю.

— На бога! — вигукнув Главер. Він уже себе не тямив і в кожному слові дочки вбачав для неї дедалі більшу небезпеку.— Остерігайся впадати в блюзнірство проти святої церкви!.. її вуха чують усе, а меч її карає нещадно!

— Покари, якою вони мені загрожували,— сказала Пертська Красуня, знов підводячи до неба очі,— я не злякаюсь. Та коли вони сказали, тату, що звинуватять у тому самому й тебе, я, признаюся, завагалась і вирішила якось помиритися з ними. Я розповіла про своє горе абатисі Марті з жіночого монастиря в Ельхо,— вона ж бо родичка нашої покійної мами й пообіцяла взяти мене до себе, якщо я зречуся мирської любові, відмовлюся від шлюбу й пострижуся в черниці. Вона про це домовилась, я певна, з домініканцем Френсісом, і обоє почали співати в один голос. "Можеш не йти в

монастир,— казали вони,— але тоді вас обох — і батька, й тебе — потягнуть на суд як еретиків... А накинеш на себе покривало черниці, тоді ваші з батьком прогріхи церква забуде й простить". Вони навіть не наполягали, щоб я зреклася хибного вчення,— все, мовляв, залагодиться мирно, якщо тільки я піду в монастир.

— Та вже ж... та вже ж...— промовив Саймогі.— Вони ж бо гадають, що старий Главер — багатій і його багатство вслід за дочкою попливе в монастир у Ельхо, хіба дещо зажадають собі домініканці... То ось що тягне тебе в монастир! Ось чогь ти відкинулась від Генрі Вінда!

— Сказати щиро, тату, на мене напосідали з усіх боків, і я вже й сама починала схилятися до такої думки. Сер Джон Раморні погрожував мені тяжкою помстою молодого принца, якщо я не поступлюся його домаганням... А щодо бідолашного Генрі... Я й сама тільки зовсім недавнечко зрозуміла на свій подив, що... що більше ціную його чесноти, ніж ненавиджу його —вади. Та ба! Я зрозуміла це лише для того, щоб піти в монастир мені стало важче, ніж тоді, коли гадала, ніби шкодуватиму тільки за тобою! — Катаріна сховала обличчя в долоні й гірко заплакала.

— Це безумство! — промовив Главер.— Хоч яка тяжка буде скрута, а розумна людина завжди знайде раду, аби лиш у неї стало духу. Не така в нас країна й не такий народ, щоб священники попихали тут ім'ям Риму і щоб ніхто не поклав край такій узурпації. Якщо карати кожного чесного городянина, коли він скаже, що ченці люблять золото, а декотрі з них самі ж таки ганьблять учення, яке проповідують, то Стівен Смазервелл, їй-богу, без роботи не залишиться... І якщо коячому безголовому дівчиськові наказуватимуть зрікатися світу, бо бача, мовляв, поділяє хибне вчення ченця-проповідника, то доведеться навідривати силу нових жіночих монастирів і приймати затворниць за нижчу пожертву. В давнину добрі шотландські королі, захищаючи наші привілеї, не раз заходили в суперечки з самим папою, і коли той пробував похитнути світську владу, тоді повставав шот-дандський парламент і нагадував королеві про його обов'язок. Одного разу парламент зробив це навіть листом, що його слід було б викарбувати золотом. Я сам бачив те послання, хоч і не зумів його прочитати. Та коли я глянув на привішені до нього печатки глибоко шанованих прелатів та високородних і вірних баронів, у мене трохи серце не вискочило з грудей. Тобі не слід було критися від мене з таємницями, дочко. Але тепер не час дорікати. Піди вниз і принеси мені поїсти. Я незагаймо сяду на коня й поїду до нашого лорда провоста, пораджуся з ним. Сподіваюся, він та інші справжні шотландські рицарі заступляться за нас і не дадуть, щоб чесних людей топтали ногами за необачне слово.

— Ох, тату рідниШ — зітхнула Катаріна.— Оцієї твоєї запальності я завжди й боялась. Я знала: як тільки тобі поскаржуся, відразу спалахне пожежа й ворожнеча, так ніби релігія, послана людям творцем світу, може породжувати лише чвари... Ось тому я й повинна тепер — так, навіть тепер! — зрестися світу й відійти з моєю тугою до посестер в Ельхо,— якщо ти згодишся на таку жертву й відпустиш мене. Тільки, тату... втіш нещасного Генрі, коли ми розлучимося навік... І нехай... нехай він не судить мене надто суворо... Скажи йому, що Катаріна вже ніколи не докучатиме йому своїми

докорами й завжди згадуватиме його в своїх молитвах.

— Ця дівчинка промовляє так гарно, що, слухаючи її, заплакав би сам сарацин !! — сказав Главер, і від жалю до Катаріни на очах у нього виступили сльози.— Але я не дозволю, щоб черниця зі священником своїми підступами забрали в мене єдине дитя!.. Іди собі, дівчинко, дай мені вдягтись. І приготуйся виконати все, що я тобі накажу задля твого ж порятунку. Збери сяку-таку одержу та всі свої коштовності... Візьми ключі від залізної скриньки, що її подарував мені бідний Генрі Сміт, і поділи все золото, яке там знайдеш, порівну. Одну половину сховай у свій гаманець, а другу — у мій черес, котрим я завжди підперізуюся з дороги. Так ми обоє матимемо на чорний день гроші, якщо доля

1 Сарацин — араб, мусульманин.

нас розлучить. Коли вже цьому судилося бути, то нехай буря господня зірве сухий листок і пожаліє зелений!.. Скажи, хай негайно осідлають мого жеребця і білого іспанського коника, якого я купив тільки вчора,— думав собі, що ти поїдеш на ньому до храму святого Іоанна з дівчатами та добродішними заміжними жінками найщасливішою нареченою, яка тільки переступала святий поріг! Та навіщо ці пусті балачки!.. Іди й не забувай: святі помагають лише тому, хто хоче допомогти собі сам. І не переч мені!.. Іди, кажу я, зараз не до примх! У тиху погоду капітан ще може дозволити юнзі погратися стерном, та, слово честі, коли подме'вітер і горою здібляться хвилі, тоді капітан сам візьме в руки стерно!.. Не переч мені, доню, іди!

Катаріна слухняно пішла з кімнати виконувати батькову волю. Старий Саймон мав лагідну вдачу, ніжно любив дочку і, здавалося, нерідко полишав вирішувати всі її і свої справи їй самій. Однак він,— Катаріна це добре знала,— не терпів непослуху і вмів показати батьківську владу, коли обставини вимагали в домі суворого ладу.

Отож прекрасна Катаріна виконувала батьків наказ, а добрий старий Главер покvapно вдягався в дорогу, коли це у вузькій вуличці залунав цокіт копит. Чоловік на коні був у плащі для верхової їзди; зведений комір закривав нижню половину обличчя, а шапка, насунута на самі очі, та пишна пір'їна на ній затуляли верхню половину. Чоловік сплигнув з сідла, і Дороті ледве встигла йому відповісти, що Главер у себе в спальні, як незнайомець уже збіг східцями нагору й увійшов до кімнати. Саймон, здивований і сполоханий,— у цьому ранньому гостеві він уже запідозрив судового виконавця, посланого забрати його й дочку,— з полегкістю зітхнув, коли чоловік скинув шапку, відгорнув з обличчя комір, і рукавичник побачив перед собою рицаря й провоста славного міста Перта. Його поява тут у будь-який час означала б неабияку ласку й честь, а цього ранку здалася мало не дивом, хоча, коли зважити на останні події, все ж таки стурбувала господаря.

— Сер Патрік Чартеріс?! — вигукнув Главер.— Ви виявили своєму вірному слугі таку високу честь...

— Облиш! — кивнув рицар.— Тепер не пора для зайвих церемоній. Я приїхав сюди через те, що в тяжку годину людина сама собі найвірніший слуга. Я не надовго, я тільки маю час сказати тобі, щоб ти тікав, добрий Главере: твою дочку й тебе

звинувачують у ересі, і сьогодні королівська рада видасть указ заарештувати вас. Не баріться, а то обом вам це коштуватиме волі, а може, й життя.

— Дійшли й до\* мене такі чутки,— промовив Главер,— ото ж я й сам збирався негайно податися до Кінфонса, щоб спростувати це ганебне звинувачення і попросити —у вашої вельможності поради й підтримки.

— Звинувачення ти спростуєш, друже Саймон, але це мало допоможе тобі там, де судді упереджені. Моя порада буде коротка: тікай і жди щасливіших часів. А з моєю підтримкою доведеться почекати доти, доки хвиля спаде, не завдавши тобі шкоди. Знайди собі де-небудь пристановище й пересидь кілька днів чи тижнів, а тим часом, я певен, церковників угамують. Спираючись у придворних інтригах на герцога Олбані й запевняючи, ніби єд№ на причина всіх народних лих — це підривання католицького вчення, вони зуміли, принаймні поки що, цілком підкорити короля своєму впливові. І тепер, щоб ти знав, Роберт не тільки надав церковникам повноваження придушувати ересь, а й затвердив папського ставленика Генрі Вордло архієпископом на престолі святого Андрія і примасом Шотландії. Одне слово, на догоду Риму король відступився від усіх вольностей і недоторканих прав шотландської церкви, що їх так сміливо обстоювали його попередники від часів Малькольма Канмора !. Наші давні королі радше підписали б угоду з самим дияволом, ніж пішли б у такому ділі на поступки Риму.

— Лишенько! Що ж тепер робити?

— А нічого, чоловіче добрий, хіба негайно перемінити все при дворі,— відповів сер Патрік.— Наш король тепер — однаково що дзеркало: само не світиться, а тільки ладне відбивати світло, яке сю мить виявиться найближче до нього. А Дуглас, хоч і ввійшов у спілку з Олбані, не схильний підтримувати надмірні домагання деспотів-священиків,— він посварився з ними через побори, які його почет учинив у Арбротському абатстві. Скоро граф повернеться сюди з великим військом, бо пішла чутка, ніби він примусив Марча втікати. От коли він прибуде, в нас усе стане по-іншому, бо його присутність зв'яже Олбані руки. Тим більше, що багато вельмож,— а серед них, скажу тобі довірчо, і я сам,— вирішили об'єднатися навколо графа і захистити свої права. Отож, як з'явиться при дворі Дуглас, настане кінець і твоєму вигнанню. Тобі треба тільки знайти пристановище і певний час переховатись.

— Щодо цього, мілорде,— відповів Главер,— мені сушити голову не доведеться. Зараз я маю право розраховувати на допомогу одного з володарів у Гірській Країні,— Гілкріста Мак-Аяна, вождя клану Кугілів.

— Ну, якщо ти можеш сховатися під його плед, тобі не треба

1 Малькольм Канмор — король Шотландії. З допомогою англійців у 1057 р. скинув з трону Макбета, вбивцю свого батька. Допомагав англосаксам проти ВіЛЬгельма Завойовника, вів війну з Вільгельмом Другим і в 1093 р. вагинув у бою.

шукати іншої допомоги,— у Гірській Країні тебе вже не переслідуватимуть ні церковники, ні мирський суд Низовини.

— Але ж як бути з Каїаріною, моєю дочкою, вельможний пане? — запитав Главер.

— Нехай їде з тобою, чоловіче. Од вівсяних коржиків зуби в дівчини стануть ще білішими, а козяче молоко поверне їй рум'янець, що його зігнали з її щік усі ці тривоги. І навіть постіль з гірського вересу не буде для Пертської Красуні надто твердим ложем.

— Такі дрібниці не бентежать мене, мілорде,— зітхнув старий Главер.— Катаріна — дочка простого городянина і не перебірлива ні в їжі, ні в житті. Але син Мак-Аяна багато років жив у моєму домі гостем, і, мушу сказати, я частенько помічав, як він задивляється на мою дочку. А тепер же вона, можна сказати, майже заручена! І поки всі ми жили тут, на Керф'ю-стріт, мене це не хвилювало. Та як не потерпати, коли ми опинимось у горах, де в Конахара багацько приятелів, а в мене — жодного?

/У відповідь провост тільки свиснув:"

— Оце-то так!.. Ну, тоді я пораджу тобі відіслати дочку до монастиря в Ельхо — адже там ігуменя, коли не помиляюсь, якась ваша родичка? Чом би й ні? Вона мені про це й сама казала, ще й додавала, ніби щиро любить і небогу, і весь твій дім, Саймоне.

— А й то правда, мілорде. Гадаю, абатиса Марта таки непогано до мене ставиться й залюбки візьме під опіку мою дочку, а на додачу і все моє добро... Одначе та ігуменя так до нас прив'язана, що потім, чого доброго, ще не схоче випустити з рук ні Катаріни, ні її посагу!

— От-так-так! — знову свиснув рицар Кінфонс.— Присягаюся честю шотландського лорда, цей вузлик розв'язати не легко! Та ніхто не скаже, ніби найкращу дівчину славного Перта замкнули в монастирі, як курку в курнику, та ще перед самісіньким весіллям із відважним городянином Генрі Віндом! Ні, не піде такий поголос, доки я ношу пояс та остроги і звуся провостом нашого міста!

— Та що ж діяти, мілорде?!

— Доведеться кожному з нас піти на певний ризик. Зробимо так: негайно сідайте обоє, ти й дочка, на коней. Виїдете зі мною, і побачимо, чи зважиться хто-небудь на вас хоч глянути. Наказ арештувати вас іще не видано, а якщо пришлють до Кінфонса судового виконавця без грамоти, завіреної власноруч королем, то, присягаю душею Червоного Розбійника, я примушу посіпаку проковтнути всю їхню писанину — і пергамент, і воскові печатки! В сідло! В сідло! Ти теж,— звернувся він до Катаріни, що саме ввійшла в кімнату.— Збирайся й ти, моя красуне!

В сідло! Вперед! За рідний дім, не бійся! Закон і хартія — сильніші війська! \* — продекламував провост.

Не минуло й кількох хвилин, як батько з дочкою вже скакали верхи до Кінфонса, тримаючись, як і наказав провост, на політ стріли попереду нього, "щоб не показати, ніби всі троє їдуть разом. Поквапно проминули вони Східну браму міста й швидко помчали далі, аж поки їх не стало видно. Сер Патрік їхав ззаду не поспішаючи; та тільки-но й він зник з очей сторожі, рицар під-острожив свого гарячого коня і невдовзі наздогнав старого рукавичника з дочкою. Між ними зав'язалась розмова, яка пролле світло на багато чого з того, про що вже згадувалося в цій історії.

## РОЗДІЛ XXVI

Край лучників, привіт! О край героїв, Що не скорив тебе великий Рим! Заслін морів

круг тебе став горою, Ти, Альбіону половино...\*

•Олбані\* (1737)

— Я все міркую про те,— мовив турботливий провост,— як би це мені надійніше сховати вас на тиждень-два від ваших лихих ворогів, поки,— я майже не маю сумніву,— обставини при дворі зміняться. Та насамперед скажи мені відверто, Саймоне: які в тебе взаємини з Гілкрістом Мак-Аяном, що ти так беззастережно на нього покладаєшся? Ти добре знаєш звичаї наших городян, тобі відомо також, як суворо місто карає тих-своїх громадян, котрі таємно заводять дружбу з гірськими кланами.

— Це правда, мілорде. Але й ви повинні знати, що наш цех, оскільки ми шиємо рукавиці зі шкіри тварин свійських, диких — одне слово, всяких,— має привілей і дозвіл торгувати з горянами. Вони найшвидше можуть забезпечити нас сировиною, потрібною для нашого ремесла,— і то з великою вигодою для самого міста. От і мені частенько випадало мати до діла з тими людьми. І, присягаю спасінням своєї душі, ніде ви не знайдете людей таких справедливих і чесних у торгівлі і ні з ким ремісник не заробить так легко собі на хліб, як із горянами. Колись мені не раз доводилося, поклавшись на слово честі їхніх вождів, вирушати у найдальші кінці Гірської Країни, і ніде я не бачив людей, таких вірних своїй обіцянці: коли вже горянин у чомусь вас запевнив, можете на нього покластися. А цей вождь клану, Гілкріст Мак-Аян... Йому, звісно, нічого не варто і вбити людину, й оселю спалити, якщо в нього з кимось смертельна ворожнеча. Але щодо всього іншого, то я не знаю другого чоловіка, який би так справедливо й чесно йшов у житті своєю дорогою.

— Про це мені ще не доводилося чути! — здивувався сер Патрік Чартеріс.— Хоч я теж дещо знаю про тих волоцюг горян.

— До друзів вони ставляться по-іншому, ніж до ворогів, як ви, ваша вельможносте, й самі розумієте,— сказав Главер.— Так чи інак, а мені одного разу трапилася нагода зробити неабияку послугу Гілкрістові Мак-Аяну. Це вже минуло відтоді років вісімнадцять... Сталося так, тр клан Кугілів, ворогуючи з кланом Хаттанів,— а вони рідко коли живуть мирно,— зазнав тяжкої поразки, і родина їхнього вождя Мак-Аяна виявилася майже до ноги винищена. Семеро його синів загинули — хто в бою, хто потім. Сам вождь мусив утікати, а його замок було захоплено й спалено. Дружина Мак-Аяна саме ходила на останніх днях, і їй пощастило втекти в ліс. З нею був один вірний слуга та його дочка. Тут, у горі й нужді, народила вона хлопчика. Але від туги й злигоднів у матері пропало молоко, і немовля вигодували молоком лані,— горянин-лісовик, що про них дбав, піймав її в пастку. Минуло кілька місяців, ворогуючі клани знов зішлися в бою, і на цей раз Мак-Аян завдав поразки своєму супротивникові й вернув собі землі, що їх був утратив. З великою радістю він довідався, що його дружина й син живі,— він-бо вже й не сподівався їх побачити, думаючи, що вовки та дикі коти давно пообгризали їхні кісточки.

Однак у цього дикого народу дуже глибоко вкорінилися всілякі забобони. Один із них і став на перешкоді щастю Мак-Аяна, коли вождь знайшов єдиного свого сина живим-здоровим. У них із покоління в покоління переказувалося давнє пророцтво,



нібито могутність племені занепаде через хлопчика, народженого під кущем падуба й вигадуюваного молоком білої лані. На лихо Гіл-кріста, єдиний син, що в нього лишивсь, народився саме — за таких обставин, і старійшини клану зажадали від вождя або заподіяти хлопчикові смерть, або принаймні вивезти його за межі володінь племені й виростити так, щоб ніхто про нього не знав. Гілкрі-ста примусили підкоритися цій вимозі, і він вибрав друге. Хлопчика, названого Конахаром, віддали на виховання в мою сім'ю. Спершу був намір назавжди від нього приховати, хто він такий, щоб потім йому не спало на думку претендувати на владу над своїм численним і войовничим племенем. Та минали роки, і з старійшин, які колись мали велику вагу, одних забрала смерть, а інші постаріли й уже не втручалися в громадські справи. Зате вплив Гіл-кріста Мак-Аяна, внаслідок його успішної боротьби з кланом Хаттанів, навпаки, зріс. Йому пощастило домогтися рівноваги в суперництві двох великих союзів племен, яка існувала між ними до тієї тяжкої хвилини, що про неї я вже розповідав вашій честі. Відчуваючи за собою силу, вождь, певна річ, захотів повернути свого єдиного сина в рідну сім'ю. От він і заходився вимагати від мене, аби я раз по раз присилав Конакара, як його тоді звали, в гори. Той ставний, вродливий юнак ніби народжений для того, щоб завоювати батькове серце. Кінець кінцем Конахар або сам розгадав свою таємницю, або йому дещо розповіли. Гордовитий учень-горянин і доти не вельми поважав моє чесне ремесло, а тепер став усе відвертіше показувати свою відразу до праці. І я вже не важився пройтися палицею по його спині, — боявся, щоб він, бува, не засадив мені між ребра кинджал, бо гели звичайно так і відповідають на зауваження саксів. А тоді мені вже й самому закортіло спекатися хлопця як можна скоріше. Та ще й те сказати, що він уже почав задивлятися на Катаріну, а ця, бачте, забрала собі в голову, ніби повинна відмити чорну вівцю до білого, — навчити дикого горянина милосердя і доброзвичайності. А чим воно скінчилося, Катаріна розкаже вам сама.

— Ох ні, тату, — зітхнула Катаріна, — їй-богу, я тільки з милосердя хотіла погасити вогонь на одязі охопленого полум'ям бідолахи.

— Та вже ж, що не з великої мудрості, — відповів ба"ко. — Бо в такому ділі можна скоро й руки собі попекти... А ви що про це скажете, мілорде провост?

— Мілорд провост не посміє образити Пертську Красуню, — сказав сер Патрік Чартеріс. — Він добре знає, які чисті й щирі в неї помисли. Але не можу замовчати й того, що якби цей вигодованець білої лані був волохатим, незграбним, рудоволосим дикуном, схожим на тих горян, котрих я знав на своєму віку, то я питаю: чи взялася б Пертська Красуня так ревно навертати його в свою віру? І якби Катаріна була така сама стара, у зморшках, згорблена літами баба, яка сьогодні вранці відчинила мені двері вашого дому, то я б поставив свої золоті остроги проти пари грубих горянських черевиків, що ваш дикий олень, вислухавши повчання один раз, удруге терпіти б його вже не став... Ось ти смієшся, Главере, а Катаріна спалахнула від гніву. Та нічого не вдієш — так уже на цім світі повелося.

— Так повелося, мілорде, серед світських людей, які поважають свого сусіда, — запально відповіла Катаріна.

— О, вибач мені цей жарт, красуне! — мовив рицар.— А ти, Саймоне, розповідай далі, чим скінчилася ця історія. Здається мені, Конахар кінець кінцем дременув у гори?

— Так, він повернувся додому,— сказав рукавичник.— Останні два-три роки з гір до Перта навідувався, ніби гінцем, один хлопчина. Він приходив до нас під усілякими приводами, але насправді його посилали підтримувати зв'язок між Гілкрістом Мак-Аяном та його сином, юним Конахаром, або, як його звуть тепер, Гектором. Від того хлопчини я довідався, що старійшини племені знов зажадали вигнати "вигодованця білої лані" — по-їхньому

Долт-ан-Ней-Діла. Тоді його названий батько, старий лісовик, з'явився з вісьмома своїми синами, найкращими воїнами клану, і поставив вимогу скасувати цей присуд. Його слова мали особливу вагу, бо він сам тейсгатар, тобто ясновидець, і в племені вважають, ніби він спілкується з невидимим світом. Торквіл із Діброви сказав, що вчинив чаклунський обряд, тін-еган \*, викликав диявола й домігся від нього визнання, ніби Конахар, званий тепер Ехіном, або Гектором Мак-Аяном,— єдиний, кому судилося вийти цілим і неушкодженим з майбутнього бою між двома ворогуючими кланами. Звідси Торквіл виснував, що тільки присутність у лавах Кугідів цього призначеного долею юнака забезпечить кланові перемогу. "Я такий у цьому впевнений,— промовив лісовик,— що коли з нами не буде Ехіна, то ні я, його названий батько, ні жоден із восьми моїх синів не піднімемо в цій суперечці зброї".

Ці слова викликали в племені велику тривогу. Якщо бойові лави покинуть дев'ять чоловік, найвідважніших воїнів, то загін зазнає тяжкої втрати, тим більше, що поширилася чутка, ніби в бою братиме участь невелике число людей з кожного боку. Давньому пророцтву про "вигодованця білої лані" протиставили інше, новіше, і воно справило на забобонних горян ще глибше враження. Отож вождь, скориставшись нагодою, показав кланові свого сина, якого так довго, від усіх ховав. І юне, але вродливе й натхненне обличчя Ехіна, його горда постава та зграбна статура викликали в горян захват. Клин радісно прийняв юнака як нащадка і спадкоємця свого вождя, не зважаючи на лихе пророцтво, пов'язане з обставинами його народження.

— Тепер, коли ви все знаєте, мілорде,— провадив Саймон,— вашій вельможності неважко буде зрозуміти, чому я так сподіваюся, що мене тепло приймуть у клані Кугілів. Водночас ви легко, певно, здогадаєтесь, що було б досить необачно брати туди з собою і Катаріну. Цей клопіт, високородний лорде, лежить у мене на душі тяжким тягарем.

— Ми полегшимо тобі цей тягар,— сказав сер Патрік.— Задля тебе, добрий Саймоне, та задля цієї красуні я ладен піти на ризик. Тепер я в спілці з Дугласом і підтримую його дочку Марджорі, герцогиню Ротсейську, покинуту дружину норавливого принца. В її почті, любий мій Главере,— можеш на це покластися,— твоя дочка буде як за кам'яною стіною. Тепер герцогиня стоїть двором у Фолкленді,— цей замок їй надав його володар, герцог Олбані, Щоб вона жила в ньому з усіма вигодами. Не обіцяю, вродливице,

1 Тін-еган, або "нейдфайр\*", дослівно означав "вимушений вогонь". У цілком

темному домі двоє чоловіків, тручи дерево об дерево, добувають вогонь і розкладають багаття, яке нібито мав очисну силу (прим. авт.).

що там тобі буде дуже весело: герцогиня Марджорі Ротсейська нещасна, а отже, й дратівлива жінка, гордовита й вередлива. Вона розуміє, що вже не дуже приваблива, а тому ревниво дивиться на кожну вродливу жінку. Зате герцогиня вірна своєму слову і шляхетна душею. Вона скинула б у замковий рів і прелата, й самого папу, якби ті прийшли по когось із тих, кого вона взяла під своє заступництво. Отож ти будеш там у цілковитій безпеці, хоч, може, тобі й бракуватиме розваг.

— На більше я й не можу сподіватися,— відповіла Катаріна.— І я якнайщиріше вдячна тому, хто ласкаво дбає про таке високе заступництво для мене. Якщо герцогиня буде гордовита, я згадаю, що вона — з роду Дугласів і має право пишатися більше від будь-кого смертного; коли вона буде дратівлива, я скажу собі, що вона нещасна, а якщо вона буде надміру вередлива, я не забуду, що вона — моя покровителька. Не турбуйтеся про мене після того, мілорде, як віддасте під опіку високородної леді... Але бідний мій батько!.. Як йому житиметься серед тих диких і небезпечних людей?!

— Не думай про це, Катаріно,— промовив Главер.— За свій вік я стільки надивився на тартан та броги, що тепер мені здається, ніби сам носив їх ціле життя. Боюсь я тільки одного: щоб вирішальний бій не відбувся раніше, ніж я зможу покинути той край. Якщо клан Кугілів зазнає поразки, загибель моїх господарів означатиме й мою загибель.

— Про це ми подумаємо заздалегідь,— мовив сер Патрік.— Покладися на мене, я про тебе подбаю... Але як ти гадаєш, котрий із кланів переможе?

— Правду кажучи, мілорде провост, я гадаю, що клан Хат-танів зазнає поразки. Ті дев'ять лісових велетів становлять мало не третину загону, згуртованого довкола вождя клану Кугілів, і всі вони — грізні воїни.

— А твій колишній учень — він їм рівня, як ти гадаєш?

— Хлопець гарячий, мов вогонь, сер Патрік,— відповів Главер.— Але хиткий, мов вода. Та якщо він залишиться живий\* то колись, думаю, стане хоробрим воїном.

— А поки що в ньому дається взнаки молоко білої лані, еге ж, Саймоне?

— У нього ще мало досвіду, мілорде^— відповів рукавичник.— А такому відважному воякові, як ви, не треба пояснювати, що спершу треба при звичаїтис до небезпеки, а вже тоді можна й нехтувати нею, як ото обридлою подругою.

За такими розмовами вони й не помітили, як під'їхали до замку Кінфонс, де батько з дочкою, трохи перепочивши, мали попрощатися і вирушити далі — кожне до свого пристанища. Аж тепер, бачачи, що стривожений за неї батько зовсім забув про свого товариша, Катаріна вперше, ніби ненароком, зронила ім'я Генрі Гоу.

— Ай правда, правда! — підхопив батько.— Треба сповістити його про наші наміри!

— Я зроблю це сам,— сказав сер Патрік Чертеріс— Гінцеві л цю справу не довірю і листа теж не посилатиму, бо навіть якби я вмів написати, то навряд чи Генрі зуміє прочитати. Доведеться йому поки що похвилюватись, а завтра я знайду часину поїхати в Перт і розкажу йому про ваші плани.

Настав час прощатися. То була гірка хвилина. Але старий городянин завдяки своїй мужній вдачі, а Катаріна — своїй покорі перед волею Всевишнього пережили цю хвилину легше, ніж можна було сподіватися. Сер Патрік квапив свого гостя, хоч і досить чемно, від'їздити. Рицар був такий добрий, що навіть запропонував Саймонові позичити кілька золотих монет, а за часів, коли золото було такою дивовижею, цей жест означав увагу *pés plus ultra* 1. Однак Главер запевнив сера Патріка, що має грогці про запас, і, повернувши коня на північний захід, пустився в свої далекі мандри. Не менш шанобливо повівся рицар і з вродливою гостею. Спочатку її залишили під опікою дуеньї 2, що вела в замку господарство, проте Катаріні довелося ще на кілька днів затриматися в Кінфонсі через усілякі перешкоди та зволікання з боку тейського човняра на ім'я Кітт Хеншо, якому провост дуже довіряв і турботам якого вирішив припоручити Пертську Красуню.

Отак батько з дочкою розлучилися в годину великої небезпеки і скрути. Вони ще не здогадувались про нові прикрі обставини, що, здавалося б, мали вбити їхню останню надію на порятунок.

## РОЗДІЛ XXVII

— Тут Остін рук доклав.

— Невже ж?

Хай і мені він зробить те ж. Дж. Чосер, \*Кентерберійські оповідки\*. Пролог

Розповідаючи далі, нам краще буде вирушити за Саймоном Гла-вером. Ми не ставимо собі за мету чітко окреслити географічні межі володінь двох — ворогуючих кланів, тим більше, що не вказують їх напевно й історики, які залишили нам описи тієї вікопомної чвари. Досить буде зауважити, що клан Хаттанів займав

1 Таку, що далі нікуди (лат.).

2 Дуенья — літня жінка-вихователька, гувернантка.

величезні землі, зокрема й графства Кейтенс та Сатерленд, і на чолі його стояв могутній граф Сатерлендський, — він носив тоді ім'я Мор-ар-Хат !. Цю загальну назву мав і союз, в якому об'єдналися Кіти, Гани, Сінклери та інші могутні роди й клани. Однак ще не всі вони були втягнуті в ту чвару; з боку клану Хаттанів вона охоплювала тільки гористі краї Пертшір та Інвернесшір, які становили велику частину території, званої Північно-Східною Гірською Країною. Добре відомо, що два великі роди — Мак-Ферсо-ни та Мак-Інтоші (вони належали до клану Хаттанів поза всяким сумнівом) — досі сперечаються про те, чий вождь очолював цю баденохську парость їхнього союзу. Річ у тім, що обидва вожді в глибоку давнину прибрали собі звання ватага клану Хаттанів. *Non nostrum est*2... Очевидно одне: весь союз був об'єднаний навколо Баденоха, й він був утягнений у чвару, що про неї тут ідеться.

Про другий союз племен, клан Кугілів, ми знаємо ще менше, — з причин, які стануть зрозумілі далі. Дехто з дослідників ототожнює Кугілів з численним і могутнім кланом Мак-Кеїв. Якщо таке твердження має достатньо підстав, — а це досить сумнівно, — то клан Мак-Кеїв мав переселитися після королювання Роберта Третього на нові, значно віддаленіші землі, оскільки в наш час ми знаходимо їх (як клан) на крайній

півночі Шотландії, у графствах Росс та Сатерленд 3. Отож ми не можемо, як нам хотілося б, визначити напевно, географію дії нашої розповіді. Досить буде сказати, що Главер, вирушивши на північний захід, цілий день їхав до краю Бредолбанів; звідти він мав намір дістатися до укріпленого замку, де Гілкріст Мак-Аян, батько його колишнього учня і ватаг Кугілів, звичайно стояв двором^ додержуючись у всьому варварської розкоші, як і належало особі такого високого сану.

Не варто затримуватись, описуючи, яка це була важка й небезпечна подорож. Шлях пролягав серед гір та пустельних місць, то збігаючи на кручі, то спускаючись у непрохідні болота, і його часто перетинали бурхливі потоки й навіть річки. Але на всі ці небезпеки Саймон Главер наражався й раніше; задля чесного зиску, отож не лякали і не спиняли вони рукавичника й тепер, коли на карту було поставлено його волю, а може, й саме життя.

Когось іншого небезпека, що загрожувала з боку нецивілізованих і войовничих жителів цього дикога краю, злякала б, мабуть, не менше, ніж самі злигодні подорожі. Однак Главер добре знав звичаї та мову горян, і це також додавало йому впевненості. Той,

1 Себто "Великий Кіт" (прим. авт.). ? Не нам вирішувати (лат.).

3 Їхні володіння, звичайно звані за ім'ям вождя Мак-Кеїв країною лорда Рієя, недавно перейшли до вельможного роду Стаффорд-Сатерлендів (прим, авт.).

хто розраховує на гостинність най дикішого гела, ніколи не буде розчарований; і горянин, що за інших обставин спровадив би чоловіка на той світ заради срібного гудзика від його плаща, зостанеться сам голодний, а нагодує й гостинно прийме в своїй хижі подорожнього. Мандруючи по Гірській Країні, треба не забувати одного: здавайся якомога довірливішим і беззахиснішим. Додержуючись цього правила, Саймон Главер подорожував без зброї і нібито зовсім не дбав про свою безпеку. Подбав він і про те, щоб у його одежі не впадало в очі нічого такого, що могло б збудити жадібність. Розважливий городянин завжди пам'ятав іще одне правило: слід уникати товариства з випадковими супутниками і обмежуватись тільки звичайною відповіддю на люб'язне привітання, з яким рідко який горянин не звернеться до мандрівця. Та не часто впадало рукавичникові чути в дорозі навіть такі короткі привітання. Цей завжди глухий край тепер, здавалося, люди й геть покинули. Навіть у вузьких долинах понад річечками, де Саймонові доводилось проїздити, оселі стояли покинуті, а їхні мешканці подалися в ліси та гори. Причину неважко було зрозуміти: чвари, від яких постійно страждав цей нещасний край, мали ось-ось спалахнути знов і принести нові грабунки та спустошення.

Така пустка вже починала тривожити Главера. Кінфонс лишився далеко позаду, вдень Саймон спинився й дав коневі відпочити, і тепер старого вже турбувала думка про те, де він ночуватиме. Саймон мав намір заїхати до свого давнього знайомого, Ніела, прозваного "Бушаллохом" (тобто "Волопасом"), бо він наглядав за незліченними чередрами та омарами ватага Кугілів і тому поселився на березі Тею, неподалік від того місця, де річка витікала з озера із такою самою назвою. Від цього давнього свого

приятеля, в якого Саймон часто гостював і здавна купляв шкури та хутра, Главер сподівався довідатися, що діється тепер у краю, чого тут ждуть — війни чи миру, і що Ніел порадить зробити для його, Саймонової, безпеки в горах. Сам король Роберт, нагадаємо читачеві, тільки за день до втечі рукавичника з Перта дізнався про домовленість уникнути великого числа жертв усобиці між кланами і вирішити її боєм між малими загонами; отже, новина ця ще не встигла поширитись у горах.

"Якщо Ніел покинув, як і всі вони, свою оселю, я пропав,— думав Саймон.— Я ж бо не тільки сподіваюся від нього доброї поради, а й хочу, щоб він побалакав про мене з Гілкрістом Мак-Аяном. Та й не тільки це. Що я тоді вечерятиму і де ночуватиму?"

Отак розмірковуючи, Главер виїхав на вершину положистого зеленого пагорба, і його очам відкрилася велична картина Лох-Тею. Озеро лежало внизу,— широченна плита відмитого срібла, вправленого, немов коштовне дзеркало, у раму з темних, порослих вересом крутосхилів та ще не вбраних у листя дубових гаїв.

, Звичайно байдужий до красот природи, тепер Саймон Главер і поготів нічого не помічав. З усього цього чудового краєвиду його увагу привернув тільки Звій — край заплави, де річка Тей, вихопившись повноводим потоком із рідного озера й зробивши коліно на мальовничій долині, що розляглася на милю завширшки, пускається в мандри на південний схід, немов завойовник підкоряти й zarazом збагачувати далекі окраїни. В цьому затишному й чарівному куточку між озером, горою та річкою потім виріс феодальний замок Балл ох а в наші дні його замінив прекрасний палац графів Бредолбанів.

Та Кембли, хоч і досягли в Аргайлшпірі великої могутності, ще не проникли тоді так далеко на схід, аж до Лох-Тею, і його береги,— чи то як спадкові, чи то як захоплені володіння,— належали в той час Кугілам, що випасали найкращі свої череди й отари на приозерних оболонях. Ось чому в цій долині, серед густих заростів дубняка, ліщини, горобини та модрини й жив Ніел Бу-шаллох, місцевий Евмей 2.1 над дахом його невеличкої хижі весело курів гостинний вогонь — на превелику втіху старого Главера, якому інакше довелося б заночувати під голим небом, а це його аж ніяк не приваблювало.

Під'їхавши до дверей хижі, рукавичник дав про себе знати спер\* шу свистом, а потім окриком. Завалували гончаки та вівчарки, й нарешті вийшов і сам господар. Вигляд він мав стурбований; здавалося, Ніела здивувала поява тут Главера, хоч пастух намагався приховати свою тривогу й подив: у цих краях не було нічого непоштивішого, ніж коли господар дому міною чи жестом дасть гостеві привід подумати, ніби його поява неприємна чи на-! віть несподівана. Саймокового коня відвели до стайні, де він насилу помістився, а самого рукавичника запросили в дім. Тут перед подорожнім за місцевим звичаєм поставили, поки приготують кращу вечерю, хліб та сир. Саймон знав цей звичай і спочатку вдавав, мовби не помічає смутних облич Бушаллоха та його домашніх, доки задля годиться скуштував усього того, що стояло на столі. Нарешті він зайшов здалеку, спитавши, які новини чути в краю.

— Новини погані, дуже погані,— відповів пастух.— Немає більше нашого батька.

— Як?! — вигукнув Саймон, дуже стривожений. — Помер ватаг клану Кугілів?

— Ватаг клану Кугілів не вмирає ніколи, — відповів Бушал-лох, — але Гілкріст Мак-Аян учора помер, і ватагом тепер став його син, Ехін Мак-Аян.

1 "Ба л лох" по-гельському означав "місце зитоку річки з озера" (прим. авт.).

2 Евмей — вірний слуга і товариш Одиссея, наглядач його черед.

— Як, Ехін?.. Тобто Конахар, мій учень?

— Не говори багато про це, брате Саймон, — промовив пастух. — Не треба забувати, друже, що твоє ремесло, вельми шановане в мирному місті Перті, надто просте й земне, аби його так само шанували біля підніжжя-Бен-Лоерса й на берегах Лох-Тею. Ми навіть не маємо гельського слова, щоб назвати майстра, котрий шиє рукавиці.

— Дивно було б, якби ви це слово мали, друже Ніел, — сухо відказав Саймон, — коли для вас і рукавиці дивина. В цілому клані Кугілів, либонь, не знайдеться другої пари, крім тієї, яку я сам подарував Гілкрістові Мак-Аяну, — пухом земля йому! — і він прийняв мої рукавиці, мов коштовний дарунок. Його смерть глибоко мене засмутила, бо я приїхав до нього в нагальній справі.

— Тоді краще тобі, друже, з досвітком повернути коня назад на південь, — порадив пастух. — Скоро почнеться похорон, і обряд триватиме недовго, бо не пізніше як на вербну неділю призначено бій між кланами Кугілів та Хаттанів, — по тридцять воїнів з кожного боку. Отож у нас обмаль часу і оплакувати покійного вождя, і вшановувати живого.

— Але моя справа дуже нагальна, мені конче треба побачитися з молодим вождем, хоч би на чверть години, — сказав Главер.

— Послухай, друже, — відповів господар, — яка в тебе може бути до нього справа? Або здерти гроші, або щось купити. Таї^ ось, нехай вождь тобі що-небудь і винен — за харчі чи там іще за щось, — але не — вимагай у нього плати зараз, коли плем'я, віддає всі свої багатства, аби придбати якомога кращу зброю та об-ладунки для наших бійців: адже коли ми виступимо проти отих бундючних "гірських котів", уже сам наш вигляд повинен свідчити про перевагу над ними. А якщо ти приїхав з нами торгувати, то час для цього ти вибрав ще гірший. Ти ж бо знаєш, у нашому племені й так багато хто дивиться на тебе криво, — адже ти виростив юного вождя. А таку почесну справу доручають звичайно найдостойнішим у клані.

— О господи, що ти таке кажеш, чоловіче?! — вигукнув Главер. — Та нехай згадають: адже я зовсім не домагався такої честі, вона дісталася мені не з великої ласки; навпаки, я взяв на себе це доручення вельми неохоче, після наполегливих прохань та вмовлянь. І той Конахар, чи Гектор, чи як там ще ви його величаєте, перепсував мені ланячої шкіри на багацько шотландських фунтів!

— Ну ось, — зітхнув Бушаллох, — ти знову зронив слово, що може коштувати тобі життя... Будь-який натяк на шкіру та шкури, а надто оленячі та з лані, може накликати на тебе велику біду. Вождь молодий і ставить до своєї гідності ревниво, а чому — ти, друже Главер, знаєш не гірше від усіх. Він, звісно, хоче, аби все, що стоядо між ним та його спадковим правом і призвело до його вигнання, тепер забулось навік. Отож

навряд чи йому припаде до вподоби, коли хтось спробує нагадати кланові і йому самому про те, що їй вождеві, їй людям згадувати гірко. Подумай, як у таку хвилину подивляться тут на старого Главера з Перта, в кого вождь так довго був на побігеньках?! Одне слово, друже, ти в цьому ділі схибив. Ти поквапився привітати вранішнє сонце, коли його промені ще тільки ковзнули над обрієм. Приходь, коли сонце підіб'ється вище, тоді їй тебе зігріє його тепло.

— Ніеле Бушаллох,— промовив Главер,— ми з тобою, як ти сам кажеш, давні друзі, і я маю тебе за вірного товариша. Отож розкажу тобі щирю правду, хоч слова мої виявились би згубними, якби я довірився комусь іншому з твого клану. Ти гадаєш, я забився сюди шукати в молодого вождя вигоди. І це цілком природно, що ти так гадаєш. Та в мої літа я б не покинув свого мирного закутка біля вогню на Керф'ю-стріт, щоб погрітись у промінні найяскравішого сонця, яке будь-коли сходило над укритими вересом вашими горами. Вся гірка правда в тому, що старого Главера привела до вас біда: мої вороги взяли наді мною верх, звинуватили мене в такому, пррр що я їй подумати б не посмів! Мені, певно, буде винесено присуд, і ось я став перед вибором: або втекти з міста, або лишитися їй загинути. І до вашого молодого вождя я прийшов як до того, хто сам у скруті знайшов у мене притулок, хто їв мій хліб і пив з одної зі мною чаші. Я прошу в нього пристанища з надією, що воно знадобиться мені не надовго.

— О, тоді річ інша! — відповів пастух.— Зовсім інша! Це однаково, що якби ти постукав серед ночі до Мак-Аяна, тримаючи під пахвою голову шотландського, короля, а за тобою гналася тисяча воїнів відомстити за королівську кров. Я гадаю, навіть у тому рааі наш вождь мав би за честь узяти тебе під свій захист. А винен ти чи ні — це діла не стосується... Та коли б ти навіть був винен, тим більше він мусив би тебе сховати, бо тоді і твоя біда, і його небезпека для нього були б ще більші. Я негайно піду до вождя, поки чийсь заппадливий язик не ляпнув йому поперед мене про те, що ти приїхав, та не додав, чого їй приїхав.

— Вибачай, що завдаю тобі мороки,— промовив Главер.— А де тепер вождь?

— Стоїть двором миль за десять звідси і саме заклопотаний "ііохороном та підготовкою до бою... Мертвому — в могилу, живим — у бій!

— Дорога не близька. Туди їй назад — це в тебе займе цілу ніч,— сказав Главер.— Та я певен, коли Конахар почує, що це я...

— Конахара забудь,— нагадав пастух, приклавши до губів палець.— А подолати горянинові десять миль — однаково що перескочити через рівчак, коли вщ несе звістку від свого товариша до свого вождя.

Сказавши так і доручивши старшому синові та дочці подбати про гостя, меткий пастух за дві години до півночі залишив свій дім і повернувся задовго до світанку. Однак стомленого рукавичника він не збудив, а коли вранці Главер прокинувся, Ніел повідомив, що вождя ховають цього ж таки дня і що Ехін Мак-Аян, хоч і не може запросити сакса на похорон, буде радий бачити його гостем на учті опісля.

— Я виконаю його волю,— промовив рукавичник, ледь усміхнувшись на думку про те, як переінілися стосунки між ним та його колишнім учнем.— Тепер хазяїн він, і,



сподіваюся, юнак не забув, що, коли взаємини між ними були інші, я не дуже зловживав правами хазяїна.

—г Тихіше, друже! — вигукнув Бушаллох.— Чим менше ти про це балакатимеш, тим краще! Ось побачиш, Ехін справді зустріне тебе як бажаного гостя, і лихо тому, хто зважиться скривдити тебе в його володіннях... Однак прощай, я мушу йти, як мені й годиться, на похорон найкращого вождя, який будь-коли стояв на чолі нашого клану, і наймудрішого ватага, який будь-коли носив на шапці гілку духмяної вощанки. Я прощаюся з тобою не надовго, і якщо ти зійдеш на Том-ан-Лонах, пагорб позад моєї хижі, то побачиш гарне видовище, і почуєш такий коронах \*, що долинатиме аж на вершину Бен-Лоерса 2. А через три години в малій затоці, за півмилі на захід від витоку Тею, тебе чекатиме човен.

По цих словах Бушаллох вирушив зі своїми дітьми — трьома синами та двома дочками — в дорогу. Синам належало веслувати в човні, на якому старший пастух мав приєднатися До решти людей, котрі проводжали свого вождя в останню путь, а дочкам — уплести свої голоси в похоронний плач, що його жінки співали, чи скоріше викрикували в такі дні загальної скорботи.

Саймон Главер зостався сам. Він пішов до стайні наглянути за своїм конем і побачив, що господарі не пошкодували градда-ну — хліба з підсмаженого ячменю. Від такої уваги рукавичник розчулився до глибини душі, бо знав, що в родині пастуха цих ласощів і так лишилося обмаль,— навряд чи й вистачить до нового врожаю. М'ясом ці люди були забезпечені, а озеро давало їм удосталь риби на всі пости, що їх горяни, втім, дотримувались не дуже й суворо. А от —хліб у Гірській Країні — делікатес вельми рідкісний. На болотах росла м'яка й соковита трава, і хоч сіно

1 Коронах — похоронна музика (слів) у шотландських горян.

2 Бен-Лоерс — вершина південного Грампіанського хребта в Шотландії, поблизу Лох-Тею, заввишки 1214 м.

з неї виходило й поганеньке, однак шотландські коні, як і ті, кого вони на собі возили, були звиклі до грубої їжі. Для Рукавиці (так Главер назвав свого верхового коня) господарі не пошкодували й підстилки,— вся земля в стайні була щедро потрушена сухою папороттю. І взагалі, кінь був так доглянутий, як тільки можна сподіватися від гостинних горян.

Коли Главер переконався, що його безмовному супутникові нічого не бракує, він згадав про пораду Ніела і, поринувши в гіркі свої думи, спроквола рушив на Том-ан-Лонах, тобто "Пагорб тисових дерев". За півгодини старий рукавичник дістався на його вершину, і перед ним розкинулася велична картина широкого плеса озера. Кілька здоровенних вікових тисів, тут і там розкиданих на схилах, і досі виправдовували назву цього мальовничого зеленого пагорба. Але в ту войовничу добу куди більше цих дерев стали жертвою безнастанної потреби в луках. Ця зброя була серед горян дуже поширена, хоч і самі луки, і стріли вони обробляли зовсім не так ДОСКОНАЛО, ЯК лучники старої Англії. Стріли в горян були не такі гострі, луки — не такі гарні, та й стріляли вони не так вправно. Окремі тиси, знівечені й похмурі, нагадували старих

воїнів розбитого війська, які, вже не додержуючи лав, позаймали вигідні позиції й твердо поклали стояти до останку.

За цим пагорбом здіймався ще один, вищий, місцями порослий і^рлодим лісом, а місцями встелений зеленню пасовищ, і на них. блукала худоба, вишукуючи ранньої весни убогу пашу біля витоків гірських струмків та на заболочених лугах, де трохи раніше починає проростати свіжа трава.

Протилежний, тобто північний, берег озера був багато гористіший, ніж той, на якому стояв Главер. Ліси й зарості кущів там збігали схилами й пірнали у глибокі звивисті балки. Вище, там, де кінчався родючий ґрунт, бовваніли похмурою сірою пусткою, як завжди о цій ранній порі, голі й темні гори.

Гори височіли одні гострим шпилем, інші — широким гребенем; одні здіймалися скелястим стрімчаком, інші мали м'якіші обриси. А над цим кланом велетів панували, здавалося, їхні природжені вожді: похмурий Бен-Лоерс та ще вище від нього громаддя Бен-Мора, чиї гострі вершини майже до середини літа, а коли й цілий рік, сяяли сніговими шоломами. Проте на межі цієї дикої й лісистोї місцевості, там, де гори спускались до озера, багато чого навіть тепер, напровесні, виказувало присутність людини. Найбільше поселень виднілося на північному березі озера. Наполовину сховані в невеличких видолинках, звідки переповнені струмки несли свої води в Лох-Тей, ці житла, як і багато чого іншого на землі, здалеку вабили око, та коли ви підходили ближче, виявлялися вкрай непринадними,— вражала відсутність най-необхідніших вигод, які є навіть в індіанському вігвамі. Тут жили люди, які зроду-віку не обробляли землю й навіть не мріяли про ті втіхи, що їх нам дають усілякі ремесла. Вся домашня робрта лежала тут на жінках, хоч загалом з ними обходилися лагідно, навіть з вишуканою шанобою. А чоловіки не мали іншого клопоту, як доглядати за. чередями худоби,— цього єдиного багатства родини,— і тільки зрідка ставали за неоковирну соху, а частіше брали в руки заступ і працювали ліниво, неохоче — таку роботу вони вважали для своєї гідності принизливою. В коротких перервах між війнами чоловіки весь час бували на полюванні, ловили рибу та ще розважалися розбоєм: безсоромно грабували в околицях. Зате під час війни,— загальної чи міжусобної, на просторах широких чи вужчих,— вони люто й запекло билися. Оце й було справжнім змістом їхнього життя і здавалося їм єдиною справою, гідною чоловіка.

Вид на озеро був чудовий. Величному плесу, що переходило з мальовничу річку, особливої привабливості надавав один із тих острівців, які ми часто бачимо так вдало розташованими на шотландських озерах. Руїни на тому острівцеві,— тепер вони заросли зеленню і майже втратили свої обриси,— бовваніли в ту пору, про яку тут іде мова, вежами та бельведерами невеликого монастиря, де лежали останки Сібілли, дочки Генріха Першого Англійського і дружини Александра Першого Шотландського. Це святе місце клан Кугілів визнав гідним того, щоб у ньому поховати свого ватага,— принаймні на той час, поки мине безпосередня небезпека і прах можна буде перевезти до одного великого монастиря на півночі, де вождь мав спочивати вічним сном разом зі своїми предками.

Багато човнів відпливало від берега по цей і по той бік озера, декотрі — під чорними корогвами, інші з волинщиками, які час від часу видобували зі своїх інструментів пронизливі, тягучі й жалісні звуки; і Главер виснував, що похорон ось-ось почнеться. Але ці сумовиті звуки, означали всього лиш те, що музики пробують свої волинки,— невдовзі по тому мало знятися загальне голосіння.

Ледве чутне відлуння докотилося з озера чи, як здалося, навіть із далеких і глухих виярків, звідки в Лох-Тей упадають річки Дохарт і Лохі. У дикому й неприступному місці, там, де в пізніші часи Кембли заснували свою твердиню — фортецю Фінлей-ріп\* пустився духу— грізний повелитель клану Кугілів, і, щоб надати похорону більшої врочистості, його тіло вирішено було перевезти озером на острів, обраний тимчасовим місцем його спочинку. Похоронна флотилія на чолі з баркою вождя, над якою розвівався величезний чорний браттах, пропливла уже понад дві третини свого шляху, перше ніж її стало видно з пагорба, де Саймон Главер стежив за проводами. Тієї миті, коли вдалині пролунав коронах плакальників з вождевої барки, всі інші голосіння відразу вмовкли,— так ворон, бува, враз перестає каркати, а коршак свистіти, тільки-но заклекоче орел. Човни, що досі безладно, немов табун качок, снували туди-сюди по озеру, тепер вишикувалися один побіля одного, зайнявши кожен відведене йому місце, й утгїбрили прохід для похоронної флотилії. Тим часом пронизливий спів бойових волинок ставав усе гучнішим і гучнішим, а крики на численних човнах, що пливли слідом за баркою під чорним браттахом вождя, долітали, зливаючись у дикий хор, аж до Том-ан-Лонаху, звідки Главер спостерігав це видовище. На передній барці стояв на кормі поміст, і там лежало загорнуте в біле полотно, але з Бепокритим обличчям, тіло померлого вождя. Його син та близькі родичі тулилися тедес на барці, а позаду пливла сила-силенна всіляких човнів та човників, що їх удалося зібрати на самому Лох-Тею, а також притягти волоком по суходолу з Лох-Ерна та інших озер,— декотрі навіть досить вутлі й ненадійні. Були тут і курраги, сплетені з лози та обтягнені воловими шкурами,— щось схоже на човни стародавніх бриттів. Чимало людей прибуло на плотах, зв'язаних для цієї нагоди з чого попало і як попало,— ніби вмисне для того, щоб дехто з клану ще до кінця похорону вирушив до царства духів прислугувувати там вождеві.

Коли з меншої групи човнів, що зібралися край озера неподалік від острівця, побачили головну флотилію, люди на них заходилися перегукуватись такими одностайними криками, з таким протяглим, нестямним наростанням і спадом голосу, що не тільки перелякані олені з усіх виярків на багато миль довкола кинулися тікати в гори, а навіть свійська худоба, звикла до людських голосів, була охоплена тією самою глибокою панікою і, як і її дикі родичі, подалася з пасовищ у болота та в хащі.

На ці звуки з монастиря, з-під його низького порталу, почали виходити 'один по одному ченці, жителі цього маленького острівця, з розп'яттям, корогвами, в усій церковній пишноті, на яку тільки були спроможні. Водночас ударили всі три дзвони святої обителі, і похоронне бемкання докотилося до вже змовклих людей на воді, злившись із урочистим католицьким гімном,— його співали ченці, що рушили процесією. Обряди, змінювали один одного, поки родичі покійного виносили тіло на берег

і, поклавши його на насип, який з давніх-давен служив такій меті, творили дсруг померлого дізіл К Коли тіло знову підняли, щоб нести в церкву, з юрби довкола злетів новий багатоголосий крик, і в глухі вигуки воїнів та лункий лемент жінок уплелися надсадні зойки старих та заливчастий плач дітей. А тоді знову — і востаннє —

1 Дуже давній обряд, який полягає в тому, що люди тричі обходять довкола тіла померлої чи живої людини, благаючи їй божої ласки (прим. авт.).

прокричали коронах, тіло понесли в глибину храму, й за ним пішли тільки найближчі родичі вождя та найвизначніші ватажки клану. Останнє скорботне голосіння, стократ посилене луною, знялося так жахливо гучно, що Главер мимоволі підніс долоні до вух, щоб не чути чи бодай приглушити цей пронизливий звук. Старий чоловік усе ще стояв, затиснувши руками вуха, коли коршаки, сови та інші птахи, сполохані в гніздах несамовитими криками, вже майже заспокоїлись. Та раптом, ледве-но Главер опустил руки, чийсь голос зовсім поруч промовив:

— Як ви гадаєте, Саймоне Главер, чи це достойний гімн покаяння і хвали Всевишньому, щоб під його звуки постати перед своїм творцем жалюгідній, пропащій людині, вигнаній із тлінної плоті?

Главер обернувся, і в білобородому старцеві, що стояв поруч, одразу впізнав по ясниѣ, лагідних очах і доброзичливій усмішці отця Клімента, ченця-картезіанця, хоч замість чернечої сутани на ньому був тепер грубий ворсистий плащ і шапочка горянина.

Читіач, певно, пригадує, що Главер ставився до цього чоловіка водночас і шанобливо, і з неприязню: як людина розважлива, рукавичник не міг відмовити ченцеві в шанобі, а його неприязнь була викликана тим, що єретичні проповіді отця Клімента стали причиною лиха і для Катаріни, і для нього, Саймона. Тим-то на привітання ченця Главер не відповів щиросердо й радо, як годилося б, а коли отець Клімент знову його спитав, що він думає про всі ці дикі похоронні обряди, рукавичник пробурмотів:

— Не знаю, добрий отче. Принаймні ці люди виконують свій обов'язок перед померлим вождем згідно зі звичаями предків. Як уміють, виражають вони жаль за своїм товаришем і моляться за нього перед небесами. А те, що робиться від щирого серця, господь приймає, на вдою думку, прихильно. Якби це було не так, то небо, гадаю, вже давно б їх просвітило і навчило б чинити по-іншому.

— Ти помиляєшся,— відповів чернець.— Господь, правда, послав світло нам усім, хоч і не кожному вділив його однаково. Проте люди вмисне заплющують очі й віддають перевагу пітьмі. Цей темний народ приміщує до ритуалу римсько-католицької церкви давні поганські обряди своїх предків і так до мерзот розбещеної багатством та владою церкви додає ще й жорстокість та криваві звичаї диких язичників.

— Отче,— гостро кинув Саймон,— мені здається, ваша присутність потрібна зараз у каплиці,— там ви принаймні допоможете своїм братам правити службу. Це буде краще, ніж підривати й розхитувати віру такого, як я, смиренного, хоч і неосвіченого, християнина.

— А чому ти кажеш, добрий мій брате, що я розхитую основи твоєї віри? — відказав Клімент.— Я служу небові, і якщо потрібна буде моя кров, щоб укріпити чоловіка в його святій вірі, то я, не вагаючись, віддам її задля цієї мети до решти.

— Ви говорите щиро, отче, цього заперечити не можна,— промовив Главер.— Та коли судити про вчення з його плодів, то небо, мабуть, покарало мене рукою церкви за те, що я до цього вчення прислухався. Поки я до вас не ходив, ніщо не бентежило мого духівника, якби я навіть був признався йому, нібито розповів приятелям за кухлем пива яку-небудь сороміцьку баєчку, хай навіть про ченця чи черницю. Коли я, бувало, й ляпну язиком про те, що отець Губерт більше встигає на ловах за зайцями, ніж за людськими душами, то покаюся в цьому на сповіді у вікарія Вайнсофа \*, а він посміється і на спокуту гріха скаже мені дешицю заплатити церкві... Чи коли, бувало, пробалакаюся, що вікарій Вайнссф частіше заглядає до чарди, ніж до свого молитовника, то висповідуюсь про це отцеві Губерту, і нова пара рукавиць для соколиного полювання все залагодить. Отак я, моє сумління і наша матір церква завжди йсили собі в злагоді, дружбі і взаємній вигоді. Та відколи я почав слухати вас, отче Клімент, ця щаслива спілка розпалась, і тепер я тільки й чую, як мені погрожують чистилищем на тому світі й вогнищем на цьому. Отож або я тепер мушу всіляко вас уникати, отче Клімент, або ви заводьте балачки тільки з тими, хто може збагнути ваше вчення. У мене не стане духу зробитися мучеником. Я зроду не міг зважитися навіть зняти голими пальцями нагар зі свічки. І я, сказати правду, маю намір повернутися до Перта, вимолити у святого суду прощення, віднести свою в'язанку хмизу до підніжжя шибениці на знак каяття і знов купити собі ім'я доброго католика, хай навіть коштом усього земного багатства, що в-мене залилось,

— Ти гніваєшся, мій любий брате,— промовив Клімент.— Тобі дечим пригрозили на цьому марному світі — невеличкою земною втратою, і ти вже каєшся за свої добрі думки, що їх колись мав.

— Легко вам так казати, отче Клімент, бо ви, певно, вже давно зреклися земних багатств та благ і наготувалися, коли настане година, скласти своє життя за вчення, в яке повірили і яке проповідуєте. Ви ладні натягти на себе просмолену сорочку й просякнутий сіркою ковпак так само спокійно, як люди лягають спати, і такий обряд, здається мені, був би вам не дуже й прикрий. Але я все ще ношу те, що мені зручніше. Багатство моє —поки що зі мною, і воно, хвалити бога, дає мені змогу жити досить пристойно... Ме-

\* ні тільки шістдесят років\* я, скажу не хвалячись, ще міцний чоловік і зовсім не поспішаю розлучитися з життям... Та коли б навіть я був бідний, як Йов, і стояв однією ногою в могилі,— хіба

1 Імена "Губерт" і "Вайнсоф" ужито не випадково: святого Губерта вважали покровителем полювання, а "Вайнсоф" (уіпезаіф означає "винопій").

й тоді я не повинен був би дбати про свою дочку, що їй ваші проповіді вже й так обійшлися надто дорого?

— Твоя дочка, друже Саймон,— воістину ангел на землі,— сказав чернець.

— Авжеж! Вона так наслухалася ваших повчань, отче, що скоро, здається, її можна буде назвати ангелом на небесах. І підніметься вона туди на огненній колісниці!

— Ох, любий мій брате,— мовив отець Клімент,— прошу тебе, не говори про те, що ти погано розумієш. Показувати тобі світло, яке тебе тільки дратує,— марна праця. Та послухай, що я скажу про твою дочку, чиє земне щастя,— хоч я ні на мить не прирівнюю його до благ духовних,— все ж таки по-своєму дорого Кліментові Блеру не менше, ніж її рідному батькові.

Сльози набігли на очі старого, коли він це промовив, і Саймон Главер уже не так круто сказав до ченця:

— Ви, отче Клімент, либонь, найдобріший, найлагідніший чоловік на світі. Чого ж воно так виходить, що хоч бй куди ви ступили — скрізь вас зустрічає людська неприязнь? Кладу голову до колодки, эи вже встигли образити жменьку отих бідних ченців у їхній оточеній водою клітці, і вам заборонили брати участь у похоронній відправі!

— Що ж, це правда, сину мій,— зітхнув картезіанець.— І, боюсь, їхня злість змусить мене покинути цей край. Я тільки назвав забобоном і безглуздям те, що вони йдуть до церкви святого Філіана викрити злодія з допомогою дзвонів... і купають божевільних у ставочку біля церкви, щоб вигнати їхню душевну хворобу. І що ж? Ті переслідувачі не тільки викинули мене з своєї громади,— вони ще й ладні спровадити мене на той світ!

— Ох, і що ви за чоловік! — промовив Главер.— Хоч скільки вас остерігай — усе марно!.. Але мене, отче Клімент, люди не викинуть, а якщо й викинуть, то тільки за те, що знався з вадеи. А тому прошу сказати те, що ви хотіли, про мою дочку, а потім кожен із нас піде своєю дорогою.

— Сказати тобі, брате Саймон, я хотів ось що. Цьому юному вождеві груди розпирає усвідомлення власної величі й думка про владу. Але є на світі таке, що йому найдорожче: твоя дочка!

— Що? Конахар?! — вигукнув Саймон.— Мій збіглий учень посмів підвести погляд на мою дочку?!

— Так, посмів,— зітхнув отець Клімент.— Щільно обвиває нас земна гординя, чіпко тримається за нас, мов плющ за стіну, її не відірвеш!.. Посмів підвести очі на твою дочку, добрий Саймоне? Овва! Ні, зі своєї висоти і з тої висоти, якої він сподівається ще досягти, ватаг клану Кугілів дивиться на дочку пертського ремісника лише згори вниз, ще й гадає, ніби він, дивлячись на неї, себе принижує. Та, кажучи його власними блюзнірськими словами, Катаріна йому дорожча від життя на землі й від раю небесного, і без неї він жити не може.

— То нехай помирає, коли його ласка! — відрубав Саймон Главер.— Катаріна заручена з чесним громадянином Перта, і я не ламаю свого слова навіть для того, щоб віддати дочку за принца Шотландського!

— Таку відповідь я й сподівався почути від тебе,— сказав чернець.— Хотів би я, шановний друже, щоб і до своїх духовних турбот ти додав хоча б дрібку того сміливого і рішучого духу, з яким ти твориш діла земні.

— Замовкніть, отче Клімент! Замовкніть! — вигукнув Главер.— Коли ви починаєте отак розводитись, від ваших слів відгонить киплячою смолою, а мені цей запах не до шмиги. А щодо Катаріни, то я вже докладу зусиль, аби не дуже розгнівити юного вельможу. А поки, на моє щастя, йому до неї не дістатися.

— Тоді вона звідси справді далеченько,— промовив картезіанець.— А тепер, брате Саймон, коли тобі так небезпечно мати зі мною діло й прислухатися до моїх слів, то я мушу йти звідси сам зі своїм ученням і тією небезпекою, яку воно на мене накликає. Та якщо коли-небудь твої очі, не такі засліплені, як тепер, земними сподіваннями та страхами, знов звернуться до того, кого, може, скоро у вас не стане, тоді згадай: ніщо інше, як любов до істини й відданість ученню, що його він проповідував, спонукало Клімента Блера не тільки стійко, терпіти, але й викликати гнів можновладних і зачерствілих, пробуджувати тривогу й страх у несміливих і заздрісних, ступати по землі так, ніби він на ній не житець, і діждатися від людей ім'я безумця за те, що намагався, скільки міг, навертати душі до бога. Господь свідок, я б залюбки жив із законами у злагоді, засягнувши любові й співчуття ближніх! Не легке це діло, коли шановні люди цураються тебе, немов зараженого, коли нинішні фарисеї переслідують тебе, як невірною єретика, коли з жахом і зневагою дивиться на тебе натовп і бачить у тобі безумця, що може завдати шкоди! Та нехай усі ці нещастя будуть стократ більші, ніхто не погасить вогню, що горить у моїй душі! Голос у мені наказує: "Проповідуй!" І я мушу йому коритися. Нехай мене спостигне лихо, якщо я кину проповідувати слово боже, хоч би на останок мені довелося промовляти його від охопленого полум'ям стовпа!

Так говорив цей безстрашний чоловік, один із тих, кого небо час від часу посиляло на землю, щоб проповідь істинної віри жила навіть у найтемнішу пору й дійшла до наступних поколінь від апостольських часів — до тої доби, коли, підтримана винаходом книгодрукування, розвинулася в усьому блиску реформація. Главер усвідомив убогість свого себелюбства і сам собі здався гідним зневаги, коли побачив, як самовідданий чернець відвернувся від нього. Хвилину рукавичникові навіть хотілося наслідувати приклад отця Клімента, його безкорисливу людинолюбну мету. Та це бажання промайнуло, мов спалах блискавки на темному склепінні неба, де нема на що впасти її вогню, і Главер поволі рушив схилом униз,— не в той бік, куди пішов чернець,— забувши і про нього самого, і про його вчення, обтяжений тривожними думками про те, яка доля чекає дочку і його самого.

## РОЗДІЛ XXVIII

Що треба ще, щоб світ прославив їх? Продажний літописець? Розмах дій? Могила пишна? Адже у палких їх душах був не менший жар надій, Такі ж вони були й в хоробрості своїй. Дж. Байрон, \* Паломництво Чайльда Гарольда"

Похорон закінчився, і ось та сама жалобна флотилія, що недавно так скорботно й урочисто пропливла озером до острівця, наготувалася дід пливти під розгорнутими корогвами назад, виказуючи всім, чим тільки можна, радість і веселощі. Часу для святкових гулянь залишалося зовсім обмаль, наближався день, коли бій мав покласти

край жахливій чварі між кланом Кугілів та його найгрізнішим ворогом. Тому було ухвалено об'єднати поминальну тризну з традиційною учтою на честь нового вождя.

Дехто заперечував дрти такого порушення обряду, вбачаючи в ньому лиху призвістку. Однак, з другого боку, таке рішення до певної міри навіть схвалювали почування та звичаї горян, які своїй скорботі й досі схильні надавати відтінку врочистої радості, а своїм веселошам — тіні ледве помітного Жмутку. Звичайний страх говорити й думати про тих, кого ми любили і втратили, мало лритаманний цьому стриманому в своїх почуттях і натхненному народові. Серед горян ви не тільки почуєте, як молодь (так, зрештою, заведено скрізь) розмовляє про чесноти й заслуги своїх батьків, які за законами природи померли раніше від них; тут удова чи вдівець у буденній розмові нерідко згадує про втраченого чоловіка чи жінку, а батьки — і це ще дивніше — часто розповідають про красу й відвагу дитини, яку поховалц. Очевидно, шотландські горяни, на відміну від інших народів, не сприймають роалгуку з друзями, котрих забрала смерть, як щось остаточне й безповоротне, і про дорогих їхньому серцю людей, які пішли в могилу раніше за них, говорять так, ніби ті пустилися в далекі мандри, куди невдовзі вирушать і вони самі. Отож в очах цих людей давній поминальний обряд, шанований в усій Шотландії, не зазнає ніякої Шкоди, якщо в цьому випадку його поєднати зі святом на честь юного вождя, батькового наступника.

Одне слово, барка, яка щойно доправила покійника до могили, тепер везла юного Мак-Аяна до його нового високого призначення. Менестрелі вітали Ехіна найвеселішими співами, як ще недавно найскорботнішим голосінням проводжали прах Гілкрі-ста. З усіх човнів лунала врочиста й радісна музика замість жалобних криків, що недавно котилися луною по берегах Лох-Тею. І сотні голосів гукали славу юному вождеві, коли той стояв на кормі, з голови до ніг озброєний, у розквіті першого змужніння, вроді й молодого запалу, на тому самому місці, де зовеш недавно лежало тіло його батька, оточений радісними друзями, як покійний вождь був оточений невітшними плакальницями.

Один із човнів плів бік-о-бік з почесною баркою. За стерном на ньому сидів сивийвелет Торквіл із Діброви, а веслували вісім його синів, кожен вищий від звичайного "людського зросту. Мов ото улюблений пес, дужий вовкодав, грайливо скаче круг свого добродушного господаря, так і човен названих братів ковзав повз барку вождя то з одного боку, то з другого і навіть кружляв довкола неї, ніби прагнучи показати свою радість. Водночас брати з ревнивою пильністю собаки, з яким ми щойно їх порівняли, не давали жоДіюму іншому човну підійти близько до барки вождя,— човен велетів неминуче наскочив би на зухвальців. Сьогодні їхній названий брат став на чолі клану Кугілів, і тепер, піднісшись разом із ним, вони в такий бурхливий і відчайдушний спосіб виражали свій тріумф.

Далеко позаду і зовсім з іншими почуттями в серцях людей — чи принаймні одного з них — плів маленький човчик, в якому Бушаллох з одним зі своїх синів везли Саймона Главера.

— Якщо ми пливемо до того кінця озера,— мовжв Саймон своєму товаришеві,— то



на дорогу в нас піде не одна година. \*

Та тільки-но він це сказав, як веслярі в човні лейхтахів, тобто особистих охоронців, названих братів вождя, по сигналу з барки склали весла, дали пастуховому човнику порівнятися з своїм, а тоді перекинули Ніелові довгий ремінь, якого той хутко закріпив на носі човника. Після цього брати знов налягли на весла і, хоч тягли тепер за собою ще й малого човника, полетіли по озеру майже так само швидко, як доти. Вони лягали так стрімко, що човник, здавалося, ось-ось перекинеться або розпадеться на друзки.

Саймон Главер занепокоєно стежив за цими відчайдушними гонами. Іноді борти човника так глибоко пірнали в воду, що виглядали над поверхнею тільки дюймів на два. І хоч Ніел Бушаллох запевняв, ніби все це робиться на знак особливої до нього поваги, городянин подумки молився, щоб це плавання завершилося щасливо. Його бажання здійснилось — і то куди скоріше, ніж він сподівався, бо учта мала відбутися миль за чотири від острівця. Вибрали це місце на догоду молодому вождеві: відразу після бенкету Ехін мав вирушити в дорогу — на південний схід.

На південному березі Лох-Тею в затоці іскрилася піщана мілина, де могли зручно пристати човни. А на сухому лужку за мілиною, вже по-весняному зеленому й оточеному з трьох боків укритими лісом крутосхилами, люди ретельно готувалися зустріти гостей.

Горяни, добре відомі як привітні господарі, поставили тут для бенкету довгу альтану, або зелене шатро, де могли сісти душ двісті людей, а довкола виднілося ще багато невеличких куренів — мабуть, такі собі спочивальні. За підпори, крокви та бантини цієї тимчасової бенкетної зали правили ще навіть не обтесані стовбури гірських сосон. Із боків було прикріплено поперечки з того самого матеріалу і все це перевито зеленим віттям ялин та інших хвойних дерев, що росли в сусідніх лісах, а на дах пішов верес, який рясно стелився на довколишніх пагорбах. До цього зеленого палацу запросили на святкову учту найшановніших людей. Для решти гостей, менш значних, стояли довгі намети, обладнані не так пишно, а ялинові столи, збиті нашвидкуруч і розставлені під голим небом, призначалися для численгіого простолюду. Далі виднілися багаття, в них жевріло деревне вугілля чи палали дрова, а довкола багать клопоталися, метушилися і лютували, мов— чорти в своїй природцій стихії^десятки кухарів. Ями, викопані на схилі пагорба й викладені р^ііеченим камінням, правили за печі, і в них тушкувалися гоїй яловичини, баранини та дичини; ягнята й козенята цілимиЛрушками висіли над вогнем на дерев'яних рожнах або ж, чета£ртовані.^умлівали, як у казанах, у мішках з їхніх власних шку^ашвіщісуруч пошитих і налитих водою; а от усіяка риба — щукиТ форелі, лососі — смажилася ретельніше, на жару. Главер не раз був/ів на бенкетах у Гірській Країні, але ніколи ще не бачив такого/варварського достатку їжі.

Одначе городянинові не дали ча^ надивуватись видовищем довкола. Тільки-но вони пристали до мілини, Бушаллох, трохи збентежений, подумки зауважив, áо їх не збираються запрошувати до шатра,— а він на це, певно, душе сподівався,— тож їм не завадить позаймати місця в одшщу З/Куренів чи наметів. Він уже рушив попереду в той

бік, коли пр/пастуха несподівано спинив один із охоронців вождя, який у'Очевидно, виконував обов'язки церемоніймейстера, і щось шепнув • йому на вухо.

— Я так і думав,— з полегкістю зітхнув Бушаллох.— Я так і думав. Бо ні чужоземного гостя\* ні чоловіка, що виконує такі обов'язки, як я, не залишать без уваги й запросять до почесного столу!

Отож їх повели до просторого шатра, заставленого довгими рядами столів, уже майже всіх зайнятих гостями, тоді як ті, що ви-

конували тут роль слуг, розносили на столи багаті, хоч і грубі, страви. Молодий вождь бачив, звичайно, як увійшли Главер з пастухом, однак до жодного з них не звернувся з привітанням, і обох посадили аж у самому кутку, далеко від солянки (величезної посудини старовинного срібла) — єдиної коштовної речі, яка прикрашала стіл. У цій солянці клан вбачав своєрідний пала-діум \*, і її ставили на стіл тільки в особливо врочистих випадках.

Трохи розчарований Бушаллох, сідаючи, пробурмотів до Саймона:

— Ех, не ті тепер часи, друже! Його батько,— пухом земля йому! — так мовчки нас би не прийняв! Цих поганих звичок юний вождь навчився у вас, сассенахів 2,

Главер пустив це зауваження повз вухо й почав уважно розглядати хвойне віття, а ще уважніше — шкури тварин та інші оздоби, що ними було прикрашене всередині шатро. Насамперед упали в очі численні бойові обладунки горян — кольчуги, залізні шоломи, бойові сокири та дворучні мечі, порозвішувані на передній стіні цього приміщення; доповнювали їх щити, багато й дорого оздоблені. Кожна кольчуга висіла поверх добре вичиненої оленячої шкіри, яка її гагшро відтінювала й водночас захищала від вологи. Ці V/

— Ця зброя,— зашепотів Бушаллох,— для найкращих воїнів клану Кугілів. Тут її, як бачиш, на двадцять дев'ять бійців, тридцятим виступить сам Ехін — свій обладунок він сьогодні одяг, а то висіли б ту\*г усі тридцять. А втім, кольчуга на ньому не така вже й добра, як потрібна буде на вербну неділю. А он ті дев'ять величезних обладунків — для лейхтахів, на них уся надія!

— А оті чудові оленячі шкури,— сказав Саймон, у якого, коли він побачив добротну сировину, прокинувся ремісничий дух,— як ти гадаєш, чи не згодиться вождь за них поторгуватися? На такі тепер великий попит — ідуть на куртки, що їх рицарі вдягають під панцер.

— Хіба я не просив тебе про це не згадувати?! — дорікнув Ніел Бушаллох.

— Та я ж про панцери! — похопився Саймон.— Дозволь запитати, чи не зробив хоч одного з них знаменитий наш пертський зброяр Генрі Вінд?

— Що далі в гори, то більше каміння! — застогнав Ніел.— Таж для Ехія ім'я того чоловіка — однаково що вихор для озера. Хоч ніхто й не знає чому.

"Зате я знаю!" — всміхнувся наш Главер, однак нічим свого здогаду не виказав. Він уже двічі наштотхнувся в розмові з прия-

\* Сассенахами гелли зневажливо називали жителів південної частини Шотландії.

телем на неприємну для горян тему і більш не став розводити балачок, а взявся, як

і всі за столом, за їжу.

Ми вже трохи розповіли про те, як горяни готувалися до бенкету, і читачеві неважко зробити висновок, що страви тут були не дуже вишукані. Переважало м'ясо; його накладали цілими шматками перед гістьми, і вони їли, неззажаючи на великий піст, дарма що стіл ушанували своєю присутністю кілька ченців із монастиря на острові. Тарелі були дерев'яні, так само як і коги, себто перехоплені обручиками невеликі дерев'яні чаші, що з них гості пили вино та ель, а також брот — м'ясну юшку, яка вважалася лакоминкою. Чимало подавали й молочних страв, і їх усі хвалили, а їли також з того самого посуду. Мало тільки було на бенкеті хліба, але перед Главером та його опікуном поклали по невеликому буханцю для кожного. За столом тут, як, зрештою, і й усій Англії, гості користувалися кожен власним скіном, тобто ножом, або довгим і гострим кинджалом, і нікого навіть не бентежила думка про те, що за певних обставин ці ножі та кинджали служать своїм власникам зовсім іншій, часом і згубній меті.

На чолі столу, сходи́ни дві над землею, стояло порожнє крісло під балдахіном, зробленим із сухих гілок та плюща, а на сидінні лежав меч у піхвах та згорнений братта. То було крісло покійного вождя, і на його честь воно стояло незайняте. Сам Ехін сидів у нижчому кріслі, по праву руч від почесного місця.

Читач глибоко помилиться, якщо з цього опису виснує, ніби гості поводитися за столом, мов згряя голодних вовків, і жадібно поглинали їжу, так рідко ними бачену. Навпаки, у клані Кугілів кожен поведився так поштиво-стримано й уважно до свого сусіда, як це можна часто побачити в первісних народів, особливо в тих країнах, де люди завжди при зброї, бо додержуватися всіх правил ввічливості тим більше потрібно тоді, коли може легко спалахнути сварка й пролитися кров.

А сідали гості там, де їм показував Торквіл із Діброви. Виконуючи обов'язки марішала-таха, тобто підчашого, він мовчки торкався білим ціпком місця, що його кожен мав зайняти. Розсівшись отак за званнями, всі терпляче ждали належної кожного пайки, бо і їжу тут розподіляв лейхтах; найвідважніші і найбільш заслужені воїни діставали подвійну порцію м'яса — називалася вона бієфір, себто \* порція мужа". Коли ті, котрі прислужували біля столу, побачили, що всі мають перед собою їжу, вони й самі посідали на відведеш їм місця, і кожен із них також дістав по такій великій пайці.

Вода стояла так, що кожен міг легко до неї дотягтися, а серветку заміняв жмут м'якого моху,— тут, як на східних бенкетах, після кожної страви обмивали руки. Щоб розважити гостей, бард виголосив хвалу покійному вождеві й висловив надію клану, що чесноти Гілкріста Мак-Аяна ще буйніше розквітнуть у його наступників. Потім один із старійшин урочисто зачитав родовід племені, який сягав аж до Далтріадів. Під шатром грали менестрелі, а надворі люди веселилися під звуки бойових волинок. Розмовляли гості поважно, півголосом і вельми чемно, ніхто не дозволяв собі насмішки, хіба тільки часом хтось кидав невинний жарт, що викликав у сусіда легку усмішку. Ніхто не підносив голосу, не спалахувало запеклих суперечок. Саймонові Главеру

доводилося чути стократ більший гамір на бенкетах своєї гільдії, ніж під цим шатром, де гуляло дві сотні диких горян!

Навіть міцні напої, здавалося, не спонукали людей порушувати цей поважний, урочистий настрій. А було їх, напоїв, багато й різних. Найменше виявилось вина, і подавали його лише особливо почесним гостям, до яких належав, знову ж таки, й Саймон Главер. І справді, вино та два пшеничні буханці були єдині знаки уваги, виявлені під час бенкету чужоземцями; але Ніел, ревно підтримуючи славу про гостинність свого вождя, не проминув нагоди поговорити про них як про високу відзнаку. Всілякі саморобні горілки, дуже поширені у Гірській Країні тепер, були на той час мало відомі. Асквібо, або віскі, пускали по колу в невеличких чашах, і воно дуже відгонило настоєм шафрану та інших трав, нагадуючи скоріше цілющий, ніж святковий, напій. Декому подавали сидр і мед, але найбільше було елю,— наварили його багато й наливали кожному скільки душа забажає. Проте навіть ель гості пили з помірністю, мало знайомою жителям Гірської Країни тепер.

Аж коли учта, по суті, завершилася, було скорботно виголошено перший тост — за упокій душі Гілкріста Мак-Аяна. І тоді за столами пробіг тихий гомін подячної молитви, а ченці самі заспівали вголос *Requiem aeterham dona* \*. Та ось запала дивна тиша, так наче всі чекали чогось незвичайного. І тоді підвівся Ехін — зі сміливою, мужньою, хоч і скромною вишуканістю — й, зайнявши порожнє місце на троні, твердо, з гідністю промовив:

— На цей трон і на спадщину батька мого я претендую як на право своє. Нехай благословить мене бог і святий Барр! %

— Як ти правитимеш дітьми свого батька? — запитав старий дід, дядько покійного.

— Я захищатиму їх мечем мого батька і справедливо судитиму під його родовим браттахом.

Дід вийняв тремтячою рукою з піхов меч і, тримаючи його за лезо, простяг руків'ям молодому вождеві. Водночас Торквіл із Діброви розгорнув браттах племені й кілька разів помахав ним над головою Ехіна, а той навдивовиж легко і вправно загравав погрози-

<Даруй вівший спокій" (лат.)— початкові слова заупокійної молитви.

во мечем, немов захищаючи браттах. Гості гучними криками виражали свою відданість патріархальному вождеві, що домагався їхнього визнання, і не було за столами нікого, хто, бачачи перед собою його ставну й зграбну постать, згадав би цієї хвилини про пов'язане з ним лиховісне пророцтво. Коли Ехін стояв у блискучій кольчuzі, спершись на довгий меч і з гідністю відповідаючи поклонами на привітальні вигуки, що сколихували повітря під шатром і далеко навкруги, Саймон Главер дивився на нього й аж дивувався : невже цей величний воїн — той самий хлопчак, з яким він і сам часто обходився досить-таки нешанобливо? І в душі старого рукавичника вже починав ворухитися страх за наслідки такої своєї поведінки. Бурхливі привітання змінила музика менестрелів, і скелі та соснові ліси довкола сповнив спів лютень та волинок, як ще недавно їх сповнювало похоронне голосіння.

Було б досить нудно переказувати з подробицями, як минало врочисте посвячення вождя, чи розповідати з усіма деталями, скільки тостів було піднесено за славу давніх героїв клану і за здоров'я тих двадцяти дев'яти мужніх воїнів, що їм невдовзі належало зійтися в бою віч-на-віч із супротивником під проводом свого юного вождя. Барди, які з давніх-давен поєднували в собі поетів і пророків, зважилися провістити Ехінові найблискучішу перемогу і наперед говорили про ту лють, з якою Сяній\_Сокіл, символ клану Кугілів, роздере на шматки Гірського Кота — всім відомий знак клану Хаттанів.

'—

Сонце хилилося до обрію, коли "чаша ласки" — вирізьблений з дуба й оправлений сріблом кубок — пішов колом, знаменуючи собою завершення учти. Проте кому ще не надокучило гуляти, той міг піти в будь-який курінь чи намет і веселитися далі. Старого рукавичника Бушаллох провів до невеличкого куреня, обладнаного, очевидно, для однієї людини. Постіль була вистелена вересом і мохом так розкішно, як тільки дозволяла рання весна, а поруч стояли всілякі лакоминки, що їх вдалося зібрати після бенкету. Все це промовляло про те, що тут заздалегідь подбали про відпочинок гостя.

— Нікуди звідси не виходь,— сказав Бушаллох, прощаючись із своїм товаришем і protégé 1.—Ночуватимеш тут. Такої неспокійної ночі не встигнеш вийти з куреня, як його вмиють займуть. Це мов у того борсука: він із нори, а лисиця туди одразу шасть!

Саймон Главер охоче послушався цієї поради. За день він дуже стомився від гамору, і тепер йому хотілося відпочити. Скуштувавши чогось, хоч йому й зовсім не хотілося їсти, та випивши чашку вина, аби лиш зігрітися, старий пробурмотів вечірню молит-

Протеже, особа, що користується чиеюсь прихильністю (франц.).

ву, загорнувся у власний плащ і ліг на ложе, здавна йому звичне й зручне. Шум і гам, а часом навіть гучні викрики — багато людей довкола гуляли собі далі — не довго турбували старого. Не минуло й десяти хвилин, як він уже спав так міцно, немов лежав у своїй власній постелі на Керф'ю-стріт.

## РОЗДІЛ XXIX

Він знову про мою дочку...

В. Шекспір, \*Гамлет\*

За дві години до того, коли кричить тетерук, Главера розбудив добре знайомий голос, що покликав його на ім'я.

— Що таке, Конахаре?! — озвався спросоння рукавичник.— Уже ранок? — А коли розплющив очі, то побачив увіч того, хто йому щойно снівся.

Ту ж мить Саймон пригадав усі події вчорашнього дня, і його вразило те, що поява зберегла —їюй самий образ, якого їй надав сон: Ехін стояв перед ним не в кольчuzі вождя горянського клану і не з мечем, як непередодні ввечері,— ні, це був Конахар із Керф'ю-стріт, в одязі простого учня, а в руках він тримав дубову патерицю. Якби нашому пертському міщанинові зараз явився привид, Саймон здивувався б не більше. Поки він отак зчудовано витріщався на юнака, той повернув до старого ліhtar, у якому жевріла скіпка мореного дуба, і на його сонне бурмотіння відповів :

— Саме так, батьку Саймон. Це Конахар прийшов до тебе поновити давнє

знайомство, і вибрав я таку годину, коли наша розмова не приверне зайвої уваги.

Промовивши так, він сів на пенюк, що стояв у курені замість стільця, і, поставивши поруч ліхтар, досить привітно повів далі:

— Довго я користувався твоєю гостинністю, батьку Саймон... Сподіваюся, тобі теж нічого не бракує в моєму домі?

— Та ні, не бракує нічого, Ехіне Мак-Аян,— відповів рукавичник, бо проста кельтська мова та звичаї нехтують усіма почесними титулами.— Мене прийняли навіть дуже добре як для великого посту, а надто як для мене,— соромно навіть згадати, як погано тобі жилося на Керф'ю-стріт!

— Якщо відповідати твоїми словами,— відказав Конахар,— то мені там жилося навіть занадто добре, коли згадати, який з мене був лінивий помічник, і надто добре як для потреб молодого горянина. Та вчора, хоч на столі й було, сподіваюсь, усього вдосталь, тобі, добрий мій Главере, певно, здалося, що бракувало уваги й пошани? Не кажи, ніби ти все розумієш... Я знаю, що тобі

так здалося. Але я молодий, не маю ще великої ваги серед мого народу і поки що не повинен привертати увагу людей до будь-чого, що може нагадувати їм про той час, коли я жив у Низовині... Хоч сам я не забуду того повік.

— Все це я добре розумію,— сказав Саймон,— і тому прибув так рано до тебе вкрай неохоче. Мене примусила біда...

т— Мовчи, батьку, мовчи! Це добре, що ти тут, у горах, і бачиш мене в усьому моєму блиску, поки він не згас... Якби ти прибув сюди після вербної неділі, то хтозна, кого і що застав би на землях, якими тепер володіє клан! Може, Дикий Кіт улаштує своє лігвище там, де сьогодні стоїть бенкетне шатро Мак-Аяна! — Юний вождь замовк і притис до губів головку патериці, так наче не давав собі говорити далі.

— Цього боятися нема чого, Ехіне,— промовив Саймон таким недбалим тоном, яким не дуже падкий розрадник намагається відвернути думки заклопотаного товариша від неминучої небез\* пеки.

— Боятися є чого,— відповів Ехін.— Може, ми загинемо всі до одного. Принаймні немає сумніву в тому, що зазнаємо великих утрат. Мене дивує те, як мій батько пристав на таку підступну пропозицію Олбані. Якби Мак-Гіллі Хаттан погодився зі мною, то ми, ніж проливати кров наших найкращих людей, воюючи між собою, рушили б разом на Стратмор, усіх би там перебили й заволоділи б краєм. Я правив би в Перті, він — у Данді, і вся Велика Долина була б наша, аж до гирла Тею. Такої мудрості я навчився в твоєї сивої голови, батьку Саймон, стоячи вечорами з тебе за спиною з жбаном вина й прислухаючись до твоєї розмови а балї Крейгдаллі.

"Недарма ж кажуть: "Язик — неслухняний слуга",— подумав Главер.— Виходить, я сам тримав свічку, показуючи чортові дорогу до зла?!" Проте вголос він тільки сказав:

— З таким заміром ти спізнився!

— Так, спізнився! — зітхнув Ехін.— Умови бою підписано і сіфіплено нашими знаками та печатками. Взаємні образи та-вихваляння роздмухали палючу ненависть між кланами Кугілів та Хаттанів у незгасне вогнище. Це правда, час згаяно... Та

перейдемо до твоїх справ, батьку Саймон. Тебе, як сказав мені Ніел Бушаллох, привело сюди гоніння за віру. Я знаю, ти чоловік розважливий, і, певна річ, навіть у думці не покладаю, що ти посварився з матір'ю церквою. Ось наш давній знайомий отець Клімент, то це один із тих, хто марить мученицьким вінцем; він радніше обійме стовп посеред підпаленого багаття, ніж милу наречену. Для цього блудного рицаря віри немає нічого вищого, ніж боронити своє релігійне вчення. Отець Клімент не промине жодної нагоди кинутися в бій. Він уже навіть устиг посваритися а ченцями на острові Сібілли, бо не дійшов з ними згоди в якихось питаннях свого вчення... Ти з ним бачився? "

— Бачився,— відповів Саймон.— Але ми з ним до пуття не побалакали — часу було обмаль.

— Він, мабуть, сказав тобі, що є ще одна людина, так само щиро віддана вірі, і вона, здається мені, потребує притулку ще дужче, ніж ти, обачний городянин, чи й він сам, сварливий проповідник... Людина, якій ми від усього серця запропонували б наше заступництво... Невже ти такий нетямущий і не здогадуєшся, кого я маю на оці?.. Твою дочку, Катаріну!

Останні слова юний вождь промовив по-англійському і далі заговорив уже цією мовою, так наче остерігався, що його підслухають. І в голосі його теж ніби вчувалося вагання.

— Моя дочка Катаріна,— сказав рукавичник, пам'ятаючи, про що розповів йому картезіанець,— здорова і в безпеці.

— Але де ж вона, в кого? — спитав молодий вождь.— Чому не приїхала з тобою? Думаєш, у клані Кугілів не знайдуться які-не-будь кейлахи 1 прислужувати дочці чоловіка, що був господарем їхнього вождя? І такі самі жваві, як старенька Дороті, що її рууа не раз гріла мені щоку2.

— Ще раз дякую тобі,— сказав Главер.— Я вірю, що маєш ти і владу, й бажання допомогти моїй дочці так само, як і мені. Та одна vysokородна леді, приятелька сера Патріка Чартеріса, запропонувала моїй Катаріні пристанище, де вона зможе сховатися, не вирушаючи в небезпечну подорож спустошеним і безлюдним краєм.

— Он як!.. Сер Патрік Чартеріс! — промовив Ехін уже стриманіше й холодніше.— Він, безперечно, має перед усіма перевагу. Той сер Патрік, мабуть, твій приятель?

Саймонові Главеру дуже кортіло провчити цього хлопчика за прикидання,— адже його, бувало, разів по чотири на день вичитували за те, що вибігав на вулицю повітрішатись, як їде на коні сер Патрік Чартеріс. Та старий рукавичник вирішив, що тепер не час для жартів, і відповів просто;

— Останні сім років сер Патрік Чартеріс провост Перта, і, сподіваюсь, залишиться ним і далі, бо до магістрату в нас обирають не на великий піст, а на Мартинів день.

— Ох, батьку Главер! — зітхнув юнак, знов повертаючись до свого привітнішого й довірчого тону.— У Перті ти стільки надивився на пишні паради та всілякі видовища, що після них навряд чи дістав велике задоволення від нашого варварського бенкету. Що ти вкажеш про вчорашній наш обряд?

— Він був благородний і зворушливий,— відказав Главер.— А особливо для мене, хто знав твого батька. Коли ти стояв, спершись на меч, і обводив поглядом своїх людей, мені здавалося, ніби я бачу свого давнього товариша Гілкріста Мак-Аяна, що встав із могили,— відважний, молодий, могутній, який був у житті.

— Сподіваюсь, я тримався з належною гідністю і не скидався на того жалюгідного хлопчака-учня, що його ти, бувало... що з ним ти поводився так, як він того й заслуговував.

— Ехін. схожий на Конахара не більше,— мовив Главер,— ніж лосось на ікринку, що з неї виклювався, або не більше, ніж метелик на гусеницю.

— Як ти гадаєш, тепер, коли я маю владу,— а вона так приналежує жінок,— чи задивлялися б на мене дівчата тепер?.. Одне слово, чи я припав би їм до вподоби такий, який був учора на учті?

"Он воно що! — промайнуло в Главера.— Виходить, підпливаємо до мілини! Пильнуй, Саймоне, а то вженешся в пісок!"

— Більшість жінок люблять пишноту, Ехіне. Але моя дочка, здається,— виняток. Катаріна була б рада, якби в товариша її дитячих забав усе склалося щасливо. Але блискучий Мак-Дян, ватаг клану Кугілів, не був би їй миліший, ніж сирота Конахар.

— Так, вона шляхетна й безкорислива в усьому,— промовив юний вождь.— Але ж сам ти, батьку, довше живеш на світі й краще знаєш, що дають влада й багатства тдам, кому їх послала доля. Поміркуй і скажи відверто: що б ти подумав сам, якби побачив Катаріну під тим балдахіном — володаркою сотень пагорбів довкола і десяти тисяч підданих, які без перекорів виконують її волю? І ціна за таку владу — рука, дана чоловікові, який кохає її понад усе на світі.

— Цебто тобі, Конахаре? — спитав Саймон.

— Так, можеш називати мене Конахаром... Мені приємно чути це ім'я, бо ним мене називала Катаріна.

— Сказати щиро,— почав Главер, намагаючись надати своїй відповіді якомога невиннішого відтінку,— мав би я одну заповітну мрію, одне палке бажання: це щоб нам із Катаріною щасливо повернутися до нашої скромної домівки на Керф'ю-стріт, де єдиним нашим підданим була б старенька Дороті.

— Та ще, сподіваюся, бідолашний Конахар? Адже ж не покинули б ви його страждати тут у самотній величі?

— Я не бажаю такого зла кланові Кугілів, моїм давнім друзям,— відповів Саймон,— і не хочу забирати в них відважного молодого вождя у пору його розквіту, а в їхнього вождя — ту славу, яку він має завоювати, очоливши їх у вже недалекому бою.

Ехін прикусив губу, гамуючи своє роздратування, а тоді відповів :

— Слова, слова... Пусті слова, батьку Саймон! Ти не стільки любиш Кугілів, скільки їх боїшся. Тобі лячно, що їхній гнів буде страшний, якщо вождь візьме собі за дружину дочку пертського ремісника.

— А якщо я справді боюся, Гекторе Мак-Аян, то хіба для цього немає підстав? Чим кінчалися нерівні шлюби в роду Мак-Каллац-мора і могутніх Мак-Лінів? Та навіть у



самих володарів наших островів? Чим, кажу, вони кінчалися, для таких самозванок, як не розлученням, позбавленням спадкових прав, а нерідко й ще гіршим?.. Адже ти не зміг би повінчатися з моєю дочкою перед вівтарем, а якби й зміг, то. тільки з лівої руки 1. А я...— Главер притлумив у собі обурення, й завершив: — Я хоч і простий чоловік, зате чесний пертський громадянин і волю бачити свою дочку законною дружиною городянина рівного мені стану, ніж розпусною утриманкою монарха!

— Я маю намір побратися з Катаріною перед священиком і всім світом, перед вівтарем і перед чорним бескеттям Айони 2,— запально промовив молодий вождь.— Я кохаю її з самого малку, і немає таких уз віри й честі, якими я не був би з нею зв'язаний. Тепер я знаю, чим живе мій народ. Нехай тільки ми виграємо бій,— а якщо я матиму надію завоювати Катаріну, ми його неодмінно ВИГРАЄМО, це мені підказує серце,— мій народ настільки мене полюбить, що коли я навіть візьму собі дружину з божевільні, її зустрінуть у нас так само радісно, якби це була дочка самого Мак-Калланмора... Але ти не хочеш віддати за мене Катаріну?

— Ти примушуєш мене промовляти прикрі для тебе слова,— відповів старий ремісник,— а тоді сам-таки й покараєш мене за них, я ж бо весь у твоїй владі. І все ж таки з моєї згоди Катаріна ніколи не вийде заміж інакше, ніж за рівню. Серце її розірвалося б через безперервні війни та криваві видовища, пов'язані з твоєю долею. Коли ти справді любиш Катаріну і ще не забув, як дівчина боїться всіляких чвар та бійок, то не схочеш, аби вона день при дні страждала від страхіть війни. Адже для тебе війна, як і для твого батька,— справа життя. Візьми собі, сину мій, за дружину дочку котрогось із горянських вождів чи забіякуватих вельмож із Низовини. Ти молодий, вродливий, багатий, високородний і могутній, за тебе не відмовиться піти жодна. Тобі не важко буде знайти таку дружину, яка радітиме з твоїх звитяг, а в поразках підбадьорюватиме тебе. А Катаріну однаково ляка-

тимуть і перемоги й поразки. Воїн повинен носити залізну рукавицю — з лайкової через годину лишиться саме шмаття.

Темна хмара найшла на обличчя молодого вождя, яке ще хвилину тому палало живим вогнем.

— Прощай,— мовив Ехін,— прощай, єдина моя надіє, яка ще могла освітити мій шлях до перемоги й слави! — Він замовк і хвилю стояв, напружено про щось міркуючи,— очі опущені, брови насуплені, руки згорнені на грудях. Нарешті зняв догори обидві руки й сказав: — Батьку... бо ти завжди був для мене батьком... я хочу відкрити тобі таємницю. І розум, і гордість наказують мені мовчати, але доля сильніша від мене, і я мушу їй коритися... Я хочу відкрити тобі найглибшу таємницю, яку тільки одна людина може відкрити іншій. Але остерігайся... хоч би чим скінчилася наша розмова... остерігайся виказати будь-кому бодай півсловом те, у чому я тобі зараз звірюся. Якщо ти вrobiш це хай навіть у найвіддаленішому куточку Шотландії,— і там я маю вуха, щоб почути, і руку, щоб увігнати кинджал у груди зрадників!.. Я, власне... Ох, як же не хоче це слово злітати з моїх вуст!

— То й не кажи його,— відповів обачний Главер.— Таємниця вже не таємниця,

якщо вона злетіла з вуст людини. І не хочу я такої небезпечної довіри, якою ти мені погрожуєш.

— Ох, та все ж таки я повинен сказати, а ти повинен мене вислухати,— промовив юнак.— У наш войовничий час, батьку, чи виходив ти коли-небудь на бій?

— Тільки один раз,— відповів Саймон,— коли на наш славний Перт напали південці. Мене, як вірного громадянина, закликали стати на захист міста разом з усіма ремісниками, зобов'язаними стояти на варті і в охороні.

— І як ти себе тоді почував? — запитав юний вождь.

— А яке це має відношення до нашого з тобою діла? — перепитав трохи спантеличений Саймон.

— Велике, а то б я не питав,— відповів Ехін з такою погордою, яку він час від часу напускав на себе.

— Старого чоловіка не важко підбити на балачку про давно минулі дні,— проказав, трохи поміркувавши, Саймон. Він був радий нагоді перевести розмову з дочки на щось інше\*— І, мушу сказати, почувався я зовсім не так бадьоро, впевнено, ба навіть радісно, як, бачив я, ішли на бій інші. Моє життя й ремесло були мирні, і хоч мені, коли що, й не бракувало сміливості, та все ж рідко я спав гірше, ніж уночі перед битвою. У голові все зринали розповіді — і то досить правдиві — про англійських лучників: нібито вони стріляють стрілами завдовжки цілий ярд 1, а самі луки в них на третину довші від наших. Тільки закуняю, коли раптом уколе десь під бік соломинка з сінника, і я враз прокинуся, злякавшись, що то в моєму тілі вже стримить англійська стріла. А над ранок, коли я вже почав був засинати просто від втоми, мене розбудило бемкання громадського дзвону,— він кликав нас; городян, на міські мури... Ніколи доти те бемкання так не нагадувало мені похоронний дзвін.

— Розкажуй далі!..— зажадав Ехін.— Що було потім?

— Надів я сякий-такий обладунок, який мав,— провадив Саймон,— підійшов до матері взяти благословення,— а вона в мене була духом шляхетна,— і мати розповіла мені, як захищав мій батько честь нашого славного міста. Це мене покріпило, і я відчув себе, ще сміливіше, коли опинився в одній лаві з ремісниками інших цехів,— усі з луками в руках, бо, сам знаєш, пертці найкраще стріляють з лука. Отож підійшли ми до мурів, а серед нас замішалось кілька рицарів та зброєносців у добрих обладунках; на вигляд вони були досить хоробрі,— видко, покладалися на свою крицю,— й сказали нам, аби нас підбадьорити, нібито зарубають своїми мечами та сокирами будь-кого, хто спробує покинути своє місце. Мене самого ласкаво запевнив у цьому сам старий Шибеник із Кінфонса, як його прозивали,— тодішній наш провост, батько шановного сера Патріка Чартеріса. Він був онук Червоного Розбійника, Тома з Лонгевілля, і саме той чоловік, що додержав би свого слова. Провост звернувся до мене окремо, бо після тривожної ночі я, либонь, зблід так, як ніколи; до того ж, тоді я ще був майже хлопчисько.

— І що? Його слова додали вам страху чи твердості? — запитав Ехін, який слухав старого дуже уважно.

— Твердості,— відповів Саймон.— Бо, я гадаю, ніщо не примусить чоловіка так відважно піти назустріч небезпеці, яка загрожує йому здалеку, як усвідомлення іншої небезпеки, зовсім ,близької яка підштовхує його ззаду... Отож виліз4 я на мур досить хоробро, і мене поставили разом з іншими на дозорну вежу, бо я нібито непогано стріляв з лука. Та мене морозом сипнуло поза спиною, коли я побачив, як англійці в повному бойовому порядку пішли на приступ трьома могутніми колонами — попереду лучники, позаду важкоозброєні кіннотники. Вони сунули просто на нас, і декого з городян уже поривало бажання вистрелити. Але стріляти нам суворо заборонили, і ми мусили стояти нишком, сховавшись як можна краще за шпильми. Коли південці розсипалися в довгі шеренги, кожен потрапляючи, як за помахом чарівної палички, на своє місце, й наготувалися затулитись павіза-ми — себто отакецькими, на весь людський зріст щитами, що їх кожен ставив перед собою, у мене знов якось дивно пересохло в горлянці, і забаглося піти додому ковтнути чарочку чогось міцненького. Та, глянувши вбік, я побачив шановного Шибеника з Кінфонса, що саме напинав тятиву величезного свого лука. І я подумав: "Шкода буде, якщо він витратить стрілу на щирого шотландця, коли попереду стільки англійців". Отож лишився я стояти там, де стояв,— у вигідненькому куточку між двома шпильми. Тим часом англійці посунулися вперед і понапинали тятиви,— не до грудей, як напинають ваші воїни-горяни, а до вуха,— і не встигли ми звернутися до святого Андрія, як у нас полетіла ціла хмара стріл із роздвоєним оперенням. Коли англійці підняли свої луки, я заплющив очі, та коли стріли зацокотіли в бруствер, я, мабуть, аж здригнувся. Поглянув я довкола й бачу — нікого не поранено, крім Джона Скволліта міського оповісника; довжелезна, на цілий ярд здвдовжки стріла попала йому в щелепу. Тут я набрався духу й, коли до мене дійшла черга, вистрелив доброхіть і несхибно. Маленький чоловічок, у якого я цілювся,— він саме визирнув із-за свого щита,— упав з моєю стрілою в плечі. "Добра робота, Саймоне!" — гукнув провост. А я, хоч був тоді тільки учнем, закричав: "За місто святого Іоанна, братове майстри!" І, повіриш, до кінця бою,— а завершився він тим, що ворог відступив,— я вже спокійно напинав лук і пускав стріли, так ніби стріляв не людям, у груди, а в мішень. Отоді я й зажив собі сякої-такої слави й опісля завжди думав, що як дійде до діла (бо сам я на рожен ніколи не полізу), то цю славу я вже не втрачу... Оце й усе, що я можу розказати про свій бойовий досвід. Бувало, загрозували мені й інші небезпеки, та я маю голову на в'язах і всіляко намагався їх уникати. А #оли це мені не вдавалось, то я дивився небезпеці в очі як чоловік порядний. У Шотландії треба держати голову високо, а то не виживеш.

— Я зрозумів твою розповідь,— промовив Ехін,— але мені навряд чи пощастить пояснити все так, аби й ти мене зрозумів. Ти ж бо знаєш, з якого народу я вийшов і що батьком у мене був той, кого вчора ми поховали... Так, на щастя, мій батько вже в могилі й ніколи не дізнається про те, що зараз почуєш ти! Гляди, Саймоне... Вогник у моєму ліхтарі вже ледве блимає, йому лишилося горіти кілька хвилин... Та поки він не погас, я мушу тобі розповісти свою жахливу історію...-Батьку, я... я БОЯГУЗ! Ось це слово й вилетіло, і таємницею моєї ганьби тепер володіє ще одна людина!

Промовивши так, юнак ураз осів, наче зомлівши від мук цього фатального зізнання. Главер, охоплений співчуттям і страхом, заходився приводити його до пам'яті, й Ехін таки отямився, однак самовладання до нього не повернулось. Він затулив обличчя долонями^ і рясні, гіркі сльози покотилися по його щоках.

Від англ. "squalb — кричати, горлати;

— Ради пречистої діви, схаменися!—вказав старий.— Схаменися й візьми те гидке слово назад! Я знаю тебе краще, ніж. ти себе... Ти не боягуз! Ні, ти тільки дуже молодий і недосвідчений, авжеж, у тебе надто буйна уява, тому ти й не можеш порівнятися непохитною мужністю з сивим чоловіком. Якби мені сказав таке про тебе хтось інший, Конахаре, я б назвав його брехуном... Ні, ти не боягузі Я сам бачив, як у; тобі спалахували іскри відваги, досить було тебе хоч трохи роздратувати.

— То були іскри гордощів і гніву! — зітхнув нещасний юнак.— Чи ти хоч раз бачив, щоб їх підтримувала рішучість і твердість? Іскри, про які ти кажеш, падають на моє полохливе серце, мов на крижину, що її ніхто не запалить вогнем... Ображені гордощі будять у мені щораз гнів, але наступну мить моя легкодухість спонукає мене тікати.

— Ти просто не звик до небезпек,— промовив Саймон.— Тільки видираючись на мури, юнаки вчаться долати кручі над прірвою. Почни з невеликих боїв,— щодняправляйся володіти зброєю в поєдинках зі своїми людьми.

— Скільки ж часу в мене лишилося?! — вигукнув юний вождь і здригнувся, ніби в його уяві сплигло щось огидне.— Скільки днів зосталося до тої години, до вербної неділі? Що мене тоді чекає?.. Обгороджена арена бою, що з неї ніхто вже не вийде, мов ото нещасний ведмідь, прикутий ланцюгом до стовпа. Шістдесят живих воїнів, найкращих і найвідважніших (крім одного-єдино-го), яких тільки коли-небудь могла послати Гірська Країна! І кожен горить бажанням пролити кров супротивника, а король зі своїми вельможами й тисячі горлодерів довкола — усі ждуть, мов у театрі, ще й розпалюють диявольську лютість бійців! Дзвенять мечі, ллється кров — усе сильніше, все невситиміше, все багряніша... Воїни наскакують один на одного, немов божевільні... Шматують один одного, ніби дикі звірі... Покалічених затоптують на смерть їхні ж таки товариші! Крові и меншає, слабішають руки... Але ніяких переговорів, ніякого відпочинку чи перемир'я, поки ще живий хоч один із цих понівечених і приречених людей! Тут уже не сховаєшся за шпилем на мурі, в руках у тебе не лук і не спис,— тільки бій врукопаш і доти, доки вже годі звести руку, щоб провадити цю жахливу суперечку далі!.. Коли; бойовище таке жахливе в уяві, то яке ж воно, по-твоєму, насправді?

Главер мовчав.

— Питаю ще раз: що ти про це думаєш?

— Я можу тобі тільки поспівчувати, Конахаре,— мовив Саймон.— Так, це важко — бути нащадком ушавлених предків, сином благородного батька, природженим ватагом відважних воїнів, коли тобі бракує... чи коли ти думаєш, ніби тобі бракує (бо я все ж таки певен: все твоє лихо, Конахаре, в занадто буйній уяві, яка й перебільшує небезпеку)... бракує тої зятятості, що її має кожен бойовий півень, коли він не даремно

дістає свою жменю зерна, і кожен гончак, коли він не даремно дістає миску ської-такої юшки... Але ж як воно так виходить, що ти, з одного боку, усвідомлюєш свою нездатність битися в такому бою, а з другого, пропонуєш своїй дочці розділити з нею владу над цілим кланом? Твій вплив серед Кугілів залежатиме від того, ким ти вийдеш із бою, а в цьому ділі Катаріна тобі нічим не допоможе.

— Ти помиляєшся, старий,— заперечив Ехін.— Якби Катаріна прихильно відповіла на моє палке кохання до неї, я з запалом бойового коня кинувся б на лави своїх ворогів. Так, мене пригнічує усвідомлення власної слабкодухості, але думка про те, що на мене дивиться Катаріна, додала б мені сили. Скажи, скажи ж мені, Саймоне: "Катаріна стане твоєю, якщо Кугіли виграють бій",— і я кинуся в битву так лейсо, як ще не ходив на бій сам Гоу Хром, чиє серце ніби зрослося з його ковадлом! Зовсім інше, сильне почуття візьме гору над моїм пригніченням!

— Ти не при тямі, Конахаре! Невже думка про легковажне дівчисько додасть тобі відваги більше, ніж турбота про власну вигоду, про твою честь, твою рідню? Посоромся, Ехіне!

— Ти кажеш мені те, в чому я сам себе вже не раз переконував, але марно,— промовив, зітхнувши, юний вождь.— Тільки в парі з оленицею боязкий олень стає лютим і небезпечним. Хтозна, де тут причина,— чи в моїй вдачі, чи, як твердять гельські кей-лахи, у молоді білої лані, чи в моєму вихованні і вашій суворій стриманості, а може, як гадаєш ти, в моїй надто буйній уяві, що малює небезпеку більшою і страшнішою, ніж вона є насправді... Не знаю. Але я знаю про свою ваду і... Так, я мушу про це сказати: я жахливо боюся, що не подолаю свого страху і боюся так, що, якби ти їгристав ла цій умові до моїх слів, я негайно поклав би всьому край, відмовився б від свого нового звання й повернувся б до колишнього скромного життя.

— Як — знов кроїти рукавиці, Конахаре?! — здивувався Саймон.— Це вже перевершує легенду про святого Кріспіна. Ні, ні, твої руки для мого ремесла не створені, ти більш не псуватимеш мені замшу!

— Не глузуй,— мовив Ехін.— Я кажу щиро. Нехай я не вмію працювати, але я принесу з собою досить багатства, аби нам вистачило на життя. В горах мене оголосять запродацем, просурмлять про це в різки й бойові сурми... Ну й нехай!.. Катаріна ще міцніше покохає мене за те, що я віддав перевагу мирній стежці перед кривавою, а отець Клімент навчить нас жаліти й прощати людей, коли вони почнуть паплюжити нас і ганьбити. Це нам не зашкодить. Я буду найщасливішою людиною на світі... А Катаріна пізнає всю радість, яку може дати жінці безмежне кохання

чоловіка, і їй не доведеться день при дні тремтіти від брязкоту мечів та вигляду крові. А саме це й дасть їй невдалий шлюб за твоїм вибором. А ти, батьку, сидітимеш біля затишного домашнього вогнища і будеш найщасливішим і найшанованішим чоловіком, який будь-коли...

— Годі тобі, Ехіне!.. Прощу, помовчГ — сказав Главер.— Вогонь у твоєму ліхтарі майже догорів\* отже, пора кінчати розмову, а я, в свого чергу" хочу сказати тобі й своє слово, і краще вже скажу його напрямцє. Хоч ти, може, й розгніваєшся чи навіть

розлютишся, а все ж таки дозволь відразу покласти край тому, що ти собі намислив. Катаріна ніколи не буде твоєю. Рукавиця — знак вірності, отож кому-кому, а людині мого ремесла не личить ламати свого слова. Руку Катаріни вже обіцяно,— обіцяно чоловікові, котрого ти, може, й ненавидиш, але котрого мав би поважати : Генрі-зброяреві. Це буде шлюб рівних і за взаємним бажанням, і я вже дав на нього свою згоду. Не хочу, щоб між нами лишилися непорозуміння: гнівайся, коли завгодно, на мене,— я цілком у твоїх руках. Але ніщо не присилує старого Саймона поламати своє слово.

Главер говорив так твердо, бо з досвіду знав: навіть у хвилину найбільшого гніву колишній його учень відступав, наштотхнувшись на рішучий опір. Та, пам'ятаючи, де він, Главер не міг не відчувати страху, коли пломінець у ліхтарі спалазшув нараз яскравіше й освітив Ехінове обличчя: юнак сидів блідий як смерть і нестямно водив очима, мов божевільний у лихоманці. Світло, спалахнувши, вмить погасло, і Саймон з жахом подумав,, що зараз йому доведеться зчепитися на смерть з юнаком, який,— рукавичник цё добре отав,— у такому збудженні був здатний на відчайдушний вчинок, хоч у людей його душевного складу вибухи гніву •тривали недовго. Та старого заспокоїв голос юного волсдя, що хрипко і якомсь по-новому промовив:

— Того, про що ми розмовляли цієї ночі, не повинен знати ніхто... Якщо ти винесеш це на люди... Тоді краще сам копай собі могилу.

Плетені двері куреня прочинилися, впустивши блідий промінь місяця. На мить світло заступила постать вождя, що виходив надвір, потім двері знов причинились, і всередині знов стало темно.

Саймон Главер відчув полегкість, коли сповнена образ і небезпек розмова завершилась так мирно. Проте становище Гектора Мак-Аяна, якого рукавичник виростив і виховав, полишило в його серці глибокий біль.

"Бідне дитяГ — подумав Саймон.— Доля піднесла його на таку висоту — і всього лиш для того, щоб із ганьбою скинути внизГ Про те, що Ехін мені розповів, я здогадувався й сам. Я частенько помічав, що Конахар більше любить сваритися, ніж битись. Але цю його гнітючу легкодухість, яку не годен здолати ні сором, ні скрута — я її, хоч я й не сер Вільям Уоллес,— ну ніяк не збагну. Ще й посмів домагатись руки моєї дочки, так наче в молодії дружини має стачити сміливості на двох — на себе й на чоловіка! Ні, ні,Катаріна вийде за такого, якому зможе сказати: "Чоловіче, пощади свого ворога!" А не за такого, при якому їй доведеться благати ворога: "О великодушний, пощади мого чоловіка!"

Змучений від таких роздумів, Главер нарешті заснув. А вранці його розбудив Ніел Бушаллох і знічено запропонував старому повернутися до його хижі на Баллоху. Пастух вибачився за те, що вождь не може попроситися з ним, Саймоном Главером, бо заклопотаний готуваннями до майбутнього бою. Ехін Мак-Аян гадає, сказав Ніел, що Баллох буде для Саймона найбезпечнішим місцем, і наказав усіляко подбати там про гостя.

Главерів товариш ще довго розводився про це і все намагався виправдати поведінку

вождя, що, відсилаючи гостя, навіть не прийшов попрощатись.

— Його батько так не зробив би,— зрештою визнав пастух.— Та звідки бідоласі було навчитися пристойності; коли він виріс серед пертських міщан, а в тому племені, де тільки ви, сусідо Главер, умієте розмовляти по-гельському не згірш од мене, про гречність люди уявлення не мають.

Не важко здогадатися, що рукавичник анітрохи не пошкодував 9 ва таку непоштивість до себе, як не засмутила вона і його товариша. Навпаки, Главерові й самому дужче сподобалася б тиха домівка пастуха, ніж гамірна гостинність вождя в день бенкету, навіть коли б не відбулося нічної розмови з Ехіном, що про неї старому було прикро згадувати.

Отож він щасливо повернувся до Баллоха, де, якби душа в нього не боліла за Катаріну, досить приємно проводив би дозвілля. Задля розваги Саймон плавав по озеру в човні,— невеличкому ялику, що в ньому на веслах сидів хлопчик-горянин, поки старий рукавичник вудив рибу. Частенько Главер приставав до невеликого острова і на могилі свого давнього приятеля Гілкріста Мак-Аяна ііоринав у роздуми. Він потоваришував із священиками й подарував ігуменові рукавиці на хутрі куніці, а старшим ченцям — по парі рукавиць із шкури рисі. Готуючи ці недорогі подарунки, Саймон бавив так час після заходу сонця; Пастухова родина збиралася тоді біля нього, дивуючись його майстерності та слухаючи його розповіді й пісні, що ними цей старий чоловік умів розігнати нудьгу й скоротити довгий вечір.

Обережний Главер, треба визнати, уникав розмов про отця Клімента, помилково вважаючи того не товаришем у біді, а винуватцем усіх своїх лих. "Навіщо мені,— міркував Саймон,— заради дивацтв отця Клімента втрачати прихильність оцих добрих ченців, що, може, навіть стануть колись мені в пригоді? Я вже й так зазнав чимало прикрощів через його проповіді. Мудрішим я від них не став, ^ от біднішим став. Ні, ні, нехай Катаріна з отцем Кліментом думають що завгодно, а я при першій же нагоді подамся назад, мов побитий собака на поклик господаря. Надягну, як належить, волосяницю, побатожу себе, заплачу, яку треба, пеню церкві і знову з нею помирюся".

Більше двох тижнів минуло відтоді, як Главер приїхав до Бал-лоха, і він уже почав дивуватися, що не чути ніяких вістей ні від Катаріни, ні від Генрі Вінда. Саймон гадав, що провост уже мав би сповістити зброяра, дё вони з дочкою переховуються. Главер знав: хоробрий Сміт не зважиться прибути в край Кугілів, бо має за плечима не одну сварку з його жителями, не кажучи вже про сутичку з Ехіном, коли той ще носив ім'я Конахар. Однак рукавичник вважав, що Генрі все ж таки міг би знайти спосіб переказати йому кілька слів чи бодай вітання через того чи того гінця. А їх у ті дні безнастанно посилали один до одного королівський двір та клан Кугілів, домовляючись про умови майбутнього бою: якою дорогою їхатимуть загони обох кланів до Перта, а також про інші деталі, що їх треба було погодити заздалегідь. Минула вже половина березня, і фатальна вербна неділя швидко наближалася.

Та збігав час, а Главер у вигнанні жодного разу більше й не бачився з колишнім своїм учнем. Однак увага, якою його оточили в домі пастуха, свідчила про те< що

старого Саймона не забувають. І все ж, зачувши іноді над лісом мисливський ріжок вождя, рукавичник звичайно поспішав зовсім в інший бік. Та одного разу він несподівано опинився так близько від Ехіна, що ледве встиг уникнути зустрічі. А сталося це так.

Главер саме йшов у задумі через невелику поляну, з усіх боків оточену лісом — високими деревами впереміж із кущами. Зненацька з чагарів вискочила біла лань, а за нею два хорти; собаки тут-таки наздогнали тварину, вчепилися зубами один за ногу, другий — за горлянку й повалили її на землю всього за кілька кроків від сторопілого Главера. Наподалік пролунав різкий звук різка, потім гавкіт, і Саймон зрозумів, що зараз на поляну вискочать мисливці. Вже чути було, як вони атукають на собак, пробираючись крізь зарості. Якби Саймон мав хоч хвилику подумати, він би збагнув, що найкраще зараз стати й стояти або неквапом рушити з поляни, і нехай би Ехін сам вирішував — упізнавати стрічного чи ні. Однак прагнення уникати юного вождя вже переросло у Саймона в якийсь інстинкт, і він, побачивши Ехіна так близько, з лику чкурнув у кущі ліщини та падуба й сховався там. Ледве встиг він це зробити, як на поляну вихопилися з чагарів Ехін та його названий батько Торквіл із Діброви. Дужий і спритний лісовик перекинув на спину схоплену собаками лань і, наступивши на неї коліном, правою рукою притримав її задні ноги, а лівою простяг свій мисливський ніж юному вождеві, щоб той власноруч перерізав тварині горлянку.

— Ні, Торквіле. Роби своє діло, ріж сам. Я не маю права убити ту, що схожа на мою названу матір.

Ці слова Ехін промовив з сумною усмішкою, а в його очах стояли сльози. Торквіл на мить утупився поглядом у свого молодого вождя, потім різнув гострим ножом по горлянці лані так несхибно й сильно, що лезо дістало до хребців. Тоді підхопився на ноги, знов затримав на вождеві пронизливий погляд і сказав:

— Те, що я зробив оце з оленем, я зробив би з будь-ким, хто почув би, як мій названий син згадав про білу лань і пов'язав це слово з ім'ям Гектора Мак-Аяна!

Коли досі Саймон не мав особливої потреби соватися, то тепер слова Торквіла послужили цьому вагомою причиною.

— Таку таємницю втаїти не можна, батьку Торквіл,— промовив Ехін.— Одного дня люди про неї дізнаються.

— Яку таємницю? Про що люди дізнаються? — здивовано перепитав Торквіл.

◆ Ось вона, згубна таємниця! — промайнуло в Саймона.— Чого доброго, цей здоровило, особистий радник вождя, ще не втримає язика за зубами, і Ехінова ганьба набуде розголосу. А відповідати, я вже бачу, доведеться мені!"

Такі думки снували в голові переляканого рукавичника. А тим часом його погляду не уникало нічого з того, що діялося на поляні між пригніченим вождем та його повірником,— так під'юджувала старого цікавість, яка не покидає нас не тільки в обставинах буденних, але й у досить прикметних, хоч нерідко вона сусідить зі звичайнісіньким страхом.

Торквіл стояв і чекав, що скаже Ехін. А юнак припав названому батькові до грудей



і, поклавши голову йому на плече, почав нашіптувати свою сповідь. Торквіл слухав, здавалося, здивовано, не вірячи власним вухам. Потім, так наче хотів упевнитися, що ці слова каже йому сам Ехін, легенько відвів юнака від себе, змусив випростатись і, тримаючи його на плечі, подивився на нього широко розплющеними, немов скам'янілими від почутого очима. І коли вождь виповів усе, обличчя в старого лісовика прибрало дикого виразу, і Саймон уже подумав був, що Торквіл ось-ось з огидою відштовхне юнака від себе і той полетить у ті самі кущі, де сховався він, Гліавер. І тоді ці двоє його побачать,— ох, як це буде прикро й небезпечно! Але зовсім несподівано виявилися почуття Торквіла, що ставився до свого названого сина з

удвічі більшою, ніж до рідного, любов'ю, як це часто буває в таких випадках серед горян.

— Не вірю! — вигукнув він.— Ти зводиш наклеп на сина свого батька!.. Зводиш наклеп на дитя своєї матері!.. Зводиш тяжкий наклеп на мого названого сина! Я закликаю у свідки небо й пекло, я вийду на поєдинок з кожним, хто визнає це правдою! Тебе спристрітило чиесь лихе око, любий мій, а гандж, що його ти навиваєш боягузством,— то все чари! Я пригадую, кажан погасив смолоскип саме тої хвилини, коли ти з'явився на світ,— хвилини смутку й радощів. Вище голову, рідний мій! Ми поїдемо з тобою до Айони, і добрий святий Колумб із цілим військом святих та Янголів, вічних покровителів твого роду, відберуть у тебе серце білої лані й віддадуть тобі ТЕОЄ, що його вкрали в тебе!

Ехін слухав, і по ньому було видно, як хотілося йому повірити словам свого розрадника.

— Але ж Торквіле,— нарешті озвався юний вождь,— хай навіть ми це й зробимо — фатальний день уже йє за горами, і якщо я вийду на арену, то ми, боюся, вкриємо себе ганьбою.

— Цьому не бути!.. Не бути цьому! — вигукнув Торквіл.— Влада пекла не безмежна... Ми обмиємо твій меч у святій воді... вкладамо у гребінь твого шолома священне зілля — вербену й горобину. Ми оточимо тебе колом, я і твої вісім братів,— і ти стоятимеш, мов за мурами фортеці!

Юнак знов щось безпорадно пробурмотів, але таким пригніченим голосом, що Саймон нічого не розчув. Зате гучна відповідь Торквіла виразно долетіла до його вуха:

— Так, ти зміг би не виходити на арену, є можливість врятувати тебе від бою. Ти — наймолодший у нашому клані з-поміж тих, кому доведеться оголити меч. А тепер слухай уважно, і ти визнаєш, що таке любов названого батька і наскільки вона палкіша навіть від любові кривих родичів. Наймолріщій ДЗ воїнів клану Хаттанів, що мають вийти на бій,—Фе|йЕсугард--Дей. Його батько вбив мого батька, і баїгрят кров кипить, не холонучи, між нами... Я ждав вербної неділі, щоб її остудити. Та лихо мені!.. Ти сам знаєш: кров Феркугарда Дея ніколи не змішається з моєю, навіть якщо їх злити в одну чашу! І все ж він покохав єдину мою дочку, Єву,— найвродливішу з-поміж наших дівчат. Подумай тільки, що я відчував, коли про це почув. То було однаково, якби вовк із лісів Феррагона сказав мені: "Віддай мені за дружину своє дитя, Торквіле!" Та моя

дочка думає інакше, вона кохає Феркугарда. Вона вже геть змучилася, помарніла від сліз та від страху перед цим боєм. І досить буде дозволити вві глянути на нього прихильно, як він, я не маю сумніву, забуде про свій рід і плем'я, покине бойовище й утече з нею десь на край світу.

— І якщо він, наймолодший із воїнів клану Хаттанів, не вийде на арену, то і мені, наймолодшому з воїнів клану Кугілів, не доведеться битись,— промовив Ехін, і від самої думки, що можна врятуватися, щоки в нього порожевіли.

— Тепер ти бачиш, мій вождю,— сказав Торквіл,— який дорогий ти своєму названому батькові... Інші ладні віддати за тебе власне життя і життя своїх синів... А я жертвую задля тебе честю свого дому!

— Друже мій! Батьку мій! — промовляв вождь, притискаючи лісовика до грудей.— Який же я мерзенний негідник, що в своєму боягузстві ладен прийняти твою жертву!

— Мовчи, не треба про це... Зелений ліс має вуха. Вернімося до табору, а за твариною пришлемо наших хлопців... Гайда, собаки, додому!

На Саймонове щастя, лягавий умочив ніс в оленячу кров, а то б він почув у кущах людину. Отож тепер його гострий нюх був притуплений, і він спокійно побіг за рештою собак.

Коли мисливців уже не стало видно й чути, Главер випростався, з великою полегкістю зітхнув і подався у протилежний бік так швидко, як тільки дозволяли його роки. Перше, про що він подумав, було те, як міцно Торквіл любить свого названого сина.

"Серця в цих диких горян вірні й чесні. Той чолов'яга більше схожий на" велета з рицарського роману, ніж на простого смертного, як ми. А все ж він може послужити для хриотиян зразком відданості. Одначе як наївно придумав: виманити отак з ворожого стану бійця! Ніби замість нього Дикі Коти не знайдуть два десятки інших!"

Так міркував Главер, ще не зна<sup>^</sup>ючи про суворий королівський наказ, що забороняв протягом тижня до і після бою будь-кому з обох ворогуючих кланів, а також їхнім друзям, союзникам та васалам підходити до Перта ближче, ніж на п'ятдесят миль. І стежити за виконанням цього наказу було доручено війську.

Та коли наш приятель Саймон повернувся до хижі пастуха, його там чекали й інші новини. Приніс їх отець Клімент; він прийшов у долматику, тобто плащі пілігрима,— чернець зібрався повертатись на південь і прийшов попрощатися з товаришем у вигнанні, а може навіть, якщо той схоче, взяти його з собою.

— Але чого це ви, отче Клімент, так несподівано надумали вертатись, не боячись небезпеки? — запитав городянин.

"/ — Хіба ти не чув, брате Саймон,— відказав картезіанець,— що Марч відійшов зі своїми союзниками під натиском графа Дугласа до Англії, і тепер добрий граф почав виправляти зло в державі? Він написав до двору кілька листів, вимагаючи скасувати повноваження спеціального суду з питань викорінення ересі, бо його дії означали втручання в людське сумління. Граф вимагає також, щоб призначення Генрі Вордло примасом монастиря святого Андрія винесли на затвердження парламенту, й висуває

інші вимоги на користь громади. І більшість дворян з пертського оточення короля, зокрема й сер Патрік Чартеріс, ваш достойний провост, підтримали пропозиції Дугласа. Погодився з ними й герцог Олбані,— тільки чи з доброї волі, а чи з хитрощів, не знаю. Нашого доброго короля не важко схилити, щоб він правив м'яко й лагідно. Одне слово, у гнобителів віри покришилися в їхній чорній паші зуби, і здобич вирвано з їхніх хижих пазурів. То ти не хочеш вирушити зі мною в Низовину? Чи думаєш почекати тут ще трохи?

Рукавичникові не дівелось відповідати — його виручив Шел Бушаллох.

— Наш вождь звелів мені переказати,— промовив пастух,— щоб Саймон Главер пожив тут, доки воїни клану спустяться з гір на бій.

У такій відповіді городянин добачив порушення своїх законних свобод, однак тоді це його мало збентежило — він був вельми радий пристойній нагоді відмовитися від поїздки з ченцем.

— Дивовижний чоловік! — сказав Главер своєму товаришеві про отця Клімента, щойно той попрощався.— Глибоко вчений і воістину святий. Просто шкода, що йому вже не загрожує вогнище,— його проповідь із-під стовпа навернула б до віри тисячі грішників. Ох, друже Шел! Офірне вогнище отця Клімента стало б духмяним жертвопринесенням, світлим дороговказом для всіх християн! А яка вигода була б із того, коли б спалили мене, такого грубого, темного міщанина? Я так гадаю: люди ж бо не жертвують на ладан шкіру старих рукавиць, а вогонь маяків не підтримують невичиненими шкурами. Сказати щиро, я не такий вчений і не такий хоробрий, щоб зажити слави в цьому ділі,— мені від нього, як кажуть у нас удома, тільки шкода та ганьба.

— Твоя правда,— відповів пастух.

### РОЗДІЛ XXX

А тепер повернімося до тих героїв нашої драматичної розповіді, котрих ми залишили в Перті, коли вирушили з Саймоном та його чарівною дочкою до Кінфонса, а від гостинного замку пустилися в мандри вслід за рукавичником до Лох-Тею. І насамперед пильніше придивімося до принца, одного з найголовніших персонажів.

Необачний і легковажний молодик не дуже терпляче зносив вимушену самоту в домі верховного констебля. Товариство цього з усіх боків приємного чоловіка не подобалося наступникові трону з тієї простої причини, що Ерролові було відведено роль мало не сторожа. Розгніваний на дядька й невдоволений батьком Ротсей потягся, властиво, знову до Джона Раморні — до нього принц звик бігати здавна, коли шукав розваг чи потребував підтримки й поради, хоч будь-який натяк на це його, певно, образив би. Отож герцог Ротсейський послав до сера Джона Раморні гінця з вимогою прибути, якщо рицареві дозволить здоров'я, в дім констебля або, правильніше сказати, до невеликої альтайки в Ерроловому саду. Цей сад, як і сад самого Раморні, виходив до Тею, і дістатися сюди рицар мав річкою. Відновлюючи цю небезпечну дружбу, Ротсей пам'ятав тільки про те, що був для сера Джона щедрим покровителем, тоді як Раморні, одержавши запрошення, подумав тільки про образи, що їх зазнав від примхливого

свого господаря, а також про втрачену руку й ту легковажність, із якою принц сприйняв його нещастя, а тоді ще й відвернувся від товариша, коли на того впала підозра у вбивстві шапкаря. І Джон Раморні, прочитавши записку від Ротсея, гірко засміявся.

— Евіоте,— сказав він,— приготуй доброго човна з шістьма надійними веслярами... Завваж, із Надійними!.. І не гай жодної хвилини. А зараз поклич до мене Двайнінга... Небо нам усміхається, вірний мій друже! — сказав він переходя, коли на порозі з'явився аптекар.— Я сушив собі голову, як дістатися до того зрадливого хлопчиська, а він ось посилає по мене сам!

— Гм!.. Мені все зрозуміло,— відповів Двайнінг.— Тільки я б сказав, що всміхається не небо, а скоріше пекло! Ге-ге-ге!

— Дарма! Капкан стоїть, і принада в ньому така, друже мій, що той хлопчисько втік би зі святого притулку, навіть якби на церковному подвір'ї його чигала варта з оголеними мечами! Але тепер принада навряд чи й потрібна. Він собі так обрид, що зробить замість нас усе сам. Наготуй своє причандалля — поїдеш із нами. Напиши йому,— я ж бо писати не можу,— що ми негайно прибудемо на його виклик. Тільки пиши грамотно, він добре вміє читати і завдячує цим мені.

— Ваш боржник перед тим, як умерти, дістане від вас іще один урок — ге-ге-ге! Та чи можна покластися на вашу угоду з герцогом Олбані? Скільки він дасть?

— Досить для того, щоб удовольнити моє шанобство, твою ненажерливість і нашу спільну жадобу помсти. Та не барімося, хутчіш у човен! Нехай Евіот прихопить кілька пляшок найкращого вина та холодних закусок!

— А ваша рука, сер Джон? Вона у вас не болить, мілорде?

— Моє серце так калатає, що забиває весь біль у рані. Здається, воно ось-ось вискочить із грудей!

— Крий боже! — вигукнув Двайнінг, а подумки додав: "Цікаво було б подивитись, як би воно вискочило! Я б сам не проти це серце розтяти, але, боюся, воно з такого твердого каменю, що я потуплю всі свої інструменти!"

Через кілька хвилин вони вже сиділи в човні, а гонець помчав з листом до принца.

Ротсей сидів після підвечірка з констеблем за столом. Він був похмурий і мовчазний; граф саме запитав, чи не дозволить принц прибрати зі столу, коли герцогові-принесли листа, і обличчя в нього враз проясніло.

— Як хочете,— відповів він.— Я піду до саду — як завжди, з вашого дозволу, мілорде констебль. Мені треба побачитися в альтанці з колишнім моїм стайничим.

— Високосте?! — здивувався лорд Еррол.

— Атож, мілорде. Чи, може, я мушу просити дозволу двічі?

— Ні, високосте. Звичайно, ні,— відповів констебль.— Та хіба ви забули, що сер Джон Раморні...

— Сподіваюсь, він не заразився чумою? — перебив Ротсей.— Ох, Ерроле! Ви, може, й раді побути суворим тюремником, та ця роль не для вас... Прощайте! Через півгодини я повернусь.

— Ще одне безглуздя! — промовив Еррол, коли принц розчахнув вікно зали на нижньому поверсі, де вони сиділи, й виплигнув просто в сад.— Так, ще одне безглуздя! Він знов шукає поради в того негідника! Збожеволів, та й годі!

Принц тим часом озирнувся і покvapно гукнув:

— Мілорде, чи не пришлете ви нам, як гостинний господар, до альтанки пляшку-дві вина й чогось закусити? Я люблю пити *al fresco*<sup>1</sup> біля річки.

Констебль уклонився і дав прислузі відповідне розпорядження. Отож коли сер Джон Раморні вийшов з човна й ступив до альтанки, тут його вже чекало добре частування.

— У мене аж. душа болить, коли я бачу вас, високосте, під вартою,— сказав Раморні з удаваним співчуттям.

— Біль твоєї душі озивається болем у моїй,— відповів принц.— Сказати щиро, цей Еррол, хоч він і шляхетний чоловік, гостинний господар, але так надокучив мені своїм поважним виглядом та глибокодумними повчаннями, що я мусив знов шукати тебе, нечестивцю! Правда, я не жду від тебе нічого доброго, та все ж таки сподіваюся, що ти мене розважиш! А втім, щоб не забути: кепський жарт вийшов тоді, напередодні великого посту, Раморні. Гадаю, то не ти їх намовив?

— Правду кажучи, високосте, собака Бонтрон перестарався. Я тільки натякнув йому, що треба нам'яти боки одному чоловіки\*

На свіжому повітрі (італ.).

ві, через якого я втратив руку. А мій слуга зробив аж дві помилки:\* по-перше, не впізнав чоловіка, а по-друге, замість кийка вхопив сокиру!

— Добре, що все обійшлося так. Шапкар — це півбіді, от якби він убив зброяра, я б тоді повік цього не забув. Бо тому немає рівного в цілій Англії... Та, сподіваюся, для мерзотника знайшлася годяща шибениця?

— Якщо тридцять. футів заввишки вас улаштовують...— відповів Раморні.

— Брр! Годі про нього, Раморні,— кинув Ротсей.— Вже від його огидного ім'я добре вино починає тхнути кров'ю... А що чути новенького в Перті?.. Як там надії придворні красуні, наші гульвіси?

— Тепер не до розваг, високосте,— відповів рицар.— Усі погляди звернено на Чорного Дугласа. Він іде сюди з п'ятьма тисячами добірних воїнів, щоб дати тут лад, так ніби приготувався до нового Оттерберна<sup>1</sup>. Кажуть, Дуглас знов буде намісником короля. В усякім разі, у нього раптом з'явилося багато прибічників.

— Виходить, настав час випурхнути на волю,— проказав Ротсей,— а то можна опинитися в руках куди гіршого тюремника, ніж лорд Еррол.

— Ох, високосте, якби тільки вам пощастило звідси втекти, ви б тоді показали себе таким самим відчайдухом, як Дуглас!

— Раморні,— поважно сказав принц,— я тільки невиразно пригадую, як одного разу ти запропонував мені щось жахливе. Остерігайся звернутися до мене з такою порадою ще раз. Я хочу на волю.... хочу робити, що мені забажається. Але я повік не підніму руку ні на батька, ні на тих, кого він ушанував своєю довірою.

— Я зважився таке сказати, ваша високосте, тільки через те, що турбуюсь про вашу особисту свободу,— відповів Раморні.— Бачите он той гарний човен, що похитується н\$ хвилях Тею? Бувши вами, високосте, я б сів зараз у нього й нишком поплив би собі річкою вниз просто до Файфшіру, де у вас багато друзів, а там спокійнісінько заволодів би Фолклендом. То замок королівський, і хоч король подарував його герцогові Олбані, своєму братові, а проте наступник трону може вільно почувати себе в резиденції свого дядька, навіть<sup>4</sup> не порушуючи його прав на власність.

— Поки що дядько вільно відчуває себе в моїх володіннях,— відповів герцог,— скажімо, в замку Стюартів у Ренфру. Та стривай, Раморні, зажди. Здається, Еррол згадував про те, ніби леді Марджорі Дуглас, яку величають герцогинею Ротсейською, переїхала до Фолкленда? А я не хочу жити з нею під одним дахом, і не хочу завдавати їй кривди, вигнавши її з замку.

~ Леді там була, високосте, це правда,— промовив Раморні.— Але я дістав напевну звістку, що тепер вона виїхала назустріч батькові.

— Ха! Леді, мабуть, хоче розпалити в Дугласові люті проти мене?! Чи, може, випросити мені пощаду за умови, що я навколішки приповзу до її ложа, як мусять приповзати хани й еміри, коли,— так розповідають прочани,— сарацинський султан призначає їм за дружини своїх дочок?.. Знаєш, Раморні, я діятиму за улюбленим прислів'ям самого Дугласа: "Краще слухати, як співає жайворонок, ніж як пищать миші"<sup>1</sup>. Ні, я таки повинен випурхнути на волю!

— Кращого місця, ніж І^лклєнд^годі й шукати,— відказав Раморні.— У мене досить надійних йомєнів, щоб захистити замок, а коли ваша високість схоче його покинути — то на коня і скачїть до моря в будь-який із трьох боків, там недалеко.

— Добре тобі говорити. Але ж ми там помремо з нудьги. Ні забав, ні музики, ні гарних дівчат... Ех! — зітхнув безтурботний принц.

— Даруйте мені, благородний герцогє, але, хоч леді Марджорі Дуглас, мов та блукалиця з романів, вирушила просити допомоги в свого грізного батька, одна юна і, я б сказав, досить гарненька особа,— та ще й, немає сумніву, молодша від герцогині,— вже прибула до Фолкленда чи, може, саме під'їздить туди. Ви не забули, високосте, Пертську Красуню?

— Забути найчарівнішу дівчину в Шотландії?! Е, ні! Я забув про неї не більше, ніж ти про те, що приклав руку до... до того нападу на Керф'ю-стріт уночі перед днем святого Валентина!

— Приклав руку, ваша високосте?! Ви, мабуть, хотїли сказати — втратив руку! І я вже повік її не поверну. Це так само напевно, як те, що Катарїна Главер тепер уже в Фолклєнді або скоро там буде. Я, звїсно, не хочу марно тішити вашу високість, запевняючи, що вона жде в замку вас... Сказати правду, дівчина сподївається там на опіку леді Марджорі.

—" Юна зрадливця! — промовив принц.— Вона теж проти мене?! її треба покарати, Раморні.

— Сподїваюся, ваша високість подбає про те, щоб покара була їй приємна! —

засміявся рицар.

— Присягаю честю, я вже давно став би її сповідником, але вона весь час мене цурається.

— Просто вам не випадало нагоди, мілорде,— відповів Раморні.— Та й тепер вам не до розваг...

— Чого ж, я зовсім не проти розважитись, тільки ж мій батько...

— Йому ніщо не загрожує,— сказав Раморні.— І ніхто не тримає його під замком. А от ваша високість..

— ...мусить терпіти на собі пута — подружні й справжні, тюремні... Я це знаю. А тут іще з'являється Дуглас і веде за руку свою дочку, таку саму бундючну й надуту, як її татусь, тільки трохи молодшу.

— А в Фолкленді нудьгує на самоті найчарівніша дівчина п Шотландії,— провадив Раморні.— Тут — покута й полон, там — свобода й утіха.

— Твоя взяла, о наймудріший із порадників! — вигукнув Ротсей.— Але пам'ятай: це буде моя остання витівка!

— Сподіваюся,— відказав Раморні.— Коли ви опинитесь на волі, вам не важко буде порозумітися з батьком-королем.

— Я напишу йому, Раморні... Дай мені пергамент і перо... Ні, я не можу виразити свої думки словами, пиши краще ти.

— Ваша високосте, ви забуваєте...— промовив Раморні, показуючи свою куксу.

— Ох, знов твоя клята рука... Що ж нам діяти?

— Якщо ваша ласка, високосте,— відповів принців порадник,— то можете скористатись рукою аптекаря Двайнінга. Віл уміє писати не згірш од будь-якого ченця.

— Йому щось відомо? Він знає про наші плани?

— Він знає про все,— відповів Раморні й, виглянувши з вікна, покликав Двайнінга, що ждав у човні.

Крадучись і ступаючи так, ніби по тонкій кризі, аптекар ввійшов до альтанки, опустил очі й, весь зіщулившись у святобливому страху, став перед принцом Шотландським.

— Ось що, добродію, треба написати листа. Я хочу побачити, що ти вмієш. Ти про все знаєш... Спробуй виправдати в батькових очах мою поведінку.

Двайнінг сів, написав за кілька хвилин листа і передав його серу Джону Раморні.

— Ото! Тобі помагав сам диявол, Двайнінгу! — вигукнув рицар— Ви тільки послухайте, любий мій герцоге: "Високошановний батьку і суверене! Хочу вас повідомити, що тільки дуже важливі обставини примусили мене покшгути королівський двір і від'їхати до Фолкленда. Мій вибір упав на цей замок ось чому: по-перше, то володіння мого любого дядька Олбані,— а я знаю, ваша величність мріє про те, щоб ми з ним жили мирно й дружно,— а по-друге, там мене жде людина, з якою я надто довго був у розлуці і до якої я тепер поспішаю заприсягти їй у довічній своїй подружній любові й відданості".

Герцог Ротсейський і Раморні вибухнули реготом, а Двайнінг, що слухав

написаного власної рукою листа, ніби смертний вирок, одразу піднісся духом і звів очі. Вот ледве чутно прогелго-тав своє "ге-ге-ге", а тоді знову замовк і спохмурнів, так наче злякався, що дозволив собі зайвеГ

— Прекрасно!—вигукнув принц.— Прекрасно! Старий подумає, ніби йдеться про герцогиню Ротсейську, як її називають. А ти, Двайнінгу, можеш бути БЕСУЄІІЗ 1 його святості папи! Йому, кажуть, часом потрібен писар, що вміє вкласти в одне слово двоє значень. Я підпишу цей лист, а тобі ось винагорода за мудрість!

— А тепер, високосте,— мовив Раморні, запечатавши листа й відклавши його вбік,— може, ви сядете в човен?

— Спершу мій камер-паж збере мені одяг і таке інше на дорогу... А тобі ще доведеться викликати мого кравця.

— Ласкавий мілорде,— сказав Раморні,— часу в нас обмаль, а такі приготування тільки викличуть підозру. Ваші слуги виїдуть із речами вслід за нами завтра. А сьогодні вас задовольнять, сподіваюся, за столом і в спочивальні мої скромні послуги.

— Е ні, на цей раз ти сам забуваєш,— заперечив принц, торкаючись паличкою скаліченої руки Раморні.— Не забувай, добродію, тепер ти не можеш ні розрізати курку, ні пристебнути мереживний комірець. Гарний же з тебе слуга за столом та в спочивальні!

Рицар заскреготав зубами від лврті й болю — рана його хоч і затяглась, однак і досі була дуже вразлива, й навіть коли до руки торкалися бодай пальцем, Раморні весь аж здригався.

— То, може, ваща високість сяде зараз у човен?

— Спершу я попрощаюся з лррдом. Ротсей не тікатиме з дому Еррола так, ніби злодій з в'язниці. Поклич графа сюди.

— Мілорде герцог! — скрикнув Раморні.— Це поставить наш план під загрозу!

— К,бісу загрозу, і твій план, і тебе самого!.. Я повинен і буду поводитися з Ерролом так, як личить нам обом!

По хвилі до альтанки ввійшов лорд верховний констебль.

— Я завдав вам клопоту, мілорде,— звернувся до нього Ротсей з тією шляхетною чемністю, якої він умів надати своєму голосу,— щоб подякувати за гостинність і за ваше приємне товариство. На жаль, не маю змоги втішатися ними далі — невідкладні справи кличуть мене до Фолкленда.

— Але ж, ваша високосте! — вражено вигукнув верховний

Тут: особистим секретарем, повірником (лат),

констебль.— Сподіваюся, ви не забули, що перебуваєте тут під моєю опікою?

— Як це 4під опікою"?! Якщо я в'язень, так і скажіть, якщо ні — я можу їхати куди хочу!

— Я б вам порадив спитати дозволу на цю подорож у й<\$го величності короля. Такий вчинок може накликати велике невдоволення...

— На вас, мілорде, чи на мене?

— Я вже сказав, ваша високість перебуває тут під моєю опікою. Але якщо ви



зважиться порушити королівський наказ, мені не дано права — крий боже! — затримувати вас силою, Я тільки можу просити вашу високість, задля вашої ж вигоди...

— Що мені вигідніше, я вирішуватиму сам!.. Прощайте, мілорде!

Упертий принц зійшов укупі з Раморні та Дваїнінгом у човен, і Евіот, більш нікого не чекаючи, відштовхнувся, від берега. Човен швидко поплив на веслах та під вітрилом униз по Тею.

Якийсь час герцог Ротсейський сидів мовчки, в задумі, наче аж пригнічений, і супутники намагалися його не турбувати. Нарешті він підвів голову й промовив:

— Батько розуміє\* жарти і, коли все мине, поставиться до ідеї витівки не суворіше, ніж вона того заслуговує: просто невинна витівка юнака, що її треба сприймати так, як і решту досі... Дивіться, панове, он уже видно старий Кінфонський замок. Грізно він зводиться над водами Тею... До річі, Джоне Раморні, як це тобі пощастило вирвати Пертську Красуню з рук отого упертого дурня провоста? Еррол казав, що ходять чутки, ніби провост узяв її під свій захист.

— Це правда, мілорде. Він хоче передати її під крильце герцогині... я хотів сказати, леді Марджорі Дуглас. У того твердолобого провоста за душею тупості не менше, ніж відваги, а в таких людей повірником завжди приживеться який-небудь крутій. І в усякому ділі він уміє накинути рицареві свою думку, аж той починає гадати, ніби вона — його власна. Коли мені щось треба від такого барона-селюка, я звертаюся до його повірника — у нашому випадку до Кітта Хеншо, старого перевізника на Теї. Замолоду він плавав на своєму вітрильнику до самого Кемпвіра, за це й користується в сера Патріка Чартеріса такою повагою, ніби побував у чужих країнах. Оцього посіпаку я й схилив на свій бік і через нього всіляко відмовляв провоста квапитися з від'їздом Катаріни до Фолкленда.

— А навіщо?

— Не знаю, чи варто казати про це вашій високості,— ви ж бо можете і не схвалити мого заміру... Я хотів, щоб суд у справах єретичних учень захопив Катаріну Главер у Кінфонсі, бо наша красуня — свавільна, норовлива віровідступниця... І я, певна річ, сподівався влаштувати все так, щоб суд і на сера Патріка наклав пеню і відібрав у нього маєтність. У ченців давно вже сверблять на цього руки, бо він частенько свариться з ними через лососинову десятину.

— Г А чого це ти надумав розорити сера Патріка Чартеріса й заразом спровадити на вогнище таку красуню?

— Пхе, мілорде герцог!.. Ченці гарненьких дівчат не палять. От старій жінці таке аагрожувало б. А щодо мілорда провоста, як люди називають того чоловіка, то коли б у нього й відчикрижили кілька акрів масної земельки, це була б справедлива помста за ту безглузду хоробрість, з якою він хизувався переді мною у храмі святого Іоанна.

— А як на мене, Джоне, така помста ница,— промовив Ротсей,

— Що ж, високосте, нехай і так. Але хто не годен помститися рукою, той мусить покладатись на голову... Одначе таку нагоду пропущено, коли м'якооердий Дуглас виступив проти переслідування єретиків. Отоді, мілорде, у старого Хенпію вже не

знайшлося відмовок, і він одвіз Пертську Красуню до Фолкленда. Та не для того, щоб розвіяти тугу леді Марджорі, як гадав сер Патрік Чартеріс і вона сама, а щоб ванни високості не довелося нудьгувати, коли повертатиметесь до замку з ловів.

Знов надовго шпала мовчанка; принц, здавалося, поринув у глибоку задуму. Нарешті він озвався:

— Раморні, в цьому ділі мене діймають докори сумління. Та коли я розповім про них тобі, демон софістики<sup>1</sup>, що йому ти служили, розвіє мої сумніви, як уже бувало не раз. Ця дівчина — найпрекрасніша з усіх, яких я тільки бачив і знав, крім однієї. І тим більше Катаріна Главер мені до душі, що її риси нагадують Елізабет Данбар. Але вона,— я кажу про Пертську Красуню,— заручена і ось-ось має повінчатися з Генрі-зброярем, славним чоловіком, котрому немає рівного ні в його ремеслі, ні в бою. І коли вчинити те, на що ти мене підбиваєш, це буде занадто несправедливо щодо Генрі.

— Ваша високість, звісно, не сподівається, що я ревню дбатиму про вигоду й честь Генрі Сміта? — промовив Раморні, глянувши на свою скалічену руку.

— Присягаю святим Андрієм і його втятим хрестом, ти надто часто згадуєш про своє лихо, Джоне Раморні! Інші вдовольняються тим, що тицяють у чужий пиріг пальця, а тобі конче треба упхати в нього всю свою закривавлену руку. Що сталося, те сталося, воротт^ немає — і пора про це забути!

— Ні, мілорде, ви про моє лихо згадуєте частіше, ніж я сам,— відповів рицар.— Щоправда, аби лиш наді мною поглумитися. А от я... Та якщо мені несила про свою втрату забути, то я принаймні мовчатиму.

— От і гаразд. Отож я й кажу тобі, що в цьому ділі мене мучать докори сумління. Пригадуєш, як одного разу ми пішли з тобою задля забави послухати проповідь отця Клімента чи, скоріше, поглянути на ту чарівну єретичку і як зворушливо, мов менестрель, чернець розповідав про багатія, що відбирає в бідняка єдину овечку?

— Подумаєш, велике діло,— відказав сер Джон,— якщо в жінки того простолюдина зброяра батьком її первістка буде принц Шотландський! Скільки графів були б радісінькі сподобитися такої честі для своїх високородних дружин! Гадаєте, після того хоч один із них позбувся б сну?

— Якщо дозволите мені сказати слово,— озвався аптекар,— то нагадаю, що за давніми шотландськими законами цим привілеєм користувався кожен феодалний лорд щодо дружини свого васала, хоч багато хто з тих високих вельмож був надто легкодухий чи надто жадібний до грошей і промінював своє право на золото.

— Мене вмовляти не треба, щоб я зласкавився над вродливою жіночкою. Але ця Катаріна завжди була до мене холодна,— сказав принц.

— Ну, любий мілорде,— мовив Раморні,— якщо ви, молодий, гарний, та ще й принц, і не знаєте, як завоювати серце вродливої дівчини, то мені не лишається нічого додати.

— Якщо з мого боку не буде надто великим зухвальством знов уставити слово,— втрутився Двайнінг,—то я скажу таке: весь Перт балакає про те, що це не Катаріна обрала собі Гоу Хрома, а його накинув дівчині трохи не силбміць батько. Я достеменно знаю, що вона не раз відмовлялась піти за зброяра.

— Ну, якщо ти в цьому нас запевняєш, тоді справа інша,— сказав Ротсей.— Вулкан теж був коваль, як Генрі Сміт, і одружився з Венерою проти її волі, а що з того вийшло — про це розповідають наші хроніки.

— Тож довгих літ і слава леді Венері! — вигукнув сер Джон Раморні.— І вдачі галантному рицареві Марсу, який ушасливилює своєю увагою чарівну богиню!

Кілька хвилин розмова точилася весела й безтурботна. Та скоро герцог Ротсейський її урвав.

— Моя в'язиця лишалася позаду,— промовив він.— Але веселіше мені не стало. Мене змагає якась сонливість — не те що неприємна, але схожа на смуток. Так буває, коли стомишся від турбот чи переситишся розвагами. От послухати б зараз музику — тільки не дуже гучну, а таку, щоб тішила слух і щоб не хотілось розплющувати очей... Це була б справжня розкіш для богів!

— Ваша високосте, не встигли ви промовити про своє бажання, а річкові німфи вже поспішають його вдовольнити, як це завше роблять ельфи на берегах Тею! Ви чуєте?.. Лютня!

— Авжеж, лютня! — вигукнув, прислухавшись, герцог Ротсейський.— І як дивно грає, як завмирають її звуки! Здається, я цю музику впізнаю. Вона лунає он із тієї барки, повертайте до неї!

— Це повертається знизу старий Хеншо,— сказав Раморні.— Агов, капітане!

Люди на барці відгукнулись і підпливли бік-о-бік до принцового човна.

— О! Та це ж моя давня знайома! — вигукнув Ротсей, відразу впізнавши в музикантці французенку Луїзу.— Мені здається, я перед тобою в боргу — хоча б за те, що череГмене ти набралася страху на Валентинів день. Пересідай до нашого човна! З лютнею, собачкою, торбинкою і всім іншим!.. Я влаштую тебе на службу до дами, яка навіть твоє цуценя годуватиме курчатами й канарками!

— Сподіваюся, ваша високосте, ви зважите на те...— почав Раморні.

— Я не хочу зважати ні на що, крім свого бажання, Джоне. Зроби ласку, зважай на нього й ти.

— Це правда, що ви влаштуєте мене на службу до леді? — запитала співачка.— А де вона живе?

— У Фолклендському замку,— відповів принц.

— О, я вже чула про ту шляхетну даму! — сказала Луїза.— І ви справді замовите за мене слівце перед своєю високородною дружиною?

— Замовлю, слово честі... коли знов прийму її до себе за дружину. Зверни увагу на це застереження, Джоне,— кинув принц через плече до Раморні.

Всі, хто був у барці, почули принцові слова й, вирішивши, що в ясновельможної пари йдеться до замирення, почали вмовляти Луїзу скористатися з такої нагоди й приєднатися до почту герцогині Ротсейської. Декотрі навіть заходилися хвалити її за хист у музиці.

Поки люди гомоніли, Раморні прошепотів до Двайнінга:

— Ану, шельмо, придумай яке-небудь заперечення. Ця дівка буде нам зайва.

Поворуши мізками, а я поки що перемовлюся з Хеншо.

— Дозволю собі зауважити, ваша високосте,— почав Двайнінг,— я, як людина, що вчилася в Іспанії та Аравії, скажу, що

в Едінбурзі з'явилася страшна хвороба, і небезпечно дозволяти цій молодій блукачці сидати з вами в один човен.

— О, а тобі яке діло? — промовив Ротсей.— Може, я волію краще померти від чуми, ніж отруїтися ліками! Невже тобі так кортить зіпсувати мені настрої?

Так Ротсей примусив Двайнінга замовкнути, а сер Джон Раморні устиг тим часом побалакати з Хеншо й довідатись, що день від'їзду герцогині Ротсейської з Фолкленда тримають поки що в суворій таємниці; Катаріна Главер має прибути до замку ввечері або другого дня вранці з надією знайти в благородної дами притулок.

Заглиблений \*\$г роздуми герцог Ротсейський вислухав цю звістку так холодно, що Раморні навіть дозволив собі дорікнути йому.

— Ви поводитесь, як улюбленець долі, високосте,— сказав рицар.— Вам закортіло волі — і ви її маєте. Мріяли здобути красуню — і вона жде вас: трохи потерпіть, і втіха буде ще солодша. Навіть найменші ваші забаганки — для долі закон. Вам хотілося музики, коли вона здавалася такою далекою і недосяжною,— і ось вам лютня й пісня. Всьому треба тільки радіти, але ж ми поводимось, мов розбещені діти: викидаємо, поламавши, іграшку, яку щойно вимагали, аж заходячись від плачу.

— Щоб утішатися радощами, Раморні, людина повинна спершу настраждатись, як ото треба попостувати, щоб потім смачнішою здалася їжа. Нас, для кого немає нічого недосяжного, по-справжньому нічого не тішить. Бачиш ген ту чорну хмару, що ось-ось проллється дощем? Вона тягарем налягла мені на душу... Вода в річці темна й страшна... І береги вже не так ваблять моє око...

— Вибачте вашому слугі, високосте,— сказав Раморні,— але ви надто піддаєтеся своїй буйній уяві. Як ото невмілий верхівець, що пускає гарячого скакуна галопом, поки кінь скине його на землю й затопче. Благаю вас, розвійте своє заціпеніння. Може, нехай музикантка трохи пограє?

— Нехай... Тільки що-небудь сумне. Веселе зараз дратуватиме мені слух.

І Луїза заспівала норманською говіркою французької мови журливу пісню. Слова, що їх ми тут наводимо у вільному перекладі, супроводила така сама тужлива, як і самі вони, мелодія.

Зітхни ще раз І глянь ще раз на ці околиці: На ріки, на ліси і доли,— Більш не побачиш їх ніколи, Бо йдеш від нас.

Відкинь жалі,

Хай дзвін печально калатає, Чернець молитви хай читає! Життя твоє доходить краю На цій землі.

Не бійсь тепер.

Короткий біль, легке тремтіння — І вже кінець людському скнінню, І станеш ти сумною тінню, Бо ти помер.\*

Принц сидів і нічого не казав — подобається йому пісня чи ні; Луїза час від часу

замовкала, а потім на знак Раморні починала награвати знов, поки й звечоріло. Пустився дощ, спершу дрібний і теплий, а тоді заливний, з холодним вітром. Ні плаща, ні іншої такої одежини принц не мав, а коли Раморні запропонував йому свій плащ, він похмуро відмовився.

— Не гоже герцогові Ротсейському вдягати твої недоноски, сер Джон!.. Я до самих кісток змерз від цього мокрого снігу, а все через тебе. Чого це тобі спало на думку вирушати в дорогу, не зачекавши моїх слуг із речами?

Раморні не виправдовувався — він бачив, що принц у тому гуморі, коли його більше втішало розводитись про свої кривди, ніж вислуховувати пояснення, хай навіть слушні. Отак, поки Ротсей то похмуро мовчав, то вибухав докорами, на які ніхто не відповідав, човен підплив до рибальського села Ньюбурга. Всі зійшли на берег, де вже стояли засідлані коні, — про це Раморні подбав заздалегідь. Однак принц підняв коней перед Раморні на глузи — почасти відверто, а здебільш колючими натяками. Нарешті вони посідали верхи й вирушили крізь пільму ночі та зливу в дорогу, і попереду на відчай душі помчав принц. Співачка, яку він наказав також посадити на коня, не відставала. Вона звикла мандрувати в будь-яку погоду, пішки й верхи, і цю важку нічну поїздку переносила так само стійко, як чоловік. Раморні змушений був хіть-не-хіть скакати поруч із принцом: він потерпав, що примхливий юнак зверне з дороги й зупиниться в котрогось із вірних баронів, уникнувши так мудро розставлених йому тенет. Отож рицар цілу дорогу невимовно страждав і тілом, і душею.

Та ось вони в'їхали у Фолклендський ліс, і в мерехтливому місячному сяйві перед ними постала величезна похмура вежа — замок самого короля, хоч і переданий тимчасово герцогові Олбані. На їхній сигнал звідний міст опустився. На подвір'ї спалахнули смолоскипи, заметушилися слуги, допомогли принцові злізти з коня і повели його до покою, де на нього вже чекали Раморні з Двайнінгом. Рицар почав наполягати, щоб Ротсей послухався порад лікаря. Проте герцог відкинув цю пропозицію і бундючно наказав, щоб рому наготували постіль. Він постояв трохи, весь тремтячи, в мокрій одежі перед затсшленим каміном і, ні з ким не попрощавшись, пішов до спочивальні.

— Тепер ти сам бачиш, який примхливий і затятий цей хлопчисько, — сказав рицар Двайнінгові. — Тебе й досі дивує, що такому вірному, як я, слугі, хто так багато зробив для нього, надокучив цей господар?

— Анітрохи, — відповів аптекар. — Саме це, вже не кажучи про обіцяний титул графа Ліндорського, похитне відданість хоч кого. Одначе коли ми візьмемося до діла — сьогодні ж таки? Якщо судити з блиску в його очах та рум'янцю на щоках, то в нього почалася лихоманка, і вона полегшить нам роботу. Все виглядатиме так, ніби це сталося саме собою.

— Хоч сьогодні й трапляється зручна нагода, — сказав Раморні, — а все ж квапитись не варто. Завдамо удару після того, як приїде ота красуня, Катаріна Главер. Вона знадобиться нам потім як свідок — мовляв, бачила його живого-здорового незадовго до того, як... Ти мене зрозумів?

Двайнінг згідливо кивнув головою і додав:

— Атож, іще встигнемо! Хіба важко заморити квітку, яка хиріє вже від того, що їй дали завчасу розцвісти?

## РОЗДІЛ XXXI

Він сорому — на жаль!— таки не мав

В пиятиці та витівках бридких!

Й не цінував нічого, крім забав

Серед наложниць та гуляк, яких

Скликав із різних кіл — з найвищих до низьких.

Дж. Байрон, "Паломництво Чайльда Гарольда"

Вранці другого дня настрої у герцога Ротсейського був інший. Він, правда, нарікав на головний біль, його кидало то в жар, то в холод, але все це, здавалося, не пригнічувало принца, а скоріше навпаки — збуджувало. Він приязно розмовляв з Раморні й, хоч про минулу ніч і не згадував, однак було очевидно: сам він не забув про те, що хотів би стерти з пам'яті супутників,— вчорашні свої примхи. З усіма Ротсей був привітний, а з Раморні навіть жартував з приводу очікуваного приїзду Катаріни.

— Уявляю собі, як здивується ця чарівна преподобниця, потрапивши в чоловіче товариство,— вона ж бо сподівається побачити\* тут самі очіпки та білі опинки служниць леді Марджорії А ти, Раморні, бачу, не багато держиш у домі жіноцтва?

— Це правда, крім вашої співачки, тут жінок немає... Я держу тільки двох-трьох служниць, що без них не можна обійтися на кухні... До речі, високосте, ця дівка настирливо допитується, де ж та пані, до якої ви обіцяли її влаштувати... Може, відпустимо її, нехай пошукає собі нову господиню в чистім полі?

— Ні в якому разі! Вона розважатиме Катаріну... Послухай, Джоне, а чи не зустріти нам юну препадобницю невеличким маскарадом?

— Що ви маєте на думці, мілорде?

— Ох і нетяма ж ти! Вона сподівається застати тут герцогиню Ротсейську? Нащо її розчаровувати?! Я буду герцогом і герцогинею в одній особі!

— їй-богу, ніяк не доберу...

— Ет, немає більшого тупака, ніж розумник,— сказав принц,— якщо він одразу не збагне, в чім річ. Моя герцогиня, як її називають, так само поспішала виїхати з Фолкленда, як я — приїхати сюди. Ми обоє не встигли зібратися в дорогу, і по сусідству з моєю спочивальнею лишилося стільки жіночого ганчір'я, що стало б на цілий карнавал! Так ось, я вберуся герцогинею Марджорі й ляжу на оцій канапі. Жалобна вуаль, вербовий вінок — одне слово, покинута пані Марджорі! Ти, Джоне, зі своєю ставною і манірною постаттю цілком заміниш її головну придворну даму — графиню Гермігільду; а Двайнінг гратиме стару відьму, няньку герцогині,— тільки в тої більше волосся над верхньою губою, ніж у Двайнінга на всьому обличчі й голові заразом. Доведеться йому для більшої схожості приклеїти ще й бороду. Візьми тих служниць із кухні та ще кількох гарних пажів, яких знайдеш,— зробимо з них моїх покоївок. Ти чуєш? Виконуй негайно!

Раморні вийшов до передпокою і розповів Двайнінгові про те, що вигадав принц.

— Доведеться тобі виконати й цю забаганку шаленця,— сказав рицар.— А мені, коли згадаю, що треба буде ще зробити, хочеться якомога менше на нього дивитись.

— Покладіться на мене,— відповів аптекар і стенив плечима.— Що ж то за різник, який може перерізати горлянку вівці, а боїться почути її мекання?

— Тьху, не думай, я назад не поверну!.. Я добре пам'ятаю, як він хотів запроторити мене в монастир, викинути, мов поламаний спис. Ходімо!.. А втім, стривай, перше ніж ти підеш влаштовувати цей безглуздий маскарад, треба зробити щось таке, щоб обвести круг пальця отого твердолобого Чартеріса. Якщо він і далі гадатиме, ніби герцогиня Ротсейська й досі в замку, а з нею Катаріна Главер, то, чого доброго, ще припхається сюди запропонувати свої послуги й таке інше. А нам зараз його присутність тут,— тобі навряд чи треба пояснювати,— зовсім не до речі... І це легко може статися, бо .ніжні турботи міднолобого рицаря про ту дівку дехто називає зовсім інакше...

— Ваш натяк я зрозумів і беру Чартеріса на себе. Я пошлю йому такого листа, що в найближчий місяць він сюди й не поткнеться — остерігатиметься Фолкленда, мов пекла... Ви мені не скажете, хто в герцогині духівник?

— Волтіоф, чернець-францисканець.

— Цього досить. Я негайно беруся до діла.

Минуло небагато часу, і Двайнінг, писака на диво вправний, склав листа й віддав його в руки Раморні.

— Прекрасно! Ти міг би знайти своє щастя в оточенні Ротсея... А втім, я надто заздрісний і ніколи не допустив би тебе близько до принца... якби йому не було три чисниці до смерті.

— Прочитайте вголос,— запропонував Двайнінг,— 1 ми разом послухаємо, чи гладенько воно вийшло.

Раморні почав читати:

— "З наказу нашої можновладної і високородної принцеси Марджорі, герцогині Ротсейської..." — і так далі,— "...я, Волтіоф, недостойний брат ордену святого Франціска, сповіщаю тебе, сер Патрік Чартеріс, рицаря Кінфонського замку, що її високість дуже обурило зухвальство, з яким ти зважився прислати до її двору дівчину, чию поведінку слід вважати легковажною, оскільки вона без особливої на те потреби понад тиждень прожила в твоєму замку без товариства будь-якої іншої жінки, коли не брати до уваги прислугу. Про цей гріх пішов поголос по всьому Файф-шіру, Ангусу та Пертшіру. Однак її високість, ласкаво вбачаючи в цьому непристойному вчинку людську слабкість, все ж таки не наказала відшмагати розпусницю кропивою чи покарати її в інший спосіб, а віддала дівчину під опіку двох добрих ченців ЛіндОрського монастиря, отця Тіскала та отця Дандермора<sup>1</sup>, посланих на той час з особливим дорученням до Гірської Країни, її високість звеліла ченцям доправити Катаріну до батька, що, як запевняє вона сама, живе тепер в околицях Лох-Тею; під наглядом батька дівчина знайде собі місце, яке більше відповідає її званню та звичаям, аніж

Фолклендський замок, поки там перебуває його високість герцог Ротсейський. Принцеса Марджорі звеліла згаданим велебним братам поводитися з юною особою так, щоб вона усвідомила весь свій гріх, а тобі герцогиня радить висповідатись і покаятись..." Підпис: "Волтіюф, з'наказу її високості принцеси..." і так далі. Прекрасно, прекрасно! — вигукнув Раморні.— Від такого несподіваного й різкого листа Чартеріс оскаженіє! Він здавна ставиться до герцогині з великою

•1 Англ. ТЫскгсиИ і Бипсіегтоге означають "бовдур", "базіка".

шаною — і раптом вона запідозрює його в непристойній поведінці, ще й тоді, коли він сподівається за своє добродійництво похвали! Це його просто ошелешить, і тепер він,— це ти слушно кажеш,— не скоро приїде сюди подивитись, як тут дівці живеться, чи висловити свою повагу високородній леді... Та йди вже, берися за маскарад, а я тим часом приготую те, чим цей маскарад завершиться навік.

Надходив полудень, коли Катаріна в супроводі старого Хеншо та стайничого сера Патріка Чартеріса під'їхала до величного Фолклендського замку. На широкому штандарті, що маяв над вежею, виднівся герб герцога Ротсейського; назустріч їм вийшли слуги, вбрані в кольори принцового двору. Все свідчило про те, ніби Марджорі Дуглас, як гадали повсюди, ще стоїть зі своїм двором у замку. Серце в Катаріні затрепетало — адже вона чула, що герцогиня, як і всі Дугласи, жінка горда й відважна. Хто знає, як тут її, Катаріну, приймуть? В'їхавши на подвір'я, дівчина завважила, що слуг тут не так багато, як вона сподівалася, але ж герцогиня жила в суворій самотності, отож Катаріну ця обставина не дуже здивувала. У передпокої її зустріла невеличка стара бабця, що, здавалось, під тягарем років зігнулася мало не додолу і йшла, спираючись на ціпок ебенового дерева.

— Широ тебе вітаю, красуне! — промовила вона, вклонившись.— Вітаю тебе, доню, в цьому нещасному домі! Сподіваюся,— стара знов уклонилась,— ти станеш утіхою для моєї дорогої господині, високородної герцогині Ротсейської. Посидь, доню моя, а я підумаю, чи міледі зможе тебе зараз прийняти. Ох, дитино моя, ти справді дуже гарненька, якщо пречиста дала тобі душу таку саму, як і вид!

По цих словах удавана стара прошмигнула до сусіднього покою, де застала Ротсея в жіночому вбранні, а Раморні, що відмовився брати участь у маскараді,— в його звичайній одежі.

— Ти неперевершений негідник, пане ескулап,— сказав принц.— Слово честі, мені здається, в душі ти не проти взяти собі всі ролі в цій виставі, у тім числі й коханця.

— Залюбки, якщо так мені пощастить звільнити від клопоту вашу високість! — відповів Двайнінг і знов загалготав своїм сміхом.

— Е ні,— заперечив Ротсей,— тут мені твоя допомога не знадобиться, чоловіче... А скажи, як я виглядаю, вмостившись отак на канапці?.. Чи схожий на таку собі знуджену, розніжену леді?

— У цієї "леді", дозволю собі сказати, надто тонкий стан і шляхетні риси як для Марджорі Дуглас.

— Забирайся геть, мерзотнику! І веди сюди оту прекрасну крижинку... Не бійся,



вона не поскаржиться, що я надто зніжений..., І ти, Раморні, ти теж іди собі.

Коли рицар вийшов з покою, вдавана стара впустила в інші двері Катаріну Главер. Вікна тут були ретельно завішані, й у Катаріни, коли вона побачила в сутіні на канапі нібито жіночу постать, ніяких сумнівів не закралося.

— Це та сама дівчина? — запитав Ротсей своїм від природи ніжним голосом, а тепер ще й умисне притишеним до шепоту. — Нехай підійде, Грізельдо, і поцілує нам руку.

"Колишня нянька" герцогині підвела переполохану дівчину до канапи й дала їй знак стати на коліна. Катаріна так і зробила, а тоді святобливо, щиросердо поцілувала вдягну в рукавичку долоню, що їй простягла вдавана герцогиня.

— Не бійся, — промовив той самий мелодійний голос, — перед тобою тільки сумний приклад того, яка марна людська велич... Щасливий той, дитино моя, котрого низьке походження не підносить на висоту, де інших шарпають державні бурі.

Так промовляючи, принц обвив руками Катаріну за ший і потяг її до себе, так ніби з наміром поцілувати на знак привітання. Але поцілунок вийшов занадто гарячий як для високородної покровительки, і Катаріна, подумавши, що герцогиня стратилася розуму, гучно скрикнула.

— Мовчи, дурненька! Це я — Давид Ротсей.

Катаріна озирнулася — старої не було... А Ротсей зірвав із себе вуаль, і дівчина зрозуміла, що опинилася в руках зухвалого розпусника.

"О господи, не покидай мене! — промовила дівчина подумки. — Я знаю, ти мені допоможеш, якщо я не дам собі раду сама!"

Коли в її голові склалося таке рішення, Катаріна опанувала себе і спробувала, як могла, приховати страх.

— Жарт вам удався, високосте, — промовила вона якомога твердіше й, оскільки принц усе ще тримав її за руку, додала: — Зробіть ласку, відпустіть мене.

— Ні, чарівна моя полонянко, не випручуйся. Чого ти боїшся?

— Я не випручуюсь, ваша високосте. Коли вже ваша воля мене тримати, то я не опиратимусь. Я не хочу дражнити вас і цим дати вам привід зле зі мною поводитись, а потім каратися самому, коли настане час отямитись.

— Ох, зрадливице! Ти сама всі ці місяці держала мене в полоні, — сказав принц, — а тепер не дозволяєш мені трохи тебе затримати?

— На вулицях Перта, де я мргла б слухати вас чи не слухати, це було б з вашого боку, високосте, просто залицання, але тут це — тиранія.

— А якщо я відпущу тебе, — промовив Ротсей, — куди ти побіжиш? Мости зведено, грати спущено... А мої слуги будуть глу-

хі до пхикання примхливого дівчиська. Отож будь зі мною привітна, і сама побачиш, що означає зробити послугу принцovi.

— Відпустіть мене, високосте, і вислухайте мою скаргу на вас-таки самого — скаргу принцovi Шотландському на герцога Ротсейського!.. Я — дочка простого, але шанованого громадянина і, можна сказати, наречена відважного й чесного чоловіка. Якщо я чим-небудь дала вашій високостві привід так зі мною чинити, то я зробила це

ненавмисне. Благаю вас, не зловживайте своєю владою наді мною, дозвольте мені піти звідси. Ваша високість нічого не доможеться від мене інакше, ніж у спосіб, не гідний рицаря і взагалі чоловіка!

— А ти смілива, Катаріно! — відповів принц. — Але як рицар і чоловік я не можу не прийняти твій виклик. І я провчу тебе, щоб ти знала, як небезпечно кидати такі виклики.

По цих словах Ротсей знову спробував обняти дівчину, але вона вислизнула з його рук і так само рішуче й твердо провадила:

— Мілорде, я знайду в собі не менше сили чесно боронитися, ніж ви в собі — нечесно нападати. Тож не ганьбіть і себе, й мене, вдаючись до насилля. Ви можете мене вдарити, можете покликати на допомогу своїх слуг — однаково нічого не доб'єтесь!

— Невже ти думаєш, що я такий звір? — сказав принц. — Якщо я й мав намір удатися до сили, то тільки настільки, щоб у жінки лишилося вибачення перед самою собою, коли вона піддається власній слабості. — І він, схвилюваний, сів на канапу.

— Тоді прибережіть свою силу для тих жінок, котрим потрібне таке вибачення. А я опираюся з усією рішучістю людини, що їй дорога честь і страшна ганьба. Ох, мілорде, якби ви домоглися свого, то тільки розірвали б останні узи між мною і життям... між самим собою і честю! Мене заманили сюди підступно, як у пастку, тільки я не знаю хто. Та якщо я звідси вийду зганьблена, я на весь світ знеслаблю того, хто розбив моє щастя. Я візьму в руки ціпок прочанина, і скрізь, де люди шанують закони рицарства, де чули слово "Шотландія", я кричатиму, що нащадок ста королів, син набожного Роберта Стюарта, спадкоємець героїчного Брюса, — це чоловік, якому чужа честь і вірність, не гідний батьківської корони й власних острог. Кожна жінка в усіх кінцях світу вважатиме ваше ім'я надто мерзенним, щоб вимовляти його вголос; кожен благородний рицар вважатиме вас розпусним, підступним негідником, що зрадив першу заповідь воїна: оберігати жінку, захищати слабого.

Ротсей сидів, дивився на Катаріну, і весь його вигляд виражав роздратування й водночас захват.

— Ти забула, дівчино, з ким розмовляєш. Честь, яку я тобі запропонував, вдячно прийняли б сотні дам, чий шлейф ти народжена носити.

— Дозволю собі сказати ще раз, високосте, — відповіла Катаріна, — прибережіть свою ласку для тих, хто її оцінить, а ще краще ви зробите, якщо віддасте свій час і силу для інших, благородніших поривань, — захисту своєї країни, турботам про щастя своїх підданих! Ох, мілорде! З якою радістю захоплений народ назвав би вас тоді своїм владарем!.. Як залюбки він згуртувався б навколо вас, якби ви захотіли повести його на боротьбу проти гноблення слабких сильнішими, проти насилля беззаконників, тиранії облудників!

Катаріна говорила пристрасно, і глибоко вразила герцога Ротсейського; а пробудити в ньому високі почуття було так само легко, як легко вони в ньому гасли.

— Пробач, якщо я тебе налякав, дівчино, — сказав він. — Ти надто благородна, щоб

бути іграшкою моїх скороминущих утіх. Та навіть якби твоє походження було таке саме благородне, як твоя душа й невічна краса, однаково я б не зміг домагатися твоєї прихильності. Але мої надії зруйновані, Катаріно!.. Заради політичних інтриг мене розлучили з єдиною жінкою, котру я любив у своєму житті, й накинули мені дружину, яку б я ненавидів завжди, навіть коли б вона мала ті чари й красу, що тільки й можуть зробити жінку в моїх очах принадною. Я ще дуже молодий, але здоров'я в мене підточене, і мені тепер тільки й лишається зривати придорожні квітки на моєму вже недовгому шляху до могили... Поглянь на мої запалені щоки!.. Послухай, коли хочеш, як нерівно б'ється в мене пульс... Пожалій мене, Катаріно, й прости, якщо я, чиї права наступника трону зневажено й потоптано, не завжди рахуюся з правами інших людей і примхливо потураю своїм хвилинним забаганкам.

— Ох, мілорде! — вигукнула Катаріна з властивою їй вдачі захопленістю.— Мені хочеться назвати вас дорогим моїм проводирем, бо нащадок Брюса дорогий кожному синові й кожній дочці Шотландії... Не кажіть, благаю вас, не кажіть більше того, що ви сказали! Вашому славному предкові довелося пережити вигнання, утиски, голодну ніч і сповнений нерівної боротьби день, щоб визволити свою батьківщину... То виявіть же й ви таке самозречення й визволіть самого себе! Вирвіть себе з пут тих, хто прокладає собі шлях до влади, потураючи вашим шаленствам! Не довіряйте отому чорному Раморні!.. Я певна, ви про це не знали... Ви не могли знати... Але негідник, що схилив дочку на стежку ганьби, загрожуючи життю її старого батька,— такий чоловік здатний на будь-яку підлість, на будь-який злочин!

— Раморні тобі загрожував?! — перепитав принц.

— Так, високосте, і він не посміє цього заперечувати.

— Ми це йому пригадаємо,—відказав герцог Ротсейський.—

Моє ставлення до нього змінилося, але він неабияк постраждав через мене, і я повинен чесно заплатити за його послуги.

— За послуги?.. Ох, мілорде, якщо хроніки розповідають правду, такі послуги призвели до загибелі Трої і віддали Іспанію до рук невірних!

— Тихше, дівчино! Не кажи зайвого, прошу тебе! — сполошився принц і встав.— На цьому нашу розмову закінчимо.

— Тільки одне ще слово, герцоге Ротсейський! — захоплено вигукнула Катаріна, і її прекрасне обличчя зробилося схожим на застережливий вид ангела.— Не знаю, що штовхає мене говорити так сміливо, та палає в мені вогонь і рветься з грудей... їдьте з цього замку, не баріться ні години! Тут на вас чигає загроза! Не гайте й десяти хвилин, відішліть звідси Раморні! Його товариство небезпечне!

— Які в тебе підстави так говорити?

— Ніяких особливих,— відповіла Катаріна, засоромившись за свій надмірний запал.— Мабуть, ніяких, крім страху за ваше життя.

— Нащадок Брюса не повинен зважати на безглуздий страх... Гей, що там таке? Хто там?

Ввійшов Раморні й низько вклонився герцогові Ротсейському, а потім дівчині;

рицар, мабуть, уже вбачав у Катаріні фаворитку спадкоємця корони, а тому визнав за потрібне вшанувати поклоном і її.

— Раморні,— мовив принц,— чи є в замку хоч одна порядна жінка, що могла б прислужити цій юній дівчині, поки\* нам трапиться нагода відвезти її туди, куди вона забажає?

— Якщо ваша високість хоче знати правду,— відповів Раморні,— то ваш двір, боюся, щодо цього небагатий. Щиро кажучи, пристойнішого за мандрівну співачку серед нас нікого немає.

— От нехай вона й прислуговує цій юній особі, коли немає нікого кращого... А тобі, дівчино, доведеться набратись на кілька годин терпцю.

Катаріна вийшла з покою.

— Отакої, мілорде! Ви так скоро розлучаетесь із Пертською Красунею?! Ну, немає чого сказати — переможці примхливі!

— На цей раз не було ні перемоги, ні поразки,— холодно відказав принц.— Дівчина мене не любить, та і я люблю її не так, щоб потім краяти собі серце через її докори сумління.

— Отакої! Невинний Малькольм Дівич<sup>1</sup>, що ожив в одному зі своїх нащадків! — вигукнув Раморні.

— Зробіть ласку, сер, угамуйте свою дотепність або спрямуй-

Малькольм Дівич — прізвисько Малькольма Канмора.

те її на когось іншого. Мені здається, вже пора обідати, і я буду вам вельми вдячний, якщо ви накажете накрити на стіл.

Раморні вийшов з кімнати, але принц ніби завважив на його обличчі посмішку. Герцога Ротсейського прикро вразила думка про те, що він став предметом глузувань такого чоловіка. І все ж принц запросив Раморні до столу й навіть ушанував такою честю Двайнінга. Розмова за обідом точилася жвава й досить легковажна — принц підтримував її вмисне, так ніби прагнув винагородити себе за свою вранішню доброзвичайну поведінку, що її Раморні, начитаний давніх хронік, зухвало порівняв зі здерж-ливістю Сціпіона<sup>1</sup>.

Хоч герцог почував себе й погано, обід минав за веселими жартами, і стриманістю товариство не відзначалось. І просто через те, що вино було дуже міцне, чи через те, що Ротсей був надто кволий, а може,— і це найбільш вірогідно,— в його останній келих Двайнінг чогось підсипав, але під кінець обіду принц поринув у летаргійний сон — такий глибокий, що, здавалося, годі було його й розбудити. Сер Джон Раморні з Двайнінгом перенесли його до спальні, покликавши на допомогу тільки одного чоловіка, а кого саме — про це ми скажемо пізніше.

Вранці другого дня в замку було оголошено, що герцог Рот-сейський занедужав на заразну Хворобу, і, щоб вона не перейшла на решту людей, доглядати за принцом не пускали нікого, крім його колишнього стайничого, аптекаря Двайнінга та вже згаданого слуги. Один із цих трьох постійно сидів коло ліжка хворого, інших два в стосунках із мешканцями замку додержували обережності так само ретельно, як і

підтримували серед них думку про те, що герцог небезпечно хворий і хвороба його заразна.

## РОЗДІЛ XXXII

Нудьгуючи в зимові вечори,  
Вмостись коло вогню з людьми старими,—  
Нехай вгадають про колишні біди.  
Та перше ніж промовить на добраніч,  
Ти про мов їм горе розкажи а.  
В. Шекспір, іРічард II\*

А тим часом доля ошуканого спадкоємця шотландської корони була зовсім не така, як це оголосили жителям міста Фолкленда. Шаноллюбний дядько засудив небожа на смерть, щоб так прибрати

### 2 Переклад В. Струтинського.

8 дороги першу і найбільшу перешкоду на шляху своєму й своїх дітей до трону. Джеме, менший,— королі в РИН, був ІТЦй хлопчик, І з часом, гадав Олбані, не важко буде усунути і його. Раморні, сподіваючись досягти вищого становища, а також ображений віднедавна на свого господаря, охоче взявся допомагати Олбані знищити молодого Ротсея. Щодо Двайнінга, то цього штовхала на злочин однаковою мірою і любов до золота, і його природжена злостивість. Обачні й жорстокі змовники заздалегідь вирішили ретельно уникати всього, що може залишити після себе слід насилля : життя принца Шотландського мало згаснути саме собою, коли тендітний, ослаблений організм утратить будь-яку підтримку. Ні, наступника шотландського трону не вб'ють — він, як Раморні висловився колись в іншому випадку, тільки "перестане жити".

Спочивальня Ротсея у вежі ФОЛКЛЕНДСЬКОГО замку була ніби зумисне створена для здійснення такого страшного заміру. Ляда в підлозі відчинялася на вузькі сходи, про які мало хто знав і які вели до підземелля. Цими сходами феодалний власник замку користувався тоді, коли потай навідувався перевдягнений до своїх в'язнів. Ними ж таки змовники знесли непритомного принца до найдальшого підземелля, такого глибокого, що ніякі крики чи стогін, гадали вони, нагору не проникнуть, а двері та засуви були настільки міцні, що їх довго довелося б розбивати, навіть якби хто-небудь і знайшов потайний хід. Бонтрон, якого задля цього і зняли з шибениці, сам згодився допомагати Раморні в його нечувано жорстокій помсті над збитим із пуття і зрадженим господарем.

Цей мерзотник уже вдруге спустився до підземелля і саме тоді, коли тяжкий сон у принца почав розвіюватись і він прийшов до тями. Недужий відчув крижаний холод і збагнув, що встати йому не пощастить: кайдани на руках і ногах ледве давали змогу поворухнутись на прілій соломі, де він лежав. Перша думка була та, що це — страшний сон, але потім її змінив невиразний здогад, близький до правди. Ротсей почав кликати, гукати, потім пронизливо, нестямно заволав... Але на допомогу ніхто не йшов, і тільки луна під склепінням його в'язниці відповідала на крики. Бонтрон чув розпачливе

благання принца, але свідомо зволікав, згадуючи про ті зневажливі насмішки та кпини, що ними Ротсей виражав свою відразу до нього. Та коли нещасний юнак, вибившись із сил і зневірившись, замовк, негідник вирішив нарешті постати перед очі свого в'язня. Він відімкнув замки, ланцюг упав. Ротсей звівся на лікоть, наскільки давали змогу кайдани... Червонувате світло, що так різонуло йому в очі, аж він мимоволі їх заплющив, лилося десь ізгори, наче крізь склепіння; і коли принц знов підвів повіки, у тому світлі перед ним виросла примарна

постать чоловіка, що його Ротсей уже вважав мертвим. В'язень злякано сахнувся назад.

— Це мій вирок і суд! — вигукнув Ротсей. — І мучити мене послано з пекла наймерзеннішого\* чорта!

— Я живий, високосте, — озвався Бонтрон. — А щоб і ви могли жити й утішатися життям, зробіть ласку, сядьте й поїжте.

— Поскидай з мене це залізаччя! — зажадав принц. — Випусти мене на волю, і хоч би який ти був собака, а станеш найбагатшою людиною в Шотландії!

— Якби ви навіть дали мені золота на вагу своїх кайданів, — відповів Бонтрон, — я все одно волію бачити на вас оце залізаччя, ніж на собі золоті ланцюги!.. Та гляньте сюди!.. Ви любили смачненько поїсти — дивіться ж, як я задля вас постарався!

І Бонтрон із диявольським ошкіром на обличчі розгорнув шмат невичиненої шкіри, в якій щось приніс під пахвою. Він присвітив ліхтарем і показав нещасному принцові щойно відтяти бичачу голову — добре відомий у Шотландії знак • смертного присуду. Потім негідник поставив голову в ногах принцового ложа чи, краще сказати, смертного одра й промовив:

— Тільки будьте стримані в їді, величносте. Бо ви, мабуть, не скоро знов одержите обід.

— Скажи мені лише одне, нікчемо, — сказав принц. — Чи знає про все це Раморні?

— А як би ж ти сюди потрапив?! Ох, бідна пташка, попалася в сільце! — відповів убивця.

По цих словах двері причинилися, загрюкали засуви, і нещасний принц знов залишився в пітьмі, сам зі своїм горем.

— О, батьку, батьку!.. Ти був провидець!.. Патериця, на яку я спирався, і справді обернулася для мене гострим списом!..

Не описуватимемо довше годин — ні, днів! — сповнених тілесних мук і безнадійного відчаю...

Та не судилося цьому тяжкому злочину минути без покарання.

Тим часом про Катаріну Главер та мандрівну співачку всі забули: мешканці замку, здавалося, тільки й думали про герцога Ротсейського. Обом дівчатам виходити з замку заборонили, поки з'ясується, чим скінчиться ця небезпечна хвороба і чи справді вона заразна. Самотні й полишені одна на одну, вони якщо й не подружили, то принаймні потоваришували, і їхні взаємини стали ще тепліші, коли Катаріна довідалася, що Луїза — та сама блукалиця, через яку Генрі Вінд накликав на себе її невдоволення. Тепер

Катаріна остаточно переконалася, що зброяр не винен, і захоплено слухала, як Луїза вихваляла свого галантного заступника. Та й сама співачка, усвідомлюючи, наскільки Катаріна стоїть вище від неї своїм суспільним становищем і душею, залюбки розмовляла про відважного коваля. Свою вдячність йому вона виразила словами улюбленої в Шотландії пісеньки:

О вірний мій.

Хоробрий мій!

Він ходить в шапці голубій.

По всьому видно вояка —

Тверде і слово, і рука.

Хоч і в далекій стороні.

А буде милий мій — мені.

Є лицарі з чужих країв. Що не лякаються боїв: Француз і німець з-за морів; Є в вільній Англії бійці — Все лучники та молодці. Ніде ж нема таких, як мій. Що ходить в шапці голубій! \*

Одне слово, за інших обставин сумнівна репутація мандрівної співачки стала б, мабуть, на заваді її товаришуванню з дочкою міського ремісника, але тепер, коли доля звела дівчат до купи, Катаріна знайшла в Луїзі лагідну й люб'язну подругу.

Так вони прожили чотири чи п'ять днів. Уникаючи грубощів з боку прислуги і взагалі намагаючись якомога менше потрапляти людям на очі, дівчата самі варили їсти в своїй кімнатці. Але зовсім не бачитися з прислугою вони все ж таки не могли, і досвідченіша в усіляких хитрощах та сміливіша серед людей Луїза, прагнучи догодити Катаріні, сама взялася ходити до ключника по сякі-такі продукти для їхнього вбогого обіду, а також готувати з майстерністю справжньої французької.

На шостий день, незадовго перед полуднем, Луїза знов пішла по провізію. Може, їй скортіло подихати свіжим повітрям, а може, вона сподівалася знайти трохи салати або іншої зелені чи бодай нарвати букетик ранніх квітів і прикрасити стіл, але співачка забрела до невеликого садка позад замку. До вежі Луїза прибігла бліда як: смерть і тремтячи мов осиковий листок. Її жах ту ж мить передався Катаріні, і Пертська Красуня, ледве добираючи слова, запитала, яке ще лихо впало на них.

— Помер герцог Ротсейський?

— Гірше! Його морять голодом!

— Ти збожеволіла, дівчино!

— Ні, ні, ні! — вибухнула здавленим голосом Луїза, і її слова посипалися так швидко, що Катаріна ледве встигала їх розу\* міти. — Я хотіла нарвати вам на стіл квіток, бо вчора ви сказали, що любите квітки... А мій бідний цуцик поліз у кущі тиса та гостролисту, — там ними позаростали якісь давні руїни попід му ром, — а потім прибіг назад і так скавучить, так скавучить...

Тоді я підкралася ближче подивитись, що ж там таке... І... Ох! Я почула стогін, наче когось страшно мучать, але голос був дуже кволий, ніби йшов десь із-під землі. Нарешті я збагнула, що той стогін долинає з вузької щілини в стіні, обвитої плющем. І

коли я припала вухом до стіни, то почула принців голос, який виразно сказав: "Тепер мені вже не довго лишилось..." А тоді стих і начебто зашепотів молитву.

— Господи, помилуй!.. Ти з ним балакала?

— Я спитала: "Це ви, ваша високосте?" А він і каже: "Хто там із мене знущається, титулюючи так?" Тоді я запитала, чи не можна йому чим-небудь допомогти, а принц відповів таким голосом, що я повік його не забуду: "їсти!.. їсти!.. Я помираю з голоду!" Ось я й прибігла розказати вам. Що діяти?.. Кричати на гвалт?..

— Крий боже! Так ми не врятуємо його, а швидше занапастимо себе! — відповіла Катаріна.

— То що ж нам робити? — розпачливо запитала Луїза.

— Ще не знаю,— відповіла Катаріна, промітна й рішуча у виняткових випадках, хоч у буденних справах і поступалася своїй приятельці кмітливості.— Поки не знаю... Але ми повинні щось зробити... Не можна дивитись, як безпорадно помирає нащадок Брюса!

Сказавши так, Катаріна схопила невеличке горня з юшкою та м'ясом, загорнула в полу плаща кілька тоненьких коржиків, що їх сама спекла, і, сказавши Луїзі, щоб та взяла глек із молоком — суттєву частину їхніх припасів,— поспішила в садок.

— О, нашій прекрасній черничці закортіло погуляти? — гукнув услід їм хтось із слуг, що трапився дорогою.

Та Катаріна навіть не глянула на нього, і дівчата щасливо дісталися до садка.

Луїза показала на купу зарослих кущами руїн під самісіньким замковим муром,— раніше то був, мабуть, виступ будівлі. Там виднілася вузька щілина, зроблена зумисне для того, щоб до підземелля надходило повітря. Але з часом стіна обвалилася, отвір став трохи ширшим, пропускаючи в темницю тьмянний пучок світла, хоч ті, хто спускався туди зі смолоскипом, цього й не помічали.

— Могильна тиша,— промовила Катаріна, прислухавшись.— О, матір божа! Він помер!

— Треба щось придумати,— сказала Луїза і торкнула пальцями струн лютні.

У відповідь із глибини підземелля долинуло тільки зітхання. Нарешті Катаріна зважилася заговорити:

— Це я, високосте... Я принесла вам їсти.

— Ага, Раморні? Ти спізнився зі своїм жартом — я помираю,—почулася відповідь.

"У нього потьмарився глузд,— промайнуло в Катаріні.— І не дивно! Та цоки в ньому жевріє життя, має жевріти й надія!"

— Це я, ваша високосте, Катаріна Главер... Я принесла їжу, тільки не знаю, як її подати вам.

— Хай благословить тебе господь, дівчино! Я думав, моїм стражданням настав край, та вони знов ожили в мені, коли я почув СЛОЕО "їжа"!

— Ось вона, їжа. Та як, ох, як же я передам її вам? Отвір дуже вузький, а стіна така товста!.. О, я вже знаю, як! Я придумала!.. Луїзо, виріж мені з верби палицю, якомога довшу, хутчій! 9



Співачка вирізала палицю, а Катаріна зробила на її кінці надріз і вставила в нього кілька коржиків, змочених у юшці,— вени були разом і їжею, й питвом.

Нещасний принц з'їв зовсім небагато і через силу, але від щирого серця дякував своїй рятівниці.

— Я мав намір учинити над тобою наругу,— промовив він,— а ти хочеш урятувати мені життя!.. Але йди вже, рятуйся сама!

— Я прийду ще і знов принесу вам їсти, як тільки трапиться нагода,— сказала Катаріна й принишкла, бо цієї миті приятелька смикнула її за рукав і зробила знак мовчати.

Обидві сховалися серед руїн і почули голоси Раморні та аптекаря, що стиха про щось розмовляли.

— Він міцніший, ніж я собі гадав,— пробурмотів перший.— А скільки тримався Далволсі, коли рицар Ліддесдел запроторив його до Ермітажського замку?

— Два тижні,— відповів Двайнінг.— Але той був кремезний чолов'яга, ще й діставав якусь підтримку — до нього потроху сипалося зерно з комори над його склепом<sup>1</sup>.

— А чи не краще буде покласти всьому край відразу? Чорний Дуглас проїздитиме цією дорогою. А він не знає таємниці герцога Олбані. Ще зажадає побачитися з принцом... Треба покінчити з цим ділом до його приїзду.

Вони пройшли далі, заклопотані своєю страшною, зловісною розмовою.

сам. Дуглас зненацька захопив Далволсі в Хевіку, коли той справляв свої обов'язки, і держав в ув'язненні в Ермітажському замку, поки той помер з голоду в липні 1342 р. Про зерна, що сипалися до нього а комори нагорі, згадує в своїй хроніці Годскрофт (ст. 76). Прим. аёт.

— Скоріше до вежі! — прошепотіла Катаріна приятельниці, коли ті двоє вийшли з садка.— Я придумала була, як утекти звідси самій, але тепер ми скористуємося моїм планом і врятуємо принца. Надвечір до замку навідується молочниця, і коли вона заходить з молоком у комору до ключника, то залишає свій плащ звичайно в передпокої. Візьмеш її плащ, щільніше в нього загорнешся, і сміливо підеш, наче молочниця, повз вартового. Під той час він звичайно вже п'яний. Тебе не гукнуть ні біля брами, ні на мосту. Тільки тримайся впевнено, і все буде гаразд. А тоді мчи назустріч Чорному Дугласові! Ближче немає нікого, лише він може нам допомогти!

— Як?! — ужахнулася Луїза.— Хіба це не той самий жорстокий лорд, що загрожував покарати мене і зганьбити?

— Повір, про таких, як ти і я, він не пам'ятає й години — байдуже, що обіцяв: добро чи зло. Скажеш йому, що його зять, принц Шотландський, помирає у Фолклендському замку,— зрадники морять його голодом... І він не тільки тебе простить, а й винагородить!

— Винагороди мені не треба! — сказала Луїза.— Винагородою мені буде наша вдача. Та, боюсь, залишатися тут небезпечніше, ніж тікати... А тому дозвольте мені зостатись і годувати нещасного принца, а ви рушайте по допомогу. Якщо вони вб'ють мене раніше, ніж ви повернетесь, візьміть мою бідну лютню і, прошу вас, подбайте про

мого маленького Шарло.

— Ні, Луїзо,— відповіла Катаріна,— блукати безпечніше тобі, та й досвіду в тебе більше. Іди... А якщо, повернувшись, не застанеш мене живою,— а це цілком може статися,— передай моєму бідному батькові оцей перстень і пасмо мого волосся. Скажи йому, що Катаріна загинула, рятуючи Брюсову кров... А оце друге пасмо віддай Генрі. Катаріна, скажи йому, думала про нього в свою останню годину. І ще додай: він вважав її надто суворою, коли вона засуджувала кровопролиття, але тепер він бачить — Катаріна чинила так не тому, що дорожила власних^ життям.

Дівчата обнялися й заплакали. До вечора залишалось кілька годин, і весь цей час вони придумували, як краще подавати в'язневі їжу. Нарешті зробили з очеретин, уставивши їх одна в одну, довгу трубочку, щоб подавати нею принцові рідку їжу.

Та ось дзвін на міській церкві у Фолкленді покликав людей до вечерні. На подвір'ї з'явилася з глеками жінка — вона принесла мешканцям замку молоко, а разом прийшла почути чужі новини й поділитися своїми. Як тільки молочниця зайшла на кухню, Луїза, знову припавши на прощання до Катаріни й присягнувши на вічну вірність, тихенько спустилася з цуциком під пахвою сходами вниз. За хвилю Катаріна, затамувавши дух, побачила, як співачка, вгорнувшись у плащ молочниці, спокійно проминула звідний міст.

— О?! — здивувався вартовий.— Чого це ти так рано сьогодні вертаєшся, Бріджет? Невесело в замку, еге, пташко моя?.. Та вже ж, сумно, коли в домі хвороба!

— Та забула свої розрахункові палички,— відказала спритна французенка.— Я ще вернуся, тільки вершки зберу.

Зробивши гак навколо міста Фолкленда, вона подалася по стежці, що вела через мисливські угіддя. Пертська Красуня з полегкістю зітхнула й подякувала долі, коли постать Луїзи розтанула вдалині. Катаріні довелося пережити ще одну тривожну годину до того, як у замку виявили втечу. Сталося це тоді, коли молочниця, згаявши цілу годину на справи, що їх можна було залагодити за десять хвилин, зібралася йти додому й не знайшла свого сірого вовняного плаща. Поки його шукали, на ноги підняли весь замок. Зрештою жінки на кухні згадали про співачку й висловили припущення, що дівка, мовляв, може поміняти свій старий плащик на чужий новий. А вартовий, коли його суворо допитали, заявив, ніби бачив, як молочниця виходила з замку — відразу після того, як подзвонили до вечерні. Однак молочниця рішуче це заперечила, і тоді вартовий змушений був визнати, що то, либонь, сам диявол пройшов повз нього, інакше, мовляв, не скажеш.

Та коли, зрештою, з'ясувалося, що й співачки ніде нема, люди одразу все зрозуміли. Дворецький пішов сповістити сера Джона Раморні та Двайнінга, які тепер були нерозлучні, що одна з двох їхніх полонянок зникла. Злодія кожна дрібниця насторожує. Обидва похмуро презирнулися і негайно рушили до убогої кімнатки Катаріни. Вони хотіли застати дівчину зненацька й дізнатися від неї про втечу Луїзи.

— Де твоя приятелька, дівчино? — суворо, аж погрозово запитав Раморні.

— У мене тут приятельок немає,— відповіла Катаріна.

— Годі жартувати! — гримнув рицар.— Я кажу про співачку, що всі ці дні жила з тобою тут, в оцій кімнаті.

— Мені сказали, що вона пішла,— промовила Катаріна.— Нібито з годину тому.

— А куди? — підпрягся Двайнінг.

— Звідки мені знати,— відказала Катаріна,— куди забагнеться піти мандрівній співачці? їй, звісно, наскучило жити само-тною, це ж бо зовсім не те, що бенкети й танці, до яких вона звикла. Таке вже в неї ремесло... Захотіла й пішла. Дивно тільки, що вона пробула тут так довго.

— І це все,— гримнув Раморні,— що ти можеш нам сказати?

— Це все, що я можу вам сказати, сер Джон,— відповіла Катаріна.— І якщо навіть сам герцог Ротсейський прийде мене допитувати, я однаково більш нічого не зможу додати.

— Навряд чи вам загрожує небезпека, що принц знову вшанує вас честю ще раз побалакати з вами особисто,— промовив Раморні,— навіть якщо Шотландію мине скорбота через сумний наслідок його хвороби.

— Хіба герцог Ротсейський так тяжко хворий? — запитала Катаріна.

— Йому не може допомогти ніхто, крім самого неба,— відповів Раморні і звів очі вгору.

— Тоді покладімо всі\* сподівання на небо,— зітхнула Катаріна,— коли люди допомогти йому безсилі!

— Амінь! — вельми набожно мовив Раморні, а Двайнінг надав своєму обличчю скорботного виразу, хоч видно було, як вале-ко йому гамувати в собі глухий, однак сповнений тріумфу сміх, що його незмінно викликали в аптекаря релігійні почуття людей.

— І це люди!... Живі люди, а не дияволи з пеклаї Вони волають до небес, а самі по краплі п'ють гарячу кров свого нещасного господаря! — шепотіла Катаріна, коли обидва її спантеличені інквізитори пішли.— Чому ж поснули громи?.. Та скоро вони вдарять, і тоді... О, нехай вони принесуть не тільки кару, а й порятунок!

Тільки в полудень, коли вся прислуга клопоталася обідом, можна було, на думку Катаріни, без особливого ризику пробратися до отвору в стіні. Чекаючи цієї години, дівчина звернула увагу на якусь метушню в замку, де, відколи ув'язнили герцога Ротсейського, панувала могильна тиша. ґрати на брамі підіймалися і опускалися, рипіння коловороту змінював тупіт копит, коли виїздили й поверталися озброєні вершники на підпалених і змилених конях. Дівчина помітила також, що слуги, котрих вона час від часу бачила зі свого вікна, тепер усі при зброї. Все це провіщало близький порятунок, і серце в Катаріни радісно забилося; крім того, через метушню садок за замком зробився як ніколи безлюдний. Та ось настала обідня пора. Пославшись просто на свою забаганку, якій ключник, видно, був схильний потурати, дівчина попросила принести їй обід до кімнатки — і то саме таку їжу, яку було б найлегше подавати нещасному бранцеві. Катаріна пошепки його покликала. Відповіді не було. Тоді вона заговорила гучніше. І знов мовчання.

— Заснув,— промовила вона тихо й здригнулась, а потім підхопилася і скрикнула, коли голос позад неї відказав:

— Атож, заснув... Але навіки!

Катаріна обернулась: поруч стояв сер Джон Раморні — при повній зброї, але з піднятим заборолом, і обличчя його промовам

ляло, що він ладен скоріше померти, ніж битися. Голос його звучав стримано — так міг би говорити скоріше байдужий споглядач захопливих подій, ніж безпосередній їхній заводій і учасник.,

—/Я кажу тобі правду, Катаріно,— вів далі рицар.— Він помер... Ти зробила для нього все, що могла... Більш ти нічого не можеш зробити.

— Я не вірю... Не можу повірити! — вигукнула Катаріна.— О небо, зглянься наді мною! Невже немає справедливості, що ти допустило такий злочин?!

— Справедливість є, Катаріно. Небо тільки допустило, щоб розпусник став жертвою власного гріха. Іди за мною — я скажу тобі щось таке, що стосується тебе особисто. Кажу, іди за мною (Катаріна все ще вагалася), коли не хочеш, аби я віддав тебе на ласку собаки Бонтрона й аптекаря Хенбена Двайнінга.

— Гаразд, я піду за вами,— сказала Катаріна.— Гіршого, ніж щойно пообіцяли, ви вже не зможете мені зробити.

Раморні повів її до вежі, і вони східець по східцю почали підійматися нагору.

Нарешті відвага зрадила Катаріну.

— Далі я не піду,— сказала вона.— Куди ви мене ведете?.. Якщо на смерть, то я можу померти й тут.

— Ні, тільки на мур вежі, дурненька,— відповів Раморні. Рицар відсунув засув і широко розчинив двері. Вони вийшли

на склепистий дах замку, де люди налагоджували мангонелн, тобто балісти (воєнні машини для метання стріл та каміння), готували арбалети, складали на купу каміння. Та цих захисників не налічувалося й двох десятків, і Катаріні здалося, ніби в їхніх очах вона бачить сумнів і нерішучість.

— Катаріно,— мовив Раморні,— я не можу покинути цей пост, оборона вимагає моєї присутності. Але я можу поговорити з тобою й тут.

— Говоріть,— відповіла Катаріна,— я готова вас вислухати.

— Ти проникла, Катаріно, в криваву таємницю. Чи не забракне в тебе твердості її зберегти?

— Я не розумію вас, сер Джон,— сказала дівчина.

— Тоді слухай! Я вбив... жорстоко замордував, якщо хочеш... колишнього мого господаря, герцога Ротсейського. Іскру життя, яку ти підтримувала в ньому завдяки своїй доброті, не важко було погасити. У свої останні хвилини він кликав батька... Тобі млосно? Тримайся, я сказав іще не все. Тепер ти знаєш про злочин, але не знаєш, що його породило. Поглянь: ця рукавиця порожня. Догоджаючи йому, я втратив праву руку, а коли став непридатний до служби, мене вигнали, мов старого пса. Над моїм лихом насміялися й порадили мені поміняти на монастир палаці ft зали, що без них я

не можу жити, як без повітря! Зрозумій це. Пожаль мені й допоможи мені!

— Як я вам допоможу, сер Джон? — спитала тремтячим голосом дівчина. — Я не можу ні повернути вашої втрати, ні загладити вашої провини.

— Ти можеуї, Катаріно, мовчати про те, що бачила й чула в тих кущах. Я прошу тебе забути про це лиш на короткий час, бо знаю, що тобі повірять, коли ти скажеш: "Це було" або "Цього не було". А словам твоєї приятельки, отої фіглярки, та ще й чужоземки, ніхто не надасть ваги. Якщо ти вдовольниш моє прохання, я тобі повірю, буду спокійний за свою безпеку й відчиню браму перед тими, хто зараз сюди під'їздить. А якщо ти не пообіцяєш мовчати, я захищатиму цей замок, поки поляжуть усі до одного, а тебе скину сторчма з цього муру. Ти тільки поглянь униз — туди не зразу зважишся стрибнути! Тобі аж дух забило, поки ти вийшла сюди сімома прогонами сходів, але вниз ти спустишся так швидко, що не встигнеш і перевести подих!.. Я жду твого слова, красуне. І пам'ятай: ти скажеш його тому, хто не хоче завдати тобі кривди, але в своїй рішучості непохитний!

Катаріна стояла, охоплена жахом, і не мала сили відповісти людині, доведеній, здавалося, до відчаю. Та її врятував од необхідності відповідати Двайнінг, що саме надійшов. Аптекарь заговорив, як завжди, запобігливо і з незмінним своїм гелґотанням, стримуваним зневажливим усміхом, що виказував у його позе-дінці фальш.

— Ваша честь, не гоже, звісно, перебивати рицаря, коли він розмовляє з такою чарівною дівчиною. Але я мушу поставити одне дрібне запитання.

— Став, мучителю! — гримнув Раморні. — Погана звістка, навіть якщо вона загрожує тобі самому, для тебе просто втіха, аби тільки вона несла біду й іншим.

ч— Ге-ге! Гм... Я тільки хотів спитати, чи маєте ви намір, благородний рицарю, відважно захищатися однією рукою... о, даруйте, я тільки хотів сказати "одними руками"? Я питаю не просто так — з мене ж бо невелика користь у бою, хіба що ви вмовите обложників напитися моїх ліків, ге-ге! Щодо Бонтрона, то він такий п'янющий, як лишень можна сп'яніти від елю з горілкою. А в цілій залозі тільки ви, я та він і згодні чинити опір.

— Як?! А решта не хочуть битися, собаки? — крикнув Раморні.

— Я зроду не бачив, щоб людям так мало кортіло битися, — відповів Двайнінг. — Зроду. Та ось ідуть сюди двійко таких. Venit extrema dies Ге-ге-ге!

Настав останній день (лат.).

Підійшов Евіот зі своїм приятелем Банклом. Вигляд обидва мали похмурий, рішучий, — це були люди, що зважилися нарешті повстати проти сили, якій вони так довго корилися.

— Що там таке? — запитав Раморні, ступивши їм назустріч. — Чому ви покидали свої пости?.. Чого ти пішов із барбакана<sup>1</sup>, Евіоте?.. А ви всі чого поставали — забули наказ лаштувати манго-нели?!

— Ми хочемо вам дещо сказати, сер Джон Раморні, — відповів Евіот. — У цій суперечці ми не битимемось.

— Що? І Мої зброєносці мені перечать?! — закричав Раморні.

— Ми були вашими зброєносцями й пажами, поки ви були стайничим у герцога Ротсейського... Пішла чутка, ніби герцога вже немає живого... Ми хочемо знати правду!

— Який негідник пустив цю брехню? — вигукнув Раморні.

— Всі, хто ходив на вивідку в ліс, мілорде, в тім числі й я, прийшли з такою самою звісткою. Співачка, що втекла вчора з замку, рознесла повсюди чутку про те, ніби герцога Ротсейського замордовано чи він ось-ось помре. Дуглас іде до нас із великим загоном...

— І ви, боягузи, скористалися фальшивим поголосом, щоб покинути свого пана? — обурився Раморні.

— Мілорде,— мовив Евіот,— дозвольте Банклові й мені побачити герцога Ротсейського. Нехай герцог сам дасть наказ захищати замок, і якщо тоді ми не битимемося в цій суперечці до останку, я згоден, аби мене повісили тут, на цій найвищій вежі. Але коли принц помер своєю смертю, ми здамо замок графові Дугласу, що його, кажуть, призначено намісником короля... Ну, а якщо — крий боже! — благородний принц став жертвою підлого злочину, то, хоч би хто був убивця, ми не хочемо встрявати в це діло й не піднімено зброю на захист винного.

— Евіоте,— мовив Раморні, здіймаючи куксу,— якби ця рукавиця не була порожня, ти заплатив би життям за своє зухвальство!

— Хай так,— відповів Евіот,— але ми тільки виконуємо свій обов'язок. Я довго скавав за вами, мілорде, але тут я притримаю коня.

— Тоді прощай, і будьте ви всі прокляті! — люто закричав вельможа.— Подайте мені коня!

— Наш відважний рицар зібрався тікати,— промовив аптекар,— він непомітно підійшов до Катаріни й тепер стояв біля неї бік-о-бік.— Катаріно, ти, як і більшість жінок, забобонна дурепа. І все ж у тебе є трохи здорового глузду. Отож я звертаюся до тебе, до єдиної розумної істоти серед цієї череди биків, що товчуться круг нас. Чим стають у день страшного суду ці бундючні барони, які простують по життю, переступаючи через усіх і все? Ключчям на вітрі! Попідтинай їхні руки-молоти й ноги-стовпи — і ба, немає вояків! Відваги й сміливості в них катма — саме м'ясо!.. Дай їм тваринну силу — і чим вони будуть кращі від розлютованого бугая? А відбери ту силу — і твій рицар-герой качатиметься на землі, мов худобина, якій попідрізали жижки! А мудрець не такий. Розчави його, покаліч, та поки у нього в тілі живе іскра свідомості, він сильний своїм розумом... Катаріно, сьогодні вранці я готував тобі смерть. Тепер, я, здається, радий, що ти лишилася жива. Ти й розкажеш людям, як бідний аптекар, що все життя готував пілюлі, розтирав порошки й торгував отрутою, зустрів свою долю поруч із хоробрим рицарем Раморні, можновладним бароном, претендентом на титул графа Ліндорського... Нехай береже його бог!

— Старий чоловіче,— промовила Катаріна,— якщо твоя заслужена кара й справді так близько, то інші думки мають бути у тебе в голові, а не марнолюбна маячня, породжена твоєю марно-любною філософією... Попроси, нехай покличуть тобі

духівника.

— Аякже! — зневажливо мовив Двайнінг.— Бракувало ще розводити балачки з гладким ченцем, що навіть нічого не тямить — ге-ге-ге! — у тій варварській латині, яку завчив напам'ять! Гарний був би порадник тому, хто штудіював науку в Іспанії та в Аравії! Ні, Катаріно, я виберу собі за сповідальника людину, на котру приємно подивитись, і цією честю я вшаную тебе!.. Поглянь тільки на цього хороброго рицаря!.. Лоб мокрий від поту, губи тремтять у передсмертних муках, бо його вельможність — ге-ге-ге! — просить, бач, заступитися за своє життя в колишніх своїх слуг. У нього не вистачає слів упросити їх, аби вони дали йому дременути звідси! Дивись, як перекривилося в нього обличчя! Він умовляє невдячних собак, кожен з яких мав би впасти йому в ноги, щоб вони дали-йому бодай ту нагоду врятуватися, яку має заєць, коли за ним женеться зграя гончаків! Поглянь і на похмурі, пригнічені, вперті обличчя цих слуг-зрад-ників! Вони не хочуть дати своєму панові навіть таку жалюгідну нагоду врятуватись, і не знають, як бути — боятися чи соромитись. Ці нікчеми забрали собі в голову, ніби піднесли над таким чоловіком, як я! А ти, дурненька, як же низько ти ставиш свого бога, коли гадаєш, мовби таких негідників створив усе-вишній!

— Ні, ні, злий чоловіче! — гаряче вигукнула Катаріна.— Господь, перед яким я схиляюся, створив цих людей спроможними усвідомлювати й любити його, охороняти й захищати своїх ближніх, жити святим і добродієм життям. А тим, чим вони поставали, їх зробили власні вади та спокуси диявола. О, прийми ж і ти цей урок своїм кам'яним серцем! Доля тобі подарувала більшу мудрість, ніж решті таких, як ти, дала очі зазирнути в таємниці природи, наділила тебе проникливим серцем, вправною рукою. Але твоя гордість затруїла ці коштовні дари, обернула на безбожника того, хто покликаний бути мудрецем-християнином.

— На безбожника, кажеш? — відповів Двайнінг.— Може, де в чому я й маю сумніви... Та скоро вони розвіються. Он їде той, хто пошле мене, як уже послав тисячі інших, туди, де розкриваються всі таємниці!

Катаріна подивилася в той бік, куди саме був спрямований погляд аптекаря, й побачила на одній із лісових галяв загін вершників. Вони скакали чвалом. Посередині загону маяло знамено, знаки на якому Катаріна ще не могла розрізнити, але з гомону, що знявся довкола, дівчина збагнула: то знамено Чорного Дуг-ласа. Вершники зупинилися на такій відстані, щоб до них не можна було дострелити з лука, і вісник із двома сурмачами під'їхав до головного містка. Гучно просурмили сурми, і вісник зажадав, аби відчинили браму перед високородним і грізним графом Арчібальдом Дугласом. Намісник короля ім'ям його величності наказує мешканцям замку скласти зброю; будь-який непослух означатиме державну зраду.

— Ви чули? — звернувся Евіот до Раморні, що стояв похмурий і нерішучий.— Ви самі накажете здати замок чи це зроблю я?..

— Ні, негіднику! — урвав його рицар.— Я буду твоїм паном до останку! Відчини браму, спусти місток і здай замок Дугла-сові!

— Такий вчинок можна назвати хоробрим виявом доброї золі! — промовив

Двайнінг.— Це однаково, що коли б мідна сурма, яка пролунала тут хвилину тому, назвала власною музикою звуки, котрі вдихнув у неї отой смердючий сурмач!

— Нікчемний ти чоловік! — сказала Катаріна.— Або мовчи, або звернися думками до вічності,— ти вже в неї на порозі!

— А яке діло до цього тобі? — відповів Двайнінг.— Ти, дівчино, хіть-не-хіть почувеш те, про що я тобі скажу. І ти розповідатимеш про це скрізь, бо робити так тобі накаже твоя жіноча натура. Перт і ціла Шотландія довідається про те, кого вони втратили в особі Хенбена Двайнінга!

Брязкіт зброї дав знати, що люди Дугласа спішилися, ввійшли до замку і вже роззброюють його нечисленну залогу. Сам граф піднявся на мур з невеликим гуртом воїнів і наказав їм знаком узяти під варту Раморні та Двайнінга. Потім з якогось закуття витягли отупілого від вина Бонтрона.

— Це вони — ті троє, що їм нібито доручено наглядати за принцом під час його вигаданої хвороби? — промовив Дуглас тут-таки, у залі замку, починаючи допит.

— Більше ніхто його не бачив, мілорде,— відповів Евіот,— хоч я й пропонував свої послуги.

— Ведіть нас до спочивальні герцога й прихопіть із собою цих трьох... Тут іще має бути одна дівчина, коли її не замордували або не вивезли тайком з замку,— приятелька мандрівної співачки, що перша принесла нам звістку.

— Ось вона, мілорде,— сказав Евіот і вивів Катаріну наперед. Краса, схвильований вигляд дівчини справили враження навіть на похмурого й черствого графа.

— Нічого не бійся, дівчино,— мовив він.—/Ги заслужила й похвалу, й винагороду. Розкажи мені, як на сповіді, що ти бачила в цьому замку.

Катаріна коротко змалювала свою страшну історію.

— Твої слова,— сказав Дуглас,— достоту збігаються з розповіддю співачки... Тепер ходімо до спочивальні принца.

Вони рушили до покою, де, як усі гадали, жив усі ці дні герцог Ротсейський. Але знайти ключа не вдалося, і граф ввійшов до кімнати аж після того, коли виламали двері. Він побачив виснажені, жалюгідні останки нещасного принца, покvapно кинуті на ліжку. Вбивці, очевидно, мали намір обрядити мертве тіло й надати йому такого вигляду, ніби принц помер своєю смертю. Але їм завадив переполох у замку після втечі Луїзи. Дуглас мовчки дивився на труп заблуканого юнака, якого шалені вигадки та бурхливі пристрасті довели до такого передчасного й фатального кінця.

— Я мав із ним свої рахунки,— промовив Дуглас.— Але після такого видовища можна навік забути всі кривди!

— Ге-ге!.. Ми тут хотіли влаштувати все так,-т— озвався Двайнінг,— щоб вашій всемогутності приємніше було дивитися. Але ви приїхали дую^е несподівано, а коли майстер поспішає, робота виходить погано.

Дуглас, здавалося, не чув того, що казав його бранець,— так пильно граф дивився на мертве тіло перед собою: на посіріле, нужденне обличчя, покляклі руки й ноги... Змучений і пригнічений цим видовищем Катаріні нарешті дозволили піти, вона



пробралася крізь натовп і дісталась до своєї колишньої кімнати. Там дівчина потрапила в обійми Луїзи, що також повернулася до замку.

Дуглас тим часом провадив розслідування далі. У руці принца знайшли пасмо цупкого волосся, яке кольором було схоже на чорну щетину Бонтрона. Таким чином, хоч голод уже й почав робити своє діло, але довершило його, очевидно,, відверте насилля. Потайний хід, ключі від якого знайшли на поясі в найманого вбивці, отвір у стіні, що крізь нього до підземелля надходило повітря, вбоге солом'яне ложе та покинуті на ньому кайдани — все це повністю підтверджувало розповідь Катаріни та мандрівної співачки.

— Тут немає чого вагатися й хвилини,— промовив Дуглас до свого близького родича, лорда Балвіні, тільки-но вони вийшли з підземелля.— З убивцями треба кінчати! Повісити їх на шпильях!

— Але ж, мілорде, може, проведемо хоч який-небудь суд? — зауважив Балвіні.

— А навіщо? — відповів Дуглас.— Я захопив злочинців із кров'ю на руках і маю право своєю владою покарати їх відразу. А втім, стривай... Чи немає в нашому загоні кількох чоловік із Джедвуда?

— Скільки завгодно: Тернбулли, Рутерфорди, Ейнслі й інші,— сказав Балвіні.

— Скличте мені з них присяжних — вони всі добрі й чесні люди, хіба що трохи люблять хитрувати. Простежте, аби тих мерзотників стратили, а я тим часом проведу у великій залі суд, і побачимо, хто швидше впорається зі своїм ділом,— присяжні чи кат. Зробимо так, як роблять у Джедвуді: спершу швиденько повісимо, а тоді на дозвіллі судитимемо!

— Стривайте, мілорде,— озвався Раморні,— а то ще пошкодуєте за свою покvapність... Ви дозволите мені сказати вам щось на вухо?

— Ні за що в світі! — відповів Дуглас.— Коли хочеш говорити, кажи вголос, поки всі ще тут.

— Тоді нехай чують усі! — гучно сказав Раморні.— Цей благородний граф має при собі листи від герцога Олбані й від мене самого. А возив їх до Дугласа боягуз і зрадник Банкл — нехай він тільки зважиться це заперечити! В тих листах графові радять віддалити на певний час герцога Ротсейського від двору й усамітнити його тут, у Фолклендському замку.

— Але там немає жодного слова про те,— заперечив, похмуро осміхнувшись, Дуглас,— щоб кинути принца в підземелля... морити його голодом... душити... Заберіть цих мерзотників геть, Балвіні, надто довго вони поганяють тут своїм подихом повітря!

Всіх трьох потягли до шпилів. Та коли там уже почали готувати все потрібне до страти, аптекар раптом висловив палке ба^ жання ще раз побачитися з Катаріною — як він запевнив, "задля спасіння своєї душі". І дівчина, сподіваючись, що цей запеклий грішник бодай в свою останню годину покається, згодилась іще раз вийти на мур і стати свідком видовища, такого їй відразливого. Вона мимохідь глянула на п'яного до безтями Бонтрона, на роззброєного й без обладунку Раморні, що марно намагався приховати страх, поки сповідався священикові, викликаному на його нагальне

прохання. Побачила Катаріна й Двайнінга — таким, яким знала його завжди: покірний, улесливий, згорблений.

В руці аптекар тримав невеличке срібне перо й щось писав ним на клапті пергаменту.

— Катаріно,— мовив він,— я хочу — ге-ге-геї — побалакати з тобою про суть моєї релігійної віри.

— Коли в тебе такий намір, то навіщо гаяти час зі мною? Поговори з оцим добрим ченцем.

— Цей велебний отець, ге-ге,— знов загелготав Двайнінг,— уже давно поклоняється божеству, якому я служив ціле життя. Тому я волію привести до свого вівтаря нового ідола — в твоїй особі, Катаріно. Цей клаптик пергаменту розкаже тобі, як пройти до моєї каплички, де я так часто, сховавшись од людей, поклонявся своєму богові. Я залишаю тобі в спадок цей план — просто лиш тому, що ненавиджу й зневажаю тебе трохи менше, ніж решту нікчем і мерзотників, яких досі я мусив називати своїми ближніми. А тепер іди!.. Або ні, залишайся й побачиш, чи гідна знахарева смерть того життя, яким він жив.

— Пресвята діво, не допусти до цього! — скрикнула Катаріна.

— Стривай,— мовив аптекар,— я хочу сказати ще одне словечко, а оцей високородний вельможа нехай послухає, коли його воля.

Лорд Балвіні зацікавлено підійшов ближче — непохитна твердість чоловіка, що ніколи в житті не брав у руки меча й не надягав бойовий обладунок, граючи роль нещасного, миршавого карлика, здавалася йому чимось чаклунським.

— Бачиш оцю невеличку штуку? — показав злочинець своє перо.— Воно допоможе мені уникнути влади самого Чорного Дугласа!

— Не давайте йому ні пергаменту, ні чорнила,— покwapно наказав Балвіні.— Він пустить ману!

— Не бійся, мудрий і відважний рицарю, ге-ге-ге! — загелготав Двайнінг і відкрутив головку пера, в якому виявився шматочок губки чи чогось схожого на губку — не більший від горошини.— А тепер дивіться,— сказав бранець і підніс губку до рота.

Наслідок був раптовий. Аптекар упав перед усіма мертвий, з застиглою на обличчі зневажливою посмішкою.

Катаріна скрикнула й, утікаючи від жаского видовища, стрімголов кинулася сходами вниз. Лорд Балвіні на мить скам'янів, потім вигукнув:

— Він, мабуть, пустив чари! Повісьте його на шпилі, живого чи мертвого! Якщо його мерзенна душа відлетіла тільки на хвилю, то вона застане своє тіло зі скрученими в'язами!

Наказ було негайно виконано. Потім на страту повели Раморні й Бонтрона. Бонтрона повісили ще до того, як він, певно, втямив, що з ним роблять. Раморні, блідий як смерть, однак сповнений тих самих гордощів, які й призвели його до загибелі, зажадав, щоб йому, високородному рицареві, дали померти не в зашморгу, а на пласі.

— Дуглас ніколи не змінює свого вироку,— заявив Балвіні.— Але на твої права ми

зважимо... Покличте сюди куховара з сікачем.

На його виклик прибіг куховар.

— Чого ти тремтиш, хлопче? — звернувся до нього Балвіні.— Ану постинай цьому чоловікові з п'ят його золоті остроги!.. Ось так. А тепер, Джоне Раморні, ти вже не рицар, а мерзотник. Накиньте йому зашморг! Повісьте негідника посередині між його поплічниками, та ще й, якщо можна, вище від обох!

Через чверть години Балвіні спустився з вежі доповісти Дуг-ласові, що злочинців страчено.

— Виходить, продовжувати суд далі не варто,— сказав граф.— Як ви скажете, добродію присяжні: винні були ті люди в державній зраді чи ні?

— Винні! — potwierдили слухняні присяжні з повчальною одностайністю.— Наводити далі докази немає потреби.

— Хай сурмачі дають сигнал — і на коней! Ми візьмемо з собою тільки наш особистий почет. Та накажіть усім, нехай мовчать про те, що тут бачили, поки доповімо королеві. А це найзручніше буде зробити не раніш, як у вербну неділю, після бою. Виберіть тих, хто супроводитиме нас, і скажіть усім — тим, що поїдуть з нами, і тим, що тут залишаться: хто розпустить язика — тому смерть!

Через кілька хвилин Дуглас і слуги, відібрані його супроводити, вже сиділи в сідлах. Послали гінців до графової дочки, овдовілої герцогині Ротсейської, з наказом вирушати в Перт, тримаючись понад берегами Лохлевена, і не під'їжджати близько до Фолк-ленда, а також з проханням узяти під захист Катаріну Главер та мандрівну співачку й подбати про їхню безпеку.

В'їхавши в ліс, вершники озирнулися й побачили тіла повішених — три чорних плями на мурах старого замку.

— Руку покарано,— промовив Дуглас.— Але хто потягне до суду голову, що верховодила всім оцим?

— Ви кажете про герцога Олбані? — перепитав Балвіні.

— Про нього, лорде. І якби я прислухався до голосу свого серця, то звинуватив би Олбані в злочині, скоєному, я певен, з його

-наказу. Та крім тяжкої підозри, ніяких доказів я не маю, а в домі Стюартів герцог держить багато прихильників, яким, правда, іншого вибору й не лишалося,— не йти ж за недоумкуватим королем чи за розпусним Ротсеєм. А якщо я порву угоду з Олбані, яку уклав ще зовсім недавно, то внаслідок у країні одразу спалахне війна. А в час, коли на нас загрожує напасти Персі, що його підтримав зрадник Марч, така війна означатиме для нещасної Шотландії загибель. Ні. Балвіні, нехай Олбані карає саме небо, а воно, я певен, вибере свою годину й учинить суд і над ним, і над його домом.

### РОЗДІЛ XXXIII

Вже скоро час, мечі при нас, Серця тривога їсть.

Хто сміло згас, хто шкуру спас, Те ранок розповість \*.

Сер Едвард

Тепер нагадаємо читачеві, що Саймон Главер та його красуня дочка виїхали з дому

дуже поквапно і не встигли навіть переказати Генрі Смітові ні про свою втечу, ні про небезпеку, яка їм загрожувала. Отож коли зброяр того самого ранку прийшов на Кер-ф'ю-стріт, замість щирого привіту від старого рукавичника та мінливої, мов погода у квітні, усмішки, то радісної, то осудливої, що її він сподівався побачити, як йому обіцяв Главер, у Катаріни, його зустріла приголомшлива звістка: батько й дочка вирушили кудись на світанку з чужим чоловіком, котрий старанно ховав своє обличчя від людських очей. До цієї звістки Дороті,— а читач уже знає про її хист провіщати лихі новини й наперед тлумачити їх по-своєму,— від себе додала, ніби її господар з молодого господинею подалися, поза всяким сумнівом, до Гірської Країни, втікаючи від "гостей". Бо ті й справді з'явилися невдовзі після їхнього від'їзду. Прийшло, мовляв, кілька судових виконавців, обшукали весь дім, опечатали все, де, на їхню думку, могли бути папери, а насамкінець залишили батькові з дочкою наказ постати такого-то дня перед призначеним королем судом, а то їх чекатиме в'язниця.

Всі ці невеселі подробиці Дороті змалювала в найпохмуріших барвах і на втіху стривоженого жениха додала тільки те, що господар звелів їй переказати, аби він, Генрі, спокійно залишався в Перті й ждав невдовзі від них вістей. Почувши це, Сміт відмовився від свого першого рішення негайно вирушити вслід за Главе-рами до Гірської Країни і хай там що поділити їхню долю.

Згадав Генрі й про свої неодноразові сутички з людьми клану Кугілів, особливо про оту сварку з Конахаром, який тепер мав стати їхнім ватагом. Отож зброяр, поміркувавши, збагнув, що його поява в горах тільки завдасть батькові з дочкою шкоди. Генрі добре знав: старий Главер дружить із вождем Кугілів і той, звичайно, візьме рукавичника під свій захист, а він, Сміт, тільки став би цьому на заваді, і, якщо спалахне чвара з цілим плем'ям мстивих горян, йому не допоможе навіть його відвага й сила. Водночас серце в Генрі калатало від обурення, коли він думав про те, що тепер Катаріна опинилася в цілковитій владі молодого Кона-хара, а в ньому зброяр не міг не вбачати свого суперника, який тепер мав усе для того, аби добитися успіху в своїх домаганнях. Що, коли юний вождь поставить безпеку Главера в залежність від прихильності до нього, Конахара, Катаріни? Ні, Сміт не сумнівався у відданості своєї Валентини, але знав він і про те, яка щиросерда й безкорислива вона вдачею і як ніжно любить батька. Якщо кохання до жениха їй доведеться покласти на одну чашу терезів, а безпеку чи, може, й життя батька — на другу, то хто-зна, котра з них переважить! Глибокий і страшний сумнів підказував Смітові, що навряд чи перша. Отак, знемагаючи від думок, на яких нам нема потреби спинятися, зброяр усе ж таки поклав зостатися вдома, якось пригасити в собі тривогу й чекати від старого Главера обіцяної звістки.

Звістка надійшла, але на серці в Генрі легше не стало.

Сер Патрік Чартеріс не забув, що обіцяв повідомити Сміта про наміри втікачів. Проте в метушні, викликаній пересуванням військ, йому не вдалося переказати звістку самому. Тим-то він доручив це своєму повірникові, Кітту Хеншо. Одначе цього добродія, як читач уже й знає, підкупив сер Джон Раморні, а рицареві якраз важливо було

приховувати від усіх, а надто від такого хороброго й відчайдушного залицяльника, як Генрі, пристанище Катаріни. І Хеншо сказав занепокоєному Смітові, ніби його товариш уже в Гірській Країні і йому нічого не загрожує. Щодо Катаріни він, правда, висловився стриманіше, однак і не розчарував Генрі, отож той залишився при думці, що й Катаріна разом з батьком перебуває під захистом клану Кугілів. Від імені сера Патріка Хенпю ще раз запевнив зброяра, буцімто батькові з дочкою ніщо не загрожує, і коли Генрі бажає добра собі та їм, то нехай спокійно сидить удома і нікуди не рипається.

З болем у серці Сміт вирішив нічого не робити, а чекати подальших вістей. А поки що він узявся доробляти кольчугу — за його задумом, це мала бути найкраща, найміцніша з тих, які тільки виходили з-під\* його вмілих рук. Для нього не було нічого приємнішого, ніж клопотатися своїм ремеслом: завдяки йому він міг замкнутися в кузні і якомога уникати людей, бо в місті щодня зринали погані чутки й тривожили його душу. Генрі вирішив покластися на щире дружбу Саймона, вірність Катаріни, а також на прихильність сера провоста, що, так високо оцінивши його мужність у бою з Бонтроном, ніколи, гадав Генрі, не покине його в біді. Час, однак, минав, збігав день за днем, і аж незадовго до вербної неділі сер Патрік Чартеріс, приїхавши до міста віддати деякі розпорядження в зв'язку з майбутнім боєм, вгадав нарешті про Генрі Вінда й надумав до нього зазирнути.

Сер Патрік ступив до кузні з незвичайним для нього співчутливим виразом на обличчі, і Генрі одразу збагнув: гість прийшов з поганою звісткою. Серце в коваля тривожно забилося, і піднесений над розпеченим залізом молот застиг у повітрі, а рука, що його тримала, завжди така дужа, мов у велета, раптом ослабла, і в Генрі ледве стало сили покласти молот, не впустивши його, обережно на землю.

— Бідний мій Генрі,— промовив сер Патрік,— я приніс тобі невеселу звістку... А втім, вона ще не певна. Та якщо звістка підтвердиться, такому, як ти, бравому молодцеві однаково не варто брати це близько до серця.

— Ради бога, мілорде,— сказав Генрі,— сподіваюся, ви не принесли лихих вістей про Саймона Главера та його дочку?

— Щодо них самих — ні,— відповів сер Патрік.— Вони живі-здорові. Але щодо тебе, Генрі, мої новини не дуже веселі. Кітт Хеншо, либонь, уже казав тобі, що я намагався влаштувати Катаріну Главера у дім до однієї високородної леді, герцогині Рот-сейської. Але та відхилила моє клопотання, і Катаріну довелося відіслати до батька, в Гірську Країну. Все склалося так, що гірше нікуди. Ти, мабуть, чув, що Гілкріст Мак-Аян помер, і вождем клану Кугілів тепер став його син Ехін, колишній Саймонів учень,— тут, у Перті, його звали Конахаром. Один мій слуга сказав, нібито серед Мак-Аянів ходять уперті чутки про те, що юний вождь хоче з Катаріною одружитись. Моєму слугі про це розповіли (під секретом, звісно), коли він їздив до краю Бредолбанів у справах майбутнього бою. Новина, звісно, не цілком певна, Генрі, однак все це схоже на правду.

— А ваш слуга, вельможносте, сам бачився с Саймоном Гла-вером та його дочкою? — ледве вимовив Генрі, бо йому забило дух, аж довелося кашлянути, щоб приховати від провоста надмірне хвилювання.

— Ні, сам не бачився,— відповів сер Патрік.— Горяни, видко, ревниво ставляться до своїх гостей і не дали йому побалакати з старим Главером, а попросити зустрітися з Катаріною він не зваживсь — побоявся, що їх це насторожить. До того ж, по-гельському хлопець не вміє, а його співрозмовник не дуже тямив по-англійському, отож там могла статися й помилка. В усякім разі, така чутка ходить, і я вирішив розповісти про це й тобі. Але вводному ти можеш бути певний: до весілля не дійде, поки не завершиться те діло на вербну неділю. І я раджу тобі нічого не робити, поки ми до пуття про все довідаємось, бо завжди краще знати все напевно, навіть коли це завдасть болю... Ти прийдеш до ратуші? — спитав він, помовчавши.— Треба поговорити про те, як нам підготувати арену на Північному Лузі. Тебе будуть раді бачити на міській раді.

— Ні, шановний мілорде.

— Гаразд, Сміте. З твоєї короткої відповіді я зрозумів, що моя звістка тебе засмутила. Та, зрештою, кожна жінка — це той самий флюгер, що правда, то правда. Соломон і багато інших зазнали цього раніше від тебе.

І провост пішов, цілком упевнений, що втішив нещасного Генрі якнайкраще.

Але зовсім по-іншому сприйняв лиху звістку і спробу сера Патріка її затерти закоханий зброяр.

"Провост,— гірко мовив Генрі сам до себе,— славний чоловік, звісно. Він так високо несе свою рицарську голову, що навіть коли скаже дурницю, бідняк має вважати її чимось розумним, як ото мусить хвалити нікудишній ель, коли його подасть у срібному келиху вельможа. Але як усе це виглядало б за інших обставин? Скажімо, кочусь я вниз крутим схилом Корріхі-Ду, й коли вже видно край кручі, звідкись вигулькує мілорд провост і кричить: "Генрі, тут глибоке провалля! Мені прикро, але я повинен тобі сказати, що ти ось-ось у нього впадеш. Та не журись. Може, доля ще пошле на твоєму шляху камінь чи куш, і ти вчепишся за нього. Хай там як, а тобі, вирішив я, буде втішно почути про найгірше. Я, правда, ще не знаю, яке завглибшки провалля, але ти сам побачиш, коли долетиш до дна, бо завжди краще знати все напевно. До речі, може, підемо грати в кеглі?" І оце такою балаканиною намагаються втішити чоловіка, замість того, щоб подружньому допомогти йому й не дати скрутити собі в'язи! Коли я починаю думати про це, то мало не божеволію. Так би й схопив свій молот та й пішов трошити все підряд! Але ж ні, я повинен сидіти нишком. Та якщо той гірський шуліка, що називав себе орлом, схопить мою горлицю, то він ще визнає, чи вміє перт-ський городянин натягти тятину!"

Був уже четвер, останній перед фатальною вербною неділею, і на завтра до міста мали прибути воїни обох кланів, щоб у суботу відпочити й приготуватися до бою. Кожна сторона прислала до міста заздалегідь по кілька чоловік; вони мали одержати вказівки — де стати табором кожному з двох невеликих загонів та інші такі настанови, необхідні для того, щоб справедливо вирішити суперечку. Тим-то Генрі не здивувався, коли побачив у своєму провулку здорового, могутнього горянина, який ішов і сторожко озирався на всі боки,— так жителі глухомані завжди сприймають дивовижі цивілізованого краю. Все єство в Сміта поставало проти цього чоловіка вже тому, що

він був із Гірської Країни, а наш зброяр, як і кожен пертський городянин, упереджено ставився до своїх північних сусідів. Ще дужче Генрі насторожився тоді, коли розгледів на чужакові плед у кольорах клану Кугілів. До того ж, гаптований шовком знак дубової гілки вказував на те, що здоровило належить до особистої охорони юного Ехіна, на яку клан покладав у бою багато надій.

Добре все роздивившись, Генрі вернувся до кузні, бо від самого вигляду того чоловіка в грудях у коваля вже почав наростати гнів. Та Генрі знав, що горянина чекає важкий бій і зараз не варто втягувати його в дрібну сварку. Тож зброяр вирішив уникнути з ним навіть дружньої розмови. Однак через кілька хвилин двері кузні різко відчинились, і гел, загорнений у тартан, від чого його кремезна постать здавалася ще могутнішою, переступив поріг з бундючним виглядом людини, свідомої того, що слава й гідність підносить її над усіма. Горянин стояв, роззирався довкола й, здавалося, ждав, що його шанобливо зустрінуть і захоплено, трепетно привітають. Однак Генрі не мав наміру потурати його порожньому гонору і, так наче ц не помічав гостя, все гупав молотом по нагруднику кіраси, який лежав перед ним на ковадлі.

— Ти Гоу Хром? — запитав горянин.

— Гоу Хромом, кривоногим ковалем, мене звивають ті, хто хоче, щоб я зробив їх горбатими, — відповів Генрі.

— Не хотіти образив, — сказав горянин. — Вона сама прийшла купити обладунок.

— "Вона сама" нехай повертає свої голі коліна — і гайда за поріг, — різко промовив Генрі. — Я не маю чого продавати.

— Через два днів вербна неділя, а то вона примусила б тебе заспівати не такої, — так само різко відповів гел.

— А оскільки сьогодні не неділя, — сказав Генрі знову зневажливо й спокійно, — то прошу тебе не заступати мені світла.

— Ти нечема. Але вона сама *fin nan ord 1* і знає, що коли залізо гаряче, коваль сам гарячий, як вогонь.

— Якщо "вона сама" коваль, то нехай "сама" й робить собі обладунок, — відказав Генрі. \*

— Так вона й зробила б і не морочила б тобі голова, але ж кажуть, Гоу Хром, ти як куєш мечі та обладунки, то над ними співаєш і насвистуєш, і тоді твої клинки розтинати залізні кільця, мов пергамент, а від твоїх панцерів та кольчуг залізні списи відскакувати, наче мідні голки.

— Темний ти чоловік! Тобі наплели таких дурниць, що добрий християнин у них і не повірив би, — сказав Генрі. — Я, коли працюю, насвистую все, що в голову прийде, як будь-який чесний ремісник, а найчастіше про горянина в Гаю Вішальників. Під цю мелодію мій молоток веселіше б'є.

"Людина молота", тобто молотобоець, коваль (прим. авт.).

— Друже, марно підстрожувати коня, коли він спутаний, — бундючно промовив горянин. — Зараз вона сама не може битись, і не велика честь брати її на глузи.

— Присягаюся молотом і цвяхом, це ти слушно зауважив! — вигукнув Сміт,

мінняючи тон.— То карси напромяць, приятелю: чого ти від мене хочеш? Я не маю бажання розводити теревені.

— Кольчугу для мого вождя, Ехіна Мак-Аяна,— відповів горянин.

— То ти, кажеш, коваль? А як, на твою думку, оця? — промовив Сміт, дістаючи зі скрині кольчугу, що над нею працював останнім часом.

Гел почав захоплено, аж заздрісно обмацувати кольчугу. Він прискіпливо оглядав кожнісіньке кільце й нарешті заявив, що це — найкраща кольчуга, яку йому довелося бачити в житті.

— Взяти за неї сотню корів і биків, ще й добру отару овець на додачу — і то буде не дорого,— сказав горянин, ніби вже торгуючись.— І вона сама менше не дасть, якщо ти згодитись продавати кольчугу.

— Ціна гарна,— відказав Генрі.— Але ця кольчуга не продається ні за золото, ні за худобу. Я люю випробовувати свої обладунки власним мечем. І цю кольчугу я віддам тільки на тій умові, що покупець стане зі мною на чесний двобій: три удари лезом і три вістря. Лише так твій вождь може одержати кольчугу.

— Ого! Чого захотів! Випий і проспись,— сказав досить-їаки зневажливо горянин.— Ти, бува, не здуріти? Думаєш, ватаг клану Кугілів схоче битися з такий, як ти, пертський ремісник? Ти мовчати, а я скажу. Вона сама виявить тобі велика честь і вийде битися з тобою за цю прекрасну кольчугу.

— Спершу нехай "вона" доведе мені, що гідна вий'ти зі мною на двобій,— промовив Генрі, похмуро всміхнувшись.

— Як це? Я, одна з лейхтахів Ехіна Мак-Аяна, не гідна вийти з тобою на двобій?!

— Давай переконаємось, коли хочеш. Кажеш, ти fin nan ord? А чи вмієш ти кидати ковальський молот?

— Ще б пак! Ти спитати в орла, чи перелетить він над Ферга-ном.

— Та перше ніж помірятися силою зі мною, тобі доведеться покидати молот з одним із моїх лейхтахів. Гей, Дантере, йди сюди! Захисти честь нашого Перта!.. Поглянь, горянине, ось стоять уряд молоти. Вибирай який завгодно, й ходімо в садок!

Горянин, що його називали]Норман-нан-ОрдГ^бто "Норман-молотобоець", довів своє право на таке~прізьисько? вибравши найтяжчого молота. Генрі всміхнувся. Дантер, кремезний Смітів помічник, кинув молот так далеко, що аж не вірилось. Однак горянин, зробивши відчайдушне зусилля, закинув молота на кілька футів далі й переможно глянув на Генрі, який у відповідь знов тільки всміхнувся.

— То як, перекинеш мене? — мовив гел, подаючи молота Смі-тові.

— Тільки не цією іграшкою,— відказав Генрі.— Вона надто легенька, проти вітру навряд чи й полетить... Джаннікене, а при-неси-но мені "Самсона", і нехай котрийсь із вас допоможе малому, бо "Самсон" трохи важкуватий.

Молот, що його принесли, був разів у півтора більший від того, котрого Норман вибрав собі як незвичайно важкий. Горянин стояв приголомшений. Та ще дужче вразив його Генрі, коли розмахнувся величезним молотом із-за своєї правої ноги й пошпурив його так, що він полетів, немовби камінь із мангонели. Повітря застогло й



сповнилося свистом, коли "Самсон" шугнув крізь нього. Нарешті молот упав, і його залізна голова вгрузла на цілий фут у землю — на добрий ярд далі, ніж молот Нормана.

Пригнічений і розгублений горянин підійшов до місця, де лежав "Самсон", підняв його, вкрай здивовано зважив у руці й пильно оглянув, так наче сподівався побачити в ньому щось більше, ніж звичайний молот. Нарешті, коли Сміт запитав, чи не спробує він кинути ще раз, Норман сумно всміхнувся, стенив плечима й, похитавши головою, віддав молот господареві.'

— Норман і так надто багато втратила задля забави,— промовив він.— Вона втратити своє добре ім'я молотобойця. А Гоу Хром б'є сама цим молотищем?

— Ходімо, сам побачиш, брате,— сказав Генрі й повів горянина знов до кузні.— Дантере, подай мені з горна он ту залізку.— І, взявши "Самсона", як він прозвав свого величезного молота, Генрі заходився гамселити по залізу справа і зліва, то правою рукою, то лівою, то обома зразу. Він бив так сильно і вправно, що незабаром викував невелику, однак гарну й правильної форми підкову, і пішло в нього на цю роботу вдвічі менше часу, ніж у звичайного коваля, який орудував би багато зручнішим молотом.

— Ого! — вигукнув горянин.— А чого це ти хотіла побитися з нашим молодим вождем? Він-бо стоїть куди вище за тебе, хоч ти й найкращий коваль, який будь-коли працювала з вогнем та вітром.

— Слухай сюди,— мовив Генрі.— Ти, бачу, непоганий хлопець, і я скажу тобі правду. Твій господар мене скривдив, і я віддав би йому кольчугу безплатно тільки за те, щоб вийти з ним на двобій.

— О, якщо він тебе скривдила, то повинна з тобою зустрітись,— сказав Норман.— Вождь не має права носити на шапці орлину пір'їну, коли завдала людині кривди. І нехай він буде перший чоловік у цілій Гірській Країні,— а Ехін, безперечно, такий і є,— він повинна вийти на бій зі скривдженням або його честь буде втрачена.

— Ти вмовиш його зійтися зі мною в поєдинку після вашого бою в неділю? — спитав Генрі.

— О, вона сама зробить усе, що від неї залежить, якщо круки не злетяться клювати моє тіло... Бо, щоб ти знав, брате, Хаттани вміють запускати свої кігті глибоко.

— На такій умові я віддаю кольчугу твоєму вождеві,— сказав Генрі.— Та якщо він не заплатить мою ціну, я зганьблю його перед королем і всім двором!

— Бути мені в пеклі, якщо я не приведу його на бойовище сама! — сказав Норман.— Можеш не сумніватися.

— Ти мене цим дуже потішиш,— відповів Генрі.— А щоб ти не забув про свою обіцянку, я подарую тобі оцей кинджал. Дивись: якщо правильно його держатимеш і поцілиш супротивникові поміж кольчугу і залізний нашійник, кликати лікаря вже не треба буде.

Горянин велемовно висловив свою вдячність і пішов.

"Я віддав йому найкращу кольчугу, яку зробив у своєму житті,— міркував Сміт, мало не шкодуючи за свою щедрість.— І всього лише за не дуже певну обіцянку привести вождя на двобій зі мною. Але тоді нехай Катаріна зостається з тим, хто її

чесно завоює. Та, боюся, той хлопчак вигадася якусь приключку й не прийде на поєдинок,— хіба що у вербну неділю йому дуже поталанить, і він загориться бажанням спробувати своє щастя ще в одному бою. А надії на це все ж таки є. Бо я сам не раз бачив, як зелений, недосвідчений юнак уже після першої бійки виростав з карлика до велета".

Отак, сповнений слабкої надії, але несхитної твердості, чекав Генрі дня, що мав вирішити його долю. Від старого Главера з дочкою звістки не було, і це сіяло в— душі нашого зброяра лихі передчуття. "їм соромно сказати мені правду,— думав він,— тож вони й мовчать".

У п'ятницю опівдні два загони по тридцять чоловік у кожному — воїни обох ворогуючих кланів — прибули до вказаних їм місць, де мали відпочити.

Клан Кугілів гостинно прийняло багате Сконське абатство, а їхніх суперників щиро пригощав провост у Кінфонському замку. Було\* зроблено все, щоб обидві сторони відчували однакову увагу й щоб жодна не знайшла приводу поскаржитися на упереджене до себе ставлення. Усі деталі прийому заздалегідь обговорили і схвалили лорд верховний констебль Еррол та юний граф Кро-форд,— перший захищав інтереси клану Хаттанів, другий — клану Кугілів. Гінці снували без упину від одного графа до другого, і за тридцять годин обидва сходилися на переговори разів шість, не менше, поки остаточно визначили церемонію бою.

Тим часом, щоб' не прокинулась яка-небудь давня чвара,— а верна ворожнечі між городянами та їхніми сусідами з гір ніколи не вмирили,— магістрат закликав пертців не підходити ближче, ніж на півмилі, до місць, де зупинилися горяни. З другого боку, учасникам майбутнього бою заборонили наблизитися без особливого дозволу до Перта. За дотриманням цього наказу стежили озброєні застави й дозори, і вони так старанно справляли свою службу, що не пустили до міста навіть Саймона Главера, жителя і громадянина Перта,— рукавичник нерозважливо признався, що прибув разом із воїнами Ехіна Мак-Аяна, до того ж, на ньому був тартан у кольорах клану Кугілів. Це й завадило Саймонові навідатись до Генрі Вінда й розповісти про те, що сталося після їхньої розлуки. А якби їхня зустріч відбулася, вона могла б істотно змінити трагічну розв'язку цієї історії.

В суботу вдень у Перті сталася ще одна подія, і вона викликала в городян не менший інтерес, ніж готування до очікуваного бою. До міста прибув граф Дуглас. Він мав з собою невеликий загін — усього лиш тридцять вершників, зате всі вони були високо-родні рицарі й дворяни. Пертці дивилися вслід грізному перові, як стежили б за орлом у хмарах: не знаючи, куди шугце цей гордий птах, вони все ж таки заклопотано проводжали його поглядом, так немовби могли вгадати, що чи кого він визирає з своєї високості. Дуглас неквапом поминув місто і виїхав за Північну браму. Біля домініканського монастиря граф зліз із коня й зажадав побачити герцога Олбані. Дугласа негайно впустили, і Олбані зустрів його ніби й з шанобою та люб'язністю, з-під яких, однак, прозирали настороженість і тривога. Після того, як вони привітали один одного, граф сказав:

— Я привіз вам сумну звістку. Небожа вашої високості, принца шотландського і герцога Ротсейського, більш немає. І, боюся, він став жертвою чийхось підступних замірів.

— Підступних замірів?! — збентежено повторив герцог.— Але чийх?.. Хто посмів підняти руку на спадкоємця шотландської корони?

— Не моє діло з'ясовувати, звідки беруться такі чутки,— промовив Дуглас,— але люди кажуть, що орла вбиває стріла з оперенням із його ж таки крила, а дубового стовбура розколює клин із цього самого дерева.

— Графе Дуглас,— відповів герцог Олбані,— я не вмію розгадувати загадок.

— А я не вмію їх загадувати,— промовив бундючний Дуглас.— Ваша високість довідається про подробиці з оцих паперів, їх варто почитати. Я вийду на півгодини до монастирського саду, а потім повернусь до вас.

— Ви не підете зараз до короля, мілорде? — здивувався Олбані.

— Ні,— відповів Дуглас.— Гадаю, ваша високість зі мною погодиться, що нам треба приховати від нашого владаря це тяжке сімейне горе, доки покінчимо з завтрашнім ділом.

— Охоче з вами погоджуюсь,— мовив Олбані.— Якщо король почує про свою втрату, він не зможе прибути на арену, а без нього ті люди, мабуть, відмовляться вийти на бій, і всі наші зусилля виявляться марними. Але прошу вас, мілорде, посидьте тут, поки я прочитаю ці сумні вісті про нещасного Ротсея.

Олбані заходився переглядати папери: одні він тільки пробігав очима, на інших, що їхній зміст був, очевидно, важливіший, затримувався довше. Перегорнувши так за чверть години всі папери, герцог нарешті підвів погляд і поважно промовив:

— Мілорде, у цих вельми сумних документах можна знайти тільки одну втіху: в них немає нічого такого, що могло б розбудити непорозуміння в королівській раді, які недавно пощастило залагодити врочистою угодою між вашою вельможністю та мною. Згідно з цією угодою мого нещасного небожа слід було віддалити від двору доти, доки час навчив би його міркувати розважливіше. Але тепер з волі неба його вже немає серед живих, наші зусилля, таким чином, випереджено, і в них відпала потреба.

— Якщо ваша високість,— відказав граф,— не вбачає в паперах нічого, що могло б порушити між нами злагоду, якої вимагає безпека і спокій Шотландії, то я своїй країні не ворог і не шукатиму приводу для сварки.

— Я зрозумів вас, мілорде Дуглас,— палко підхопив Олбані.— Ви покvapно зробили висновок, ніби я образився на вашу вельможність за те, що ви поспішили вдатися до своїх повноважень королівського намісника і стратили підлих убивць у моєму Фолкленді. Повірте мені, мілорде, я, навпаки, дуже вдячний вам за те, що ви самі скарали негідників,— адже вже від самого їхнього вигляду моє серце не витримало б. Шотландський парламент, безперечно, проведе розслідування цього страшного злочину, і я щасливий, що меч помсти взяв у свої руки чоловік такий значний, як ви. Ми вели переговори, як ваша вельможність, безперечно, добре й пригадає, тільки про те, щоб тимчасово накласти певні обмеження на мого нещасного небожа,

сподіваючись, що через рік-два він опам'ятається й візьметься за розум.

— Ви мали, високосте, звичайно, саме такі наміри, як мені тут висловили,— сказав граф.— Це я можу підтвердити з усією певністю.

— В такому разі, благородний графе, нас ніхто не має права •винуватити в тому, що негідники — видно, з помсти за особисту кривду — надали нашому щирому намірові трагічного кінця.

— Парламент вирішить це згідно зі своєю мудрістю,— промовив Дуглас.— Щодо мене, то моє сумління чисте.

— Моє теж мене виправдує,— врочисто проказав герцог.— А тепер, мілорде, давайте подумаємо, кому віддати під опіку малого Джемса 1. Адже тепер він став наступником трону.

— Нехай вирішує король,— кинув Дуглас, якого ця розмова вже починала дратувати.— Я згоден, щоб його утримували будь-де, крім Стірлінга, Дауна й Фолкленда.

На цьому він різко урвав розмову й вийшов з покою.

— Пішов...— буркнув підступний Олбані.— Але йому таки доведеться стати моїм співником... хоч у душі він смертельний мій ворог! Дарма... Ротсей уже спить вічним сном серед своїх, предків... А згодом аа ним піде й Джемс... І тоді винагородою за мої зусилля буде корона!

#### РОЗДІЛ XXXIV

Воїни славні виходили битися

Біля церковці — тридцять на тридцять.

Вінтаун

Настав світанок вербної неділі. За давніх часів будь-які бої да страсному тижні християнська церква вважала богохульством і карала за них відлученням. Римська церква, на превелику свою честь, постановила, щоб на Великдень, коли людина очищається від первородного гріха, меч війни стояв у піхвах, а монархи щоб у цей час, званий "божим миром", стримували свій гнів. Однак люта ворожнеча та війни останнім часом між Шотландією та Англією поламали всі ці релігійні настанови. Дуже часто саме в такі найврочистіші дні одна чи друга сторона починала бойові дії, сподіваючись застати супротивника зненацька, не готовим оборонятися. Таким чином "божого миру", порушеного один раз, далі вже ніхто не додержував, і згодом навіть стало досить поширеним звичаєм присвячувати великим церковним святам поединки "божого суду", на який і був дужб схожий майбутній бій між кланами Кугілів та Хаттанів.

А втім, церковні обряди провадилися цього дня з усією врочистістю, і навіть самі учасники бою взяли в них участь. З гілочками тисового дерева в руках — найкраща заміна для пальмового віт-

"гя — вони вирушили відповідно одні в домініканський монастир, другі — в картезіанський на святкову відправу зі співом, щоб таким виявом набожності, хоч би показної, підготувати себе до кривавої битви. Певна річ, королівський двір і місто вжило всіх заходів, щоб дорогою до церкви ні той, ні той клан не почув волинки

супротивника, бо всі розуміли: мов ті бойові півні, що задерикувато прокукурікали один до одного, горяни на звуки волинок знайдуть у місті одні одних і зчепляться, не дійшовши до арени.

На вулицях Перта товпилися городяни, бажаючи подивитись на незвичайну процесію; люди напихались і в церкви, куди обидва клани прийшли на відправу,— всім кортіло поглянути, як горяни поводитимуться, і з їхнього вигляду вгадати, котра зі сторіч має більше шансів перемогти в уже недалекому бою. А горяни хоч і не часто випадало їм бувати в храмах, трималися просто-таки бездоганно; і, незважаючи на їхню дику й невгамовну вдачу, тільки небагатьох із них, здавалося, брав подив і цікавість. Загалом же горяни, видно, вважали нижче своєї гідності виявляти допитливість чи дивуватися, хай навіть довкола було багато чого такого, що вони бачили, може, вперше в житті.

Чим скінчиться бій, не важилися сказати наперед навіть нач-досвідченіші судді, хоч богатирський зріст Торквіла та восьми його синів-ве летів схилив декотрих знавців людської сили до гадки, що перевага буде на боці клану Кугілів. А ось думка прекрасної статі склалася під впливом стрункої постаті, шляхетного обличчя та рицарських манер Ехіна Мак-Аяна. Багатьом пеот-цям здавалося, наче вони вже десь бачили цього юнака, але роз\* кішний військовий обладунок так невіпізнанно змінив вигляд скромного учня Главера, що Конахара в юному вожді горян упізнав тільки один чоловік.

Цим чоловіком був, як не важко здогадатися, Генрі Сміт.— він стояв у перших рядах натовпу, що зібрався подивитися на відважних воїнів клану Кугілів. З почуттям неприязні, ревностів і водночас чимось схожим на захват поглядав зброяр на Конахара, який скинув з себе жалюгідну личину учня міського ремісника й тепер постав величним вождем, чиї бистрі очі, горда постава, благородні лінії брів та шиї — все гарно збите тіло вкупі з блискучим бойовим обладунком робили його, здавалося, гідним стати в передньому шереху тих, кому випала доля здобути звиягу абь вмерти за честь свого клану. Смітові просто не вірилося, що перед ним той самий запальний хлопчисько, якого він колись стріпнув із себе, мов набридливу осу, й тільки з жалощів не розчавив.

— У цій чудовій кольчuzі він має вигляд справжнього рицаря,— промурмотів Генрі сам до себе.— У найкращій кольчuzі, яку я тільки зробив! От якби нам пощастило зійтися сам на сам, щоб ніхто не міг ні побачити нас, ні нам допомогти,— присягаюся всім, що є святого в цій церкві, та прекрасна кольчуга знов повернулася б до свого власника! Я б віддав усе, що маю, аби тільки тричі рубонуті чесно по його плечах і понівечити найкращу свою роботу! Та ні, не всміхнеться мені таке щастя... Якщо він вийде з бою живий, то про нього піде слава відважного воїна, і йому не варто буде ще раз ризикувати своїм молодим життям у бою з таким нещасним городянином, як я. Він пошле замість себе на поєдинок свого заступника й підставить мені мого побратима-ремісника Нормана. Отож усе, чого я доб'юся, буде втіха проламати голову отому здоровилові. Ох, коли б тільки мені побачитися з Саймоном Главером!.. Треба піти до другої церкви й пошукати його ще там,— він, звісно, вже повернувся з Гірської Країни.

Парафіяни вже плавом пливли з церкви домініканців надвір, коли Сміт нарешті ухвалив своє рішення й, не довго думаючи, кинувся його виконувати. Він заходився розпихати людей довкола так покwapно, як тільки дозволяло святе місце і врочиста нагода. Прокладаючи собі шлях крізь натовп, Генрі нараз опинився зовсім близько від Ехіна, і їхні погляди зустрілися. Сміливе, вкрите засмагою обличчя Сміта вмить зробилося темно-червоне, мов залізо, що його він усе життя кував, і кілька хвилин той багрянець не сходив. Ехінове лице спалахнуло яскравим рум'янцем обурення, а в очах юнака зблиснув вогонь пекучої ненависті. Та раптовий рум'янець дуже скоро згас, натомість проступила попільна блідість, і молодий вождь відвів очі вбік, наткнувшись на похмурий, але твердий погляд зброяра.

Торквіл, що ні на мить не зводив очей зі свого названого сина, помітив його схвильованість і занепокоєно роззирнувся навкруги. Та Генрі був уже далеко, він поспішав до монастиря картезіанців. Тут святкова божа служба також скінчилась, і ті, хто ще недавно ніс пальмове, тобто тисове, віття — на честь великого дня, який колись подарував людям мир і добру волю, — тепер поспішали до бойовища: одні — забрати життя в своїх ближніх чи втратити своє, інші — подивитися на криваву січу з дикою насолодою, з якою язичники спостерігали гладіаторські бої.

Людський тлум був такий густий, що хтось інший втратив би надію крізь нього протиснутись. Але пертці глибоко шанували Генрі Вінда, захисника свого міста, і були певні, що він однаково прокладе собі шлях силоміць, отож усі дружно, ніби змовившись, розступилися перед ним, і зброяр швидко опинився біля воїнів клану Хаттанів. Попереду їхньої процесії йшов волинщик. Далі несли добре відомий браттах із зображенням гірського kota наг' задніх лапах і з застереженням: "Голою рукою kota не чіпай!" За браттахом ступав вождь із дворучним мечем, оголеним

ніби на захист знаку плем'я. То був середній на зріст чоловік років п'ятдесяти з гаком. Проте ні в його постаті, ні в рисах обличчя ніщо не виказувало занепаду сили чи ознак недалекої старості. В темно-рудому, кучерявому й густому чубі місцями вже прозирала сивина, але хода й рухи вождя були такі легкі і в танках, і на полюванні, і в бою, немов йому ще не минуло й тридцяти. У сірих очах ярим світлом горіла відвага й лють; зате на чолі, бровах та вустах лежала печать мудрості й досвіду. Далі по двоє ішли найкращі воїни клану. В декотрих на обличчях застигла тривога, — цього ранку в загоні виявили, що один із бійців десь зник, і ця втрата всіх дуже стурбувала, бо сьогодні бій мав бути страшний. Тільки одна людина в цілому клані була зовсім спокійна — його мужній вождь Мак-Гіллі Хаттан.

— У місті нікому про це не кажіть, — звелів хоробрий вождь своїм воїнам, коли йому доповіли, що в загоні бракує одного бійця. — Брехливі язики людей з Низовини ще пустять поголос, ніби в клані Хаттанів виявився боягуз, а решта, мовляв, раді скористатися його втечею як приводом, щоб уникнути битви. Я певен: не встигнемо ми приготуватися до виходу на бойовище, як Феркогард Дей уже стоятиме в наших лавах. А якщо ні — то хіба я не той воїн, що вартий двох із клану Кугілів? Хіба ми не станемо на бій навіть уп'ятнадцятьох проти тридцяти супротивників радніше, ніж відмовимось

від слави, яку нам принесе цей день?!

Хаттани відповіли на рішучі слова вождя схвальними вигуками, і все ж тепер дехто з бійців час від часу тривожно поглядав убік, сподіваючись угледіти втікача. Мабуть, в усьому загоні й справді тільки сам вождь не надавав особливої ваги цьому випадку.

Вони пройшли вулицями міста, так і не побачивши Феркогар-да Дея. А цей був тепер за^ багато миль від Перта, в горах, і розкошував усім, що може дати взаємне кохання замість утраченої честі.

Нарешті загін дістався до Північного Лугу — мальовничого й рівного вигону, що прилягав до самого міста й призначався для військових вправ та огледів пертського ополчення. З одного боку це бойовище омивали води глибокого й повного Тею. Тут, біля річки, стояв міцний частокіл, який обгороджував з трьох боків "Майданчик сто п'ятдесят ярдів завдовжки і сімдесят чотири ярди завширшки. З четвертого боку цієї арени надійним бар'єром був берег. Навколо частоколу здіймався амфітеатр для глядачів, а між ним та ареною чимало місця було відведено для озброєних піших і кінних воїнів, а також для глядачів із нижчих станів. У кінці арени, ближче до міста, стояв ряд високих галерей для короля та його двору — так пишно оздоблених рустуванням, що це місце й донині зберегло назву Золотої, або Позолоченої, Аль-тани.

Волинщики обох загонів, що вигравали бойові пісні, змовкли, тільки-но ступили на Луг,— таке було розпорядження магістрату. Два сповнені гідності, хоч уже й літні, воїни, які несли брат-тахи кожен свого клану, дійшли до протилежного кінця арени й постромляли держала в землю, а самі приготувалися спостерігати бій — брати в ньому участь вони не мали права. Волинщики, яким також' не дозволялося брати зброю, поставали кожен біля свого браттаха.

Юрмище городян зустріло обидва загони гучними криками — так звичайно вітають комедіантів або менестрелів, від яких люди сподіваються розваг. Не відповідаючи на ці вигуки, учасники бою рушили до протилежного краю майданчикія; там були два входи, крізь які бійців мали впустити на арену. Кожен вхід охороняла численна озброєна варта. Королівський стайничий біля одного з них, а лорд верховний констебль біля другого ретельно перевіряли кожного воїна, чи відповідає його спорядження правилам: залізний шолом, коротка кольчуга, дворучний меч і кинджал. Перевірили вони й число воїнів кожного загону, і як же здивувався натовп, коли граф Еррол підніс руку й вигукнув:

— Стійте! Бій починати не можна — в клані Хаттанів не вистачає одного воїна!

— То й що? — заперечив юний граф Крофорд.— Нехай би краще лічили, коли виходили з дому!

Однак королівський стайничий не погодився з верховним констеблем; бій, сказав він, провадити не можна, поки число бійців не буде однакове. У натовпі глядачів пробіг невдоволений гомін — як, мовляв, стільки готувалися, а тепер бою не буде?

З усіх, хто зібрався цього дня на Північному Лузі, тільки двох, певно, й радувала надія, що битву, може, відкладуть: це був ватаг клану Кугілів та м'якосердий король Роберт. Тим часом вожді кланів, кожен у супроводі найближчого свого товариша й

порадника, зійшлися на середині арени вирішувати, що діяти, і допомагали їм у цьому граф королівський стайничий, лорд верховний констебль, граф Крофорд і сер Патрік Чартеріс. Вождь клану Хаттанів сам заявив про свою згоду й навіть бажання битися меншим числом воїнів.

— Клан Кугілів,— сказав Торквіл із Діброви,— ніколи не дасть на це своєї згоди. Просто ви добре знаєте, що не переможете нас, і шукаєте собі виправдання. І коли зазнаєте поразки,— а ви розумієте, що так воно й буде,— тоді заявите, буцімто так сталося через нерівне число воїнів, і на це, мовляв, ніхто не зважив. Та я маю пропозицію: Феркогард Дей, ваш утікач, був наймолод-

ший воїн у вас, а Ехін Мак-Аян — наймолодший воїн у нас. Ми виведемо його зі своїх лав і так вирівняємо наші загони.

— Це пропозиція вкрай неслухна й нерівноправна! — вигукнув Тошах Бег, порадник Мак-Гіллі Хаттана.— Для клану життя вождя — однаково що повітря, і ми ніколи не погодимось, аби наш вождь наражався на небезпеку, тоді як ватаг клану Кулігів її уникне.

Глибоко стривожений Торквіл розумів, що це заперечення вивести Гектора з загону може зруйнувати весь його план. Він уже гарячково міркував про те, як підтримати свою пропозицію, коли в суперечку втрутився сам Ехін. Не треба забувати, що його легкодухість не мала рис себелюбства й підлості, які можуть штовхнути боязку людину вибрати скоріше ганьбу, ніж небезпеку. Навпаки — духом він був мужній, але вдачу мав похливу, і цієї хвилини сором ухилитися від бою взяв у ньому гору над страхом оголити меч.

— Я не бажаю чути,— промовив він,— про таке рішення, коли в цей вікопомний день битви мій меч залишиться в піхвах. Нехай я молодий і не часто тримав у руці зброю, та круг мене буде досить хоробрих вояків, яких я візьму собі за приклад, хоч мені з ними й не порівнятися.

Ехін вимовив ці слова з таким захватом, що вони справили глибоке враження на Торквіла, а може, й на самого юного вождя.

"Господи, благослови мого сина! — сказав подумки названий батько.— Я знав, що злі чари розвіються, і всі його вагання де й дінуться, як тільки пролунає бойова волинка й замайорить брат-тах!"

— Послухай, мілорде,— сказав верховний констебль до королівського стайничого.— Бій пора починати. Надходить полудень — лишилося всього півгодини. Нехай вождь Хаттанів за цей час знайде, якщо зможе, заміну своєму втікачеві. А якщо не знайде, хай б'ються так.

— Не заперечую,— сказав королівський стайничий.— Хоч і не знаю, де Мак-Гіллі Хаттан знайде собі бійця. На п'ятдесят миль довкола міста нікого з клану немає.

— Це його справа,— мовив верховний констебль.— Однак, якщо він запропонує високу винагороду, то серед хоробрих його-менів, що зібралися довкруг арени, знайдеться чимало сміливців, охочих пром'яти кістки в такому гризці. Я й сам, якби не моє звання та покладені на мене обов'язки, залюбки став би замість одного з цих



дикунів і мав би це за честь!

Вони повідомили про свою ухвалу горянам, і вождь клану Хаттанів відповів:

— Ви, мілорди, вирішили справедливо й благородно, і я вважаю за свій обов'язок виконати вашу постанову... Нехай герольди оголосять усім: якщо є охочий поділити з кланом Хаттанів честь і вдачу цього дня, то він дістане в нагороду золоту крону й право битися на смерть у моїх лавах!

— Ви трохи пошкодували своїх скарбів, Мак-Гіллі Хаттане,— промовив королівський стайничий.— Золота крона — нікчемна плата за участь у бою, який вас чекає.

— Якщо знайдеться вояк, ладний битися за честь,— відповів вождь,— ця плата його вдовольнить. Мені не потрібні послуги того, хто дістає з піхов меч тільки заради золота.

Герольди рушили навколо арени, час від часу зупиняючись з, як їм наказано, викрикуючи пропозицію вождя Хаттанів. Але охочого вступити в його загін не було. Одні глузували з убогості горян, які пропонували надто мізерну плату за таку небезпечну службу, інші ніби аж обурювалися, що кров городян цінять настільки дешево. Одне слово, ніхто не виявляв ні найменшого бажання впрягатися в це нелегке діло, поки слова герольдів долетіли до вух Генрі Вінда,— зброяр стояв по той бік бар'єру, перемовляючись із балії Крейгдаллі чи, краще сказати, не дуже уважно дослухаючись до слів шановного члена міської ради.

— О, що вони там кричать? — запитав Генрі.

— Мак-Гіллі Хаттан пропонує щедрю винагороду,— відказав господар заїзду "Гриф".— Він заплатить золоту крону тому, хто схоче перекинутися на день у дикого kota й скласти голову на службі у вождя. Оце й усе.

— Як?! — нетерпляче вигукнув Сміт.— Вони пропонують битися з ними проти клану Кугілів?

— Атож, саме так,— мовив Гриф.— Та навряд чи знайдеться в Перті такий дурень.

Тільки він промовив ці слова, як Сміт легко перестрибнув через бар'єр і вийшов на арену, гукаючи:

— Агов, сер геральд, я, Генрі Сміт, згоден битися на боці клану Хаттанів!

У натовпі почулися захоплені вигуки, а старші й поважніші городяни, не бачачи ні найменшої причини для такої поведінки зброяра, вирішили, що той уже, мабуть, геть схитнувся на цих бійках з розуму. Особливо вражений був провост.

— Чи ти здурів, Генрі?! — сказав він.— У тебе ж немає ні дворучного меча, ні кольчуги!

— Що правда, то правда,— погодився Генрі.— З кольчугою, яку я зробив недавно для себе, я розлучився задля он того молодця, вождя Кугілів, і скоро він на власних плечах відчує, як я клепаю в кузні залізо! Ну, а дворучний меч... Для початку я обійдуся ось цим дитячим мечиком, поки роздобуду собі в бою важчого.

— Так діло не піде,— мовив Еррол.— Слухай сюди, зброяре, заради пречистої, бери мою міланську кольчугу й добрий іспанський меч!

— Дякую вам, сер Гілберт Гей! Але та зброя, благородний графе, якою ваш хоробрий предок вирішив долю битви під Лон-карті, послужить добру службу й мені. Не

дуже я люблю битися чужими мечами й в обладунку чужої роботи — я тоді не знаю, якого можу завдати удару, не пощербивши леза, і скільки витримає, не луснувши, надітий на мене панцер!

Тим часом чутка про те, що безстрашний Сміт виходить на бій без обладунку, облетіла все юрмище й пішла гуляти по місту. Вже, надходила призначена година, коли це раптом почувся пронизливий крик жінки, яка вимагала пропустити її. Люди вражено розступились, і жінка вийшла на арену, ледве дихаючи під тягарем кольчуги та великого дворучного меча. Тепер усі впізнали в ній вдову Олівера Праудф'юта, а обладунок вона принесла той, що належав самому Смітові: трагічної ночі, незадовго до своєї смерті, шапкар узяв меч та кольчугу у коваля, і разом з мертвим тілом у дім до покійного принесли й надітий на нього обладунок. І ось тепер вдячна вдова принесла меч і кольчугу саме в ту хвилину, коли випробувана зброя була як ніколи потрібна її власникові. Генрі з радістю прийняв свій обладунок, а розхвилювана жінка поквапно допомогла сміливцеві надягти його і, прощаючись, сказала:

— Бог тобі на поміч, заступнику вдови та сиріт! І смерть кожному, хто підніме на тебе меч!

Відчувши на собі випробуваний обладунок, Генрі бадьоро стріпнувся, немовби для того, щоб залізна кольчуга краще облягла тіло, потім вихопив з піхов дворучний меч і заходився розмахувати ним над головою та виписувати зі свистом у повітрі вісімки — так легко й зграбно, що не було сумніву: важку й грізну зброю тримають дужі і вправні руки.

Воїнам дали наказ обійти по одному довкола арени — але так, щоб шляхи супротивників не перетиналися, — і біля Золотої Альтанки, де сидів король, зробити шанобливий уклін. ; Поки зағони виконували цей обряд, глядачі знов захоплено порівнювали статури, руки й ноги, м'язи воїнів обох кланів, намагаючись угадати, чим же скінчиться бій. Одвічна люта ворожнеча, розпалювана безнастанним насиллям та кривавою помстою, спопеляла тепер серце кожного бійця. їхні обличчя були дико спотворені від гордощів, ненависті й відчайдушної рішучості битися до останку.

А городяни, схвилювано чекаючи кривавої розваги, вітали воїнів радісними вигуками. Як скінчиться битва? Хто з героїв відзначиться? Глядачі сперечались і навіть билися об заклад. Ясне, відкрите й натхненне обличчя Генрі Сміта завойовувало прихильність більшості людей, і багато хто, коли висловлюватись по-сучасному, пропонував нерівний заклад, запевняючи, що вбрюяр покладе трьох супротивників, перше ніж упаде сам.

Ледве встиг Сміт приготуватися до бою, як вожді дали наказ шикуватись, і тої самої миті Генрі почув Главерів голос, що вихопився з напружено пришишколого тепер натовпу:

— Гаррі Сміт! Гаррі Сміт! Чи ти здурів? Що це на тебе найшло?

"Ти ба, старий Саймон хоче врятувати від мене свого багатонадійного зятка — майбутнього чи вже й нинішнього", — ось про що подумав Генрі насамперед. Друга його думка була обернутись і негайно поговорити із старим Главером... Але третя — що,

вступивши в лави бійців, він уже під кожним приводом не може без ганьби вийти з них чи бодай показати своє вагання.

Отож Генрі Сміт зосередив увагу на тому, що вимагала від нього ця година. Обидва вожді розташували свої загони трьома шеренгами по десять чоловік у кожній. Воїни стояли на такій відстані один від одного, що кожен міг вільно орудувати мечем п'ять футів завдовжки, не рахуючи руків'я. Друга і третя шеренги становили резерв і мали вступати в бій у міру того, як рідшатиме перша. Вождь Кугілів Ехін Мак-Аян зайняв місце на правому крилі загону, в другій шерензі між двома своїми зведеними братами. Інші чотири лейхтахі стояли у першій шерензі праворуч, а батько й решта двоє братів захищали улюбленого вождя ззаду. Сам Торквіл стояв одразу за спиною воїна. Таким чином вождя оточували дев'ять найміцніших воїнів загону — чотири попереду, по одному праворуч та ліворуч і три позаду.

Загін Хаттанів вишикувався так само, тільки їхній вождь став не на правому крилі, а посередині другої шеренги. Тому Генрі Сміт, який у ворожому загоні бачив тільки одного супротивника — нещасного Ехіна, попросився на ліве крило, і то в першу шеренгу. Однак вождь на це не згодився, він нагадав Генрі, що той прийняв з його рук плату і тепер мусить слухатись. Мак-Гіл-лі Хаттан наказав ковалеві стати у третю шеренгу, одразу позад нього самого. Це було, звичайно, почесне місце, і Генрі не міг від нього відмовитись, хоч зайняв його й неохоче.

Коли обидва загони вишикувались отак один проти одного, кожен заходився дикими вигуками виражати свою люту ненависть до другого й прагнення скоріше вступити в бій. Клич, що пролунав спершу в лавах клану Кугілів, підхопили воїни клану Хаттанів. Водночас і ті, й ті потрясли над головою мечами й погрожу-

вали одні одним, так наче хотіли зламати бойовий дух супротивників, перше ніж кинутися в бій.

В цю годину випробувань Торквіла, що ніколи не знав страху, не полишала тривога за названого сина. Однак скоро лісовик заспокоївся, бачачи, як упевнено тримається юний вождь. І скупі слова, що з ними Ехін звернувся до загону, пролунали сміливо й щиро і надихнули бійців перед битвою. Вождь висловив рішучість поділити їхню долю, хай це буде перемога чи смерть. Але спостерігати улюбленця далі часу в Торквіла не лишилось. Королівські сурмачі дали сигнал виступати на арену, тужливо й дурманно загули волинки, і воїни рушили, так само шеренгами, вперед, усе пришвидшуючи крок, поки вже почали підтюпцем, бігти й урешті наскочили на середині поля одні на одних, як ото стрімкий потік набігає на могутній морський прибій.

Кілька хвилин здавалося, ніби бійці перших шеренг, розмахуючи довгими мечами, посходилися в окремих поєдинках. Та незабаром з одного й з другого боку наперед почали пробиватися, розпалені зненавистю й жадобою слави, воїни другої та третьої шеренг, і тепер на арені розгорілася загальна січа. Над цим хаосом то здіймалися, то опускалися здоровенні мечі, і одні були ще чисті й блискучі, а інші вже заюшені кров'ю. Мечі мигали так шалено, що складалося враження, наче ними орудують не людські руки, а якісь складні механізми. Загони збилися в таку товкотнечу, що довгим

мечем важко було повернути, і дехто вже вихопив кинджал, намагаючись підступити до супротивника якомога ближче й не дати йому замахнутися мечем. Лилася кров, і зойки скалічених потопали в голосінні тих, що билися, бо шотландські горяни з давніх-давен мали звичай у бою не кричати, а скорше завивати. Та навіть ті з глядачів, хто звук до вигляду крові й сум'яття, не могли збагнути, яка ж сторона бере гору. Час від часу, правда, то один загін трохи подавався назад, то другий, але щоразу то була тільки тимчасова перевага, яку та чи та сторона відразу й втрачала під натиском супротивників. А дике завивання вое зринало над січею, закликаючи воїнів з новою люттю кидатися в наступ. •

Та раптом волинки дали сигнал відступити: пролунали тужливі звуки, що нагадували похоронну пісню над полеглими. Бій припинився, й загони розійшлися в різні боки трохи перепочити. Глядачі жадібно придивлялися до поріділих шеренг. Але хто зазнав більших втрат, визначити було важко. У загоні Хаттанів упало ніби й менше людей, зате їхні закривавлені сорочки (багато бійців з обох сторін поскидали з себе плащі) свідчили про те, що пораниених серед них більше, ніж у клані Кугілів. Чоловік двадцять з обох загонів лежали на бойовищі мертві чи при смерті, і покидані скрізь руки та ноги, розтяті до підборіддя голови, розпанахані від плеча навскоси до грудей тулуби свідчили про те, яка запекла була ця битва, яку грізну зброю тримали в руках воїни і з якою згубливою силою вони володіли нею. Вождь клану Хаттанів бився бідважно й безстрашно і дістав легке поранення. Оточений своїми охоронцями Ехін також виявив мужність. Його меч був закривавлений, постава — смілива, войовнича, й він радісно всміхався, коли Торквіл обняв його, щедро похвалив і благословив. Потім обидва вожді, давши людям хвилин десять перепочити, знов вишикували свої загони, поріділі на добру третину. Тепер бій посунувся ближче до річки — середина арени була всіяна тілами вбитих та покалічених. Декотрі поранені час від часу підводили голову глянути на бойовище, відразу відкидалися на спину й здебільш умирали від втрати крові, що цебеніла з їхніх тіл.

Гаррі Сміта було неважко знайти поглядом нр. арени — і не тільки по його міській одежі; спершись на меч, він стояв сам на колишньому місці бою, біля людського тіла, чия голова у шапоч? ці горянина, оздобленій дубовим листком — знак особистої охорони Ехіна Мак-Аяна,— відлетіла ярдів на десять убік від сильного удару мечем. З тої хвилини, як Генрі вбив цього чоловіка, він не завдав більше жодного удару, а тільки оборонявся сам та кілька разів відвів удар, націлений на вождя. Та коли Мак-Гіллі Хаттан дав своїм людям сигнал зійтися до купи, його Стривожило те, що могутній городянин стоїть збоку і не виявляє ні найменшого бажання повернутися до лав.

— Що тобі гризе душу, чоловіче? — запитав вождь.— Невже в твоєму міцному тілі такий кволий і боязкий дух? Ходімо, треба битися.

— Ти сам недавно назвав мене ніби як найманцем,— відповів Генрі.— А коли я — найманець, то я вже відробив свою денну платню.— І він показав на тіло без голови.

— Хто мені служить, не лічачи годин,— промовив вождь,— того я винагороджую, не лічачи золота.

— Тоді я битимусь ліпше без платні,— промовив Сміт.— Але там, де сам схочу.

— Гаразд, бийся, де хочеш! — відповів Мак-Гіллі Хаттан, розважливо вирішивши не сперечатися з таким сильним помічником.

— Це мене влаштовує,— мовив Генрі. Він закинув на плече важений меч, поквапився до загону й вибрав місце навпроти вождя клану Кугілів.

І тоді Ехін уперше відчув невпевненість. Він змалку бачив у Генрі найкращого воїна, що його могли послати на бойовище Перт і вся округа. До ненависті, з якою горянин дивився на суперника, додався спогад про той випадок у домі Главера, коли неозброєний Сміт легко відбив його несподіваний і відчайдушний наскок. І тепер, помітивши, що зброяр із закривавленим мечем у руці пильно дивиться в його бік, вочевидь намисливши кинутися просто на нього, юний вождь занепав духом і виказав перші ознаки вагання. Це не уникло погляду його названого батька.

Але Торквіл, поділяючи погляди горянського плем'я, а також внаслідок власних переконань, не здатний був збагнути того, що воїнові клану Кугілів — та ще вождю і його названому синові! — може забракнути відваги. І це було для Ехіна щастям. Бо якби Торквіл хоч на мить таке припустив, розпач і гнів штовхнули б лісовика на відчайдушний крок: він власноруч позбавив би Ехіна життя, щоб не дати йому заплямувати свою честь. Але саму думку про те, ніби вождь і його названий син — боягуз, велет відкидав як щось жахливе й чуже. Забобон підказував йому іншу розгадку: на вождя наслано чари! І стривожений Торквіл пошепки запитав Гектора:

— Чари знов підточують твій дух, Ехіне?

— Так, я боягуз! — відповів нещасний юнак.— А он і він, жорстокий чаклун!

— Як?! — вигукнув Торквіл.— І на тобі кольчуга його роботи?! Нормане, бідний хлопчику, нащо ж ти приніс цю ненависну кольчугу?

— Якщо моя стріла не Їцілила туди, куди треба, я можу тільки пустити вслід за нею своє життя! — відповів Норман-Нан-Орд.— Покладись на мене — я розіб'ю його чари!

— Так, покладись на нього, Ехіне! — вигукнув Торквіл.— Нехай то жорстокий чаклун, але я чув на власні вуха і сам тобі кажу: ти вийдеш із бою цілий і здоровий... Де він, той знахар-сассенах, нехай спробує мені заперечити! Може, він і дужий, але йому не пощастить і пальцем торкнутися мого вихованця, поки не повалить і не викорчує весь дубовий ліс! Щільніше оточіть нашого вождя, сини мої! *Bas air son Eachin!*

Торквілові сини повторили ці слова, що означали: "Помремо за Гектора!"

їхня відданість додала Ехінові снаги, і він сміливо крикнув до своїх менестрелів:

— *Seidsuas!* — Тобто "Починайте!"

Волинки знов нестямно завели бойову пісню. Але тепер загони сходилися повільніше, ніж перший раз, супротивники вже знали мужність і міць одні одних. Від нетерплячки почати боротьбу Генрі Вінд вихопився з лав Хаттанів і зробив знак Ехінові вийти на двобій. Проте Норман кинувся вперед заступити собою зведеного брата, і на якусь хвилину воїни обох загонів завмерли, так ніби дійшли мовчазної згоди прийняти наслідок цього поєдинку як знамення долі. Горянин рушив до Генрі, заносючи над головою великого меча, немов мав намір завдати ним удару. Та як тільки Норман

підійшов на довжину меча, він кинув цю важку й незручну зброю на землю, водночас легко перескочив через Смітів меч, коли городянин спробував його підітнути, а тоді вихопив кинджал і, обдуривши так Генрі, вдарив його тим кинджалом (подарунком самого Сміта!) збоку в шию, викрикнувши:

— Ти сам навчив мене так колоти!

Але Генрі мав на собі добру кольчугу власної роботи, обшиту пластинками загартованої криці. Якби обладунок у нього був гірший, то цієї миті його спіткала б смерть. Він і так дістав рану, хоч і легку.

— Дурний ти! — відповів Генрі й щосили садонув Нормана в груди руків'ям довгого меча, аж велет поточився назад. — Колоти я тебе навчив, та не навчив давати здачі! — І \*так рубанув супротивника по голові, що розтяв і сталевий шолом, і череп, а потім переступив через мертве тіло, аби взятися за молодого вождя; тепер той стояв перед ним, ніким не прикритий.

Але тут прогрімів Торквілів голос:

— Far eil air son Eachin! — Тобто "Ще один за Гектора!"

Ту ж мить обидва брати, що захищали вождя ліворуч і праворуч, кинулися на Генрі й, завдаючи ударів водночас з двох боків, примусили його % перейти до оборони.

— Вперед, плем'я Дикого Кота! — вигукнув Мак-Гіллі Хат-тан. — Рятуйте хороброго сакса! Дайте цим коршакам відчути свої кігті!

Сам весь покалічений, вождь через силу дістався до Генрі й звалив одного з лейхтахів, що нападали на зброяра. Добрий меч самого Сміта порішив другого.

— Reist air son Eachin! (Знов за Гектора!)— вигукнув відданий Торквіл із Діброви.

— Basair son Eachin! (На смерть за Гектора!) — відповіли ще двоє приречених його синів.

І вони кинулися прийняти-на себе лють Сміта й усіх, хто рушив йому на допомогу. А юний вождь перейшов на ліве крило пошукати не'таких грізних супротивників і, знову виявивши неабияку мужність, удихнув життя в уже пригаслу надію свого загону. Двоє Торквілових синів, що прикрили його перехід, поділили долю своїх братів: на поклик вождя клану Хаттанів сюди нагспіли найхоробріші його воїни. Смерть лейхтахів не залилася невідомщеною; їхні мечі позалишали страшні сліди на тілах супротивників — уже мертвих і ще живих. Але те, що найкращі сили Торквіл мусив відтягти на захист вождя, поставило загін Кугілів у невигідне становище. Тепер з обох сторін на бойовищі лишилось так небагато воїнів, що неважко було побачити: у лавах Хаттанів б'ється п'ятнадцять чоловік ^— правда, більшість із них поранені, а в лавах Кугілів — тільки десять, із них четверо охоронці вождя, в тім числі й сам Торквіл.

Проте воїни невтомно рубали й кололи далі, і в міру того, як сили в них танули, лють їхня немовби зростала. Генрі Вінд був уже кілька разів поранений, але не відступав від свого рішення пробитися крізь охорону до Ехіна або винищити її до ноги — всіх оцих безстрашних відчайдухів, що не давали йому дістатися до того, чий вигляд розпалював у ньому таку злість. Та на батьків поклик: "Ще один за Гектора!" — сини з готовністю відповідали отим фатальним: "На смерть за Гектора!" І хоч лави, клану

Кугілів зовсім порідшали, ніхто з глядачів і досі не був певний, чим скінчиться бій. Тільки фізична стома примусила супротивників зробити ще одну перерву.

Тепер видно було, що в загоні клану Хаттанів залишилося дванадцять чоловік, але двоє чи троє з них могли стояти, тільки спершись на мечі. У загоні Кугілів лишилося п'ятеро, зокрема й Торквіл та його наймолодший син, обидва легко поранені. Тільки Ехін не мав іще жодної рани — його воїни пильно відводили кожен удар, призначений вождеві. Обидва загани вже вичерпали навіть свою лютість і тепер билися в якійсь тупій нестямі. Вони переступали, похитуючись, мов уві сні, через тіла забитих і дивилися на товаришів, навіки втрачених, ніби для того, щоб їхній вигляд знов розпалював у них ненависть до вцілілих ворогів.

Невдовзі натовп за ареною побачив, як ті, що трималися на ногах, знов почали сходитися до купи, лаштуючись поновити смертельну битву на самому березі річки — там, де було ще не так слизько від крові й не так тісно від мертвих тіл.

— Заради бога... задля тої ласки, яку ми щодня в ньог/о вимолюємо,— промовив добросердий король герцогові Олбані,— накажи все це припинити! Нащо цим покаліченим, напівживим створінням доводити свою різню до кінця?.. Тепер вони, я не маю сумніву, підуть на поступки й укладуть мир на поміркованих умовах!

— Заспокойтеся, владарю мій,— промовив королів брат.— Для Низовини ці люди — однаково що чума. Обидва вожді й досі живі, і якщо вони підуть сьогодні з бойовища цілі, вся різня буде марна. Згадайте, ви обіцяли своїй раді не припиняти бою.

— Ти підбиваєш мене на великий злочин, Олбані. Як король я повинен заступатися за своїх підданих, а як християнин — дбати про своїх братів у вірі.

— Ви помиляєтесь, величносте,— заперечив герцог.— То не вірнопіддані ваші, а непокірні бунтарі. Це може засвідчити й мілорд Крофорд. А ще гірші з них християни, бо вони наполовину язичники, і мої слова може підтвердити пріор домініканців.

Король глибоко зітхнув.

— Ти завжди прагнеш домогтися свого. Ти надто розумний, я тебе не перебалакаю. Я можу тільки відвернутися й заплющити очі, щоб не бачити й не чути цього кривавого побоїща. Воно мені огидне. Та я добре знаю: доля покарає мене вже за те, що я був евідком цієї різанини.

— Сурми, сигнал! — гукнув Олбані.— Якщо ті ледацюги постоять іще трохи, їхні рани почнуть загоюватися!

Тим часом Торквіл, обнявши юного вождя, намагався його підбадьорити :

— Ще всього кілька хвилин! Не піддавайся чарам, синку! Не занепадай духом — ти вийдеш із битви без жодної рани, без жодного рубця і навіть подряпинки! Вище голову!

— Як же мені не занепадати духом,— відказав Ехін,— коли мої відважні брати один по одному вмерли біля моїх ніг?.. Умерли всі заради того, хто не гідний і крихти їхньої любові!

— А для чого ж вони народилися, як не для того, аби вмерти за свого вождя?! — спокійно промовив Торквіл.— Навіщо шкодувати, коли стріла, попавши в ціїя, не повернулася на тятину? Вище голову!.. Бачиш, ми з Тормотом тільки легко поранені, а

Дикі Коти насилу ноги волочать, ніби їх попридушували собаки!.. Потримайся ще трохи — і ти виграєш цей бій, хоч, можливо, живим тільки ти сам і зостанешся... Музико, грай збір!

Заграли волинки обох кланів, і воїни,— правда, вже не так завзято, проте не менш люто,— знову вступили в бій. Приєдналися до них і ті, хто не мав права виходити на арену; однак байдуже стояти збоку ці люди більш не могли. То були два старі горянини, що несли браттахи своїх кланів. Вони помалу підступали з двох протилежних країв арени до її середини й нарешті опинилися біля самої гущі бою. Спостерігаючи тепер бійців зблизька, обидва запалали бажанням відомстити за своїх побратимів або вмерти разом із ними. Старі вояки люто кинулись один на одного зі списами, що до них були прикріплені браттахи, завдали один одному по кілька міцних ударів, а тоді, не випускаючи з рук браттахів, схопилися врукопаш і борюкалися доти, доки попадали обидва в Тей. (Після битви їх виловили з річки; обидва позахлинались, але все ще міцно тримали один одного в руках.) Войовнича лють, відчайдушне шаленство охопили й музик. Досі обидва волинщики всіляко підтримували бойовий дух своїх братів, але тепер вони побачили, що битва ось-ось закінчиться — не буце кому битись. Тоді вони покидали волинки й на відчай душі наскочили один на одного з кинджалами в руках; і, оскільки кожен дужче прагнув здолати супротивника, ніж захистити себе, волинщик клану Кугілів сконав від удару майже відразу, а волинщик клану Хаттанів упав смертельно поранений. Однак він усе ж таки зібрався на силі, знову схопив волинку, і над бойовищем разом з останніми подихами музики востаннє пролунала й замерла бойова пісня клану. Цей інструмент, чи принаймні та його частина, що давала верхній голос, зберігається й досі в родині одного вождя-горянина, і її вельми шанує все плем'я, називаючи Federan Dhu, тобто Чорний Верхній Голос.

Тим часом бій завершувався. Ось уже юного Тормота, що його Торквіл, як і решту своїх синів, приніс у жертву задля порятунку вождя, смертельно поранив нещадний меч Генрі Сміта. Ще двоє братів, які залишилися в лавах Кугілів, також загинули, і старий лісовик зі своїм названим сином та поранений Тормот змушені були відступити перед сімома чи вісьмома бійцями клану Хаттанів на берег Тею. їхні супротивники, всі до одного поранені, з останніх сил потяглися за ними, Торквіл ледве встиг дістатися до того місця, де вирішив зупинитись, як юний Тормот упав мертвий. Його смерть вирвала в батька перший і єдиний стогін за весь цей тяжкий день.

— Тормоте, сину! — промовив він. — Найменшенький мій, найдорожчий!.. Та якщо я врятую Гектора, я врятую все... Ехіне, любий, я зробив для тебе все, що може зробити людина. Тепер залишилось останнє: дай мені скинути з тебе цю зачаровану кольчугу, і надягни замість неї Тормотову, — вона легенька й буде якраз по тобі, А поки ти її надягатимеш, я кинуся на отих калік і зроблю з ними все, що зможу. Думаю, з ними не важко буде впоратись — вони ж бо й так волочать ноги, мов присталі воли. А якщо мені й не пощастить тебе врятувати, я покажу тобі, серце моє, як повинні вмирати чоловіки!

Торквіл розстебнув пряжки кольчуги на юному вождеві, сповнений простодушною віри в те, що так розвіє його страх і зруйнує злі чари.



— Батьку мій! Батьку!.. Ні, ти мені більше, ніж батько! — промовляв нещасний Ехін.— Не йди від мене!.. Коли ти поруч, я знаю, що битимусь до останку!

— Ні, Ехіне,— сказав Торквіл.— Я затримаю їх, поки ти надягатимеш кольчугу. Нехай благословить тебе бог, любе моє дитя!

І Торквіл із Діброви, погрозово розмахуючи мечем, кинувся вперед з тим самим фатальним бойовим кличем, що вже стільки разів лунав цього дня. "Bas air son Eachin!" — тричі прокотилося громом над бойовищем. І з кожним разом, коли Торквіл повторював свій бойовий клич, його меч смертельно вражав одного, другого, третього з воїнів клану Хаттанів у міру того, як вони по одному підступали до нього.

— Славно б'єшся, гірський яструбе!.. Добре налетів, соколе! — вигукували в натовпі люди, стежачи за подвигами воїна, які, здавалося, навіть тепер могли змінити долю битви. Нараз усі крики замовкли, запала тиша, і було чути тільки дзвін мечів, такий страшний, неначе вся битва почалася з самого початку поєдинком Генрі Вінда з Торквілом-лісовиком. Вони рубали, кололи, сікли один одного так, немовби вперше оголили сьогодні мечі. І зненависть їхня була взаємна, бо Торквіл упізнав у супротивникові того самого підлого чаклуна, що, як він гадав, зачарував його дитя, а Генрі бачив перед собою велета, котрий усю битву ставав на заваді тому, задля чого він, власне, й узяв цього дня в руки меч,— зійтися в двобої з Гектором. Билися вони як рівні, хоча це, певно, було б не так, якби Генрі не постраждав від ран дужче, ніж його супротивник.

Тим часом Ехін, zostавшись сам, безладно й марно силкувався надягти на себе кольчугу зведеного брата. Та, охоплений соромом і відчаєм, він урешті роздратовано кинув ці спроби й подався на допомогу батькові в його тяжкій боротьбі, поки не наспіли решта воїнів клану Хаттанів. Рішення юного вождя вступити в цей бій на життя і смерть було непохитне, і йому залишалося до названого батька ще ярдів п'ять, коли той упав, розтятий мечем від плеча мало не до самого серця, і, прошепотівши: "Bas air son Eachin!" — випустив дух.

Нещасний юнак побачив, як загинув його останній товариш, і ту ж мить усвідомив: його смертельний ворог, що полював за ним по всьому бойовищу, вже стоїть від нього на довжій мечі й грізно розмахує своєю важкою зброєю, якою проклав собі дорогу, щоб забрати в нього, Ехіна, життя. Може, вже ця обставина довела його природжений страх до відчаю, а може, в ту мить він похопився, що на ньому немає кольчуги, тоді як решта супротивників, хоч і покалічені й ледве тримаються на ногах, але спраг ли крові й помсти, ось-ось будуть поруч. Скажемо тільки, що серце в Ехіна обірвалося, в очах потьмарилось, у вухах задзвеніло, голова запаморочилась... Усі його думки поглинув жах перед неминучою смертю. Невдало замахнувшись тільки один раз мечем на Сміта, юний вождь ухилився, в свою чергу, від удару супротивника, відскочив назад, і не встиг ремісник замахнутися вдруге, як Ехін кинувся у нуртовиння Тею.

Поки він перепливав річку, навздогін йому лунав глузливий регіт, крики та свист, хоч, може, серед тих, що над ним сміялися, не було й десятих, котрі за таких обставин учинили б інакше. Генрі зчудовано дивився вслід утікачеві, але наздоганяти його й не

думав,— як тільки запал боротьби згас, його самого облягла неймовірна слабкість. Він сів на порослому травою березі й спробував перев'язати хоча б ті рани, з котрих найдужче цебеніла кров.

А натовп захоплено вітав переможців. Герцог Олбані та інші вельможі вийшли оглянути арену, і Генрі Вінда вшанували особливою увагою.

— Якщо підеш до мене на службу, сміливцю,— сказав Чорний Дуглас,— то я заміню твій шкіряний фартух на рицарський пояс, а щоб мати чим гідно підтримувати своє звання, замість міського житла дістанеш добрий маєток.

— Уклінно дякую, вельможносте,— знічено відповів Сміт,— але я вже й так пролив надто багато крові, і небо мене покарало, відібравши те єдине, задля чого я вийшов на бій.

— Як це, приятелю? — здивувався Дуглас.— Хіба ти бився не за клан Хаттанів, і хіба вони не дістали славу перемогу?!

— Я бився за власну руку,— байдуже відказав Сміт, і відтоді ці його слова стали в Шотландії прислів'ям 1.

Тепер і король Роберт виїхав на арену верхи на виноходцеві, щоб дати розпорядження допомогти пораненим.

•— Мілорде Дуглас,— сказав він,— ви надокучаєте нещасному воякові земними клопотами, коли в нього, як видно, обмаль часу подбати про свою душу. Чи немає тут його друзів? Треба забрати чоловіка звідси, потурбуватися про його тілесні рани й спасіння його душі.

— У нього стільки друзів, ваша величносте, скільки добрих людей у Перті,— сказав сер Патрік Чартеріс.— Я й сам вважаю себе одним із найближчих його товаришів.

— Вахлай завжди залишається вахлаєм,— пробурмотів пихатий Дуглас і повернув свого коня вбік.— Якби в жилах у нього була хоч крапля шляхетної крові, пропозиція дістати посвяту в рицарі від меча Дугласа підвела б його зі смертного одра.

Не зважаючи на глузування могутнього графа, сер Патрік зліз із коня, щоб допомогти Генрі встати,— геть знесилившись, той відкинувся навznak. Та рицаря випередив Саймон Главер, що саме надійшов сюди вкупі з іншими шановними городянами.

— Генрі! О Генрі, любий мій синку! — скрикнув старий.— Наг що ж ти встряв у цю згубливу битву?! Помираєш... І не скажеш ні словечка?

— Ні... Я скажу своє слово,— озвався Генрі.— Катаріна... Більше він вимовити нічого не зміг.

— З Катаріною, гадаю, все гаразд, і вона буде твоя... Тобто, якщо...

— Якщо тільки вона жива й здорова,— ти це хотів сказати, старий? — докинув Дуглас. Він трохи образився, коли Генрі відхилив його пропозицію, однак був надто великодушний, аби дивитись байдуже на те, що тут діялось.— Вона в безпеці, якщо Дугласове знамено може її захистити. В безпеці і буде багата. Дуглас уміє подарувати багатство людям, котрі ставлять його вище від честі.

— За те, що вона в безпеці, вельможносте, благородному Дугласові щира дяка й

благословення її батька! А щодо багатства, то ми й самі досить заможні. Золото не поверне мого любого сина...

— От дивина! — мовив граф.— Простолюдин відмовляється від рицарського звання... Городянин зневажає золото...

— З дозволу вашої вельможності,— звернувся сер Патрік до графа,— я, рицар і дворянин, зауважу, що такий сміливець, як Генрі Вінд, може відмовитись від будь-якого почесного звання, а такий чесний чоловік, як оцей шановний городянин, може обійтись без золота.

— Ти слушно робиш, сер Патрік, коли заступаєшся за своє місто, і я на тебе не ображусь,— сказав Дуглас.— Я зі своєю щедрістю нікому не набиваюсь... А проте,— мовив він пошепки до герцога Олбані,— вашій високості слід було б забрати короля від цього кривавого видовища. Бо сьогодні до вечора він іще має почути звістку, що завтра на світанку розлетиться по всій Шотландії. Цій ворожнечі покладено край. І навіть моє серце крається, коли я подумаю, скільки тут полягло відважних шотландців, чиї мечі могли б повернути якусь вирішальну битву на користь нашої країни.

Короля Роберта ледве вмовили поїхати з арени. Сльози котилися по його старечих щоках та білій бороді, коли він благав усіх довкола — і вельмож, і священників — подбати про тіла й душі тих небагатьох калік, що вийшли з бою живі, і гідно поховати загиблих. Священики, які були тут, з готовністю запропонували свої послуги в одному й другому і чесно й набожно взялися виконувати своє обіцяння.

Так скінчився той славнозвісний бій на Північному Лузі. З шістдесяти чотирьох сміливців (рахуючи й двох музик та двох хорунжих), що мужньо виступили на битву, живі zostалися тільки семеро, та й тих винесли з арени на ношах, і стан у них мало різнився від того, в якому лежали довкола їхні товариші, а декотрі сконали під час скорботної процесії, поки їх несли з бойовища. Тільки Ехін вийшов з бою цілий, утративши, однак, честь.

Залишається додати, що з загону Кугілів після кривавого побоїща живий не залишився ніхто, крім вождя, який утік, і внаслідок цієї поразки союз розпався. Знавці давнини тепер можуть тільки гадати, які саме клани входили колись до його складу, бо після тієї вирішальної битви Кугіли вже ніколи не збиралися під одним знаменом. Зате клан Хаттанів і далі розростався й процвітав, і найзначніші роди на півночі Гірської Країни хваляться тим, що походять від племені Гірського Кота.

## РОЗДІЛ XXXV

Коли Роберт неквапом повертався до свого двору в домініканському монастирі, Олбані з тривогою на обличчі під'їхав до графа Дугласа й тремтячим голосом промовив:

— Мілорде, ви були свідком тих трагічних подій у Фолкленді. Чи не зробите ви ласку розповісти про них моєму нещасному братові?

— Я не зроблю цього навіть за шотландський трон! — відповів Дуглас.— Радше я стану замість мішені на політ стріли перед сотнею тайндельських лучників і оголю перед ними груди. Ні, присягаю святою Брайдою Дугласькок\*! Я можу тільки сказати,

ніби бачив безталанного принца мертвим. А як сталося, що він помер,— це краще зумієте пояснити, мабуть, ви, високосте. Якби не та зрада Марча й не війна з англійцями, то я б розповів усе, що про це думаю.

По цих словах граф зробив шанобливий уклін у бік короля й поскакав до себе, полишивши герцогу Олбані самому розповідати про все братові, як зуміє.

"Бунт Марча й війна з англійцями? — повторив у думці Олбані.— Та бундючний графе, а ще твоя власна вигода'. І хоч який ти впевнений у собі, а не посмієш відділити своєї вигоди від моєї. Що ж, коли вже це завдання покладено на мене, я мушу його виконати. І виконаю!"

Він рушив за братом до його покоїв. Роберт, сівши у королівське крісло, з подивом звів на Олбані очі.

— У тебе жахливий вигляд, Робіне,— сказав король.— Я б хотів, щоб ти краще думав перед тим, як дати пролитися крові, коли вже вона так глибоко тебе вражає. І все ж, Робіне, я люблю тебе, тим більше, що іноді, попри твою жорстоку політику, ти чиниш, як тобі підказує твоя природна доброта.

— А я благав би долю, мій брате-королю,— мовив глухим голосом Олбані,— аби сьогодні нам із вами більш не довелося почути ні про що страшніше, ніж оте заюшене кров'ю бойовище, з якого ми щойно повернулися. Я б не дуже побивався за тими дикунами, що полягли трупом... Але...— Олбані змовк.

— Що таке? — скрикнув нажахано король.— Ще одне лихо?.. З Ротсеєм?.. Це, мабуть... Щось із Ротсеєм? Кажі! Яке ще безрозсудство він скоїв? Знов якийсь нещастя?

— Величносте... Владарю мій!.. Бідолашний мій небіж уже не коїтиме ні безрозсудств, ні нещастя.

— Він помер?! Помер!..— безтямно закричав нещасний батько.— Олбані, як брат я благаю тебе... Ні, я більш не брат тобі! Як твій король я наказую тобі, хитрий і підступний чоловіче, сказати мені всю гірку правду!

Олбані, затинаючись, промовив :

— Подобиці я погано знаю... Очевидно одне: мого безталанного небожа минулої ночі знайшли в його спочивальні мертвим... Помер, сказали мені, від якоїсь несподіваної хвороби.

— Ротсею... О, любий мій Давиде!.. Ох, якби ж доля дала мені Бмерти замість тебе, сину мій!.. Синку ж мій!

Так промовляв безпорадний, осиротілий батько і рвав на собі свою сиву бороду й біле волосся, а вбитий докорами сумління й німотний Олбані не важився вгамувати цю бурю страшного горя.

Та розпука Роберта майже ту ж мить перейшла в шаленство — таке чуже його лагідній і добрій натурі, що докори сумління в Олбані заглушив панічний страх.

— То ось чим скінчилися твої балачки про мораль та благочестя! — вигукнув король.— Проте ошуканий батько, що віддав сина в твої руки — невинне ягнятко під сокиру різника,— король! І ти переконаєшся в цьому на своє лихо! Убивця стоїть перед братом... забруднений кров'ю його сина?! Не дозволимо! Гей, хто там є?.. Мак-Луїсе!

Брандани!.. Зрада!.. Вбивство!.. До зброї, якщо ви любите свого Стюарта!

Мак-Луїс, а з ним іще кілька чоловік з охорони, вбігли до покою.

— Вбивство і зрада! — вигукував нещасний король.— Брандани, ваш багрянородний принц...

Уражений горем, збентежений король на мить умовк, не годен вимовити страшне слово. Нарешті він здобувся на голос і повів далі :

— Негайно сокиру й колоду в двір!.. Схопити...— Але слово застрягло в нього в горлянці.

— Схопити — кого, ваша величносте? — промовив Мак-Луїс. Побачивши завжди лагідного короля в такому збудженому й роз: гніваному стані, він мало не подумав був, що від жахів кривавої битви той стратився розуму.— Тут немає нікого, крім брата вашої королівської величності — герцога Олбані.

— Так, ти слушно кажеш,— промовив король, коли мстива лютя у ньому трохи вляглася.— Дуже слушно... Нікого, крім Олбані... Нікого, крім сина моїх батьків, мого брата... О боже! Поможи мені погасити гріховний гнів, що горить у моїх грудях!.. Sancta Maria, ora pro nobis!

Мак-Луїс здивовано глянув на герцога Олбані. Той спробував приховати своє сум'яття під вдаваним глибоким співчуттям і зашепотів до офіцера:

— Від такого страшного нещастя він трохи той...

— Від якого нещастя, ваша високосте? — не зрозумів Мак-Луїс.— Я нічого не чув.

— Як?! Ви не чули про те, що помер мій небіж, герцог Ротсейський?

— Герцог Ротсейський помер, мілорде Олбані?! — скрикнув відданий брандан, з жахом і подивом водночас.— Коли, де і як це сталося?

— Два дні тому... Чому і як — ще не відомо... У Фолкленді, в замку.

Хвилю Мак-Луїс мовчки дивився на герцога, потім з блиском в очах рішуче звернувся до короля, що, здавалося, цілком поринув у молитву:

— Владарю мій! Хвилину чи дві тому ви не доказали слово — одне тільки слово. Промовте його — і ваша воля буде для бран-данів законом!

— Я молився, щоб не здатися на спокусу, Мак-Луїсе,— відповів нещасний король,— а ти знов мене спокушаєш. Чи вклав би ти в руку божевільного оголений меч?.. Але ж ти, Олбані, друже мій, брате і вірний порадинику!.. Як, як серце дозволило тобі таке скоїти?

Олбані, бачачи, що король полагіднішав, заговорив твердіше, ніж досі:

— Навколо мого замку немає мурів од смерті... Я не заслужив тих чорних підозр, які чути в словах вашої величності. Я це пробачаю, бо їх висловив у відчаї осиротілий батько. Та я ладен заприсягти святим хрестом і вівтарем... спасінням моєї душі... душами наших батьків-королів...

— Мовчи, Роберте! — урвав його король.— Не додавай до вбивства ще й фальшивої клятви... Але невже це робилося для того, щоб на крок підступити до корони й скіпетра? То бери ж їх одразу і відчуй, як відчуваю я, що вони — мов розпечене залізо!.. О, Ротсею, Ротсею! Тебе бодай не жде тепер лиха доля стати королем!

— Владарю мій! — озвався Мак-Луїс.— Дозвольте нагадати вам, що корона й скіпетр Шотландії, коли ваша величність перестане їх носити, перейдуть до принца Джемса, який успадкує права свого брата.

— Так, це правда, Мак-Луїсе,— палко підхопив король.— А з ними, бідний хлопчику, він успадкує і всі небезпеки, що чигали його брата! Дякую тобі, Мак-Луїсе, дякую!.. Ти нагадав мені, що я ще маю турботи на землі. Як можна швидше заклич своїх бран-данів до зброї. Не бери з нами в дорогу жодного, у чий відданості ти не певний. А особливо нікого з тих, хто спілкувався з герцогом Олбані... Так, із чоловіком, що називає себе моїм братом!.. І на-

кажи, хай негайно приготують мої ноші. Ми вирушаємо в Данбартон, Мак-Луїсе, або в Б'ют. Урвища, морські припливи й серця моїх бранданів надійно захищатимуть єдиного мого синочка, поки ми відділимо його морями від шанолюбного й жорстокого дядька... Прощай, Роберте Олбані... Прощай назавжди, людину з кам'яним серцем і закривавленими руками! Втішайся тою пайкою влади, що нею поступиться тобі граф Дуглас... Але не смій більше ставати перед мої очі і тим більше не підступайся до єдиного мого сина! Бо ту ж хвилину, коли ти це зробиш, моя охорона дістане наказ заколоти тебе алебардами! Мак-Луїсе, не забудь розпорядитися про це!

Герцог Олбані вийшов з покою, навіть не спробувавши виправдатись чи заперечити.

Про те, що було далі, розповідає історія. На найближчому засіданні парламенту герцог Олбані домігся того, що його оголосили непричетним до смерті Ротсея. Та, зажадавши від високого зібрання в такий спосіб виправдати його чи простити гріх, Олбані тим самим довів, що визнає свою вину. А нещасний старий король зачинився в Ротсейському замку у Б'юті оплакувати втраченого сина і, сповнений гарячкової тривоги, оберігати живого. Король не бачив іншої ради врятувати малолітнього Джемса, як послати його до Франції на виховання при королівському дворі. Але корабель, на якому плив принц Шотландський, захопили англійські корсари, і хоч на той час між двома королівствами панував мир, Генріх Четвертий Англійський без будь-якого права зробив Джемса своїм бранцем. Це лихо завдало нещасному Роберто-ві Третьому останнього удару, і його серце не витримало. Але помста, хоч і трохи запізно, все ж таки впала на його підступного й жорстокого брата. Сам Роберт Олбані, правда, дожив до сивини й мирно ступив у могилу, передавши регентство, якого він домігся такими негідними шляхами, своєму синові Мардоку. Та через дев'ятнадцять років після смерті старого короля Дžeme — тепер король Яків Перший Шотландський — повернувся на батьківщину, а герцог Мардок разом зі своїми синами зійшов на ешафот і так спокутував вину батькову й власну.

## РОЗДІЛ XXXVI

Як серце від брехні, від зла Ти вільним бережеш — Куди\* б судьба не завела, З усмішкою ти йдеш\*.

Р. Верне

А тепер повернімося до Пертської Красуні. Щоб Катаріна не бачила всіх жахів

Фолклендського замку, з наказу Дугласа її відіслали до його дочки, овдової герцогині Ротсейської. Ця леді тимчасово стояла двором у Кемпсійському монастирі, рештки якого й досі мальовничо здіймаються над Теєм. Монастир притулювся на самій вершині стрімчака, що навис над річкою. У цьому місці величний Тей має особливу прикмету — водоспад Кемпсі Лінн. Тут річка бурхливо перекочується через низку базальтових порогів, що виростають посеред течії, немов зведена людською рукою гребля. Зачаровані такою романтичною красою, ченці Купарсь-кого абатства заклали тут монастир, присвятивши його мало відомому святому Гуннанду, і любили навідуватися сюди приємно збавити час чи помолитись.

Монастир відчинив свою браму перед графовою дочкою гостинно, бо цей край був під впливом могутнього лорда Драммона, Дугласового союзника. Тут командир загону, що супроводив Катаріну з мандрівною співачкою до Кемпсі, передав герцогині листа від батька. І хоч графиня й мала причини нарікати на Ротсея, але його страшна й така несподівана смерть уразила високородну даму до глибини душі, й вона трохи не до самого ранку не лягала, поринувши в розпачливі думки та молитви.

Другого дня вранці, — а це був ранок тієї пам'ятної вербної неділі, — герцогиня наказала привести Катаріну Главер і Луїзу до себе. Дівчата все ще були приголомшені від тих жахливих подій, свідками й учасниками яких їм довелося стати за останні дні; а герцогиня Марджорі Дуглас, як і її батько, викликала своїм виглядом скоріше святобливий страх, ніж довіру. Розмовляла вона, однак, лагідно, хоч і здавалася глибоко вбитою горем. Дівчата розповіли герцогині все, що знали про долю її легковірного й заблуканого чоловіка. Вона, як видно, була вдячна Катаріні й співачці за спробу врятувати, незважаючи на небезпеку, Ротсея від його жахливої долі. Герцогиня запропонувала дівчатам помолитися з нею, а як настала обідня пора, простягла руку для поцілунку й відпустила їх поїсти, запевнивши обох, а надто Катаріну, що всіляко про них подбає — і не тільки, мовляв, вона сама, а й її батько, граф Дуглас. І поки вона жива, додала герцогиня, дівчата будуть як за кам'яною стіною.

Катаріна з Луїзою вийшли від овдової принцеси, і їх запросили пообідати з її дуеньями та придворними дамами. Всі вони були в глибокій скорботі, однак поводитися дуже манірно, і від цього веселе серце французьки проймав холод, а куди стриманіша Катаріна почувала себе пригнічено. Отож подружки, — а ми маємо право тепер називати їх так, — були раді позбутися товариства цих паній, суціль потомствених дворянок, коли ті\* вважаючи негідним себе довго сидіти за одним столом із дочкою городянина та мандрівною співачкою, охоче відпустили їх погуляти біля монастиря.

З одного боку до монастирської стіни підступав невеликий сад із кущами та фруктовими деревами. Він тягся до самого урвища, від якого його відокремлювала тільки кам'яна огорожка, — така низенька, що око легко могло зміряти глибину провалля й помилуватися бурхливим потоком — він вирував, пінився й клекотав унизу, перекочуючись через підводні скелі.

Пертська Красуня та її подруга неквапом ішли стежкою вздовж цієї огорожки,

задивляючись на романтичний краєвид і міркуючи про те, яка тут буде чарівна краса, коли вже недалеко літо одягне дерева в листя. Дівчата довго ступали мовчки. Нарешті веселіша й сміливіша від природи співачка відкинула смуток, навіяний минулими подіями й нинішніми обставинами.

— Невже всі оті жахи, які ми пережили у Фолкленді, люба Ка-таріно, й досі гнітять тобі душу? Намагайся забути про них, як оце я. Нелегко буде нам іти дорогою життя, якщо після дощу ми не струшуватимемо з плащів воду.

— Такі жахи не забуваються,— відповіла Катаріна.— Але тепер мене більше тривожить батькова доля. І не можу я не думати про те, скільки хоробрих людей у цю хвилину розлучаються з життям за якихось шість миль чи трохи далі звідси.

— Ти говориш про бій шістдесяти горян, що про нього вчора нам розказав Дугласів стайничий? О, на таке видовище співачці варто було б подивитися! Та мої очі... Бони не можуть бачити схрещених мечів!.. Ой, поглянь... поглянь он туди, люба Ка-таріно! Той гонець несе звістку з бойовища!

— Здається, я впізнаю чоловіка, що так очманіло біжить сюди,— сказала Катаріна.— Та коли то він, його жене якась шалена думка.

Поки вона так промовляла, чоловік повернув у бік саду. Луї-зин песик, люто гавкаючи, кинувся йому назустріч, але відразу ж подався назад, жалібно заскільки і сховався за господиню; бо коли людину охоплює безтямне почуття, навіть, безмовна тварина відчуває це і боїться в таку мить стати їй на дорозі. Втікач так само несамовито вбіг до саду. Він був без шапки, волосся розпатлане. Його дорога шкіряна куртка, яку вдягають під обладунок, та інша одежа мали такий вигляд, немовби недавно побували у воді. Шкіряні баскіни були порізані й драні, ноги побиті, в крові. Вираз обличчя дикий, сам змучений, але вкрай збуджений або, як кажуть шотландці, "аж горить".

— Конахаре! — скрикнула Катаріна, коли той підійшов ближче, очевидно, нічого не розрізняючи перед собою, як ото заєць, коли за ним женуться гончаки.

Та, почувши своє ім'я, втікач зупинився.

— Конахаре,— промовила Катаріна,— чи, правильніше, Ехіне Мак-Аян! Що все це означає?... Клан Кугілів зазнав поразки?

— Так, я носив колись імена, якими називає мене ця дівчина,— сказав юнак, хвилю повагавшись.— Так, мене називали Ко-нахаром, коли я був, щасливий, і Ехіном — коли мав владу. А тепер я не маю ім'я і немає більше клану, про який ти згадала. І ти божевільна, дівчино, коли говориш про те, чого немає, і тому, кого немає на світі...

— Ох, нещасний...

— Чому нещасний, скажи на ласку? — вигукнув юнак.— Нехай я боягуз і негідник, але ж хіба страх і підлота не порядкують усім на світі?.. Хіба я не кидав виклику воді? Та вона мене не поглинула! Хіба не топтав землі? Та вона не розверзлась і не забрала мене! То хіба може стати мені на дорозі смертна людина! ь

— Ох лишенько, він марить! — прошепотіла Катаріна.— Біжи, Луїзо, поклич на допомогу. Мені він ніякого зла не зробить, та, боюся, ще заподіє щось погане собі. Поглянь, якими очима дивиться вниз, де реве водоспад!



Співачка побігла кликати на допомогу, і коли її не стало видно, напівбожевільному Конахарові наче стало легше на Душі.

— Катаріно,— мовив він,— вона пішла, і я все тобі скажу. Я знаю, ти... Я знаю, як ти любиш мир, як ненавидиш війну. Тож слухай... Замість того, щоб завдати удару ворогові, я вирішив шйсинуту все, що дороге... що називають найдорожчим для чоловіка... Я втратив честь, славу, друзів — і яких друзів!..— Він затулив обличчя долонями.— О, їхня любов була міцніша, ніж любов жінки! Нащо мені ховати сльози?.. Всі знають про мою ганьбу, нехай же всі й бачать мою скорботу. Так, нехай її побачать усі! Але в кого вона викличе співчуття?.. Катаріно, коли я гнався, мов причинний, берегом Тею, наді мною глузував натовп... Жебрак, якому я тицьнув милостиню, щоб купити так хоч одне благословення, гидливо відкинув її геть і прокляв боягуза! Кожен дзвін видзвонював: "Ганьба підлому мерзотникові!" Худоба своїм муканням та меканням... буйні вітри шумом і завиванням... бурхливі потоки плескотом і ревищем кричали: "Геть нікчемного боягуза!" Дев'ятеро відданих людей і досі женуться за мною і кволими голосами благають: "Завдай хоч одного удару, щоб відомстити за нас! Ми всі склали голови за тебе!"

Поки з вуст нещасного юнака злітала така маячня, в кущах почувся шелест.

— Мені лишилась одна дорога! — крикнув Конахар, вискакуючи на кам'яну огорожу і злякано озираючись на чагарник,— крізь нього підкрадалося кілька слуг, щоб його схопити. Та тільки-но юнак побачив за кущем людську постать, він відчайдушно махнув руками над головою і з криком: "Bas air Eachin!" — кинувся з урвища у спінений водоспад.

Зайве казати, що тільки порошок не розбилася б, упавши з такої висоти. Але річка в цю пору була глибока, і Конахарового тіла не знайшли. Людські домисли додали до його історії чимало всіляких легенд. За однією з них юний вождь Кугілів багато нижче Кемпсійських порогів щасливо вплив на берег ; невтішно блукаючи в нетрях Ранноха, він натрапив там на отця Клімента, що поселився самотником у пустелі й жив за законами давніх аскетів. Він, каже легенда, навернув зламаного духом Конахара у свою віру, взяв до своєї келії, і вони вкупі терпіли скруту й молилися, поки смерть забрала одного по одному обох.

Інша, менш вірогідна, легенда розповідає, ніби Ехіна вкрали у смерті ельфи, звані Дуун-Ші. І відтоді він блукає лісами та чагарями, озброєний, як давні горяни, але з мечем у лівій руці. Його привид з'являється завжди в глибокій скорботі. Часом здається, наче він має намір накинутись на подорожнього, та, спіткавши рішучий опір, щоразу втікає.

В основу цих легенд лягли дві характерні риси його історії: Конахар виявив легкодухість і наклав на себе руки. Обидві обставини не мають прикладів у житті горянських вождів.

Улаштувавши Генрі в себе на Керф'ю-стріт і впевнившись, що про товариша як слід подбають, Саймон Главер прибув увечері того самого дня до Кемпсійського монастиря. Катаріну він застав у страшній лихоманці — так глибоко вразили її події, свідком яких

дівчина стала за останні дні, і особливо смерть товариша дитинства. Луїза доглядала Катаріну, мов турботлива нянька, і старий Главер, зворушений такою любов'ю до його дочки, ска-р&в, що зробить усе, аби французенці більш не доводилося заробляти на життя своїм ремеслом.

Минуло чимало часу, перш ніж Саймон зважився розказати дочці про останні подвиги Генрі та про його тяжкі рани. Розповідаючи, він уперто наголошував на одній обнадійливій обставині: що зброяр відмовився від честі й багатства і не пішов служити у війську Дугласа. Катаріна глибоко зітхала й похитувала головою, слухаючи про криваву вербну неділю на Північному Лузі. Та вона, очевидно, таки усвідомила, що ц своєму культурному розвитку люди рідко підносяться над поглядами свого часу й що в ті жорстокі дні, коли їй випало жити, краще віддати перевагу нерозважній, надмірній хоробрості — такій, як у Генрі Сміта,— над слабодухістю, що призвела Конахара до ганебної загибелі. І коли в дівчини й лишилися щодо цього сумніви, то Генрі розвіяв їх переконливими доказами, як тільки здоров'я дало йому змогу самому заговорити на свій #ахист.

— Мені соромно, Катаріно— але я мушу все ж таки тобі сказати: я навіть подумати не можу про те, щоб знов устряти в битву. Того разу на арені стільки пролилося крові, що наситився б і тигр. Тому я дав собі слово почепити свій меч на стіну й ніколи більше його не оголювати, хіба тільки проти ворогів Шотландії.

— Якщо Шотландія покличе,— сказала Катаріна,— я сама подам тобі меча.

— І знаєш що, Катаріно,— мовив зраділий Главер,— ми замовимо не одну месу за упокій душі тих, хто впав від меча Генрі, й щедро за це заплатимо. Так ми й заспокоїмо своє сумління, й знов засягнемо ласки в матері церкви.

— На це добре діло, батьку, ми пустимо скарби нещасного Двайнінга. Він заповів їх мені, але, гадаю, ти не схочеш змішувати його мерзенне, просякнуте кров'ю золото з тим, що сам надбав чесною працею.

— Скоріш я принесу чуму в свій дім! — твердо сказав Главер.

Отож скарби злого аптекаря Катаріна з батьком роздали чотирьом монастирям; відтоді ніхто вже не мав сумніву в правовірності старого Саймона та його дочки.

Генрі з Катаріною побралися через чотири місяці після битви на Північному Лузі, і ще ніколи цехи рукавичників та ковалів не танцювали танок з мечами так весело, як на весіллі найвідважнішого громадянина і найвродливішої дівчини Перта. Минув час, і в гарненькій колисочці лежало чарівне немовля. Його приколисувала Луїза, наспівуючи:

О вірний мій, Хоробрий мій! Він ходить в шапці голубій.

Імена хрещених батьків хлопчика були записані так: "Високо-родний і могутній лорд Арчібальд граф Дугласський, вельможний і добрий рицар сер Патрік Чартеріс із Кінфонса, її високість принцеса Марджорі, вдова принца Давида, покійного герцога Ротсей-

ського". Не дивно, що під такою опікою сім'я швидко піднеслася. І чимало вельми шанованих родів у Шотландії, надто в Перт-шірі, а також багато славетних людей, які відзначилися в ремеслах чи на війні, з гордістю вказують, що ведуть свій рід від Гоу

Хрома та Пертської Красуні.